

ISSN: 1012-0165

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Science

Cilt/*Volume*: 13

Sayı/*Issue*: 2

Temmuz / *July*– 2003

ELAZIĞ

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Science

ISSN: 1012-0165

YAYIN İLKELERİ / *The principles of the publication*

Her yıl Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere iki sayı halinde yayımlanır.
This journal is published two issues in January and July every year.

Dergide sosyal bilimler alanlarında Türkçe ve yabancı dillerde yazılmış özgün araştırma makaleleri yayımlanır.
Original articles written in Turkish or in any foreign languages are published in the area of social science in this journal.

Yazılar yayınlama ve danışma kurulunun onayından geçtikten sonra yayımlanır.
Articles are published after approving of editorial and advisory boards.

Yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.
All writers are responsible for the content of the articles.

Tüm hakları saklıdır. Derginin adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.
No part of this publication may be reproduced or utilized in any form without referring the name of the journal.

Cilt/Volume: 13

Sayı/Issue: 2

ISSN: 1012-0165

EDİTÖR / Editor

Prof.Dr.Ahmet BURAN
Enstitü Müdürü

EDİTÖR YARDIMCISI

Associate Editors
Yrd.Doç.Dr. Mehmet ÇEVİK

Yazışma Adresi / Correspondence

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

23119 - ELAZIĞ

tlf : 0-424-241 52 80

faks : 0-424-233 21 80

e.mail: sbedergi@firat.edu.tr

Web: <http://www.firat.edu.tr/akademik/enstituler/sosyal/dergi.htm>

Kapak / Cover Design: Sabri KARADOĞAN

Dizgi / Composition: Sabri KARADOĞAN

Baskı / Print: Fırat Üniversitesi Basımevi

tlf : 0-424-237 00 00/3134

ELAZIĞ - 2003

YAYIN KURULU

Editorial Board

Prof.Dr.Ahmet BURAN
Yrd.Doç.Dr. Mehmet ÇEVİK

**BU SAYININ BİLİMSEL
DANIŞMA KURULU**

Advisory Board

Prof.Dr.Battal ARVAŞI (Ankara)
Prof.Dr.Mehmet BAYRAKTAR (Ankara)
Prof.Dr.Hikmet Yıldırım CELKAN (Gaziantep)
Prof.Dr.Mehmet ÇELİK (Celal Bayar)
Prof.Dr.Vehbi ÇELİK (Fırat)
Prof.Dr.Kemal ÇİÇEK (Karadeniz Teknik)
Prof.Dr.Hayati DOĞANAY (Atatürk)
Prof.Dr.Harun GÜNGÖR (Erciyes)
Prof.Dr.M. Yıldız HOŞGÖREN (İstanbul)
Prof.Dr.Tülin İÇLİ (Polis Akademisi)
Prof.Dr.Yalçın KARABULUT (Ankara)
Prof.Dr.Haşim KARPUZ (Selçuk)
Prof.Dr.Asaf KOÇMAN (Ege)
Prof.Dr.Lütfi ÖZAV (Kocatepe)
Prof.Dr.Mustafa ÖZTÜRK (Fırat)
Prof.Dr.Enver Tahir RIZA (Dokuz Eylül)
Prof.Dr.Sebahattin SAMUR (Erciyes)
Prof.Dr.Nevin SAYLAN (Balıkesir)
Prof.Dr.Veynel SÖNMEZ (Hacettepe)
Prof.Dr.Mahmut ŞAKIROĞLU (Ankara)
Prof.Dr.Musa TAŞDELEN (Sakarya)
Prof.Dr.Mehmet Ali ÜNAL (Trakya)
Prof.Dr.Mustafa Çetin VARLIK (Marmara)
Doç.Dr.Mualla BİLGİN (İnönü)
Doç.Dr.Mustafa DENKTAŞ (Erciyes)
Doç.Dr.Emir ERDEN (İnönü)
Doç.Dr.Ömer EROĞLU (Süleyman Demirel)
Doç.Dr.Orhan GÜRBÜZ (İstanbul)
Doç.Dr.Zekai ÖZDEMİR (İstanbul)
Doç.Dr.Hacı Ömer ÖZDEN (Atatürk)
Doç.Dr.Musa Yaşar SAĞLAM (Hacettepe)
Doç.Dr.Mehmet ŞİŞMAN (Osmangazi)
Doç.Dr.Mustafa ÜNAL (Erciyes)
Doç.Dr.İbrahim YALIN (Gazi)
Doç.Dr.İbrahim YILMAZÇELİK (Fırat)

EDİTÖRDEN

Enstitümüz tarafından yayınlanmakta olan "Fırat Üniversitesi **Sosyal Bilimler Dergisi**" 1987 yılından beri yayın hayatını sürdürmektedir. 1999 yılında hakemli olan dergimiz, her yıl Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere iki sayı halinde düzenli olarak yayınlanmaktadır. Dergimiz ülkemizdeki 30 ayrı üniversitede görev yapan ve her biri kendi alanında tanınmış uzmanlardan oluşan 215 bilim adamının danışmanlığında yayınlanmaktadır.

Dergimiz TÜBİTAK-ULAKBİM **Sosyal Bilimler Veri Tabanı Dergi Seçim Kriterleri**'ne uygun olarak yayımlanmaktadır. Dergiye gönderilen her yazı işleme konulmakta ve bilimsel danışma kurulumuz üyelerinden konunun uzmanı iki hakeme gönderilmekte ve önerilen düzeltmeler yapıldıktan ve eksiklikler tamamlandıktan sonra yayına kabul edilmektedir. Hakem raporları titizlikle dosyalanmakta ve gerektiğinde incelenmek üzere saklanmaktadır.

Ayrıca Dergimizin yayın hayatını düzenli bir şekilde sürdürebilmesini sağlamak ve Enstitümüz tarafından çıkarılacak diğer yayınları desteklemek amacıyla Enstitümüz bünyesinde "**Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bilimsel Araştırmaları Destekleme, Yayın ve Dokümantasyon Birimi**" kurulmuştur. Birimin üye sayısı şimdiden 125'i bulmuştur.

Bu vesileyle dergimizde yazıları yayınlanan yazarları kutlarken, hiçbir karşılık beklemeden dergimizin bilimsel danışmanlığını yapma lütfunda bulunan hakemlerimize şükranlarımızı arz ederiz.

İÇİNDEKİLER / CONTENT

Coğrafya / Geography

- Uğur DOĞAN** Dipsiz Göl Kapalı Havzası'ndaki Çökme Ve Sübsidans Dolinleri (Batı Toroslar)
Collapse and subsidence dolines in Dipsiz Lake Closed Basin (The Western Taurus)..... 1
- Esen DURMUŞ, Ali YİĞİT** Türkiye'nin Meyve Üretim Yöreleri
The Fruit Producing Regions Of Turkey..... 23
- Ülkü Eser ÜNALDI** Enerji Ormancılığı (Yeşil Kömür) Ve Türkiye
Energy Forestation (Green Coal) And Turkey..... 55
- Döndü ÜÇEÇAM, Selçuk HAYLI** Kadirli'nin Kuruluş Ve Gelişmesi *The Foundation and Development of Kadirli..... 67*

Dil ve Edebiyat / Language and Literature

- Mehmet AYGÜN** Temporale Präpositionen Im Deutschen Und Ihre Wiedergabemöglichkeiten
Im Türkischen *Temporal Prepositions In German And Their Equivalent In Turkish..... 91*
- Sabri EYİĞÜN** Kitle Yazını' İçinde Karl May'ın Roman Kahramanlarıveya Modern Çağın Don
Kişotları(Edebiyat Didaktiği Ve Sosyolojisi Açısından Eleştirel Bir Yorum) *The Hereos of Karl May through Mass literature or Don Kischots of New Age. 115*

Eğitim Bilimleri / Education Sciences

- Bünyamin ATICI, Abdullah DİKİCİ** İnternet Kafelere Giden Bireylerin Öğrenim Düzeyleri İle
İnterneti Kullanma Amaçları Arasındaki İlişki(Elazığ İli Örneği) *The Relationship Between The Internet Use And Educational Level Of Individuals Who Connect To Internet From Internet Cafes..... 129*
- Aysun GÜROL** Okulöncesi Öğretmenleri İle Okulöncesi Öğretmen Adaylarının Eğitimde
Dramaya İlişkin Kendilerini Yeterli Bulma Düzeylerinin Belirlenmesi *The Level of Qualifications the Pre-School Teachers and Pre-School Candidates in the use of Educational Drama..... 147*
- Tamer KAVURAN** Türkiye'de Eğitim Fakülteleri Resim-İş Öğretmenliği Programlarının
Uygulanmasında Karşılaşılan Sorunlar Ve Çözüm Önerileri *The Problems And Solutions For The Art Teaching Programmes Of Education Faculties In Turkey..... 167*
- İbrahim KOCABAŞ, Ramazan ERDEM** Yönetici Adayı Öğretmenlerin Kişisel Zaman
Yönetimi Davranışları *Individual Time Management Behaviors of the Teachers Who are Candidate for School Principal Administration 191*
- Çetin SEMERCİ** Eğitim Sisteminde Öğreticilerin Kalitesi *The Quality Of Teachers In Education System..... 203*

İktisadi ve İdari Bilimler / Economics and Administrative Sciences

- M.Emin AKKILIÇ** Turizm Pazarlamasında Faydalar Ve Bir Turist Tatmin Modeli Önerisi
Utilities In Tourism Marketing And Proposal Of A Tourist Satisfaction Model 211
- Muzaffer DEMİRBAŞ** 1980 Dönüşümünün İhracat Ve İthalat Üzerindeki Etkisi *The Effects Of Transformation In 1980 To Export And Import*..... 233

İlahiyat /Theology

- İsmail ERDOĞAN** Seyyid Hakîm Muhammed'in Kâmil Tabiat (Et-Tıbbâ't-Tâmm) İle İlgili Bir Risalesi *The Seyyid Hakîm Muhammed's Booklet (Risâle) on Nature Perfect (al-Tiba' al-Tâmm)*..... 251
- Sami KILIÇ** Elazığ'da Yaşayan Süryanilerde Düğün İle İlgili İnanışlar Ve Uygulamalar
The Beliefs and Practices About the Marriage Ceremony of the Assyrians in Elazığ..... 267

Sosyoloji / Sociology

- Zahir KIZMAZ** Ekonomik Yapı Ve Suç: Bazı Araştırma Bulguları Üzerine Genel Bir Değerlendirme
Economical Structure And Crime: A General Evaluation On The Findings Of Some Studies 279

Tarih / History

- Ali AÇIKEL** Artukabad Kazasında Türk Kişi Adları (1455-1520) *Turkish Personal Names In The District Of Artukabad (1455-1520)*..... 305
- Mehmet BEŞİRLİ** XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Tokat Mevlevihânesi Ve Gelirleri İle İlgili Sorunlar
The Problems Which Were Related To Incomes Of The House Of Mevlevis of Tokat In The First Half Of 19 Th Century..... 337
- Enver ÇAKAR** Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Humus Şehri *The City Of Homs In The Sixteenth Century According To The Tahrir Defterleri*..... 375
- Yaşar ÇELİKKOL** VII. Yüzyılda Medine'de Sosyal Ve Dinî Yapılar *Social And Religious Buildings In Madna In VII. th. Century*..... 393
- Muammer GÜL** XIII. - XV. Yüzyıllarda Anadolu Türkleri İle Trabzon İmparatorluğu Arasındaki İlişkiler
The Relations Between Anatolian Turks And Trabzon Empire In XIII.-XV. 421

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 13, Sayı: 2, Sayfa: 1-21, ELAZIĞ-2003

DİPSİZ GÖL KAPALI HAVZASI'NDAKİ ÇÖKME VE SÜBSİDANS DOLİNLERİ (BATI TOROSLAR) *Collapse and subsidence dolines in Dipsiz Lake Closed Basin (The Western Taurus)*

Uğur DOĞAN*

Özet

Bu çalışmada, Batı Toros Dağları Karst Kuşağı içerisinde yer alan Dipsiz Göl Havzası'nın jeomorfolojik gelişimi ve havzada bulunan çökme ve sübsidans dolinlerinin oluşumu ele alınmıştır. Çevresinde Orta ve Üst Miosen aşınım yüzeyleri gelişmiş olan Dipsiz Göl Havzası Pliosen başından itibaren suları düdenler aracılığıyla drene edilen kapalı bir havza karakteri kazanmıştır. Çevresi fay hatları ile sınırlanmış olan havzanın tabanı karstik olmayan (nonkarstik) kayalarla kaplıdır. Ancak, nonkarstik formasyonların altında bulunan Jura-Kretase yaşlı saf kireçtaşları nedeniyle bu alan interstratal (tabaka arası) karst alanı halindedir. Havzada, biri çıplak karst alanında, diğerleri interstratal karst alanında olmak üzere toplam 4 büyük çökme dolini ve karstik-nonkarstik kayalar kantağındaki ana fay hattı üzerinde de 3 sübsidans dolini bulunmaktadır. Çıplak karst alanındaki dolin karstik boşluk veya mağara tavanının çökmesine bağlı olarak oluşmuştur. İnterstratal karst alanındakiler ise tabandaki kireçtaşı içinde oluşan karstik boşlukların tavanının çökmesi ile oluşmuşlardır. Oluşumları tek bir etkene bağlı olmayan çökme ve sübsidans dolinleri reliktir.

Anahtar kelimeler: Karst, çökme dolini, sübsidans dolini; Dipsiz Göl, Batı Toroslar

Abstract

In this study the geomorphological development of Dipsiz Lake Basin in Western Taurus Karst Belt and the formation of subsidence and collapse dolines located there have been investigated. Dipsiz lake basin, which is surrounded by denudational surfaces developed in Late-Miocene-Early Pliocene periods, and whose waters are drained by swallowholes, achieved a closed basin character since Early Pliocene. The base of the basin surrounded by fault lines is covered

* Yrd. Doç. Dr. Uğur Doğan, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Coğrafya Bölümü, e-mail: ugdogan@yahoo.com

with non-karstic rocks. However due to the Cretaceous aged pure limestone under the covering formations, this area is in the form of interstratal karstic region. In the basin, there are four large collapse dolines, one in the bare karstic area, and three subsidence dolines on the fault line which is on the karstic and nonkarstic contact zone. Dolines in karstic areas are formed in connection with the collapse of karstic void or cave ceiling. Those in interstratal karstic areas are, however, resulted from the collapse of cavities in the limestone at the bottom. These dolines, the formation of which are dependent upon so many factors, are in fossil form.

Key words: Karst, collapse doline, subsidence doline, Dipsiz Lake, The Western Taurus

1. Giriş

Karstik arazilerde 4 tip dolin bulunmaktadır. Bunlar, erime, çökme, sübsidans ve alüvyal (suffosion) dolinlerdir (Ford ve Williams, 1989). Bunlardan erime dolini çıplak karstik arazilerde görüldüğü halde, sübsidans dolinleri örtülü (covered veya mantled) ve tabaka arası (interstratal) karst alanlarında, alüvyal dolinler örtülü karst alanlarında oluşabilmektedir. Çökme dolinine ise her türlü karstik arazide rastlanabilir. Çalışma alanındaki çökme ve sübsidans dolinlerinin biri hariç diğerleri interstratal karst alanında bulunmaktadır. İnterstratal karst, karstik olmayan formasyonlar altında ya da arasında bulunan karstik kayalara bağlı olarak meydana gelen karstlaşmayı ifade eder (White, 1988; Doğan, 2002).

Sübsidans dolinleri örtülü karstik alanlarda veya interstratal karstlaşmanın görüldüğü alanlarda yer altı boşlukları üzerindeki zeminin yavaş yavaş oturarak torbalaşması sonucunda oluşan, genellikle dairevi, çay tabağı şekilli, yamaçları fazla dik olmayan kapalı depresyonlar olarak tanımlanabilir. Sübsidans dolinleri, örtü depolarının karbonat anakayadaki yarık ve çatlaklardan yavaşça taşınması ile tedrici olarak gelişir ya da karstlaşma imkanı olmayan yüzey formasyonlarının tabandaki karstik boşluğa doğru bükülerek yönelmesi sonucunda oluşur. Sübsidans ile çökme aynı anda etkili olabilir. Sübsidans genellikle düşük toprak kohezyonuna bağlı olarak yavaş gelişen bir süreç iken, çökme ise yüksek toprak kohezyonuna bağlı olarak ani bir hareketle oluşur (Nichol, 1998). Yer altı erime boşluklarına düşen materyalin taşınma süreci yetersiz olursa derinde bulunan erime boşluklarının yukarı doğru gelişimi durur ve yüzeyde sübsidans dolini meydana gelir.

Çökme dolinleri ise yer altı karstik boşlukları ya da mağara tavanının üzerindeki yükü taşıyamayacak duruma gelmesi ve kaya çatlakları gibi zayıf direnç alanları boyunca tavanın kırılarak aniden çökmesi sonucunda oluşan, dairevi, dik yamaçlı, bazen içlerinde göl bulunan derin doğal çukurluklardır. Bu tanım ve bahsedilen oluşum mekanizması daha çok çıplak karst (bare karst) alanlarında oluşan çökme dolinleri için geçerlidir.

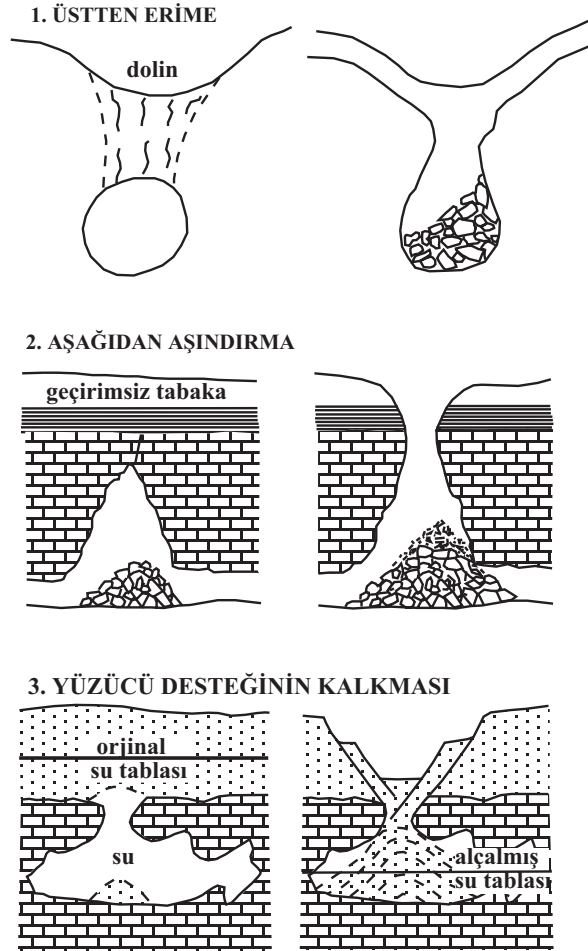
İnterstratal karst alanında görülen çökme dolinleri ise örtü formasyonu ile karstik kayaç arasındaki boşluk kemerinin veya tabandaki karstik kayaçta meydana gelen boşluk tavanının aniden çökmesi sonucunda oluşurlar. Örtülü karstik alanlardaki çökme dolinleri ise toprak veya alüvyon gibi gevşek örtü formasyonu malzemesinin anakayada oluşan karstik boşluklar aracılığıyla taşınması ve alttan toprak kaybına bağlı olarak giderek genişleyen toprak içi boşluğunun üzerindeki kemerin aniden çökmesiyle oluşur (Nichol, 1998; Lolcama ve diğ. 2002; Yang and Drumm, 2002).

Ford and Williams'a (1989) göre çökme dolinlerinin oluşumunda aşağıda sıralanan başlıca üç mekanizma etkilidir ve bunlar üç tip çökme dolini oluşumuna yol açar (Şekil: 1).

1. Çözünmenin yukarıdan olmasına bağlı olarak mağara tavanının zayıflaması,
2. Aşağıdan çökmelerle mağara tavanının giderek genişlemesi ve sürekli olarak zayıflaması,
3. Su tablasının alçalması yüzücü desteğinin (buoyant support) ortadan kalkmasını sağlar ve böylece boşluk kemeri üzerindeki yükün artmasıyla kemerin dayanma gücü aşılır.

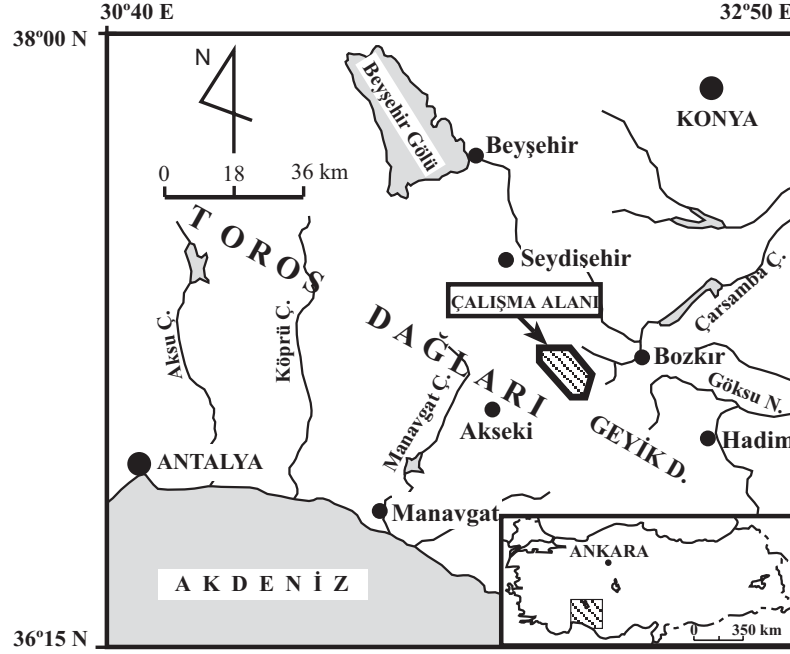
Çökme ve sübsidans dolinlerinin pek çoğu su tablası alçalması sonucunda oluşur (White, 1988; Ford and Williams, 1989; Çelik ve Afşin, 1998; Gongyu ve Wanfang, 1999; Taqieddin ve diğ., 1999; Tharp, 1999; Doğan, 2001; Lolcama ve diğ., 2002). Bu su tablası alçalması veya alçalıp yükselmesi olayları doğal yollardan olabileceği gibi özellikle sulama kuyularından fazla miktarda su çekilmesi yoluyla, insan tarafından da gerçekleştirilebilir.

Diğer dolinlere göre oluşum süreçleri daha komplike olan çökme ve sübsidans dolinlerinin halen olduğu ya da oluşma ihtimalinin bulunduğu alanlar, özellikle insan ve onun eserleri açısından doğal tehlike oluşturmaktadır. Bu nedenle, bu alanlar, çökme ve sübsidans dolinlerinin oluşum mekanizmasının ortaya konması açısından önemli olduğu kadar, çevre yönetimi açısından da titizlikle üzerinde durulması gereken alanlardan bir tanesini oluşturmaktadır (Cooke ve Dornkamp, 1990; Kaufmann ve Quinif, 1999).

Şekil 1: Şematik çökme dolini oluşum mekanizmaları (Ford ve Williams, 1989).

Yüzölçümünün yaklaşık olarak 1/3'ü karstik alanlardan oluşan ülkemizde (Eroskay ve Günay, 1979) çok sayıda çökme dolini bulunmaktadır. Ülkemizde doğal çökmeler sonucunda oluşan çukurlukları ifade etmek için kullanılan "Obruk" kelimesi karst literatüründe çökme dolinini ifade etmek için kullanıla gelmiştir (Alagöz, 1944; Atalay, 1987; Erinç, 1971; Biricik, 1985; Erol, 1990a; Doğan, 2001). Özellikle yeni obruk (çökme dolini) oluşumunun devam ettiği Konya yöresi ve diğer çökme ve sübsidans dolini oluşum alanları doğal tehlike riski taşıyan alanlardır.

Şekil 2: Çalışma alanının lokasyon haritası.

Çalışmamızın konusunu oluşturan çökme ve sübidans dolinlerinin bulunduğu Dipsiz Göl Havzası, Batı Toros Dağları'nın doğusundaki Geyik Dağları'nın kuzey kesiminde yer almaktadır. Bu havza, Toros Karst Kuşağı içerisinde tabanı nonkarstik kayalardan oluşan küçük bir kapalı havzadır. Dipsiz Göl Havzası Konya'nın Bozkır ilçesi ve Antalya'nın Akseki ilçesi arasında bulunmaktadır (Şekil:2).

Bu çalışmanın amacı, daha önce araştırılmamış bir alan olan Dipsiz Göl Havzası ve yakın çevresinin jeomorfolojik, tektonik ve karstik gelişimini açıklayarak, havzadaki çökme dolinleri ve sübidans dolinlerinin oluşum mekanizmasını ortaya koymaktır. Ayrıca bu çalışma ile karst literatürüne bir katkı sağlanması da hedeflenmiştir. Bu araştırma doğrudan arazi çalışması esnasında yapılan jeolojik-jeomorfolojik gözlemler ve morfometrik ölçümler ile 1/25.000 ölçekli temel haritalar yardımıyla yapılmıştır.

2. Jeolojik Özellikler

Batı Toros Dağları'nın stratigrafik ve tektonik açıdan karmaşık ve problemleri tam olarak çözülmemiş bir yöresinde bulunan Dipsiz Göl Havzası ve çevresine ait jeolojik literatür sınırlıdır (Blumenthal, 1947; 1951; Monod, 1977; Özgül, 1976; 1997). Çalışma alanı ile ilgili jeolojik olarak genel bir değerlendirme yapılacak olursa, stratigrafi, yapısal ve metamorfizma özellikleri açısından farklı ortam koşullarını yansıtan kaya birimi

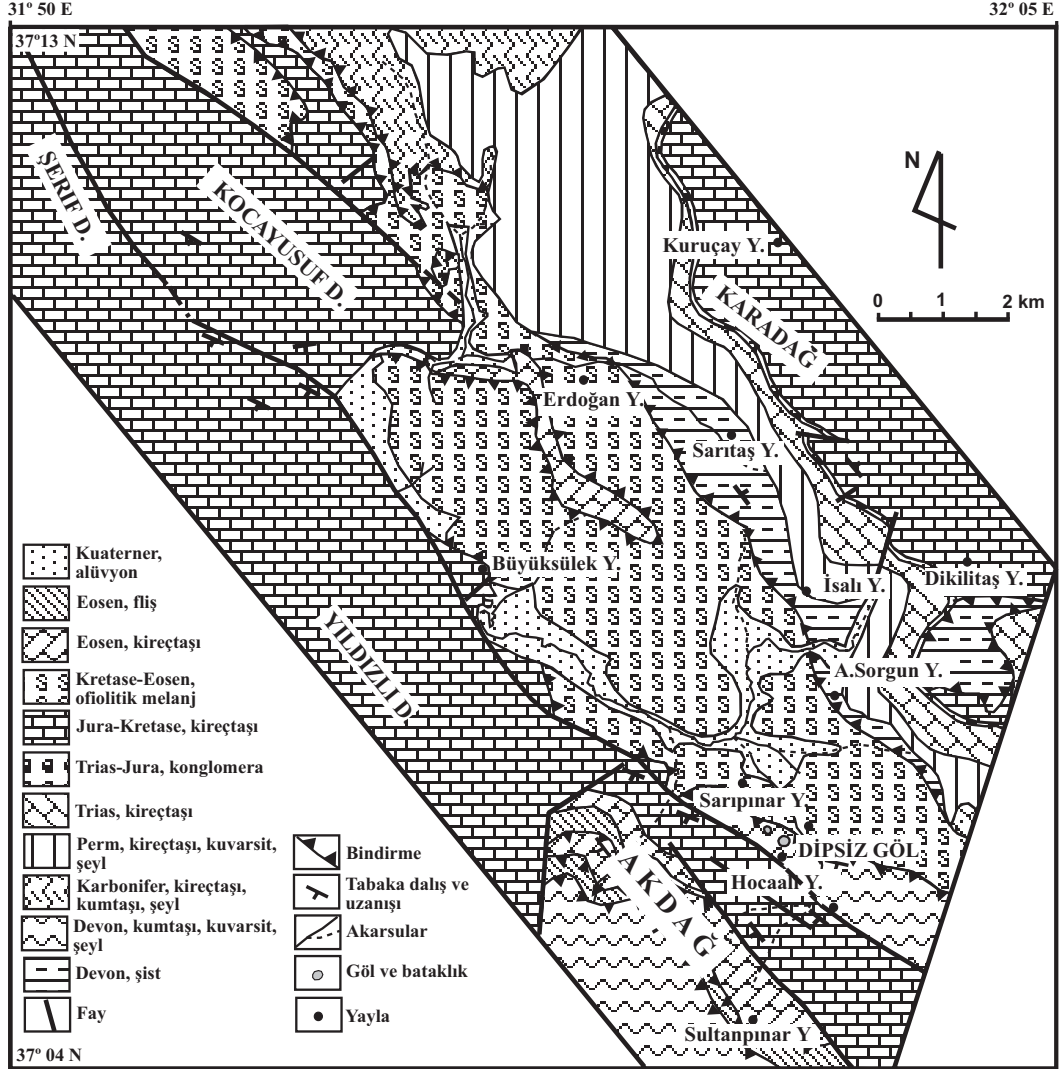
topluluklarından oluşan formasyon gruplarının birbirleriyle tektonik ilişkili olarak yer aldığı görülür (Özgül, 1997).

Dipsiz Göl Havzası ve çevresindeki jeolojik birimler, vadi tabanı ve dolin, polye gibi karstik şekil tabanlarındaki Kuaterner'e ait alüvyonlar göz ardı edilecek olursa, Devon-Alt Lütésien aralığında tortulanmıştır (Şekil: 3). Çalışma alanındaki Devon, Karbonifer, Perm ve Trias dönemine ait formasyonlar büyük oranda karstlaşma özelliği olmayan kuvarsit, kumtaşı, şeyl, kil ve konglomera türü kayalardan bazılarını içine almaktadır. Bu dönemlere ait formasyonların tamamı bu alanda alloktondur (Şekil: 3).

Dipsiz Göl Havzası'nda karstik açıdan en önemli litolojiyi Jura-Kretase dönemlerine ait saf kireçtaşları oluşturmaktadır. Havzanın batı ve doğusunda geniş alanlar kaplayan oldukça kalın istifler halindeki Jura-Kretase kireçtaşının kalınlığı havzanın batısında 1000 m'ye yaklaşmaktadır. Formasyonun üst kesimleri beyazımsı gri renkli, bol rudist fosili içeren, karstlaşmaya oldukça uygun Kretase yaşlı kireçtaşlarından, taban kesimleri ise mavimsi gri renkli Jura yaşlı kireçtaşı ve kısmen dolomitik kireçtaşlarından oluşmaktadır. Akdağ, Yıldızlı, Şerif ve Kocayusuf, dağlarında görülen Jura-Kretase kireçtaşları otokton olarak bulunurken, doğudaki Karadağ'da görülenler allokton birimler içerisinde yer almaktadır. Akdağ ve Yıldızlı dağ kesimindeki otokton Jura-Kretase kireçtaşları kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan faylarla parçalanmıştır. Faylanma sonucunda alçalan blok ise nonkarstik kayaların bindirmesi altında örtülü bir halde Dipsiz Göl Havzası'nın zeminini oluşturmuştur (Şekil:3, Foto: 1).

Havzanın ortasında geniş bir alanda yüzeyleyen ve sahada allokton olarak yer alan ofiolitik melanaj Kretase-Eosen aralığında oluşmuştur. Özgül (1997) tarafından Dipsiz Göl Ofiolitli Karışığı olarak adlandırılan birim başlıca serpantin, peridotit, bazik volkanit, az oranda da kireçtaşı blokları ve kırıntıları kapsayan nonkarstik kayalardan oluşmaktadır.

Otokton Jura-Kretase kireçtaşları üzerinde görülen Eosen birimleri sahada denizel sedimantasyonun Lütésien'de sona erdiğini göstermektedir. Kireçtaşı ve fliş fasiesinden oluşan Eosen formasyonları iki ayrı birim halindedir. Büyük bir kısmı aşınmayla ortadan kaldırılmış olan Eosen formasyonları özellikle havza tabanında nap örtüsü altında pencereler halinde görülmektedir (Şekil: 3).

Şekil 3: Çalışma alanının jeoloji haritası (MTA Jeoloji Dairesi)

Görüldüğü gibi, Dipsiz Göl Havzası ve çevresinde Şerif, Kocayusuf, Yıldızlı ve Akdağ'da yer alan ve Geyik Dağı Birliği (Özgül, 1976; 1997) adı verilen Jura-Lütesien aralığında çökelmiş birimler dışındaki tüm denizel formasyonlar allokton olarak bulunmaktadır. Allokton birimler otokton üzerine bindirdiği gibi kendi içlerinde de tektonik bindirmeli haldedirler.

Sahadaki ilk şaryaj olayları Senonien tektonik hareketleri ile başlamış ve Lütesien tektonik hareketleri ile bir kez daha yenilenmiştir (Özgül, 1997). Üst Lütesien-Alt Priabonien'de bölge tümüyle sıkışma tektoniğinin denetimine girmiş ve bunun sonucu olarak bölgedeki naplar yerini almıştır (Monod, 1977; Koçyiğit, 1981; 1984; Özgül,

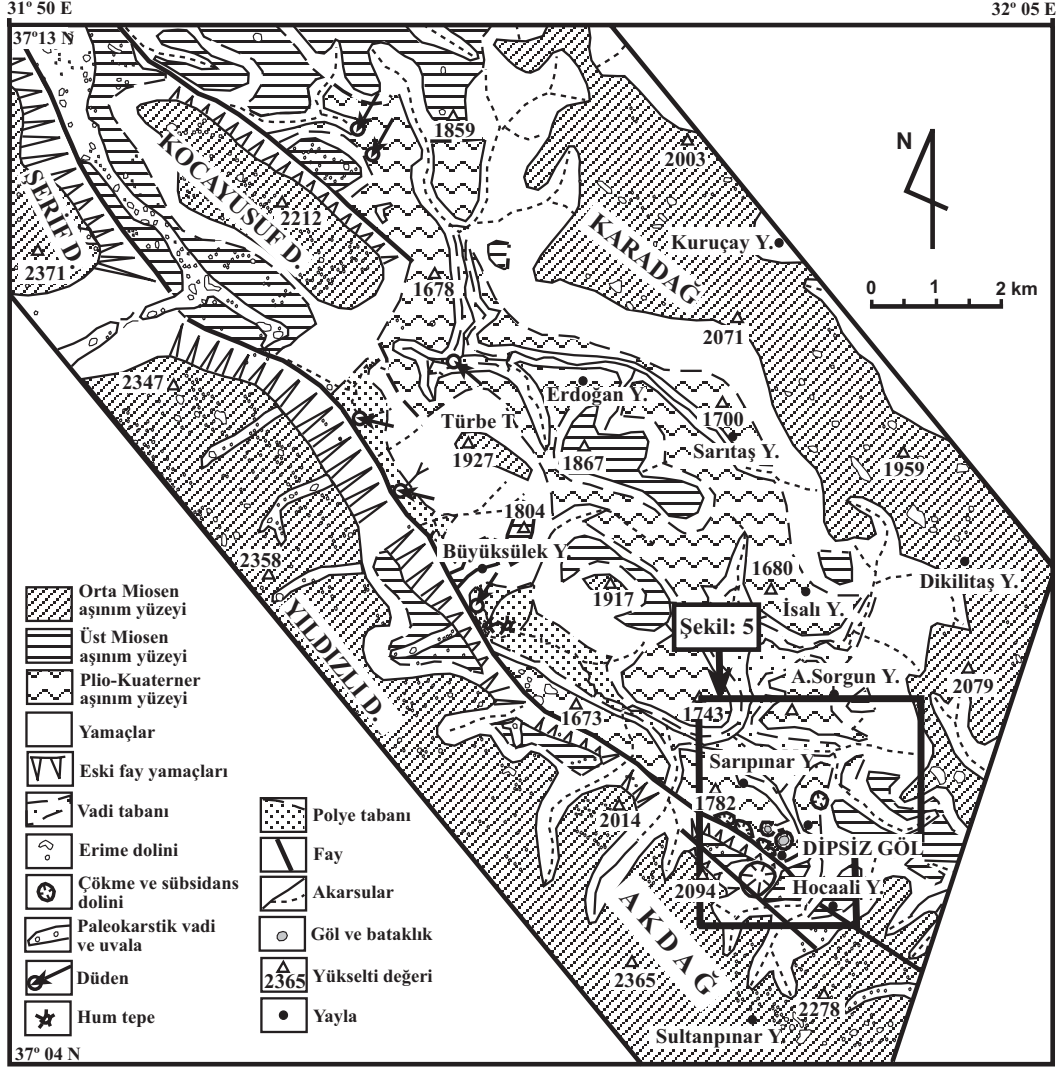
1976; 1997; Akay ve Uysal, 1988; Nazik, 1992; Doğan, 1997). Eosen sonlarından itibaren saha karalaşmıştır.

Foto 1: Fotoğrafta, Dipsiz Göl Havzası'nı batıdan sınırlayan Jura-Kretase kireçtaşlarından oluşan Akdağ ve Lütetin'deki bir bindirmeyle sahaya yerleşen nonkarstik kayaçlar görülmektedir.

3. Dipsiz Göl Havzasının Jeomorfolojik Gelişim Süreci

Dipsiz Göl Havzası, Batı Toros Dağları'ndaki Geyik Dağları sistemi içerisinde etrafı yüksek dağlarla çevrili kapalı bir havzadır. Havzayı çevreleyen dağlar (Akdağ 2365 m, Yıldızlı Dağ 2358 m, Şerif Dağı 2371 m, Kocayusuf Dağı 2212 m ve Karadağ 2071 m) üzerinde farklı dönemlere ait aşınım yüzeyleri bulunmaktadır (Şekil: 4). Çalışma sahası ve çevresi Eosen sonlarında karalaştıktan sonra ilk olarak yapısal kontrolün fazlaca ön plana çıkmadığı geniş alanlı bir aşınım süreci geçirmiştir. Sahadaki en eski aşınım yüzeyi genel olarak otokton ve allokton Jura-Kretase kireçtaşları üzerinde izlenebilmektedir. 1900 m ve üzerindeki yükseltilerde bulunan ve karstik şekillerle kaplı bu aşınım yüzeyi çalışma sahasının doğu, batı ve güneyinde geniş alanlar kaplar (Şekil: 4). Anadolu-Arap levhalarının Üst Tortonien'deki çarpışmaları ile başlayan neotektonik hareketler (Şengör, 1980; Koçyiğit, 1984), orojenik yükselimler ve blok faylanmalara bağlı olarak değişen kaide seviyesi bu yüzeyin gelişimini sona erdirmiştir. Bu yüzey tektonik veriler ve yapılan bölgesel korelasyonlara göre (Erol, 1990b; 2001; Nazik, 1992 ve Doğan, 1997) Orta Miosen yaşındadır. Genel olarak Jura-Kretase kireçtaşları üzerinde gelişen yüzey, lapyra, dolin, düden, uvala, kuru vadi gibi karstik şekiller yoğun olarak barındırmaktadır.

Şekil 4: Çalışma alanının jeomorfoloji haritası

Tortonien'deki tektonik hareketler sonucunda Orta Miosen aşım yüzeyi parçalanmaya ve yeni oluşan kaide seviyesine göre yeni bir aşım sistemi gelişmeye başlamıştır. Böylece sahadaki alansal aşınma Erol'un (1990b) da ifade ettiği gibi genel olarak yeni oluşan vadi sistemleri çevresinde görülen oluk şeklindeki aşınmalara dönüşmüştür. Dipsiz Göl Havzası ve çevresinde kuzeybatı-güneydoğu yönünde dar alanlı bir oluk içerisinde görülen bu yeni aşım yüzeyi de yapısal ve fay hatlarının denetiminde gelişmiştir (Şekil: 4). 1800-1900 m'ler arasındaki yükseltelerde görülen bu aşım yüzeyi Üst Miosen yaşındadır. Üst Miosen yüzeyinin Jura-Kretase kireçtaşları üzerinde geliştiği

alanlarda da karstik şekiller dikkati çekmektedir.

Çalışma alanındaki son aşınım yüzeyi Dipsiz Göl Kapalı Havzası'nın içerisinde gelişmiştir. 1600-1800 m'ler arasında görülen bu yüzey tamamen havza içi yerel kaide seviyesine göre şekillenmiştir. Üst Miosen'de kuzeydoğuya, Tınaztepe Mağaraları'na doğru olan sahanın drenajı Üst Miosen-Pliosen geçişindeki tektonik hareketlerden sonra batısından geçen ana fay hattı üzerinde oluşan düdenler vasıtasıyla sağlanmaya başlamıştır. Böylece Dipsiz Göl Kapalı Havzası'nın temeli Üst Miosen- Erken Pliosen'de atılmıştır. Üst Miosen-Pliosen geçişindeki tektonik hareketlerle beliren yerel kaide seviyesine göre Üst Miosen aşınım yüzeyi aleyhine gelişen yüzey Plio-Kuaterner yaşındadır. Vadilerle parçalanmış alçak plato görünümünde olan Plio-Kuaterner aşınım yüzeyi üzerinde çökme ve sübsidans dolinleri bulunmaktadır (Şekil: 4).

Tabanı 1600 metreler civarında olan havza içerisinde ise batı yamaçları fay hattı ile sınırlı olan, karstik-nonkarstik kayalar kantağında gelişen, düdenleri ve hum tepeleri bulunan küçük kenar polyeler yer almaktadır.

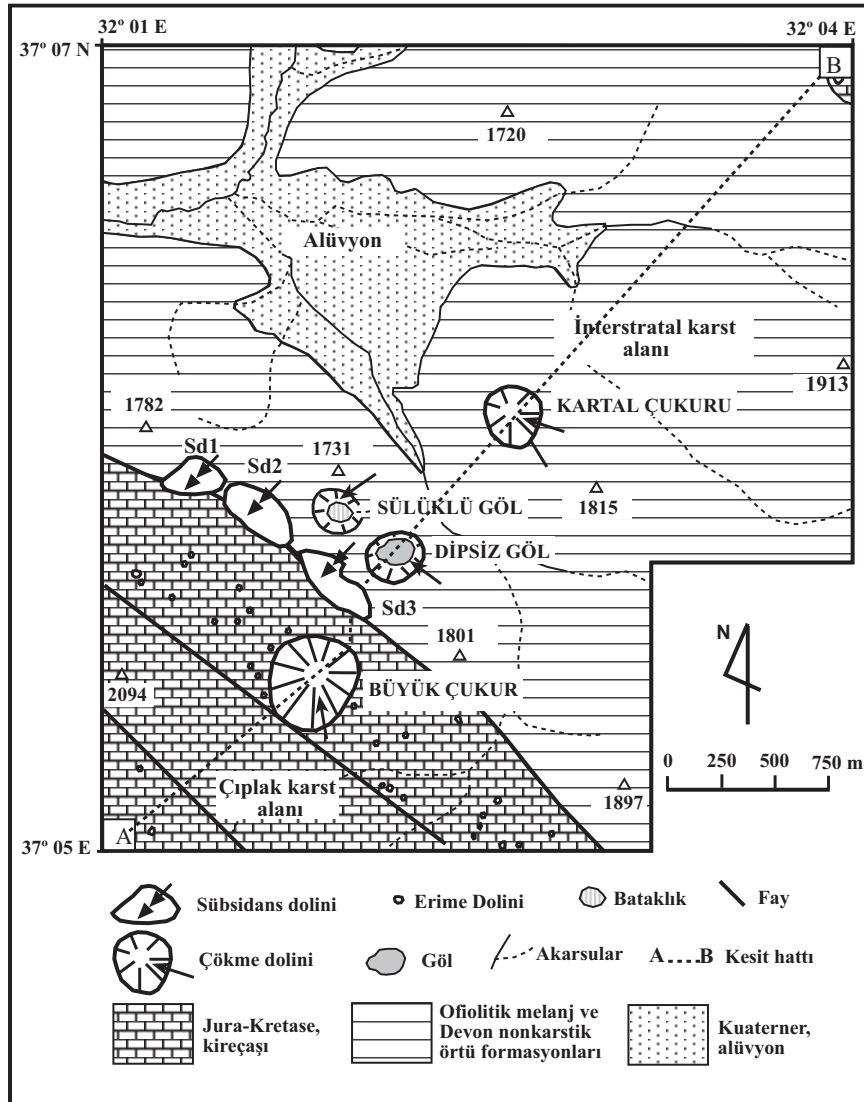
Görüldüğü gibi, Dipsiz Göl havzası çevreden tabanına doğru inen aşınım yüzeylerinden oluşan basamaklı bir yapıya sahiptir. Sahanın bu şekilde, yapısal denetimin kontrolünde aşınım yüzeyleri ile işlenmesi ve sonuçta bir kapalı havza karakterini alması sürecinde, doğrudan yüzey erozyonundan başka etkenleri de düşünmek gerekir. Örneğin bugünkü küçük kenar polyelerin (border polye) (Ford ve Williams, 1989) olduğu alanlarda Orta Miosen aşınım yüzeyi içerisine yerleşen eski kenar polyelerin olabileceği gerçeği göz ardı edilemez. Çünkü kenar polyeler karstik ve nonkarstik kayalar kantağında gelişen ve korrozyon ile korrazyonun birlikte işlev gördüğü polyelerdir. Bu nedenle bu tür polye ya da polyelerin geliştiği bu alanda nonkarstik kayaların aşındırılarak ortadan kaldırılması kolaylaşmış olmalıdır.

4. Çökme ve Sübsidans Dolinleri

Dipsiz Göl Havzası'nın güneyinde yaklaşık 2 km²'lik alan içerisinde 4 tane çökme dolini ve 3 tane sübsidans dolini bulunmaktadır (Şekil: 4; 5). Üst Miosen aşınım yüzeyi parçası üzerinde açılan Büyük Çukur dışındaki sübsidans ve çökme dolinlerinin tamamı Plio-Kuaterner aşınım yüzeyi üzerindedir.

Çökme dolinlerinin biri içerisinde havzaya da adını veren Dipsiz Göl bulunmaktadır. Dipsiz Göl'ün kuzeybatısındaki dolinin içerisinde ise bataklık karakterindeki Sülüklü Göl dikkati çekmektedir. Diğer ikisinin tabanı ise kurudur. Çökme dolinlerinin derinlikleri ve alanları birbirinden farklı olmakla birlikte tamamı daireseldir. Çökme dolinlerinden Büyük Çukur, Dipsiz Göl ve Kartal Çukuru kuzeydoğu-güneybatı yönünde sübsidans dolinlerini dik kesecek şekilde bir hat boyunca sıralanmaktadır (Şekil: 5).

Büyük Çukur dışındaki diğer üç çökme dolini de yüzeyi karstlaşma imkanı olmayan kayalarla kaplı olan interstratal karst alanı içerisinde meydana gelmiştir (Şekil:3; 4). Bu dolinler Jenings (1971)'in alttan oluşan anlamında kullandığı "subjacent" çökme dolini tipindedir. Dipsiz Göl ve Sülüklü Göl Devon formasyonu içerisinde, Kartal Çukuru ise ofiolitik seri içerisinde açılmıştır (Şekil: 3; 4). Sahadaki interstratal karst alanında yer alan çökme dolinleri, ofiolitik melanj ve Devon nonkarstik formasyonları ile tabandaki Jura-Kretase kireçtaşları arasında oluşan karstik boşluklara bağlı olarak meydana gelmişlerdir (Şekil:5).

Şekil 5: Dipsiz Göl Havzası'ndaki çökme ve sübsidans dolinleri yakın çevresinin morfo-strüktürel haritası.

Çökme dolinleri içerisinde en büyük olanı Büyük Çukur'dur (Tablo: 1, Şekil: 5). Yüzey çapı en geniş yerinde 475 m'yi bulan ve taban genişliği en dar yerinde 30 m civarında olan dolin bir huni görünümündedir. Büyük Çukur'un derinliği güneybatı yamaçlarında 150 m, kuzeydoğu yamaçlarında ise 80 m civarındadır. Dolin güneybatı ve kuzeydoğusundan geçen paralel faylar arasında yer almaktadır (Şekil: 5). Güneybatısından geçen ve çökme dolinin oluşmasında birinci dereceden pay sahibi olan fay nedeniyle bu kesimde dolin yamacını fay yamacından ayırmak zordur (Şekil: 6). Dolinin tamamı Jura-Kretase kireçtaşları içerisinde açılmıştır.

Çökme dolinlerinin orta noktasında bulunan Dipsiz Göl ve Sülüklü Göl dolinleri ikiz gibidirler. Güneydoğuda yer alan ve daha büyük olan Dipsiz Göl çökme dolinin çapı ve derinliği daha fazladır (Tablo: 1; Foto: 2). Doğusunda yaklaşık 5 m'lik bir yükseltiyle drenaj sisteminden ayrılan Dipsiz Göl'ün derinliği bilinmemektedir. Ancak, göl kenarındaki Hocaali Yaylası sakinlerine göre bir kurtarma olayı için göle giren dalgıçlar 25 m derine indikten sonra daha derine gitmeyi göze alamayıp aramaya son vermişlerdir.

Foto 2: Dipsiz Göl'ün güneyden görünüşü. Karstik olmayan kayaçlar üzerinde yer alan Dipsiz Göl çökme dolini interstratal karstlaşma sonucunda oluşmuştur.

Gölün yüzeyden beslenme alanının dolin alanıyla sınırlı olduğu göz önüne alınacak olursa, seviyesi yıl içerisinde yaklaşık olarak bir m civarında değişen gölün yeraltı suyu veya karst taban suyu ile beslendiği, dahası gölün yerel yeraltı su tablasının bir aynası halinde olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Dipsiz Göl Kapalı Havzası'ndaki Çökme ve...

Dipsiz Gölün 100 m kuzeybatısında Sülüklü Göl dolini yer alır (Şekil:5; Foto: 3). Dolin tabanında içerisinde çeşitli bataklık bitkilerinin yaşadığı oldukça sığ Sülüklü Göl adı verilen bir bataklık bulunmaktadır. Tabandan zayıf bir şekilde yer altı suyu ile beslenmektedir.

Çökme ve Sübsidans dolinleri	Genişlik (m)	Derinlik (m)	Genişlik/derinlik oranı	Yüzey kotu (m)	Taban kotu (m)	Göl çapı (m)
Büyük Çukur	475	150	3,16	1850	1700	
Dipsiz Göl	250	20 + Göl	?	1710	1698	175
Sülüklü Göl	175	25+ Göl	?	1730	1702	100
Kartal Çukuru	250	80	3,12	1770	1690	
SD1	250	10	25	1730	1720	
SD2	375	35	10,7	1730	1695	
SD3	400	25	21	1715	1690	

Tablo 1: Dipsiz Göl Havzası'ndaki çökme ve sübsidans dolinlerinin morfolitik parametreleri.

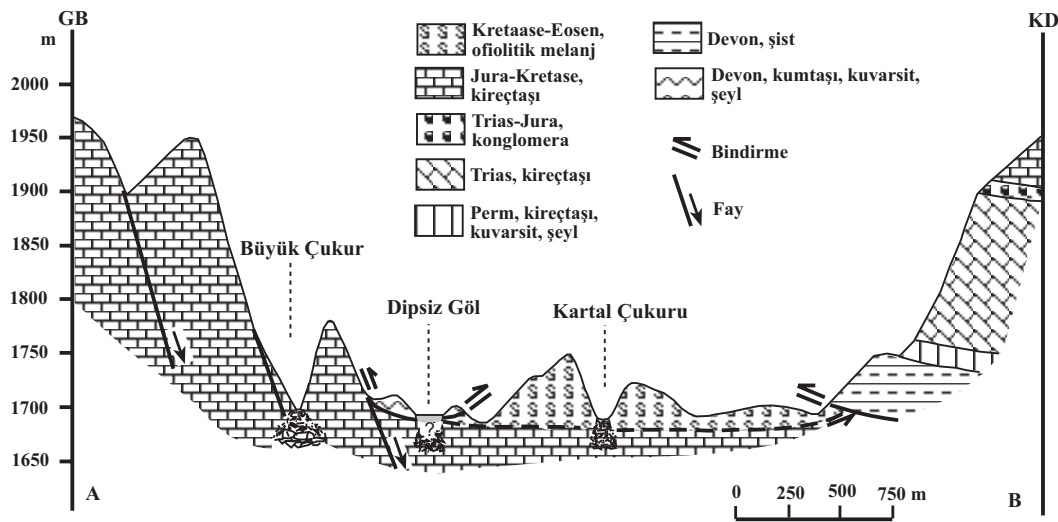

Foto 3: Sülüklü Göl çökme dolini ve Sükülü Göl bataklığının yakından görünüşü.

Sahada ele alacağımız son çökme dolini Dipsiz Göl'ün kuzeydoğusunda yer alan Kartal Çukuru'dur. Kartal Çukuru ofiolitik seri içerisinde açılmıştır (Foto: 4). Çapı 250 m

olan dolinin derinliği güney yamacında 60 m, doğu ve batısındaki boyun noktalarında 30 m civarındadır. Bu dolinin tabanı kurudur.

Havzadaki sübsidans dolinleri üç tane olup, Dipsiz Göl'ün batısında, kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan ana fay hattı üzerinde yer alırlar (Şekil: 5; Foto: 5). Yerel isimleri olmayan bu sübsidans dolinleri anlatım kolaylığı olması açısından kuzeybatıdan-güneydoğuya doğru sırasıyla SD1, SD2, SD3 şeklinde numaralandırılmıştır. Her üç sübsidans dolini de güneybatısından Jura-Kretase yaşlı kireçtaşını kesen fay yamacıyla sınırlanmıştır. Üç dolinin de uzun eksenini, fay hattına paralel olduğu gibi, dolinlerin en derin noktaları da fayın hemen önündedir. Bu nedenle sübsidans dolinleri asimetriktrir. SD1'in tabanı 1720 m, SD2'nin tabanı 1695 m' de ve SD3'ün tabanı 1690 m'de bulunmaktadır.

Şekil 6: Dipsiz Göl yakın çevresinin jeolojik kesiti.

Foto 4: Ofiolitik melanj üzerinde yer alan Kartal Çukuru çökme dolinin güneydoğudan görünüşü.

Dolinlerin oluşumundaki sübsidans olayını meydana getiren çözünme Lütésien'deki nap gelişimi esnasında oluşan faylarla alçalan otokton Jura-Kretase kireçtaşında gerçekleşmiştir. Büyüksülek yaylasının doğusunda ve güneyinde fay önünde düşen blok halinde dar alanlı olarak mostra veren ve ofiolitik melanjın altına dalan Jura-Kretase kireçtaşları bunun en büyük delilidir (Şekil: 3). Bu kesimde Jura-Kretase kalkerleri ofiolitik seri tarafından tektonik dokanaklı olarak üzerlenmektedir (Şekil: 6). Devon formasyonu da ofiolitik seri üzerinde allokton olarak bulunmaktadır. Böylece Dipsiz Göl çevresindeki formasyonlar alltan üste doğru Jura-Kretase kireçtaşları, nonkarstik ofiolitik seri ve nonkarstik Devon formasyonundan oluşmaktadır (Şekil: 6).

Foto 5: Havzanın güneybatısında yer alan sübsidans dolinleri Jura-Kretase yaşındaki kireçtaşları ve nonkarstik kayalar kantağındaki ana fay hattı üzerinde gelişmişlerdir. Fotoğrafta SD3 sübsidans dolininin tabanı görülmektedir.

Sübsidans dolinleri havzanın tabanında bulunan Jura-Kretase kireçtaşlarını kesen ana fay hattı üzerinde meydana gelen çözünme ile karstik boşluğa veya karstik su yoluna zaman içerisinde ofiolitik seri ve Devon formasyonunun bükülerek yönelmesi ve belirli noktalarda bu formasyonlara ait kısmen gevşek malzemenin karstik su yolu ile zaman içerisinde yavaş yavaş taşınmasına bağlı olarak yüzeydeki tedrici oturmalarla oluşan, dairevi ya da elips şekilli çukurluklardan ibarettir.

Sonuç olarak bu alandaki sübsidans dolinlerinin oluşmasındaki en önemli pay karstik yer altı sularının akışını denetleyen ve dolayısıyla karstik çözünmeler için zayıf direnç alanı oluşturan fay hattına aittir.

5. Havzadaki Çökme ve Sübsidans Dolinlerinin Oluşumunu Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesi

Bu alandaki çökme ve sübsidans dolinlerinin oluşumunu en iyi şekilde açıklayabilmek için bu dolinlere ait verileri birlikte değerlendirmek gerekmektedir. Sübsidans dolinlerinin ana fay hattı üzerinde Büyük Çukur'un da aynı şekilde bir fay hattına bağlı olarak oluştuğu ifade edilmişti. Dipsiz Göl'ün güneybatısından Akdağ'ın kuzeybatı yamaçlarından geçen ve birbirine paralel uzanan bu üç fay hattının, karstik

şekillerin oluşumu ve karst hidrolojisi denetimi üzerinde etkili olduğu açıkça görülmektedir (Şekil:3; 4; 5; 6) Büyük faylar ve birbirini kesen çatlak sistemleri karst sürecinin başlaması için en uygun zon veya noktaları oluşturur (Elhatip, 1997). Bu faylara ve sübsidans dolinlerine paralel konumda yer alan Dipsiz Göl ve Sülüklü Göl çökme dolinlerinin ve hatta Kartal Çukuru'nun oluşumunda da diğer fay hatlarının paralelinde muhtemel örtülü fayların da etkili olduğunu düşünmekteyiz. Ofiolitik seri üzerinde yer alan Kartal Çukuru çevresindeki vadi sistemlerinin fay hatlarına paralel uzanması da bu görüşü desteklemektedir. Benzer şekilde Büyük Çukur, Dipsiz Göl ve Kartal Çukuru çökme dolinlerinin üçünün de kuzeydoğu-güneybatı yönlü bir hat boyunca sıralanmış olması (Şekil: 5), bu dolinlerin karstik gelişimi denetleyen ve yönlendiren bir zayıf direnç alanı üzerinde olduklarını işaret etmektedir.

Sübsidans ve çökme dolinlerinin taban seviyeleri esas alınarak bir değerlendirme yapıldığında, tamamının birbirine çok yakın taban seviyelerine sahip oldukları görülmektedir. Buna göre, taban seviyelerinin Büyük Çukur'un 1700 m'de, SD3'ün 1690 m'de, Dipsiz Göl'ün (göl yüzeyine kadar) 1698 m'de, Sülüklü Göl'ün 1702 m'de ve Kartal Çukuru'nun 1690 m'de olduğu görülür (Tablo: 1). Verilen bu taban seviyeleri sahadaki sübsidans ve çökme dolinlerinin oluşmasına yol açan karstik yeraltı su tablasının hemen hemen aynı seviyede aktif bir doygun zon oluşturduğunu göstermektedir.

Dolinlerin oluştuğu alandaki yüzey topografyası dolinlerin şekillenmesinde önemli bir etken olmuştur. Bu durum dolinlerin yamaçları arasında ölçülen yükseltilerin birbirinden farklı olmasıyla kolayca açıklanabilir. Dolinlerin içinde açıldığı formasyonun litolojisi dolinin şeklini büyük oranda etkilemektedir. Kalın tabakalar halindeki saf kireçtaşları içerisinde açılmış olan Büyük Çukur diğerlerinden hem çap ve derinlik olarak daha büyük hem de yamaç profili daha keskin ve küçük kaya basmaklarına sahiptir. İnterstratal karst alanındaki sübsidans ve çökme dolinlerinin oluşumu ve şekli üzerinde kireçtaşının üzerinde bulunan örtü formasyonunun kalınlığı, litolojisi, tabakalanma durumu ve formasyonu oluşturan materyalin yapışkanlık derecesi önemli rol oynamıştır. Örneğin Nichol (1998)'e göre, kalın örtü toprağının olduğu alanlarda, toprağın ince olduğu alanlara göre daha büyük çaplı dolinler gelişir. İnterstratal karst alanında kumtaşı, kuvarsit, şeyl karmaşığında oluşan Devon formasyonu üzerinde bulunan dolinlerin yamaç eğimlerinin ofiolitik melanj içerisindeki dolinin yamaç eğimine göre daha yatık olması Devon formasyonlarının ofiolitik kayalara göre daha az tutturulmuş ya da daha az kohesif olduğunu göstermektedir.

Bu sahadaki çökme ve sübsidans dolinlerinin oluşumunda yukarıda belirtilen yapısal, litolojik, tektonik ve topografik özelliklerin yanında su tablasındaki seviye

değişiklikleri de önemli bir rol oynamış olmalıdır. Özellikle yer altı su seviyesinin alçaldığı zamanlarda artan hidrolik gradyana bağlı olarak yer altı akışının kuvvetlenmesi ile birlikte kireçtaşında meydana gelen daha fazla miktardaki çözünme karstik boşluk ve mağaraların tavanlarının yükselmesine yol açar. Böylece bir yandan çökme dolinlerinin oluşumu için uygun zemin hazırlanırken diğer taraftan sübsidans olayının gerçekleşmeye başladığı alanlarda yer altından akışa geçen sular tarafından daha fazla nonkarstik formasyona ait malzeme karstik yer altı akışı ile taşınır. Bununla birlikte eğer su tablası erime boşluklarındaki sediment taşınma seviyesinin üzerinde ise sediment hareketi oldukça yetersizdir. Dahası ıslak sediment taneleri kuru sediment tanelerine göre birbirini daha çok tutar, dolayısıyla ıslak sedimentte hareket eğilimi daha azdır. Eğer su tablası alçalır ve hidrolik gradyan artarsa su ile dolu mağara sisteminin yerinde bir yer altı akışı oluşur ki; bu durum sediment transferinde çok daha etkindir (White, 1988).

Eğer bir bölgede su tablasında birkaç kez alçalma ve yükselmeler birbirini izler ise bu durum yer altı boşluklarının daha etkin bir şekilde gelişmesini sağlar. Böylece bölgede sürekli değişen yüzücü desteği (bouyant support) karstik boşluklar üzerindeki sübsidans miktarının artmasına ve boşluk üzerindeki kemer yada tavanların zayıflamasına yol açar. Dipsiz Göl Havzası'nda ise Kuaterner içerisindeki buzul ve buzul arası dönemlerde meydana gelen iklim salınımları yerel su tablasında önemli oynamalar meydana getirmiş ve bu durum da havzadaki çökme ve sübsidans dolinlerinin oluşumuna önemli bir katkı sağlamış olmalıdır.

Çökme dolinleri içerisindeki Dipsiz Göl'ün ve Sülüklü Göl'ün su seviyesi havzadaki aktüel su seviyesinin yüksek olduğunu göstermektedir. Yüksek olan yerel su tablası seviyesi daha önce açıklanan nedenlerden dolayı sübsidans dolinlerinin gelişimini de olumsuz yönde etkilemiş hatta durdurmuştur.

Dipsiz Göl Havzası'nda Pliosen ve özellikle Kuaterner içerisinde, Plio-Kuaterner aşınım yüzeyi gelişimine bağlı olarak havza tabanındaki Devon nonkarstik kayalar ve ofiolitik melanjda meydana gelen aşınmalar nedeniyle (Şekil: 4), yer altı boşluklarının üzerindeki yükün azalması, çökme dolinlerinin oluşmasına çok önemli bir katkı sağlamıştır. Bu aşınmalara bağlı olarak havza tabanından yükselen Türbe Tepe gibi kesimlerde kalınlığı 150-200 m civarında ofiolitik melanj ve Devon formasyonunun özellikle dolinlerin çevresinde bir hayli incelen kalınlığının 100 m'nin altına indiği görülür. Ford ve Williams'ın (1989) da belirttiği gibi yer altı pasajı üzerindeki tabakaların aşınması boşluk üzerinde yük hafiflemesine ve dolayısıyla baskı geriliminin azalmasına yol açar. Böylece, yük hafiflemesi çatlak oluşumunu artırarak çatlak ve yarık sistemlerinin daha etkin aşınmasına yol açar ve bu durum da kaya direncini azaltır. Genişleyen ve tavanı incelen mağarada kararsızlık artar ve çökme dolinin oluşmasına uygun zemin hazırlanmış olur.

Günümüzde aktüel çökme ve sübsidans olaylarının görülmediği havzadaki çökme ve sübsidans dolinleri reliktir. Bununla birlikte, halen dairesel görünüşleri ve yamaç dikliklerini koruyan çökme dolinleri oluşum zamanlarının çok eski olmadığını göstermektedir. Çünkü, yeni oluşmuş bir çökme dolini genellikle dairesel dış hatlara sahiptir (Nichol, 1998; Doğan, 2001). Dolinlerin büyük bir kısmı Kuaterner aşınım yüzeyi üzerindedir. Bu verilere göre de dolinler Geç Pleistosen'de oluşmuş olmalıdır.

6. Sonuçlar

Çalışma alanında Orta Miosen, Üst Miosen ve Plio-Kuaterner olmak üzere üç aşınım yüzeyi bulunmaktadır. Üst Miosen-Alt Pliosen geçişinde de devam eden tektonik hareketlere bağlı olarak sahada, özellikle karstik alanlarda yüzey akışları ortadan kalkarak, yapısal zayıf zonlar ya da fay hatları boyunca gelişen düdenler aracılığıyla büyük oranda yeraltına inmiştir. Dipsiz Göl Havzası'nda da bu dönemde havzanın drenajı kuzeybatısında, fay hattı üzerinde (aynı zamanda karstik-nonkarstik formasyon sınırı üzerinde) beliren düdenler aracılığıyla yeraltından sağlanmaya başlanmıştır. Plio-Kuaterner döneminde yüzeysel aşınım Pliosen başlarından itibaren kapalı havza karakteri kazanan Dipsiz Göl Havzası'na odaklanmıştır. Sonuç olarak Dipsiz göl havzası morfostrüktürel bir oluşuma sahiptir.

Dipsiz Göl Havzası'nda yer alan çökme ve sübsidans dolinleri, bir tanesi dışında interstratal karst alanında oluşmuştur. Karstik alanda oluşan Büyük Çukur çökme dolini fay hattı üzerinde gelişen karstik boşluk ya da mağara tavanının çökmesiyle oluşmuştur. İnterstratal karst alanındaki çökme ve sübsidans dolinleri, ofiolitik melanj ve Devon formasyonlarından oluşan nonkarstik örtü formasyonları altındaki Jura-Kretase kireçtaşlarında zayıf direnç alanları boyunca gelişen karstik boşluklarda (veya mağaralarda) meydana gelen çökme ya da tedrici oturmalara bağlı olarak oluşmuşlardır. Sahadaki çökme ve sübsidans dolinleri bir hat boyunca dizilmişlerdir. Bu alandaki sübsidans ve çökme dolinleri reliktir.

Dipsiz Göl Havzası'ndaki dolinlerin oluşmasında en önemli faktörler yapısal unsurlar, özellikle fay hatları ve çatlak sistemleri, Kuaterner döneminde örtü tabakasında meydana gelen erozyondur. Bununla birlikte dolinlerin oluşumu ve şekli üzerinde karstik kayaç stratigrafisi, yüzey topografyası, nonkarstik kayacın kalınlığı, stratigrafisi ve kohezyonu da etkili olmuştur.

Sahadaki şartların uygun hale gelmesi durumunda yeni çökme ve sübsidans dolinlerinin oluşması muhtemeldir.

Kaynaklar

- Alagöz, C. A., 1944. Türkiye'de Karst Olayları Hakkında Bir Araştırma. Türk Coğ. Kur. Yay. S: 1, Ankara.
- Akay, E., Uysal, Ş., 1988. Orta Torosların Post-Eosen Tektoniği. M.T.A. Der. S. 108., s.57-68.
- Atalay, İ., 1987. Türkiye Jeomorfolojisine Giriş. Ege Üniv. Ed. Fak. Yay. No: 9, İzmir.

- Biricik, A. S., 1985. Obruk Platosu ve Çevresinin Jeomorfolojisi. İst. Üniv. Doçentlik Tezi (Yayınlanmamıştır), İstanbul.
- Blumenthal, M.M., 1947. Seydişehir- Beyşehir Hinterlandındaki Toros Dağlarının Jeolojisi. MTA Yay. Seri D, No.2, Ankara.
- Blumenthal, M.M., 1951. Batı Toroslarda Alanya Ard Ülkesinde Jeolojik Araştırmalar. M.T.A. Enst. Seri D, 194, Ankara.
- Cooke, R.U., Doornkamp, J.C., 1990. Geomorphology in Environmental Management. Clarendon Press, pp.410, Oxford.
- Çelik, M., Afşin, M., 1998. The role of hydrogeology in solution-subsidence development and its environmental impacts; a case-study for sazlıca (Niğde, Turkey). Environmental Geology, 36 (3-4), 335-342.
- Doğan, U., 1997. Suğla Ovası ve Çevresinin Fiziki Coğrafyası. Doktora Tezi (yayınlanmamış), Ankara Univ., Ankara.
- Doğan, U., 2001. Mucur Obruğu'nun Jeomorfolojisi ve Turizme Kazandırılması. Ank. Üniv. Türkiye Coğ. Araş. ve Uyg. Mer. Der. S: 8, 89-107.
- Doğan, U., 2002. Çankırı Doğusunda Jips Karstlaşmasıyla Oluşan Sübsidans Dolinleri. G.Ü. Gazi Eğt. Fak. Der. C. 22, S. 1, s.67-82.
- Elhatip, H., 1997. The influence of karstic features on environmental studies in Turkey. Environmental Geology 31 (1-2), 27-33.
- Eriç, S., 1971. Jeomorfoloji II (Genişletilmiş II. Baskı). İst. Üniv. Coğ. Enst. Yay. No: 23, İstanbul.
- Erol, O., 1990a. Konya-Karapınar Kuzeydoğusundaki Obruğların Jeomorfolojik Gelişimi ile Konya ve Tuzgözü Pleyistosen Plüvyal Gölleri Arasındaki İlişkiler. İst Üniv. Deniz Bil. ve Coğ. Enst. Bül. S: 7, 5-49.
- Erol, O., 1990b. Batı Toros Dağlarının Messiniyen Paleojeomorfolojisi ve Neotektoniği. Türkiye 8. Petrol Kongresi, Bildiri Özleri Kitabı, Ankara.
- Erol, O. 2001. Geomorphologic Evolution Of Some Karstic Terrains In The Soutwestern Turkey. Present State and Fure Trends Of Karst Studies; 473-484, UNESCO.
- Eroskay, O., Günay, G., 1979. Tecto-Genetic Classification and Hydrogeological Properties of the Karst Regions in Turkey. İnt. Sem. On Karst Hydrogeology, Oymapınar p.1-31-Antalya
- Ford, D. C., Williams P. W., 1989. Karst Geomorphology and Hydrology. Unwin Hyman, London.
- Gongyu, L., Wanfang, Z., 1999. Sinkholes in karstic mining areas in china and some methods of prevention. Engineering Geology 52, 45-50.
- Jennings, J.N., 1971. Karst. The M.I.T. Press, Cambridge.
- Kaufmann, O., Qunif, Y., 1999. Cover-collapse sinkholes in the "Tournaisis" area southern Belgium. Engineering Geology 52, 15-22.
- Koçyiğit, A., 1981. Isparta Büklümünde (Batı Toroslar) Toros Karbonat Platformu Evrimi. TJK. Bülteni, C. 24, S. 2, s.15-23.
- Koçyiğit, A. 1984. Güneybatı Türkiye ve Yakın Dolayında Levha İçi Yeni Tektonik Gelişim. TJK Bülteni, C. 27, S.1, s. 1-15.
- Lolcama, J.L., Cohen, H.A., Tonlin, M.J., 2002. Deep karst conduits, flooding, and sinkholes: lessons for the aggregates industry. Engineering Geology 65 (2-3), 151-157.

- Monod, O., 1977. Recherces geoloquie du Taurus Occidental au sud de Beyşehir (Turquie). d'Etat Univ. Paris Sud Orsay.
- Nazik, L., 1992. Beyşehir Gölü Güneybatısı İle Kemboş Polyesi Arasının Karst Jeomorfolojisi. İstanbul Üniversitesi, Deniz Bilimleri Enst., Doktora Tezi (yayınlanmamış), İstanbul.
- Nichol, D., 1998. Sinkholes at Glan Llyn on the A55 North Wales Coast Road, UK. Engineering Geology 50, 101-109.
- Özgül, N., 1976. Torosların Bazı Temel Jeolojik Özellikleri. TJK Bülteni, 19, 65-78.
- Özgül, N., 1997. Bozkır-Hadim-Taşkent (Orta Torosların Kuzey Kesimi) Dolayında Yer Alan Tektono- Stratigrafik Birliklerin Stratigrafisi.
- Şengör, A. M. C., 1980. Türkiye Neotektoniğinin Esasları. TJK. Yay. Ankara.
- Tharp, T. M., 1999. Mechanics of upward propagation of cover-collapse sinkholes. Engineering Geology 52, 23-33.
- Taqieddin, S.A., Abderahman, N.S., Atallah, M., 2000. Sinkhole hazard along eastern Dead Sea shoreline area, Jordan: a geological and geotechnical consideration. Environmental Geology 39 (11), 1237-1253.
- White, W. B., 1988. Geomorphology and Hydrology of Karst Terrains. Oxford University Press, Oxford.
- Yang, M. Z., Drumm, E. C., 2002. Stability evaluation for the siting of municipal landfills in karst. Engineering Geology 65 (2-3), 185-195.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 13, Sayı: 2, Sayfa: 23-54, ELAZIĞ-2003

TÜRKİYE’NİN MEYVE ÜRETİM YÖRELERİ*

The Fruit Producing Regions of Turkey

Esen DURMUŞ

Fırat Üniv. Fen-Edb. Fak. Coğr. Böl. Elazığ
edurmus@firat.edu.tr

Ali YİĞİT

Sakarya Üniv. Fen-Edb. Fak. Coğr. Böl. Adapazarı
ayigit@sakarya.edu.tr

Özet

Bu çalışmada D.İ.E.’den alınan 1992-1997 yıllarına ait altı yıllık, ilçeler bazında ortalama üretim değerleri esas alınmış ve meyvelerin yetiştirme koşulları ile birlikte değerlendirilerek 35 meyvenin dağılım haritaları oluşturulmuş, bu haritaların üst üste çakıştırılması sonucunda 30 ayrı meyve üretim yöresi belirlenmiştir. Bu yöreler belirlenirken meyveciliğin yapılmadığı ya da çok az yapıldığı alanlar da kendiliğinden ortaya çıkmıştır.

Anahtar kelimeler: Tarımsal bölge, Tarımsal yöre, Meyve üretim yöresi

Abstract

In this study, by using the data of the average fruit production between the years 1992-1997 in provinces throughout Turkey estimated by State Institute of Statistics (SIS), 35 fruit distribution maps were drawn and 30 different fruit production regions were estimated by evaluating fruit ecology. In determining these regions, the areas where fruit is grown less or where fruit is never grown have been seen.

Keywords: Agricultural regions, Agricultural areas, fruit producing areas,

* Yüksek Lisans Tez özetidir.

GİRİŞ

İnsanların tükettikleri gıdaların çoğu doğrudan ya da dolaylı olarak tarımsal faaliyetlerden sağlanır. Tarım ürünlerinin en iyi yetiştirme imkanı olan alanlarda ekilmesi, birim alandan daha fazla gelir elde edilmesi, dolayısıyla beslenme düzeyinin artması ve üretimle ilgili planlama kararlarının daha sağlıklı yapılabilmesi için tarım bölgelerinin belirlenmesi zorunludur. Ancak tarım bölgelerinin yanında, bölge içinde ortaya çıkan yörelerin özelliklerinin de iyi açıklanması gereklidir.

Tarım bölgelerini belirlemek için, Alman coğrafyacılarından RATZEL (1891) ve HAHN (1892) dünya tarım alanlarını tespitte çalışmışlardır. 1926'da BAKER tarımsal faaliyetlerin dağılımını Kuzey Amerika genelinde ele almıştır. HARTSHORNE ve DICKEN'de yine Kuzey Amerika ve Avrupa'nın tarım bölgelerini istatistiksel yollarla ele almışlardır. WHITTLESEY ise 1936'da Dünya tarım bölgelerini tespitte çalışmış, 1953'de de çalışmasını yenilemiştir. Ülkemizde de ise ilk olarak 1937 yılında SELEN ülkeyi beş ana ve on tali kuşağa ayırmış, 1952 yılında ERİNÇ ve TUNÇDİLEK ülkemizi altı tarım bölgesi ve on dokuz tarımsal bölüme ayırmışlardır. Son olarak da 1985'de İZBIRAK Türkiye'yi 8 tarım bölgesine ayırmıştır.

Bu çalışmada ise ülkemizin meyve üretim yöreleri belirlenmeye çalışılmıştır. Yöre ayırımında meyveciliği kriter olarak seçmemizdeki amaç, meyvelerin çok yıllık bitkiler olması ve yöre ikliminin doğal sonucu olarak şekillenmeleridir. Bu nedenle ülkemizde üretilen meyvelerin yetiştirme koşulları incelenmiş, alansal dağılımları ilçeler göre tespit edilerek Türkiye'nin meyve yöreleri belirlenmiştir.

Yöntem

Devlet İstatistik Enstitüsü'nden ilçelere göre 1992-1997 yıllarını kapsayan tarım verileri, bilgisayar kaydı olarak alınmış ve bu veriler ilçeler ölçeğinde yıllar itibarıyla değerlendirilmiş, her meyvenin altı yıllık üretim ortalamaları alınmıştır. İlçeler esas alınarak düzenlenen veriler 1/1.800.000 ölçekli Türkiye İdari Bölünüş Haritası ilçe sınırları göz önüne alınarak altlık olarak kullanılmıştır. Bu işlem yapılırken Türkiye Fiziki Haritası kullanılarak meyve üretimine elverişli alanlar seçilmeye çalışılmıştır.

Meyve üretim yörelerini belirlemek için yapılan dağılım haritalarında noktalama yöntemi kullanılmıştır. Haritaların hazırlanmasında kullanılan uzun listeler halindeki tablolara bu makalede yer verilmemiştir. Yapılan dağılım haritalarıyla üretimin yoğun olduğu bölgeler tespit edilmiş, meyve üretim yöreleri böylece sınırlandırılmış ve Türkiye'nin Meyve Üretim Yöreleri Haritası oluşturulmaya çalışılmıştır.

TÜRKİYE'NİN MEYVE ÜRETİM DEĞERLERİ VE ALANLARI

Bir çok meyve türünün ana vatanı ve bağ-bahçe kültürünün beşiği olan ülkemizde hem yabani olarak hem de kültüre alınmış meyve türlerinin sayısı 75'in üzerindedir. Türkiye'de bir yandan sıcak ılıman ve soğuk ılıman iklim bölgelerinde yetişen meyve türleri geniş bir çeşit zenginliğiyle yabani olarak ve kültüre alınmış halde yetiştirilirken, öte yandan subtropikal ve tropikal iklim bölgelerinden gelmiş meyve türleri de yer almaktadır. Ülkemizde görülen büyük tür zenginliğinin yanında yine büyük bir çeşit bolluğu ile de karşılaşılır. Nitekim elmada çeşit sayısı 500'ü, armutta 600'ü, erikte 200'ü, şeftalide 100'ü ve üzümde 1200'ü aşmıştır (AĞAOĞLU, 1987).

Ülkemiz, bahçe kültürünün beşiği olmasının yanında çeşitli meyvelerin üretim ve işletme yörelerinin meydana gelmesine de neden olmuştur. Örneğin şeftali denince Bursa, kayısı denince Malatya, çekirdeksiz üzümde Manisa, incirde Aydın, fıstıkta Antep-Urfa, narda Urfa, fındıkta Ordu-Giresun illeri dünya piyasalarında ürünleri ile birlikte birer kalite sembolü olarak bilinirler.

Meyvelerin yetiştirilmesinde iklim faktörü en önemli rolü oynar. Tropikal iklim meyveleri kış sıcaklığının 0 °C'ye düşmesi halinde donarlar. Subtropikal iklim meyveleri 0 °C'nin altındaki sıcaklıklara bir ölçüde dayanabilmektedir. Turunçgil meyveleri -2 °C'de dondukları halde, ağaçlar -10 °C'ye kadar dayanabilirler. Zeytin ve incirler de -10 °C'ye kadar dayanabilirler. İlıman iklim meyveleri daha düşük sıcaklıklara dayanabilirler. Elma ve armutlar dinlenme döneminde buldukları kış aylarında sıcaklığın -30 °C'ye kadar düşmesinden dahi zarar görmezler. Şeftali ise -20 °C'ye kadar dayanabilir. (ANAMERİÇ, 1986). Kısacası bu özellikleri dikkate aldığımızda ülkemizdeki meyveleri sıcaklık isteklerine göre şöyle sınıflandırılabiliriz:

-Tropik iklim meyveleri: Muz

-Subtropikal iklim meyveleri: Turunçgiller, Trabzon hurması, yenidünya, zeytin, incir, keçiboynuzu, nar, kivi.

-İlıman iklim meyveleri: Elma, armut, ayva, erik, kiraz, vişne, şeftali, kayısı, zerdali, badem, üzüm, Antep fıstığı, iğde, dut, muşmula, ceviz, fındık, kestane, kızılıçık, ahududu..

Tropik İklim Meyveleri

Tropikal iklim meyvelerini bu kuşağın dışında yetiştirmek çok güçtür. Bunun için seralar gibi özel koruma tesislerine ihtiyaç vardır. Anadolu genel anlamıyla orta iklim kuşağında bulunmaktadır. Fakat yeryüzü şekillerinin çeşitliliği ve arızalı bir yapıya sahip oluşu çok çeşitli iklim bölgelerinin oluşumuna yol açmıştır. Bunlar içersinde de daha

küçük alanları kapsayan “mikroklima sahalar” oluşmuştur. İşte bu mikroklima sahalarında Akdeniz sahil şeridinde bulunan Anamur ve Alanya’da hiçbir koruma tedbiri alınmadan muz yetiştiriciliği yapılabilmektedir (AĞAOĞLU, 1987). Akdeniz bölgesinde muz üretimi için elverişli yerler, kıyı şeridinin gerisinde uzanan dağ sıraları ile kıyı arasındaki korunaklı ve denizin ılıman etkisini hissettirdiği ovalardır.

Dünya muz üretiminin 1992-1997 yılları arasındaki 6 yıllık ortalama değeri 58.000.000 ton kadardır. En fazla muz üreten ülkeler Asya’da Hindistan 7.900.000 ton, Filipinler 3.250.000 ton, Tayland 1.658.000 ton; Orta Amerika’da Costa Rika 1.932.000 ton, Meksika 1.700.000 ton; Güney Amerika’da Brezilya 5.839.000 ton, Ekvator 4.715.000 ton’dur. Türkiye muz üretimi ise 27.300 ton’dur. En fazla muz üretimi ve alanı Alanya (12.000 ton) ve Gazipaşa’dadır (7.000 ton). Bu miktarlar Türkiye üretiminin % 69’una karşılık gelmektedir.

Türkiye’nin başlıca muz üretim yerleri ve payları şöyledir: Alanya % 43, Gazipaşa % 26, Anamur % 18, Bozyazı % 11, % 5 Erdemli ve Gülnar % 2. Belirtilen bu bölgelerde yani Erdemli yakınlarından Alanya batısına Alara çayı vadisine kadar olan kıyı kesiminin her yerinde muz ziraatı bir elverişli yerden diğer elverişli yere sıçraya, sıçraya uzanır.

Subtropikal İklim Meyveleri

Turunçgiller, portakal, mandalina, altıntop (greyfurt), turunç, limon ve ağaçkavunu (avokado) meyvesi kültür bitkilerinin genel adıdır. Bunlara narenciye de denir. Bu bitkilerin anayurdu Güneydoğu Asya ülkeleridir. Bütün tropikal iklim bölgeleri, bunların doğal yetişme bölgeleri olup bahçelerin sulanması kaydıyla, subtropikal iklim bölgeleri, yani Akdeniz iklim bölgesinde de rahatlıkla yetiştirilmektedir. Turunçgil bitkilerinin yetişmesi için gerekli olan sıcaklık değerleri, yurdumuzun Akdeniz kıyı bölgesi, Ege kıyıları, Güney Marmara kıyıları ve kısmen de Doğu ve Batı Karadeniz kıyılarının çok dar yörelerinde bulunmaktadır. Yıllık yağış tutarının 1000-1200 mm.yi aşması gerekirse de Karadeniz bölgesi hariç Türkiye turunçgil bahçelerinin, hemen tamamı sulamalı tarım sistemi ile kurulmuştur (DOĞANAY, 1994).

Türkiye, yaklaşık 62 milyon ton olan dünya portakal üretiminin % 1,4’ünü (845 bin ton), 16 milyon ton olan mandalina üretimini % 3,4’ünü (560 bin ton), 9 milyon ton olan limon üretiminin % 4,5’ini (400 bin ton), 5 milyon ton olan altıntop (greyfurt) üretiminin % 1,1’ni (57 bin ton) karşılar. Ayrıca 3.750 ton kadar turunç ve 180 ton kadar avokado (ağaç kavunu) üretimi bulunmaktadır.

Turunçgiller üretiminde ilk sırayı Doğu Akdeniz kıyıları alır. Bu bölge batıda Silifke deltasından başlar, Mersin ovası, Çukurova ve Dört Yol ovasını içine alır,

İskenderun körfezi kıyıları ile Amik ovasını da kapsar (şekil: 1a). Bu yöre Türkiye portakal üretiminin % 62'sini, mandalina üretiminin % 57'sini, limon ve altıntop üretiminin % 87'sini, turunç üretiminin % 83'ünü ve avokado üretiminin % 45'ini sağlar. Turunçgiller üretiminde ikinci sırayı doğuda Anamur dolaylarından başlayarak batıda Finike'ye kadar uzanan Antalya körfezi kıyı kuşağı oluşturur. Bu alandan Türkiye portakal üretiminin % 31'i, mandalina üretiminin % 3'ü, limon üretiminin % 8'i, altıntop üretiminin % 13'ü, turunç üretiminin % 10'u ve avokado üretiminin % 53'ü karşılanır. Böylece Türkiye portakal üretiminin % 93'ü, mandalina üretiminin % 60'ı, limon üretiminin % 95'i, altıntop üretiminin tamamı, turunç üretiminin % 93'ü ve avokado üretiminin % 98'i Akdeniz kıyı kuşağında gerçekleştirilmektedir. Akdeniz kıyıları dışında Ege ve Doğu Karadeniz kıyılarının belirli alanlarında da turunçgiller üretimi yapılmaktadır. Güneyde Eşen ovasından kuzeyde Büyük Menderes ovasına kadar uzanan alanda Türkiye portakal üretiminin % 4'ü, mandalina üretiminin % 34'ü, limon üretiminin % 5'i ve turunç üretiminin % 7'si sağlanır. Doğu Karadeniz kıyılarında ise, Türkiye portakal üretiminin % 3'ü, mandalina üretiminin % 2'si, sağlanmaktadır.

Diğer Subtropikal Meyveler, yıllık toplam üretimi 10 bin tona yaklaşan **Trabzon hurması** üretiminin yaklaşık yarısı İskenderun körfezi kıyıları ile Hatay yöresinin güneyinden sağlanır. Çukurova ile birlikte Türkiye üretiminin 2/3'si Doğu Akdeniz bölgesinden karşılanır. Trabzon hurmasının bir diğer üretim alanı Doğu Karadeniz kıyılarıdır. Burada Türkiye üretiminin yaklaşık 1/5'i gerçekleştirilir. Türkiye üretiminin 9/10'unu sağlayan bu iki alan dışında Batı Karadeniz kıyı kesimi ile özellikle Adapazarı ve Kocaeli çevresinde ve Büyük Menderes oluğu ile Antalya körfezi kıyılarında da üretimine rastlanmaktadır.

Malta eriği ismi ile de bilinen **yenidünya** Akdeniz kıyı kuşağında yetiştirilen bir meyvedir. Ülkemizde toplam üretimi 13 bin ton kadardır. Bu üretimin % 57'si Antalya körfezi kıyılarında, % 36'lık kısmı Çukurova'dan ve geri kalan % 7'lik kısmı da Hatay ve Muğla civarlarından karşılanır.

Harnup da denilen **keçiboynuzu**'nun Türkiye toplam üretimi 14,5 bin ton kadardır. Keçiboynuzu üretiminin % 96'sı Akdeniz kıyı şeridinden karşılanmaktadır. Bu alan içinde en fazla üretim doğuda Tarsus'dan başlayan batıda Alanya'ya kadar uzanan Taşeli platosu kıyı kuşağında gerçekleştirilmektedir.

Anayurdu Doğu Akdeniz kıyı bölgesi olan **zeytin**, Akdeniz ikliminin tanıtıcı tipik bir bitkisidir. Her ne kadar Akdeniz kıyılarında yaygın olarak yetişiyor görünse de bir yandan Karadeniz sahillerimizde öte yandan Güneydoğu Anadolu'nun güney kesimlerinde de yetiştirilmektedir. Bundan hareketle sadece Akdeniz bölgesinin değil

bozulmuş Akdeniz ikliminin de karakteristik ürünüdür (YÜCEL 1987).

Zeytin yetiştiriciliğinde İspanya, İtalya, Türkiye, Tunus, Fas, Portekiz ve Suriye gibi ülkeler ilk sırayı alır. Türkiye toplam üretimi 915 bin tondur (1992-1997 yılları arasındaki ortalama değerlere göre). En fazla zeytin üretilen alanlar Ege bölgesi kıyılarında yer alan vadi ve ovalar ile Akdeniz kıyı şeridinde bulunan alanlar ve Güney Marmara bölümü kıyılarıdır. Zeytin ağacının en iyi yetişme şartlarını bulduğu Büyük Menderes ve Küçük Menderes vadileri ile Gediz vadisini içine alan Ege bölgesinde zeytin ağacı bu vadilerde 250 km içerilere kadar girebilmektedir. Bu alan Türkiye üretiminin % 50'sini karşılamaktadır. Güney Marmara bölgesinde zeytinlikler engebeli arazilerde sahile yakın yerlerde bulunmaktadır. Bu alan Türkiye üretiminin % 33'ünü karşılar. Türkiye üretiminin % 12'sini karşılayan Akdeniz bölgesinde Toros dağ sistemiyle Akdeniz arasında dar bir şerit halinde uzanan bölgede diğer tarımsal ürünlerin baskısı altında kalarak istenilen gelişmeyi gösterememiştir. Geriye kalan % 5'lik üretim ise Gaziantep platosunda ve yer yer Karadeniz kıyıları ile Yusufeli de karşımıza çıkmaktadır (şekil: 1b).

Ana vatanı Anadolu olan **incir**, Türkiye ile birlikte Hindistan, Afganistan, Yunanistan, Yugoslavya, İspanya, İtalya, Portekiz, Cezayir, Mısır ve Kaliforniya'da yetiştirilmektedir. İncirin dünya toplam üretiminin (1 milyon135 bin ton) yaklaşık 1/4'ini (275 bin ton) Türkiye karşılamaktadır. Yurdumuzun hemen bütün kıyı boylarında ve iç bölgelerin alçak vadilerinde incir bitkisine rastlanır. İncir Hopa'dan başlayıp Karadeniz, Marmara, Ege ve Akdeniz sahili boyunca İskenderun'a kadar tüm kıyı şeridine yayılmış bulunmaktadır. Bazı kesimlerde nehir kenarları ve vadileri izleyerek 100-150 km içerilere kadar yayılan incir, kurağa dayanıklılığı nedeniyle Güneydoğu Anadolu'nun da önemli meyve türleri arasında yer alır. Anadolu'nun iç kısımlarında bazı lokal klimalarda az da olsa incir yetişebilmektedir. Türkiye'de incirin en önemli üretim alanı, Ege bölgesinde Aydın dağları ile Menteşe dağları arasında kalan Büyük Menderes ovası ile yine Aydın dağlarının kuzeyinde ve Bozdağlar'ın güneyinde yer alan Küçük Menderes ovalarıdır. Bu alan Türkiye üretiminin % 80'ini karşılar (şekil: 1d).

Amerika'nın Kaliforniya sahillerinde tutunan **kivi**, Akdeniz iklimine kolay uyum sağlamıştır. Kurak iklimlerde yetişmez. Türkiye'ye yeni giren bir ürün olan kivinın üretim miktarı ve alanları yıldan yıla büyük değişiklikler gösterdiğinden henüz sağlıklı bir değerlendirme yapmak mümkün değildir. Türkiye toplam üretimi 150 ton kadar olan kivinın, % 45'i Hopa'dan Perşembe yarımadasına kadar olan Doğu Karadeniz kıyılarından sağlanır. Bu değerın 2/3'si Rize çevresine aittir. Üretimin yoğunlaştığı ikinci alan ise İzmit körfezi çevresinde Samanlı dağlarının kuzey yamacı boyunca uzanan

Altınova–Yalova civarındır. Bu alanda Türkiye üretiminin % 29'u karşılanmaktadır. Bu alanın kuzeydoğusunda Adapazarı ovası batısında Türkiye kivi üretiminin % 10'u karşılanır. Geri kalan üretim ise diğer alanlardan sağlanır.

Farklı iklim ve toprak koşullarına uyum yeteneğinin yüksek olmasıyla yetiştirme alanı sınırları genişleyen **nar** üretiminin Türkiye toplam üretimi 56 bin ton kadardır. Ülkemizde en fazla nar üretimi % 30'luk payla Akdeniz kıyı şeridinde bulunan ovalar ve vadi tabanlarında gerçekleştirilmektedir. Bu yörede doğuda Amik ovasından başlamak üzere İskenderun körfezi çevresi, Çukurova, batıya gidildikçe Mersin ve Silifke ovasına kadar yoğun bir şekilde üretimi yapılmaktadır. Tekrar Anamur'dan başlamak üzere yoğunlaşan üretim Antalya kıyıları boyunca kesintisiz devam etmektedir. Üretim bu alandan Muğla'ya doğru gidildikçe azalmaya başlar. Nar üretiminde ikinci sırayı Ege kıyılarındaki ovalar alır. Büyük ve Küçük Menderes ile Gediz depresyonlarında Türkiye üretiminin % 30'u karşılanır. Güneydoğu Anadolu bölgesinde üretime elverişli alanlar dağınık bir şekilde görülmektedir. Türkiye üretiminin % 18'i karşılanır. Geri kalan % 22'lik üretimin ise % 8'i Bilecik–İnhisar vadisinden karşılanmak üzere diğer iç bölgelere irili ufaklı dağılmıştır (şekil: 1c).

1992-1997 yılları arasındaki ortalama üretim değerlerine göre Türkiye çekirdeksiz üzüm üretimi 1 milyon 275 bin tondur. Ege bölgesinde Gediz depresyonu adeta bir üzüm bağları vadisi görünümündedir. Bu vadi boylarında İzmir ve Çandarlı körfezi kıyılarından başlayan bağlar Uşak yakınlarına kadar 150–200 km uzunlukta bir bölgeye yayılmıştır. Manisa ilinde Alaşehir, Salihli, Merkez ilçe, Turgutlu, Sarıgöl, Saruhanlı, Ahmetli ilçeleri önemli bağcılık merkezleridir. Bu alanda Türkiye çekirdeksiz üzüm üretiminin % 75'i gerçekleştirilir. İkinci yoğun alan Çivril ovasından başlayarak Büyük Menderes vadisi boyunca Çal, Çivril, Buldan, Tavas ilçelerini içine alan yöredir. Türkiye üretiminin % 9'u da burada üretilmektedir. Üçüncü üretim alanı ise yine Ege bölgesinde Kemalpaşa, Menderes, Menemen ilçelerini kapsayan alandır ve % 15'lik bir üretim vardır. Ege bölgesinin bu orta kesiminde Türkiye çekirdeksiz üzüm üretiminin % 99'u karşılanmaktadır.

Ilıman İklim Meyveleri

Elma: Ana vatanının Anadolu ve Kuzey Kafkasya olduğu düşünülen elmanın dünyada 6.500 ülkemizde ise 460 çeşidi bulunmaktadır. ABD, Fransa, İtalya, Almanya, Kanada, İngiltere, Yeni Zelanda, Japonya, Güney Afrika ve İran önemli elma üretici ülkelerdir. Türkiye toplam üretimi 2 milyon 130 bin ton kadardır.

Elma yetiştirme koşulu itibari ile ülkemiz Doğu Anadolu bölgesinin kuzey kesimi ile

Güneydoğu Anadolu bölgesinin batı yarısı hariç hemen her bölgede az ya da çok üretimi yapılan bir meyvedir. Kıyı kesimlerinde ve bazı ovalarında elma yerine daha ekonomik ürünler tercih edildiğinden üretim önemsizdir. Elma üretiminde Akdeniz ile İç Anadolu arasındaki geçiş kuşağı ilk sırada yer almaktadır. Genel olarak Akdeniz bölgesinin kıyı şeridinin hemen gerisinde uzanan Toros dağlarının kuzey yamaçları elma üretimin en yoğun olduğu alanlara karşılık gelir. Üretimin en yoğunlaştığı yöre Orta Toroslar'ın kuzeye bakan yamaçları boyuncadır. Bu yörede üretim adeta güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda uzanan iç bölge ovalar zincirini takip eder. Karaman'dan Kayseri'ye doğru uzanan bölge Türkiye üretiminin % 35'ini karşılar. Üretimin yoğun olduğu ikinci yöre Batı Toroslar'ın kuzey yamaçlarına karşılık gelir. Büyük ölçüde Göller yöresine karşılık gelen bu yöre Türkiye toplam üretiminin % 27'sini karşılar. Genel olarak Orta ve Batı Toroslar'da görülen üretim toplam üretimin % 62'sine karşılık gelmektedir. Güney Marmara bölümünde; Bursa, İnegöl, Pamukova, Adapazarı ovası ve Samanlı dağlarını kuzeyindeki alanlar toplam üretimin % 4'ünü verir (şekil: 1e).

Armut: Ana yurdu Anadolu, Kafkasya ve Orta Asya olan armudun ülkemizde 600'e yakın türü bulunmaktadır. Elmaya göre soğuğa direnci daha düşüktür. Türkiye toplam üretimi 420 bin ton kadar olan armudun özellikle İç Anadolu, Ege Bölgesi ve Güney Marmara bölümünde yaygın bahçeleri kurulmuştur. Üretimin en yoğun olduğu alan Güney Marmara bölümünde bulunan ovalardır. Bursa ovasından başlayan üretim kuzeydoğuya gidildikçe nispeten seyrekleşmekte Adapazarı ovasında tekrar yoğunlaşmaktadır. İzmit körfezi çevresi yoğunluğun fazla olduğu bir diğer alan olarak belirir. Bu alan Türkiye üretiminin % 20'sini karşılar. Bu alandan Karadeniz bölgesine doğru gidildikçe üretim azalmaya başlar. Yine aynı şekilde Balıkesir ovasına doğru da üretim seyrekleşir. Üretimin yoğun olarak yapıldığı ikinci alan Göller yöresidir, burada Türkiye üretiminin % 15'i karşılanır. Bu alandan kuzeye gidildikçe Eğirdir gölünün kuzeyinde Türkiye üretiminin % 6'sı karşılanır. Kızılırmak vadisinde, Ankara civarında Türkiye üretiminin % 6'sı üretilir. Ege bölgesindeki depresyon ovalarında Türkiye üretiminin % 8'i üretilir. Üretimin geri kalan kısmı Karadeniz kıyılarında ve diğer iç bölgelerdir. Diğer meyvelerde olduğu gibi armut üretiminde de Erzurum-Kars bölümü, Tuz gölünün batısı ile Güneydoğu Anadolu bölgesinde ekonomik anlamda bir üretim yapılmamaktadır (şekil: 1f).

Ayva: Ana yurdunun Kafkasya ve İran olduğu sanılan ayvanın Türkiye ; Fransa ve İtalya'da kendiliğinden yetiştiği görülmektedir. Ayva için en uygun iklim ılıman deniz iklimidir. Türkiye toplam üretimi 85 bin ton kadar olan ayvanın fazla olduğu alanlar ülkemizin batı ve kuzey taraflarıdır. Ayva üretiminin en yoğun olduğu alan doğuda

Akçalı ve Bala dağları ile güneyde Uludağ, Çatçat dağları ve Sündiken dağları eteklerinin batısıdır Marmara denizinin doğusunda da Karadeniz'le çevrili ovalar ve vadi tabanlarıdır. Burada Sakarya ovası ve Pamukova % 12'lik üretimle ilk sırada yer alır. Bu alanlardan güneye doğru ilerledikçe Samanlı dağlarının kuzeyinde bulunan ovalık alanlarda, İzmit körfezine kadar uzanan bölümde Türkiye üretiminin % 5'i karşılanır. Daha güneyde Bursa, Yenişehir ve İnegöl ovalarında üretimin % 8'i yapılır. Sakarya nehrinin oluşturduğu vadi tabanlarında, Bilecik civarında % 6'luk bir üretim vardır. Kocaeli yarımadası ve İstanbul çevresinde Türkiye üretiminin % 2'si karşılanır. Yukarıda bahsettiğimiz bu alan içersinde Türkiye toplam üretiminin % 35'i söz konusudur. Bu yoğun alandan batıya doğru Balıkesir ovası civarında üretim azalmakta, Çanakkale çevresinde % 4'lük bir üretim göze çarpmaktadır. Bakırçay havzasında üretim azalmakta, Gediz ovası civarında ve İzmir körfezi çevresi yine üretimin yoğun olduğu alanlara karşılık gelir. Büyük Menderes, Küçük Menderes ovalarında Menteşe dağlık yöresine kadar Türkiye üretiminin % 9'u üretilir. En güneyde Akdeniz bölgesinde Korkuteli ve Elmalı polyelerinde ayva üretiminin % 10'u üretilir. Trakya'da üretimin % 4'ü karşılanır. Kızılırmak'ın geçtiği vadi tabanlarında Elmalı dağlarından başlayıp, Köroğlu dağlarına kadar uzanan vadi boyunca Türkiye üretiminin % 6'sı üretilir. Bu alanın kuzeydoğusunda Çorum, Amasya ve Zile ovalarında Türkiye üretiminin % 4'ü yapılır. Geriye kalan üretim ise Karadeniz sahilleri boyunca, İç Anadolu bölgesinin kuzey kesimi ve batısı ayrıca Güneydoğu Toroslar'da seyrek olarak karşılanır. Yine Erzurum-Kars Bölümü, Van Bölümü, Hakkari dağlık yöresi, Güneydoğu Anadolu'da üretim yok denecek kadar az, bazı yerlerde de hiç göze çarpmamaktadır. Diğer meyvelerde ilk sıraları alan Akdeniz kıyı şeridinde ayva üretimi ekonomik anlamda yapılmamaktadır.

Erik: Subtropik ile soğuk ılıman iklim kuşağı arasındaki alanlarda yetişebilen, yani farklı iklim şartlarına uyum yeteneği yüksek bir meyve türüdür. Türkiye toplam erik üretimi 200 bin tona yaklaşır. Erik üretiminin yoğunlaştığı birinci alan Güney Marmara bölümünün doğusunda bulunan ova ve vadi tabanlarıdır. Bu alanda özellikle Bursa, İnegöl ve Yenişehir ovalarının bulunduğu yerler üretimin en yoğun olduğu kesimdir. Bu alandan kuzeye gidildikçe devam eden üretim Samanlı dağlarının kuzeyinde Altınova, Gölcük civarında tekrar yoğunluk kazanmıştır. Adapazarı ovasına doğru da üretimin sürdüğünü Akçakoca-Bolu dağları civarında hafif kesintiye uğrayan üretim Batı Karadeniz bölümünde Düzce ovasından Zonguldak civarlarına doğru yer yer yapılmaktadır. Bahsedilen bu alanlarda Türkiye toplam üretiminin % 21'i elde edilir. Üretimin yoğunlaştığı ikinci alan % 17'lik oranıyla Amik ovası ile Çukurova civarındadır. Ege bölgesinde Büyük Menderes ovasında ve Gediz ovası ile Bakırçay havzasında

Türkiye üretiminin % 9'u karşılanır. Küre ve Ilgaz dağları arasında uzanan vadilerde, Kastamonu civarında Türkiye üretiminin % 3'ü, Trabzon'a kadar uzanan kıyı kuşağında üretimin % 4'ü karşılanır. Kızılırmak vadisinde, Ankara civarında % 2'si, Yeşilirmak vadisinde Amasya ovasında % 1'i karşılanır. Simav ve Uysal dağları arasında üretimin % 3'ü karşılanır. Akşehir ovasında % 3, Sincan, Şuhut, Sandıklı ovalarının bulunduğu yörede üretimin % 4'ü karşılanır. Erik üretiminin coğrafi dağılışında elma üretiminde olduğu gibi Türkiye geneline yayılmıştır. Erzurum-Kars bölümü, Hakkari bölümü, Tuz gölü batısı ve Van çevresi hariç diğer alanlara yayılmıştır. Diğer meyveler gibi belli bir üretim bölgesi seçmek mümkün olmamıştır. Farklı iklim tiplerine adaptasyon yeteneğinin yüksek olmasından kaynaklanan bir dağılış çizilmiştir.

Vişne: Kışları soğuk, yazları sıcak geçen alanlara uyum sağlamış olan vişne, kış soğuklarına karşı oldukça dayanıklıdır. Kirazdan daha geç çiçeklendiklerinden ilkbahar geç donlarından zarar görme olasılıkları düşüktür. Yıllık yağışın 400 mm. dolayında olduğu yörelerde bile sulanmadan yetiştirilebilir (AĞAOĞLU, 1987). Türkiye toplam üretimi 100 bin ton kadardır. Vişne üretiminin coğrafi dağılışına bakıldığında genel olarak kıyı bölgeleri ile Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu bölgesinin doğu kesiminde üretime pek rastlanmamaktadır. Üretim daha çok iç bölgelerde yoğun olarak da İç Anadolu Bölgesi'nde yapılmaktadır. Yoğun olarak üretilen alanlar İç Anadolu bölgesinin batısı, İç Batı Anadolu ve Göller Yöresi'dir. Bu alan Türkiye ortalamasının % 43'üne karşılık gelir. Üretimin yoğunlaştığı ikinci alan ise Kızılırmak vadisi boyunca İdris ve Baldaç dağları arasında kalır. Bu alandaki üretim Türkiye üretiminin % 18'ine karşılık gelmektedir. Üretimin kümeleştiği bir diğer alan ise Amasya, Tokat, Zile ve Niksar ovalarının bulunduğu Orta Karadeniz bölümü ile İç Anadolu bölgesi arasındaki geçiş bölgesinde Türkiye toplam üretiminin % 6'sı üretilmektedir. İç bölgelerimizde Güneydoğu Anadolu hariç hemen her alana az veya çok dağılmıştır (şekil: 1g).

Kiraz: Vişneye göre kışları daha az soğuk yazları ise daha az sıcak ve nemli yörelere iyi uyum sağlayan kiraz, kayısı ve geç çiçek açmasına karşın ilkbahar geç donlarından sık sık zarar görmektedir. Kiraz yetiştirmede en önemli faktör sıcaklıktır. Aşırı yüksek ve düşük sıcaklıklara dayanamazlar. 600 mm. yağış alan yerlerde sulanmadan yetiştirilebilir. Diğer meyvelere göre hava değişikliğine karşı oldukça duyarlıdır. Türkiye toplam üretimi 180 bin ton kadar olan kiraz, vişne kadar soğuğa dayanıklı olmadığı için daha çok Karadeniz kıyı şeridi ile Kocaeli yarımadası ve Güney Marmara bölümü ile bazı iç bölge ova ve vadi tabanlarında üretilmektedir. Üretimin en yoğun olduğu alan Bursa ovasından Kocaeli yarımadasına doğru giden ovalık alanlara karşılık gelir. Bu alanda Türkiye üretiminin % 19'unu karşılar. Bu alanı Akhisar ovası ve

Gediz çevresi izler. Burası Türkiye üretiminin % 15'ine karşılık gelmektedir. Göller yöresi ve çevresi de Türkiye üretiminin % 15'ini üretmektedir. Yoğunlaşmanın göze çarptığı bir diğer alan ise Orta Karadeniz bölümü ile İç Anadolu'nun kuzeyinde bir geçiş sahası olan Tokat ve Amasya çevresidir. Bu yörede üretimin % 10'u karşılanmaktadır.

Şeftali: Ana vatanının Kuzey Çin olduğu sanılan şeftali, dünya meyve üretiminde elmadan sonra gelir. Başlıca üretici ülkeleri ABD, İtalya, Fransa, Çin ve Japonya'dır. Dünya şeftali üretimi 11 milyon tondur. En fazla üretim yapan ülkeler Çin 2.996.000 ton, İtalya 1.558.000 ton, ABD 1.430.000 ton, İspanya 925.000 ton, Yunanistan 588.000 tondur. Türkiye toplam üretimi ise 365 bin ton kadardır.

Şeftali bir ılıman iklim meyvesi olmasına karşın değişik iklim şartlarına uyum sağlayabilir. Kayısıya benzer şekilde erken çiçek açtığı için ilkbahar geç donlarından sık sık zarar görür. Şeftali üretiminin yoğun olduğu alanların başında Güney Marmara bölümünde bulunan ovalar ve vadi tabanları gelir. Yalova, İzmit körfezi ve çevresi, Balıkesir ovası, Çanakkale ve Ezine ovaları ile bölümün kuzeyinde bulunan Pamukova ve Adapazarı ovası gelir. Bu alanlar Türkiye toplam üretiminin % 41'ini karşılar. Üretimde ikinci yoğun bölgeyi Akdeniz kıyıları boyunca uzanan alüvyial ovalar ve vadi tabanları oluşturur. Bu alanlar Çukurova, Tarsus ve Silifke ovalarıdır. Türkiye üretiminin % 29'u bu ovalarda üretilir. Şeftali üretiminin yoğunlaştığı üçüncü alan ise Asıl Ege bölümünde oluşturan Gediz, Küçük ve Büyük Menderes depresyon ovalarıdır. Bu alanlar toplam Türkiye üretiminin % 22'sine karşılık gelir. Yoğunluk bakımından dördüncü bölgeyi ise Orta Karadeniz bölümünde Çarşamba ve Bafra ovasından başlayıp Canik dağları ile kesintiye uğrayan alandan Merzifon, Erbaa, Tokat ve Niksar ovaları boyunca uzanan alanlar karşılar. Bu alandaki üretim Türkiye toplam üretiminin % 6'sını vermektedir (şekil: 2a). Elma üretiminde olduğu gibi şeftali üretimi de Doğu Anadolu'nun kuzeydoğusunda ve Güneydoğu Toroslar yöresi hariç diğer alanlarında üretime rastlanmamaktadır. Ayrıca Güneydoğu Anadolu'nun bir bölümünde ve İç Batı Anadolu da üretim yapılmamaktadır.

Kayısı: Kışları nispeten soğuk, yazları sıcak ve kurak yerlerde yetişen kayısı meyvelerinin yüksek kaliteli olmaları için nispi nemin düşük olması gerekir. Sıcaklık değişikliklerinden zarar gören kayısı için havanın kararlı geçmesine ihtiyaç vardır. Kayısının Türkiye toplam üretimi 235 bin ton kadardır. Bu üretimde en fazla pay Malatya-Elazığ yöresine aittir. Kayısı üretiminin % 60'ı Malatya havzası, Elazığ ovaları, Elbistan ve Gürün çevrelerinden sağlanır. Ülkenin kayısı merkezi olarak da bilinen Malatya ve çevresi tek başına Türkiye üretiminin % 50'sini karşılar. Elazığ, Gürün, Elbistan gibi çevre alanlarla bu oran % 60'ı bulur. Kuzeydoğuya doğru azalan üretim

Erzincan ovasında Türkiye üretiminin % 3'üne karşılık gelir. Iğdır çevresinde üretimin % 5'i karşılanır. Üretimin yoğunlaştığı ikinci alan Akdeniz bölgesinde Mersin ovasından başlayarak Bolkar dağlarının kuzey eteklerini takip ederek İç Anadolu'ya sarkan plato ve ovalık alanlarda karşımıza çıkar. Mersin çevresinde özellikle Mut ilçesi civarında Türkiye üretiminin % 9'u karşılanır. İç Anadolu ile Akdeniz geçiş kuşağı Türkiye toplam üretiminde % 4'lük bir paya sahiptir. Üçüncü yoğun bölgeyi Ankara civarında Kızılırmak vadisine karşılık gelen yöre oluşturur. Burada Türkiye üretiminin % 4'ü karşılanır. Kayısı üretiminin yoğunlaştığı dördüncü alan ise Ege bölgesinde yer alan Gediz ovası ile Büyük Menderes vadisinde Türkiye kayısı üretiminin % 2'si karşılanır. Kayısı üretimi Karadeniz kıyıları, Erzurum-Kars bölümü ile Hakkari bölümü hariç az veya çok diğer alanlarda da karşımıza çıkar (şekil: 2b).

Zerdali: Kayısıya benzer, meyveleri kayısıdan daha küçük ve ekşicedir. Kurak bölgelerde ve kumlu topraklarda kolaylıkla yetişir. Sıcağa kayısıdan daha dayanıklıdır. Çoğu bölgelerde kayısıya anaç olarak yetiştirilir ve aşılama sureti ile kayısı yetiştiriciliği yapılır. Türkiye ortalama üretimi 50 bin ton kadardır. Zerdali üretiminde ilk sırayı Erzincan ovası alır. Türkiye toplam üretiminin % 27'sini karşılar. İkinci yoğun alanı Kayseri-Nevşehir-Niğde yöresidir. Türkiye üretiminin % 20'sini karşılar. Bir diğer yoğun bölge Kızılırmak vadisi boyunca karşımıza çıkar. Bu alanda da Türkiye toplam üretiminin % 17'si karşılanır.

Badem: Sıcak ılıman iklim bitkisi olan badem, yaz devresi uzun ve sıcak geçen yerlerde yetişir. Özellikle meyvelerin olgunlaşması için yüksek yaz sıcaklıkları ister Kurağa ve soğuğa dayanıklı oluşu nedeni ile farklı iklim şartlarına uyum yeteneği oldukça yüksektir. Bu nedenle yazları serin geçen Karadeniz kıyıları ile Erzurum-Kars bölümü hariç diğer alanlarda üretim yapılmaktadır. Üretimin yoğunlaştığı alanlar ülkenin güney kuşağı ile batı kesimi ve Güneydoğu Toroslar çevresidir. Toplam Türkiye üretimi 45 bin tona yakındır. Üretimin en yoğun olduğu alan % 25'lik payı ile Akdeniz kıyı bölgesi ve iç kesimidir. Bu alan içinde üretimin en yoğunlaştığı yer % 15'lik üretim payı ile Alanya'dan Gülnar'a ve Geyik dağlarının bulunduğu Ermenek ilçesi arasında kalan üçgene aittir. Üretimin yoğunlaştığı ikinci alan ise Ege kıyıları ile iç bölgeler arasındaki geçiş kuşağında Türkiye toplam üretiminin % 24'ü karşılanır. Balıkesir ovası boyunca yapılan üretim Marmara bölgesi kıyı şeridinde de devam etmektedir. Çanakkale çevresini de içine alan bu kesimde % 10'luk üretim sağlanır. Üretimin yoğunlaştığı bir başka alan ise Güneydoğu Torosların orta kesiminin kuzey ve güneyindeki alanlar, yani Munzur dağlarının güney eteklerinden Ergani'ye kadar uzanan alan, bilhassa Elazığ çevresidir.

Burada Türkiye üretiminin % 16'sı karşılanmaktadır. Yine Güneydoğu Anadolu Bölgesinin doğu kesiminde Batman, Mardin, Siirt çevresinde Türkiye üretiminin % 4'ü karşılanır.

Antep fıstığı: Ana vatanı Anadolu olan Antep fıstığının kültüründe anaç olarak kullanılan Pistacia türlerinin sayısı onbiri bulur. Güneydoğu Anadolu bölgesinde bu türlerden Battum, Melengiç, Atlantik Sakızı ağaçlarının aşılardan ya da tohumlarından yetiştirilen fidanlarla kültürü yapılmaktadır. Yetiştirme koşulları kış mevsiminde soğuğa karşı zeytinden çok daha dayanıklıdır. Meyvelerin olgunlaşma döneminde sıcaklığın yüksek olması gerekir. Buna karşılık çiçeklenme ve dölllenme zamanında fıstık iklim şartlarına karşı çok hassaslaşır (KALELİOĞLU, 1987).

Türkiye toplam üretimi 50 bin tona yaklaşan Antep fıstığı üretiminin en çok görüldüğü alanlar, Güneydoğu Anadolu bölgesinde Urfa, Gaziantep, Kilis ve Siirt civarlarıdır. Antep fıstığı üretiminin dağılımında birinci bölgeyi dış cephesini batıdan doğuya doğru Amanos, Ahır, Engizek ve Karacadağ'ın çevrelediği ovalık alanlar ve plato sahasıdır. Bu alan Türkiye üretiminin % 88'ini karşılamaktadır. Burada Urfa platosu, Harran ve Suruç ovaları üretimin tek başına % 50'sini, Gaziantep platosu % 26'sını, Adıyaman % 7'sini ve Maraş çevresi de üretimin % 7'sini karşılar. Bu alandan doğuya doğru gidildikçe üretimde ciddi bir şekilde azalma göze çarpmaktadır. Mardin eşliğinde üretim ancak % 1'e karşılık gelmekte, Siirt'e doğru gidildikçe % 4'lük üretim göze çarpmaktadır. Diyarbakır'da üretimin % 2'si karşılanmaktadır. Bu değerler gösteriyor ki Güneydoğu Anadolu bölgesinde Antep fıstığı Türkiye üretiminin % 92'sini karşılar. Geri kalan üretim ise kıyı bölgelerimizde Balıkesir, Muğla, İzmir, Manisa ve Aydın'da % 1'lik değerlerle karşılanmaktadır.

Dut: Orta iklim bölgelerinde meyvesi ve yaprakları için yetiştirilen dutun yapraklarından ipek böcekçiliğinde faydalanılır. Türkiye toplam üretimi 75 bin tonu geçen dut meyvesi üretiminde yoğun olarak karşımıza çıkan ilk bölge Yukarı Fırat'dır. Bu alan Türkiye toplam üretiminin % 31'ini karşılar. Bu yoğun alanın kuzeydoğusunda Erzurum-Kars Bölümünün kuzeyinde Karasu-Iğdır olduğundan Artvin'e doğru uzanan oluklarda Türkiye toplam üretiminin % 10'u üretilmektedir. Üretimin göze çarptığı bir diğer alan Adapazarı ovasından en doğuda Artvin'e kadar kesintisiz bir şekilde devam eden Karadeniz kıyı şerididir. Bu alanda Türkiye üretiminin % 20'sini karşılamaktadır. İç Anadolu bölgesinde Yukarı Kızılırmak Bölümünde Sündiken dağları ile Kapıorman dağları arasında uzanan Nallıhan, Beypazarı, Gündül civarında Türkiye üretiminin % 8'i karşılanır (şekil: 2c).

Muşmula: Ilık ve soğuk yerlerde yabancı halde bulunur ve ormanların içerisinde yayılmak suretiyle büyür. Türkiye toplam üretimi 5.750 ton'dur. Yurdumuzda belirgin

olarak yoğunlaştığı bir alan pek göze çarpmamakta ve grup grup dağılımlar söz konusudur. En yoğun olduğu alan İnegöl ve Yenişehir ovalarında İzmit körfezine doğru sokulan alandır. Uludağ eteklerinden Samanlı dağlarının güney eteklerine doğru kuzey-batı doğrultusunda bir yayılış göstermektedir. Bursa ovası ve çevresi Türkiye üretiminin % 17'sini karşılamaktadır. İç batı bölümünde Sincan ve Şuhut ovalarında Türkiye üretiminin % 7'si karşılanır. Balıkesir ovasında % 6, Çanakkale çevresinde % 5, Bilecik civarında % 2'si karşılanır. Kocaeli yarımadasında İstanbul-Beykoz civarında % 1 ile Marmara bölgesinin güney bölümü Türkiye üretiminin % 26'sını vermektedir. Göller yöresinde Türkiye üretiminin % 10'u, Batı Karadeniz'den Sinop'a kadar olan alanda Türkiye üretiminin % 14'ü karşılanır. Ege bölgesinin iç kesimlerinde Simav ovasında % 3, Akhisar ovasında % 4, Uşak'ta %'1, Büyük Menderes ovasında, Aydın dağları civarında % 4'ü üretilmektedir. Bu alanlar Türkiye üretiminin % 12'sini karşılar.

İğde: Ilık iklimli yerlerde yetişen bir ağaç olan iğdenin Türkiye toplam üretimi 6.000 ton kadardır. İğde meyvesinin genel olarak kıyılardan uzaklaştığını ve ülkenin orta kesimine yayıldığı görülmektedir. İç kesimlerdeki vadi tabanları bu üretimin yoğun olarak yapıldığı alanlara karşılık gelir. Üretimin en fazla yapıldığı alan % 18'lik üretim ile Ankara civarında Mürted ovası ve Kızılırmak vadisi boyunca kuzeyine doğru uzanan alanlarda karşımıza çıkar. İkinci yoğun alan Akşehir gölünün doğusunda uzanan Erenler dağı yamaçlarıdır. Bu alanda Türkiye üretiminin % 10'u elde edilmektedir. Bu alandan sonra Göller yöresindeki Acıpayam ve Tefenni ovaları boyunca Türkiye üretiminin % 10'u üretilir. Kuzeye doğru gidildikçe Simav depresyonunda % 10'luk bir üretim vardır. Yine İç Anadolu bölgesinde Tuz gölü doğusunda uzanan vadi tabanlarında Türkiye üretiminin % 11'ini karşılar. İğde üretiminin geri kalanı Ege bölgesinin kıyı ve iç kesimleri, İç Anadolu ile Doğu Anadolu bölgesinde karşılanmaktadır.

Ceviz: Farklı iklim şartlarına uyum yeteneği yüksek olmakla birlikte ılıman iklim kuşağının, karasal iklime sahip olan kesimlerinde daha çok serin ve nemli yerlerde yetiştirilmektedir. Erzurum-Kars bölümünün kuzey doğusu ve Tuz gölünün batısında bulunan alanlar hariç hemen her yerde yetişmektedir. Türkiye toplam üretimi 120 bin tona yaklaşır. Üretimin yoğun olduğu alanlar Batı Karadeniz bölümü ile Orta Karadeniz bölümüne karşılık gelmektedir. En batıda Bolu'dan başlamak üzere Karabük, Zonguldak civarında ve Kastamonu ile Sinop'u içine alan alanda Türkiye üretiminin % 15'i üretilmektedir. İkinci yoğun alan Güney Marmara bölümünde Bursa ovasından başlayarak Bilecik çevresini de içine alarak Adapazarı ovası ve İzmit körfezi çevresinden Düzce ovasına kadar yoğun şekilde devam eder. Bu alanda Türkiye üretiminin % 10'u üretilir. Ege bölgesinde Gediz ovası, Büyük ve Küçük Menderes vadilerine karşılık gelen

alandaki Türkiye üretiminin % 10'u karşılanmaktadır. Erzurum-Kars bölümü ile Artvin civarında Türkiye üretiminin % 7'si karşılanır. Doğu Anadolu bölgesinde Güneydoğu Toroslar'ın kuzeyinde uzanan ovalık alanlarda Türkiye üretiminin % 12'si karşılanır. Amasya ve Tokat ovalarında Karadeniz bölgesine giden alanlarda Türkiye üretiminin % 10' u karşılanır. Geri kalan üretim ise iç bölgelere dağılmıştır (şekil: 2d).

Fındık: Kışları ılık, yazları orta derecede sıcak ve nemli Karadeniz ikliminin bitkisi olan fındık, Doğu Karadeniz sahillerinde kıyıdağın itibaren 500-600 m. yükseltiye kadar çıkmaktadır. Dünya toplam fındık üretiminin (610.000 ton) % 70'i Türkiye'de (430.000 ton) üretilir. Bundan sonra sırası ile İtalya 94.000 ton, ABD 43.000 ton, İspanya 20.000 ton, Çin 10.000 ton, İran 10.000 ton'dur (FAO,2000).

Önceleri Giresun yöresinde başlayan fındık yetiştiriciliği gerek fındığın çok değerli bir çerez olması ve gerekse tarımındaki bazı avantajları nedeni ile önce yakın çevresindeki Trabzon ve Ordu, zamanla da Samsun ve Rize yörelere yayılmıştır. Daha sonra da Karadeniz'de arazi yetersizliği nedeni ile geçimini başka yörelere arayan halkın özellikle Bolu ve Sakarya'nın ormanla kaplı ve nüfus yoğunluğu az olan kesimlere göçleri sırasında bu alanlarda üretimine başlanmıştır. Türkiye fındık üretiminde başta Ordu ili olmak üzere Trabzon-Giresun ve Ordu yöresi en önemli merkezler durumundadır. Bu illerimizin üçü birden Türkiye fındık üretiminin % 59'unu karşılamaktadır. Karadeniz Bölgesinin Orta ve Batı Karadeniz bölümlerinde bahçeler monokültür olma özelliğini yitirir. Orta Karadeniz bölümünde Samsun ili % 9'luk bir paya sahiptir. Bu alanda özellikle Çarşamba ovasında üretim yoğunlaşmıştır. Üretimin Doğu Karadeniz'den sonra yoğunlaştığı ikinci yöre Düzce ve Sakarya ovalarını içine alan kesimdir. Bu alandan batıya gidildikçe Güney Marmara'da İzmit çevresinden Samanlı dağlarına doğru üretim gittikçe azalmaya başlar. Zonguldak'tan başlayarak Sakarya ve Bolu illerini içine alan kesimde Türkiye üretiminin % 27'si üretilmektedir. Bu alanda özellikle Akçakoca ve Düzce çevresi yoğun fındık bahçeleri durumuna gelmiştir. Yine Doğu Karadeniz kıyılarında en doğuda Artvin ilinden Hopa, Kemalpaşa, Sarp gibi kıyı ilçeleri Türkiye üretiminin % 3'ünü karşılamaktadır. Rize üretimde % 1'lik bir paya sahiptir. İstanbul ve Kocaeli çevrelerinde fındık üretimine rastlanmamaktadır (şekil: 2g).

Kestane: Kayıngillerden bir orman ağacı olan kestane Güney Avrupa kökenli olup daha çok İtalya'da Alplerin eteğinde yetiştirilir. Bundan başka Fransa, İspanya, Yugoslavya, Türkiye ve Yunanistan'da üretimi yapılmaktadır. Ülkemizin Karadeniz, Marmara ve Ege sahil kesimlerindeki orman alanlarında değişik orman ağaçları ile birlikte kendiliğinden yetişmektedir. Doğal bir orman ağacı olarak yetişir. Doğal yayılış alanı içinde kış soğuklarından genellikle etkilenmemektedir. İlkbahar ve sonbahar

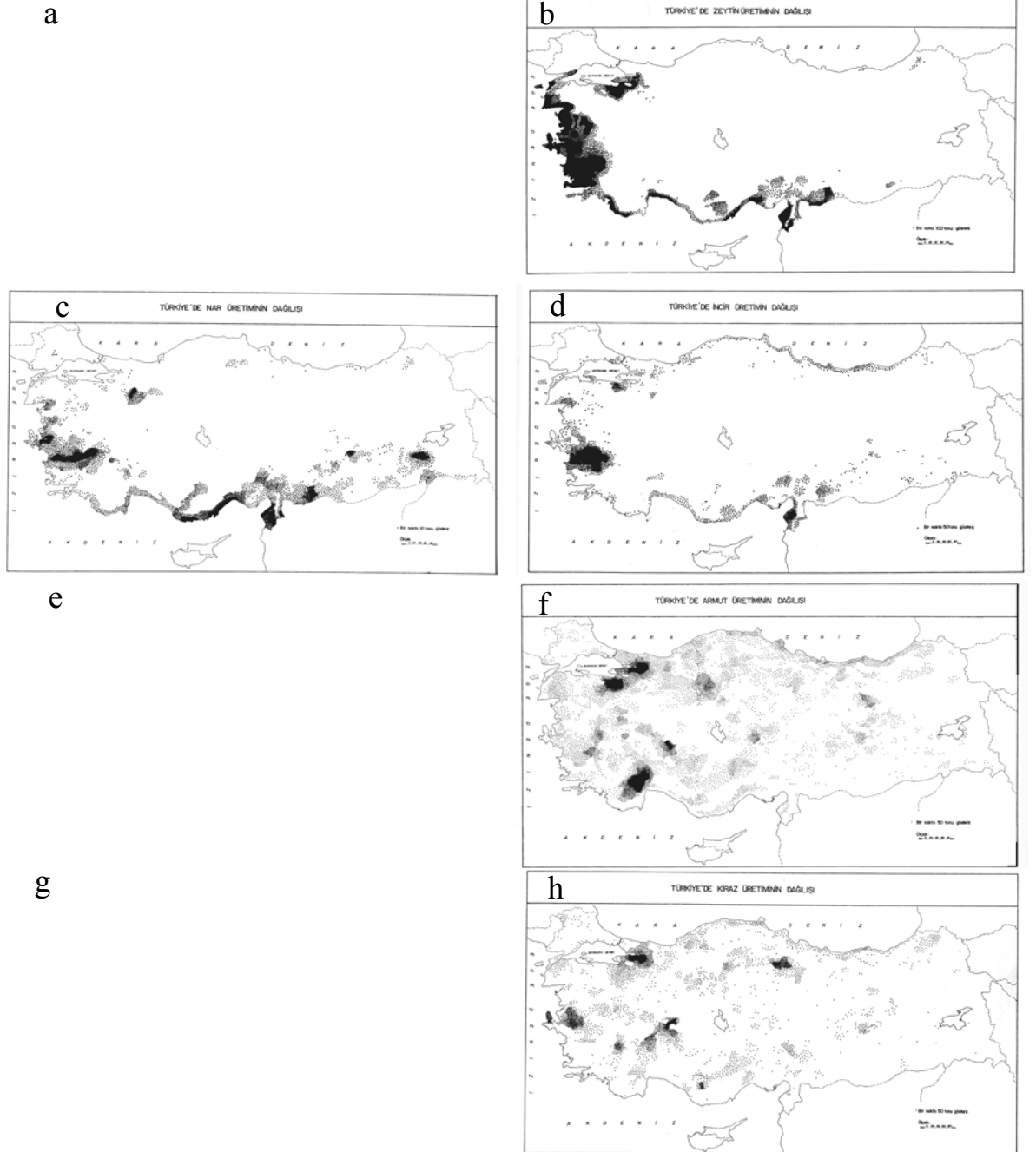
donlarına karşı duyarlıdır. Yıllık yağış tutarı 600–1600 mm arasındadır (AĞAOĞLU, 1987).

Türkiye toplam üretimi 80 bin tona yaklaşan kestane üretiminin en yoğun olduğu alan güneyde Menteşe dağları ile kuzeyde Aydın dağları arasında kalan alanlardır. Bu alanda Büyük Menderes ve Küçük Menderes ovaları ve Bozdağlar, Aydın dağları ve Menteşe dağları yamaçlarında üretimi yapılmaktadır. Bu alanda Türkiye toplam üretiminin % 48'i karşılanmaktadır. Nazilli çevresinde Türkiye üretiminin % 30'u karşılanır, İzmir civarında bu oran % 7'dir. Bu alandan sonra Küre dağları ve Karadeniz kıyı kuşağında bulunan alanda Sinop'a kadar üretimin % 14'ü karşılanır. Balıkesir ovası ve çevresinde üretimin % 6'sı, Simav dağları eteklerinde % 6'sı karşılanır. Kestanesiyle ünlü Bursa çevresinde üretimin ancak % 3'ü karşılanır. Geriye kalan % 23'lük üretim ise Marmara bölgesi ve Doğu Karadeniz boyunca karşılanmaktadır (şekil: 2e).

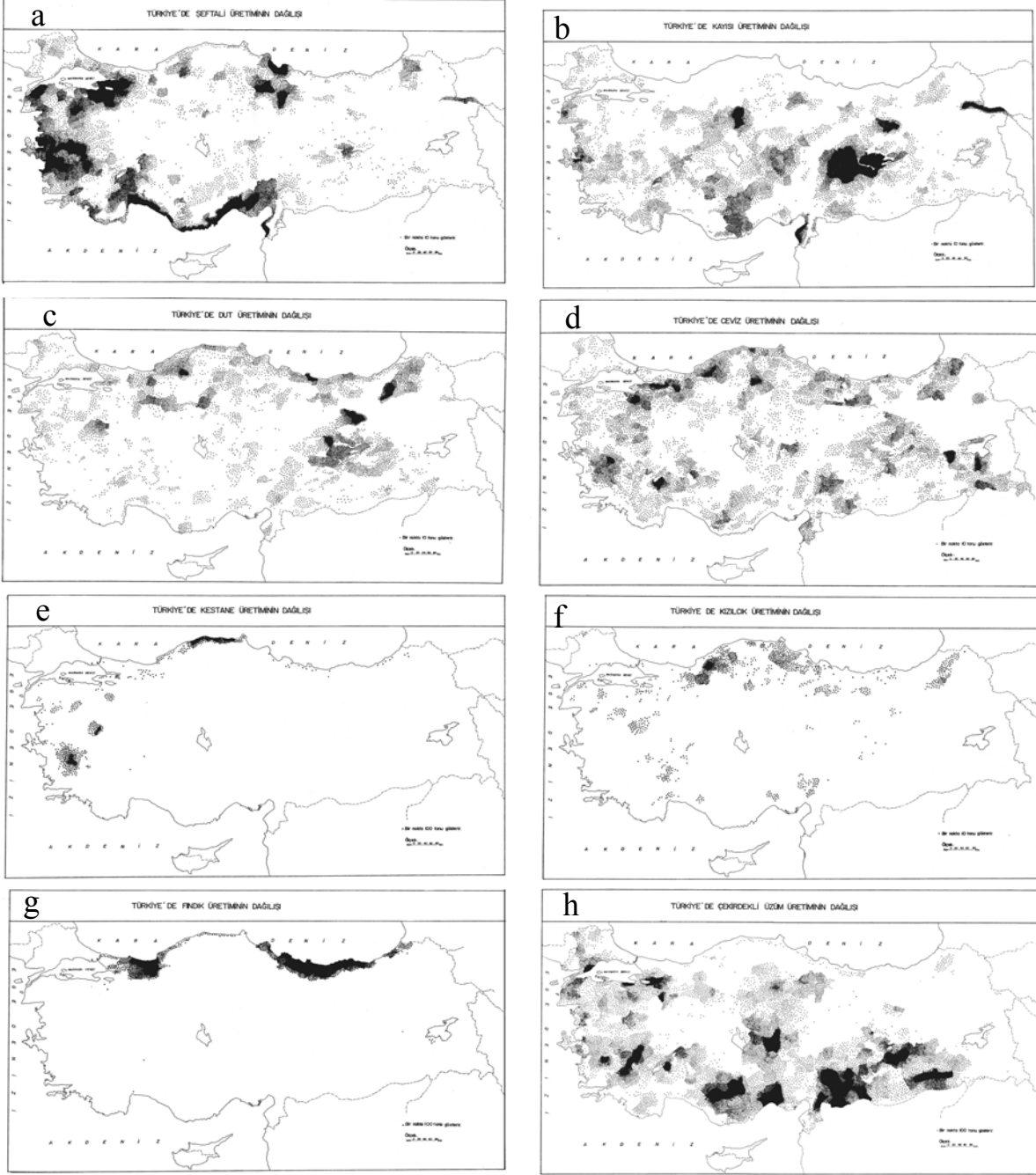
Kızılıçık: Kızılıçık orman alt florasında tıpkı kestane gibi yetişen bir ağaççıktır. Genellikle Karadeniz bölgesinin batı ve orta kesiminde meşe, karaçam ve kızılıçam ormanlarının alt florasında 800–850 m yükseltilere kadar olan ormanların içinde yetişir. Türkiye toplam üretimi 15 bin tona yaklaşan kızılıçığın en yoğun olduğu alan % 20'lik payla Bolu dağlarından başlayıp Karabük'e kadar uzanan ormanlık sahadır. Bu alandan doğuya doğru üretim seyrekleşmektedir. Karabük'den Samsun'a uzanan alan Türkiye toplam üretiminin % 50'sini karşılamaktadır. % 20'lik payla Doğu Karadeniz illeri bu alanı takip eder (şekil: 2f).

Ahududu: Ormanlarda, ağaçlık yerlerde, özellikle hafif gölgelik nemli topraklarda yabancı olarak yetişir. Ahududu kışları ılık, yazları ise güneşli ancak serin geçen yerleri tercih ederler. Türkiye toplam üretimi 2.300 ton kadardır. Ahududu üretiminin % 91'ini Bursa ve İnegöl çevresi karşılar. Geri kalan üretimin % 6'sı Bilecik Gölpazarı ilçesinden % 2'sini Beykoz'dan ve % 1'i de Ödemiş ilçesinden karşılanmaktadır. Diğer alanlarda ekonomik anlamda bir üretimi yapılmamaktadır.

Türkiye'nin Meyve Üretim Yöreleri

Şekil 1: Bazı meyvelerin dağılışı haritaları

Şekil 2: Bazı meyvelerin dağılışı haritaları

Bağcılık

Asmanın ve bağcılık kültürünün ana vatanı olan Türkiye, doğal olarak bağcılık için elverişli iklim koşullarına sahiptir ve dünya bağcılığı içerisinde önemli bir yere sahiptir. Ülkemiz sırasıyla İspanya, Fransa, İtalya ve Rusya'nın ardından beşinci sırada gelmektedir. 1200'ü aşkın sofralık, kurutmalık, şaraplık ve şıralık üzüm çeşitlerinin yetiştirildiği ülkemizde bağcılık ülkemizin tarımsal yapısı içerisinde önemli bir yer tutmakta ve ülke ekonomisine çok önemli katkılar sağlamaktadır. Doğu Anadolu'nun yüksek kesimleri ile yıllık toplam yağışın 1000 mm'nin üzerinde olduğu Doğu Karadeniz sahil şeridi dışında kalan bütün bölgelerimizde, ekonomik anlamda bağcılık yapılabilmektedir. Ülkemiz çekirdekli ve çekirdeksiz kuru üzüm toplamı ile dünyada ilk sıradadır. Çekirdeksiz kuru üzüm üretimi Ege bölgesinde, çekirdekli kuru üzüm üretimi ise daha çok Güneydoğu ve İç Anadolu bölgelerinde yoğunluk kazanmıştır (ÇELİK, GÖKÇAY, BARIŞ, 1990).

Türkiye toplam üretimi 2 milyon 300 bin ton kadar olan çekirdekli üzümün dağılışını incelediğimizde Karadeniz kıyı kuşağı ve Doğu Anadolu'nun Erzurum-Kars, Van ve Hakkari bölümleri ile İç Batı Anadolu ve Sivas çevrelerinde üretimine pek rastlanılmamaktadır. Üretimin yoğun bir şekilde ilk gözümüze çarpan alanı Çukurova'nın batı bölümünden başlayarak Mersin ovası ve çevresinde yoğunlaşan üretim Akçalı dağlarının kuzey yamaçlarını da içlerine alarak Karaman çevresinde geniş ölçüde görülmektedir. Orta Toroslar'ın kuzey yamaçlarındaki üretim Konya ovasının güneyi boyunca da devam etmektedir. Bu alan İç Anadolu bölgesinin kuzeyine doğru Orta Karadeniz dağlarına kadar bir hat şeklinde uzanmaktadır. Bu alan Türkiye üretiminin % 20'sine karşılık gelir. Bu alandan kuzeye gidildikçe Aksaray'dan başlayan üretim, Nevşehir ve Kırşehir ile Tuz gölünün doğusundaki Kayseri ve Seyfe ovası civarında yayılış gösteren bu alan Türkiye üretiminin % 11'i karşılanmaktadır.

Üretimin yoğunlaştığı bir diğer alan Amik ovasının kuzeyinde başlayarak Güneydoğu Anadolu bölgesinin batı kısmını içine alan ovalık ve plato alanlarından oluşur. Bu alan Türkiye üretiminin % 16'sını karşılamaktadır. Gaziantep platosu ve Kilis civarı da üretimin yoğun olduğu alanları oluşturur. Daha doğuda Güneydoğu Toroslar'ın güney eteklerinde Diyarbakır havzası ve Mardin eşiğini kapsayan alanda Türkiye toplam üretiminin % 12'si elde edilmektedir. Ege bölgesinde Denizli civarında yoğunlaşan üretim kıyıya doğru depresyon ovalarında yer yer yapılmaktadır. Bu bölümde çekirdeksiz üzüm kadar ticari değeri yüksek olmayan bu tür Türkiye üretiminin ancak % 9'unu karşılar. Güney Marmara bölümünde Bursa ovası, Adapazarı ovası ve İzmit körfezi çevresinde Türkiye üretiminin % 10'u karşılanır. Türkiye'nin şaraplık üzüm üretimi ile

önem kazanmış olan Trakya bölümü de Türkiye üretiminin % 3'ü karşlanır (şekil: 2h).

TÜRKİYENİN MEYVE ÜRETİM YÖRELERİ

Birinci bölümde kısaca açıklamaya çalıştığımız 36 ayrı meyvenin dağılışı haritaları (şekil: 1 ve 2) üst üste çakıştırılarak üretimin yoğunluk derecesine göre sınırlandırılmış ve bu değerlendirme sonucunda belirlenen 30 ayrı meyve üretim yöresi ortak özellikleri dikkate alınarak gruplandırılmıştır. Bu gruplandırmada Akdeniz, Karadeniz ve İç bölgeler olmak üzere 3 ana grup kendi içinde kıyı ve geçiş bölgeleri ile iç ve doğu bölgeleri olmak üzere 6 bölgeye ayrılmıştır. Belirlenmiş olan yöreler bu çerçeve içerisinde ele alınacaktır.

KIYI BÖLGELERİ *

1. Akdeniz Kıyıları

11. Akdeniz Kıyı Şeridi: Akdeniz kıyıları Akdeniz iklimi etkisi altında oluşan bir meyve üretim yöresidir. Yöre, doğuda Amanos dağları ile İskenderun körfezi arasında kalan kıyı ovalarından başlayıp, batıya doğru Çukurova, Mersin, Silifke ve Antalya ovalarını içine alarak Beydağları doğusuna kadar uzanır. Bölgenin doğusundaki Çukurova dışında tarıma elverişli düzlükler çok azdır. Meyvecilik yoğunluğu akarsularca oluşturulmuş bu küçük alüvyal ovalarda ve yer yer vadi tabanlarında yoğunluk kazanmıştır. Kıyıda yer alan bu tarım alanlarında iklimin yeterince sıcak ve sulamanın kolay olması özellikle tropikal ve subtropikal ürünlerin yoğun bir şekilde yetiştirilmesini sağlamıştır. En belirgin özelliği çeşitlilik olan bu yörede meyvecilik özel bir öneme sahiptir. Türkiye muz üretiminin tamamı Gazipaşa-Anamur arasından karşlanır. Subtropikal ürünlerin büyük bir kısmı bu yörede üretilir. Altıntop, turunç, avokado yenedünya üretiminin tamamı, portakal üretiminin % 92'si, limon ve keçiboynuzu üretiminin % 95'i, mandalina üretiminin % 62'si, Trabzon hurması üretiminin % 70'i, incir üretiminin % 10'u, zeytin üretiminin % 12'si bu yöreden karşlanır.

12. Menteşe Kıyıları: Akdeniz kıyı şeridi meyve üretim yöresinin sona erdiği Kaş dolaylarından başlayıp, kuzeybatıya doğru Akdağları dışarıda bırakacak şekilde iç bükey bir yay çizer. Buradan aynı doğrultuda Menteşe dağlarının batı kesimlerine ulaşan sınır yöreyi Ege kıyılarına bağlar. Yörenin en önemli tarım alanlarını Eşen ovası, Dalaman çayı vadisi ile Ortaca, Ula ve Marmaris üçgeninde yer alan kıyı ovaları ve Reşadiye yarımadası ile Bozburun yarımadasının bulunduğu kıyı kuşağını oluşturur. Bu meyve üretim yöresinde de

* Yörelere verilen numaralar şekil 3'deki haritaya göre düzenlenmiştir.

Akdeniz iklimi özelliği kendini hissettirir. Bu yörede turunç, keçiboynuzu ve mandalina üretiminin % 2'si, zeytin üretiminin % 8'i, badem üretiminin % 10'u karşılanır.

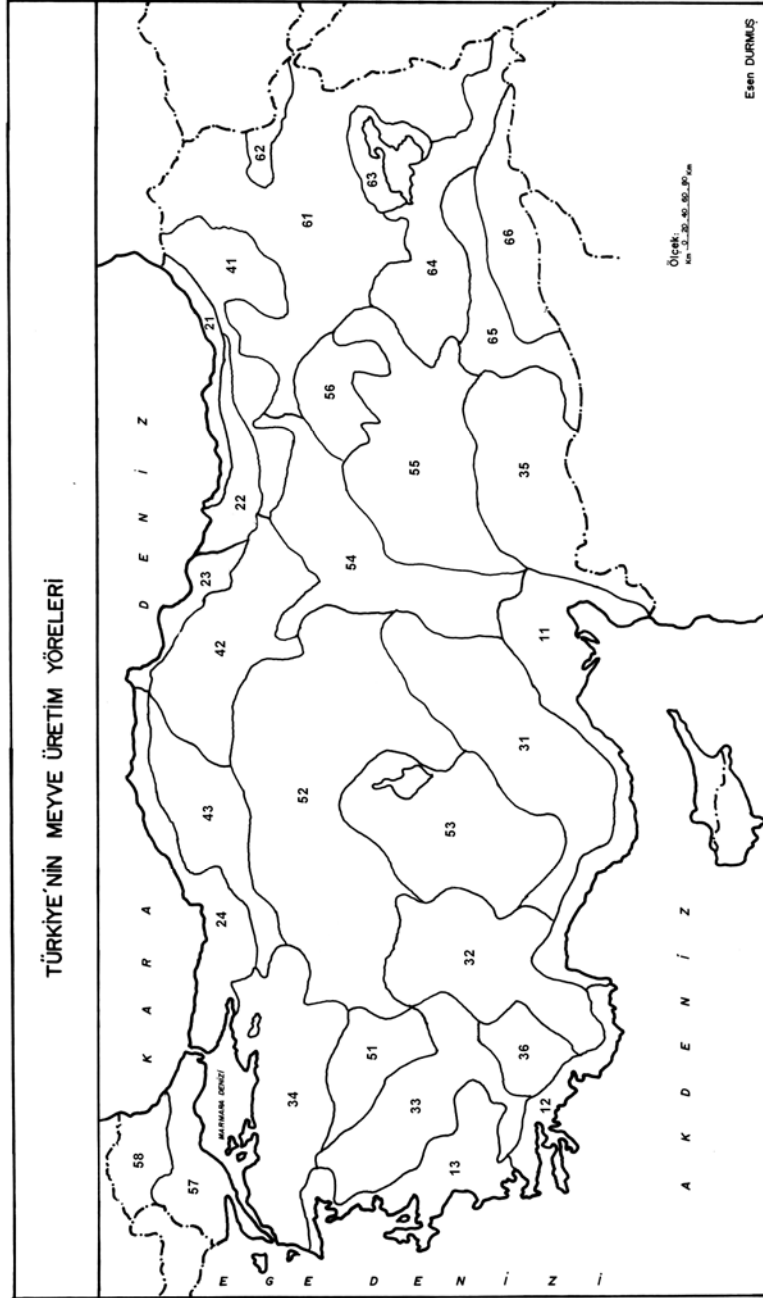
13. Ege Kıyıları: Güneyde Menteşe kıyı yöresinden kuzeye doğru Büyük Menderes çöküntü hendeğinden Edremit körfezine kadar olan ve Kaz dağlarının güney etekleri ile sınırlanan, tümüyle Ege kıyılarını kapsayan bir meyve üretim yöresidir. Bu yöre içerisinde Edremit ovası ile Bakırçay-Kumçay, Gediz, Küçük ve Büyük Menderes ovaları en önemli meyve üretim alanlarını oluşturur. Bu depresyonlar Ege denizi kıyılarına dik uzandıkları için Akdeniz iklimi etkisi iç kısımlara kadar sokulabilir. Çekirdeksiz üzüm üretiminin % 99'u bu yöreden (Ege bölgesi kıyılarında Manisa–Aydın illerinde) karşılanır. Türkiye incir üretiminin % 80'ni Büyük ve Küçük Menderes ovaları karşılar. Zeytin üretiminin % 50'sini, muşmula üretiminin % 30'unu, mandalina üretiminin % 27'sini, nar üretiminin % 20'sini, şeftali üretiminin % 16'sını ve portakal üretiminin % 2'sini bu yöre karşılar.

2. Karadeniz Kıyıları

21. Rize-Trabzon Yöresi: Batıda Ordu yakınlarında Perşembe yarımadası civarında Gürcistan sınırına kadar uzanana kıyı kuşağını kapsar. Karadeniz dağlarının kıyıda hemen sonra birden bire yükselmesi nedeniyle, kıyıda çok dar bir tarım kuşağı oluşabilmiştir. Kuzeydoğudan gelen soğuk hava kütlelerini Kafkas dağlarının engellemesi bu yörede daha ılıman şartların belirmesine neden olmuştur. Ayrıca yaz kuraklığının görülmediği bir yöredir. Bu yörede Türkiye kivi üretiminin % 44'ü, Trabzon hurması üretiminin % 20'si, fındık üretiminin % 10'u mandalina üretiminin % 5'i, portakal üretiminin % 4'ü, kızılıçık üretiminin % 5'i üretilmektedir.

22. Giresun-Ordu Yöresi: Bu yörenin kıyıda kalan kesimleri Terme-Fatsa arasına karşılık gelir. Yörenin iç kesimlere doğru olan uzantıları ise Giresun dağlarında iyice daralarak Trabzon-Rize meyve üretim yöresine yamanmaktadır. Bu yöreyi gerçek anlamda tanımlayan ürün fındıktır. Kıyıda itibaren 600-700 m. ye kadar çıkabilen fındık Giresun ve Doğu Karadeniz dağları ile kıyı arasında kalan kuşakta yetiştirilir. Türkiye fındık üretiminin % 60'ını bu yöre karşılar.

23. Samsun-Sinop Yöresi: Kocaeli-Sinop meyve üretim yöresinin sona erdiği Erfelek-Boyabat hattından Canik dağlarını izleyerek Erbaa ovasının kuzeyine ulaşan yöre, oradan kuzeye doğru yönelerek Samsun yakınlarındaki Terme civarında sona erer. Bu yörenin en önemli tarım alanları Bafra ve Çarşamba ovalarıdır. Bu alandan Türkiye fındık üretiminin % 5'i karşılanmaktadır. Ayrıca kivi, kızılıçık, ceviz gibi ürünler de yetişmektedir.

Şekil 3: Türkiye'nin Meyve Üretim Yöreleri

24. Kocaeli-Sinop Yöresi: Yöre batıda Kocaeli yarımadasından başlayarak Sinop'a kadar uzanır. İzmit körfezi çevresinden Adapazarı ve Düzce ovalarını içine alarak Ilgaz dağlarının kuzeybatısından Küre dağları doğrultusunda ilerler ve Erfelek dolaylarında sona erer. Bu yörenin önemli tarım alanları Kocaeli yarımadası, Adapazarı ve Düzce ovaları, Bartın kıyı ovası ve dar bir şerit halinde Sinop'a kadar uzanan kıyı kesimleridir. Türkiye fındık üretiminin % 25'i, kızılıçık üretiminin % 31'i, kestane üretiminin % 20'si, ayva üretiminin % 16'sı, ceviz üretiminin de % 10'u bu meyve üretim yöresinden karşılanır.

GEÇİŞ BÖLGELERİ

3. Akdeniz Geçiş Kuşağı

31.Kayseri-Niğde Yöresi: Bu meyve üretim yöresi Orta Toroslar'ın kuzeydoğusunda uzanan Erciyes ve Hasan dağı volkanik kütleleri arasında kalan İç Anadolu bölgesinin güneydoğusuna karşılık gelir. Volkanik topraklar uygun tarımsal şartların oluşmasını sağlamıştır. Bu yörede tarımsal alan oranı İç Anadolu bölgesinin diğer kesimlerine oranla daha fazladır. Dağların alçak yamaçları, vadiler ve ovaların çoğu meyve bahçeleri ve üzüm bağlarıyla kaplıdır. Toroslar'ın içinden geçen Göksu ırmağı vadisi ile İç Anadolu'ya sokulan bu yöre Karaman'dan başlayıp Erciyes dağına kadar uzanır. Oldukça zengin bir çeşitliliğe sahip olan bu yörede Türkiye elma üretiminin % 35'i, vişne üretiminin % 23'ü, zerdali üretiminin % 21'i, kayısı üretiminin % 15'i, şeftali, iğde ve üzüm üretiminin % 11'i armut ve muşmula ve dut üretiminin % 10'u, badem üretiminin % 4'ü, erik üretiminin % 2'i, bu yörede karşılanır. Ayrıca diğer ılıman iklim meyvelerinin de yetişme bölgesidir.

32. Göller Yöresi: İç Anadolu bölgesinin batı kesiminde yer alan yöre, doğusunda platolar arasındaki dağ sıraları ve Ege bölümünün derin yamaçları vardır. Karstik bir alana karşılık gelmesinden dolayı kurak bir alandır. Akdeniz kıyı kuşağı gerisinde uzanan Batı Toroslar'ın İç Anadolu'ya geçiş bölgesini oluşturur. Kıyıdağın itibaren Elmalı ve Bey dağları kuzeyinde uzanan, Elmalı ve Korkuteli polyelerini içine alan, kuzeye doğru da Bozova, Acıpayam, Teffeni ve Çivril ovaları bulunur. Yöre Emir dağlarının güneyine kadar uzanır. Bu meyve üretim yöresinde Türkiye elma üretiminin % 27'si, vişne üretiminin % 23'ü, ayva üretiminin % 10'u, üzüm, armut ve badem üretiminin % 5'i üretilmektedir.

33. İç Ege: Ege kıyılarındaki graben ovalarının İç Anadolu'ya doğru uzanan 900-1300 m. yükseltiyeye sahip platolar arasına sokulmuş kısmını kapsar. Bu bölüm iklim ve dolayısıyla doğal bitki örtüsü itibariyle İç Anadolu'dan başka Marmara yoluyla,

Karadeniz, Ege yoluyla da Akdeniz ikliminin sokulma imkanı bulunduğu bir geçiş sahasıdır. Bu yörenin başlıca tarım alanları Akhisar ovası, Selendi, Demirci, Simav depresyonu, Gördes ovası, Büyük ve Küçük Menderes ile Gediz depresyonlarının doğu kısımlarıdır. Yöre kıyıda farklı olarak daha çok ılıman iklim meyvelerinin yetişme imkanı bulunduğu bir alandır. Ege kıyılarında yetişen ürünler azda olsa bu alanda da görülür. Bunlardan başka şeftali, badem, ceviz, muşmula, kaysı, elma, ayva, Antep fıstığı gibi meyvelerin de yetişme yöresidir.

34. Güney Marmara: Bu yöre Karadeniz ve Ege bölgeleri arasında uzanır. Marmara denizinin güneyini çevreleyen yörede yer alan önemli tarım alanları İznik, Ulubat, Manyas gölleri çevresindeki Bursa, Yenişehir, İnegöl, Balıkesir ovaları ile Sakarya, Susurluk, Nilüfer gibi akarsuların vadileri boyunca uzanan alüvyal düzlüklerdir. Bu yörenin büyük bir kısmında Akdeniz iklimi özellikleri görüldüğü için kuzey rüzgarlarından korunan sahalarda zeytinlikler, bağlar ve meyve bahçeleri görülür. Yörede muz ve turunçgiller hariç diğer bütün meyveler yetişebilmektedir. Ahududu üretiminin tamamı, kivi üretiminin % 44'ü, şeftali üretiminin % 41'i, ayva üretiminin % 35'i, zeytin üretiminin % 33'ü, muşmula üretiminin % 26'sı, erik üretiminin % 21'i, armut ve kestane üretiminin % 20'si, kiraz üretiminin % 19'u, çekirdekli üzüm, badem ve ceviz üretiminin % 20'ii, Trabzon hurması ve elma üretiminin % 5'i, bu yörede üretilmektedir.

35. Gaziantep-Şanlıurfa Yöresi: Doğusunda Amanos dağları, kuzeyinde Güneydoğu Toroslar ile güneyinde Suriye sınırı arasında uzanan bir yöredir. Maraş ovaları, Gaziantep, Şanlıurfa, Adıyaman platoları tarım yapılan alanlara karşılık gelir. Bu ova ve platolar Akdeniz bölgesi ile Güneydoğu Anadolu bölgesi arasındaki geçiş kuşağını oluşturur. Akdeniz ikliminin özelliklerinin hissedildiği yöre meyvecilik açısından yoğun bir alan karşılık gelir. Bu yöreyi tanımlayan ürün antep fıstığıdır. Meyveliklerin önemli bir kısmı Antep fıstığı plantasyonları ile örtülüdür. Türkiye Antep fıstığı üretiminin % 88'i, bu yöreden karşılanır. Üretim en yoğun olduğu alan Şanlıurfa platosudur. Bu alan toplam üretimin % 50'sini karşılar. Gaziantep'in üretimdeki payı % 26'dır. Adıyaman çevresinde Besni ve Gölbaşı'nda % 7'i, Kahramanmaraş'ta % 5'lik bir üretim vardır. Antep fıstığından sonra yörede üzüm üretimi önem kazanır. Türkiye üretiminin % 16'sını karşılar. Üzüm üretiminin en yoğun olduğu alan Gaziantep platosu, Nizip ve Kilis çevresidir. Ayrıca Türkiye zeytin üretiminin % 5'i Nizip ve Kilis çevresinden karşılanır, nar üretiminin % 8'i, Trabzon hurması üretiminin % 5'i ile ceviz, badem, dut, elma yörede görülen diğer meyvelerdir.

36. İç Menteşe Yöresi: Yöre batıda Menteşe dağları, doğuda Gölgeli dağları tarafından sınırlandırılmıştır. Kuzeyinde Büyük Menderes vadisine, güneyinde ise

Menteşe kıyı yöresine birleşir. Tamamıyla dağlık bir kütle olduğundan sadece soğuğa dayanıklı meyveler yamaçlarda yetişmektedir. Bu yörede önemsiz de olsa ceviz, kiraz, badem gibi meyveler üretilir.

4. Karadeniz Geçiş Kuşağı

41. Çoruh-Yukarı Kelkit Oluğu: Doğuda Gürcistan sınırından başlayıp Yanlızçam dağları batısında bir kavis çizerek Oltu, Tortum, Uzundere, Narman civarını içerisine alır ve batıya doğru Mescit dağlarını izleyerek tümüyle Çoruh vadisini ve daha batıda Otlukbeli dağlarını izleyerek Kelkit ırmağının yukarı kesimlerini içine alarak Doğanşar civarında sona erer. Yörenin en önemli tarım alanları Kelkit ve Çoruh ırmağı boyunca uzanan alüvyal düzlüklerdir. Gümüşhane çevresi, Gölova, Yusufeli meyve üretim merkezlerini oluşturur. Yörede Gümüşhane çevresi elma, armut, zerdali ve vişne üretimi ile önemlidir. Yağışların daha azaldığı ve Akdeniz iklimine benzer bir lokal klima alanı halindeki Yusufeli ve Artvin'e doğru zeytinlikler belirir. Yörede kiraz, dut, ceviz üretiminin % 10'u, şeftali ve muşmula üretiminin % 5'i, ayva üretiminin % 4'ü üretilmektedir.

42. Amasya-Tokat Yöresi: Karadeniz'den İç Anadolu'ya geçişi sağlayan yöre, Canik dağlarının güneyindeki Boyabat ile Erbaa arasındaki Yeşilirmak vadisi boyunca uzanan alüvyal ovaları içine alır, güneybatıya doğru Devenci dağlarına kadar uzanır. Buradan kuzeybatıya doğru yönelerek Köse dağının kuzeyinden Ilgaz dağlarına kadar uzanır. Yörenin önemli tarım alanları Yeşilirmak vadisi boyunca uzanan Tokat, Turhal, Erbaa, Niksar, Taşova çevresi ile Havza-Boyabat arasındaki kesim ile daha güneyde Amasya ve Çorum ovaları yörenin meyvecilik yapılan önemli alanlarıdır. Bu alanda şeftali üretiminin % 5'i, kıvılcık üretiminin % 4'ü, dut, kiraz ve elma üretiminin % 6'sı üretilmektedir.

43. Bolu-Kastamonu Yöresi: Küre, Ilgaz ve güneyde Köroğlu dağları arasında uzanan akarsu vadilerine doğru bir yayılış gösteren yöre, Gökırmak boyunca Taşköprü, Boyabat, Devrez çayı boyunca Tosya, Filyos çayı boyunca da Karabük, Çaycuma ve Hisarönü arasında uzanan düzlükler bu yörenin başlıca tarım alanlarını oluşturur. Bu yörede Türkiye kıvılcık ve muşmula üretiminin % 5'i sağlanır. Ayrıca bu yörede doğudaki geçiş kuşağı kadar yoğun olmasa da ayva, armut, elma, erik, vişne, dut ve ceviz gibi meyveler de üretilir.

5. İÇ BÖLGELER

51. İç Batı Anadolu: İç Ege ile Göller yöresi ve Güney Marmara meyve üretim yöresi arasında yer alan yöre, en güneyde Menteşe dağlarına kadar uzanır. Yer şekilleri bakımından İç Anadolu'ya benzer. İklim yönünden daha çok Ege denizinin etkisiyle bozulmaya yüz tutan İç Anadolu'nun step iklimi hüküm sürer. Yörenin başlıca tarım

alanları Simav, Seyfe ve Çivril ovalarıdır. Türkiye iğde üretiminin % 15'i, muşmula üretiminin % 12'si, erik üretiminin % 10'u, armut üretiminin % 5'i, kiraz üretiminin % 4'ü bu yörede üretilmektedir.

52. İç Anadolu'nun Kuzeyi: Kızılırmak ve Sakarya gibi güçlü ırmakların yardığı bir plato görünümündeki yörede, tarım alanlarının dağılışı birinci derecede yer şekillerinin etkisi altındadır. Haymana, Cihanbeyli, Obruk ve Bozok platolarından oluşur. Bu yörenin meyve bahçeleri daha çok Kızılırmak vadisi boyunca karşımıza çıkar. Türkiye vişne ve iğde üretiminin % 18'i, zerdali üretiminin % 17'si, armut ve ayva üretiminin % 6'sı, kaysı üretiminin % 4'ü bu yöreden karşılanır.

53. Konya-Tuz Gölü Çevresi: Bu yöre Kayseri-Niğde yöresi ile Göller yöresi arasında kalan ve kuzeyinde kurak bir saha olan Tuz gölünü içine alan yörenin tarım alanları Konya ve Ereğli ovalarıdır. Bu yörede Türkiye vişne üretiminin % 6'sı, armut üretiminin % 4'ü, elma üretiminin % 3'ü ve zerdali üretiminin % 2'si üretilmektedir. İç Anadolu bölgesi içerisinde Tuz gölü ve çevresi ve Emir dağlarının batısında kalan alanda ekonomik anlamda meyvecilik faaliyetine rastlanmaz.

54. İç Anadolu'nun Doğusu: Amasya-Tokat yöresi ve Yukarı Kelkit-Çoruh oluşunun güneyinde yer alan yöre güneye doğru Tecer ve Tahtalı dağlarının zirvelerini izleyerek, Akdeniz kıyı yöresi kuzeyine kadar iner. Daha batıda Orta Anadolu'nun kuzeyi ve Erciyes dağının doğusundan Devenci dağlarına ulaşarak Amasya ovası civarında sona erer. Dağlık bir kuşağa karşılık geldiğı için önemli bir meyvecilik faaliyeti görülmez.

55. Yukarı Fırat Yöresi: Yöre topografya, iklim ve hidrografya şartlarının daha elverişli olması nedeniyle Doğu Anadolu'nun meyvecilik açısından en gelişmiş kısmıdır. Yörenin güneyinde bir duvar gibi yükselen Güneydoğu Toroslar uzanır. Kuzeyinde Munzur dağları ile Şerafettin dağları, doğusunda Muş güneyi dağları arasında uzanan depresyonlar zinciri yöreyi sınırlandırır. Yağış rejimi Akdeniz ikliminin geçiş tipine benzer. Bu yöreyi İç Anadolu, Güneydoğu ve Akdeniz bölgelerinin geçiş yöresi olarak nitelendirmek yanlış olmaz. Yöre Elbistan havzasından başlayıp, Malatya havzası ve Uluova'yı içine alan ovalar zinciri ile Gürün çevresi, Ergani-Çermik kesimlerini de içine alır. Yöreyi tanımlayan ürün kayısıdır. Türkiye kayısı üretiminin % 67'si bu yöreden karşılanır. Malatya çevresi % 60'lık üretimle en fazla üretim yapan alana karşılık gelir. Bu yörede ayrıca Türkiye badem üretiminin %16'sı ceviz ve dut üretiminin %12'si, çilek üretiminin % 10'u, vişne üretiminin % 3'ü üretilmektedir.

56. Erzincan Yöresi: Munzur dağları kuzeyinde Karasu ırmağının kazdığı derin boğazlarla bağlantı kuran Erzincan-Tercan ovalarından oluşun yöre, oldukça geniş bir

çukur sahaya karşılık gelir. Kuzeyin sert rüzgarlarından Keşiş dağlarının koruduğu bu ovada Türkiye zerdali üretiminin % 27'si, ceviz ve dut üretiminin % 10'u vişne üretiminin % 5'i sağlanır. Ayrıca elma, kaysı, armut gibi meyvelerin üretimi de görülür. Bu bölümün kuzeyinde Erzurum çevresinde önemli olmasa da, elma, erik, üzüm, ceviz gibi soğuğa dayanıklı ürünlerin üretildiği görülmüştür. Bu yörenin kuzey ve doğusunda meyve üretimi görülmemektedir.

57. Ergene Havzası: Ergene nehrinin drenaj havzasına karşılık gelen bu yörenin doğal bitki örtüsü ve iklimi İç Anadolu'ya benzerlik gösterir. Yöre meyvecilik açısından fazla yoğun değildir. Ancak Ganos dağlarının güneye bakan yamaçları bağlarla kaplıdır. İklimin ılıman geçmesi yüzünden zeytin ağaçları ve dutluklar yöredeki tarım alanların da boy gösterir. Çatalca yarımadasında incir ve şeftali üretimini, Tekirdağ civarında üzüm üretimine rastlanır.

58. Istanca Yöresi: Bu yöreyi bütünüyle Istanca (Yıldız) dağları doğal olarak sınırlar. Bu dağların batısında ceviz ve dut üretimi az da olsa görülmektedir.

6. DOĞU BÖLGELER

61. Doğu Anadolu: Bu yöre kuzeydoğuda ve doğuda tümüyle siyasi sınırlarla çevrilidir. Güneydoğusu ve güney sınırları ise Hakkari ve Bitlis meyve üretim yöresi ile Van gölü çevresine dayanır. Batısında Bingöl dağlarından daha kuzeyde Palandöken dağlarını izleyerek, Yukarı Kelkit havzasına kadar sokulur. Kuzeyinde ise Yalnızçam dağlarından Mescit dağlarına uzanan sınır, Aşkale-Tercan ovalarını içerisine alarak Muş ovası kuzeyinde sona erer. Bu yörede dut, ceviz, elma gibi ürünler az da olsa yetiştirilmektedir.

62. Iğdır Yöresi: Güneyde Büyük Ağrı dağı volkanik kütlesi, kuzeyde Alaca dağlar ve Güllü dağları, batısında Arasgüneyi dağları ile çevrili olan yöre, Kağızman'dan Iğdır'a kadar Aras vadisi boyunca uzanan alana karşılık gelir. Bu depresyon tümüyle 1000 m'nin altındadır. Esasında Iğdır yöresi Doğu Anadolu'daki sert iklimin yanında bir sıcaklık adasıdır. Bu yöre sınırlarımız ötesinde uzanan Aras ırmağının diğer tarafında yer alan Erivan ovası ile birlikte Sürmeli çukuru oluşturur. Bu yönüyle Iğdır yöresi Doğu Anadolu'nun bir parçası değil Sürmeli çukurun sınırlarımız içerisindeki parçasıdır. Bu yörede Türkiye kayısı üretiminin % 5'i, gerçekleştirilir. Ayrıca üzüm, elma, armut, ceviz, erik, şeftali üretimleri de görülmektedir.

63. Van Gölü Çevresi: Van gölü çevresindeki düzlükler yüzyıllardır yörenin ekonomik ve kültürel merkezini oluşturur. Bu yörede güçlü su kaynakları vardır. Çukurda kalan sulanabilir yerler tarım alanlarını oluşturur. Kayısı, zerdali, üzüm, ceviz üretimi görülür.

64. Bitlis-Hakkari Yöresi: Bu yöre batıda Muş ovasından başlar Van gölü

güneyini izleyerek en doğuda Yüksekova'ya kadar ulaşır. Burada İran-Irak sınırı ile çevrelenerek son bulur. Bu yörenin en önemli tarım alanı Muş ovasıdır. Meyve bahçeleri korunaklı, çevresine göre daha sıcak, taşınmış topraklarla örtülü, sulama imkanının arttığı alanlarda kurulmuştur. Batısında bulunan Yukarı Fırat yöresi kadar yoğun bir üretim görülmediğinden bu yöreden ayrılır. Daha çok soğuğa dayanıklı dut, ceviz ve zerdali gibi meyveler üretilir. Ayrıca Hakkari çevresinde ceviz üretimi görülmektedir ve bu alan Türkiye ceviz üretiminin % 10'unu karşılar.

65. Diyarbakır-Siverek Platosu: Bu yöre doğuda Siirt çevresinden başlar, batıya doğru yönelerek Güneydoğu Toroslar yayını izler, Diyarbakır havzasını da içine alarak Ceylanpınar ve Harran yakınlarında sona erer. Bu yörenin en önemli tarım alanları Dicle nehri ve kollarının oluşturduğu vadilerdir. Bu alanda ceviz, dut, nar üretimi az da olsa görülmektedir.

66. Mardin Eşiği Güneyi: Doğuda Mardin eşiğinden başlayıp, Hakkari dağlık kütesine kadar uzanır. Dicle nehri ve kolları tarafından yarılan vadi boyları meyveciliğin yapıldığı alanlara karşılık gelir. Yılda 640-700 mm arasında yağış alan Mardin eşiği, Diyarbakır havzası ile Suriye arasında bol yağışlı bir alan olarak belirir. Bu alanda Türkiye üzüm üretiminin % 12'si, nar üretiminin % 10'u Antep fıstığı üretiminin % 6'sı badem üretiminin % 4'ü üretilmektedir.

SONUÇ

'Türkiye'nin Meyve Üretim Yörelere' adı altında yapılmış olan bu çalışma ile aşağıda belirtilen sonuçlara ulaşılmıştır:

- Ülkemizin kıyı kuşakları özellikle Akdeniz kıyı kuşağı tropik ve subtropik meyvelerin önemli bir yetişme yeri olduğu görülmüştür. Subtropik meyveler ve bazı ılıman iklim meyveleri kıyı ile iç kesimler arasında geçiş kuşağını belirlemiş, ılıman iklim meyveleri ise daha çok iç bölgelerde yetişme imkanı bulmuştur.
- Kışların uzun ve sert geçtiği yazların da kısa geçtiği Hakkari ve Erzurum Kars bölümlerinde, Doğu Anadolu meyve üretim yöresi, İç Anadolu'nun doğu yarısı, Diyarbakır-Siverek platosu, Menteşe yöresi ve Istanca yörelerinde meyvecilik diğer alanlara göre yok denecek kadar azdır.
- Meyve üretim yörelere toplu bir değerlendirmeye alındığından ülke genelinde Akdeniz iklimi etkisinin geniş bir alanda hissedildiği görülmektedir. Güneyde Amanos dağlarından başlayan Akdeniz kıyı şeridini takip ederek batıda Bakırçay havzasına kadar uzanan alanda Akdeniz iklimi etkisi görülmektedir. Akdeniz bölgesi ardında uzanan Göller yöresi ve Orta Torosların kuzeyinde uzanan Niğde-Kayseri yöresi, Ege bölgesinin iç kısımlarında yer alan İç Ege tarım yöresinde yine Akdeniz ikliminin geçiş özelliği görülmektedir. Bunun yanında Amanos dağlarının doğu kesiminden güneydoğuya sokulan

plato alanlarında Gaziantep-Urfa yöresinde ve daha iç kesimlerde yer almasına rağmen Yukarı Fırat bölümünde de Akdeniz ikliminin geçiş özelliği görülmektedir.

- Ülkenin kuzey kesimlerinde ise Karadeniz iklim özelliği hakimdir. Doğuda Gürcistan sınırından başlayıp Kocaeli yarımadasına kadar uzanan kıyı kuşağı boyunca Karadeniz iklimi etkilidir. Kıyı gerisinde uzanan ve İç Anadolu ile Karadeniz bölgesi arasında yer alan Kastamonu-Bolu ile Amasya-Tokat, Yukarı Kelkit-Çoruh oluğunda Karadeniz iklim tipinin geçiş özelliği görülmekle birlikte daha çok iç bölge özellikleri yansıtmaktadır.
- İç Batı Anadolu ve Ergene havzasında da İç Anadolu'nun step iklimi altında şekillenen meyvecilik kültürüne rastlanmıştır. Doğu Anadolu bölgesinde ise meyve yöreleri akarsu vadileri ve ovalık alanlarda oluştuğu için dağınık bir şekilde yer almıştır. Doğu Anadolu bölgesi içinde kalan Iğdır yöresinin bir yerel klima özelliği gösterdiği ve Erivan havzasının ülkemizdeki bir parçasını oluşturduğu, dar da olsa Posof'ta da böyle bir yerel klima özelliği görülmektedir.
- Ülkenin meyvecilik açısından en yoğun yöreleri Akdeniz kıyı şeridi, Menteşe kıyı şeridi, Ege kıyıları, İç Ege, Güney Marmara, Kocaeli-Sinop, Giresun-Ordu, Yukarı Fırat ve Gaziantep-Şanlıurfa yöreleridir. Bu yöreler, belirli ürünlerin ön plana çıktığı ve çeşitliliğin bol olduğu alanlardır. Örneğin Akdeniz kıyı şeridi turuncgiller, keçiboynuzu, yenidünya, Trabzon hurması gibi meyvelerin neredeyse tamamına yakınına yakınına üretmektedir. İç Ege yöresi çekirdeksiz üzüm ve incir üretiminin tamamına yakınına yakınına üretmektedir. Göller yöresi ve Kayseri-Niğde yörelerinde elma üretimi ön plana çıkmış, Karadeniz kıyılarında özellikle Giresun-Ordu yöresi ile Kocaeli-Sinop yörelerinde fındık üretimi ön plandadır. Gaziantep-Şanlıurfa meyve üretim yöresinde Antep fıstığı üretimi ile bağcılık ilk sıradadır. Yukarı Fırat yöresinde Doğu Anadolu'nun diğer yörelerine oranla meyvecilik daha önemlidir. Bu yörede kayısı üretimi ilk sıradadır. Bunun yanında üzüm, dut gibi meyveler de önemli ölçüde yetişmektedir. Güney Marmara meyve üretim yöresinde turuncgiller, fındık ve muz üretimi hariç diğer bütün meyvelerin önemli yetişme bölgesidir. Örneğin şeftali, çilek, ahududu gibi meyveler de ilk sırada yer alır.

KAYNAKLAR

- AĞAOĞLU, Y.S.1987, **Bahçe Bitkileri**, Ankara Üniv.Ziraat Fak.Yay.No:1009 Ank.
- AĞAOĞLU Y.S., ÇELİK, H., FİDAN, Y., SÖYLEMEZOĞLU, G., 1998, **Genel Bağcılık**, Su Fidan A.Ş., Mesleki Kitaplar Serisi I.Manisa.
- AKDAĞ, Y.Z., 1990, *Türkiye'de Fındık Yetiştiriciliği ve Pazarlaması*, Türkiye Ziraat Müh. III.Tek.Kong.sf.409-423 Ank.
- AKOVA, S.B., 1997, *Türkiye'de Muz Ziraatinin Dağılışı ve Özellikleri* İst.Ünv.Ed. Fak. Coğ.Böl.Derg.S.5, sf.139-178 İst.
- AKSU, S., 1990, *Türkiye'de Zeytin Yetiştiriciliği, Sorunları ve Çözüm Yolları* Türkiye Ziraat Müh. III.Tek.Kong.sf.393-408 Ank.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2003 13 (2)

- ANAMERİÇ, M., 1986, **Genel Meyvecilik I-II**, Tarım Orman ve Köy işleri Bakanlığı, Teşkilatlanma ve Desteklenme Genel Müdürlüğü, Yay.No:4 Ank.
- BARIŞ, C., ÇELİK, H., GÖKÇAY, E., MARSALI, B., 1990, *Türkiye 'de Bağcılığın Sorunları ve Çözüm Yolları*, Türkiye Ziraat Müh. III.Tek.Kong.sf.432–480 Ank.
- DARKOT, B., 1943, *Memleketimizin Bazı Ziraat Problemleri*, T.C.D., S.3–4, sf.277–287 Ankara.
- DARKOT, B., 1955, **Türkiye İktisadi Coğrafyası**, İst.Ünv., İkt.Fak., Yay.No:80 İst.
- DARKOT, B., 1955, *Türkiye 'nin Coğrafi Bölgeleri Hakkında*, T.C.D., S.13 – 14, sf.141–149 Ankara.
- DARKOT, B., 1966, *Türkiye 'de Coğrafi Bölgelerin Teşkilinde Kriterlerin Araştırılması*, İ.T.Ü., Şehircilik Konferansları (1963–1964), sf.31–47 İst.
- DEVECİ, L., 1967, **Şeftali Ziraatı**, Türkiye Ziraatçılar Cemiyeti Yayını No:7 İst.
- DOĞANAY, H., 1995, **Türkiye Ekonomik Coğrafyası**, Özeğitim Yay. Konya.
- DOKUZÖĞÜZ, M., 1990, *Türkiye 'de İncir Yetiştiriciliği Sorunları ve Pazarlaması*, Türkiye Ziraat Müh. III.Tek.Kong.sf.384-392 Ank.
- DURMUŞ, E., 1999, **Türkiye 'nin Tarımsal Bölgeleri**, Fırat Ün., Sos.Bil.Enst., Yüksek Lisans Semineri(basılmamış) Elazığ.
- DURMUŞ, E.,2001, **Türkiye Meyve Üretim Yörelerinin Belirlenmesi Konusunda Bir Deneme**, Fırat Ün.,Sos. Bil . Enst., Yüksek Lisans Tezi (basılmamış) Elazığ
- ERİNÇ, S., TUNÇDİLEK, N., 1952, *The Agricultral Regions of Turkey*, The Geographical Review, S.42/2, sf.82–90 .
- ERİNÇ, S., 1956, *Türkiye 'de Son Zirai Gelişmeler Hakkında*, T.C.D., S:15-16, sf.47-64 İst.
- ERİNÇ, S., 1958, *Bölge Sınırlandırmasının Esasları*, II.İskan ve Şehircilik Haftası Konferansları, sf.69–94 Ankara .
- ERİNÇ, S., 1973, *Türkiye:İnsan ve Ortam*, İst.Ünv., Coğ.Ens.Derg., S:18–19, sf.1–33 İst.
- EROL, O., 1993, **Türkiye 'nin Doğal Yörelere ve Çevreleri**, Ege Coğ.Derg., S:7, sf.13-42 İzmir.
- GENÇ, K., 1998, **Türkiye Muz Üretiminde Gazipaşa 'nın Yeri**, Fırat Ün., Fen Ed.Fak., Coğ.Böl., Lisans Tezi (Basılmamış) Elazığ.
- GÖNEY, S., 1986, **Sıcak Bölgelerde Ziraat Hayatı**, İst.Ünv., Yay.No:116, Ed. Fak. Yay. No:2732 İst.
- GÖNEY, S., 1987, **Türkiye Ziraatının Esasları**, İst.Ünv.Rektörlüğü Film Merkezi ve Matbaası İst.
- GÜLER, M., KARACA, M., DURUTAN, N., 1990, **Türkiye Tarımsal İklim Bölgeleri**, Tarla Bitkileri Merkez Araşt.Enst., Ank.
- GÜRSOY, C., R., 1957, *Türkiye 'nin Coğrafi Taksimatında Yapılması İcap Eden Bazı Tahsisler*, Ank.Ünv.D.T.C.F.Derg., C:15, S:1-3, sf.219-239 Ankara.
- İZBIRAK, R., 1955, *Yöre Meşhuru ve Yöre Bilgisi*, Harita Derg., S:51, sf.23-48
- İZBIRAK, R., 1996, **Türkiye I-II**, M.E.B.Yay., Öğretmen Kitapları Dizisi, No:196 Ank.

- KALELİOĞLU, E., 1964, *Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Antepfıstığı Alanları*, Türk. Coğ.Derg., S:18-19, sf.22-23 den ayrı basım. Ankara.
- KALELİOĞLU, E., 1989, *Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Tarımsal Yapısı*, A.K.D.T. Y.K.Coğ.Araşt., S:1, sf.159-167 Ank.
- KURTER, A., 1979, **Türkiye'nin Morfoklimatik Bölgeleri**, İst.Ünv., Yay.No:2885, Ed.Fak.Matbaası. İst.
- KUŞCU, V., 1999, **Akdeniz ile Güneydoğu Anadolu Bölgeleri Arasındaki Sınırın Tarımsal Açından Belirlenmesi Üzerine Bir Deneme**, Fırat Üniv., Sos.Bil.Enst. (Basılmamış) Yüksek Lisans Semineri . Elazığ
- KÜTEVİN, E., KÜTEVİN, Z., 1990, **MEYVECİLİK, Genel Meyve Tarımı, Prensipleri ve Pratik Meyvecilik Yöntemleri**, İnkılap Kitapevi İstanbul
- MAĞDEN, R.Z., 1951, **Özel Meyvecilik Bilgisi I-II**. İst.
- ÖKTEM, B., 1974, **Turuncgillerin Türkiye ve Dünyada Üretim – Tüketim ve Ticareti, Yurdumuzda İhraç Olanakları**, İGEME. Adana
- ÖZGÜR, M., 2000, **Türkiye Coğrafyası**, Hilmi Usta Matbaacılık . Ank.
- ÖZVEREN, H., **Türkiye'de İncir Sahaları**, Ank.Ünv., DTCE, Yıl.Çalış.Derg., S:1 Ankara.
- ÖZÇAĞLAR, A., 1988, *Türkiye'de Tarım Alanlarının Coğrafi Dağılışının Doğal Çevre ile İlişkisi*, Ank.Ünv., D.T.C.F., Coğ.Araşt.Derg., S:11, sf.131-150 Ank.
- SELEN, H.S., 1937, **İktisadi Türkiye**, İstanbul.
- TANOĞLU, A., 1942, **Ziraat Hayatı I, Orta İklim Bölgelerinde Ziraat**, İst.Ünv., Ed.Fak. Coğ.Enst. İstanbul.
- TANOĞLU, A., 1944, *Ziraatimizin Coğrafi Karakterleri ve Başlıca Meseleleri*, İkt. Fak.Derg., S:4 İst.
- TEMUÇİN, E., 1993, *Türkiye'de Zeytin Yetiştirilen Alanların Sıcaklık Değişkenine Göre İncelenmesi*, Ege Üniv., Ege Coğ.Derg., S:7, sf.129-144 İzmir
- TUNCEL, M., 1961, *Türkiye Coğrafi Bölgelerinin Zirai Karakterleri*, İst.Ünv.Coğ. Ens.Derg., S:6, sf.76-101 İst.
- TUNÇDİLEK, N., 1978, **Türkiye'nin Kır Potansiyeli ve Sorunları**, İst.Ünv., Coğ.Enst., Yay.No:96 İst.
- TUNÇDİLEK, N., 1987, **Doğal Bölgeler – Geokolojinin İlkeleri**, İst.Ünv., Deniz Bilimleri ve Coğ.Enst.Yay.No:5 İst.
- TÜMERTEKİN, E., 1954, *Whittlessey'in Ziraai Mıntıklar Tasnifi ve ABD'de Mandıracılık Mıntıkları*, İst.Ünv., Coğ.Enst.Derg., S:5-6, sf.95-111 İst.
- TÜMERTEKİN, E., 1957, **Kurak Bölgelerde Ziraat**, İst.Ünv., Yay.No:713, İkt.Fak., Yay.No:96 İst.
- TÜMERTEKİN, E., 1987, *Türkiye'de Tarımda Yeni Gelişmeler*, İst.Ünv., Ed.Fak., Coğ.Derg., S:2, sf.1-34 İst.
- TÜMERTEKİN, E., ÖZGÜÇ, N., 1997, **Ekonomik Coğrafya**, Çantay Kitabevi İst.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2003 13 (2)

ÜLKÜMEN, L., ÖZBEK, S., 1950, **Modern Meyvecilik**, Ank.Ünv.Basımevi Ank.

ÜLKÜMEN, L., 1973, **Bağ – Bahçe Ziraati**, Atatürk Üniv., Ziraat Fak., Yay.No:275 Erzurum

YEĞİN, Ş., 1965, **Ekonomik Coğrafya**, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Yay.No:12. Berkay Matbaası İst.

YİĞİT, A., 1996, *Türkiye'nin Doğu Bölgelerinin Yeniden Belirlenmesi Hakkında Düşünceler*, Fırat Üniv., Sos.Bil.Derg., C:8, S:1, sf.359-378 Elazığ

YÜCEL, T., 1980, **Meyvecilik Bilgisi**, İnkılap ve Aka Kitapevleri No:95 İstanbul

YÜCEL, T., 1987, **Türkiye Coğrafyası**, Türk Kültürü Araşt.Enst., Yay. Ankara

YÜCEL, T., 1989, *Türkiye'de Zeytinliklerin Dağılışı*, AKDITYK., Coğ.Araşt., S:2, sf.1-10 Ankara

DİE,1992 1997 Yılları Arası Meyve Üretim Değerleri

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 13, Sayı: 2, Sayfa: 55-65, ELAZIĞ-2003

ENERJİ ORMANCILIĞI (*YEŞİL KÖMÜR*) VE TÜRKİYE

Energy Forestation (Green Coal) And Turkey

Ülkü ESER ÜNALDI

*Gazi Eğitim Fak. Orta Öğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü, Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalı.
E. Unaldi@gazi.edu.tr*

ABSTRACT

While energy consumption was 2×10^8 J in 1900s, it reached 3.4×10^{20} J, multiplying 17 times in 1998. Alternative energy sources were tried in order to meet the increasing need of energy and find solution to the problem of environmental pollution. One of these sources is the **Energy Forest**. The utilization of this source in the modern sense is rapidly increasing in the developed countries. However, there is no modern energy forestation in its contemporary, scientific and technical dimensions in Turkey. Therefore, the energy forestation or green coal, to use more appropriate term, should be favoured in the modern sense in order to establish the optimal balance between three Es, that is, energy, economy, ecology and the growth of such energy forests should be implemented within a serious plan and consistent policy.

Key Words: Alternative source of energy, maintainable improvement, energy forest

ÖZET

Dünyada enerji tüketimi 1900'lü yılların başlarında 2×10^8 J iken, 1998'de 17 kat artarak 3.4×10^{20} J'e ulaşmıştır. Giderek artan bu enerji ihtiyacını karşılamak ve çevre kirliliği sorununa çözüm bulmak amacıyla alternatif enerji kaynakları arayışına girilmiştir. Bunlardan biri de **Enerji Ormanı**dır. Bu kaynağın modern anlamda kullanımı, gelişmiş ülkelerde hızla yaygınlaşmaktadır. Ancak Türkiye'de çağdaş, bilimsel ve teknik boyutu ile modern enerji ormancılığı yapılmamaktadır. Bu nedenle, enerji-ekonomi-ekoloji, kısaca 3E arasındaki optimal dengeyi sağlayabilmek için, enerji ormanları yada bizim tabirimizle **yeşil kömür** modern anlamda ele alınarak sağlıklı, ciddi bir planlama ve tutarlı bir politika ile üretime geçirilmesi sağlanmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Alternatif enerji kaynağı, sürdürülebilir kalkınma, enerji ormanı.

GİRİŞ:

En genel tanımıyla belirli koşullarda yetişen ağaç ve ağaççıklarla kaplı sahalara ‘**orman**’ denilmektedir. Orman, ekonomik, sosyal ve kültürel hayatla ilişkisi bulunan en önemli doğal kaynaklardan biridir ve bu kaynağın iyi bir şekilde değerlendirilmesi ülke ekonomisinde ve kalkınmasında son derece önemli bir rol oynamaktadır. Odun, yani ağaç ve orman, bilinen en eski enerji kaynağıdır ve tarihin ilk çağlarından itibaren birçok enerji kaynağı bulunmuş olmakla beraber, dünyanın büyük bir bölümü için halen birinci derecede önemlidir. Bu nedenle özellikle 1970 yılında yaşanan petrol krizi, fosil enerji kaynaklarının tükenme tehlikesi, 21. yüzyılda petrol ve buna bağlı olarak doğalgaz ve kömür fiyatlarında şok yükselmelerin olabileceği ihtimali ve çevre kirliliği sorunu karşısında, aşağı yukarı tüm ülkeler gibi, Türkiye de üretim sürecini gerçekleştirebilmek ve çağdaş yaşam koşullarını sürdürebilmek için rüzgâr enerjisi, nükleer enerji, güneş enerjisi gibi alternatif kaynakların yanı sıra, bozuk baltalık alanları ıslah etmek suretiyle sürdürülebilir ve yenilenebilir bir kaynak olan enerji ormanına dönüştürülmesini gündeme getirmiştir.

Enerji ormanı, genel olarak enerji amaçlı yakacak odun üretmek amacıyla işletilen, kök ve kütük sürgünü verme özelliğine sahip ağaçlardan oluşan ormanlara denilmektedir. Enerji, ekonomi ve çevre üçlüsü çoğu zaman düşman kavramlar olmakla birlikte, enerji ormanı, yetiştiriciliğe dayandığı için, yenilenebilir, çevre dostu ve temiz bir kaynak olarak giderek önem kazanmaktadır. Nitekim odun yanma sırasında örneğin, kömüre oranla yarı yarıya daha az oksijen tüketmekte ve bıraktığı kül miktarı da 15 kat daha az olmaktadır.

Bu enerji kaynağının kullanımı klâsik ve modern olmak üzere iki grupta toplanabilir. **Klâsik** kullanım metodunda ormandan elde edilen ürünler sadece ısınma ve pişirme amaçlı olarak kullanılmaktadır (Foto. 1). Örneğin, Türkiye’de 1997 yılında 18 37 4000 ton odun klâsik anlamda yakacak olarak kullanılmıştır (Ültanır, 1998). Bunların enerji değeri yerli enerji üretiminin yaklaşık dörtte birini karşılamaktadır. Ancak bu kullanım ilkel ve ekonomik olmayan enerjiye karşılıktır. **Modern** kullanım metodunda ise ağaç tarımı şeklinde, ilk yıllarda hızlı büyüyen türlerle tesis edilen plântasyon alanlarından elde edilen odun, tesislerde yakılarak elektrik ve ısı enerjisine dönüştürülmektedir (Foto.2). Nitekim bugün İsveç’te modern anlamda uygulanan enerji ormancılığında kullanılan söğütler (*Salix viminalis*, *S. dasyclados*) çelikler halinde hektara yaklaşık 17 700 adet dikilmekte, 3 – 5 yıllık dönüş süreleri ile traşlama kesilip yongalanarak ısı tesislerinde yakılmakta, buradan hem elektrik hem de ısı enerjisi elde edilmekte, ısınan su yer altından borularla nakledilerek kasaba ve şehirlerin ısıtılmasında kullanılmaktadır (Kurmuş, 2000). Modern anlamda İsveç’in söğüt, Kanada’nın ise kavak türleri ile önderlik ettiği modern enerji ormancılığı diğer batılı gelişmiş ülkeler tarafından da benimsenerek hızla yaygınlaşmakta; Avusturya, Belçika, Kanada, Danimarka, Finlandiya, İtalya, Japonya, Hollanda, Yeni Zelanda, Norveç, İsveç, İsviçre, İngiltere ve ABD arasında bu konuda bilgi değişimi ve gelişimi sağlanmaktadır. Bu ülkeler kavak, söğüt, kızılâğaç, okalptüs gibi hızlı büyüyen ağaçlardan elde ettikleri ısı ve elektrik enerjisi ile ülkelerinin enerji ihtiyacının %20-50’sini karşılamayı planlamaktadırlar. Örneğin, Finlandiya enerji gereksiniminin %50’sini entansif orman işletmeciliğinin

uygulandığı söğüt plântasyonları ile karşılamayı hedeflemiştir. Kanada'da ise 2050'li yıllarda enerjinin yaklaşık yine %50'sinin bu uygulama ile karşılanması plânlanmaktadır (<http://www.emo..org.tr/eski/merkez/dergi/412/saracoğlu.html+modern+enerji+orman>).

Foto1.Klâsik kullanım metoduna bir örnek. Ormandan elde edilen ağaçlardan, ilkel yollarla ısınma ve sıcak su temin etmek amacıyla yararlanılmaktadır.

TÜRKİYE VE ENERJİ ORMANCIĞI

Türkiye, ne yazık ki enerji kaynakları açısından kendine yeterli bir ülke değildir. Örneğin bilinen petrol ve doğalgaz rezervleri son derece az, maden kömürü rezervi sınırlı, linyit rezervi ise bol ama niteliksizdir. Bunlara ek olarak Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı 1998 planlama verilerine göre Türkiye'nin enerji açığı ve dışa bağımlılığı giderek artmaktadır. Bu açık 2000 yılında yaklaşık 60.00 Mtep (milyon ton eşdeğer petrol) iken, 2013'de yaklaşık 150.00 Mtep olacak, 2025'de ise 300.00 Mtep'i aşacaktır (Şekil.1). Yine üretim ve talep miktarları göz önüne alındığında tüketimin yerli üretimle karşılanma oranı 1998'de %38 iken bunun 2010'da %30, 2020'de ise %25'e düşeceği ve talebin %75'inin dış kaynaklardan temin edileceği tahmin edilmektedir (Kurmuş, 2000) (Tablo. 1). Bu durumda Türkiye'nin enerji tüketimini yalnızca fosil yakıtlara dayalı olarak sürdürmesi mümkün değildir ve ülkenin aşırı fosil yakıt kullanımını gerek rezerv, gerek çevre sorunları, gerekse çevre sorunlarının gayri safi yurtiçi hasıla üzerindeki olumsuz etkileri açısından da düşünmesi gereklidir.

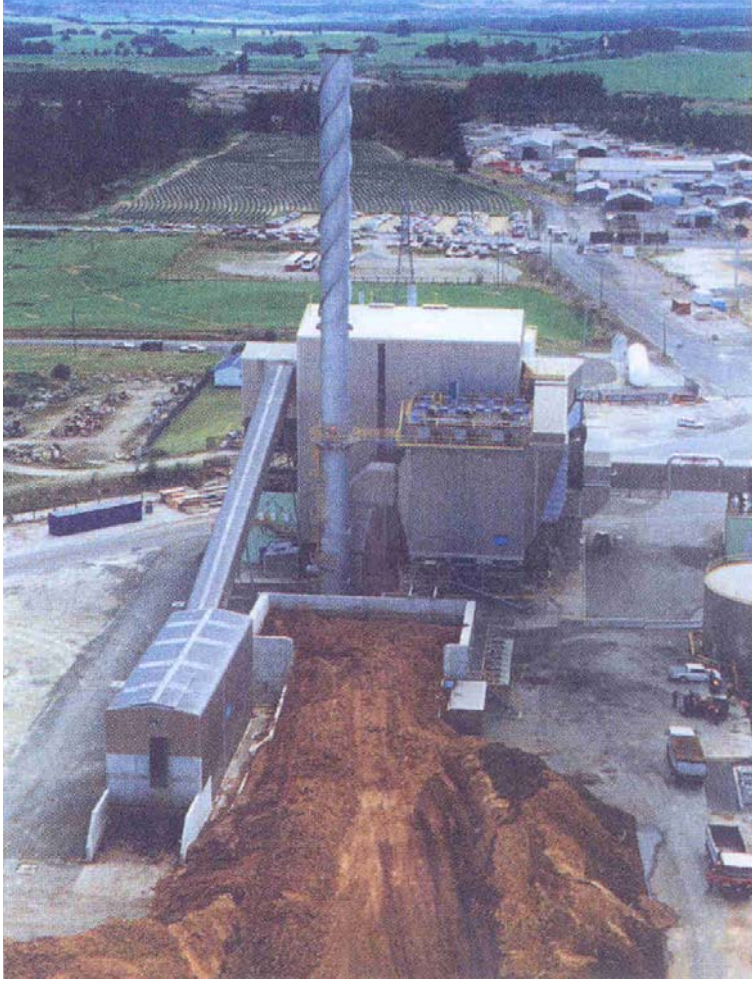

Foto. 2. Modern enerji ormanı tesisi (Yeni Zelanda). Bu tesislerde yakılan odunlardan, elektrik ve ısı enerjisi elde edilmektedir (Foto. A. Kurmuş).

Bu amaçla düşünülen alternatif enerji kaynaklarından biri de enerji ormanlarıdır. Enerji ormancılığı ile ilgili ilk çalışmalar yurdumuzda 1978 yılında başlamış ve bozuk veya çok bozuk baltalık sahaların ıslah edilerek ülkemiz yakacak odun ihtiyacının bu sahalardan karşılanması amaçlanmıştır. Ancak bugün ülkemizde enerji ormancılığı yapılmakla birlikte; hem ağaç türü olarak daha fazla çeşitliliğe sahip olunmasına hem de daha uygun yetişme koşulları bulunmasına rağmen, çağdaş, bilimsel ve teknik boyutu ile bu ormanlardan enerji üretimi yapıldığını söylemek mümkün değildir. Çünkü hem enerji ormancılığı için uygun alanın %15 i klâsik olarak değerlendirilmiştir hem de geri kalan %85 lik alanı uygulama beklemektedir (Ültanır, 1998).

Türkiye’de enerji ormanlığı için hızlı büyümeye uygun kavak, kızılğaç, söğüt gibi ağaç türleri de bulunmakla birlikte en uygunu meşedir. Çünkü, hem doğanın bir armağanı olarak ülkemiz tür zenginliği ve kapladığı alan bakımından dünyanın sayılı meşe diyarlarından biridir hem de meşe, büyük bir yaşam gücüne ve çok geç yaşlarda bile kök ve kütükten sürgün verme özelliğine sahiptir. Hatta bu özelliğinden dolayı, Ankara Ulus Meydanındaki Atatürk Heykelinin mermer kaidesinin bir yüzünde meşe kütüğünden gelişmiş “sürgün motifi” bir imparatorluktan genç bir Cumhuriyetin yeşerdiğini ifade etmek için oyularak resmedilmiştir (Yaltırık,1984).

Ülkemizde meşe türlerinin orman alanları içindeki payı %25.9’dur (Günel, 1997) ve 4 milyon hektar alan kaplamaktadır. Aynı şekilde İsveç’te de enerji ormanlığı işletmesine uygun toplam alan potansiyeli 4 milyon hektardır ve İsveç yukarıda da belirtildiği gibi bu ormanlardan elde ettiği odunu ısı tesislerinde yakarak elektrik enerjisine dönüştürmekle ülke enerji ihtiyacının %15’ini karşılamakta, bu oranı 2010’lu yıllarda %20’nin üzerine çıkarmak için yoğun çalışmalar yapmaktadır (<http://www.emo.org.tr/eski/merkez/dergi/412/saracoğlu.html+modern+enerji+orman>). Oysa Türkiye’de ne yazık ki bu 4 milyon hektar potansiyel alanın sadece 562 500 hektarında bu tür çalışmalar yapılmakta, o da klâsik anlamdaki uygulamadan öteye gitmemektedir. Örneğin; Konya Orman Bölge Müdürlüğü’nde 1980 li yıllarda enerji ormanı kurma çalışmaları ile ıslah faaliyetleri başlatılmış, 1981 de Konya fuarında ‘Resimlerle Enerji Ormanları’ adı altında sergi açılarak bu proje kamu oyuna açıklanmıştır. Beyşehir işletmesinin enerji ormanlarına konu olabilecek sahalarının projeleri köy kesim düzenlerinde ve 29 şar yıllık olarak seriler bazında yapılarak uygulamasına 1981 yılında geçilmiştir. 1983-1992 yılları arasında uygulanacak şekilde 6305 hektarlık ‘Mardin-Mazıdağı Serisi Enerji Ormanı Tesisi Büyük Projesi’ yapılmış ve 1983 de 311 hektarlık uygulama ile proje devreye sokulmuştur (Foto. 3-4). Ayrıca 1985 de Savur ilçesinde bulunan ve 23 144 hektar büyüklüğünde bir diğer projenin de uygulamasına geçilmiştir. Yine bu amaç doğrultusunda ‘Seydişehir Enerji Ormanı Tesisi Büyük Uygulama Projesi’ yapılmış ve projenin 1985-2004 yılları arasında uygulanması plânlanmıştır (Orman Genel Müdürlüğü, 1987, 1988a, 1988b). Bunlar büyük projelerdir ve bu projelerin dışında da meşenin yayılış gösterdiği hemen her yerde enerji ormanı çalışmaları vardır. Ancak bunlar, son derece takdire değer çalışmalar olmakla birlikte, gerekli tesislerin kurulamaması nedeniyle batılı ülkelerin modern enerji ormanlığından uzaktır.

Yukarıda da belirtildiği gibi Türkiye bir meşe denizidir ve bu alanların dışında pek çok potansiyel alanlar mevcuttur. Bu alanlar içinde en dikkate değerleri özellikle Amasya’da ve Trakya’da Yıldız Dağlarında yer almaktadır (Foto. 5). Bu alanların değerlendirilmesi için 1997 yılında İsveçli araştırmacılarla modern enerji ormanlığı için ortak bir proje başlatılmaya çalışılmış, ancak bu araştırmacıların ülkemiz koşullarını tam olarak bilememesi ve sadece kendi ülkeleri için uygun olan söğüt türleri üzerinde uzmanlaşmaları nedeniyle proje tamamlanamamıştır. Yine örneğin, İç Anadolu Bölgesi’nde Erciyes Dağı’nın özellikle kuzey, Hasan Dağı’nın ise her iki yamacı yaklaşık 1300-1750 m ler arasında meşe gelişmesine, dolayısıyla enerji ormanlığına son derece elverişli şartlar arz etmektedir (Ünalı Eser, 1996, 2001). Ancak bu alanlar uzun süren aşırı kullanım sonucunda dejenere olmuş ve yok olma tehlikesi ile karşı karşıya

kalmıştır. Örneğin, Erciyes Dağı milattan önceki yıllarda tüm Kapadokya halkının yakacak ve kereste ihtiyacını karşılarken yaklaşık 3000 yıldan beri süren büyük tahribatlar sonucu bugün bu ormanlardan geriye küçük topluluklar kalmıştır (Ünaldı Eser, 1996). Bu bağlamda bozulan ekolojik dengeyi de dikkâte almak koşuluyla, buradaki baltalıklar ıslah edilerek ve modern enerji tesisleri kurularak tüm İç Anadolu Bölgesi'nin enerji ihtiyacını ve geçmişin bu büyük potansiyelini bugün de değerlendirmek mümkündür. Bu yüzden gerek bu şekilde aşırı tahribatlarla varlığı yok olmaya başlayan bozuk ormanlarımızda gerekse mevcut potansiyeli yeterince değerlendirilmeyen ormanlarımızda ıslah faaliyetleri ve modern anlamda enerji ormanı kurma çalışmalarına acilen başlanmalıdır. Yine kullanılmayan tarım alanları ve hazine arazilerinde modern enerji tesisleri kurulmalı ve bu arazilerde sadece meşe değil diğer uygun türler de yetiştirilmelidir. Çünkü Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma yapabilmesi, çevre ile uyumlu kaynaklarını yüksek biçimde değerlendirebilmesine ve enerji – ekonomi – ekoloji; kısaca 3E arasındaki optimal dengeyi sağlayabilmesine bağlıdır. Ayrıca bozuk alanların üretime sokulmasından sağlanacak iş imkanı da son derece önemlidir. Nitekim modern tesislerde çalışmak üzere nitelikli ve niteliksiz elemanlara ihtiyaç duyulacak, bu da işsizlikle mücadeleye destek olacaktır. Yine enerji ormancılığına bağlı olarak köylünün yükselen yaşam standardı nedeniyle kırsal kesimlerden büyük şehirlere olan göç olayını da bu şekilde nispeten önlemek olasıdır. Bunların dışında plântasyonlar şeklinde yapılacak modern enerji ormanlarından sağlanan odunun üretim fazlası özellikle Suriye, İran, Irak gibi orman bakımından fakir ülkelere satılarak döviz kazanmak da mümkündür. Yine enerji ormanları sayesinde, tarım açısından önemli bir yeri olan tezeğin yakılması da önlenebilir. Bilindiği gibi kırsal kesimlerdeki en önemli yakacak maddesi tezekdir. 1995 verilerine göre tezeğin enerji üretimindeki payı %10'dur ve tezeğin yakıt olarak tüketilmesi, ekonomisi tarıma dayalı ülkemiz için büyük bir kayıptır (Başol, 1991). Bu bağlamda, enerji ormanları yaygınlaştıkça ve modern enerji ormancılığına geçildikçe yakacak olarak ilkel tezek kullanımı azalacak, buna karşılık hem biyogaz üretimi hem de organik gübre için daha çok tezek kullanılabilir.

Bunlar enerji ormanının ekonomik etkileridir Ancak bu ormanların etkilerini sadece ekonomik olarak düşünmek doğru değildir. Ormanların ekosisteme olan katkılarını da göz önüne almak gerekir. Nitekim, bu sayede örneğin erozyon ve toprak kaymaları önlenecek, su kaynakları beslenecek, insan sağlığı olumlu yönde etkilenecek, halkın dinlenme amacıyla yeşil alan gereksinimine olanak sağlanacak, biyolojik çeşitlilik zenginleşecektir.

Foto 3.-4. Mardin – Mazıdağı'ndaki enerji ormanı tesislerinden görünüm (Foto.U.Tüfekçioğlu).

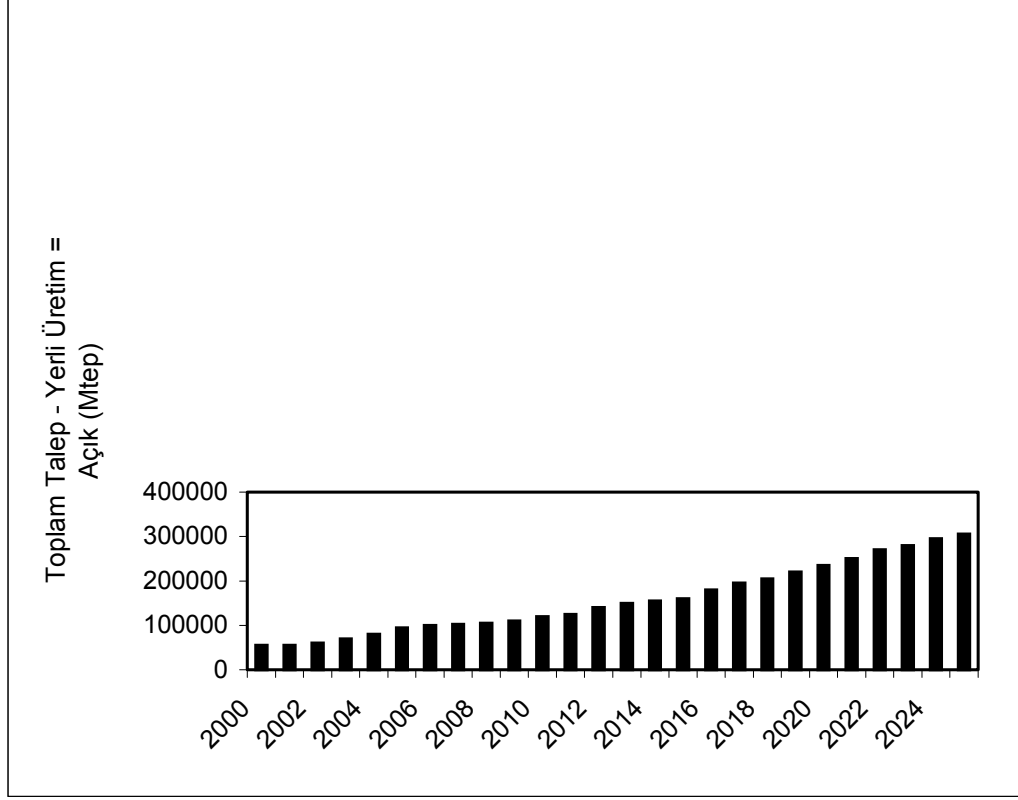
Foto.5. Yıldız dağları'nda yer alan yüksek potansiyelli bir enerji ormanı (Foto.U.Tüfekçioğlu).

Tablo. 1: Genel Enerji Üretim Talep Gelişimi (Kaynak: KURMUŞ 2000 ve 1997 Enerji Raporu Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi 1998)

(BİN TEP)

YIL	ÜRETİM	TALEP	İTHALAT	TYUKO*
1998	29028	77301	48273	38
1999	30140	84289	54149	36
2000	31090	91030	59940	34
2001	32232	99329	67097	32
2002	32733	104847	72113	31
2003	34141	112019	77878	30
2004	34744	118650	83906	29
2005	35749	124748	88999	29
2006	39849	133106	93257	30
2007	42878	142080	99202	30
2008	46685	152376	105691	31
2009	48775	164211	115436	30
2010	52697	175074	122377	30
2011	54463	184174	129711	30
2012	56254	194286	138033	29
2013	57480	207082	149602	28
2014	58830	219364	160534	27
2015	61090	223396	172206	26
2016	64731	248671	183940	26
2017	68532	263852	195320	26
2018	72401	281326	208925	26
2019	75967	298057	222090	25
2020	79399	314353	234953	25

*Talebin Yerli Üretimle Karşılama Oranı (%).

Şekil.1: Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı 1998 plânlama verilerine göre Türkiye'nin 2000 – 2025 dönemi enerji açığı (Kaynak: Ültanır, 1998)

SONUÇ VE ÖNERİLER

Ülkemizde enerji ihtiyacı ve buna bağlı olarak dışa bağımlılık giderek artmaktadır. Bu sorunun çözüm önerilerinden biri de, kaynağı güneş olduğu için sonsuz rezervli, temiz bir enerji kaynağı olan enerji ormanları ve bunların modern anlamda kullanılmasıdır. Bu nedenle Türkiye, içinde bulunduğu ekonomik buhranları da göz önüne alarak yaklaşık 20 milyon hektar kaplayan orman alanlarını sağlıklı ve ciddi bir planlamanın yanı sıra tutarlı bir politika ile değerlendirmek ve acilen üretime geçirmek zorundadır. Nitekim bu orman alanının en az % 32.6 lık kısmı enerji ormanı olarak kullanıma uygundur ve bu gerçekleştirildiği takdirde elde edilecek enerji 2000 yılı enerji talebinin %32 sine karşılık gelmektedir. Bu yolla Türkiye'nin enerji ihtiyacının %25'den daha fazla bir kısmını karşılamak mümkündür (Ültanır, 1998).

Bu amaçla, enerji ormanı için gerekli potansiyel ve ekolojik şartlara sahip olan Türkiye'de; Yenilenebilir ve sürdürülebilir alternatif bir kaynak olarak modern enerji

ormancılığına gereken önemin verilmesi ve Enerji Bakanlığı'nın konu üzerinde mutlak suretle durması,

- Yazılı ve görsel basında sık sık açıklamalar yapılarak halkın konu hakkında bilgilendirilmesi, işbirliğine gidilmesi, pilot bir alanda modern enerji ormanı tesisi kurarak örnek oluşturulması ve vatandaşlara uygun şartlarda kredi verilerek enerji ormancılığı ve tesislerini kurmaya teşvik edilmesi,
- Hayvan yemi temin etmek amacıyla enerji ormanlarının tahribini önlemek için, meraların ıslah edilmesi ve otlatmanın bir düzene bağlanarak planlı bir biçimde kullanılması,
- Orman kadastro çalışmalarının acilen bitirilmesi,
- Halen klâsik anlamda enerji ormancılığı yapılan alanların son durumlarının gözden geçirilmesi ve tahrip olmuş alanların iyileştirilerek modern ormancılığa dönüş için gerekli çalışmaların başlatılması,
- Enerji ormancılığına ve o alanın bitki yetişme koşullarına uygun yerli ve yerli olmayan türlerin tespit edilerek yetiştirilmesi,
- Kısaca doğanın '**yeşil elbise**'sinden '**yeşil güç**' olan '**yeşil kömür**' üretmek için gerekli çalışmaların acilen başlatılması enerji – ekonomi – ekoloji dengemizin uyumlu bir biçimde sürdürülebilmesi açısından son derece önemlidir.

KAYNAKLAR

Girgin E, 1987, **Türkiye Ormancılığında Enerji Ormanlarının Yeri Ve Önemi İle Enerji Ormanı Kurma Teknikleri El kitabı Ve Beyşehir'deki Enerji Ormanı Kurma Çalışmaları**, OGM, Ağaçlandırma Ve Silvikültür Dairesi, Ankara.

Başol K, 1991, **Doğal Kaynaklar Ekonomisi**, Ofset Tesisleri, İzmir.

Günel N, 1997 **Türkiye'de Başlıca Ağaç Türleri**, Çantay Kitabevi, İstanbul.

Kurmuş A, 2000, "Enerji Darboğazı ve Ormancılığımız", Orman Mühendisliği Dergisi, Şubat Sayısı, Ankara.

<http://www.emo..org.tr/eski/merkez/dergi/412/saracoğlu.html+modern+enerji+orman>

Orman Genel Müdürlüğü, 1988, **Mardin Mazıdağı Enerji Ormanı Tesisi Büyük Uygulama Projesi**, Büyük Uygulama Projeleri No. 4, Ankara.

Orman Genel Müdürlüğü, 1988, **Seydişehir Enerji Ormanı Tesisi Büyük Uygulama Projesi**, Büyük Uygulama Projeleri No. 3, Ankara.

Orman Genel Müdürlüğü, 1987, **Türkiye Ormancılığında Enerji Ormanlarının Yeri Ve Önemi İle Enerji Ormanı Kurma El Kitabı Ve Beyşehir'deki Enerji Ormanı Kurma Çalışmaları**, Orman Gen Müdürlüğü, Ankara.

Ültanır M. Ö, 1998, **Türkiye'nin enerji Stratejisinin Değerlendirilmesi**, Tüsiad Yayın No T/98-12/239.

Ünaldı Eser Ü, 1996, **Erciyes Dağının Fiziki Coğrafyası**, Lazer Matbaası, Ankara.

Ünaldı Eser Ü, 2001, "Hasan Dağı'nın Bitki Coğrafyası Üzerine Bir Araştırma", G.Ü. Kastamonu Eğitim Dergisi, Ekim 2001, Cilt 9, No 2, 521 – 548, Kastamonu.

Yaltrık F, 1984, **Türkiye Meşeleri Teşhis Kılavuzu**, Yenilik Basımevi, İstanbul.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 13, Sayı: 2, Sayfa: 67-89, ELAZIĞ-2003

KADIRLI'NIN KURULUŞ VE GELİŞMESİ*

The Foundation and Development of Kadirli

Döndü ÜÇEÇAM**

Selçuk HAYLİ***

ÖZET

Kadirli'nin ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmese de, muhtemelen ilk kuruluş tarihinin M.S 69'a kadar çıktığı ileri sürülmekte ve şehrin Romalılar tarafından tesis edilmiş olduğu kabul edilmektedir. Kadirli'nin (Flaviopolis) kuruluş yerinin, Hititler'den itibaren işlek bir yol kavşağı üzerinde yer alışı, aynı zamanda Savrun çayının kenarında verimli bir ovada bulunması, uygun iklim şartları yerleşmenin ilk kurulduğu andan itibaren hayat kaynakları olmuş ve bu faktörler şehrin gelişimini hızlandırmıştır.

Şehir ilk olarak Savrun çayının doğusundaki tepenin eteklerinde kurulmuştur. 1865 yılına kadar dar bir alanda gelişme gösteren şehrin asıl gelişimi, 1865 yılından sonra Fırka-i İslahiye hareketiyle gerçekleşmiştir. Kadirli'nin alansal gelişiminde 1960 yılına kadar ağır bir tempo yaşanırken, bu yıldan sonra hem alansal hem de fonksiyonel gelişim hızlanmıştır. Bu gelişim neticesinde, nüfusunun artmasıyla şehir, Savrun çayı batısına ve daha güneydeki düzlük alanlara yayılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadirli, Şehirselleşme, Şehirselleşme fonksiyonu

ABSTRACT

Although it isn't certainly known when Kadirli was founded. It is claimed that the date of its foundation was probably 69 AD. It is accepted that it was founded by Roman. Kadirli (Flaviopolis) was founded at a busy crossing point and also near the Savrun river in a protible plato dating from Hitits. The factors as we mentioned before and the suitable climate were the life source for Kadirli and causes the city to develop fast.

The city was first founded at the below of the mountain in the eastern part of Savrun river. The city was developed in a narrow area in 1865, but its essential development was occured by the movement of the Fırka-i İslahiye after 1865. Area development of Kadirli was getting slowly until 1960,. After that year both area and functional development got fast. As a result of the development, the city enlarged toward the western part of Savrun river and farther southern area.

Key Words: Kadirli, Urban development, Urban function

*Bu makale, FÜBAP tarafından 473 nolu proje kapsamında desteklenen "Kadirli'nin Kuruluşu, Gelişmesi ve Şehirselleşme Fonksiyonları" isimli çalışmaya dayanarak hazırlanmıştır.

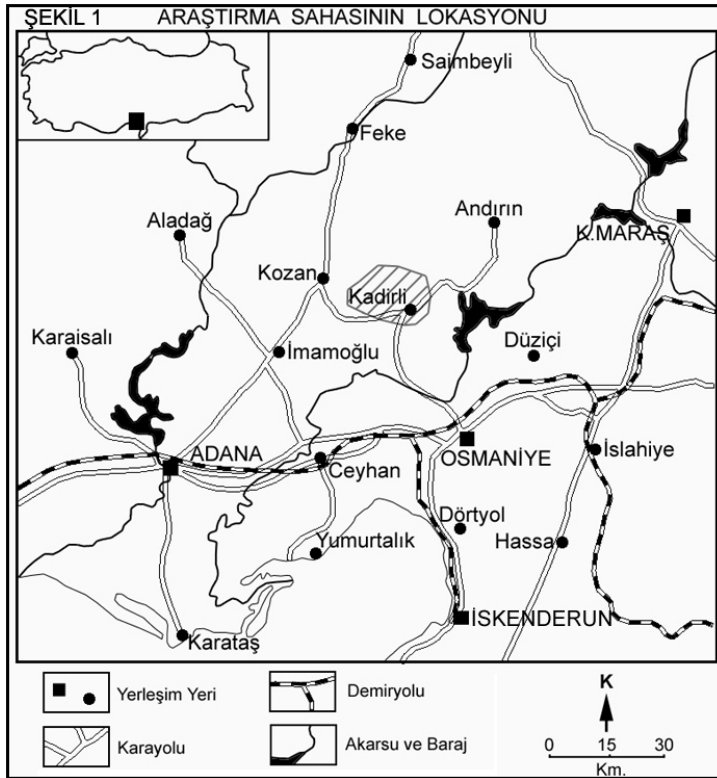
**Arş.Gör., Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü<ducecam @ firat.edu.tr>

***Yrd.Doç.Dr., Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü<shayli @ firat.edu.tr>

GİRİŞ

Akdeniz bölgesinin Adana bölümünde Yukarı Çukurova’da yer alan Kadirli, günümüzde idari bakımdan Osmaniye iline bağlıdır. 2000 yılı tespitlerine göre 64833 nüfusa sahiptir. Coğrafi fonksiyon bakımından şehir özelliği gösteren Kadirli, Yukarı Çukurova’nın kuzey kesiminde bir yer işgal etmekte ve ovanın bu bölümünde 150 m. yüksekliğe erişmektedir (Şekil 2).

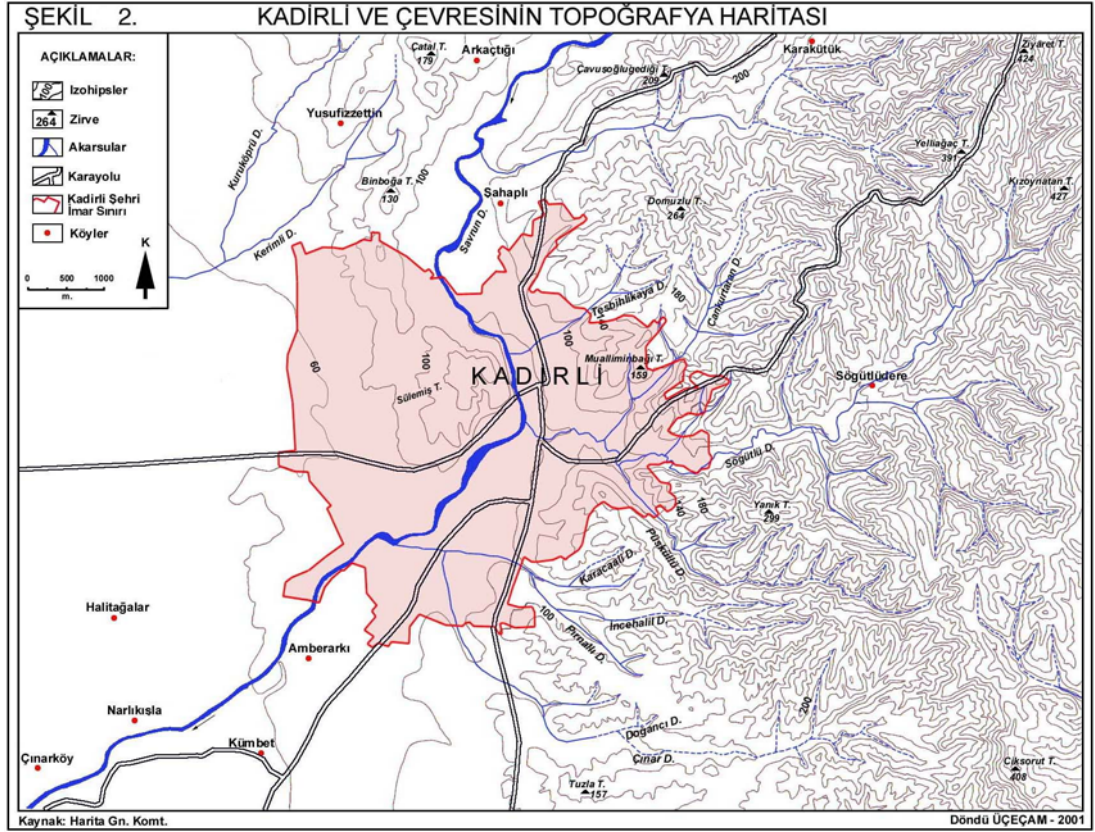
Akdeniz bölgesi Adana bölümünde yer alan Kadirli (Şekil 1) yerleşim itibariyle eski bir geçmişe sahiptir. Romalılar zamanında Flaviapolis ismiyle, Savrun çayının doğusundaki Muallimbağı Çamlığı eteklerinde kurulan yerleşme daha sonraları güneye ve Savrun çayının batısına doğru gelişmiştir.

Bu çalışmada 65000 kişiye yaklaşan nüfusuyla önemli bir şehir olan Kadirli’nin, kuruluşundan günümüze gelinceye kadar geçirmiş olduğu dönemlerdeki özelliği verilmeye çalışılmıştır. Bu tarihi süreç içerisinde tamamen yakılıp yıkılarak harabe haline geldiği gibi, daha sonraki dönemlerde büyük gelişmeler göstermiş ve şehir kimliği kazanmıştır. Kadirli’nin ilk kuruluş tarihi hakkında net bir bilgi elde edilememekle

Kadirli'nin Kuruluş ve Gelişmesi

birlikte, gerek yerleşmenin ve gerekse yerleşmenin yer aldığı bölgenin tarihi hakkında yapılan çalışmaların etüdü ve incelenmesi sonrasında ortaya çıkarılan sonuçlar, Kadirli'nin tarihi gelişimini aydınlatabilecek düzeydedir.

Bu incelemeler sonucunda Kadirli'deki yerleşim ve gelişimin 6 ayrı dönemde ele alınması uygun görülmüştür:

Bölgede beşeri faaliyetin izlerine rastlandığı tarihten, Osmanlılar zamanında mevcut yerleşimin Suriye'nin Rakka bölgesinden firar eden aşiretler tarafından yakılıp yıkılarak tamamen ortadan kaldırıldığı 1691 öncesi dönem ilk dönemi oluşturmaktadır.

İkinci dönem olarak ayırdığımız 1691-1865 arasında ise, bölgede nüfus ve yerleşimin olmadığı, yöre halkının güvenliğini sağlamak için dağlık alanlara çekildiği, ancak eski yerleşim alanının stratejik konumu itibariyle ticari etkinliğinin sürdüğü görülmektedir.

Yörenin Fırka-i İslahiye hareketi tarafından yeniden yerleşmeye açıldığı 1865 yılı üçüncü dönemin başlangıcını oluştururken, 1960 yılına kadar Kadirli, fonksiyonları itibariyle kasaba olma özelliğini korumuştur.

Kadirli'nin yatay yönde en fazla gelişme kaydettiği 1960-1980 arasındaki dördüncü dönemde ise, fonksiyonel özelliklerinin ve nüfusunun arttığı ve buna bağlı olarak şehir kimliğini kazandığı görülmektedir.

Yerleşmenin 1980-1990 arasındaki beşinci döneminde gecekondulaşma, tarım alanlarının işgali, hızlı nüfus artışı, altyapı sorunları, işsizlik vb. problemler artmaya başlamıştır.

Kadirli'nin, doğusundaki yatay gelişimini sınırlayan doğal engellere bağlı olarak, güneyi ve batısındaki düz alanlarda gelişme gösterdiği ve toplu konut projelerinin uygulandığı 1990 sonrası dönem ise altıncı ve son dönemi meydana getirmektedir.

1. 1691 Öncesi Dönem

Kadirli şehrinin kuruluşu hakkında kesin bir tarihlendirme yapılmamakla birlikte, Osmanlılar zamanında Suriye'nin Rakka bölgesinden firar ederek bölgeye gelen aşiretler tarafından mevcut yerleşimin ortadan kaldırılmasından (1691) önce, yörede Romalılar, Bizanslılar, Selçuklular, beylikler döneminde Ramazanoğulları ile Dulkadiroğulları ve Osmanlılar hakimiyet kurmuşlardır. Günümüzde bu medeniyetlerin mevcudiyetine ilişkin çeşitli tarihi eserlere rastlamak mümkündür.

Kadirli'de tarih öncesi ile ilgili ilk bilgilerin, özellikle Karatepe'de yapılan kazılar yardımıyla oldukça aydınlanmış bulunduğu, Neolitik kültür katlarına Kadirli güneyindeki Tatarlı ve Şamşin höyüklerinde de rastlandığı ve ayrıca bölgedeki ilk ve uzun süreli siyasi organizasyonun Hitit imparatorluğu ile başladığı belirtilmektedir (Göney, 1976, s.67-78). Karatepe', Geç Hitit beyliklerinden Que krallığının bir parçası olmuş ve Toroslardan gelecek saldırılara karşı bir ileri karakol olarak kurulmuştur (Ener 1961, s.56-57). Karatepe bölgesinden anlaşıldığı gibi ilk çağlardan bu yana Kadirli ve çevresi önemli bir bölge olmuştur.

Yurtsever, "Sülemiş Tepesi" ile "Milli Eğitim Çamlığı" içinde yer alan oyma mağara evlerin Romalılar'dan çok daha önceleri Kadirli'nin insan yerleşimine sahne olduğunu belirtmektedir (Yurtsever 1999, s.1) (Şekil 3). Altay ise (1965, s.50) kasaba içinde ve civarında yapılan araştırmalarda toplanan çanak-çömlek parçaları arasında, Roma imparatorluğu döneminden daha eskiye giden hiçbir parçaya tesadüf edilmediğini belirterek Kadirli'nin Romalılar zamanında kurulmuş olduğuna kanaat getirmektedir. Ayrıca Sülemiş Tepesi'nde yapılan diğer araştırmalarda, Romalılar döneminde ölü gömmek için kullanılan mezar kalıntılarında rastlandığı da ifade edilmektedir (Vayısoğlu

Kadirli'nin Kuruluş ve Gelişmesi

2000, s.26). Buradan şu anlaşılmaktadır ki; Kadirli'de yerleşimin başladığı çekirdek saha, bugünkü Alacami'nin de yer aldığı Muallimbağı Çamlığı etekleridir (Şekil 3, Foto 1).

Tarihi süreç içerisinde Kadirli'nin isim evrelerine ilişkin kaynaklar incelendiğinde Kadirli'nin bilinen ilk adının Romalılar döneminde "Flaviapolis" olduğuna ilişkindir. Kadirli'nin, M.S 69 yılında Romalılar zamanında Flavienler tarafından kurulduğu belirtilmektedir (Yurtsever 1999, s.1-2). Nitekim Cumhuriyet'in ilk yıllarında (1930'larda) Kadirli'de bir inşaat hafriyatı esnasında Roma imparatoru Hadrianus'un heykeli bulunmuştur. Hadrianus zamanında Flaviapolis imar edilmiş, hamam, yönetim binaları, evler ve bir de tapınak (Alacami'nin ilk şekli) yaptırılmıştır.

Foto 1. Tarihi Alacami harabesinden bir görüntü (2001). II. yy'nin başlarında Romalılar tarafından yapılan, Bağ mahallesi sınırları içerisindeki harabe, Kadirli'de yerleşimin başladığı ve çevreye doğru yayıldığı nüveyi teşkil etmektedir.

Flaviapolis'ten sonra Kadirli'nin aldığı isim "Kars" olmuştur. Kars, Çukurova'dan Ermeni hakimiyetinin kalkmasından hemen sonra (1340-1375) Maraş yöresinde yerleşip yurt tutan Zülkadiroğulları'nın hakimiyetinde kurulan bir şehir ismi olarak ortaya çıkmıştır (Yurtsever 1999, s.2). Yınanç ta, Memluklar ile Ceyhan nehri kıyısında savaş yapan Zülkadiroğlu Şehsuvar Bey başarılı olamayınca Savrun kıyısındaki Kars'a çekilmiştir sözlerini kullanmaktadır (Yınanç, 1989, s.68). Dulkadiroğulları (14. yy) zamanında da Kadirli, Dulkadiroğulları'nın Kars'ı anlamına gelen Kars-ı Zülkadriyye şeklinde isimlendirilmiştir (Yurtsever 1981, s.20). 1515'te Dulkadiroğlu beyliği ortadan

kaldırılınca Maraş'ta "Maraş Beylerbeyliği" kurulmuştur. Merkezi Kadirli olmak üzere bu beylerbeyliğine bağlı Kars-ı Maraş veya Kars-ı Zülkadriyye adıyla bir sancak kurulmuştur. 1525-1526 tarihli Tapu-Tahrir Defterleri'nde de Kadirli'nin ismi "Kars-ı Maraş" olarak geçmektedir (Osmanlı Arşivi, Tapu 998). Bunların yanı sıra Kadirli'nin ismi "Kars Pazarı" veya "Pazaryeri" olarak ta geçmektedir (Baysun 1963, s.160).

Kadirli'deki en eski mimari yapı II. yy'nin başlarında Romalılar tarafından bir manastır olarak yapılan Alacami'dir. Kadirli'nin Roma, Bizans ve Türk medeniyetlerini bir arada yaşatan tek canlı abidesi olan Alacami, Dulkadiroğulları zamanında da (1489-1490) camiye çevrilmiştir (Foto 1).

1525-1526 tarihli Tapu Tahrir Defterleri'nde Kars-ı Maraş'ta yer alan mahallelerin günümüzde hangi alana karşılık geldiği hakkında fazla bir bilgiye sahip olunamamıştır. Bu belgelere göre Kars-ı Maraş'ta 18 mahalle, 242 asker, 105 hane ve 14 mücerreden (bekar) oluşan yaklaşık tahmini 781 kişi yaşamaktadır (Tablo 1).

1562-1563 tarihli Kars-ı Maraş sancağı tapu tahrir defterlerine göre ise Alamescid mahallesi sadece ekip-biçilen bir mezraadır. Sancak defterine göre Alacami civarındaki mahallenin Alamescit mahallesi olduğu belirtilmektedir. Diğer mahallelerin günümüzde buldukları konum hakkında ise fazla bir bilgiye sahip olunamadığı için şehir içinde belirli bir yer belirlemesi yapılamamıştır. Ama, bu mahallelerin Savrun çayı doğusunda Alacami etekleri merkez olarak batıya ve güneye doğru yayılış gösterdiği söylenebilir (Tablo 2, Şekil 3).

Tablo 1. 1525-1526 Yılı Kanuni Dönemi Tapu Tahrir Defterine Göre Kars-ı Maraş'ın Mahalleleri

Mahalleler	Hane Sayısı	Mücerred	Asker Sayısı	Tahmini Nüfus
1.Kasab Karalu-Göz Selman	55	8	-	283
2.Çobanlı	31	5	-	160
3.Veled-i Varsak	12	-	-	60
4.Alamescid	3	1	-	16
5.Şaduman Lala	-	-	13	13
6.Kuşçu İlyas	-	-	2	2
7.İldeşoğlu	-	-	20	20
8.Sungurbeyli	-	-	9	9
9.Veledan-ı Mande	-	-	35	35
10.Veledan-ı Salman	-	-	42	42
11.Hüsam Divane	-	-	23	23
12.Veledan-ı Suyusaka	-	-	4	4
13.Ali Naib	-	-	37	37
14.Veledan-ı Ertaşoğlu	-	-	5	5
15.Karaçoban	-	-	14	14
16.Divane Danyal	-	-	18	18
17.Perakende	-	-	16	16
18.Nefs-i Kars (Kars içi)	4	-	4	24
TOPLAM	105	14	242	781

Kaynak:Osmanlı Arşivi Tapu Tahrir Defteri (1525-1526 Sayımı), No:998, s.486-487

Tablo 2. 1562-1563 Yılı Kanuni Dönemi Tapu Tahrir Defterine Göre Kars-ı Maraş'ın Mahalleleri

Mahalleler	Hane Say.	Mücerred	Sipahi Hane	Bekar Sipahi	Tahmini Nüf
1.Alamescid	-	-	-	-	-
2.Kasab Karalu	8	16	-	-	56
3.Mahelle-i Döğeri-Fakılı	19	33	5	7	160
4.Ali Naibli	3	15	16	35	145
5.Sungurbeyli	10	21	7	15	121
6.Çobanlı-Derzili	14	24	7	9	138
7.Kalelu-Kuşçu İlyaslu	2	8	7	14	67
8.Mahelle-i Mandelu-Halidlu	7	8	7	18	96
9.Hüsam Divane	1	17	6	16	68
10.Kasarcılar	7	10	9	11	101
11.Ali Veled-i Şami	6	7	14	19	126
12.İldaşlı (Eldaşlı)	9	14	8	20	119
13-Olduran	3	10	-	-	25
TOPLAM	89	183	86	164	1222

Kaynak: Osmanlı Arşivi Tapu Tahrir Defteri (1562-1563 Sayımı), s.154-158

1600-1800 yılları arasında ülkede yaşanan sosyal sarsıntılar Kadirli'nin de içinde bulunduğu bölgeyi etkilemiş ve Celali isyanlarının olumsuz etkileri görülmüştür. Bu dönemde (1691 yılında) Rakka (Suriye)'dan firar eden aşiretler Kars-ı Zülkadriyye sancağını tahrip ve yağma etmişlerdir. Bunun üzerine halk, civar sancaklara ve dağlara sığınmış, sancak merkezi boşalarak harabe haline gelmiş, kasabayı otlar ve çalılar kaplamış (Refik 1989, s.112-113) ve geriye sadece kiliseden bozma bir cami ile kargir bir bina ayakta kalabilmiştir (Halaçoğlu 1973, s.13-14).

Evliya Çelebi'nin 1649 yılında Kars-ı Maraş hakkında verdiği bilgilerde, Kadirli kasaba merkezinde, asker ve devlet görevlilerinden başka kimsenin olmadığı belirtiliyor (Temelkuran, Aktaş 1986, s.137-138). 1600'lü yılların ortalarında geçirilen sosyal ve ekonomik sarsıntılar sonucu Kars-ı Zülkadriyye kasabasının ahali dağılıp Kars dağlarına çekilmiştir (Baysun 1963, s.160).

2. 1691-1865 Arası Dönem

Kadirli Osmanlılar zamanında Suriye'nin Rakka bölgesinden firar ederek buraya gelen aşiretler tarafından tahrip ve talan edilerek bir harabeye dönüştürülmüştür. Bu konu ile ilgili olarak Refik (1989 s.112-113) şunları söylemektedir: Rakka'dan firar eden Arab ve Türkmen taifesinin eşkıya ve haramzadesi bir iki seneden beri Karagündüzlü Afşarı, Bahrili Afşarı ve İmam Kulu Oğulları diye bilinen Afşar cemaatinin yanlarına gitmek bahanesiyle kış mevsiminde Kars-ı Zülkadriyye'ye gelirler. Bunlar geçip gittikleri her yerde hububat tarlalarına, hayvanlara, mal mülke zarar verirler, insanları öldürürler ve eşkıyalık yaparlar.

1691 yılında yaşanan bu olaydan 1865 yılına kadar geçen süre içerisinde Kars-ı Zülkadriyye, kıyı ile iç kesimler arasında sürekli yolculuk eden ve mal taşıyan tüccarların oviden dağlık bölgeye geçmeden önce, hayvanlarını dinlendirdikleri, gerekli ihtiyaçlarını

giderdikleri ve dağ kolu aşiretleri ile mal takası yaptıkları, böylece ağır yüklerini nispeten hafiflettikleri durak yerleri olmuştur.

Sancak merkezinin harabe haline gelmesinden önce bölgede yaşayan halk, tekrar yeni bir saldırının olacağı ve can güvenliklerinin sağlanamayacağı düşüncesiyle yerleşim yerlerine gelmek istememişler ve dağlık alanda kalmışlardır. Ancak, dağlarda hayvancılıkla uğraşan bu insanlar ürettikleri ürünleri satabilmek ve bir kısım ihtiyaçlarını karşılayabilmek için, yakıp yıkılan kasabadan arta kalan tek binanın (Alacami) çevresinde kurulan pazaryerine gelerek alış veriş işlemlerini gerçekleştirmekteydiler.

Kadirli'nin bu ticari özelliği bu dönemde kazanılmış olmamakla birlikte, harabe halindeyken bile bu öneminden hiçbir şey kaybetmemiş olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Kadirli'de "isneyn pazarı" olarak tabir edilen ve pazartesi günleri kurulan bir ticari etkinlikten bahsedilmektedir (Orhonlu 1963, s.76-77). Bu sözler Kadirli'nin 1500'lü yıllarda bile "canlı ve eski bir Pazar yeri" olduğunu göstermektedir. Kadirli'nin Kars Pazarı ismini almış olması da bu özelliğinden dolayı olsa gerek.

1865 yılına kadar devam eden bu sıkıntılı dönem Kadirli'yi yeniden yerleşime açmak isteyen Fırka-i İslahiye hareketinin bölgeye gelmesine kadar sürmüştür (Şekil 3).

3. 1865-1960 Arası Dönem

II. Abdülhamit döneminde kurulan ve görevi Çukurova bölgesindeki aşiretleri ve diğer göçer toplulukları yerleştirmek olan Fırka-i İslahiye hareketi, 1691-1865 yılları arasında bir harabeye dönüşmüş olan Kadirli'de, yerleşimi yeniden kurmak ve Kadirli'ye eski önemini yeniden kazandırabilmek için gerekli çalışmalara başlamıştır. Kadirli 1600-1800 yılları arasında yaşanan buhranlı dönemden önce, içinde bulunduğu zamanın koşullarına göre köy değil kasaba olarak nitelendirebileceğimiz şartlar taşımaktaydı. 1600 öncesi dönemde bölgenin sancak merkezi, ayrıca ticaret-pazar fonksiyonunun gelişmiş olduğu bir yer durumunda olan Kadirli bu dönemde, fonksiyonları itibariyle tekrar kasaba olarak nitelendirebileceğimiz özelliklere sahip olmuştur.

Fırka-i İslahiye, Kars-ı Zülkadriyye'ye geldiği zaman, Dulkadirli halkından bazıları buranın imar edilmesini istemişlerdir. Bunun üzerine kasabanın yeniden kurulmasına teşebbüs edilmiş ve Kars dağlarında oturanlar ile Çukurova aşiretlerinden isteyenlerin bir kısmının yerleşmesine izin vermiştir. Bu yerleştirme sonucunda 600 haneye yakın bir topluluk (yaklaşık 3000 kişi) Kadirli'ye yerleşmiştir. Kadirli yeniden yerleşime açılmasıyla idari bakımdan Kozan sancağına bağlı bir kaza merkezi olarak yer almıştır (Halaçoğlu 1973, s.13-14). Bununla beraber Fırka-i İslahiye'nin Kozan'ı ıslahatı esnasında isyan eden Kozanoğulları'ndan Tatarlı muhacirleri Kadirli kasabasına yerleştirilmişlerdir (Halaçoğlu 1973, s.17).

Kadirli'nin Kuruluş ve Gelişmesi

Şekil: 3 Kadirli'nin Tarihi Gelişim Aşamaları

Kadirli, 1865 yılında yeniden kurulacağı zaman, “Pazaryeri” adıyla da bilinen birkaç konak ve evden başka yerleşimi olmayan, sadece Alacami civarında kurulan pazaryerinde ticari faaliyetlerin yapıldığı terkedilmiş bir yerdir. (Baysun 1963, s.118). Kadirli o zaman kuzeyde ve güneyde iki küçük dere (Tesbihlikaya ve Bülbül) ile Savrun suyu arasında Alacami ve çevresi merkez alınarak kurulmuştur (Şekil 3).

1865 yılında Fırka-i İslahiye'nin Kadirli'de yerleşmeyi yeniden kurması üzerine, 8'i Müslüman, 2'si Hıristiyan 10 mahalle meydana gelmiştir. Ancak mahallelerin o dönemdeki konumları hakkında fazla bilgi verilmemiştir. Yalnızca günümüzde hangi mahallenin sınırları içerisinde olduğu belirtilmiştir (Tablo 3).

1872 yılı bilgilerine göre Kars kazası 2 nahiye, 36 köy ve merkezde yer alan 9 mahalleden meydana gelmekteydi. Kazada 2536 Türk, 93 Hıristiyan hane bulunuyordu. Toplam nüfus ise 7525 kişiydi. Kars kasabasında 6 odalı bir medrese, 1 cami (Alacami), 214 dükkan, 1 tane sabun ve helva yapan atölye ile Hükümet Konağı'nın varlığından söz edilmektedir. Kasabada üretilen susam ve pamuğun, Adana ve İskenderun'a sevk olunduğu ve ayrıca küp, testi, ibrik imal edildiği belirtilmektedir (Yurtsever 1999, s.143).

Tablo 3. 1865'de Yeniden Kurulan Kadirli'nin Mahalleleri ve Günümüzde Buldukları Yeri

Mahalle Adı	Konumu
Alibeyli	Savrun
Dervişler (Tatarlı Aşireti)	Dere
Karabacak (Tatarlı Aşireti)	7 Mart-Dere
Oksüzler (Dağlılar Ahalisi)	Pazar mah.kuzeyi
Kırıntı (Kırıntı Aşireti ve Vayisoğulları)	Bağ
Fakı (Çukurörenliler, Ekşiuşağı ve Tatarlı Aşireti)	Bağ
Pazar (Rum ve Ermeni çoğunlukta)	Pazar
Şabaplı	Tufan paşa
Hıristiyan	Bağ ve Tufan Paşa
Çarşı	Tufan paşa

Kaynak: Yurtsever 1999, s.100

Fırka-i İslahiye'nin aşiretleri yerleştirmesiyle 1876 yılında kasaba nüfusu 4143'ü Müslüman ve 418'i Gayri Müslim olmak üzere toplam 4561 kişiye ulaşmıştır (Halaçoğlu 1973, s.15). Bu dönemde Kadirli arazi kullanımında dikkati çeken en önemli yapı, inşası 1890 yılında tamamlanan Hamidiye camisidir (Foto 3). Cami, Osmanlı sultanı II. Abdülhamit tarafından inşa edilmiş olmasından dolayı, Hamidiye adını almıştır.

1891 yılı bilgilerine göre; Kadirli'de sosyal ve ekonomik alanlarda gözle görülür bir gelişmenin varlığına dikkat çekiliyor. Bunlar; 1 cami, 1 medrese, 1 rüştiye (Ortaokul), 2 Sibyan mektebi (İlkokul), 200 dükkan, 1 kilise, 2 fabrika, 11 değirmen olarak belirtilmektedir (Yurtsever 1999, s.144).

Kadirli'nin Kuruluş ve Gelişmesi

1911 yılında inşa edilen Cemal Paşa Köprüsü, günümüzün önemli kullanımlarından biri durumundadır. Köprü yapılmadan önce, batıdaki ova köylerinden ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kasaba merkezine gelen köylüler, Savrun'u aşmak zorunda kalıyorlardı. Savrun çayının taşkın dönemlerinde ise ulaşım sağlanamıyordu. Ayrıca Kadirli'de ikamet eden tarla ve bahçe sahipleri de kasabanın karşı yakasındaki tarım alanlarına ulaşmada ve mahsulün taşınmasında sorun yaşıyorlardı. Bütün bu nedenlere bağlı olarak köprü, kasabanın orta kesimlerinde yer alan Sülemiş Tepesi doğusundan yontma taşlarla inşa edilmiştir (Foto 2).

Foto 2. 1911 yılında inşa edilen Cemal Paşa Köprüsü ve köprü'nün doğusunda yer alan yerleşim alanından bir görüntü (1947). Savrun çayının kasabaya geliş ve kasabadan diğer alanlara gidişte doğal bir engel olması köprü'nün yapılmasını zorunlu kılmıştır.

20. yy'nin başlarında Kadirli'nin bilinen ilk nüfusu, 1927 yılında yapılan genel nüfus sayımına göre 2474 kişidir. Kadirli, yeniden kurulduğu 1865 yılından 1927'ye ve bu tarihten 1950'li yıllara kadar geçen yaklaşık 90 yıllık sürede nüfusunda önemli artışlar olmayan, alansal büyümeye elverişli şartlara sahip olmasına karşın; fazla gelişme gösteremeyen bir ticaret ve pazar kasabası görünümündeydi. Bilhassa yer şekilleri, iklimi, toprak ve su kaynakları bakımından sahip olduğu potansiyelin uzun yıllar farkında olmayan göçebe toplulukların mekanı olarak Kadirli, ancak 1960'lı yıllarda beklenen gelişmeyi gösterebilmiştir. Tarım ekonomisiyle birlikte sedanter yaşamın önemine inanan insan topluluklarının sürekli mekanı olmaya başlaması ve özellikle dağlık kesimdeki kırsal alanlardan aldığı göçler sonucunda kasaba nüfusu 1935 yılında 2554'e ve 1950'de

4751'e ulaşmıştır. Kadirli'nin, coğrafi anlamda şehir olarak tanımlanmaya başladığı 1960'lı yıllarda nüfusu 10964 kişiye ulaşırken, yerleşmenin kurulduğu çekirdeğin etrafında, daha çok Savrun çayına doğru dairesel bir şekilde yayıldığı görülür (Şekil 3).

Kasabanın yeniden kurulduğu, Alacami merkezli Muallimbağı Tepesi'nin batı yamaçlarından, Savrun çayına; kuzeyde Tesbihlikaya deresine, güneydoğuda Cankurtaran deresine ve daha güneyde Bülbül deresine kadar yayılan yerleşim alanı yaklaşık 610 dekarlık bir sahayı kaplamıştır (Şekil 3, Foto 3).

1865-1950 yılları arasında Kadirli, tarım ekonomisine dayalı bir kasabadır. Burası aynı zamanda çevresindeki kır sahalarında yaşayan insanların belirli dönemlerde güneybirlik geliş, gidiş yaptığı ve bu arada çeşitli ihtiyaçlarını karşıladığı, ürettiği ürünlerini pazarladığı, varsa resmi işlemlerini hallettiği ve köyüne döndüğünde "Kasabaya vardım" dediği etkili bir merkezdir.

Foto 3. Kadirli'de yerleşimin nüvesini oluşturan Alacami ve çevresi yerleşimi (1927).

Kadirli'nin henüz şehir olarak algılanmadığı ve sektörel çeşitliliğe erişemediği 1950'li yılların sonlarında Savrun çayı batısındaki mekansal büyüme üzerinde etkili olan en önemli gelişme aksları; Halk Eğitim Merkezi (1943), Cumhuriyet İ.Ö.O. (1947), Kadirli İ.Ö.O. (1948), Rasim Ünal İ.Ö.O. (1953) ve kaymakamlık binasının (1956) yapılmasıdır. Bu dönemde Kadirli'nin Savrun çayı doğusundaki gelişiminin ilk nüvesini ise, yapımına 1951 yılında başlanan ve 1953 yılında stabilize olarak tamamlanan Adana-Kadirli karayolu, Adana-Kadirli karayolu üzerindeki Sülemiş camisi (1955)

oluşturmaktadır (Şekil 5). Ayrıca kasaba merkezini Adana karayoluna bağlayan Savrun Köprüsü (1959) ve 1960 yılında faaliyete başlayan ve Sülemiş camisinin batısında yer alan Çukobirlik de doğudaki bu gelişmeyi hızlandıran etmenlerdir.

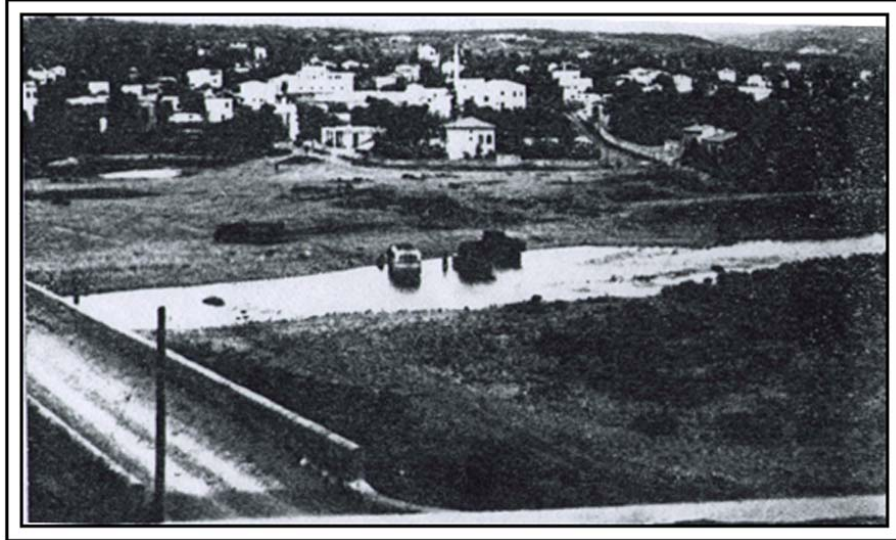

Foto 4. Savrun çayının kenarındaki alanlarda henüz ıslah çalışmalarının yapılmadığı ve bataklık alanlarının bulunduğu 1946 yılından bir görüntü. Sülemiş Tepe'sinden doğuya doğru görünüm.

Sözünü ettiğimiz gelişme akslarının etkisiyle, Muallimbağı Tepesi'nin batı yamaçları üzerinde ve Alacami çevresinde kurulmuş olan yerleşme (1865), çevreye doğru dairesel bir yayılım göstermiş ve günümüz merkez mahallelerini ve dolayısıyla Kadirli şehrinin nüvesini oluşturmuş bir kasabadır (Şekil 3, Foto 3-4).

4. 1960-1980 Arası Dönem:

1865-1960 yılları arasında yeniden imar edilerek eski önemine kavuşan Kadirli, bu dönemde kaydettiği gelişmeyle kasaba görünümünü tekrar kazanmıştır.

Kadirli'yi coğrafi anlamda şehir olarak tanımlayabileceğimiz 1960 sonrası dönemde ise gerek nüfus miktarı, nüfus yoğunluğu, konut sayısı, konut yoğunluğu ve gerekse burada yaşayan insanların sosyal, kültürel ve ekonomik aktivitelerinde görülen çeşitlilik ile yerleşmenin çevresine sunabildiği hizmetler bakımından üstlendiği rolü göz önünde bulundurmak gerekir.

Kadirli 1960'lı yıllara kadar tarihin hiçbir döneminde 10.000 kişinin yaşadığı bir yerleşme olmamıştır. 1940'lı yılların sonlarına kadar henüz 4000 civarında, 1950'li yılların sonlarına kadar ise, 8000 civarında insanın yaşadığı küçük bir kasaba görünümünde olan Kadirli, 1960 yılında 10964 kişiye, 1970 yılında 28109 kişiye ve 1980

yılında 40643 kişiye varan nüfusu ve bu nüfusun sosyal ve ekonomik fonksiyonlarındaki çeşitlenme ile yaşam standartlarının değişmesi, son 20 yıl içerisinde dikkatleri çeken bir gelişimin görülmesini sağlamıştır. Nitekim 1960 yılından başlamak üzere, Kadırlı'ye Andırın ve Göksun ilçelerinden önemli oranda göçler olmuştur (Tablo 4).

Tablo 4 Kadırlı'de Nüfus Miktarı ve Yıllık Nüfus Artış Hızı (1927-2000).

Sayım Yılları	Şehir Nüfusu	Kır Nüfusu	Toplam Nüfus	Şehrin Yıllık Nüfus Artış Hızı (%)		
				Erkek	Kadın	Toplam
1927	2474	21702	24176	-	-	-
1935	2554	25387	27941	0,9	-0,1	0,4
1940	2368	23645	26013	-2,3	-0,7	-1,5
1945	3345	28325	31670	7	6,8	6,9
1950	4751	38398	43144	7	7	7
1955	7122	46220	53342	8,1	8,1	8,1
1960	10964	53295	64259	8,9	8,3	8,6
1965	15926	59053	74979	8	6,9	7,5
1970	28109	57030	85139	11,5	11,2	11,4
1975	34779	58254	93033	4,1	4,5	4,3
1980	40643	58874	99517	2,4	3,8	3,1
1985	47609	59329	106938	2,7	3,6	3,2
1990	55061	59030	114091	2,9	2,9	2,9
1997	64427	33239	97666	1,9	2,6	3,5
2000	64833	36648	101481	-	-	0,2

Kaynak: D.İ.E.

Türkiye ortalama değerlerinden 2,5 kat daha fazla nüfus artış hızının olduğu 1965-1970 yılları arasında, Kadırlı'ye ilçe dışından olduğu kadar, ilçe sınırları içerisindeki Topraktepe, Kesikkeli, Vayvaylı, Çaygeçit, Öksüzlü, Kiremitli, Araplı ve Gaffarlı gibi köylerden başta olmak üzere diğer bir çok köyden ekonomik sorunlar, yüksek gelir elde etme düşüncesi, eğitim ve sağlık olanakları ve şehirselleşmenin çekiciliği gibi etkenlere bağlı olarak büyük miktarda göçler gerçekleşmiştir (Tablo 4).

1940'lı yıllarda şehrin idari olarak merkezi bulunduğu ilçe nüfusunun % 91'i, 1960'lı yıllarda ise ancak % 79'u köylerde yaşar olmuştur. Kadırlı ilçesi kır nüfusu 1965'e kadar hızlı, 1965 yılından sonra adeta hiç artmamıştır. Bu durum başta Kadırlı olmak üzere şehirlere doğru hızlanan bir göç olayını açıkça göstermektedir.

Kadırlı şehrinin nüvesini oluşturan kuzey-güney yönlü uzanan Uzunçarşı Caddesi'nin çevresindeki dairesel alanın kuzeybatısı, kuzeyi ve kuzeydoğusunda Yenimahalle, Kurtuluş ve Yeşiltepe; güneydoğusunda 7 Mart; güneyinde Derviş Paşa, Şehit M. Delikuş ve Şehit M. Hallaç; güneybatısında Şehit V. Kocadallı ve Cengiz Topel mahalleleri; Savrun çayının batısında ise Cemal Paşa mahallesinin güney kesimleri 1960'lı yılların başlarında gelişme göstermiştir. Bu mekansal gelişmeyle birlikte, şehrin yüzölçümü yaklaşık 5500 dekar alana erişmiştir (Şekil 3). Alansal gelişme büyük oranda

Kadirli'nin Kuruluş ve Gelişmesi

konut alanlarının artması ile gerçekleşmiştir. Bu dönemde Kadirli, tarım ekonomisine paralel olarak sanayi ve hizmetler sektöründe de gelişme gösteren orta büyüklükte bir şehir olma özelliği göstermektedir. Burası yakın çevresindeki kır sahalarına hizmet veren bir merkez olması yanında bütünüyle Osmaniye'nin Sunbas ilçesine; Kahramanmaraş'ın Andırın ilçesinin Kadirli'ye yakın köylerine ve Adana'nın Saimbeyli ve Feke ilçelerinin Kadirli'ye yakın köylerine de merkezi yer olarak hizmet vermektedir (Foto 5).

Kadirli'nin artık bir şehir olarak nitelendirilebilecek sektörel çeşitliliğe eriştiği 1960-1980 yılları arasındaki mekansal gelişmesi üzerinde etkili olan belli başlı gelişme aksları şunlardır: Kadirli'deki ilk sağlık kuruluşu 1961 yılında hizmete giren Şehit V. Kocadallı mahallesindeki Verem Savaş Dispanseri'dir. Verem Savaş Dispanseri, 1960'lı yılların başlarında gelişme gösteren Şehit V. Kocadallı mahallesinin kuzeyindeki yapılaşmanın en önemli etkenlerinden birisidir.

Foto 5. 1974 yılında Kadirli'den bir görüntü. Yerleşmelerin Savrun çayı doğusunda yoğunlaştığı görülmektedir.

Bununla beraber *şehrin güneyinde* 1960-1980 yılları arasında hız kazanan yapılaşma hareketlerinin nirengi noktaları olan, Osmaniye caddesinin doğusundaki TMO Siloları (1962), TMO'nin güneyindeki Cengiz Topel İ.Ö.O. (1964), Savrun çayı kenarındaki Gazi Osman Paşa camisi (1965), Dere mahallesinin güneyindeki şehir terminali (1966), Savrun mahallesinin güneyindeki belediye dükkanları ve düğün salonu

(1967), 1971 yılında asfaltlanan Osmaniye karayolu ve bu yol üzerinde aynı yıl inşa edilen Kadirli Cezaevi, Kamil Kara Bulvarı'nın güneyindeki İmam Hatip Lisesi (1975) başlıca gelişme akslarını oluşturmaktadır. Ayrıca, 1959 yılında inşa edilen Savrun Köprüsü'nden sonra, 1965 yılında stabilize olarak yapılan Andırın karayolu şehrin güneyindeki bu gelişme üzerinde adeta miknatıs rolü oynamıştır.

Şehrin kuzeyindeki konut alanlarının önemli bir kısmı, 1960-1980 yılları arasında gelişme göstermiştir (Şekil 3). Şehrin bu kısmında yer alan konutların yapılış tarihleri genellikle 1965-1970 yılları arasındadır. Nitekim 1965 yılında 15926 kişi olan şehir nüfusu, ilçe köylerinden aldığı büyük çaptaki göçler nedeniyle 1970 yılında 28109 kişiye ulaşmıştır. Nüfus bu devrede % 77 oranında büyürken, nüfusun bir bölümü de şehrin güneyinde olduğu gibi kuzeyindeki tarım alanlarına yerleşmiştir. Nüfusun buralarda toplanması bir takım hizmetleri de beraberinde götürmüştür. Yenimahalle sınırları içerisindeki Uzunçarşı Caddesi'nin batı kesiminde Tufan Paşa camisi (1963), kuzeyinde Atatürk İ.Ö.O (1967) inşa edilmiştir. Daha çok Güneydoğu Anadolu kökenli geçici tarım işçilerinin yerleştirilmesiyle oluşturulan Yeşiltepe mahallesinde ise, 1975 yılında inşa edilen İ. Akduman İ.Ö.O. hizmete sunulmuştur.

İlçe köylerinden gelerek Kadirli'ye yerleşen nüfusun bir kısmı da *şehrin doğusundaki* 7 Mart mahallesinin güney kesimlerine yerleşmişlerdir. 7 Mart İ.Ö.O. (1961) ve Coşkunlar camisi (1964) bu dönemde yapılan sosyal ve kültürel kuruluşlardır.

Kadirli'nin *Savrun çayı batısındaki gelişimi*; 1960-1980 dönemine rastlar (Şekil 3). 1963 yılında yıkılan tarihi Cemal Paşa Köprüsü 1970 yılında yeniden inşa edilmiştir. Böylece 1953 yılında açılan Adana karayolu önemli bir güzergah haline gelmiştir. Buna bağlı olarak karayolunun çevresinde başta sanayi kuruluşları olmak üzere çeşitli sosyal, kültürel ve idari fonksiyonlu kuruluşlar da yer almıştır. Adana karayolunun önem kazanmasından sonra, 1959 yılında inşa edilen Savrun Köprüsü'yle Andırın karayoluna doğrudan bağlantı sağlanmıştır. Böylece Adana-Kadirli-Andırın hattı birleştirilmiş ve bu güzergaha şehir sınırları içerisinde 1980'li yıllarda Kamil Kara Bulvarı adı verilmiştir. Batı-doğu doğrultusunda uzanan Kamil Kara Bulvarı, 1960'lı yılların başlarından itibaren Kadirli'nin gelişimi üzerinde önemli rol oynamıştır. Kamil Kara Bulvarı'nın batısındaki gelişme bu güzergahın hizmete girdiği 1953 yılından sonra başlamıştır.

Bu gelişim aksı üzerinde etkili olan belli başlı nirengi noktaları olarak; Sülemiş camisi çevresindeki konut alanları (1955 sonrası), Zirai Donatım Kurumu (1965), Orman İşletme Müdürlüğü, Fatih Mehmet İ.Ö.O. ve Kadirli Lisesi (1968), belediye mezbahası (1972), Küçük Sanayi Sitesi ve Cevdet Paşa İ.Ö.O. (1973), Sülemiş Tepesi'nin

ağaçlandırılması (1973), şehir stadı (1975), Devlet Hastanesi (1976) ve Öz Un Fabrikası'nın (1978) faaliyete girmesi söylenebilir.

Sözü edilen gelişme akslarının etkisiyle, Savrun çayının doğusunda kurulmuş olan yerleşme, çevreye doğru dairesel bir yayılım göstererek, merkez mahallelerin çevresinde Yenimahalle, Kurtuluş, Yeşiltepe, 7 Mart, Derviş Paşa, Cengiz Topel ve Cemal Paşa mahalleleri gelişmeye başlamış ve günümüz Kadirli'sinin temelleri atılmıştır (Şekil 3).

5. 1980-1990 Yılları Arası Dönem

1960-1980 yılları arasında şehir kimliğine kavuşan Kadirli, 1980-1990 arasındaki dönemde hızlı bir şehirleşme süreci içerisine girmiştir. Nitekim orta büyüklükte bir şehir olmasına rağmen ülkemizdeki diğer büyük şehirlerde olduğu gibi kısa bir periyotta gerçekleşen hızlı şehirleşme hareketlerinin bir sonucu olarak Kadirli'de de bu dönemde gecekondulaşma sorunları, tarım alanlarının işgali, altyapı sorunları, hızlı nüfus artışı, işsizlik vb. gibi sorunların arttığı görülmüştür.

1980'li yıllarda 40.000 kişinin üzerinde nüfusa sahip olan Kadirli, nüfusu daha da artarak 1990 yılında 55061 kişiye ulaşmıştır. 10 yıllık bir periyot içerisinde yaklaşık 15.000 kişilik artış gösteren şehir nüfusuna, yaşam sahası belirleme problemleri ilk kez bu dönemde ortaya çıkmıştır. Dönemin alansal gelişmesi daha çok şehrin batısı, güneyi, doğusu ve güneydoğusunda kendini göstermiştir. 1980 öncesinde Adana, Osmaniye ve Adırın karayolları çevresinde başlayan yerleşme, 1980'li yılların sonunda Cemal Paşa, Cengiz Topel, Derviş Paşa ve 7 Mart mahallelerindeki gelişimin günümüz sınırına ulaşması ve buna bağlı olarak Orhan Gök, Mehmet Hallaç ve Mustafa Yağız gibi gecekondulaşma mahallelerinin teşekkülüyle devam etmiştir (Şekil 3). 1980-1990 yılları arasında yaklaşık 8300 dekarlık bir alana sahip olan Kadirli'nin bu gelişimi üzerinde etkili olan belli başlı gelişme aksları şunlardır:

Miraç Cami (1983) 7 Mart mahallesindeki gelişme üzerinde, M.A. Ersoy İ.Ö.O (1983) da M. Yağız mahallesindeki gelişme üzerinde etkili olurken; Anadolu Lisesi (1989) ve M. Konaklı İ.Ö.O (1989) da Şehit İ. Kundakçı mahallesindeki gelişme üzerinde etkili olmuştur. 100. Yıl İ.Ö.O. (1981), Muhammediye ve Sanayi camisi (1984), Pamsan Çırcır Fabrikası, İmad camisi (1985), İlkay Un Fabrikası (1986) ve Çıracılık Eğitim Merkezi'nin (1987) hizmete girmesi ve beraberinde gelişen konut alanları da, Cemal Paşa mahallesinin teşekkülünü sağlamıştır (Şekil 3).

İnşasına 1978 yılında başlanan ve 1984 yılında hizmete açılan Cengiz Topel mahallesindeki 100. Yıl Siteleri, şehrin güneyindeki gelişme üzerinde etkili olan önemli akslardan biridir.

Şehrin doğusu, güneyi ve güneydoğusunda Derviş Paşa ve 7 Mart mahallelerinin doğu kesimleri, üzerinde buldukları yapının muhtemel heyelan bölgesi olması sebebiyle, yerleşmeye elverişli olmayan alanlardır. Yerel yönetim tarafından bu bölgelerdeki yapılaşmaya izin verilmemesine rağmen, Arslantaş barajının inşasından sonra, toprakları baraj inşa alanı içerisinde kalan Durmuşsofular, Sofular, Bekereci, Bahadırlı, Karatepe, Kızıyusuflu, Gökahmetli, Kıyıkçı, Köleli, Kesim köyleri başta olmak üzere, Kadirli'nin doğusundaki diğer köylerden de bazı aileler, inşa izni olmaksızın, bu riskli alanlara yerleşmişler ve gecekonduların oluşmasına ön ayak olmuşlardır (Arslantaş barajı inşası 1975 yılında başlamış ve 1984 yılında tamamlanmıştır) (Foto 6).

Foto 6. Şehrin doğusunda yer alan Yeşiltepe ve Bağ mahallelerinin engebeli doğu kısımlarında kurulmuş olan gecekonduların bir görüntü (2000).

Yıldan yıla gelen göçlerle yerleşilen söz konusu mahallelerdeki alansal gelişme, özellikle 1980 yılından sonra gözle görülür bir çehreye kavuşmuştur. 1980'li yılların sonlarına kadar civar köylerden gelenlerin de yerleştiği bu alanlar, günümüzde, Kadirli'nin en kalabalık nüfuslu mahalleleri arasında yer almaktadır. Özellikle 1985-1990 yılları arasında hızla artan gecekondularla birlikte, Kadirli'de artan nüfusa uygun yer seçimi problemi ortaya çıkmış ve şehrin doğusundaki çarpık kentleşme önlenememiştir.

6. 1990 Sonrası

1980-1990 yılları arasında hızlı şehirleşme hareketleriyle birlikte ortaya çıkan sorunlar adeta 1990 sonrasına fatura edilmiştir. 1990 sonrasında yerleşme, doğusundaki

yatay gelişimini sınırlayan doğal engellere dayanmıştır. Buna bağlı olarak şehrin güneyi ve batısındaki yerleşime uygun, ancak tarım alanı olarak kullanılan verimli ve düz alanlarda da yapılaşma başlamıştır (Şekil 3). Şehirdeki sorunlar bununla da kalmayıp hızlı nüfus artışının da etkisiyle ekonomik, sosyal ve kültürel bir çok hizmetlerin sunulmasında güçlükler yaşanmıştır. Kısacası Kadirli'de bilinçsiz ve plansız olarak gerçekleştirilen bir çok yatırım kısa vadede olumlu sonuçlar verdiyse de daha sonraki dönemlerde bir çok sorunu da beraberinde getirmiştir. Örneğin, artan nüfusa yer seçimi problemlerini ortadan kaldırmak için verimli tarım arazileri ucuz fiyatlarla satılmış ve tek katlı konutların yapımı hız kazanmıştır. Bunun sonucunda tarım alanlarının işgali, altyapı sorunları ve masrafları, çarpık kentleşme ve belediye hizmetlerinin sunulmasında yaşanan güçlükler gibi bir çok sorun ortaya çıkmıştır. Kadirli'de günümüzde de benzer sorunlar sürekli artma eğilimindedir.

1990 yılında 55.061 kişi olan şehir nüfusu, 1990'lı yılların sonlarında 64.000 kişiyi aşmış ve 2000 yılında yaklaşık 65.000 kişiye ulaşmıştır. Şehrin konumu, özellikle batısı ve güney kesimleri yatay gelişmeye oldukça elverişli doğal koşullara sahiptir. Buna rağmen yerleşme, 1980 yılına kadar olan gelişme döneminde kuzeydoğusu, doğusu ve güneydoğusundaki engebeli ve eğimli dağlık alanın eteklerine dayanmış ve böylece mevcut elverişli tarım alanları korunmaya çalışılmıştır (Şekil 3).

2000 yılında şehirde 1223 adet perakende ticaret yapan işyeri, 381 adet büyük ticaret yapan işyeri, 644 adet küçük sanayi ve imalathane, 352 adet yeme-içme-eğlence ve dinlenme tesisi, 432 adet ulaşım ile ilgili ticaret ve sanat işletmesi, 45 adet ulaşım hizmeti veren işyeri, 131 adet mesleki büro, 11 adet banka ve sigorta acentesi ve 104 adet sağlık hizmeti veren tesis bulunmaktadır (Kadirli Belediyesi Bina Sayım Cetvelleri).

Sanayi ve hizmet sektörlerindeki bu gelişmelerin aksine, ekonomisi büyük oranda çevresindeki tarımsal aktivitelere bağlı olan Kadirli'de tarım sektöründen kopmalar söz konusudur. Bu durum Kadirli'de, tarım dışı sektörlerin önem kazandığına işarettir. Nitekim 1990 yılında çalışan nüfusun % 64'ü hizmetler, % 12'si sanayi sektöründedir. Yani, Kadirli'de çalışan nüfusun 3/4'ü tarım dışı şehirselleşmiş fonksiyonlara yönelmiştir.

1990 sonrası gelişme, yukarıdaki özet bilgilerle yinelenen gibi 1960 yılı öncesinde titizlikle korunan şehrin batısı ve güneyindeki tarım alanlarına yönelik olmuştur (Şekil 3). Çünkü, Kadirli'nin kuzeydoğu, doğu ve güneydoğusunda aktif heyelan ve muhtemel heyelan alanları bulunmaktadır. Bu alanlardaki eğimli arazilerde ve dere yataklarında daha çok kaçak, ruhsatsız, gecekondu tipi basit yapılar yer almaktadır.

Şehit H. Şişman mahallesinde Mervem (1993), Huzurkent (1997), Kadirli Kent ve Benlidayı yapı kooperatifleri (1999), Şehit O. Gök mahallesinde Ergenekon (1994) ve

Kadirli evleri yapı kooperatifleri (1996), Şehit K. Küçükateş mahallesindeki Gazioğlu yapı kooperatifi (1997) ve Cemal Paşa mahallesinde de Cansum ve Batıkent yapı kooperatiflerinin (1998) yapılmasıyla, şehirdeki alansal genişleme kuzeye, batıya ve güneye doğru, başka bir ifadeyle tarım alanlarına yönelik olmuştur. Böylece elverişli tarım arazileri sürekli artan nüfusa yerleşme amaçlı mekan olurken, Kadirli'de tarımsal faaliyetlerde yavaş yavaş gerileme başlamıştır.

1990 yılı öncesindeki mevcut yerleşim 12 mahalleden oluşurken, Cemal Paşa, Cengiz Topel, Derviş Paşa ve 7 Mart mahallelerinin bölünmesi suretiyle 1993 yılında mahalle sayısı 20'ye çıkarılmıştır (Şekil 3). 1990 yılı sonrasında şehir, tarım alanları hariç 10033 dekarlık bir alana sahip olmuştur.

SONUÇ

Yerleşim yeri itibariyle Savrun çayının doğusundaki Muallimbağı çamlığı eteklerinde kurulan Kadirli'nin, 1865 yılından itibaren başlayan yatay yöndeki gelişmesi, 1960 yılından sonra hız kazanmıştır. Bu yıldan sonra hem nüfusunda hem de bayındırlık alanında görülen gelişmeler şehrin alansal olarak genişlemesine yol açmıştır. Şöyle ki; 1865-1960 arası dönemde Kadirli 610 da.lık bir yerleşime sahipken, 1980-1990 arasında 8300 da., 1990'dan sonra ise tarım alanları hariç 10033 da.lık alansal genişliğe ulaşmıştır.

Günümüzde Kadirli şehrini meydana getiren 20 mahallenin toplam arazisi 1868,7 ha alan kaplamaktadır. Şehrin merkezinde yer alan mahalleler şehirdeki iş ve ticaret alanlarının % 51'ine, idari ve diğer resmi alanların % 37'sine, eğitim ve kültür alanlarının % 23'üne sahiptir. Bu sebeple şehrsel fonksiyonlar bu alanda çok belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Şehrin doğusunda ve merkez mahallelerin çevresinde yer alan alanlar Kadirli'nin konut sahaları olarak dikkat çekmektedir. Şehrin batı, güney ve kuzeyinde yer alan mahallelerin dış kuşaklarını meydana getiren alanlarda şehrsel aktivite henüz gelişme aşamasındadır. Bu alanlar, hem yerleşme tarzı hem de ekonomik faaliyetler bakımından kırsal karakterlerini korumaktadırlar. Zaten Kadirli imar sınırları içerisindeki toplam tarım alanlarının % 97'si de belirtilen bu alanlarda bulunmaktadır.

Kadirli'de 1960'lı yıllarda görülen tarım dışı faaliyetlerdeki gelişmeler, 1980'li yıllarda beklenen sektörel çeşitliliğine ulaşmış ve çeşitli fonksiyonlarda önemli gelişmeler olmuştur. Sanayi sektöründeki gelişmeler 1972-1973 yılları arasında faaliyete giren Küçük Sanayi Sitesi ile başlamış, çeşitli un ve çırçır fabrikalarının açılmasıyla canlılık kazanmıştır. Hizmet sektöründeki gelişmeler ise özellikle 1960'lı yıllarda görülmeye başlamış ve 1980 sonrasında önemli boyutlara ulaşmıştır.

Kadirli'nin Kuruluş ve Gelişmesi

Özellikle 1980'li yıllardan sonra artan nüfusa yer bulma problemini ortadan kaldırmak için, yerleşmeler tarım alanlarına doğru yayılmaya başlamıştır. Bu, Türkiye'de gelişmekte olan bütün şehirlerde yaşanan bir sorundur. Adana ovalarında da bu olaya bütün şehirlerde rastlanmaktadır. Kadirli'nin kuzeydoğu, doğu ve güneydoğusu eğimli, heyelana maruz ve muhtemel heyelan alanları olarak yerleşime uygun olmasa da, gecekondulaşma nedeniyle kalabalık bir nüfus kitlesinin yerleşme alanı durumundadır. Bu alanlarda yerleşimin fiziksel engeller nedeniyle sınıra dayanması ve nüfusun artmasıyla birlikte artan bu nüfusa yer bulma problemlerinin ortaya çıkması, yerel yönetimin yeni arayışlar içerisine girmesine sebep olmuştur. Şehrin batısındaki Adana ve güneyindeki Osmaniye karayolu boyunca uzanan düz ve verimli alanlar yoğun bayındırlık faaliyetleri nedeniyle kullanılmaya başlanmış, yatay yönde gelişen tek katlı konutlarla işgal edilmiş ve bir takım altyapı sorunlarının ortaya çıkması ile birlikte tarım alanları da yok edilmeye başlanmıştır. Şehrin yatay yöndeki bu hızlı gelişmesi, 1990'lı yıllardan sonra toplu konut projelerinin uygulamaya konması ile azaltılmaya çalışılmışsa da bunun önüne geçilememiştir. Bunun en önemli sebebi ise, halkın kır ile bağlantısını koparamaması ve şehirde de tek katlı, bahçeli konut yapımını sürdürmesinden ileri gelmektedir. Kadirli'de şehrin artık alansal genişlemesinden ziyade dikey yöndeki gelişmesi ise teşvik edilmesi gereken bir husustur. Bunun yanı sıra, yerel yönetimin şehrin güney ve batısındaki verimli alanlardan ziyade, şehrin kuzeybatısındaki tarımsal önemi daha az olan yerlerde yapılaşmayı teşvik etmesi gerekmektedir. Buna en iyi örneği Sülemiş Tepesi'nin kuzeybatısında uzanan engebeli saha vermektedir. Kalker çimentolu ve kaba heterojen elementli konglomeralar tarafından işgal edilen bu kesimler yerleşime en uygun alanları meydana getirir. Nitekim burası Sülemiş Tepesi eteklerindeki çok eğimli kesimler haricinde, birinci derecede yerleşmeye uygundur.

KAYNAKÇA

- ALKIM, B., (1948), “Karatepe Kazısının Arkeolojik Sonuçları”, *Belleten*, S:42, s.533-548, ANKARA.
- ALKIM, U.B., (1952), “Domuztepe Kazılarının Arkeolojik Sonuçları”, *Belleten*, C:XVI, S:62, s.225-237, ANKARA.
- ALKIM, U.B., (1959), “Güney-Batı Antitoros Bölgesinde Eski Bir Yol Şebekesi”, *Belleten*, C:XXIII, S:89, s.59-73, ANKARA.
- ALTAY, M.H., (1965), *Adım-Adım Çukurova, Çukurova Turizm Derneği Yayınları No:1*, Kemal Matbaası, ADANA.
- BAYSUN, C., (1963), *Tezakir, (Ahmet Cevdet Paşa)*, Türk Tarih Kurumu Yay. No:11, Seri:17b, ANKARA.
- CUINET, V., (1891), *La Turquie d’Asie, Geographie Administrative, Statistique Descriptive et Raisonnee de Chague Provinde de L’Asie-Mineure*, C:1, PARİS.
- ENER, K., (1961), *Tarih Boyunca Adana Ovalarına Bir Bakış*, Berksoy Matbaası, İSTANBUL
- ENER, K., (1978), *Adana Tarihine ve Tarımına Dair Araştırmalar (Suriye’nin İddiasına Karşılık)*, Milli Eğitim Basımevi, İSTANBUL.
- GÖNEY, S., (1976), *Adana Ovaları*, İ.Ü. Yay. No:2162, Coğ. Enst. Yay. No:88, İSTANBUL.
- GÖYÜNÇ, N., (1991), “Hane Deyimi Hakkında”, İ.Ü. Edb. Fak., *Tarih Derg.*, S:32, s.331-348, İSTANBUL.
- HALAÇOĞLU, Y., (1973), “Fırka-i Islahiye ve Yapmış Olduğu İskan”, İ.Ü.E.F., *Tarih Derg.*, S:27, s.1-20, İSTANBUL.
- HALAÇOĞLU, Y., (1979), “XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Sis (Kozan) Sancağı”, İ.Ü.E.F. Derg., S:31, s.869-880, İSTANBUL.
- HALAÇOĞLU, Y., (1980), *Maruzat, (Ahmet Cevdet Paşa)*, Çağrı Yayınları:19, *Tarih Dizisi:1*, İSTANBUL.
- HALAÇOĞLU, Y., (1988), XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, A.K.D.T.Y.K., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Dizi:VII, S:92, ANKARA.
- KARA, H., (1989), “Cumhuriyet’e Kadar Çukurova Nüfusu”, A.K.D.T.Y.K., *Coğr. Araşt.*, S:1, s.115-122, ANKARA.
- KARA, H., (1992), “Kadirli’nin Coğrafi Özellikleri”, *Yedimart Gazetesi*, Yıl:2, S:2, s.1, ADANA.
- KARABORAN, H. H., (1996), “Osmaniye’nin Kuruluş ve Gelişmesi”, F.Ü., *Sosyal Bil. Der.*, C:8, S:1, s.5-48, ELAZIĞ.
- KARPAT, K.H., (1985), *Ottoman Population 1830-1914, Demographic and Social Characteristics*, The University of Wisconsin Press, MADİSON.
- KURT, Y., (1990), “1572 Adana Mufassal Tahrir Defterine Göre Adana’nın Sosyo-Ekonomik Tarihi Üzerine Bir Araştırma”, *Belleten*, C:54, S:209, s.179-211, ANKARA.
- ORHONLU, C., (1963), *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri İskan Teşebbüsü (1691-1696)*, İ.Ü.

Kadirli'nin Kuruluş ve Gelişmesi

Edb. Fak. Yay. No:998, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İSTANBUL.

- REFİK, A., (1989), *Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200)*, İkinci Baskı, Enderun Kitapevi, İSTANBUL.
- RAMSAY, W. M., (Çeviren: Mihri Pektaş), (1961), *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, M.E. Basımevi, İSTANBUL.
- SOYSAL, M., (1988), "Onaltıncı Yüzyılda Adana İlinin "Mufassal Defteri"ne Göre Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Araştırma", *Belleten*, C:52, S:202, s.169-181, ANKARA.
- SÜMER, F., (1963), "Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar", *A.Ü. Tarih Araşt. Enst. Derg.*, C:1, S:1, s.1-112, ANKARA.
- SÜMER, F., (1987), "XIX. Yüz Yılda Çukurova'da İctimaî Hayat", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S:48, s.9-12, İSTANBUL.
- TEKİNDAG, Ş., (1967), "II. Beyazıt Devrinde Çukurova'da Nüfuz Mücadelesi, İlk Osmanlı-Memluklu Savaşları (1485-1491)", *Belleten*, C:31, S:123, s.345-373, ANKARA.
- TEMELKURAN, T.-AKTAŞ, N., (1991), *Evlıya Çelebi Seyahatnamesi*, Üçdal Neşriyat Yay., C:3-4, İSTANBUL.
- TUNÇDİLEK, N., (1986), *Türkiye'de Yerleşmenin Evrimi*, İ.Ü. Yay.No:3367, İSTANBUL.
- ÜÇEÇAM, D., (2002), *Kadirli'nin Kuruluşu, Gelişmesi ve Şehirsel Fonksiyonları*, F.Ü. Sos. Bil. Enst., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, ELAZIĞ.
- VAYISOĞLU, S. vd., (2000), *Kadirli 2000*, Kadirli Belediyesi Kültür Hizmetleri Yay.-2, KADIRLI.
- YURTSEVER, C., (1981), *Kadirli Tarihi (Türkmenler'in Soy, Kültür Karakteristiğine Göre)*, İSTANBUL.
- YURTSEVER, C., (1999), *Kadirli Tarihi*, Kadirli Hizmet Birliği Kültür Yayınları, Yay. No:2, KADIRLI.
-
- BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ, *Tapu Tahrir Defteri (1525-1526 Sayımı)*, No:998, s.486-487, İSTANBUL.
- BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ, *Tapu Tahrir Defteri (1562-1563 Sayımı)*, s.154-158, İSTANBUL.
- D.İ.E., (1929-1992), *1927-1990 Genel Nüfus Sayımları*, ANKARA.
- D.İ.E., (1994), *1990 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri*, Yay. No: 1657, ANKARA.
- D.İ.E., (1998), *1997 Nüfus Tespiti*, ANKARA.
- KADIRLI BELEDİYESİ (2000), *Bina Sayım Cetvelleri*.
- www.geocities.com/kadirli2002tr/2.html (Foto 5).

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 13, Sayı: 2, Sayfa: 91-114, ELAZIĞ-2003

TEMPORALE PRÄPOSITIONEN IM DEUTSCHEN UND IHRE WIEDERGABEMÖGLICHKEITEN IM TÜRKISCHEN

Temporal Prepositions in German and their Equivalentents in Turkish

Mehmet AYGÜN

Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatı Bölümü, Elazığ

maygun@firat.edu.tr

ÖZET

Bu çalışmada Almanca'da zaman ifade eden edatların kullanımları ile bunların Türkçe'deki verilmiş şekilleri ele alındı. Konu ile ilgili edatlar yeterince açıklanarak örnek cümlelerle verildi. Sonuçta, Almanca'da anlamlı ve bağımsız birer sözcük olarak kullanılan bu dil unsurlarının, Türkçe'de çok değişik yapılarla verildiği tespit edildi.

Anahtar sözcükler: Edat, zamansal, isim tamlaması, hal eki, son ek

ABSTRACT

In this study, use of temporal prepositions in German and their turkish equivalent are examined. The prepositions related to the topic are explained in detail and given examples in sentences. As a result, these language compenents that are used meaningful and independent word in German were realized that they have completely different use in Turkish.

Key words: Preposition, temporal, possessive construction, case ending, suffix

I. EINLEITUNG

Da es sich in dieser Studie um “Präpositionen” handelt, wäre es besser, man mit den Definitionen anfängt. Präpositionen werden von Grammatikern wie folgt definiert:

Präpositionen sind wie die vier Kasus Funktionskennzeichen für Satzglieder und Attribute; sie signalisieren gleichzeitig auch Inhalte (Griesbach: s. 196). Präpositionen sind Wörter, die nicht dekliniert und nicht gesteigert werden können. Sie kommen stets zusammen mit anderen Wörtern oder Wortgruppen (z.B. Präpositionalgefüge) vor und bestimmen in aller Regel deren Kasus. Sie sind weder selbständige Satzglieder noch Attribute, sondern stehen bei einem Wort (Substantiv, Pronomen usw.) in verschiedenen syntaktischen Strukturen (Götze: 1989, s. 257). Präpositionen sind Wörter, die immer eine Nominalphrase bei sich haben können, deren Kasus dann durch die Valenz der Präposition festgelegt wird (Engel: 1988, s. 691). Die Präposition verknüpft Wörter und Wortgruppen und steht innerhalb von Satzgliedern. Sie fordert von Substantiven und Pronomen, bei denen sie steht, einen bestimmten Kasus (Jung: 1980, s. 347). Wortart, die als Bindeglied beim syntaktischen Zusammenfügen einzelner Wörter (Subst. mit Subst., Verben, Adj.) zu Wortgruppen dient und dabei das Verhältnis der Syntagmaconstituenten zueinander (z.B. lokal, temporal, kausal, modal) kennzeichnet (Ulrich: 1987, s. 138).

Aus den gegebenen Definitionen geht hervor, dass Präpositionen sowohl Kasus der Wörter, die sie regieren, bestimmen, als auch Wörter bzw. Wortgruppen zueinander lokal, kausal, modal sowie temporal in Beziehung setzen. Es erweist sich auch, dass Präpositionen zugleich wie die Konjunktionen als Fügewörter fungieren. In diesem Sinne erfüllen sie die Aufgabe, sprachliche Elemente zu verknüpfen und bestimmte semantische Beziehungen zwischen ihnen zu kennzeichnen (Sommerfeld: 1988, s. 165). Den Unterschied zwischen den Präpositionen und den Konjunktionen erläutern Helbig und Buscha (1988, s. 362) wie folgt: 1. Obwohl die Präpositionen Wörter und Wortgruppen verbinden, verbinden die Konjunktionen Gliedteile, Satzglieder und Sätze. 2. Während die Präpositionen innerhalb von Satzgliedern stehen, stehen die Konjunktionen ausserhalb von Satzgliedern. 3. Obwohl die Präpositionen Kasusforderungen haben, haben es die Konjunktionen nicht. Es lässt sich sagen, dass sich die Präpositionen von den Konjunktionen vor allem durch ihre Rektion unterscheiden.

Bei ihrer Verwendung können Präpositionen mit Kasusformen (*auf dem Dach, auf freiem Grund, über dir*), mit Adverbien (*bis heute, ab morgen, von gestern, nach rechts*), und mit anderen Präpositionen (*unweit von, anhand von, bis zu*) verbunden werden. Im Hinblick auf ihre Stellung sind drei Möglichkeiten zu sehen: Es gibt

Präpositionen, a) die stets vorangestellt werden (*in, an, auf, samt*), b) die in der Regel nachgestellt werden (*halber, zuliebe, zuwider*), c) die sowohl voran- als auch nachgestellt werden (*entlang, nach, wegen, zu*). Man findet aber die Präpositionen gewöhnlich vor dem Wort, das sie regieren, d.h. in Prästellung, was auch der Name **Präposition** andeutet.

Ausser der Bedeutung der Präpositionen können hier auch die Herkunft, der Fügungswert, die Form und Stellung sowie die Rektion der Präpositionen ausführlich bearbeitet werden. Daneben ist auch die Semantik und Verwendung einiger Präpositionen von grosser Bedeutung. Wir wollen aber die Arbeit auf temporale Präpositionen, d.h. Präpositionen, die temporale Umstände signalisieren, die auf die Fragen mit *wann?*, *seit wann?*, *bis wann?*, *wie lange?*, *wie oft?*... antworten, beschränken.

II. TEMPORALE PRÄPOSITIONEN DES DEUTSCHEN UND IHRE WIEDERGABEMÖGLICHKEITEN IM TÜRKISCHEN

Temporale Präpositionen bringen zeitliche Bestimmt- oder Unbestimmtheit, die Vor-, Gleich- oder Nachzeitigkeit, die Zeitdauer, die begrenzte Zeitdauer, den Zeitpunkt, den Anfangs- und Endpunkt, die Sprechergegenwart, den Zeitpunkt *vor* und *nach* sowie die Nichtzugehörigkeit zum Ausdruck. Temporale Präpositionen können wie folgt aufgezählt werden:

Ab: Die Präposition **ab** verlangt bei der temporalen Verwendung den Dativ oder den Akkusativ und bestimmt die Zeitdauer mit Angabe des Anfangspunktes, wobei sie auf die Frage *ab wann?* antwortet. Dabei ist ihre Verwendung zumeist mit Nullartikel:

Ab acht Uhr bin ich wieder zu Hause.

= Saat sekizden itibaren (sonra) tekrar evdeyim.

Ab morgen arbeiten wir im einen neuen Gebäude.

= Yarından itibaren (sonra) yeni bir binada/ maden ocağında çalışacağız.

Die Badeanstalt ist nächste (nächster) Woche geöffnet. (Helbig/Buscha: s. 371)

= Hamam gelecek haftadan itibaren açık(tır).

Ab drittem/ (dem) dritten Februar bin ich verreist.

= Üç Şubat'tan itibaren (sonra) seyahatteyim.

Jugendliche sind ab 18. Lebensjahr (ab 18 Jahren/ Jahre) wahlberechtigt.

(Griesbach: s. 199)

= Gençler 18 yaşından itibaren oy kullanabilirler.

Die gegebenen Beispiele zeigen, dass die Präposition **ab** im Türkischen durch die Postposition *itibaren/ sonra (=nach)*, die den Ablativ regiert, wiedergegeben wird.

An: Temporal wird diese Präposition zur Angabe eines Zeitpunkts verwendet und drückt dabei die Gleichzeitigkeit, die Zeitdauer oder den Zeitpunkt aus. Sie verlangt vor Zeitbestimmungen immer den Dativ und antwortet auf die Frage *wann?*. Für ihre temporale Verwendung können hier folgende Beispiele angeführt werden:

Am Anfang hatte er grosse Schwierigkeiten.

= Başlangıçta büyük zorlukları vardı.

Am Abend gab es ein schweres Gewitter. (Helbig/ Buscha: s. 372)

= Akşam büyük bir fırtına vardı.

Am Sonntag gehen wir spazieren. (Schulz/ Griesbach: s. 227)

= Pazar günü gezmeye gidiyoruz.

Der Frühling beginnt am 21. März. (Griesbach: s. 200)

= İlkbahar 21 Mart'ta başlar.

Im Türkischen sehen wir, dass die Entsprechungen dieser Präposition durch zeitbestimmende Substantive, bzw. durch Zeitadverbien wie *akşam*[=(am) *Abend*], *sabah*[=(am) *Morgen*], durch Genitiv- Possessiv- Konstruktionen wie *Mart ayının başında/ ortasında, sonunda* [= (am) *Anfang/ Mitte, Ende des Monats März*], durch die Konstruktion *Substantiv+Suffix -leyin* (*sabah-leyin = am Morgen, akşam-leyin = am Abend, öğle-(le)yin = am Mittag*), durch Substantive im Lokativ (*başlangıç-ta = am Anfang, Mart-ta = im März/ am .. März*) oder durch Substantive ohne irgendeinen Kasus (*akşam = Abend, Pazar günü = Sonntag*) wiedergegeben werden.

Auf: Temporal wird die Präposition **auf** zur Angabe der Zeitdauer, zum Ausdruck des Zeitablaufs und des genauen Zeitpunkts verwendet. Sie steht vor zeitbestimmenden Substantiven wie *Tag, Woche, Monat, Jahr, Jahrzehnt* usw. mit Zahladjektiven und antwortet auf die Fragen mit *wie lange?, auf welche Zeit?*:

Sie ist auf drei Monate ins Ausland gefahren. (Helbig/ Buscha: s. 374)

= (O) Üç aylığına (üç ay süre ile) yurt dışına gitti.

Der Zug ist auf die Minute pünktlich getroffen.

= Tren tam vaktinde (zamanında) geldi.

Wir wollen auf ein paar Tage verreisen. (Griesbach: s. 201)

= Birkaç günlüğüne (günlük, gün için) seyahate çıkmak istiyoruz.

Man soll seine Arbeit nicht auf die letzte Minute verschieben. (Schulz/ Griesbach: s. 231)

= (İnsan) işini son dakikaya (ana) bırakmamalı.

Aus den obigen Beispielen geht hervor, dass diese Präposition bei ihrer temporalen Verwendung den Akkusativ verlangt. Im Türkischen wird sie in diesem Sinne durch Konstruktionen wie Substantiv+Suffix *-lik* (*ay-lik* = *jeden Monat, monatlich; günlük* = *jeden Tag, täglich*), Substantiv+Postposition (*ay için* = *für den Monat, gün için* = *für den Tag, süre ile* = *mit der Zeit*) oder durch Substantive im Dativ (*dakika-ya* = *der Minute, an-a* = *dem Augenblick*) oder im Lokativ (*vaktin-de, zamanın-da* = *pünktlich, in der genauen Zeit, in seiner Zeit, in der bestimmten Zeit*) wiedergegeben.

Aus: Bei Temporaler Verwendung bestimmt die Präposition **aus** den zeitlichen Ursprung und antwortet auf die Frage *aus welcher Zeit?*:

Diese Stadt hat noch Bauwerke aus dem Mittelalter.

= Bu şehrin halen orta çağdan kalma yapıları var.

Sie zeigt uns immer Bilder aus ihrer Kindheit.

= Daima bize çocukluğundan kalma resimler gösteriyor.

Das sind meine Bilder aus der Kindheit. (Schulz/ Griesbach: s. 232)

= Bunlar çocukluğumdan kalma resimlerimdir.

Aus den türkischen Entsprechungen der Beispielsätze ist ersichtlich, dass die Präposition **aus** im temporalen Sinne im Türkischen durch Genitiv- Possessiv-Konstruktion im Ablativ [*çocukluğ-um-dan* = *aus der (meiner) Kindheit*] bzw. durch diese Konstruktion mit Verbalsubstantiv *kalma* (*übriggeblieben, verblieben, überkommen, stammend*) wiedergegeben wird.

Ausserhalb: Temporal wird diese Präposition für die Bestimmung eines Zeitraums gebraucht. Sie drückt die Nichtzugehörigkeit einer begrenzten Zieldauer aus und antwortet auf die Frage *wann?*:

Kommen Sie bitte assershalb der Arbeitszeit! (Helbig/ Buscha: s. 376)

= Lütfen, iş (çalışma) saatleri (vakti) dışında (haricinde) gelin(iz)!

Die Schüler müssen auch assershalb der Unterrichtszeit lernen.

= Öğrenciler ders saati dışında da çalışmalıdırlar.

Assershalb der Bürozeit können Sie mich in meiner Privatwohnung sprechen.

(Schulz/ Griesbach: s. 233)

= Çalışma saatleri(nin) dışında /haricinde benimle evimde de görüşebilirsiniz.

Die gegebenen Beispiele zeigen, dass die Entsprechung der Präposition **ausserhalb** im Türkischen durch Genitivkonstruktion [*ders/ iş, çalışma saat(ler)i = Unterrichts-, Arbeits-Bürozeit*] mit der Postposition mit Possessiv- und Kasusendung (*dış-in-da/ haric-in-de = ausser*) gegeben wird.

Bei: Die Präposition **bei** verwendet man zur Angabe eines Zeitpunkts, eines Zeitraums sowie einer Zeitspanne; d.h. sie drückt die Zeitdauer und Gleichzeitigkeit aus und steht besonders vor Deverbativa, indem sie auf die Fragen mit *wann?* und *wobei?* antwortet:

Beim Essen soll man nicht sprechen.

= Yemek esnasında (yemekte, yemek yerken) konuş(ul)mamalı.

Ich habe ihn bei einer Geburtstagsfeier kennengelernt. (Helbig/ Buscha: s. 377)

= Onu bir doğum günü kutlamasında tanıdım.

Bei Abfahrt des Zuges war es genau 18.32 Uhr.

= Tren hareket ettiğinde saat tam 18.32 idi.

Bei der Demonstration ist es nicht zu Gewalttätigkeiten gekommen. (Griesbach: s. 203)

= Gösteri esnasında (sirasında) olay çıkmadı.

Bei meiner Ankunft in Köln holte mich mein Freund von der Bahn ab.

= Köln'e vardığımda arkadaşım beni istasyondan aldı.

Wir sind gestern bei Mondschein spazierengegangen.

= Dün ay ışığında gezmeye çıktık.

Haben Sie Paris schon bei Nacht gesehen?

= Paris'i gece(leyin) gördünüz mü?

Dürfen wir bei der Arbeit singen?

= Çalışırken şarkı söyleyebilir miyiz?

Ich unterhalte mich immer gerne beim Tanz. (Schulz/ Griesbach: s. 233)

= Daha çok dans esnasında [(sirasında)/ dans ederken (edince), ederek] eğlenirim.

Von den obigen Beispielsätzen ausgehend lässt sich sagen, dass die Präposition **bei** im Türkischen unterschiedliche Wiedergabemöglichkeiten hat. Sie kann durch

verkürztgenitivische Konstruktionen (*yemek esnasında/ sırasında = beim Essen, doğum günü kutlamasında/ esnasında, sırasında = bei der Geburtstagsfeier, gösrei esnasında/ sırasında = bei der Demonstration*), wiedergegeben werden. Hier steht nach dem Deverbativum (Verbalnomen) die Postposition *esnasında/ sırasında (= bei, während)*, die nur den Lokativ regiert. Eine andere Wiedergabe ist durch das Verbalnomen auf *-dlk* mit Possessiv- und Kasusendungen (*hareket ettiğ-in-de/ hareket ettiği sırada = bei Abfahrt, vardığ-ım-da = bei meiner Ankunft*) möglich. Im türkischen Gebrauch können die Postpositionen *esnasında* bzw. *sırasında* (=bei, während) auch wegfallen. In diesem Fall wird dann nur das Verbalnomen (Deverbativum) im Lokativ verwendet (*yemek-te = beim Essen, gösteri-de = bei der Demonstration, vardığ-ım-da = bei meiner Ankunft/ als ich ankam, ay ışığ-in-da = bei Mondschein*). Eine weitere Möglichkeit ist das durch Anhängen des Suffixes *-ken* an die Temporalendung *-ır/ -ir* sowie *-ar/ -er* gebildete Verbaladverb (*çalış-ır-ken = bei der Arbeit, während/ als man arbeitet*). Ausserdem sieht man auch, dass in manchen Fällen auch einfache Nomina (*gece = bei Nacht*) oder Zeitadverbien auf *-leyin* (*gece-leyin = bei Nacht, nachts*) zur Wiedergabe der deutschen Präposition **bei** dienen.

Binnen: Mit dieser Präposition wird ein begrenzter Zeitraum, bzw. eine begrenzte Zeitdauer zum Ausdruck gebracht. Sie drückt Gleichzeitigkeit aus und kann mit Dativ oder Genitiv verwendet werden. Bei der Verwendung steht sie vor Zahlangaben und antwortet auf die Frage *in welcher Zeit?*:

Wir müssen das Ziel binnen einer Stunde erreichen. (Helbig/ Buscha: s. 378)

= Bir saat içinde (zarfında) hedefe varmak zorundayız (varmalıyız).

Wir bitten Sie, die Rechnung binnen einem Monat (binnen eines Monats) zu begleichen. (Griesbach: s. 204)

= Hesabı bir ay içinde (zarfında) ödemenizi (kapatmanızı) rica ediyoruz (ederiz).

Binnen eines Monats (einem Monat) muss ich die Arbeit beenden. (Schulz/ Griesbach: s. 234)

= Bir ay içinde (zarfında) işi bitirmeliyim.

Auch die Wiedergabe der Präposition **binnen** ist im Türkischen durch verkürztgenitivische Konstruktionen wie *bir hafta/ ay... içinde/ zarfında (= binnen einer Woche/ einem Monat (eines Monats...))* möglich. Nach den Zeitangaben wie *saat (= Stunde)*, *gün (= Tag)*, *hafta (= Woche)*, *ay (= Monat)*, *yıl (= Jahr)*... steht die Postposition *çinde/ zarfında (= in, innerhalb, während)*.

Bis: Diese Präposition wird zur Angabe der zeitlichen Grenze, d.h. für Zeitdauer mit Angabe des Endpunktes gebraucht. Bei der Verwendung steht sie vor Temporaladverbien, Uhrzeitangaben, Jahreszahlen, Monatsnamen, Wochentagen, Datumsangaben, vor den Substantiven *Woche, Monat, Jahr usw.* in Verbindung mit *vorig-, nächst-* oder *Ende, Anfang usw.* sowie vor sonstigen Temporalangaben. Meistens steht **bis** vor anderen Präpositionen wie *gegen, in, nach, zu...* Oft drückt sie auch die Unbestimmtheit einer Temporalangabe aus. Bei ihrer temporalen Verwendung antwortet sie auf die Frage *bis wann?*:

Bis morgen muss die Arbeit geschafft sein.

= Yarına (sabaha) kadar iş bit(iril) meli.

Ich warte bis 12 Uhr.

= Saat 12'ye kadar bekliyorum (beklerim, bekleyeceğim).

Bis (zum nächsten) nächstes Jahr will er mit seiner Arbeit fertig sein.

= Gelecek yıla kadar işini bitirmek (tamamlamak) istiyor.

Der zweite Weltkrieg dauerte bis zum Jahr 1945.

= İkinci Dünya Savaşı 1945 yılına kadar sürdü.

Sie ass nichts bis nach der Vorstellung.

= Temsil sonuna (bitinceye) kadar hiçbir şey yemedi.

Die Operation dauert zwei bis drei Stunden. (Helbig/ Buscha: s. 378)

= Ameliyat (operasyon) iki, üç saat (kadar) sürer.

Wie es aus den Entsprechungen der Beispielsätze ersichtlich ist, wird die Präposition **bis** im Türkischen durch die Postposition *kadar*, die den Dativ regiert, wiedergegeben. Hier kann auch das Verbaladverb auf *-ince/ -inca* im Dativ vor dieser Postposition stehen: *bit-ince-ye kadar* = *bis nach*

Durch: Temporal wird **durch** zum Ausdruck der ganzen begrenzten Zeitdauer verwendet. Sie signalisiert die Gleichzeitigkeit und steht bei temporaler Verwendung hinter dem Nomen. Oft verwendet man dafür die längere Form *hindurch*. Es ist auch möglich, dass sie noch mit *hindurch* erweitert werden kann, das dem Nomen folgt. Beim temporalen Gebrauch antwortet sie auf die Frage *wie lange?*:

Der Mann musste sein ganzes Leben durch (hindurch) schwer arbeiten.

= Adam hayatı boyunca ağır işlerde çalışmak zorunda kaldı.

Es regnete letztes Jahr den ganzen Sommer durch (hindurch).

= Geçen yıl (bütün) yaz boyunca yağmur yağdı.

Ich könnte den ganzen Tag hindurch schlafen. (Schulz/ Griesbach: s. 235)

= Bütün gün (boyunca) uyuyabilirim (uyuyabilirdim).

Sie arbeiteten die ganze Nacht (hindurch). (Helbig/ Buscha: s. 381)

= Bütün gece (boyunca) çalıştılar.

Wie auch die angeführten Beispielsätze zeigen, wird die Präposition **durch** im temporalen Sinne im Türkischen durch das (Zeit-)Adverb *boyunca/ süresince* (= entlang, während) wiedergegeben.

Für: Temporal wird die Präposition **für** zur Angabe der Zeitdauer, des Zeitpunkts, des Zeitraums gebraucht. Sie drückt die Gleichzeitigkeit, die zeitliche Reihenfolge und die Regelmässigkeit aus und antwortet auf die Fragen *wann?, für wie lange?, wie oft?* usw.:

Darf ich Sie für einen Augenblick sprechen?

= Sizinle bir dakika konuşabilir miyim?

Tag für Tag denkt er an seine Eltern. (Schulz/ Griesbach: s. 236)

= Gün be gün anne babasını düşünüyor.

Sie geht für einige Jahre ins Ausland. (Helbig/ Buscha: s. 382)

= Birkaç yıllığına (yıl için) yurt dışına gidiyor.

Wir wollen für zwei Wochen verreisen.

= İki haftalığına seyahate çıkmak istiyoruz.

Ich merke Sie für morgen 16 Uhr beim Doktor vor. (Griesbach: s. 206)

= Yarın saat 16 için sizi doktora yazdırıyorum.

Aus den oben gegebenen Beispielsätzen lässt sich sehen, dass **für** temporal im Türkischen sowohl durch Anhängen des Suffixes *-liğine/ -liğına* an die Substantive *saat* (= Stunde), *gün* (= Tag), *hafta* (= Woche), *ay* (= Monat), *yıl* (= Jahr), als auch durch die Postposition *için* (= für) nach diesen Substantiven (*birkaç yıl için* = für einige Jahre) wiedergegeben wird. Manchmal ist auch möglich, dass das Suffix *-liğine/ -liğına* wegfällt: *bir dakika(lığına)* (= für einen Augenblick), *gün be gün (her gün)* (= jeden Tag).

Gegen: Temporal signalisiert diese Präposition die Unbestimmtheit einer Temporalangabe. Sie wird also zur Angabe der ungefähren Zeit im Sinne von *nicht später als*, d.h. für den nicht genau bestimmten Zeitraum mit Zeitlicher Grenze gebraucht. Bei

dieser Verwendung trägt sie die Bedeutungen wie *etwa*, *ungefähr* und antwortet auf die Fragen *wann?*, *gegen wieviel Uhr?*, *um wieviel Uhr?* ...:

Kommen Sie gegen 6 Uhr in mein Büro.

= Saat 6'ya doğru büroma gelin(iz).

Ich reise gegen Ende des Jahres nach Frankreich. (Schulz/ Griesbach: s. 237)

= Sene sonuna doğru Fransa'ya seyahat edeceğim.

Der Zug kommt gegen 19 Uhr an.

= Tren saat 19!a doğru (karşı) gelir (geliyor).

Er ist gegen Morgen gestorben. (Helbig/ Buscha: s. 383)

= (O) sabaha karşı (doğru) öldü.

Ich komme abends immer so gegen 7 Uhr nach Hause.

= Akşamları daima saat 7'ye doğru eve gelirim.

Mein Vater kommt gegen Abend zurück. (Griesbach: s. 207)

= Babam akşama doğru dönecek.

Aus den gegebenen Beispielsätzen geht eindeutig hervor, dass **gegen** im temporalen Sinne im Türkischen durch die Postposition *doğru/ karşı*, vor der das Substantiv im Dativ steht, wiederzugeben ist.

Hinter: Auch diese Präposition findet neben ihren lokalen und modalen Verwendungen auch temporale Verwendung, wobei sie im Dativ gebraucht wird. Es ist auch möglich, dass sie auch mit dem Adverb *zurück* Verwendung findet:

Jetzt hast du deine Prüfung hinter dir. Ich habe sie noch vor mir. (Griesbach: s. 208)

= Sen sınavını verdin (geçtin, geride bıraktın). Benimki(si) daha (önümde) duruyor.

Der Politiker ist mit seinen Ansichten hinter seiner Zeit zurück.

= Politikacı görüşleri ile zamanın(ın) gerisinde (çağdışı) kalmış(tır).

Die Stadt ist hinter der Zeit zurück. (Schulz/ Griesbach: s. 238)

= Şehir çağdışı kalmış.

Aus den obigen Beispielsätzen ist zu erkennen, dass der Präposition **hinter** im Türkischen die Postpositionen *geri(sin)de*, *arka(sin)da* entsprechen.

In: Neben ihre lokalen und modalen Verwendungen findet die Präposition **in**

auch temporal umfangreiche Verwendungsmöglichkeiten. Mit dieser Präposition werden in diesem Sinne Gleichzeitigkeit, begrenzte Zeitdauer, Zeitpunkt, Zeitraum, sowie Angaben von Jahren, Jahreszeiten, Monaten und von Altersabschnitten zum Ausdruck gebracht, wobei sie auf die Fragen *wann?*, *in welchem Jahr?*, *in welcher Jahreszeit?*, *in welchem Monat?*, *in welchem Alter?* antwortet:

Wir haben die Nachricht in letzter Minute erhalten.

= Haberi son anda öğrendik.

Mitten in der Nacht begannen die Glocken zu läuten.

= Gece yarısı çanlar çalmaya başladı.

Kommen Sie in einer Woche wieder! (Schulz/ Griesbach: s. 239)

= Bir hafta içinde (zarfında) tekrar gelin(iz)!

Wir hatten die Arbeit in zwei Tagen geschafft.

= İş i iki günde bitirdik.

In fünfzig Jahren wird die Atomenergie die wichtigste Energieform sein.

= Elli yıl zarfında (içinde) atom enerjisi en önemli enerji şekli (türü) olacak.

Sie ist im Jahre 1940 geboren.

= (O) 1940 yılında doğdu.

Im Frühling fahren wir nach Berlin. (Helbig/ Buscha: s. 385)

= İlkbaharda Berlin'e gidiyoruz (gideceğiz).

In welchem Monat fährst du in Urlaub?

= Hangi ayda izne gidiyorsun (gideceksin)?

Mein Grossvater war noch in hohem Alter gesund und rüstig.

= Büyükbabam ileri yaşında bile sağlıklı ve dinçti.

Hans war in seiner Kindheit oft krank. (Griesbach: s. 209)

= Hans, çocukluğunda genellikle hastaydı.

Wie die angeführten Beispiele erkennen lassen, wird die Präposition **in** im Türkischen durch verkürztgenitivische Konstruktionen wie *gece yarısı* (= *Mitten in der Nacht*), *bir hafta zarfında* (= *in einer Woche*), wie es auch bei den Präpositionen *innen* und *bei* der Fall ist, durch zietbestimmende Substantive im Lokativ [... *an-da* = *in ... Minute(n)*, ... *gün-de* = *in Tag(en)*, ... *yılın-da* = *im Jahre ...*], sowie durch Substantive mit Possessiv- und Kasusendungen [(*ileri*) *yaş-ın-da* = *in seinem (hohen) Alter*, *çocukluğ-un-da* = *in seiner Kindheit*] wiedergegeben.

Innerhalb: Neben ihrer lokalen Verwendung wird **innerhalb** temporal zur

Angabe eines Zeitraums, eines Zeitverlaufs verwendet, wobei sie Gleichzeitigkeit oder begrenzte Zeitdauer ausdrückt und auf die Fragen wie *in welcher Zeit?*, *innerhalb welcher Zeit?* antwortet:

Ich zahle die Rechnung innerhalb dieses Monats. (Griesbach: s. 210)

= Bu ay içinde hesabı ödeyeceğim (ödüyorum, öderim).

Ich erwarte die Antwort auf meinen Brief innerhalb acht Tagen. (Helbig/ Buscha: s. 387)

= Sekiz gün içinde (zarfında) mektubumun cevabını bekliyorum.

Innerhalb eines Monats werde ich meine Arbeit beenden. (Schulz/ Griesbach: s. 240)

= Bir ay içinde (zarfında) işimi bitireceğim.

Wenn dabei der Genitiv nicht erkennbar ist, kann mit dieser Präposition auch **von** gebraucht werden:

Die Rechnung müssen Sie innerhalb von drei Wochen begleichen. (Griesbach: s. 210)

= Hesabı üç hafta içinde (zarfında) ödemek zorundasınız.

Aus den oben gegebenen Beispielsätzen geht eindeutig hervor, dass sich die Wiedergabemöglichkeit der Präposition **binnen** im Türkischen auch für die Wiedergabe von **innerhalb** bietet.

Mit: Temporal drückt die Präposition **mit** die Gleichzeitigkeit, einen Zeitpunkt, eine Frist aus und antwortet auf die Frage *wann?* :

Er machte mit 25 Jahren sein Doktorexamen.

=25 yaşında doktora sınavını verdi.

Mit der Zeit lernt man viele Probleme verstehen.

= Zamanla pek çok problem anlaşılır. (İnsan zamanla pek çok problemi anlamayı öğrenir.)

Mit der Morgendämmerung beginnt der Tag. (Schulz/ Griesbach: s. 241)

= Şafakla (gün ağarmasıyla/ gün ağarması ile) gün başlar.

Mit dem Startschuss setzten sich die Läufer in Bewegung.

= Başlama atışıyla koşucular harekete geçtiler.

In der DDR kommen die Kinder mit sechs Jahren in die Schule. (Helbig/ Buscha: s. 389)

= Demokratik Almanya'da çocuklar altı yaşında okula başlarlar.

Wenn man die gegebenen Beispielsätze vor Augen hält, sieht man, dass die temporale Wiedergabe dieser Präposition im Türkischen durch Substantive mit Possessiv- und Kasusendungen (...*yaş-ın-da* = mit ... *Jahren*), durch das Verbalnomen mit Possessiv- und Kasusendungen [*atış-ı-(y)la* = mit dem *Schuss*, *ağarma-sı-(y)la/ ile* = mit *Dämmerung*), durch Substantive im Kasus Instrumentalis (*zaman-la* = mit der *Zeit*, *şafak-la* = mit der *Morgendämmerung*), sowie durch (Verbal-)Nomen mit Possessivendung vor der Postposition **ile** (*gün ağarma-sı ile* = mit der *Morgendämmerung*) möglich ist.

Nach: Temporal gebraucht man die Präposition **nach** zum Ausdruck der unmittelbaren zeitlichen Folge. Bei ihrer temporalen Verwendung signalisiert sie die Vorzeitigkeit und antwortet auf die Frage *wann?*:

Nach Regen folgt Sonnenschein.

= Yağmurdan sonra güneş açar.

Nach dem Essen gehe ich immer spazieren.

= Yemekten sonra daima gezinti yaparım .

Nach mir die Sintflut.

= Benden sonra tufan.

Es ist jetzt 10 Minuten nach fünf Uhr.

= Saat şimdi 5'i 10 geçiyor.

Ich habe meinen Freund nach 20 Jahren wiedergesehen. (Schulz/ Griesbach: s. 242)

= Arkadaşımı 20 sene (20 yıldan) sonra tekrar gördüm.

Wir sind erst nach Mitternacht in Leipzig angekommen. (Helbig/ Buscha: s. 390)

= Ancak gece yarısından sonra Leipzig'e vardık.

Nach unserer Ankunft in Ulm suchten wir uns ein Hotel. (Griesbach: s. 212)

= Ulm'a vardıktan sonra kendimize bir otel aradık.

Aus den angeführten Beispielsätzen ist zu bemerken, dass die Präposition **nach** im Türkischen durch die Postposition *sonra* (*nach; nachher, später, dann, danach*), die den Ablativ regiert [*yağmur-dan sonra* = nach *Regen*, ... *yıl-dan/sene-den sonra* = nach ... *Jahr(en)*], wiederzugeben ist.

Pro: Auch diese Präposition des Lateinischen findet im Deutschen häufig temporale Verwendung, wobei sie eine bestimmte Zeitdauer, nämlich eine Bestimmtheit bezeichnet und auf die Frage *wann?* antwortet:

Er rasiert sich pro Tag einmal. (Grebe: s. 327)

= Günde (hergün) bir defa traş oluyor (olur).

Die Übernachtung kostete 75 Mark pro Tag.

= Konaklama (geceleme) günde (her gün için, gün başına, günlüğü) 75 Mark'tı.

Nehmen Sie pro Tag eine Tablette! (Griesbach: s. 214)

= Günde (her gün) bir tablet alın(ız)!

Im Türkischen ist die Wiedergabe dieser Präposition durch zeitbestimmende Substantiv im Lokativ (*gün-de* = *täglich, jeden Tag*; *hafta-da* = *wöchentlich, jede Woche, in der Woche*; *ay-da* = *monatlich, jeden Monat*; *yıl-da/ sene-de* = *jährlich, jedes Jahr, im Jahr*), oder durch die Konstruktionen wie *her gün için (gün başına)* = *täglich, für jeden Tag*; *saat başına (her saat için)* = *stündlich, für jede Stunde* möglich.

Seit: Die Präposition **seit** drückt die Zeitdauer bis Sprechergegenwart mit Anfangspunkt in der Vergangenheit aus und antwortet auf die Frage *seit wann?*:

Seit drei Monaten liegt seine Frau im Krankenhaus.

= Üç aydan beri karısı hastanede yatıyor.

Sie haben sich seit acht Jahren nicht gesehen. (Helbig/ Buscha: s. 392)

= Sekiz yıldan beri (sekiz yıldır) birbirlerini görmediler.

Ich wohne schon seit sechs Jahren in dieser Stadt.

= Altı yıldan (seneden) beri bu şehirde oturuyorum.

Er hat seinen Freund seit seiner Kindheit nicht mehr gesehen. (Schulz/ Griesbach: s. 244)

= Arkadaşını çocukluğundan beri görmedi.

Wie die obigen Beispielsätze erkennen lassen, dient hier die Postposition *beri* (= *seit*), die den Ablativ regiert, zur Wiedergabe der deutschen Präposition **seit**. *Beri* kann auch mit dem Vorwort zusammengeschieden werden: *yıllar-dan beri* = *seit Jahren*, *dündenberi* = *seit gestern*. Ausserdem ist häufig zu sehen, dass die Postposition *beri* hinter der *-alı/ -eli* Form steht: *Gel-eli(-den) beri* = *seit er/ sie gekommen ist*; *kal-alı(-dan) beri* = *seit er/ sie geblieben ist*.

Über: Temporal weist **über** die Zeitdauer auf; signalisiert, dass während eines Geschehens etwas anderes eingetreten ist; drückt aus, dass ein bestimmter Zeitpunkt bzw. Zeitraum überschritten ist; findet auch bei Uhrzeiten Verwendung in der Bedeutung von *nach* und antwortet so auf die Fragen *wann?*, *wie lange?*, *wieviel Uhr?*, *wie spät?*. Während sie die Zeitdauer signalisiert, kann sie auch nachgestellt als Postposition vorkommen. Als Beispiele für temporale Verwendung von **über** können folgende gelten:

Die Konferenz dauert schon über zwei Stunden.

= Konferans iki saatten fazladır sürüyor.

Er studierte über sechs Jahre Medizin.

= Altı yıldan fazla tıp tahsil etti.

Wir sind schon über ein Jahr in dieser Schule.

= Bir yıldan fazladır bu okuldayız.

Der Herr muss schon über 60 Jahre alt sein.

= Bay 60 yaşından fazla olmalı.

Er hat die Nacht über gearbeitet.

= Gece boyu(nca) çalıştı.

Es ist schon 10 Minuten über fünf Uhr.

= Saat 5'i 10 geçiyor.

Es ist ein Viertel über acht Uhr. (Schulz/ Griesbach: s. 245)

= Saat 8'i çeyrek geçiyor.

Die Nacht über hat es geregnet. (Helbig/ Buscha: s. 393)

= Gece boyu(nca) yağmur yağdı.

Es hat die ganze Woche über geschneit.

= Bütün hafta boyu(nca) kar yağdı.

Ich bin gestern über meiner Arbeit eingeschlafen.

= Dün iş(imin) başında uyudum.

Es ist jetzt schon eine halbe Stunde über der Zeit, für die wir uns verabredet haben. (Griesbach: s. 215)

= Randevumuzun üzerinden yarım saat geçti.

Die oben angeführten Beispielsätze erweisen, dass die temporale Wiedergabe der Präposition **über** im Türkischen durch die adverbialen Postpositionen *fazla* (= *mehr*), die vor sich den Ablativ *hat*, und *boyu(nca)* (= *entlang; während, im Verlauf von, eine bestimmte Zeit hindurch*), möglich ist: ... *yıl-dan fazla* = *über ... Jahr(e)*, ... *saat-ten fazla* = *über ... Stunde(n)*; *gece boyu(nca)* = *die Nacht über*, *hafta boyu(nca)* = *die*

Woche über. Eine andere Möglichkeit ist hier die verkürztgenitivische Konstruktion im Lokativ: *iş-im-in başın-da = über meiner Arbeit.*

Um: Diese Präposition bezeichnet temporal den genauen Zeitpunkt und oft mit nachgestelltem *herum* den ungefähren Zeitpunkt, die also Bestimmtheit und Unbestimmtheit ausdrücken. Beim temporalen Gebrauch antwortet sie auf die Fragen *wann?, um wieviel Uhr?, um wieviel Uhr herum?:*

Um Ostern bekommen wir wieder Besuch.

= Paskalyaya yakın yine misafirimiz olacak.

Ich bin morgen um diese Zeit wieder zu Hause.

= Yarın bu saatlerde (vakitlerde) yine evdeyim (evde olurum).

Ich bin morgen um diese Zeit herum wieder zu Hause.

= Yarın bu vakitlerde yine evde olurum (evdeyim).

Der Unterricht beginnt um 9 Uhr 15.

= Ders 9.15'te başlıyor.

Der Unfall ereignete sich gestern um 8 Uhr herum. (Schulz/ Griesbach: s. 246)

= Kaza dün saat 8 sıralarında meydana geldi (oldu).

Der Schriftsteller lebte um die Zeit der Französischen Revolution.

= Yazar, Fransız İhtilali zamanında (sıralarında) yaşadı.

Kommen Sie bitte um 19 Uhr zu mir! (Helbig/ Buscha: s. 394)

= Lütfen saat 19'da bana (yanıma) gelin(iz)!

Hier ist aus den gegebenen Beispielsätzen herauszustellen, dass die Präposition **um** im Türkischen temporal durch zeitbestimmende Substantive (Zeitadverbien) im Lokativ [*saatler-de, sıralar-da, vakitler-de = um die(se) Zeit*], sowie durch die Postposition *sıralarında/ sularında (=etwa, gegen, ungefähr, um ... herum)* wiedergegeben wird.

Unter: Temporal signalisiert **unter** einen Zeitpunkt, einen Zeitraum oder eine Mindestzeit und antwortet auf die Frage *wann?:*

Ich habe Ihren Brief unter dem 12. dieses Monats erhalten.

= Mektubunuzu bu ayın 12'sinde aldım.

Er lebte unter (der Zeit) Kaiser Friedrich(s).

= İmparator Frederik zamanında yaşamış (yaşadı).

Ich besuche meinen Freund oft unter der Woche. (Schulz/ Griesbach: s. 248)

- = Arkadaşımı genellikle hafta arasında (içinde) ziyaret ederim.
- Unter der Woche können Sie meinen Mann am besten in seinem Büro erreichen.
- = Hafta içinde kocama en kolay bürosunda ulaşabilirsiniz.
- Sie können die Lieferung nicht unter vier Wochen erwarten. (Griesbach: s. 218)
- = Teslimatı dört hafta zarfında bekleyemezsiniz (alamazsınız).

Die Beispiele zeigen, dass auch die temporale Wiedergabe von **unter** durch Genitivkonstruktionen im Lokativ [*ayın 12'sin-de* = *unter dem 12. des Monats*; *Frederik zamanın-da* = *unter (der Zeit) Friedrich(s)*; *hafta için-de* = *unter der Woche*] möglich ist. Die Postpositionen *arasında*, *esnasında*, *içinde* (*içerisinde*) oder *zarfında* vervollständigen die Konstruktion.

Von: Temporal signalisiert die Präposition **von** den zeitlichen Ausgangspunkt. In diesem Sinne wird sie zur Datums- und Altersangabe, sowie zum Beginn bzw. Ende eines Zeitraums verwendet. Oft wird sie mit einer zweiten Präposition oder "her" gebraucht und antwortet so auf Fragen wie *wann?*, *vom wievielten?*, *von wann ab (an)?*, *von wann bis wann?*:

- Ich habe Ihren Brief vom 11. Mai dankend erhalten.
- = 11 Mayıs tarihli mektubunuzu teşekkürlerimle aldım.
- Im Alter von 18 Jahren verliess ich die Schule.
- = 18 yaşlarında okuldan ayrıldım.
- Von morgen ab (von morgen an) arbeite ich bei einer anderen Firma.
- = Yarından itibaren başka bir firmada çalışacağım.
- Der erste Weltkrieg dauerte von 1914 bis 1918.
- = I. Dünya savaşı 1914'ten 1918'e kadar sürdü.
- In der Nacht vom Montag auf Dienstag ist er gestorben. (Schulz/ Griesbach: s. 249)
- = (O) Salı gecesi öldü.
- Von acht Uhr ab bin ich wieder zu Hause.
- = Saat 8'den itibaren yine (tekrar) evdeyim.
- Vom nächsten Monat an arbeitet sie wieder.
- = Gelecek aydan itibaren tekrar çalışacak.
- Er spielt von Jugend auf Klavier.
- = Gençliğinden beri piyano çalıyor.
- Wir feiern von alters her Sylvester zu Hause.

= Eskiden beri yılbaşı gecesini evde kutlarız.

Vom Morgen bis zum Abend arbeiten sie auf den Feldern.

(Helbig/ Buscha: s. 397)

= Sabahtan akşama kadar tarlalarda çalışıyorlar.

Wie auch die Beispielsätze erkennen lassen, dienen die Suffixe *-lı/ -li* und *-deki* (*tarih-li/ tarihin-deki mektup = der Brief vom ...*), Zeitangaben im Lokativ (*... yaşlarında = im Alter von ...*), Genitivkonstruktionen (*Salı gecesi = die nacht auf Dienstag*) und Postpositionen wie *itibaren [= von ... ab (an)]*, *kadar (= bis)* und *beri (= seit)* zur Wiedergabe der Präposition **von** im Türkischen.

Vor: Diese Präposition bezeichnet den Zeitpunkt sowohl vor als auch nach der Sprechergegenwart. Mit Angabe des Endpunktes weist sie auf Nachzeitigkeit hin und antwortet auf die Fragen *wann?* und *wieviel Uhr?*:

Ich bin vor drei Jahren in England gewesen.

= Üç yıl önce (evvel) İngiltere’de bulundum.

Er hatte heute vor vierzehn Tagen Geburtstag.

= Ondört gün önce bugün doğumgünü vardı.

Mein Freund kann mich nicht vor dem 11. Mai besuchen.

= Arkadaşım beni 11 Mayıs’tan önce ziyaret edemez.

Kommen Sie vor 5 Uhr in mein Büro!

= Saat 5’ten önce büroma gelin(iz)!

Jetzt ist es genau 17 Minuten vor 9 Uhr. (Schulz/ Griesbach: s. 251)

= Şimdi saat 9’a tam 17 dakika var.

Vor einer Woche haben die Ferien begonnen.

= Bir hafta önce tatil başladı.

Heute, am 6. Mai, vor sieben Jahren haben wir uns kennengelernt.

= Yedi yıl önce bugün, 6 Mayıs’ta birbirimizi tanıdık.

Vor dem Schlafengehen soll der Patient spazierengehen.

= Yatımdan önce, hasta gez(in)meli.

Wir erwarten ihn nicht vor heute abend. (Helbig/ Buscha: s. 398)

= Onu bugün (bu) akşamdan önce beklemiyoruz.

Heute vor drei Jahren ist mein Onkel gestorben.

= Üç yıl önce bugün amcam (dayım) öldü.

Ich habe meine Prüfung noch vor mir. (Griesbach: s. 220)

= Sınavım daha önümde duruyor.

Wie die angeführten Beispiele verdeutlichen, erfolgt die temporale Wiedergabe der Präposition **vor** im Türkischen durch die Postposition *önce/ evvel* (= *vor; vorher, früher*), die den Ablativ regiert (*bir hafta önce/ evvel = vor einer Woche; saat 5'ten önce = vor 5 Uhr usw.*).

Während: Temporal signalisiert **während** die Zeitdauer, den Zeitraum, in dem sich etwas abspielt bzw. ereignet, im Sinne von *im Verlauf des (von)* und so drückt Gleichzeitigkeit aus und antwortet auf die Frage *wann?*. Wenn der Genitiv nicht erkennbar ist, wird sie mit dem Dativ verwendet:

Während des Unterrichts ist Rauchen verboten.

= Ders esnasında (sirasında) sigara içmek yasaktır.

Ich war während des ganzen Sommers an der See. (Schulz/ Griesbach: s. 252)

= Bütün yaz boyu(nca) deniz kenarındaydım.

Während der Sommerferien arbeitet er in einem Betrieb.

= Yaz tatilinde bir işletmede çalışıyor.

Während der Arbeit darf hier nicht geraucht werden. (Helbig/ Buscha: s. 398)

= İş esnasında burada sigara içilmez.

Der Schriftsteller lebte während der Nazizeit im Exil.

= Yazar, nazi döneminde sürgünde yaşadı.

Während sechs Tagen herrschte hier tropische Hitze. (Griesbach: s. 221)

= Altı gün boyunca burada bunaltıcı sıcaklık hüküm sürdü.

Wie die obigen Beispielsätze erkennen lassen, erfolgt die Entsprechung dieser Präposition im Türkischen durch Postpositionen *esnasında/ sırasında, boyu(nca)* (= *während, im Verlauf des (von)*), die mit den vorangestellten Substantiven stets verkürztgenitivische Konstruktionen bilden, was auch bei der Präposition **bei** der Fall ist.

Zeit: Diese Präposition drückt die ganze Zeitdauer aus. Sie findet nur in der Verbindung *zeit meines (seines usw.) Lebens* im Sinne von *mein (sein usw.) ganzes Leben lang* Verwendung und antwortet auf die Frage *wie lange?*:

Mein Vater war zeit seines Lebens ein kranker Mann. (Griesbach: s. 221)

= Babam (bütün) hayatı boyunca hasta bir adamdı.

Er war zeit seines Lebens ein armer Mann. (Schulz/Griesbach: s. 252)

= Bütün hayatı boyunca (süresince) fakir bir adamdı.

Die angeführten Beispiele zeigen, dass auch die Entsprechung der Präposition **zeit** wie die der Präpositionen **durch** und **während** ist. Auch hier dienen gleiche Postpositionen, nämlich *sirasında*, *esnasında* und *boyunca* zur Wiedergabe im Türkischen.

Zu: Temporal kennzeichnet die Präposition **zu** den Zeitpunkt, den Zeitraum, die Zeitdauer und die Zeitspannung und weist auf Gleichzeitigkeit hin, wobei sie auf die Frage *wann?* antwortet:

Zu Ostern erhalten die Schüler ihre Zeugnisse.

= Paskalya'da öğrenciler karnelerini alırlar.

Er kam zur verabredeten Zeit. (Schulz/ Griesbach: s. 253)

= Kararlaştırılan zamanda geldi.

Kommt ihr heute zum Abendessen?

= Bugün akşam yemeğine geliyor musunuz?

Er hat uns zum Jahresende besucht.

= Yıl sonunda bizi ziyaret etti.

Diese Arbeit muss (bis) zum 1. September fertig sein. (Helbig/ Buscha. S. 399)

= Bu iş 1 Eylül'de (1 Eylül'e kadar) bitmeli.

Zu Beginn des Jahres war es sehr kalt.

= Sene başlangıcında (yılbaşında) çok soğuktu.

Mein Sohn hat mich zu Weihnachten besucht. (Griesbach: s. 222)

= Oğlum beni Noel'de ziyaret etti.

Die oben für temporale Verwendung von **zu** gegebenen Beispiele lassen bemerken, dass die Entsprechung im Türkischen durch Substantive im Lokativ (*başlangıç-ta* = zu Beginn, *zamanın-da* = zu seiner (ihrer) Zeit ...) erfolgt.

Zwischen: Diese Präposition signalisiert temporal einen Zeitraum innerhalb zweier Zeitpunkte, d.h. einen zeitlichen Zwischenraum. In diesem Sinne wird sie auch zum Ausdruck des zeitlichen Zieles gebraucht, indem sie auf die Frage *wann?* antwortet. Bei ihrer Verwendung lässt sich Unbestimmtheit bemerken:

Zwischen Weihnachten und Ostern gibt es den meisten Schnee.

= En çok kar Noel ve Paskalya arasında olur.

Die Geschäfte sind zwischen 12 und 14 Uhr geschlossen. (Schulz/ Griesbach: s. 254)

= Dükkanlar saat 12 ile 14 arasında kapalıdır.

Der Dichter ist zwischen 1410 und 1420 geboren. (Helbig/ Buscha: s. 401)

= Şair 1410 - 1420 yılları arasında doğdu.

Der Chef kommt immer zwischen 9 und 10 Uhr ins Büro.

= Şef daima saat 9 ('1a) 10 arası(nda) büroya gelir.

Die Messe findet zwischen dem 8. und 14. Oktober statt. (Griesbach: s. 223)

= Fuar 8 ile 14 Ekim arasında açılıyor (açılacak).

Wie die angeführten Beispiele verdeutlichen, erfolgt die Entsprechung dieser Präposition im Türkischen durch unechte Postposition, d.h. reines Substantiv *ara* (= *Zwischenraum, zwischen*) im Lokativ, die auf voll- oder verkürztgenitivische Weise mit den regierten Nomina verbunden wird. Dabei wird zwischen beiden Nomina auch *ile* (= *mit*) verwendet, die im Türkischen sowohl als Konjunktion als auch als Postposition gebraucht werden kann.

III. SCHLUSS

In der vorliegenden Studie haben wir versucht, temporale Präpositionen des Deutschen und ihre Entsprechungen im Türkischen zu verdeutlichen. Wie auch am Anfang erwähnt, zeigen die Präpositionen wie die Konjunktionen die syntaktische Funktion der Fügewörter. Obwohl die Konjunktionen Wörter bzw. Wortgruppen oder Sätze miteinander verbinden, fügen die Präpositionen nur Wörter bzw. Wortgruppen aneinander. Bei der Verwendung dieser Präpositionen lässt sich bemerken, dass es sich bei den angefügten Wörtern um Substantive handelt, von denen die Präpositionen einen bestimmten Kasus fordern. Obwohl viele Präpositionen nur einen Kasus regieren (*aus, ausserhalb, bei, bis, durch ...*), ist bei manchen Präpositionen auch ein zweiter Kasus möglich, z.B. neben Dativ auch Genitiv (*binnen*), neben Genitiv auch Dativ (*innerhalb, während*) oder neben Dativ auch Akkusativ (*ab*). Während die meisten Präpositionen vor dem Wort, das sie regieren, stehen, stehen einige vor oder nach dem regierten Wort. Manche Präpositionen stehen auch in temporaler Bedeutung sowohl allein als auch mit einer zweiten Präposition (*bis/ bis zu*). Daneben sieht man auch, dass manche temporale Präpositionen in einem bestimmten Verhältnis zueinander stehen (*vor/ seit*). Während **vor** in diesem Sinne einen Zeitpunkt vor der Sprechergegenwart ausdrückt, bezeichnet **seit**

die Zeitdauer von diesem Zeitpunkt bis zur Sprechergegenwart.

Obwohl das Deutsche reich an Präpositionen ist, kennt das Türkische keine Präpositionen. Deutsche Präpositionalbezeichnungen drückt das Türkische durch Postpositionen, gelegentlich auch durch Wortbildungssuffixe aus. Diese Verhältniswörter werden - wie der Name sagt – dem regierten Satzteil nachgestellt. Auch Postpositionen können verschiedene Kasus regieren. Sie können mit dem Ablativ, Akkusativ, Dativ, Genitiv, Indefinitus und mit dem Lokativ verwendet werden.

Während die Präpositionen im Deutschen selbständige und bedeutungsvolle Wörter sind, dienen im Türkischen verschiedene Konstruktionen zur Wiedergabe dieser Präpositionen des Deutschen.

Wenn man die Verwendung der Präpositionen und Postpositionen vor Augen hält, sieht man, dass deutsche Präpositionen im Türkischen durch Postpositionen, die den Ablativ, Dativ oder Lokativ regieren; durch Substantive im Dativ, Instrumentalis oder Lokativ; durch Genitiv- Possessiv- Konstruktionen; durch Konstruktionen wie *Substantiv+Suffix (-leyin/ od. -ilk)*, *Substantiv+Possessiv-+Kasusendung*, *Verbalnomen auf -ilk+Possessiv-+Kasusendung*; durch Anhängen des Suffixes *-ken* an Temporalendung *-Ir/ -ar (-er)* des Verbaladverbs; durch Verbaladverb auf *-inca/-ince* im Dativ vor der Postposition; durch Anhängen des Suffixes *-liğine/ -liğına* an Substantive wiedergegeben werden.

Folgende Tabelle kann eine Übersicht über Wiedergabemöglichkeiten der deutschen temporalen Präpositionen im Türkischen verschaffen:

Temporale Präpositionen Im Deutschen...

Temp. Präp. des Deutschen	Ihre Entsprechungen im Türkischen
Ab	Substantiv im Ablativ + Postposition
An	Gen.- Poss.- Konstruktion; Subst.+Suffix; Subst. ohne Kasus
Auf	Subst.+Suffix; Subst.+Postp.; Subst. im Dativ od. im Lokativ
Aus	Gen.- Poss.- Konst. im Ablativ; Gen.- Poss.- Konst. mit Verbalnomen
Ausserhalb	Genitivkonst. Mit dem Subst. mit Poss.- u. Kasusendung
Bei	Gen.Konst.+Postp. im Lok.; Verbalnom. auf <i>-dlk</i> mit Poss.- u. Kasusend.; Verbalnom. im Lok.; Verbaladv.+Suf.; einfache Nomina; (Zeit-)Advebien auf <i>-leyin</i>
Binnen	Genitivkonstruktion + Postposition
Bis	Postp. im Dativ; Verbaladv. auf <i>-ınca/ -ince</i> im Dat.+Postp.
Durch	Substantiv + Postposition
Für	Substantiv + Suffix; Substantiv + Postposition
Gegen	Substantiv im Dativ + Postposition
Hinter	Postposition
In	Gen.Konst.; Subst.im Lokativ; Subst. + Poss.- u. Kasusend.
Innerhalb	Genitivkonstruktion + Postposition
Mit	Subst.+Poss.- u. Kasusend.; Subst im Kasus Instrumentalis; Subst. + Possessivendung + Postposition
Nach	Substantiv im Ablativ + Postposition
Pro	Substantiv im Lokativ; Genitivkonstruktion
Seit	Subst. im Ablativ + Postp.; Verbalnom. auf <i>-alı/ -eli</i> im (Ablativ) + Postposition
Über	Subst. im Ablativ + Postp.; Genitivkonstruktion im Lokativ
Um	Substantiv im Lokativ; Postposition im Lokativ
Unter	Genitivkonstruktion im Lokativ
Von	Subst. + Suffix; Subst. im Lokativ; Gen.Konst.; Subst. im Ablativ + Postposition
Vor	Substantiv im Ablativ + Postposition
Während	Genitivkonstruktion; Substantiv + Postposition
Zeit	Genitivkonstruktion; Substantiv + Poss.Endung + Postp.
Zu	Substantiv im Lokativ
Zwischen	Die Konstruktion: Subst. + Postp. <i>ile (=mit)</i> + Subst. + Postp. im Lokativ

BIBLIOGRAPHIE

- Balcı, Tahir: 1993, Abriss der türkisch – deutschen kontrastiven Grammatik, Dicle Üniversitesi Yayınları, Diyarbakır.
- Engel, Ulrich: 1988; Deutsche Grammatik, Julius Groos Verlag, Heidelberg.
- Götze, Lutz: 1989, Grammatik der deutschen Sprache, Lexikographisches Institut, München.
- Grebe, Paul: 1973, Duden – Die Grammatik, Bibliographisches Institut, Mannheim.
- Griesbach, Heinz: 1986, Neue deutsche Grammatik, Langenscheidt KG, Berlin.
- Helbig, G./ Buscha, J.: 1980, Deutsche Grammatik, VEB Verl. Enzyklopädie, Leipzig.
- Jung, Walter: 1984, Grammatik der deutschen Sprache, VEB Bibliographisches Institut, Leipzig.
- Kissling, Hans Joachim: 1960, Osmanisch – Türkische Grammatik, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- Landmann, Angelika: 1986, Lehrbuch der türkischen Sprache, 11. Aufl., Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- Lewis, G. L.: 1967, Turkish Grammar, Clarendon Press, Oxford.
- Schulz, D./ Griesbach, H.: 1967, Grammatik der deutschen Sprache, 6. Aufl., Max Hueber Verlag, München.
- Sommerfeld, K. E./ Starke, G.: 1988, Einführung in die Grammatik der deutschen Gegenwartssprache, Max Niemeyer Verl., Tübingen.
- Winfried, Ulrich: 1987, Wörterbuch, Linguistische Grundbegriffe, Verlag Ferdinand Hirt, Würzburg.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 13, Sayı: 2, Sayfa: 115-127, ELAZIĞ-2003

'KİTLE YAZINI' İÇİNDE KARL MAY'IN ROMAN KAHRAMANLARIVEYA MODERN ÇAĞIN DON KİŞOTLARI

(Edebiyat Didaktiği ve Sosyolojisi Açısından Eleştirel Bir Yorum)

The Hereos of Karl May through Mass literature or Don Kischots of New Age

Sabri EYİĞÜN

Dicle Üniveristesi Yabancı Diller Bölümü Diyarbakır
seyigun@dicle.edu.tr

Özet

Kitle Yazını içinde Alman yazar Karl May'ın gezi romanları kadar kendi ulusu üzerinde derin etkiler bırakan çok az yapıt vardır. Bu yapıtlarda, May'ın amacı güçlü kahramanlarla gençlere örnek davranış modelleri sunmaktır. Bu araştırmada sözkonusu saptamadan yola çıkılarak, Karl May'da bu etkinin neye dayandığı, 'kahraman' olgusunun nasıl ele alındığı edebiyat didaktiği ve sosyolojisi açısından incelendi.

May'ın çok sayıda gezi romanları vardır. Bir makalede hepsine yer vermek mümkün olmadığı için bunlar içinde, okuyucunun kendisini en iyi özdeşleştirebileceği kahramanların çizildiği romanı olan "Köle Kervanı" romanı seçildi. Çünkü bu romanda kahraman, hem fiziksel, hem zihinsel ve ruhsal ve ahlaksal açıdan en üstün özelliklerle donatılmıştır. Yani tam örnek alınacak bir kişidir.

May, okuyucu üzerinde bıraktığı bu etkiyi, diyalektik bir yöntemle, yani güçlü karşıt figürler çizerek yaratmayı başarır. Yazar, gençlerin özdeşleşeceği figürler aracılığı ile dünyanın Alman insanına duyduğu gereksinim ve onların da bunu yerine getirebilecek güçte olduklarını anlatarak örnek davranış modelleri sunar

Anahtar Sözcükler: Kitle Yazını, davranış modelleri, edebiyat didaktiği

Abstract

Through Mass literature, a German author, Karl May, has few works that have a deep influence on his excursion novels as well as on his own nation. In these works, May aims to represent a sample behaviour to the young through powerful heroes. In this research, after fixing up this, the influence on Karl May and how the heroes of his work dealt with have been researched in the light of sociology and didactics of literature.

May has a number of excursion novels. As it is impossible to state them all just in a single article, among his novels, the novel named ' *Die Sklavenkarawane*' (Slave Caravan) in which the readers can identify themselves best has been preferred.

May achieves this influence on the readers with the method he has used, namely by creating strongly contrary characters. By means of the characters which the young will be able to identify themselves, the writer represents sample behaviours by expressing necessity felt for German People by the World.

Key Word: Mass literature, sample behaviour, didactics of literature

"Kitapların basıldığı günümüzde,
Kim bir kez *Robinson* olmadı ki?
Ne okuyorsak , hepimiz oyuz.
Tanrım! Bu ne büyük zarar ki!"

Joseph von Eichendorf

Milan Kundera, 'Roman Sanatı' adlı yapıtında "İnsanî şeylerin göreceliği ve çok anlamlılığı üzerine kurulu bu dünyanın modeli olarak roman, totaliter evrenle uyumsuzluk içindedir", der. (Kundera,1993:22) Çünkü ona göre, dünya tek bir doğru üzerine kurulu maddelerle yoğrulmuşken, romanın dünyası görece ve çok anlamlı bir içeriğe sahiptir. Bunun tersi olan romanların varlığına da işaret eden *Kundera*, Komünist Rusya'da kaleme alınan bazı romanları buna örnek gösterir. Çünkü ona göre bunlar, "Yaşamın hiçbir yeni alanını keşfetmiyorlar, yalnızca söylenmiş olanı onaylıyorlar. **Varolma nedenleri, şan ve şöhretleri, kendi toplumlarına yararlılıklarına, söylenen (söylenmesi gerekli olanın) onaylanmasına bağlıdır.** (Kundera, 1993: 22)

19. Yüzyılın ikinci yarısında seri romanlar kaleme alan Karl May'ın romanları, tek doğru üzerine kuru olmalarından dolayı, Kundera'nın sözünü ettiği ikinci sınıf edebiyata girerler. Bu türü oluşturan yapıtların edebiyat bilimi açısından tanımı ise, Türkçe'de 'Kitle Yazını' olarak bilinen *trivial* edebiyattır. "Türkçe'ye 'Kitle Yazını' olarak çevirdiğimiz bu kavram Almanca'da 'Trivialliteratur, Kolportage, Kompensation, Konformliteratur, Schundliteratur, Unterhaltungsliteratur v.s. olarak tanınmaktadır. İngilizce ve Fransızca'da, (avam için) popüler, endüstriyel ve yine Kolportage kavramları ile karşılanmaktadır.(Doğan, 1995: 479) "Trivial' kavramı, Latince 'üç yol ağzı', 'yol ayrımı' anlamına gelen (trivium) kelimesinden kaynaklanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında trivial, yol ortasında olan, sokağa düşmüş olan şey anlamına gelmektedir.(Baypınar, 1990: 55) Kavram, Türkçe'ye değişik anlamlarda çevrildiği gibi, söz konusu kavrama yüklenen anlamlarda farklı farklı olmuştur. En yaygın anlamıyla Türkçe' de "Eğlencelik, ucuz, değersiz, sanatsız, sıradan sabun köpüğü gibi, pembe dizi" (Doğan, 1995: 479) anlamında algılanmakta ve kullanılmaktadır.

Kitle Yazını'nı diğer sanatsal yapıtlardan ayıran en önemli fark, yazınsal yapıtlarda 'orijinallik' ve çok boyutluluk sözkonusu iken, "Kitle Yazını'nda klişeleşme, yani benzerlerinden farksızlık" (Doğan, 1995: 480) söz konusudur. Örneğin May'ın romanlarındaki kurgu tıpkı sıradan bir masalın yapısını çağrıştırır. Yani olaylar, masallarda olduğu gibi iyiler ve kötüler dünyasının çatışmasıyla gelişir ve hep iyilerin

kazanmasıyla sonuçlanır: Aydın bir Batılı, bilimsel, ticari veya buna benzer nedenlerle geri kalmış bir ülkeye gider. Geri kalmışlıktan kaynaklanan olumsuz yaşam koşullarından dolayı ya çöllerde ya ormanlarda ya da buna benzer ıssız yerlerde kendisini öldürmek isteyen bir çete ile karşı karşıya kalır. Amaçladığı planını gerçekleştirmede engellerle karşılaşır. Ama tüm sorunların ve öldürücü tehditlerin üstesinden gelerek amacına ulaşır. Romanın kahramanı, başarılı bir geziden mutlu sonla Almanya'ya geri döner.

Burada karşıt kutupların varlığı hemen dikkat çeker: çağdaş ve çağdaş olmayan, kültür- doğa, bilim ve cehalet, teknik, geri kalmışlık gibi karşıtlıklar. May'ın tüm gezi romanlarında olay, Almanlar ile Asya, Afrika ve Amerikalılar arasında geçer. Olayların temelinde, gelişmiş ve aydın bir Batılı ile geri kalmış yabancıların dünya görüşleri ve yaşam biçimleri arasındaki gerilim yatar. Bir başka anlatımla, konu iyilerin kötülere karşı savaşı ve iyilerin, her açıdan üstün oldukları için, bu savaşı kazanmalarındır. Konunun sınırlı oluşu yapıtlardaki motiflere de yansır: "Kaçış-Takip; gizli planlar ve o planların ortaya çıkarılması; Tutsak olma veya etme ve serbest olma; plan yapma ve gerçekleştirme."(Gündoğan, 1990: 231) gibi klişe sahneler sık sık karşımıza çıkar.

Ancak tüm bu ortak noktalara karşın May'ın yapıtlarını diğer 'Kitle Yazını'ndan ayıran önemli farklılıklar da vardır. May, yapıtları üzerine yaptığı bir söyleşide bu farklılığı şöyle dile getirir: "*Biz, okunamayan can sıkıcı edebiyat gibi roman yazmıyoruz, yüzlerce binlerce okuyucuya ulaşmasını bilen Kitle Yazını yazarları gibi yazıyoruz. Ancak bizim konumuz asil olmalı, amacımız ve hedefimiz kadar asil olmalı.*" (Munzel, 1979: 123)

Bu amaçla yola çıkan May'ın Alman ulusu üzerinde çok büyük etkisi olmuştur ve olmaya da devam etmektedir. Daha hayatta iken iki milyon okuyucusu olan May'ın bugün yalnız Almanya'da seksen milyona ulaşan bir okuyucusu vardır.(Munzel, 1979) Bu sayı ilk bakışta abartılı gibi gözükebilir, ama değil. Çünkü Almanya'da her sınıftan okuyucu May'ın romanlarını okumaktadır. Bu sayı aslında *Kitle Yazını*'na ters bir gerçek de değildir. Çünkü, yapılan araştırmalar göstermiştir ki, gençler ve eğitim düzeyi düşük insanlar *Kitle Yazını*'na daha çok eğilimli olsalar da, içeriğinden dolayı kültür düzeyi yüksek olanlar da bu türe ilgi göstermektedir. Örneğin, Albert Einstein gibi bilim adamlarından Hitler gibi politikacı ve ideolojik insanlara ve bir çok yazar çizer grubuna kadar çok sayıda *kültür düzeyi yüksek* insanlar, May'ın romanlarını okuduklarını ve etkilendiklerini belirtmiştir.

May, Alman toplumu üzerindeki bu etkisinden dolayı farklı dünya görüşüne sahip guruplar tarafından çeşitli nedenlerle gündeme getirilmiş ve anısına törenler

düzenlenmiştir.Örneğin Hitler, onu "*Halkın Yazarı*" (Nayhauss, 1989: 486)olarak taçlandırmış; Komünistler, Kızılderililer gibi ezilen insanların yanında yer aldığı için onu "*Sömürgeciliğin savaçısı*" (Nayhauss, 1989: 341) olarak anmışlardır.

May'ın romanlarının sanatsal açıdan yeterli olmadığı görüşü ortak olarak benimsenmekle birlikte, özellikle genç okuyucu üzerinde bıraktığı, kimilerince olumlu, kimilerince olumsuz etkiden dolayı günümüzde hâlâ tartışılmaktadır. Bu nedenden dolayı, bu etkinin nedenleri ve May'ın amaçları, edebiyat didaktiği(1) ve sosyolojisi açısından incelenmelidir. Çünkü Prof. Dr. Doğan'ın da belirttiği gibi, "Okuyucunun kendisini bir anda içinde bulduğu bu dünyanın onun üzerindeki etkisi, "Kitle Yazını"nın üzerinde düşünülmesi gereken problemlerden en önemlisini oluşturmaktadır." (Doğan, 1995: 483)

Kahraman olgusu ve bu olgunun sosyal, kültürel ve siyasal nedenleri

May'ın yapıtları, Almanya dışındaki Alman dili ve edebiyatı uzmanlarınca hep 'Orient' (Doğu) olgusu çerçevesinde, yani "kötüler" açısından incelenmekte; yazarın *kötü*'ye bakış açısı saptanıp, eleştirilmektedir. Eğer burada bir *Kitle Yazını* söz konusu ise, ki bundan hiç kimsenin şüphesi yoktur, o zaman bildik *kötü*'nün yanında yine bildik "*iyi*"nin veya siyah'ın yanında beyaz'ın da yer alması gerekir. Zaten *Kitle Yazını'nın* kurgusu da bu ikilem üzerine kurulmuştur. Çünkü burada kahramanlar statik tiplerdir. Bu konuda bir çalışma yapan prof. Dr. Yüksel Yüksel Baypınar, *Kitle Yazını'nın* anlatılan kahramanları şöyle tanımlar: "Karakter bakımından siyahın beyaza zıtlığı kadar birbirinden farklı olan bu tipler esasen romanların kurgusunda "*iyiler*" ve "*kötüler*" olmak üzere iki ayrı kutbu oluştururlar."(Baypınar, 1990: 57)

Ayrıca bilindiği gibi *Kitle Yazını*'nda "Okurun kendini özdeşleştirebileceği, güncel kahramanlar yaratılmasına dikkat edilmektedir."(Doğan, 1995: 481) Bu durum May'ın yapıtları için de geçerlidir. May, *Kitle Yazını'nın* sağlamış olduğu genelleme ve şablonumsu anlatımın kolaylığına da sığınarak, yapıtlarında çağdaş Donkişot'u çağrıştıran kahramanlar yaratır. Amacını, çizdiği bu kahraman tipleriyle gerçekleştirmek ister. Ancak May'ın romanlarında 'siyah' olan 'kötü' olan hep *öteki*, 'iyi' olan, 'beyaz' olan da doğrudan Almanlardır. May'ın romanlarındaki tüm kahramanlar, adları ne olursa olsun, örneğin *Kara ben Nemisi*, *Old Shatterhard* ve ya *Emil- Joseph Schwarz*, Almandırlar; bir Alman şehrinde yola çıkar ve yine ünlü bir Alman şehrine geri dönerler.

Yazarın betimlediği kahramanların özelliklerine bakıldığında, burada amacın yalnızca sıradan okuyucunun merak ve heyecanını kamçılıyıp romanları okunabilir kılmaya

yönelik olmadığı, onlarla, gençlere birer örnek davranış modelleri. (Alm: Identifikationsfigur) sunulmak istendiği anlaşılır. Bu da May'ın romanlarında öncelikle *'kahraman' olgusunun* incelenmesi gerektiğini gösterir.

May, yapıtlarında çizdiği kahraman tipleriyle, her şeyden önce gençlerin ulusal gururlarını okşayarak, Alman insanının üstünlüğünü belleklere yerleştirmeye çalışır. Bunu yaparken de aynı zamanda örnek davranış modelleri sunar. Bu olguyu daha iyi anlamak için, önce söz konusu döneme kısaca göz atmakta yarar vardır.

May'ın romanlarında görülen ideal insan tiplerinin veya abartılmış bir Alman kimliği ile donatılan roman kahramanlarının o dönemde ilgi görmesinin siyasal, sosyal ve psikolojik nedenleri vardır. Her şeyden önce, o tarihte okuyucunun 'üstün Alman' beklentisi vardı. Bu ise, o dönem Almanya'sında yaşanan sosyal, kültürel ve siyasal gelişmelerin bir sonucuydu.

19. yüzyılın ikinci yarısında Almanya'da siyasal gelişmelere paralel olarak Alman kolektif bilincinde bir öz güven gelişti. Bu gelişme, doğrudan 3. Napolyon Savaşlarıyla ilgiliydi. Çünkü 3. Napolyon, 1870 yılında Prusya'ya savaş ilan etmişti. Tüm Almanlar bu savaşın kendilerine yapılmış bir saldırı olduğunu kabul ederek saldırıya geçmişlerdi: Bu savaşta Kuzey Almanya, Güney Almanya, Prusya orduları Fransa'nın üzerine yürüdüler. 3. Napolyon orduları darmadağın olarak 1870 yılının Eylül ayında teslim olmağa mecbur oldular. Almanlar, Paris kentinin içlerine kadar yürüyüp, Fransızları barış imzalamaya zorladılar. Bu gelişmelerin sonrasında 18 Ocak 1871 yılında Bismarck bu birliği siyasal birliğe çevirerek Alman İmparatorluğu'nu kurdu.

Ayrıca, Alman İmparatorluğu'nun kurulmasından birkaç yıl sonra başlayan ve 1. Dünya Savaşı'na kadar süren bir zaman dilimi, yani Karl May'ın yazdığı dönem, Almanlar için sömürge politikalarının etkili olduğu bir dönemdir. Bu dönemde Alman İmparatorluğu, Güney Afrika sahillerini, Togo, Kamerun, Doğu Afrika bölgeleri ve bazı Afrika ve Uzak Doğu ülkelerini içine alacak kadar geniş bir sömürge kurdu.

Bu gelişme siyasal birliği doğurmuş olduğu özgüveni daha da artırdı. Çok ilginçtir, Karl May'ın Alman kahramanları yukarıda adı geçen Alman sömürgelerine gitmezler. Onlar, sömürgeleri altına almadıkları yerlere giderler, bir başka anlatımla yeni sömürgeler kazanmaya çalışırlar.

Sosyolog Norbert Elias, Hitler dönemi Almanya'sının ırkçılığa varan milliyetçi çizgisini yorumlarken de aynı noktaya dikkat çeker. Bu öz güvenden olsa gerektir ki, Alman aydınlarının kendi uluslarına yönelik öz eleştirileri de bu tarihten sonra hız keser.

Bu konuda L. Müller, daha da ileri bir tarihe gider ve Fransız savaşlarının Alman toplumu üzerindeki etkisine şöyle değinir." Goethe ve Schiller gibi büyük klasik yazarlar, kendilerini "dünya vatandaşı" görüyorlardı. Oysaki Fichte'nın 'Alman Ulusuna Sesleniş'i yeni bir milliyetçi duygunun ifadesiydi. Ernst Moritz Arndt'ta ulusal üstünlük vurgusu çok daha güçlüydü. Almanya onun yazılarında 'Avrupa'nın kalbi'ydi. Almanlar Avrupa halkının kökeniydi. Hepsi Almanlara bağlıydılar."(Müller, 1982: 18) Fridrich Meinecke, Alman aydınının kendi benliğini Avrupa uluslarından ayrı ve üstün görececek kadar ileri götürmesini eleştirir.

Bu öz güven, Karl May gibi yazarları Cervantes'in *Don Kişot* adlı yapıtında görülen kahraman tipinin çağdaş ve milliyetçi versiyonlarını yaratmaya götürdü. Bu durum, en güzel anlatımını doğaldır ki 'Kitle Yazını'nda buldu. Çünkü, 'Kitle Yazını'nın gerilimli ve okuyucu beklentilerine uygun bir içeriğe sahip olması yazarları bu beklentilere göre yazmaya yönlendirdi. Çünkü, okuyucu açısından Kitle Yazını'na baktığımızda beklentiler doğrultusunda "(...) Duygusal, ideolojik manüplasyon"ların varlığını görürüz. Bunlar aynı zamanda "(...) Sosyal terapi niteliği taşır.(...) Okuyucunun beklentisine uygunluk sağlar." (Doğan, 1995: 432)

Ayrıca sanayileşmenin de böyle bir kahraman tipinin yaratılmasında dolaylı da olsa etkisi oldu. Çünkü sanayileşme sürecinde ulusal değerlerin değişmesi, etik çöküntü gibi sosyal sorunlar kaçınılmaz olur.(Doğan, 1998)

Bu durumda insanlar geçmiş değerlere sahip çıkma, kimliklerini koruma uğraşına girerler. Avrupa tarihi incelendiğinde, böyle bunalımlı günlerde, özellikle değer ve yargıların erozyona uğradığı günlerde akla gelen şey Sokratesçi insan modelidir. Bu modelde, her konuda ölçü ve denge esastır. Bu uğraş Avrupa edebiyatı tarihi içinde en somut ifadesini şövalye destanlarında bulmuştur. Çünkü Şövalye destanlarında temel amaç '*örnek davranış modelleri*' sunmaktı. Ancak burada denge korunamamıştır. (1)

'Köle Kervanı'nda Örnek" kahramanlar

¹ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: Battal İnandı(Arvasi): Bir Eğitim Romanı Olarak Alman Şövalye Edebiyatı. Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi. Prof. Dr. Yaşar Önen'e Armağan Özel Sayısı.XX, 5.1 -1 Ankara 1988

May'ın gezi romanlarındaki Almanlar, neredeyse mitolojik kahramanların sahip olduğu üstün yetilerle donatılarak dünyayı kurtarmak amacıyla yollara koyulmuşlardır. İlk büyük romanı *Das Waldröschen* bir Alman doktorun, Meksikalı haydutlarla, çocuk tacirleriyle masalımsı savaşını anlatır. İspanya, *Meksika* ve *Uzak Doğu'* ya kadar uzanan bir coğrafyada geçen olaylarda Alman doktor, gezisi boyunca tam 2293 kişiyi öldürür. Yazarın diğer gezi romanlarındaki kahramanların özellikleri ve amaçları da bundan farklı değildir. May, bunlarda da dünyayı kurtarmak için Alman kahramanlarını uzak ülkelere savaşmaya gönderir. Neredeyse tüm ulusların sorunları onların sorunudur ve hepsine yardım etmeye hazırdırlar.

May, böyle bir kahraman tipi ile gerçekleştirmek istediği 'âsil amacını' *'Winnetou I'* adlı romanına yazdığı girişte açıkça dile getirir. Bu romanda, Kızılderililere yardım etmek için Amerika'ya giden *Old Shatterhand* adlı Alman'ın yaşadıkları anlatılır. Romanın girişinde May şunları söyler: "Zayıfların kuvvetliler karşısında ezilmesi korkunç bir doğa kanunudur. Ancak bu bütün canlılar ve dünyaya ait şeyler için geçerlidir. Oysa ki her toplumda bunu görmüyoruz. Demek ki, ya bu kanun gerçek değil, ya da tanrısal bir çare vardır. İddia edebiliriz ki, Kızılderililer için böyle bir çare var." (May, 1962: 620) Romanın ilerleyen sayfalarında da, *Apacı* kahramanlarından *Winnetou* için hayatını bile seve seve verebileceğini söyler. Dolayısıyla May, zayıfların kuvvetliler karşısında yok olduğu düşüncesini benimsemekle kalmaz, "ölen adam" (May, 1962: 5) olarak nitelediği Kızılderilileri de bu zayıflar gurubundan görür. Ancak ona göre zayıflar ayakta kalabiliyorsa bu, Tanrı'nın Almanlar gibi kuvvetlileri yardıma göndermesi ile mümkündür. Yani *'tanrısal çare'* Almanlardır. Çünkü May, dünyayı değiştirmeyi düşünür bunu da başaracak olanlar ancak Almanlardır.

Böyle özetleyebileceğimiz May-Romanları ve kahramanları birbirine benzese de en dikkat çeken yapıtı "*Die Sklavenkarawane*" (Köle Kervanı)⁽²⁾ adlı romanı ve onun Alman kahramanlarıdır. Çünkü bu romanda, Afrika'ya geziye giden bu kez bir Alman Profesördür. Bir araştırma gezisi için Afrika'ya giden 'kahraman', son derece üstün özelliklere sahiptir, yani her yönüyle tam örnek alınacak bir modeldir. Bu Profesörün kendi alanı dışında da bilmediği şey yoktur: tüm dilleri, o dilleri konuşanlar kadar akıcı bir biçimde konuşur; çok keskin bir zekaya sahiptir; tüm üstün savaşçı yetilerle donatılmıştır ve üstelik doktordur. Herkese karşı saygılı, ama hiç kimseye boyun

² Bu romandan yaptığımız alıntılar için bkz.: Karl May: *Die Die Sklavenkarawane*. Karl- May - Verlag Bamberg 1963.

eğmeyecek kadar âsil ve gururludur. Sıradan bir insana nasıl davranıyorsa, bir krala da öyle davranır.

Kısaca, *Nietzsche*'nin "üstün insanı"dır(Nayhauss, 1989: 497) Nitekim romanın sonunda, Almanların köle tüccarının elinden kurtardıkları Emir, Almanya'ya gönderdiği bir mektubunda, onları "çöldeki peygambere"(K., s.397) de benzeterek 'üstün insan' olduklarını bir yabancıнын bakışıyla da dile getirir.

Romanda ayrıca Emil *Schwarz*'ın kardeşi Joseph *Schwarz*'ın ve çok sayıda zencinin *Abu el Mot* adlı bir köle tüccarı tarafından satılmak üzere tutsak tutulduğu anlatılır. Bu tutsaklar içinde *Kenadem Emiri* de vardır.(K., s.360) İki Alman ve bazı yardımcılarıyla, köle tüccarının izini bulur. Elleri ve ayakları bağlı olan tüm köleleri kurtararak özgürlüklerinin kavuşmasına yardımcı olurlar.(K., s.370) Sonunda "*Galipler*" Almanya'ya geri döner. Güney Almanya'nın tanınmış bir üniversitesinde görevlerine devam ederler. "Bu üniversitenin ileri derecede güzelce boyanmış bir koridorunda bir tabela asılıdır: (...) 1. Katta Profesör Dr. Emil *Schwarz*, 2.katta Profesör Dr. Joseph *Schwarz*, 3. katta Prof. Dr. Ignatius *Pfotenhauer*." (K., s.396)

May, çizmiş olduğu amaca yönelik olarak kahramanlarını anlatırken, üç temel anlatım yöntemi kullanır: 1. Alman kahramanların örnek alınacak davranışlarını ve üstünlüklerini 'her şeyi bile anlatıcı'nın (Alm:allwissender Erzaehler) bakış açısıyla gözler önüne serer. 2. Alman kahramanlarını, romanın Alman olmayan diğer kişilerinin bakış açısıyla veya onların ağzından doğrudan dile getirir. 3. 'Öteki' ile Alman olanı karşılaştırarak okuyucunun belleğinde Almanların farkını ve örnek davranışlarını pekiştirir.

Alman kahramanların en dikkat çekici özellikleri, fiziksel, ussal, duygusal ve ahlaksal üstünlükleridir. Bunlar içinde 'korkusuzluk' önde gelir. Kahramanlarının korkusuzluklarının derecesini göstermek için olaylar genellikle ıssız yerlerde geçer. Tehdit edenler ise ya vahşi hayvanlardır ya da silahlı eşkıya çeteleri veya her ikisi de. Örneğin Botanik profesörü *Emil Schwarz*, Alman arkadaşları *Pfotenhauer* ile birlikte aslında bazı bitki ve hayvanlar üzerinde araştırma yapmak için Afrika'ya gider. Bunu *Emil Schwarz*'ın ağzından dinleyelim:" Buraya ülkenin Fauna ve Flora'sını incelemeye ve mümkün oldukça çok sayıda bitki ve hayvan örneklerini vatanıma götürmeye geldim."(K., s.33) Profesör, topladığı malzemeyi kiraladığı develerle ve koruyucularla liman kenti olan *Fachodah*'a götürmek ister.(K., s.18) Kervanbaşı olan *Schech el dschemal*, yol boyunca Almanı öldürüp, mallarına ve parasına nasıl sahip olabileceği

konusunda planlar yapar, ama tüm planlar başarısız olur. Çünkü korkusuz Alman 'kahraman' tek başına olmasına karşın kervanbaşı ve beş arkadaşının ellerini bağlayarak tutsak eder. Veya Schwarz'ın, yüzlerce Afrikalının öldüremediği iki aslanı, ıssız bir çölde tek başına öldürmesi ve hatıra olsun diye de dişlerini söküp Almanya'ya götürmesi onun gücünü ve korkusuzluğunun adeta romandaki sembolüdür. Anlatıcı bu olayı şöyle anlatır: "Almanın ilk kurşunu aslanın gözünden girip beynine saplandı. İkinci kurşun kalbini sıyrıp geçti. Son kurşun Aslanın ölümünü getirdi" (K., s.48) Bu olayı gerçekleştiren Alman Profesör, aynı zamanda her an yanındaki kervan başından bir saldırı beklemektedir. Böyle bir psikoloji içinde bile, korkusuzca büyük kahramanlıklara imza atabilir.

May, kahramanlarını anlatırken, 'asil amaçlar' peşinde olduğu için okuyucuyu inandırmaya yönelik yöntemler kullanır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, onların üstünlüklerini aynı zamanda diğer ulustan insanların bakış açısıyla da anlatır. Örneğin tek kurşunla havada uçan bir kuşu vuran Alman, kervancı başının söyledikleri şöyledir: "Efendi, sen çok mükemmel bir nişancısın. Bizim üniversitelerimizde hiçbir Profesör silahtan anlamaz." (K., s.13) Veya aslanı öldürmesi karşısında: "Efendi, sen iki aslanı birden öldürdün. Sen bir kahramansın , gerçek bir kahraman."(K., s.81)

Burada bir taraftan Alman insanının her yönüyle 'öteki'nden üstün olduğu için korkmadığı anlatılırken, diğer taraftan da, kahraman, korkmanın kişiye yararı olmadığı için kendisinin de korkmadığını doğrudan açıklar. Ancak May, bunun ölçüsünü kaçırp, ancak *Don Kişot* romanında görülebilecek bir abartıya kaçır. Ancak her iki kahraman arasında fark vardır: Cervantes'ın *Don Kişot'u* 16. yüzyıl İspanya'sının kaybolan kültürel değerlerini koruma savaşımı veriyorken, May'ın kahramanları, daha çok ulusal bir gurur ile olması gereken veya olması düşlenen değerlerin modelliklerini yaparlar. Ancak onun kadar saf, toplum dışı değiller. Ayrıca May, *Don Kişot'un* yel değirmenleri ile savaşmış olma saflığından ders alarak, kahramanlarını Amerika, Afrika ve Asya gibi ülkelerdeki eşkıya çeteleri ile savaştırır.

May'ın kahramanları öylesine Batılı değerlerle donatılmışlardır ki, tüm maddi ve manevi güçlerini ölçülü kullanırlar, gereği kadar yerli yerinde, tıpkı Yunan estetik anlayışındaki sade ve asil güzellik gibi. Yani, herşeyde ölçü ön plandadır. Örneğin kendilerini öldürmeye gelen eşkıya çetesinin üyeleri, Alman *Schwarz* tarafından tutsak edilir. Tutsaklar, öldürülmekten kurtulmak için, Hıristiyanlık dinine geçmek istediklerini bildirirler. Alman, bu tutum karşısında tam bir yargıç gibi davranır: "Ben, size inancınıza göre değil, davranışlarınıza göre ceza veririm."(K., s.362)

Ölçülü davranma konusunda May'ın Alman olan kahramanları diğer tüm Avrupalılardan daha da ölçülü davranırlar. 'Köle Kervanı'nda bir Macar ile bir Alman çölde kiraladıkları kervanla yollarına devam ederken, arkalarında onları takip eden bir haydut çetesini fark ederler. Macar olanı, her iki kervandaki Afrikalıların birleşip kendilerini öldürme ihtimalini düşünerek yanlarında bulunanların derhal kurşuna dizilmesinin iyi olacağını söyler. Bunun üzerine Alman Schwarz'ın verdiği yanıt her iki Avrupalının arasındaki anlayış farkını gösterir: "Hayır, elimizde kesin bir kanıt yok. Olsa bile, ben buna karşıyım. Ben ancak kaçınılmaz olduğunda öldürmeyi seçerim."(K., s.55) Veya Schwarz, kardeşini elinde tutarak bulunduran köle tüccarı ile yüzyüze görüşme teklif eder ve ona hiçbir şey yapmayacağı konusunda söz verir. Tüccar, onun bir Alman olduğu ve mutlaka sözünde duracağını bildiği için teklifi kabul eder ve gelir. Schwarz'ın Slovak arkadaşı bunu fırsat bulup tüccarı öldürmek istemesine karşın o, "Ben söz verdim ve verilen söz geçerlidir," der. Diğer Alman hemen konuşmaya katılır: "Tabii ki, verilen söz tutulmalıdır. Yoksa ona kurşunu ben sıkardım", (K., s.378) diyerek Alman insanının farkını gösterir. Kısaca diğer romanlarında olduğu gibi 'Köle Kervanı' romanında da Almanlar, hep Avrupalılarla karşılaştırılarak anlatılır. Burada da Alman olanı her yönüyle diğer Avrupalılardan üstündür: Slovak ve Macarlar korkar, Alman korkmaz; onlar tehlikeyi sevmezler, bu tehlikesiz yaşamı monoton bulur: onlar öldürmekten yanadırlar, Alman çok mecbur kalmadıkça öldürmez.

May, bu romanında Alman olan kahramanlarının *üstün ve ölçülü* davranma, düşünme ve yaşamalarına o kadar dikkat eder ki, okuyucunun gözünde hep birer örnek davranış modeli olsunlar diye, haklı bile olsa öldürme gibi, aşağılama gibi eylemleri başkalarına yaptırır onları bulaştırmaz. Dolayısıyla okuyucunun Alman kahramanlara karşı sempatisi kırılmaz. Örneğin, köle tüccarının ajanları olduğunu anladığı kişiye falakayı, kendisi değil de yanındaki Sudanlılara attırır. Çünkü olay korkunçtur: " Kuvvetli bir dalı kırdılar. Biri Dauvari'nin üzerine oturdu. Ayaklarını gerdiler. Ağacın dalı ile bağladılar. Diğer iki kişi adamı falakaya çekti. Hayvan gibi bağırıyordu." (K., s.355) Veya Schwarz, kardeşini de elinde bulunduran ve aylarca takip ettiği köle tüccarını yakalar, ama öldürmez. Aslında o, okuyucunun gözünde ölümü de hak etmiştir. Ama buna rağmen, köle tüccarı onun haberi olmadan *Lobo ve Tolo* adlı iki Afrikalı tarafından öldürülür. Schwarz, bu olayı duyduğunda, "Korkunç bir şey. Bu bizim hesabımızda yoktu," (K., s.391) diyerek yine okuyucunun gözünde kana bulaşmamış bir örnek kişi olarak kalır.

Neuhauss, batılı düşünce biçimini şöyle açıklar: "Nedenlerden sonuçlara gitmek ve geleceğe yönelik güçlü tahminler de bulunmak, tipik Batılı bir düşünce biçimidir."

(Nayhauss, 1989: 494) Bu düşünce biçimi, May'ın Alman olan roman kahramanlarını tanımlar. Çünkü onun kahramanları da her zaman dikkatli ve akılcı düşünürler. Bir olay karşısında soğukkanlılıklarını korur, hemen harekete geçmezler. *Schwarz*, arkadaşına: "Dur! Yavaş ol! Önce bir gözetle, daha sonra iyice bak, sonra dinle ondan sonra harekete geç,(K.,s.384) diyerek ne kadar akılcı olduğunu gösterir.

Ayrıca yabancı olan aslında her yerde korkak ve çekingen davranırken May'ın Alman kahramanları, soğukkanlı oldukları için korku nedir hiç bilmezler, bir tehdit karşısında soğukkanlı ve adeta umursamaz davranırlar. Örneğin, *Schech el dschemal*'ın kendisini öldürme planını anlayan *Schwarz*, bu durumu başkasına anlatırken, çok rahat bir biçimde, "sanki sıradan bir olaymış" gibi sakince anlatır. Veya "Felaket kapıdaydı. Tahmin ettiğim şey gerçekleşti. Ben ise hala sakindim, öyle sakindim ki, satranç veya domino oynar gibiydim."(May, 1962: 235) gibi bir tutumla ne kadar soğukkanlı olduklarını gösterirler. Emil Schwarz, olaylar karşısında asla paniğe kapılmadan neden-sonuç ilişkisi ile sorunların mutlaka üstesinden gelmeyi başarır. Aynı zamanda çok zeki olduğu için, gelebilecek tehlikeleri önceden düşünmüş ve gerekli önlemleri almıştır. Akılcı bir düşünceyle duygularını hep kontrol altında tutmayı başarır. Schwarz, tutsak olan kardeşini köle tüccarlarının yanında gördüğünde, diğer kölelere zarar gelmemesi için son derece soğukkanlı davranarak varlığını belli etmemeye çalışır.

Köle tüccarı *Abd el Mot*, yaptığı bütün planlarını ortaya çıkaran Alman Schwarz'ın zekası karşısında hayrete düşer ve Almanların şeytandan daha akıllı olduklarını söyler. (K., s.392) Veya *Schech el dschemal*, Schwarz'a çölde bulunan *Aslan Çeşmesi*'nin öyküsünü anlatır. Bu öyküye göre, her yıl çeşmenin başına gelen aslanı kimse öldüremez, ama bir "Frenistanlı" (K., s.8) gelir ve zekasını kullanarak aslanı tuzağa düşürür.

May'ın romanlarının, Alman kahramanlarının en dikkat çeken karakteristik özelliklerinden biri de, onların yardımseverliğidir. 'Köle Kervanı' romanı da bunun örnekleriyle doludur. Bu romanda Alman kahraman, köle tüccarının elinden kurtardığı bir zenciye , "Tehdit altında olanlara yardım etmek bizim görevimizdir", (K.,s.148) diyerek yardım konusundaki düşüncelerini özetlemiş olur. Burada yine 'üstün insan'ın özelliklerini görmek mümkündür. Çünkü onlar diğer insanlara yardım ederken, din ve dil ayrımı gözetmezler.(K., s.149) Yapılan yardım karşısında hiçbir ücret veya hediye kabul etmezler. Çünkü bu yardımı insanlık adına yapmışlardır. Bu özellikleriyle nerdeyse tüm insanlık için birer umut gibidirler.

Ölçülü ve üstün olma konusundaki bir başka özellikleri ise ticaret ve bilimle ilgilidir.

Alman Emil Schwarz, kendi kendini yetiştirmiş bir bilim adamıdır. Gittiği her yerde ilk işi kütüphanelere gidip kitap okumak ve bilim adamlarıyla tanışmaktır. Bütün dünyayı gezmiş ve bilim uğruna her türlü tehlikeyi göze almıştır. Yerli bir insan, Afrika çöllerinde gezmenin çok tehlikeli olduğunu söylemesine karşın, Schwarz, "Biliyorum; fakat bilim sevgisi korkudan daha büyüktür,(K., s.81) diyerek bilime olan ilgisini gösterir. Kendisini bu sayede öyle geliştirmiştir ki, yeryüzündeki bütün ülkeleri, bütün kavimleri, onların köy ve kasabalarının adlarına kadar her şeyi bilir.(K., s.31) Ayrıca Botanik, zooloji, astronomi ve matematik gibi bir çok alanda uzmandır. (K., s.31) Oysaki Alman olmayanlar, onun gittiği ve gezdiği ülkelerin adını bile bilmezler.

Romanın sonunda yazarın amacına uygun olarak bütün köle tüccarlarının öldürüldüğü, tutsak Almanın kurtarıldığı, zencilerin köle tüccarlarının ellerinden kurtarılıp özgürlüklerine kavuştukları için, artık Almanların oradaki görevleri de bitmiştir. Dolayısıyla, anlatıcının "galipler"(K., s.396) diye tanımladığı Almanların vatanlarına geri dönme zamanı gelmiştir. Gitmeden önce son görevlerini yaparlar: "Seni biri mi bize gönderdi? Evet., artık gidip savaşın bittiğini söylemek gerekir(...) Bir daha geleceğim. Başka bir gereksiniminiz var mı?" Aç mısınız?" (K., s.391)

Böylece gençlerin özdeşleşeceği figürler aracılığı ile dünyanın Alman insanına duyduğu gereksinim ve onların da bunu yerine getirebilecek güçte oldukları anlatılarak örnek davranış modelleri sunulur.

KAYNAKLAR

Arvasi, Battal: Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: Battal İnandı(Arvasi): Bir Eğitim Romanı

Olarak Alman Şövalye Edebiyatı. Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi. Prof. Dr. Yaşar Önen'e Armağan

Özel Sayısı.XX, 5.1 -1 Ankara 1988

Baypınar, Yüksel:Türk ve Alman Yığın Edebiyatı - Edebiyat Tarihine Alınmayanlar- ,

içinde: Ankara Üni. Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi dergisi. Cilt: XXIII - sayı 1-2 1990

Doğan, Şerife: "Bir Araştırma Problemi Olarak "Kitle Yazını", içinde: Eskişehir Üniversitesi.Tagungsbeiträge des V. Türkischen Germanistik- Symposiums, 1-2 Juni 1995

Doğan, İsmail: Sosyoloji Kavram ve Sorunları.1998 İstanbul

Gündoğan, Feruzan: Die Orientkonzeption Karl M und Mays im textuellen und visuellen

Umfeld.İstanbul Üniversitesi Alman Dili ve Edebiyatı Dergisi. Sayı VII, 1990 İstanbul

Kundera, Milan: Roman Sanatı 1993 İstanbul

Munzel, F: K. Mays Erfolgsroman "Das Waldröschen" Hildesheim. 1979

Müller, Helmut L.: Die Literarische Republik.Weinheim und Basel 1982

Nayhauss , Hans Christop Graf.V.: Die Wahrnehmung des Orients im Werke Karl Mays.,

in: Literaturrezeption in der Gegenwart, Bern 1989

May, Karl: Winnetou 1.Karl- May -Verlag Bamberg 1962

May, Karl: Die Die Sklavenkarawane. Karl- May -Verlag Bamberg 1963

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 13, Sayı: 2, Sayfa: 129-146, ELAZIĞ-2003

İNTERNET KAFELERE GİDEN BİREYLERİN ÖĞRENİM DÜZEYLERİ İLE İNTERNETİ KULLANMA AMAÇLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ (Elazığ İli Örneği)

The Relationship Between The Internet Use And Educational Level of Individuals Who Connect To Internet From Internet Cafes

Bünyamin ATICI

Abdullah DİKİCİ**

Özet

Gün geçtikçe yaygınlaşan internet kafeler, bireylerin internete erişimde bulunmalarını sağlayan önemli yerler olarak karşımıza çıkmaktadır. İnternet kafelerin hızla yaygınlaşması, aynı zamanda, bireylerin bu yeni ortama olan taleplerini de göstermektedir. Bu noktada, internet kafelere giden bireylerin ve bu ortamın farklı açılarından değerlendirilmesi önemli görülmektedir. Bu çalışmada, internet kafelere giden bireylerin öğrenim düzeyleri ile interneti kullanma amaçları arasındaki ilişki ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İnternet, İnternet Kafe, İnternet Teknolojileri, Bilgiye Erişim.

Abstract

Internet Cafe is a place which get to the people internet access. The internet cafes are growing fastly, because demands of people who want to access internet. In this point, to evaluate this new medium in different aspects is too important. In this article, we discuss the relationship between the education level and the purposes of the people who access to internet from internet cafes.

Keywords: Internet, Internet Cafe, Internet Technologies.

** Yrd. Doç. Dr. Fırat Üniv. T.E.F. Eğitim Bilimleri Bölümü. adikici@firat.edu.tr

1.Giriş

İnternet kafeler, internet bağlantısı bulunan bilgisayarların kurulu olduğu ve internet kullanımının yanı sıra, bilgisayarlarda oyun oynama, yazıcı servisi, temel bilgisayar kullanımı (yazı yazma, tablo yapma) vb. hizmetlerin sunulduğu ortamlar olarak tarif edilebilir (Gökcol, 2000a). İnternet kafeler, tüm dünyada olduğu gibi, özellikle, ülkemizde de bireylerin internetle tanışmasını sağlayan mekanlar olarak düşünülebilir. Gökcol'un da (2000b) belirttiği gibi, bir bilgi ve iletişim teknolojisi olan internet, ülkemizde daha çok "boş zaman geçirme ve eğlenme" aracı olarak kişisel kullanıcılara tanıtılmıştır. Bu noktada, internetin en önemli yararı olarak ele alınabilecek "bilgiye ulaşma ve bilgiyi etkili bir biçimde kullanma" özelliğinin, ülkemiz açısından yeterli olduğu söylenemez.

Bir diğer önemli noktada, internet kullanımını yaygınlaştıran ve interneti kitlelere tanıştıran internet kafelere giden bireylerin internet'i kullanma amaçları ile eğitim düzeyleri arasındaki ilişkinin belirlenmesidir. İnternet kafelerin yaygınlaşması, bir yandan, internet kullanıcı sayısının artmasına neden olurken, diğer yandan, bu artışın yaş, sosyal sınıf ve demografik özelliklere göre de değişmesine yol açmaktadır. Örneğin, IBS Araştırma ve Danışmanlık'ın, 2000 yılında Türkiye'de internet kullanıcıları hakkında yaptığı araştırma, 1999 yılında yüksek gelir grubuna dahil bireylerin bilgisayar sahibi olduğunu ve internetten yararlandığını ve ancak son zamanlarda internet kafelerin yaygınlaşmasıyla birlikte kullanıcı kitlesinin de büyüdüğünü göstermektedir (http://haber.superonline.com/haber/arsiv/haberler/0.1106.32181_7_3243.00.html). Bu araştırma sonucuna göre, internet kafelerin bütün toplumsal kesimlere açık olması sayesinde hem gençler, hem de daha düşük gelir seviyesine sahip kişiler, internet kullanıcıları arasına katılabilmektedir. Ayrıca, yine aynı araştırmaya göre, internete olan ilgi Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde oldukça artmış bulunmaktadır. IBS'nin internet araştırmaları çerçevesinde, "internet servis sağlayıcılar" ve bilgisayar distribütörleri ile yapılan görüşmeler, Türkiye'nin doğusunda bilgisayar satışlarının ve internet'e bağlanma eğiliminin ciddi biçimde arttığını göstermektedir. Ayrıca, IBS Araştırma ve Danışmanlık tarafından, 2000 yılı başından itibaren sürdürülen araştırmalara göre, internet kafelerin yaygınlaşması ve bedava internet erişimi sağlayan bilgisayar kampanyaları kullanıcı sayısını yüzde 609 oranında artırmıştır. Son verilere göre, kullanıcı sayısının 3.7 milyonu bulduğu tahmin edilmektedir. Bu sonuçlara göre, 1999 yılından bu yana önemli artış gösteren internet kafe alışkanlığına paralel olarak kullanıcı sayısı da dikkat çekici biçimde yükselmiş bulunmaktadır. Son kullanıcı araştırmalarında, rastlantısal yönlendirme metodolojisini kullanan IBS, araştırmasını Türkiye'nin 7 ilinde, 4 ayda bir, internet kullanıcılarının evlerine giderek yüz yüze görüşmelerle gerçekleştirmiştir

(http://haber.superonline.com/haber/arsiv/haberler/0,1106,32181_7_3243.00.html). Haziran ve Kasım 2000 aylarında gerçekleştirilen araştırmaların sonuçları, Tablo 1’de gör÷lmektedir.

Tablo 1. İnternet Kullanıcılarının İnternete Erişimde Buldukları Yerler

Sonuçlar	Haziran	Kasım
Ev	%52	%36,5
İnternet Kafe	%27	%44,9
İşyeri	%26,4	%34,7
Diğer Mekanlar	%9	%18,1

Kaynak: http://haber.superonline.com/haber/arsiv/haberler/0,1106,32181_7_3243.00.html

Bu sonuçlar, internete erişimde bulunma açısından internet kafelere artan ilgiyi de göstermektedir. Ayrıca, “Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı” çerçevesinde, “Bilişim Teknolojileri ve Politikaları Özel İhtisas Komisyon Raporu” da, sosyal anlamda internet erişiminin yaygınlaştırılabilmesi için, internet kafelerin önündeki yasal engellerin kaldırılması gerektiğini bir öneri olarak ortaya koymaktadır (<http://ekutup.dpt.gov.tr/bilisim/oik576.pdf>).

2. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın genel amacı, internet kafelere giden bireylerin eğitim düzeyleri ile interneti kullanma amaçları arasındaki ilişkinin belirlenmesidir. Bu açıdan, internet kafelere giden bireylerin, eğitim düzeyleri ile bilgi edinme, eğlence, boş zamanları değerlendirme vb. interneti kullanma amaçları arasındaki ilişkinin belirlenmesi amaçlanmaktadır.

2. 1. Araştırmanın Alt Amaçları

Yukarıdaki genel amaçlar doğrultusunda belirlenen alt amaçlar şunlardır:

1. İnternet kafelere giden bireylerin eğitim düzeylerini belirlemek.
2. İnternet kafelere giden bireylerin meslek, cinsiyet, internet kullanımı vb. açılardan profilini belirlemek.
3. İnternet kafelere giden bireylerin eğitim düzeyleri ile interneti kullanma amaçları arasındaki ilişkiyi belirlemek.

3. Evren ve Örneklem

Bu araştırma, 2000-2001 eğitimöğretim yılında, Elazığ ilinde yürüt÷lmüştür. Araştırmanın evrenini, Elazığ il merkezinde faaliyet gösteren 58 internet kafe

oluşturmaktadır. Araştırmanın çalışma evreni ise, Elazığ il merkezinde faaliyet gösteren 8 internet kafeden oluşmaktadır.

4. Veri Toplama Araçları

Araştırmada kullanılan temel veri toplama aracı, internete kafelere giden bireylerin öğrenim düzeyleri ile interneti kullanma amaçları arasındaki ilişkiyi belirlemek üzere geliştirilmiş olan ve toplam 20 maddeden oluşan ankettir. Geliştirilmiş olan anket, internet kafelere giden toplam 200 kişiye dağıtılmış, ancak bunlardan 144 tanesi geriye dönmüştür.

5. Bulgular ve Yorumlar

Bu bölümde, araştırmaya katılanların öğrenim düzeyleri, iş durumları, interneti kullanma süreleri, internete erişim durumları vb. öğelere ilişkin elde edilen sonuçlar üzerinde durulmaktadır.

5. 1. Araştırmaya Katılanların Öğrenim Düzeyleri ve İş Durumları

Araştırmaya katılanların yüzde 2.8'i ilköğretim, yüzde 16.7'si ortaöğretim, yüzde 71.5'i yükseköğretim ve yüzde 9.0'ı yüksek lisans düzeyinde bulunmaktadır. Buna göre, araştırmaya katılanların yüzde 80.5'i yükseköğretim ve yüksek lisans düzeyindedir. Bu durum, araştırmaya katılanların öğrenim düzeyi açısından yüksek bir düzeye sahip olduğunu göstermektedir. Araştırmaya katılanların iş durumlarına bakıldığında ise, internet kafelere giden bireylerin büyük çoğunluğunu (%81.3) öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırmaya katılanların yüzde 7.7'si esnaf-serbest meslek, yüzde 4.2'si işsiz, yüzde 5.6'sı devlet memuru ve yüzde 0.7'si işçidir.

Tablo 2. Araştırmaya Katılanların Öğrenim Düzeyleri ve İş Durumları

Öğrenim Düzeyi	F	%	İş Durumları	F	%
İlköğretim	4	2.8	Esnaf- Serbest Meslek	11	7.7
Ortaöğretim	24	16.7	İşsiz	6	4.2
Yükseköğretim	103	71.5	Öğrenci	117	81.3
Yüksek Lisans	13	9.0	Devlet Memuru	8	5.6
			İşçi	1	0.7
Toplam	144	100.0	Toplam	143	99.3

5. 2. Araştırmaya Katılanların İnterneti Kullanma Süreleri ve İnternete Erişim Durumları

Tablo 3'te, araştırmaya katılanların interneti kullanma süreleri ve internete erişim durumları ile ilgili veriler verilmiştir. Buna göre, araştırmaya katılanların yüzde 8.3'ü 1-6 ay, yüzde 6.3'ü 7-11 ay, yüzde 52.1'i 1-2 yıl, yüzde 40'ı 3-5 yıl ve yüzde 3.5'i 6 yıldan fazla interneti kullandıklarını belirtmişlerdir. Bu veriler, araştırmaya katılanların büyük bir çoğunluğunun interneti kullanma sürelerinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Araştırmaya katılanların, internet kafe'lerin yanısıra internete erişim durumlarına bakıldığı zaman, yüzde 22.2'sinin ev, yüzde 4.2'sinin işyeri, yüzde 11.8'inin ev-işyeri ve yüzde 60.4'ünün sadece internet kafeleri kullandığı görülmektedir. Bu veriler, araştırmaya katılanların büyük bir çoğunluğunun (%60.4), internete sadece internet kafeleri kullanarak eriştiğini göstermektedir. Ev ve işyerinden internet erişiminde bulunanların da, internet kafeleri kullandığı görülmektedir. Bu durum, internet kafelerin internete erişim açısından önemini de ortaya koymaktadır. Çünkü, verilerden ev ve işyerinden internete erişimde bulunan bireylerin de internet kafeleri kullanma gereksinimi duydukları ortaya çıkmaktadır.

Tablo 3. Araştırmaya Katılanların İnterneti Kullanma Süreleri ve İnternete Erişim Durumları

Süre	F	%	Erişim	F	%
1-6 ay	12	8.3	Ev	32	22.2
7-11 ay	9	6.3	İşyeri	6	4.2
1-2 yıl	75	52.1	Ev-İşyeri	17	11.8
3-5 yıl	40	27.8	İnternet Kafe	87	60.4
6 yıldan fazla	5	3.5			
Toplam	141	97.9	Toplam	142	98.6

5. 3. Araştırmaya Katılanların Bilgisayar-İnternet'te Harcadıkları Zamana İlişkin Düşünceleri

Araştırmaya katılanların, bilgisayar ve internet'te harcadıkları zamana ilişkin düşünceleri Tablo 4'de görülmektedir. Tablo 4'e göre, araştırmaya katılanların, yüzde 43.1'i bilgisayar ve internet'te çok fazla zaman harcadığını düşünmezken, yüzde 13.9'u çok fazla ve yüzde 41.7'si kısmen zaman harcadığını düşünmektedir.

Tablo 4. Araştırmaya Katılanların Bilgisayar-İnternet'te Harcadıkları Zamana İlişkin Düşünceleri

	F	%
Evet	20	13.9
Hayır	62	43.1
Kısmen	60	41.7
Toplam	143	99.3

5. 4. Araştırmaya Katılanların Cinsiyetine İlişkin Bilgiler

Tablo 5'de, araştırmaya katılanların cinsiyetine ilişkin bilgiler verilmiştir. Araştırmaya katılanların, yüzde 11.8'i bayan ve yüzde 88.2'si erkektir. Bu sonuçlar, internet kafelere giden bireylerin, büyük bir çoğunluğunun erkek olduğunu göstermektedir.

Tablo 5. Araştırmaya Katılanların Cinsiyetine İlişkin Bilgiler

Cinsiyet	F	%
Kız	17	11.8
Erkek	127	88.2
Toplam	144	100.0

5. 5. Araştırmaya Katılanların İnternet Bağlantısı ve Bilgisayara Sahip Olma Durumları

Araştırmaya katılanların internet bağlantısı ve bilgisayara sahip olma durumları, Tablo 6'da verilmiştir. Araştırmaya katılanların, yüzde 47.9'u bilgisayarı olduğunu ve yüzde 51.4'ü ise bilgisayarı olmadığını belirtmiştir. Yine, araştırmaya katılanların yüzde 32.6'sı internet bağlantısına sahip iken, yüzde 66.7'si internet bağlantısına sahip bulunmamaktadır. Araştırmaya katılan bireylerin, yüzde 47.9'unun bilgisayarı ve yüzde 32.6'sının internet bağlantısı olduğu halde, bu bireylerin internet kafeleri kullanmaları dikkat çekmektedir.

Tablo 6. Araştırmaya Katılanların İnternet Bağlantısı ve Bilgisayara Sahip Olma Durumları

					%
Bilgisayarı olan	9	7.9	İnternet bağlantısı olan	7	32.6
Bilgisayarı olmayan	4	1.4	İnternet bağlantısı olmayan	6	66.7
Toplam	43	9.3	Toplam	43	99.3

5. 6. Araştırmaya Katılanların Haftada Kaç Saat İnternete Bağlandıklarına İlişkin Veriler

Tablo 7’de, araştırmaya katılanların haftada kaç saat internete bağlandıklarına ilişkin veriler görülmektedir. Buna göre, araştırmaya katılanların yüzde 13.9’u 0-1 saat, yüzde 11.8’i 2-4 saat, yüzde 24.3’ü 5-6 saat, yüzde 13.2’si 7-9 saat, yüzde 17.4’ü 10-12 saat, yüzde 13.2’si 21-40 saat ve yüzde 4.9’u 40 saat üzeri internete bağlandıklarını belirtmişlerdir. Bu sonuçlara göre, araştırmaya katılanların büyük bir çoğunluğu (%80.6) 0-1 saat ile 10-12 saat arasında internete bağlanmaktadır.

Tablo 7. Araştırmaya Katılanların Haftada Kaç Saat İnternete Bağlandıklarına İlişkin Veriler

	F	%
0-1 saat	20	13.9
2-4 saat	17	11.8
5-6 saat	35	24.3
7-9 saat	19	13.2
10-12 saat	25	17.4
21-40 saat	19	13.2
40 saat üzeri	7	4.9
Toplam	142	98.6

5. 7. Araştırmaya Katılanların İnterneti Kullanırken Karşılaştıkları Problemler

Araştırmaya katılanların, interneti kullanırken karşılaştıkları problemler, Tablo 8’de görülmektedir. Tablo 8’e göre, araştırmaya katılanların yüzde 48.4’ü istediği bilgiye ulaşamadığını, yüzde 16.7’si nerede olduğunu bilemediğini (siber-uzayda kaybolma), yüzde 77.8’i web sayfalarının açılmasının uzun zaman aldığını ve yüzde 43.1’i internete bağlanmanın çok pahalı olduğunu belirtmişlerdir. Araştırmaya katılanların yarıya yakını, bilgiye erişim amaçlı olarak internet kullanımında, problemlerle karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Web sayfalarının açılmasının uzun zaman alması ise, teknik bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine, ülkemizde halen daha internet erişiminin pahalı olmasının da önemli bir sorun olduğu görülmektedir.

Tablo 8. Araştırmaya Katılanların İnterneti Kullanırken Karşılaştıkları Problemler

	F	%
İstediğim bilgiye ulaşamıyorum	70	48.4
Nerede olduğumu bilemiyorum (siber-uzayda kaybolma)	24	16.7
Web sayfalarının açılması uzun zaman alıyor	112	77.8
İnternete bağlanmak çok pahalı	62	43.1

5. 8. Araştırmaya Katılanların İnterneti Kullanma Amaçlarına İlişkin Veriler

Tablo 9’da, araştırmaya katılanların interneti kullanma amaçlarına ilişkin veriler görülmektedir. Bu verilere göre, araştırmaya katılanların yüzde 47.9’u eğitim, yüzde 3.5’i alış-veriş, yüzde 54.9’u eğlence, yüzde 40.3’ü sohbet, yüzde 50.7’si bilgi edinme ve yüzde 46.5’i boş zamanları değerlendirme açılarından, interneti kullandıklarını belirtmişlerdir. Araştırmaya katılanların önemli bir oranı, interneti eğitim (%47.9) ve bilgi edinme (%50.7) amaçlı olarak kullandıklarını belirtmişlerdir. Bunun yanısıra, araştırmaya katılanların önemli bir kısmının da, eğlence (%54.9), sohbet (%40.3) ve boş zamanları değerlendirme (%46.5) açılarından interneti kullandığı ortaya çıkmaktadır. Şüphesiz, çok boyutlu bir yapıya sahip olan internetten çok farklı amaçlar için yararlanılabilmektedir. Ancak, internet kullanımının eğitim ve bilgi edinme noktasında yaygınlaştırılması daha da önemli görülmektedir. Bu açıdan, interneti bilgiye erişim ve bilgiyi paylaşım ortamı olarak değerlendirmek ve bu anlayışı yaygınlaştırmak gerekmektedir. İnternet kafeleri kullanarak internete bağlananların büyük bir çoğunluğunu (%81.3), öğrencilerin oluşturması da bu durumu daha da önemli bir hale getirmektedir.

Tablo 9. Araştırmaya Katılanların İnterneti Kullanma Amaçlarına İlişkin Veriler

	F	%
Eğitim	69	47.9
Alış-veriş	5	3.5
Eğlence	79	54.9
Sohbet	58	40.3
Bilgi edinme	73	50.7
Boş zamanları değerlendirme	67	46.5

5. 9. Araştırmaya Katılanların Vazgeçilmez İnternet Teknolojileri Olarak Gördükleri Ögelere İlişkin Görüşleri

Araştırmaya katılanların, vazgeçilmez internet teknolojileri olarak gördükleri öğelere ilişkin görüşleri, Tablo 10'da verilmiştir. Araştırmaya katılanların, yüzde 75.7'si www, yüzde 62.5'i e-posta, yüzde 42.4'ü elektronik sohbet, yüzde 9.0'ı internet telefonu, yüzde 6.9'u internet fax, yüzde 20.1'i video konferans, yüzde 28.5'i ses-video transferi, yüzde 12.5'i 3-D çevreleri ve yüzde 14.6'sı java'yı vazgeçilmez internet teknolojisi olarak gördüğünü belirtmiştir. Araştırmaya katılanların önemli bir kısmı, iletişim ile ilgili öğeleri (e-posta ve elektronik sohbet) vazgeçilmez internet teknolojileri kapsamında değerlendirmiştir.

Tablo 10. Araştırmaya Katılanların Vazgeçilmez İnternet Teknolojileri Olarak Gördükleri Ögelere İlişkin Görüşleri

	F	%
WWW	109	75.7
E-posta	90	62.5
Elektronik sohbet	61	42.4
İnternet Telefonu	13	9.0
İnternet Fax	10	6.9
Video Konferans	29	20.1
Ses-video Transferi	41	28.5
3-D Çevreleri	18	12.5
Java	21	14.6

5. 10. Araştırmaya Katılanların Web Adreslerini Nasıl Bulduklarına İlişkin Veriler

Tablo 11'de, araştırmaya katılanların web adreslerini nasıl bulduklarına ilişkin veriler görülmektedir. Buna göre, araştırmaya katılanların yüzde 62.5'i kitap/magazin/dergilerden, yüzde 66.7'si arkadaş çevrelerinden, yüzde 26.4'ü hiper bağlantılardan, yüzde 52.1'i arama motorlarından ve yüzde 28.5'i reklamlardan web adreslerini bulduklarını belirtmişlerdir.

Tablo 11. Araştırmaya Katılanların Web Adreslerini Nasıl Bulduklarına İlişkin Veriler

	F	%
Kitap/magazin/dergiler	90	62.5
Arkadaş Çevreleri	96	66.7
Hiper Bağlantılar	38	26.4
Arama Motorları	75	52.1
Reklamlar	41	28.5

5.11. Araştırmaya Katılanların Bilgiye Erişim Amaçlı Olarak İnterneti Hangi Sıklıkla Kullandıklarına İlişkin Veriler

Araştırmaya katılanların, bilgiye erişim amaçlı olarak interneti hangi sıklıkla kullandıklarına ilişkin veriler, Tablo 12'de görülmektedir. Buna göre, araştırmaya katılanların yüzde 35.4'ü çoğu zaman, yüzde 38.2'si bazen, yüzde 18.8'i nadiren ve yüzde 2.1'i hiçbir zaman seçeneği ile bilgiye erişim amaçlı olarak interneti kullandığını belirtmiştir. Araştırmaya katılanların yüzde 73.6'sı, çoğu zaman ve bazen olmak üzere bilgiye erişim amaçlı olarak interneti kullandığını ifade etmiştir.

Tablo 12. Araştırmaya Katılanların Bilgiye Erişim Amaçlı Olarak İnterneti Hangi Sıklıkla Kullandıklarına İlişkin Veriler

	F	%
Çoğu Zaman	51	35.4
Bazen	55	38.2
Nadiren	27	18.8
Hiç	3	2.1
Toplam	136	94.4

5. 12. Araştırmaya Katılanların İnterneti Son altı Ayda Belirtilen Herbir Kategori İçin Hangi Sıklıkla Kullandıklarına İlişkin Veriler

Tablo 13'de, araştırmaya katılanların interneti son altı ayda belirtilen herbir kategori (online haberler, ticari ürün ve hizmetler, kaynak materyaller vb.) için, hangi sıklıkla kullandıklarına ilişkin veriler görülmektedir. Araştırmaya katılanların yüzde 29.2'si sohbet grupları, yüzde 15.3'ü haber grupları, yüzde 10.4'ü kaynak materyaller ve yüzde 9.7'si online haberlere ulaşmak için günlük olarak interneti kullandıklarını ifade etmişlerdir. Araştırmaya katılanlar, ticari ürün ve hizmetler (%3.5), araştırma

İnternet Kafelere Giden Bireylerin...

raporları/projeler (%5.6), finansal bilgiler (%2.8) ve sağlık bilgileri (%2.8) kategorilerinde günlük olarak düşük düzeyde interneti kullandıklarını belirtmişlerdir. Haftalık olarak internet kullanımında haber grupları (%29.2), sohbet grupları (%24.3), kaynak materyaller (%18.1), online haberler (%18.1), ticari ürün ve hizmetler (%9.7) ve araştırma raporları/projeler (%15.3) kategorilerinde bir artış gözlenmektedir. Araştırmaya katılanlar, özellikle, interneti ayda birkaç kez araştırma raporları/projeler için yüzde 20.8 ve kaynak materyallere ulaşmak için yüzde 25.7 oranlarında kullandıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca, araştırmaya katılanların yüzde 19.4'ü online haberler, yüzde 27.8'i ticari ürün ve hizmetler, yüzde 26.4'ü araştırma raporları/projeler, yüzde 12.5'i kaynak materyaller, yüzde 63.2'si finansal bilgiler, yüzde 51.4'ü sağlık bilgileri, yüzde 17.4'ü sohbet grupları ve yüzde 17.4'ü haber grupları için interneti hiç kullanmadığını belirtmiştir.

Tablo 13. Araştırmaya Katılanların İnterneti Son altı Ayda Belirtilen Herbir Kategori İçin Hangi Sıklıkla Kullandıklarına İlişkin Veriler

	Gün lük		Hafta lık		Aylık		Ayda Biraz Kez		Hiç	
	F	%		%		%	F	%	F	%
Online Haberler	14	9.7	6	18.1	2	15.3	25	17.4	28	19.4
Ticari ürün ve hizmetler	5	3.5	4	9.7	8	19.4	30	20.8	40	27.8
Araştırma raporları/ Projeler	8	5.6	2	15.3	1	14.6	30	20.8	38	26.4
Kaynak Materyaller	15	10.4	6	18.1	5	17.4	37	25.7	18	12.5
Finansal Bilgiler	4	2.8		3.5		2.1	10	6.9	91	63.2
Sağlık bilgileri	4	2.8		5.6		2.8	24	16.7	74	51.4
Sohbet Grupları	42	29.2	5	24.3		6.3	11	7.6	25	17.4
Haber Grupları	2	15.3	2	29.2	7	11.8	2	1	25	17.4
							6	8.1		

5. 13. Araştırmaya Katılanların İnterneti Son Altı Ayda Belirtilen Etkinliklerin Yerine Hangi Sıklıkla Kullandıklarına İlişkin Veriler

Araştırmaya katılanların, interneti son altı ayda belirtilen etkinliklerin (TV izleme, kahveye gitme yerine vb.) yerine hangi sıklıkla kullandıklarına ilişkin veriler, Tablo 14’de görülmektedir. Buna göre, araştırmaya katılanların yüzde 32.6’sı TV izleme, yüzde 8.3’ü telefonla konuşma, yüzde yüzde 9.0’ı uyuma, yüzde 8.3’ü gazete/kitap okuma, yüzde 4.9’u sinemaya gitme, yüzde 40.3’ü kahveye gitme, yüzde 26.4’ü dışarıya çıkmak/gezmek yerine interneti günlük olarak kullandıklarını belirtmişlerdir. Bu yüzdeler arasında, kahveye gitmek yerine interneti günlük olarak kullanan bireylerin oranı (%40.3) dikkati çekmektedir. Bu oran, internet kafelerin kahvelerden ayrı olarak görülmesi ve değerlendirilmesi gerektiğini de ortaya koymaktadır.

Tablo 14. Araştırmaya Katılanların İnterneti Son Altı Ayda Belirtilen Etkinliklerin Yerine Hangi Sıklıkla Kullandıklarına İlişkin Veriler

	Günlük		Haftalık		Aylık		Ayda birkaç kez		Hiç	
	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%
TV izleme yerine	7	2.6	25	17.4		4.9	11	7.6	0	20.8
Telefonla konuşmak yerine	2	.3	8	12.5	0	6.9	16	11.1	9	41.0
Uyumak yerine	3	.0	23	16.0	0	6.9	14	9.7	9	34.0
Gazete/kitap okumak yerine	2	.3	35	24.3	7	11.8	22	15.3	9	20.1
Sinemaya gitmek yerine		.9	24	16.7	7	18.8	15	10.4	9	27.1
Kahveye gitmek yerine	8	0.3	9	13.2		6.3	12	8.3	9	3.2
Dışarıya çıkmak yerine	8	6.4	39	27.1		4.9	11	7.6	2	15.3

5. 14. Araştırmaya Katılanların İnternet Kullanımı Kapsamında Yaptıkları Etkinliklere İlişkin Veriler

Tablo 15’te, araştırmaya katılanların internet kullanımı kapsamında yaptıkları etkinliklere ilişkin veriler görülmektedir. İnternet kullanımı kapsamında, araştırmaya katılanların yüzde 24.3’ü akademik amaçlı çalışma, yüzde 55.6’sı diğer bireylerle iletişimde bulunma, yüzde 12.5’i çevrimiçi (online) müzik dinleme, yüzde 5.6’sı çevrimiçi video izleme ve yüzde 48.6’sı istediği kişisel bilgiye ulaşma etkinliklerinde bulduklarını ifade etmişlerdir. İnternet kullanımı kapsamında, araştırmaya katılanların yüzde 72.9’u akademik amaçlı çalışma yapma ve istediği kişisel bilgiye ulaşma etkinliklerinde bulunduğunu belirtmiştir.

Tablo 15. Araştırmaya Katılanların İnternet Kapsamında Yaptıkları Etkinliklere İlişkin Veriler

	F	%
Akademik amaçlı çalışma yapma	35	24.3
Diğer bireylerle iletişimde bulunma	80	55.6
Çevrimiçi (Online) müzik dinleme	18	12.5
Çevrimiçi video izleme	8	5.6
İstediği kişisel bilgiye ulaşma	70	48.6

5. 15. Araştırmaya Katılanların Web Sayfası Oluşturup Oluşturmadığına İlişkin Veriler

Araştırmaya katılanların, web sayfası oluşturup oluşturmadığına ilişkin veriler, Tablo 16’da görülmektedir. Buna göre, araştırmaya katılanların yüzde 20.8’i web sayfası oluşturduğunu, yüzde 59.0’ı oluşturmadığını ve yüzde 18.1’i ise kısmen oluşturduğunu belirtmiştir.

Tablo 16. Araştırmaya Katılanların Web Sayfası Oluşturup Oluşturmadığına İlişkin Veriler

	F	%
Evet	30	20.8
Hayır	85	59.0
Kısmen	26	18.1
Toplam	141	97.9

5. 16. Araştırmaya Katılanların İnterneti Kullanma Sıklığı Bağlamında Kendilerini Nasıl Tanımladıklarına İlişkin Veriler

Tablo 17’de, araştırmaya katılanların, interneti kullanma sıklığı bağlamında kendilerini nasıl tanımladıklarına ilişkin veriler görülmektedir. Buna göre, araştırmaya katılanların yüzde 20.1’i düzenli kullanıcı (günlük olarak mutlaka) ve yüzde 55.6’sı orta düzeyde kullanıcı (haftada 1-3 kez) olarak kendilerini tanımlamaktadır. Ayrıca, araştırmaya katılanların yüzde 19.4’ü arasıra (ayda birkaç kere) ve yüzde 2.8’i nadiren (yılda sadece birkaç kere) internete bağlandığını belirtmiştir. Bu sonuçlara göre, araştırmaya katılanların yüzde 75.7’si kendilerini düzenli ve orta düzeyde kullanıcı olarak tanımlamıştır.

Tablo 17. Araştırmaya Katılanların İnterneti Kullanma Sıklığı Bağlamında Kendilerini Nasıl Tanımladıklarına İlişkin Veriler

	F	%
Düzenli kullanıcı (Günlük olarak mutlaka)	29	20.1
Orta düzeyde kullanıcı (haftada 1-3 kez)	80	55.6
Arasıra (Ayda birkaç kere)	28	19.4
Nadiren (Yılda sadece birkaç kere)	4	2.8
Toplam	142	98.6

5. 17. Araştırmaya Katılanların Yaşamlarında İnternetin Yeri ve Öneme İlişkin Görüşleri

Araştırmaya katılanların yaşamlarında internetin yeri ve önemine ilişkin görüşleri, Tablo 18’de verilmiştir. Araştırmaya katılanlar yüzde 16.0 çok önemli değil, yüzde 9.7 önemli değil, yüzde 53.5 önemli, yüzde 19.4 çok önemli oranlarında, internetin yaşamlarında yeri ve önemine ilişkin görüş belirtmişlerdir. Buna göre, araştırmaya katılanların yüzde 72.9’u internetin yaşamlarında önemli ve çok önemli olduğu yönünde görüş belirtmişlerdir.

Tablo 18. Araştırmaya Katılanların Yaşamlarında İnternetin Yeri ve Öneme İlişkin Görüşleri

	F	%
Çok önemli değil	23	16.0
Önemli değil	14	9.7
Önemli	77	53.5
Çok önemli	28	19.4
Toplam	142	98.6

5. 18. Araştırmaya Katılanların Öğrenim Düzeyleri ile İnterneti Kullanma Amaçları Arasındaki İlişki

Tablo 19’da, araştırmaya katılanların öğrenim düzeyleri ile interneti kullanma amaçları arasındaki ilişki görülmektedir. Öğrenim düzeyi ilköğretim olanların yüzde 20’si alış-veriş, yüzde 20’si sohbet, yüzde 40’ı bilgi edinme ve yüzde 20’si boş zamanları değerlendirme açısından interneti kullanmaktadır. Araştırmaya katılanların, yalnızca, yüzde 2.8’inin ilköğretim düzeyinde bulunması, ilköğretim mezunu olanların interneti kullanma amaçlarını belirlemenin güçlüğünü de ortaya koymaktadır. Öğrenim düzeyi ortaöğretim olanların yüzde 12.2’si eğitim, yüzde 4.1’i alış-veriş, yüzde 26.5’i eğlence, yüzde 20.4’ü sohbet, yüzde 18.4’ü bilgi edinme ve yüzde 18.4’ü boş zamanları değerlendirme noktalarından interneti kullanmaktadır. Araştırmaya katılanların yüzde 16.7’si ortaöğretim düzeyinde bulunmaktadır. Ortaöğretim düzeyinde bulunanların yüzde 30.6’sı interneti eğitim ve bilgi edinme amaçlı olarak kullanmaktadır. Ortaöğretim düzeyinde bulunanların yüzde 59.4’ü ise, interneti eğlence, sohbet ve boş zamanları değerlendirme açılarından kullanmaktadır. Araştırmaya katılanlardan yükseköğretim düzeyinde bulunanların ise, yüzde 21’i eğitim, yüzde 1’i alışveriş, yüzde 24’ü eğlence, yüzde 15’i sohbet, yüzde 21’i bilgi edinme ve yüzde 18’i boş zamanları değerlendirme açısından interneti kullanmaktadır. Bu sonuçlara göre, yükseköğretim düzeyinde bulunanların yüzde 42’si interneti eğitim ve bilgi edinme amaçlı olarak kullanmaktadır. Yine, yükseköğretim düzeyinde bulunanların yüzde 58’si interneti eğlence, sohbet ve boş zamanları değerlendirme amaçlı olarak kullanmaktadır. Yüksek lisans düzeyinde bulunanların yüzde 28.6’sı eğitim, yüzde 10.7’si eğlence, yüzde 14.3’ü sohbet, yüzde 21.4’ü bilgi edinme ve yüzde 25’i boş zamanları değerlendirme amaçlı olarak interneti kullanmaktadır. Buna göre, yüksek lisans düzeyinde bulunanların yüzde 50’si interneti eğitim ve bilgi edinme amaçlı olarak kullanmaktadır. Yine, yüksek lisans düzeyinde bulunanların yüzde 50’si interneti eğlence, sohbet ve boş zamanları değerlendirme amaçlı olarak kullanmaktadır.

Tablo 19. Deneklerin Öğrenim Düzeyleri ile İnterneti Kullanma Amaçları Arasındaki İlişki

Ögr. Düz.	Eğitim	Alışveriş	Eğlence	Sohbet	Bilgi edinme	Boş Zamanları Değerlen.	To plam						
						%							
İlk		20		.20	40	0.20	00						
Orta	2.2	1	3	6.5	0	0.4	8.4	18.4	9	00			
Yüksek	5	21	01	3	24	2	15	5	21	0	0.18	67	00
YL		8.6			0.7		4.3		1.4		25.0	9	00

6. Sonuç ve Öneriler

Gün geçtikçe, her alanda önemini ve yaygınlığını artıran bilişim teknolojileri, internet kafeler gibi yeni ortamların oluşmasını da sağlamaktadır. Bu çalışmada, özellikle, bu yeni ortamlara giden bireylerin öğrenim düzeyleri ile interneti kullanma amaçları arasındaki ilişkinin belirlenmesi esas alınmıştır. Bunun için, Elazığ il merkezinde faaliyet gösteren sekiz ayrı internet kafe çalışmanın örnekleme dahil edilerek, buralarda bulunan 144 kişiye anket uygulanmıştır. Çalışma kapsamında elde edilen bulgulara dayalı olarak, aşağıdaki sonuçlar ortaya konulabilir:

- İnternet kafelere giden bireylerin büyük bir çoğunluğunu (%81.3) öğrenciler oluşturmaktadır. Bu öğrencilerin, yüzde 80.5'i lisans ve yüksek lisans düzeyinde bulunmaktadır.
- Araştırmaya katılanların büyük bir çoğunluğu (%60.4) sadece internet kafeleri kullanarak internete erişimde bulunmaktadır. Elde edilen verilerden, ev ve işyerinden de (okul) internete erişimde bulunan bireylerin, internet kafeleri kullanma gereksinimi duydukları ortaya çıkmaktadır.
- İnternet kafelere giden bireylerin büyük bir çoğunluğunu (%88.2) erkekler oluşturmaktadır.
- Araştırmaya katılanların yüzde 48.4'ü istediği bilgiye ulaşmadığını, yüzde 16.7'si ise nerede olduğunu bilemediğini (siber-uzayda kaybolma) belirtmiştir. Bu durum, bilgiye erişim amaçlı olarak internet kullanımındaki başlıca problem alanlarından birini oluşturmaktadır.
- Araştırmaya katılanların büyük bir çoğunluğu (%98.6) interneti eğitim ve bilgi edinme amaçlı olarak kullandıklarını belirtmişlerdir.
- Araştırmaya katılanların yüzde 46.5'inin, araştırma raporları/projeler ve kaynak materyallere ulaşmak için, internet kafeleri ayda birkaç kez kullandığı ortaya çıkmaktadır. İnternet kafelere giden bireyler günlük olarak en çok sohbet grupları ve haber grupları için (%44.5) internete erişimde bulunmaktadır. İnternet kafelere giden bireyler, interneti günlük olarak en az finansal ve sağlık bilgileri (%2.8) ve ticari ürün/hizmetler (%3.5) için kullanmaktadır.
- Araştırmaya katılanların önemli bir oranının (%40.3) günlük olarak kahveye gitmek yerine interneti kullandığı ortaya çıkmıştır. Bu oran, internet kafe'lerin kahvelerden ayrı olarak görülmesi ve değerlendirilmesi gerektiğini de ortaya koymaktadır.
- Araştırmaya katılanların büyük bir çoğunluğu (%72.9), interneti akademik

amaçlı çalışma yapma ve istediği kişisel bilgiye ulaşma kapsamında kullandığını belirtmiştir. Bu oranı, yüzde 55.6 ile diğer bireylerle iletişimde bulunma izlemektedir.

- Araştırmaya katılanların yüzde 75.7'si, kendilerini düzenli (günlük olarak mutlaka) ve orta düzeyde kullanıcı (haftada 1-3 kez) olarak tanımlamıştır.
- Araştırmaya katılanların yüzde 72.9'u internetin yaşamlarında önemli ve çok önemli olduğu yönünde görüş belirtmişlerdir. Bu durum, bilişim teknolojileri arasında yer alan internete karşı bireylerin sahip olduğu olumlu tutumları da göstermektedir.
- Öğrenim düzeyi ilköğretim olanların yüzde 60.0'ı interneti alış-veriş, sohbet ve boş zamanları değerlendirme açılarından kullanmaktadır. İlköğretim düzeyinde olanların yüzde 40.0'nin interneti bilgi edinme amaçlı olarak kullanması ise dikkati çekmektedir.
- Öğrenim düzeyi ortaöğretim olanların ise yüzde 30.6'sı, interneti eğitim ve bilgi edinme amaçlı olarak kullanmaktadır. Bu bireylerin yüzde 59.4'ü ise, interneti eğlence, sohbet, alış-veriş ve boş zamanları değerlendirme amaçlı olarak kullanmaktadır.
- Yükseköğretim düzeyinde bulunanların yüzde 42'si interneti eğitim ve bilgi edinme, yüzde 58'i ise eğlence, sohbet ve boş zamanları değerlendirme amaçlı olarak kullanmaktadır.
- Yüksek lisans düzeyinde bulunanların yüzde 50'si interneti eğitim ve bilgi edinme amaçlı olarak kullanmaktadır. Yine, bu düzeyde bulunanların yüzde 50'si ise, interneti eğlence, sohbet ve boş zamanları değerlendirme amaçlı olarak kullanmaktadır.

Elde edilen bu sonuçlara dayalı olarak aşağıdaki öneriler geliştirilebilir:

- İnternet kafelerin "bilgiye erişim ve bilgiyi paylaşım" merkezleri olarak ele alınıp değerlendirilmesi ve bu kapsamda yaygınlaştırılması gerekmektedir.
- İnternet kafelerin yaygınlaştırılması için, önündeki yasal engeller kaldırılmalıdır.
- Her düzey ve kesimde yer alan bireylerin, internet kafeleri kullanmalarını teşvik edilmelidir.
- Bireylerin istediği bilgiye ulaşabilmesini kolaylaştırmak için, çevrimiçi (online) ortamda bulunan Türkçe kaynaklar ve siteler zenginleştirilmelidir.
- İnternet kafe benzeri yapılanmalar, özellikle bütün kademelerde bulunan

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2003 13 (2)

okullarda kurulup, öğrencilerin hizmetine sunulmalıdır.

KAYNAKÇA

Gökcol, O. (2000a): Türkiye’de İnternet (İnternet Kafeler).

<http://www.sdu.edu.tr/internet/b210.html>

Gökcol, O. (2000b): Türkiye’de İnternet (İnternet’in Ülkemizdeki Sosyal Boyutu)

<http://www.sdu.edu.tr/internet/b211.html>

http://haber.superonline.com/haber/arsiv/haberler/0,1106,32181_7_3243,00.html

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Bilişim Teknolojileri ve Politikaları Özel İhtisas

Komisyonu Raporu (2001): <http://ekutup.dpt.gov.tr/bilisim/oik.576.pdf>

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 13, Sayı: 2, Sayfa: 147-165, ELAZIĞ-2003

OKULÖNCESİ ÖĞRETMENLERİ İLE OKULÖNCESİ ÖĞRETMEN ADAYLARININ EĞİTİMDE DRAMAYA İLİŞKİN KENDİLERİNİ YETERLİ BULMA DÜZEYLERİNİN BELİRLENMESİ¹

*The Level of Qualifications the Pre-School Teachers and Pre-School
Candidates in the use of Educational Drama*

Aysun GÜROL

Elazığ Öğretmen Sıdika Avar Anadolu ve Kız Meslek Lisesi Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Öğretmeni

ÖZET

Eğitsel dramanın eğitimdeki yeri oldukça önemlidir. Bu araştırmanın amacı, okulöncesi öğretmenleri ile okulöncesi öğretmen adaylarının eğitimde dramaya ilişkin görüşlerini belirlemektir. Araştırmanın evrenini, drama konusunda hizmetiçi eğitime katılan öğretmenler ile okulöncesi öğretmenliği programında öğrenim gören son sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. 377 öğretmen, 514 öğrenciden elde edilen veriler işleme alınmıştır. Nitelik düzeyini belirlemek için likert tipi ölçek geliştirilmiş, bunun için faktör analizi yapılmıştır (KMO: .84, Barlett testi: 23192,55).

Anahtar Kelimeler: Drama, eğitsel drama, nitelik, yeterlilik,

ABSTRACT

Educational drama has an important place in pre-school. The aim of this study is to determine the opinions of pre-school education teachers and teacher candidates about drama in education. A survey method was used in the study. The population includes both preschool education teachers and students studying preschool education program. The data were obtained from 377 teachers and 514 students. The data were analyzed by means of SPSS packet program. A likert style questionnaire was used. Factor analysis was used (KMO: 84, Barlett's test: 21192,55).

Key Words: Drama, educational drama, qualification,

¹ Doktora tezi özetidir (FÜBAP tarafından desteklenmiştir).

1. Araştırmanın Problemi

Bilgi çağında öğrenenlere; kazandıkları bilgi ve becerileri uygulayabilme, karar verebilme, sorumluluk alabilme, iletişim kurabilme, ekip halinde çalışabilme gibi yeterlikler kazandırılması gerekmektedir (Doğan, 1997:1). Bu yeterliklerin kazandırılması yöntem sorununu gündeme getirmektedir. Çünkü, amaçlar uygun yöntemin bulunup uygulanmasıyla işlerlik kazanabilmektedir (Oğuzkan, 1989: 54). Çağdaş eğitim yaklaşımında, bireyi öğrenme sürecinde etkili kılan, yaparak ve yaşayarak öğrenmesine olanak sağlayan, kendisini gerçekleştirmesine ve yaratıcı, üretken bir birey olmasına, başkalarıyla olumlu sosyal etkileşim kurmasına, kısaca tüm yönleriyle gelişmesine katkıda bulunan bir yöntem olan eğitsel/yaratıcı drama kullanılmaya başlanmıştır (Kaf, 1999: 2).

Üstündağ (1996), eğitsel veya yaratıcı dramının bir öğretim yöntemi, sanat eğitimi alanı ve bir disiplin olarak üç boyutta ele alınabileceğini vurgulamaktadır. Bu çalışmada ise eğitsel/yaratıcı dramının bir öğretim yöntemi olarak kullanılışı üzerinde durulmuştur. Eğitsel drama ile yaratıcı drama arasında fark olmasına karşın, bu çalışmada ayırım yapılmamış ve eğitsel drama yaratıcı dramayı da kapsadığı için eğitsel drama kavramı tercih edilmiştir. Eğitsel drama, okulöncesi eğitim, ilköğretim ve lise eğitimi sırasında, temel bilgilerden ikinci dil eğitimine, kavram eğitiminden, ordudaki askerlik eğitimine kadar farklı alanlarda, çeşitli ülkelerde uygulanmaktadır (Önder, 1999).

Diğer taraftan, öğretmenler "öğret-öğren-hatırla" şeklindeki davranışçı yaklaşımı uygulamak durumunda kalmaktadırlar. Bu tür kısır döngüyü değiştirmek için eğitim sistemimizde de girişimlerde bulunmaktadır. Bunlardan biri ve önemlisi ilköğretim programına drama dersinin seçmeli de olsa konması ve okulöncesi eğitim öğretmenlerine yönelik drama kurslarının sayısının artmasıdır. Eğitsel drama yöntemi, gerek hazırlık gerekse uygulama ve değerlendirme aşamalarında öğrenci merkezli eğitimi temel almaktadır. Amaç, çocukları öğrenme süreci boyunca etkin kılmak, bu süreç içerisinde neşeli vakit geçirmelerini ve öğretilenlerin kalıcılığını sağlamaktır.

Eğitsel drama, okulöncesi ve ilköğretime, oldukça geniş olanaklar sunmaktadır. Ancak, bu olanaklardan yararlanmak için uygulamaya dayalı öğretmen eğitiminin ve uygulamada dikkat edilmesi gereken diğer koşulların yerine getirilmesi önemlidir. Bunun yanı sıra, genel ve özel amaçlar ile tutarlı olarak eğitim programlarına yerleştirilebildiği oranda eğitsel dramadan beklenen yararlar elde edilebilir. Hem kendisinin hem de başkalarının ihtiyaçlarına ve duygularına karşı duyarlı, sosyal yönden gelişmiş, işbirliğine açık, özgür düşünceli ve yaratıcı kişilikte bireyler yetiştirilmesi, gerçekten isteniyorsa eğitsel drama en uygun yöntemlerden biridir.

Bu nedenlerden dolayı, eğitsel drama etkinliklerinin, eğitim amaçları doğrultusunda, eğitim programlarında daha yoğun olarak yer almasının ve halen görev yapmakta olan öğretmenlerin bu konudaki hizmet öncesi ve içi eğitimlerinin sağlanması

gerekmektedir. Hem eğitimi hem de uygulaması zor olan ve okulöncesinde önemli bir yere sahip olan dramanın uygulanması ve drama dersine ilişkin öğretmenlerin görüşleri ve bilgi-beceri düzeyleri önem kazanmaktadır. Çünkü, hem ilköğretimde hem de eğitim fakültelerinde verilen drama dersleri yeni programa konmuştur. Diğer taraftan, ulaşılabilen yurt dışı ve yurt içinde yapılan araştırmalar incelendiğinde, bunların genellikle dramanın etkililiğine yönelik olduğu görülmektedir (Adıgüzel, Ö. 1993; Akın, M. 1993; Ay (Onat), S. 1997; Beyazıtöğlü, E.N. 1996; Eğitmen, A. 1995; Girgin, T. 1999; Gönen, M. 1988; Kaf, Ö. 1999; Kara, Ö. T. 2000; Karabacak, N,1996; Kocayörük (Koca), A. 2000; Koç, F. 1999; Metin, G. G.1999; Okvuran, A. 1993; Okvuran, A. 2000; Ömeroğlu, E. 1990; Öztürk, F. 1996; Uysal, F.N. 1996; Üstündağ, T. 1988; Üstündağ, T. 1997; Yağcı, Ç. 1995) ve yurt dışında yapılan araştırmalar (Davis, B. W. 1987; Farris, J. P. ve Parke, J. 1993; Garcia, L. 1993; Goodwin, D. A. 1985; Yassa, N. 1997; Kaaland-Wells, C. 1994; Mc Kerracher, W. 1982; Müller, R. 1997). Öğretmenlerin yeterliliklerine yönelik çalışma bulunmamaktadır. Drama öğretmenlerinin yeterliliklerinin belirlenmesi başlı başına bir sorun ve araştırma konusudur. Bu çalışmada dramaya ilişkin öğretmen ve öğretmen adaylarının görüşlerine dayalı değerlendirme yapılarak ve eğitsel dramaya ilişkin yeterliliklerini bilme, uygulama ve gerekli görme düzeylerini belirleyerek, programların geliştirilmesinde yardımcı olunmaya çalışılmıştır.

2. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın genel amacı; eğitimde drama konusunda hizmetiçi eğitime katılan okulöncesi öğretmenleri ile okulöncesi öğretmenliği programında öğrenim gören öğretmen adaylarının eğitimde dramaya ilişkin bilgi ve beceri düzeylerini araştırmaktır. Bu amacı gerçekleştirmek için aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

1. Okulöncesi öğretmeni ve adaylarının dramanın yararlarına ilişkin katılım düzeyleri arasında anlamlı bir fark var mıdır?
2. Okulöncesi öğretmenlerinin, eğitsel dramaya ilişkin yeterlilikleri bilme, uygulama ve gerekli görme düzeyleri arasında anlamlı bir fark var mıdır?
3. Okulöncesi öğretmenlerinin, eğitsel dramaya yönelik yeterlilikleri bilme, uygulama ve gerekli görme düzeyleri aşağıdaki değişkenler açısından bir farklılık göstermekte midir?
 - a. Mezun olunan üniversite
 - b. Öğretmenlikteki hizmet süresi
 - c. Öğretmenlik eğitiminde drama dersini alma
 - d. Görev yaptığı okulun tipi ve

- e. Görev yaptığı okulun sosyo-ekonomik düzeyi
4. Okulöncesi öğretmen adaylarının, eğitsel dramaya ilişkin yeterlilikleri bilme ile gerekli görme düzeyleri arasında anlamlı bir fark var mıdır?
5. Okulöncesi öğretmen adaylarının, eğitsel dramaya ilişkin yeterlilikleri bilme ve gerekli görme düzeyleri; aşağıdaki değişkenler açısından bir farklılık göstermekte midir?
 - a. Öğrenim gördüğü üniversite
 - b. Öğretim elemanlarını yeterli görme
6. Okulöncesi öğretmeni ve adaylarının, eğitsel dramaya ilişkin yeterlilikleri bilme düzeyleri anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
7. Okulöncesi öğretmeni ve adaylarının, eğitsel dramaya ilişkin yeterlilikleri gerekli görme düzeyleri anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
8. Okulöncesi öğretmeni ve adaylarının, eğitsel dramaya ilişkin yeterlilikleri bilme ile bu yeterlilikleri gerekli görme düzeyleri arasında bir fark var mıdır?

3. Sayıtlar

1. Okulöncesi öğretmenleri ile öğretmen adaylarının eğitsel dramaya ilişkin yeterlilikleri, içinde buldukları koşullardan etkilenmektedir.
2. Okulöncesi öğretmenleri ile öğretmen adaylarının eğitsel dramaya ilişkin yeterlilik düzeyleri ölçülebilir.
3. Veri toplama aracı, araştırmanın amacını gerçekleştirmeyi sağlayacak yeterli ve geçerli bilgileri yansıtacak niteliktedir.
4. Örneklem, evreni temsil edecek niteliktedir.

4. Sınırlılıklar

1. Araştırma, örnekleme oluşturan drama konusunda hizmetiçi eğitime katılan öğretmenler ile eğitim fakültelerinin okulöncesi öğretmenliği programının son sınıfında öğrenim gören öğrencilerle sınırlıdır.
2. Araştırmanın bağımlı değişkeni olan eğitsel dramaya ilişkin yeterlilik düzeyi, araştırmada kullanılacak olan “eğitsel drama yeterlilik ölçeği”nin ölçtüğü özellikler ile sınırlıdır.

4. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma “betimsel survey-betimsel tarama” modeline dayalı olarak yapılmıştır. Mevcut öğretmenlerin ve adaylarının yeterlilikleri ve görüşleri belirlenmeye

çalışıldığından betimsel bir araştırmadır. Araştırmanın evrenini, drama konusunda hizmetiçi eğitime katılan öğretmenler ile Eğitim Fakültelerinin Okulöncesi Öğretmenliği programında öğrenim gören ve "Okulöncesi Eğitiminde Drama" dersini alan son sınıf öğrencileri oluşturmaktadır.

Araştırmanın örnekleme şu şekilde oluşmaktadır: **1. Öğretmenler:** Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 1998-2001 yılları arasında düzenlenen ve drama ağırlıklı olan hizmetiçi eğitim kurslarına katılanlar oluşturmaktadır (MEB, 1998; MEB, 1999; MEB, 2000; MEB, 2001). Bu kurslara 560 kursiyerin katıldığı anlaşılmış ve hepsi de örnekleme alınmıştır. Örnekleme alınan 560 öğretmene anket gönderilmiş ve 432'si geri dönmüş, bunlardan da 377'si işleme alınmıştır. İşleme alınan anket oranı yüzde 67,3'dür. **2. Öğretmen Adayları:** Eğitim fakültelerinin Okulöncesi Öğretmenliği Programının son sınıflarında öğrenim görenler oluşturmaktadır. Toplam 16 eğitim fakültesinin okulöncesi öğretmenliği programının son sınıfında öğrenci bulunduğu belirlenmiştir (ÖSYM, 1998). Bu fakültelerin kontenjanlarının toplamı 860'dır. Her fakülteden 40 öğrenci örnekleme alınmıştır. Kontenjanı 40 ve altı olanların tamamı örnekleme alınmıştır. Buna göre 630 öğrenciye anket uygulanmış ve bunlardan 514'ü işleme alınmıştır. Öğretmen adaylarından gelen ve işleme alınan anket oranı yüzde 73,4'tür.

Veriler literatür taraması ve yeterlilik ölçeği ile toplanmıştır. Deneklere uygulanmak üzere likert tipi ölçek geliştirilmiştir. Deneklere dramaya ilişkin tutumlarının olumlu yönde olup olmadığını belli ölçülerde belirlemek için dramanın yararlılığı konusundaki görüşlerini almak için 11 adet, olumlu olarak yarar sorulmuştur. Bu yararlılığa ne düzeyde katıldıklarını belirlemek için dördümlü likert tipi ölçek geliştirilmiştir (Ölçek beşli geliştirilmiş, ancak MEB EARGED uzmanları dördümlü olmasının daha iyi olacağını belirtmişlerdir). Buna göre ölçek: Hiç = 1 ($\bar{x} = 1.00-1.75$), Az = 2 ($\bar{x} = 1.76-2.50$), Kısmen = 3 ($\bar{x} = 2.51-3.25$), Çok = 4 ($\bar{x} = 3.26-4.00$) şeklinde geliştirilmiştir. Bunun yanında eğitsel dramanın niteliklerini belirlemek için de bir likert tipi ölçek geliştirilmiştir. Bu ölçme aracının mantıksal geçerliliğini sağlamak için ilk aşamada ilgili literatür taranarak soru havuzu oluşturulmuş ve uzman kanısına başvurulmuştur. Verilen cevaplar ve alınan tepkilere göre ölçeğin ön deneme formu hazırlanmıştır. İlgili uzmanlar (12 kişi –Eğitim programcısı, bilimsel araştırma uzmanları ve drama dersi veren öğretim elemanları) ve drama dersi veren öğretmenler (4 kişi) taslak niteliğinde hazırlanmış olan ölçme aracı yer alan davranışların hangi yeterlilik boyutunda yer almasının uygun olacağı, anlatım, açıklık veya anlaşılabilirlik ve içerik yönlerinden değerlendirilerek görüşlerini gerek yazılı, gerek görüşme, gerekse de telefon yoluyla araştırmacıya açıklamışlardır. Maddeler dil ve ifade yönünden daha anlaşılır duruma getirilmiş ve aynı şeyi ölçme olasılığı olan maddeler birleştirilmiştir. Bu çalışmalar sonucunda altı yeterlilik alt boyutu içinde yer alan 106 adet davranış saptanarak geliştirilmiş olan ölçme aracı, ön deneme için hazır duruma getirilmiştir. Ölçme aracının alt boyutları şunlardır: 1. Öğretmenin Dramaya İlişkin Kişisel Özellikleri, 2. Ön Bilgi ve Hazırlık İçin Gerekli Bilgi ve Beceriler, 3. Drama Etkinlikleri, 4. Dramada Kullanılan Yöntem ve Teknikler, 5. Drama Araç ve Gereçleri ve 6. Drama Değerlendirme Biçimleri.

Geliştirilen ölçek, tutum ölçmekte yaygın olarak kullanılan likert tipi ölçektir. Balcı'nın (1997: 146), aktarımıyla Andersan'a göre (1988) likert tipi ölçeklerde iki durum vardır: İstenen ve istenmeyen durum. Likert ölçeğinde her iki durum da eşit olarak planlanmaktadır. Ancak, araştırma için geliştirilen ölçek üç boyutu ölçmektedir; 1. Bilgi, 2. Uygulama ve 3. Gerekli Görme. Bu üç boyutu ölçmesi nedeniyle ölçekte yer alan davranışlar olumsuz olarak nitelendirilememiştir. Çünkü, bir davranışı ne düzeyde bildiği, uyguladığı ve gerekli gördüğü sorulmuştur. Buna göre beşli ölçek oluşturulmuş ve şu şekilde şekillenmiştir:

- 5= Tamamen biliyorum/uyguluyorum/gerekli görüyorum
- 4= Çok biliyorum/uyguluyorum/gerekli görüyorum
- 3= Bilme, uygulama ve gerekli görmede kararsızım
- 2= Bilmiyorum/uygulamıyorum/gerekli görmüyorum
- 1= Hiç bilmiyorum/uygulamıyorum/gerekli görmüyorum

Hazırlanan form, ön deneme için 109 öğretmene ve 121 öğrenciye olmak üzere 230 anket uygulanmış ve bunlardan da 209'u işleme alınmıştır (Öğretmen: 104, Öğrenci: 105). Deneklere uygulanan 104 maddelik deneme formuna ilişkin veriler üzerinde öncelikle faktör analizi yapılmıştır. Veriler SPSS 10.0 paket programında değerlendirilmiştir. Faktör analizi sonucu Barlett testi 23192,55, KMO değeri de .84 bulunmuştur. Ölçek, tek boyutluluk özelliği taşıdığı için Eksen Rotasyonu yapılmamış, birinci faktör altında yer alan 85 madde araştırmacı tarafından altı başlık altında toplanmıştır. Öğretmenlere bilme, uygulama ve gerekli görme olmak üzere üç boyutta anket hazırlanmış; öğrencilere ise bilme ve gerekli görme boyutlarında anket hazırlanmış ve uygulanmıştır. Öğrencilere uygulama boyutu sorulmamıştır. Bunun nedeni de öğrencilerin uygulama deneyimlerinin olmamasıdır. Diğer taraftan, güvenilirlik çalışması olarak 85 maddeden oluşan bu ölçeğe Cronbach Alpha uygulanmış ve güvenilirlik katsayısı 0.61 bulunmuştur. Buna göre ölçeğin homojen ve tek boyutluluk özelliği taşıdığı görülmüştür.

Hazırlanan anketin, özellikle hizmetiçi eğitime katılan öğretmenlere uygulanmasında bir takım zorluklarla karşılaşılacağı düşünülerek Milli Eğitim Bakanlığı Eğitimi Araştırma ve Geliştirme Dairesi'nin desteği alınmış, ilgili birim anketleri çoğaltmış, uygulamış ve geri dönüşü sağlamıştır. Öğretmen adaylarına anketler ise araştırmacı tarafından posta ile gönderilerek uygulanmıştır.

Deneklerin kişisel özellikleri ile ilgili tanımlayıcı istatistiksel analizler için **frekans** ve **yüzde alma** teknikleri kullanılmıştır. Öğretmen ve adaylarının eğitsel dramının yararlarına; yeterliliklerini bilme, uygulama ve gerekli görmeye ilişkin maddelerle yapılan karşılaştırmalarda **t-testi** ve **varyans analizi** işlemleri yapılmıştır. İki değişkenin olduğu durumlarda **t-testi**, üç ya da daha fazla değişkenin olması durumunda bir ya da daha çok değişkene-faktöre ilişkin ortalama puanlarının birbirinden anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını karşılaştırmada tek yönlü **varyans analizi (Anova)** işlemleri

yapılmıştır. Varyans analizinde anlamlı farklılık bulunması halinde farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla **at least significence test (LSD)** uygulanmıştır. Ancak, varyans analizi ve t testi için önce Levene testi uygulanmış ve varyansların homojenliği test edilmiştir. **Levene testinde $p < ,05$** bulunduğu (varyansların homojen olmadığı durumlarda), varyans analizi yerine parametrik olmayan testlerden **Kruskal Wallis-H Testi**, t testlerinin yerine de **Mann Whitney-U Testi** uygulanmıştır.

5. Bulgular ve Sonuçlar

5.1. Kişisel Özelliklere İlişkin Sonuçlar

- Öğretmen ve adaylarının tamamına yakını bayandır (yüzde 92,9). Özellikle öğretmenlerin bayan olması normal bir durumdur. Çünkü, öğretmenlerin mezun olduğu programlar genellikle bayan ağırlıklıdır.
- Öğretmen ve adaylarının tamamına yakınının tiyatro eğitimleri bulunmamaktadır (91,8). Bu da beklenen bir sonuçtur. Çünkü, öğretmenlik eğitiminde tiyatro eğitimi bulunmamaktadır. Tiyatro eğitimi alan öğretmenlerin çoğunluğu kendilerini yeterli görürken, öğretmen adaylarının çoğunluğu kısmen kendilerini yeterli görmektedir.
- Öğretmen adaylarının yüzde 46,3'ü öğretim elemanlarını yeterli, yüzde 43,4'ü kısmen yeterli ve yüzde 10,3'ü yetersiz görmüştür. En yeterli görülen üniversitelerdeki öğretim elemanları yüzde 97,4 ile Ankara, yüzde 89,5 ile Gazi, yüzde 71,8 ile Dokuz Eylül, yüzde 63,2 ile de Anadolu üniversiteleridir. Kısmen yeterli görenler ise yüzde 75,0 ile Yüzüncü Yıl, yüzde 73,3 ile Onsekiz Mart, yüzde 59,0 ile Atatürk üniversiteleridir. Öğretim elemanlarını yetersiz gören üniversiteler ise yüzde 42,1 ile Çukurova, yüzde 31,6 ile Uludağ, yüzde 26,3 ile Sakarya ve yüzde 23,7 ile Ondokuz Mayıs üniversiteleridir.
- Öğretmenlerin yaklaşık üçte ikisi Gazi Üniversitesi (yüzde 63,9) ve yine yarıdan fazlası mesleki eğitim fakültesi mezunudur (yüzde 55,2). Eğitim fakültesi mezunları ise çok azdır (yüzde 11,4). Öğretmenlerin büyük çoğunluğu da anaokulu/çocuk gelişimi/okulöncesi gibi alana yönelik bölümlerden mezun olmuşlardır. Aslında, bu sonuç beklenmekteydi. Çünkü, okulöncesine öğretmen, yıllarca Gazi ve Selçuk Üniversiteleri'nin ilgili fakülte ve bölümlerinden mezun olanlardan atanmıştır. Eğitim fakültelerinin okulöncesi öğretmenliği programları yeni açılmıştır.
- Öğretmenlerin yaklaşık yüzde 70'i hizmetiçi eğitimin dışında başka bir eğitim

almamışlardır. Buna lisans eğitimleri de dahildir. Özellikle 10 yıl ve üstü deneyime sahip öğretmenlerin alanıyla ilgili bölümde öğrenim görürken eğitsel dramaya ilişkin eğitim almadıkları belirlenmiştir. Öğretmenlerin büyük çoğunluğu da bir kez hizmetiçi eğitime katılmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı'nın dramaya ilişkin açtığı kurs sayısının az olması, bu sonucu normal karşılamamıza neden olmaktadır. Yine, öğretmenlerin 2/3'ü kursu kısmen (orta düzeyde) yeterli görmüşlerdir.

- Öğretmenlerin 1-20 yıl arası hizmeti bulunmakta ve bu da yaklaşık olarak eşit dağılım göstermektedir.
- Öğretmenler, en çok A, daha sonra sırasıyla B ve C tipi okullarda görev yapmaktadır.
- Öğretmenlerin yaklaşık üçte ikisi sosyo-ekonomik düzeyini **orta** olarak belirttikleri okullarda çalışmakta (yüzde 62,9) ve yarıya yakını bu okul düzeyinin dramayı kısmen etkilediğini belirtmiştir. Sosyo-ekonomik düzeyi düşük olan okullarda dramayı uygulamak daha güç olabilmektedir. Çünkü, okulun fiziki yapısının yanında, ekonomik durumu, ailelerin ekonomik durumu, öğrencilerin giriş davranışları vb. faktörler dramanın uygulanmasını olumlu veya olumsuz etkileyebilmektedir. Öğretmenlerin yarısının okulunun sosyo-ekonomik düzeyini orta görmeleri ile yine yarısının bunun dramayı kısmen etkilediğini belirtmeleri arasında da paralellik bulunmaktadır.
- Öğretmenlerin büyük çoğunluğu ilköğretimde drama dersine girmemektedir. Derse giren öğretmenlerin de çoğunluğu bu dersi isteyerek vermektedir. İsteyerek vermeyenlerin hepsi de drama konusunda eğitimlerinin yetersiz olduğunu neden olarak göstermişlerdir. İlköğretimde drama dersi, seçmeli olup genellikle sınıf öğretmenleri vermektedir. Bu nedenle, araştırmaya katılan öğretmenler, okulöncesinde ve anasınıfında görev yaptıkları için bu sonucun çıkması bekleniyordu.

5.2. Birinci Alt Amaca İlişkin Bulgular ve Sonuçlar

- Öğretmen ve öğretmen adaylarının eğitsel dramanın yararlarına ilişkin katılım düzeyleri, 0,05 düzeyinde anlamlı farklılaşma göstermiştir.. Eğitsel dramanın yararlarına ilişkin aritmetik ortalamalar öğretmenlerde $\bar{x}=3,686$ iken, öğretmen adaylarında/öğrencilerde $\bar{x}=3,356$ 'dır. Öğretmenlerin katılım düzeyi öğretmen adaylarına göre daha yüksektir. Bütün deneklerin eğitsel dramanın yararlarına ilişkin aritmetik ortalamaları $\bar{x}=3.267$ ve üzerinde olduğunu görülmektedir. Sadece öğrenciler bir maddede (demokrasi eğitimine katkıda bulunur) kısmen/orta düzeyde katılım göstermişlerdir.

- Bütün deneklerin dramanın yararlarına **çok yararlıdır** düzeyinde katılım göstermişlerdir. Bununla birlikte, öğretmenlerin katılım düzeyi öğretmen adaylarına göre daha yüksektir. Bunun en önemli nedeni, öğretmenlerin uygulamanın içinde olmaları ve dramanın yararlarını doğrudan gözlemleyip yaşamalarıdır diyebiliriz. Öğrenciler ise dersi geçmek için almaktalar ve farklı üniversitelerde oldukları için farklı öğretim elemanları ile karşılaşmaktadırlar. Özellikle “demokrasi eğitime destek verme, öğretmen-öğrenci ilişkilerini artırma ve genel öğrenci performansını artırma” yararlarına diğer yararlardan daha düşük katılım göstermeleri, uygulamalarda bu yararları yeterince yaşayamadıklarının bir sonucu olabilir.

5.3. İkinci Alt Amaca İlişkin Bulgular ve Sonuçlar

- Okulöncesi öğretmenlerinin eğitsel dramayı bilme, uygulama ve gerekli görme boyutlarında ve alt boyutlarda (ön bilgi ve hazırlık, drama etkinlikleri, yöntem ve teknikler, drama araç ve gereçleri, drama değerlendirme biçimleri) karşılaştırmalar yapılmıştır. Öğretmenlerin eğitsel dramanın yeterliliklerinin hepsini bilmeye ilişkin aritmetik ortalamaları $\bar{x}=3,845$ ile **çok/oldukça** düzeyindedir. Eğitsel dramanın alt boyutlarını bilmeye ilişkin aritmetik ortalamaları da **çok-oldukça** düzeyindedir. Sadece, *Drama Etkinliklerini tamamen* düzeyinde bilmektedirler ($\bar{x}=4,279$). Yine, öğretmenlerin, eğitsel dramanın yeterliliklerinin hepsini uygulamaya ilişkin aritmetik ortalamaları 3,726 ile **çok/oldukça** düzeyindedir. Eğitsel dramanın alt boyutlarını uygulamaya ilişkin aritmetik ortalamaları da **çok/oldukça** düzeyindedir. Öğretmenlerin eğitsel dramanın bu yeterliliklerinin hepsini ne düzeyde gerekli gördüklerine ilişkin aritmetik ortalamalarına bakıldığı zaman $\bar{x}=4,293$ ile **tamamen** düzeyindedir. Yani, öğretmenler, eğitsel dramanın yeterliliklerini tamamen gerekli görmektedirler. Alt boyutlara ilişkin aritmetik ortalamalara bakıldığı zaman da hepsinin **tamamen** düzeyinde olduğunu görmekteyiz.
- Öğretmenlerin eğitsel dramanın yeterliliklerini bilme, uygulama ve gerekli görmeye ilişkin düzeyleri arasındaki farkı belirlemek için eşli gruplar t-testi uygulanmıştır. Öğretmenlerin eğitsel dramanın yeterliliklerinin **hepsini** bilmeye ilişkin aritmetik ortalamaları $\bar{x}=3,845$ iken, gerekli görmeye ilişkin aritmetik ortalamaları $\bar{x}=4,294$ ’tür ve aradaki fark 0,05 düzeyinde anlamlı bulunmuştur ($t=17,815$). Eğitsel dramanın yeterliliklerini bilmeye ilişkin aritmetik ortalama $\bar{x}=3,845$, uygulamaya ilişkin de $\bar{x}=3,725$ olup, aradaki fark 0,05 düzeyinde anlamlı çıkmıştır ($t=8,638$). Yine, öğretmenlerin eğitsel dramanın yeterliliklerini gerekli görme ile uygulama arasındaki aritmetik ortalamalar arasındaki fark da (gerekli için $\bar{x}=4,294$; uygulama için $\bar{x}=3,725$) anlamlı bulunmuştur ($t=22,389$).

- Okulöncesi öğretmenlerinin eğitsel dramayı bilme, uygulama ve gerekli görme düzeyleri karşılaştırılmıştır. Öğretmenlerin eğitsel dramanın yeterliliklerinin hepsini bilme ve uygulama düzeyleri “çok/oldukça” düzeyindedir. Eğitsel dramanın alt boyutlarını bilme ve uygulama düzeyleri de “çok-oldukça” düzeyindedir. Öğretmenlerin eğitsel dramanın bu yeterliliklerinin hepsini “tamamen” düzeyinde gerekli görmekteydiler. Yani öğretmenler, eğitsel dramanın yeterliliklerini tamamen gerekli görmekteydiler. Alt boyutlara ilişkin aritmetik ortalamalara bakıldığı zaman da hepsinin “tamamen” düzeyinde olduğu görülmektedir. Kısaca, öğretmenler araştırmada sorulan eğitsel dramanın yeterliliklerini “çok/oldukça” düzeyinde bilip uygularken, bu yeterliliklerin eğitim programlarında bulunmasını “tamamen” düzeyinde gerekli görmekteydiler. Öğretmenlerin eğitsel dramanın yeterliliklerinin tümünü ve alt boyutlarını bilme ile uygulama bilme ile gerekli görme, uygulama ile gerekli görme düzeylerine ait aritmetik ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur.

5.4. Üçüncü Alt Amaca İlişkin Bulgular ve Sonuçlar

5.4.1. Mezun Olunan Üniversite

- Öğretmenlerin **üniversite** değişkenine göre dramaya ilişkin yeterlilikleri **bilme** düzeyleri arasında anlamlı farklılaşma *yoktur*. Bütün yeterliliklere ilişkin Gazi Üniversitesi’nden mezun olanların aritmetik ortalamaları $\bar{x}=3,863$ iken, diğer üniversitelerden mezun olanların aritmetik ortalamaları ise $\bar{x}=3,813$ ’dür. Alt boyutlarla ilgili aritmetik ortalamalar da birbirlerine çok yakındır. Alt boyutlardan sadece “drama etkinlikleri”ni bilme *tamamen* düzeyinde iken, diğer alt boyutlarında ise *çok* düzeyindedir. Bu bulgulara göre öğretmenlerin eğitsel dramayla ilgili yeterlilikleri bilmede üniversite değişkeninin etkili olmadığı söylenebilir.
- Öğretmenlerin **üniversite** değişkenine göre dramaya ilişkin yeterlilikleri **uygulama** düzeyleri arasında anlamlı farklılaşma *yoktur*. Bütün yeterliliklere ilişkin Gazi Üniversitesi’nden mezun olanların aritmetik ortalamaları $\bar{x}=3,734$ iken, diğer üniversitelerden mezun olanların aritmetik ortalamaları ise $\bar{x}=3,817$ ’dir. Alt boyutlarla ilgili aritmetik ortalamaların da birbirlerine çok yakın olduğu görülmektedir. Alt boyutlardan sadece “araç-gereçleri”ni uygulama *kararsızlık/kısmen* düzeyinde iken, diğer alt boyutlarında ise *çok* düzeyinde uygulamaktadırlar. Bu bulgulara göre öğretmenlerin eğitsel dramayla ilgili yeterlilikleri bilmede üniversite değişkeninin etkili olmadığı söylenebilir.
- Öğretmenlerin **üniversite** değişkenine göre dramaya ilişkin yeterlilikleri **gerekli**

görme düzeyleri arasında anlamlı farklılaşma *vardır*. Bütün yeterliliklere ilişkin olarak Gazi Üniversitesi'nden mezun olanların aritmetik ortalamaları $\bar{x}=4,251$ iken, diğer üniversitelerden mezun olanların aritmetik ortalamaları ise $\bar{x}=4,366$ 'dır ($t=2,089$, $p<,038$). Öğretmenlerin eğitsel dramanın yeterliliklerine ilişkin alt boyutların tamamında gerekli görme, *tamamen* düzeyindedir. Bu gerekli görme düzeylerinin yanında Gazi ve diğer üniversitelerden mezun olanların Kişisel Özellikler ($t=3,028$ $p<,003$), Yöntem ve Teknikler ($t=2,340$ $p<,018$), Araç-Gereçler ($t=2,356$ $p<,019$) ve Değerlendirme ($t=3,076$ $p<,002$) boyutlarında ortalamalar arasında farkın anlamlı olduğu görülmektedir. Bu gerekli görme düzeylerinin yanında Gazi ve diğer üniversitelerden mezun olanların kişisel özellikler, yöntem ve teknikler, araç-gereçler ve değerlendirme boyutlarındaki ortalamalar arasında fark anlamlıdır. Her alt boyuttaki aritmetik ortalamalar arasındaki farka bakıldığında, her birinde diğer üniversitelerden mezun olan öğretmenlerin katılımı Gazi Üniversitesi'nden mezun olanlardan daha yüksektir.

5.4.2. Öğretmenlikteki Hizmet Süresi

- Öğretmenlerin **hizmet süresi** değişkenine bağlı olarak eğitsel dramanın yeterliliklerini **bilme, uygulama ve gerekli görme** durumlarına ilişkin gruplar arasında anlamlı bir farklılaşma yoktur. Öğretmenlerin **hizmet süresi** açısından, dramanın yeterliliklerini **bilme** ve **uygulama** ve **gerekli görmeye** ilişkin varyans analizi sonuçlarının anlamlı bir farklılaşma göstermemesinin nedeni, hepsinin yaş ve hizmet süresi farklılığına rağmen hizmetiçi eğitime katılmış olmalarıdır denilebilir. Kıdemli öğretmenlerin tecrübeli olmalarına karşın, lisans/yüksek öğrenimlerinde dramayla ilgili doğrudan eğitim almadıkları bilinmektedir. Yeni öğretmenlerin de tecrübelerinin az olmasına karşın, lisansta dramayla ilgili eğitimleri bulunmaktadır. Yani, deneyimin uygulamaları artırdığı bilinen bir gerçektir, ancak yeni öğretmenler yeni bilgi ve becerilerle geldikleri için gereklilik düzeylerinin yüksek olması beklenebilir. Bu durum, farklılaşmayı engellemiş olabilir.

5.4.3. Drama Dersini Alma

- Öğretmenlerin **drama dersi alma** değişkenine bağlı olarak eğitsel dramanın yeterliliklerini **bilme** düzeyinde anlamlı bir fark varken, **uygulama ve gerekli görme** düzeylerinde anlamlı bir fark yoktur. Öğretmenlerin **drama dersi alma** değişkenine göre dramaya ilişkin yeterlilikleri **bilme** düzeyleri arasında anlamlı

farklılaşma *vardır*. Alt boyutlarla ilgili aritmetik ortalamaların da ders alan ile almayanlar arasında farklılık göstermektedir. Öğretmenlerin drama dersi alma durumu, dramayla ilgili yeterliliklerini bilme düzeylerini artırmıştır denilebilir. Öğretmenlerin **drama dersi alma** değişkenine göre dramaya ilişkin yeterlilikleri **uygulama** düzeyleri arasında anlamlı farklılaşma *yoktur*. Yine, öğretmenlerin **drama dersi alma** değişkenine göre dramaya ilişkin yeterlilikleri **gerekli görme** düzeyleri arasında anlamlı farklılaşma *yoktur*. Buna göre dramayla ilgili ders almanın dramanın yeterliliklerini uygulamada ve gerekli görmede etkili olmadığı söylenebilir. Yani, öğretmenlerin drama dersi alma durumu, dramayla ilgili yeterliliklerini uygulama ve bunları gerekli görme düzeylerini farklılaştırmamıştır.

5.4.4. Görev Yaptığı Okul Tipi

- Öğretmenlerin **görev yaptığı okul tipi** değişkenine bağlı olarak eğitsel dramanın yeterliliklerini **bilme, uygulama ve gerekli görme** durumlarına ilişkin gruplar arasında anlamlı bir farklılaşma yoktur. Bu bulgu, beklenen bir sonuçtur. Çünkü, eğitsel dramanın yeterliliklerini bilme durumunu görev yaptığı okulun tipinin etkilemesi beklenmemelidir. Bilme konusu, aldığı eğitimle ilgilidir. Ayrıca, eğitsel dramanın yeterliliklerini uygulama ve gerekli görme durumunu, görev yaptığı okulun tipinin etkilemesi beklenmemelidir.

5.4.5. Görev Yaptığı Okulun Sosyo-Ekonomik Düzeyi

- Öğretmenlerin görev yaptığı okulun **sosyo-ekonomik düzeyi** değişkenine bağlı olarak eğitsel dramanın yeterliliklerini **bilme** durumuna ilişkin gruplar arasında anlamlı bir farklılaşma yoktur. Bunun yanında bilmeye ilişkin alt boyutlardan sadece *Araç-gereçlere* ilişkin gruplar arasında anlamlı bir farklılaşma olmuştur. Araç-gereçlere ilişkin olarak, sosyo-ekonomik düzeyi düşük ile yüksek okullarda çalışan öğretmenlerin ortalamaları arasında fark bulunmuştur. Ekonomik ve sosyal düzeyi yüksek olan okulların imkanlarının iyi olması eğitsel dramada kullanılan ve üretilen araç ve gereçleri bilme düzeyini etkilemiş olabilir.
- Öğretmenlerin **görev yaptığı okulun sosyo-ekonomik düzeyi** değişkenine bağlı olarak eğitsel dramanın yeterliliklerini **uygulama** durumuna ilişkin gruplar arasında anlamlı bir farklılaşma vardır. Bu bulgu, beklenen bir sonuçtur. Çünkü, eğitsel dramanın yeterliliklerini uygulama durumunu, görev yaptığı okulun sosyo-ekonomik düzeyinin etkilemesi beklenebilir. Eğitsel dramanın yeterliliklerini uygulamak için deneyim ve uygulama ortamına ihtiyaç vardır. Genel yeterlilikler arasında fark

bulunduğu için alt boyutlarda da fark bulunmuştur. Bu alt boyutlardan “ön bilgi ve hazırlık, drama etkinlikler, araç-gereçler” e ilişkin gruplar arasında anlamlı bir farklılaşma olmuştur. Alt boyutlara bakıldığında, ön bilgi-hazırlık, drama etkinlikleri ile araç-gereçlere ilişkin ortalamalar arasındaki farklılık okulun sosyo-ekonomik düzeyi düşük olanlar ile yüksek olanlar arasında bulunmuştur. Eğitsel dramanın özellikleri incelendiğinde, dramaya hazırlık, etkinlerini uygulama ve araç-gereçleri temin, üretme ve kullanmada kişisel becerilerin yanında okulun, öğretmenlerin, yönetimin, öğrencilerin durumu da etkili olmaktadır. Örneğin, sosyo-ekonomik düzeyi yüksek olan ailelerin çocuklarının daha dışa açık, girişken olması beklenen bir durumdur. Bu durum da dramanın uygulanmasını etkilemektedir. Kısaca, elde edilen sonuçlar, beklenen sonuçlardır. Öğretmenlerin dramaya ilişkin kişisel özellikleri, kişisel olduğu için daha çok öğretmenin kendisinden kaynaklanan özelliklerdir. Bu nedenle, farklılığın olmaması doğal karşılanabilir.

- Öğretmenlerin **görev yaptığı okulun sosyo-ekonomik düzeyi** değişkenine bağlı olarak eğitsel dramanın yeterliliklerini **gerekli görme** durumuna ilişkin gruplar arasında anlamlı bir farklılaşma yoktur. Eğitsel dramanın yeterliliklerini gerekli görme durumunu, görev yaptığı okulun sosyo-ekonomik düzeyinin etkilemesi beklenmemelidir. Bilme ve uygulama konusu, aldığı eğitimle ilgilidir. Ancak, eğitsel dramanın yeterliliklerini gerekli görmeye tutum daha ağır basmaktadır. Bunun için bildiği ve uyguladığı yeterliliklerin ne düzeyde gerekli olduğunu belirlemede okulun sosyo-ekonomik düzeyinin etkili olduğunu söylemek zordur.

5.5. Dördüncü Alt Amaca İlişkin Bulgular ve Sonuçlar

- Öğretmen adaylarının eğitsel dramanın yeterliliklerini bilmeye ilişkin aritmetik ortalamaları $\bar{x}=3,475$ iken, gerekli görmeye ilişkin aritmetik ortalamaları $\bar{x}=4,449$ 'dur. Buna göre, öğretmen adayları eğitsel dramanın yeterliliklerini kararsız-kısmen bilirken, aynı yeterlilikleri tamamen düzeyinde gerekli görmektedirler. Öğretmen adaylarının eğitsel dramanın yeterliliklerine bilme ve gerekli görmeye ilişkin aritmetik ortalamaları arasında *anlamlı fark* olduğu görülmektedir. Öğretmen adaylarının eğitsel dramanın bütün yeterliliklerini bilmeye ilişkin aritmetik ortalamaları $\bar{x}= 3,475$ iken, gerekli görmeye ilişkin aritmetik ortalamaları $\bar{x}= 4,449$ 'dur. Buna göre, öğretmen adayları eğitsel dramanın yeterliliklerini kararsız-kısmen bilirken, aynı yeterlilikleri tamamen düzeyinde gerekli görmektedirler ($t= 30,306$). Eğitsel dramanın alt boyutlarının hepsinde de öğretmen adaylarının bilme ile gerekli görme düzeyleri arasında da *anlamlı*

farklılıklar bulunmuştur.

5.6.. Beşinci Alt Amaca İlişkin Bulgular ve Sonuçlar

5.6.1. Öğrenim Görülen Üniversite

- Öğretmen adaylarının eğitsel drama ve alt boyutlarına yönelik yeterlilikleri bilme ile öğrenim gördüğü üniversite değişkeni arasında yapılan ve homojen olan gruplar arasında yapılan varyans analizi sonuçlarına göre anlamlı farklılıklar *vardır*. Tüm yeterliliklere ilişkin f değerinin 5,645 olduğu ve 0,05 düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Yine, alt boyutlardan *Kişisel özelliklere* ilişkin f değeri 4,103, *Drama etkinliklerine* ilişkin f değeri 3, 768, *Yöntem-tekniklere* ilişkin f değeri 3,760, *Araç-gereçlere* ilişkin f değeri 5,654 ve *Değerlendirmeye* ilişkin f değeri de 5,645'dir. Hepsi de 0,05 düzeyinde anlamlı çıkmıştır. Üniversiteler arasında eğitsel dramanın tüm yeterliliklerini bilmede en düşük Anadolu, en yüksek Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi olmuştur. Anadolu Üniversitesi öğrencileri, öğretim elemanlarını diğer üniversite öğrencilerinden daha yeterli bulmuşlardı. Ancak, burada eğitsel dramaya ilişkin yeterlilikleri bilmede de en düşük üniversite olarak karşımıza çıkmışlardır. Bunun nedenlerinden biri, belki de, eğitsel dramayı ciddiye almaları ve anketi daha bilinçli doldurmalarından kaynaklanıyor olabilir. Üniversitelerin eğitsel dramanın yeterliliklerini bilme düzeyleri "biliyorum" seçeneğinde yoğunlaşmaktadır.
- Öğretmen adaylarının eğitsel drama ve alt boyutlarına yönelik yeterlilikleri gerekli görme ile öğrenim gördüğü üniversite değişkeni arasında yapılan varyans analizi sonuçlarına göre anlamlı farklılık yoktur ($f=1,401$). Eğitsel dramanın yeterliliklerini gerekli görmede üniversite değişkeni etkili olmamıştır.

5.6.2. Öğretim Elemanını Yeterli Görme

- Öğretmen adaylarının **öğretim elemanını yeterli görme** değişkenine bağlı olarak eğitsel dramanın yeterliliklerini **bilme** durumuna ilişkin gruplar arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Toplam yeterliliklere bakıldığı zaman f değerinin 0,683 olduğu ve 0,05 düzeyinde anlamlı olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte, alt boyutlardan olan *drama etkinlikleri ve yöntem-teknikler* de öğretmen adaylarının öğretim elemanını yeterli görme ile yetersiz görmeye ilişkin aritmetik ortalamaları arasında fark bulunmuştur. Drama etkinlikleri ile yöntem-teknikler, öğretim elemanının uygulaması gereken boyutlardır. Bu nedenle, öğretim elemanını yeterli/yetersiz görme durumu açısından fark çıkması önemlidir.
- Öğretmen adaylarının eğitsel drama ve alt boyutlarına yönelik yeterlilikleri **gerekli görme** ile **öğretim elemanını yeterli görme** değişkeni arasında yapılan varyans analizi sonuçlarına göre anlamlı farklılıklar bulunmamaktadır. Toplam yeterliliklere bakıldığı zaman f değerinin 0,920 olduğu ve 0,05 düzeyinde anlamlı olmadığı

görülmektedir. Öğretmen adaylarının eğitsel dramanın yeterliliklerini gerekli görme durumlarının öğretim elemanını yeterli görmeye etkili olmadığı söylenebilir.

5.7. Altıncı Alt Amaca İlişkin Bulgular ve Sonuçlar

- **Öğretmen ile öğretmen adaylarının** eğitsel dramanın yeterliliklerini **bilmeye** ilişkin aritmetik ortalamaları arasında *anlamlı fark* olduğu görülmektedir. Öğretmen adaylarının eğitsel dramanın *bütün yeterliliklerini* bilmeye ilişkin aritmetik ortalamaları $\bar{x} = 3,513$ iken, öğretmenlerin aritmetik ortalamaları $\bar{x} = 3,843$ 'dür. Buna göre, öğretmen ve öğretmen adayları eğitsel dramanın yeterliliklerini *oldukça/çok* düzeyinde bilmekteyler ($t = 7,832$ $p = ,000$). Öğretmen ve adaylarının eğitsel dramanın yeterliliklerini bilmeye ilişkin alt boyutlara ait aritmetik ortalamalar arasında da fark vardır. *Kişisel özelliklere* ilişkin olarak öğretmenlerin aritmetik ortalamaları $\bar{x} = 4,131$ iken, öğrencilerin $\bar{x} = 3,814$ 'dür ($t = 8,461$ $p = 0,000$ düzeyinde anlamlıdır. *Ön bilgi ve hazırlığa* ilişkin olarak öğretmenlerin aritmetik ortalamaları $\bar{x} = 3,678$ iken, öğrencilerin $\bar{x} = 3,437$ 'dir ($t = 4,641$ $p = 0,000$). *Drama etkinliklerine* ilişkin olarak öğretmenlerin aritmetik ortalamaları $\bar{x} = 3,729$ iken, öğrencilerin $\bar{x} = 3,338$ 'dir ($t = 7,661$ $p = 0,011$). *Yöntem ve tekniklere* ilişkin olarak öğretmenlerin aritmetik ortalamaları $\bar{x} = 3,729$ iken, öğrencilerin $\bar{x} = 3,338$ 'dir. T değeri 7,661 olup, 0,000 düzeyinde anlamlıdır. *Araç-gereçlere* ilişkin olarak öğretmenlerin aritmetik ortalamaları $\bar{x} = 3,839$ iken, öğrencilerin $\bar{x} = 3,451$ 'dir. T değeri 7,003 olup, 0,000 düzeyinde anlamlıdır. *Değerlendirmeye* ilişkin olarak öğretmenlerin aritmetik ortalamaları $\bar{x} = 3,982$ iken, öğrencilerin $\bar{x} = 3,733$ 'dür. T değeri 4,887 olup, 0,000 düzeyinde anlamlıdır. Öğretmenlerin bir kısmının öğretmenlik eğitimi esnasında dramayla ilgili ders almaları, hepsinin dramayla ilgili hizmetiçi eğitime katılmaları ve öğretmenlik deneyimlerinin olması gibi faktörler öğretmenlerin bilme düzeylerini olumlu yönde etkilemiş olabilir.

5.8. Yedinci Alt Amaca İlişkin Bulgular ve Sonuçlar

- Öğretmen ve adaylarının eğitsel dramanın yeterliliklerinin hepsini ($t = 7,842$ $p = ,000$) ve alt boyutlara ilişkin gerekli görmeye ilişkin aritmetik ortalamaları arasında anlamlı fark vardır. Öğretmen adaylarının eğitsel dramanın bütün yeterliliklerini gerekli görmeye ilişkin aritmetik ortalamaları $\bar{x} = 4,441$ iken, öğretmenlerin aritmetik ortalamaları $\bar{x} = 4,311$ 'dir. Öğretmen ve adaylarının eğitsel dramanın yeterliliklerini *tamamen* düzeyinde gerekli görmekteler, ancak öğretmen adaylarının gerekli görme düzeyleri daha yüksektir. Eğitsel dramanın yeterliliklerini öğretmen adaylarının öğretmenlerden daha fazla gerekli görmelerinde daha genç ve uygulamalarının yetersiz olmaları etkili olmuş olabilir. Çünkü, öğretmen adaylarının, dört saatlik bir derste, yeterli uygulama yapmaları zor olabilir. Bununla birlikte, dersin önemini daha fazla benimsemiş olabilirler. Özellikle, öğretmenlik eğitiminde teori ile uygulama arasında kopukluklar olabilmektedir. Bu da teorik olarak konuların öneminin kavratılmasını sağlamakta, ancak öğretmenliğe başladıktan sonra bazı konuların önemleri azalabilmektedir. Örneğin, öğretim elemanları, Okulöncesi Eğitimde Drama

dersinin içeriğini yetersiz bulmaktadırlar. Öğrencilerin bunu ders alma esnasında kavramaları zor olabilmektedir. Bununla birlikte, öğretmenlerin de eğitsel dramanın yeterliliklerini tamamen gerekli görmeleri, eğitsel dramanın önemini ortaya koymaktadır.

5.9. Sekizinci Alt Amaca İlişkin Bulgular ve Sonuçlar

- Öğretmen ve adaylarının eğitsel dramanın yeterliliklerine bilme ile gerekli görme düzeylerine ilişkin aritmetik ortalamaları arasında *anlamlı fark* vardır. Öğretmen ve adaylarının eğitsel dramanın bütün yeterliliklerini bilmeye ilişkin aritmetik ortalamaları $\bar{x}=3,653$ iken, gerekli görmeye ilişkin aritmetik ortalamaları $\bar{x}=4,386$ 'dır ($t=32,520$ $p=,000$). Öğretmen ve adayların, eğitsel dramanın yeterliliklerini *oldukça/çok* düzeyde bilirken, aynı yeterlilikleri *tamamen* düzeyinde gerekli görmektedirler. Bu sonuçlara göre öğretmen ve öğretmen adaylarının eğitsel dramaya ilişkin yeterlilikleri “çok” düzeyinde bilirlerken, “tamamen” düzeyinde gerekli görmektedir. Ancak, öğretmen ve adaylarının eğitsel dramanın yeterliliklerini gerekli görme düzeyleri, bilme düzeylerinden daha yüksektir.

6. ÖNERİLER

- Öncelikle, drama eğitiminin önemi; toplantı, seminer, panel ve basın yoluyla velilere, öğretmenlere, öğrencilere ve topluma benimsetilmelidir.
- Milli Eğitim Bakanlığı hizmetiçi eğitim kurslarının sayısını ve niteliğini artırarak devam etmelidir. Bunun için hizmetiçi eğitim kursları belli merkezlerde düzenli/planlı yapılmalı, öğretmenlerin istekleri dikkate alınarak zamanı ve süresi belirlenmelidir.
- Eğitsel dramanın yapıldığı ortamın özellikleri belirlenmeli ve fiziksel ortam buna göre hazırlanmalıdır. Bunun için okul yönetimleri ve öğretmenler ve diğer ilgililer bilgilendirilmelidir.
- Eğitsel dramanın uygulanabilmesi için çeşitli materyallerin teminine ve üretilmesine gereksinim vardır. Bunun için de uygulayıcılar eğitilmeli ve gerekli mali destek yönetim tarafından sağlanmalıdır.
- Özellikle, okulöncesi ve ilköğretime yönelik öğretmen yetiştiren programlara seçmeli/zorunlu drama dersi konmalı veya öğrencilerin bu dersi ilgili bölümlerden aldırılmalıdır. Çünkü, drama yöntemi, bütün derslerdeki farklı konularda uygulanabilmektedir. Ayrıca, drama öğretmenliği bölümünün açılması konusunda öncelikle çeşitli araştırmalar yapılmalı, özellikle yurt dışı uygulamalar incelenmelidir.
- Drama öğretmenin yeterlilikleri hakkında araştırmalara devam edilmelidir.

Araştırmacı tarafından hazırlanan yeterlilikler listesi, yeniden incelenerek yeterlilikler boyutunda yeniden araştırılmalı ve geliştirilmelidir.

- Drama öğretmenliği konusunda ilgili taraflar tartışma açmalı, gerekli inceleme ve araştırmalar yapılmalıdır. Bunun için özellikle, ilgili öğretim elemanlarının birlikte çalışması yararlı olacaktır. Çünkü, drama öğretmenliğinin alan öğretmenliği olması konusu ülkemizde yenidir ve kurumsallaşması için zamana ihtiyaç vardır.
- “İlköğretimde drama” dersine ilişkin mevcut uygulamaları belirleyen araştırmalar yapılmalıdır. Çünkü, bu dersin öğretmenler tarafından verildiği şüphelidir. Bunun nedenleri belirlenmeli ve gerekli program geliştirme çalışmaları yapılmalıdır.

KAYNAKLAR

- Adıgüzel, Ömer. (1993). **Oyun ve Yaratıcı Drama İlişkisi**. Ankara: A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Akın, Meryem. (1993). **Farklı Sosyo ekonomik Düzeylerdeki İlkokul 3. Sınıf Öğrencilerinin Sosyalleşme Düzeylerine Yaratıcı Drama Eğitiminin Etkisi**. Ankara: A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Ay (Onat), Sıla. (1997), **Yabancı Dil Öğretiminde Dramanın Kullanımı**. Ankara: H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Beyazıtöglü, E.N. (1996). **İlköğretim İkinci Sınıf Hayat Bilgisi Dersinde Eğitsel Oyunlar, Erişi ve Kalıcılık**. Ankara: H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Davis, Barbara, W. (1987). Some Roots and Relatives of Creative Drama as an Enrichment Activity for Older Adults. **Educational Gerontology**, Vol. 3, No.4, 297-306.
- Doğan, Hıfzı. (1997). **Eğitimde Program ve Öğretim Tasarımı**. Ankara: Önder Matbaası.
- Eğitmen, Aynur. (1995). **Arkeoloji Müzelerinin Eğitim Ortamı Olarak Etkinliğinin Artmasında Yaratıcı Dramanın Yeri ve Önemi**. Ankara: A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Farris, John. P. ve Parke, John. (1993). To be or to be: What Student Think About Drama. **The Clearing House**. March/April, 231-232.
- Garcia, Lorenzo. (1993). Theacher Beliefs, About Drama. **Youth Theatre Journal**. Vol: 8, No: 2.
- Girgin, Tuğba. (1999). **Türkiye’de Okul Öncesi Eğitim Kurumlarında Yaratıcı**

- Drama Etkinlikleri (Ankara İli Örneği).** Ankara: A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Goodwin, David. A. (1985). An Investigation of the Efficacy of Creative Drama as a Method for Teaching Social Skills to Mentally Retarded Youth and Adults. **Dissertation Abstracts International.** DAI-A, Vol: 46, No: 2.
- Gönen, Mübeccel. (1988). **Anaokuluna Giden Dört-Beş Yaş Çocuklarına Resimli Kitaplarla Yapılan Eğitimin Dil Gelişimine Etkisinin İncelenmesi.** Ankara: H.Ü. Sağlık Bilimleri Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Kaaland-Wells, Christi. (1994). Classroom Teachers Perceptions and Uses of Creative Drama. **Youth Theatre Journal.** Vol: 8, No: 4.
- Kaf, Özlem. (1999). **Hayat Bilgisi Dersinde Bazı Sosyal Becerilerin Kazandırılmasında Yaratıcı Drama Yönteminin Etkisi.** Adana: Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Kara, Ömer Tuğrul. (2000). **Türkçe Öğretiminde Yaratıcı Drama.** Erzurum: A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Karabacak, N. (1996). **Sosyal Bilgiler Dersinde Eğitsel Oyunların Öğrencilerin Erişi Düzeyine Etkisi.** Ankara: H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Kocayörük (Koca), Ayşe. (2000). **İlköğretim Öğrencilerinin Sosyal Becerilerini Geliştirmede Dramanın Etkisi.** Ankara: A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Koç, Filiz. (1999). **Yaratıcı Dramanın Öğrenmeye Etkisi (Sosyal Bilgiler Öğretiminde Bir Yöntem Olarak).** Ankara: A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Mc Kerracher, Williams. (1982). **Changing Children's Attitudes Toward the Physically Disabled.** Research Report. Victoria Education Department. Australia.
- MEB. (1998). **Hizmetiçi Eğitim Planı-1998.** Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- MEB. (1999). **Hizmetiçi Eğitim Planı-1999.** Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- MEB. (2000). **Hizmetiçi Eğitim Planı-2000.** Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- MEB. (2001). **Hizmetiçi Eğitim Planı-2001.** İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Metin, Gülçin Güven. (1999). **Dramanın 5-6 Yaş Çocuklarının Sosyal-Duygusal Gelişimlerine Etkisinin İncelenmesi.** İstanbul: M.Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü Okulöncesi Eğitimi Anabilim Dalı.
- Müller, Renee. (1997). **The New South Africa-A Rebirth for Drama in Education.**

- Researching Drama and Theatre in Education. International Conference.** University of Exeter, April 8th-12th.
- Oğuzkan, Ferhan. (1989). **Orta Dereceli Okullarda Öğretim (Amaç, İlke, Yöntem ve Teknikler).** Ankara: Emel Matbaacılık.
- Okvuran, Ayşe. (1993). **Yaratıcı Drama Eğitiminin Empatik Beceri ve Empatik Eğilim Düzeylerine Etkisi.** Ankara: A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Okvuran, Ayşe. (2000). **Yaratıcı Dramaya Yönelik Tutumlar.** Ankara: A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- ÖSYM. (1998). **Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzu.** Ankara: ÖSYM.
- Ömeroğlu, Esra. (1990). **Anaokuluna Giden 5-6 Yaşındaki Çocukların Sözel Yaratıcılıklarının Gelişiminde Yaratıcı Drama Eğitiminin Etkisi.** Ankara: H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Önder, Alev. (1999). **Yaşayarak Öğrenme İçin Eğitici Drama.** İstanbul: Melissa Matbaacılık.
- Öztürk, Ferda. (1996). **Okul Öncesi Dönem Müzik Eğitiminde Dramanın Kullanımının Etkinliği (5-6 Yaş Grubu).** Ankara: A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Uysal, F.N. (1996). **Anaokuluna Giden 5-6 Yaş Grubu Çocuklarda Yaratıcı Drama Çalışmalarının Sosyal Gelişim Alanına Olan Etkisinin İncelenmesi.** Ankara: A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Üstündağ, Tülay. (1988). **Dramatizasyon Ağırlıklı Yönetimin Etkinliği.** Ankara: Hacettepe Üniversitesi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Üstündağ, Tülay. (1996). Yaratıcı Dramanın Üç Boyutu. **Yaşadıkça Eğitim.** Kasım/Aralık. Sayı: 49. 19-23.
- Üstündağ, Tülay. (1997). **Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Dersinin Öğretiminde Yaratıcı Dramanın Erişime ve Derse Yönelik Öğrenci Tutumlarına Etkisi.** Ankara: H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Yağcı, Çiğdem. (1995). **Müzik Eğitimi ve Bir Yöntem Olarak Yaratıcı Drama İlişkisi: Örnek Bir Model Önerisi.** Ankara: A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Yassa, Nevine. (1997). High School Students' Involment in Creative Drama: The Effects on Social Interaction. **Researching Drama and Theatre in Education. International Conference.** University of Exeter, April 8th-12th.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 13, Sayı: 2, Sayfa: 167-190, ELAZIĞ-2003

TÜRKİYE'DE EĞİTİM FAKÜLTELERİ RESİM-İŞ ÖĞRETMENLİĞİ PROGRAMLARININ UYGULANMASINDA KARŞILAŞILAN SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

*The Problems and Solutions For The Art Teaching Programmes of
Education Faculties In Turkey*

Tamer KAVURAN

Fırat Üniversitesi Teknik Bilimler M.Y.O. Grafik Prog. Başk. Elazığ.

E.mail: tkavuran@firat.edu.tr

Özet

Bu araştırma ile Türkiye’de resim-iş öğretmenliği anabilim dallarında görev yapan öğretim elemanlarının, Türkiye’de resim-iş öğretmenliği programlarının uygulanmasında karşılaşılan sorunlara ve bu sorunların çözümüne ilişkin görüşlerinin belirlenmesi; belirlenen sorunlara çözüm önerileri getirilmesi ve öğretim elemanlarının resim-iş öğretmenliği programlarının uygulanmasında karşılaşılan sorunlara ilişkin görüşlerinin kişisel özelliklerine göre farklılık gösterip göstermediğinin saptanması amaçlanmıştır. Ayrıca, sanat eğitiminin dolayısı ile resim-iş eğitiminin genel eğitim içerisindeki yeri ve gerekliliğinin de önemsenmesi amaçlanmıştır.

Tarama modelinde desenlenen araştırma, 2001-2002 eğitim-öğretim yılında Türkiye’de 21 üniversitenin eğitim fakültesi resim-iş öğretmenliği anabilim dalında görev yapan 323 öğretim elemanı üzerinde gerçekleştirilmiş olup evrenin % 79.9’undan kullanılabilir veri elde edilmiştir.

Araştırmanın amacına yönelik veriler, araştırmacı tarafından geliştirilen, bir ve ikinci bölüm toplam 33 maddeden, üçüncü bölüm Resim-İş Öğretmenliği Programlarında uygulanan 18 dersin saat, içerik ve içeriğin uygulanmasının yeterli görülüp görülmemesine yönelik ‘Resim-İş Öğretmenliği Programlarının Uygulanmasında Karşılaşılan Sorunlar Anketi’nde toplanmıştır.

Araştırmada, verilerin çözümlenmesi aşamasında, araştırma amaçları doğrultusunda, frekans, yüzde ve nonparametrik istatistik tekniklerinden kay kare (X²) den yararlanılmıştır. İstatistiksel çözümlenmelerinde .05 anlamlılık düzeyinin kullanıldığı araştırmada, çözümlenmeler “SPSS 10 for Windows” paket programı ile gerçekleştirilmiştir.

Anahtar kelimeler: (Eğitim Fakültesi, Resim-İş Öğretmenliği Anabilim Dalı, Sanat Eğitimi, Resim-İş Öğretmeni, Resim-İş Öğretmenliği Programları)

Abstract

With this study, it was aimed to determine the opinions of Art teachers about the problems and solutions of the departments of Art Teaching. It was also aimed to determine if there were any differences according to the personal features. Besides it was aimed to stress the importance and necessity of Art teaching in the framework of general education.

The study was conducted in 21 Art teaching departments in Turkey in 2001-2002 academic year and the 323 teachers were included in the study. The data which were accepted valid and useful were obtained from 79.9 % of the population.

The data were collected with a questionnaire named "The problems at the Departments of Art Teaching". The first and second parts of the questionnaire included 33 items and they were about the content of Art teaching programmes.

In analyzing the data frequency, percent and chi-square (X^2) were used. In data analysis .05 significant level were used and SPSS 10 for windows statistics package were benefited.

Key words: (Education Faculties, Department of Art Teaching, Art Education, Art Teaching, Art Teaching Programmes)

PROBLEM

Ülkelerin gelişmesinde eğitim seviyesi yüksek insanlara gereksinim vardır. Bu insanlar da iyi tasarlanmış eğitim programları ile yetişirler. Eğitim sisteminin temel öğelerinden birisi ve en önemlisi kuşkusuz öğretmendir. Eğitim amaçlarının gerçekleşmesi büyük ölçüde öğretmenin nitelikli olarak yetişmesiyle ilişkilidir. Öğretmenlerin iyi yetişmesi söz konusu olduğunda da ilk sırada incelenecek konu, öğretmen yetiştirme programları ve bu programların uygulanmasında karşılaşılan sorunların çözümü olmalıdır.

Değişen dünyada, öğretmen, değişmeden kalmaz. Hızla değişen teknoloji; öğretmeni, televizyon, kaset, radyo, bilgisayar programlarıyla rekabet edip, her geçen gün daha mükemmel ulaşmayı hedeflemek zorunda bırakmaktadır. Bunun için eğitimci; kişilik özelliklerini ön plana çıkarmalı, hükmetmek yerine demokratik unsurları yerleştirmeli, insanın sahip olduğu iyi nitelikleri ortaya çıkarmalı, yalnızca bilgiyi aktarmak yerine öğrencinin kişilik gelişimine katkıda bulunmalıdır. Unutulmamalıdır ki, iyi bir öğretmen olmak için yalnızca iyi eğitim almak yetmez, modern çağın gereklerini de karşılamak zorunluluğu vardır. Modern dünyada kitle iletişim araçları bazen öğretmenleri daha çok çalışmaya ve mesleki açıdan yenilemeye itmektedir (Musgrave, 1973, s.140-141). Hem bireysel hem de mesleki açıdan yenilenme olgusu mevcut öğretmen yetiştirme anlayışına yeni bakış açılarının sorgulanmasına yol açmış, öğretmenlerin rollerini eskisine oranla daha fazla değiştirmiştir. Günümüzdeki hızlı değişiklikler öğretmenlerin görevlerinde de önemli değişik ve gelişimlere yol açmıştır. Bu değişikliklerin yansımalarının eğitim programlarında yer alması ve eğitim programlarının da bu yönde geliştirilmesi gerekir ki sınıfta etkileşim kurulabilsin (Craft, 1997, s.83).

Türkiye'de eğitim fakültelerine bağlı güzel sanatlar eğitimi bölümü resim-iş öğretmenliği anabilim dallarının amacı; temel eğitim ve orta öğretime nitelikli resim-iş öğretmeni yetiştirmektir. Öğretmenlik mesleğinde bulunanların sağlam bir genel kültür ve alan bilgisi yanında sağlıklı bir öğretmenlik bilgisine sahip olmaları

gerekmektedir (Küçükahmet, 1988, s.112). Bu durum resim-iş öğretmenleri için de geçerlidir.

Eğitim kurumları olarak üniversitelerimiz pek çok sorunla karşı karşıya bırakılmaktadır. Bunların başında eğitim fakültelerine bağlı güzel sanatlar eğitimi bölümlerinin resim-iş öğretmenliği anabilim dalları gelmektedir.

Öğrenci alım sınavlarından kaynaklanan sorunlar, ekonomik sorunlar, teknolojik sorunlar, nitelik-nicelik bakımından uygun olmama durumu, fiziki ve sosyal çevreden kaynaklanan pek çok sorun, buralarda verilen eğitimi etkilediği gibi ilk ve orta öğretimdeki sanat eğitimi de etkilemektedir. İlk ve orta öğretimde sanat (resim) eğitimi derslerinin diğer derslere göre ikinci planda görülmesi ya da seçmeli olması, birçok kişi tarafından gereksiz dersler olarak görülmesi, sanat eğitimcilerinin yetiştirilmesinden, sanat eğitimi ders programlarının hazırlanmasına kadar bir çok sorunu da beraberinde getirmiştir. Türkiye’de sanat eğitimi sorunları, daha çok öğrenci kaynağı ve seçimine ilişkin problemlerle doludur. Çok daha fazla öğrencinin üniversite kapılarına yığılması, öğrencinin üniversite düzeyine gelmeden önce iyi bir sanat eğitimi almamış olması Türkiye’deki yüzdeyi çok gerilere götürmüştür.

Sanat eğitimi, okul öncesinden başlayıp öğrencinin yaşamı boyunca sürer. Öğretmenin görevi, bu sürenin her aşamasında en etkili ve en doğru biçimde sanatı öğretmektir. Öğretim, ‘sanat eğitimi’ kavramının ayrılmaz bir bileşenidir. Okul dizgesi içinde, öğretim olmadan geniş anlamda sanat eğitiminin gerçekleşmeyeceği, eğitimin öngördüğü çok yönlü eğitilmiş insan tipine de ulaşamayacağı açıktır. Sanat eğitimi her aşamada verecek eğitimcinin yetiştirilmesi, sanat eğitiminin hedeflerinin gerçekleştirilmesinde en önemli etkidir.

Özellikle sanat eğitimcisi yetiştiren Eğitim Fakülteleri Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümlerindeki öğretim elemanlarının yeterli ve becerili olması programların uygulanmasında önemli bir etkidir. Ayrıca resim-iş öğretmenliği anabilim dallarında; fiziki, teknolojik ve ders programlarındaki sorunların çözümü, nitelikli resim-iş öğretmenlerinin yetiştirilmesini sağlayacaktır.

ARAŞTIRMANIN AMACI

Araştırmanın amacı, Türkiye’de eğitim fakülteleri resim-iş öğretmenliği programlarının uygulanmasında karşılaşılan sorunları belirleyip bu sorunlara çözüm önerileri sunmaktır. Bu genel amacı gerçekleştirmek için aşağıda verilen sorulara cevap aranmıştır.

1. Öğretim elemanlarının;
 - a. yabancı dil seviyeleri,
 - b. sanat ve sanat eğitimi ile ilgili yayınları takip etme düzeyi,

- c. katıldıkları panel, seminer ve konferans sayıları,
- d. yurtiçi / yurtdışı ödül sayıları,
- e. yurtiçi / yurtdışı makale ve kitap sayıları nelerdir?

2. Öğretim elemanlarının; Türkiye’de eğitim fakülteleri resim-iş öğretmenliği anabilim dallarının genel durumuna ve karşılaşılan sorunlara ilişkin görüşleri nelerdir?

3. Öğretim elemanlarının, Türkiye’de eğitim fakülteleri resim-iş öğretmenliği anabilim dalında uygulanan branş derslerinin saat, içerik ve içeriğin uygulanabilme düzeylerine ilişkin görüşleri nelerdir?

4. Öğretim elemanlarının, Türkiye’de eğitim fakülteleri resim-iş öğretmenliği anabilim dalında uygulanan branş derslerinin saat, içerik ve içeriğin uygulanabilme düzeylerine ilişkin görüşleri;

- a. cinsiyetlerine,
- b. hizmet sürelerine, göre değişmekte midir?

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Sanat; insanın insan olma özelliklerinden biri ve en önemli özelliğidir. İnsanın, hayatı boyunca gördüğü, duyumsadığı pek çok eksiklik, çelişki veya hatalar; sanatın ve sanatın fonksiyonlarının yeterince kavranamayışından ve bunun sonucunda da sanatı hak ettiği yere oturtamayışından kaynaklanmaktadır. Bu eksiklik, çelişki ve hatalar ancak iyi bir sanat eğitimiyle giderilebilir.

Gerçekçi bir okul sistemi ya da akademik eğitim, bilim ve sanatın işbirliğine dayandırılmalıdır. Sanatın da, bilimin de amacı yaşama hizmet etmek ve yeniyi keşfetmektir. Sanata ve duyguların eğitime önem veren okul ya da eğitim sistemlerinde, duygular eğitilirken, zihinsel yeteneklerin, düşüncenin, zekanın da geliştiği gözlenmektedir. Sanat duygu ve düşünce arasındaki içice geçmiş bağlantıyı vurgularken öğrenme ve gelişim sürecinin de etkin bir yardımcısıdır (Odabaşı , 1986).

Sanat eğitimi; dikkat eğitimi, estetik eğitimi ve koordinasyon eğitimiyle birlikte beş duyu organının koordine edilmesini, böylece sezgiyi de ön plana çıkararak yaratıcılığın gelişmesini sağlar. Sanat eğitiminin temel ilkelerinden bir tanesi de görsel okur-yazar yetiştirmektir. Bunun sonucunda da geçmiş ve gelecek arasında bir teknolojik sorgulama ortaya çıkmaktadır. Bir başka anlatımla analiz ortaya çıkar ve analizle beraber sentez kendiliğinden gelmiş olur. Bu bakımdan kişinin branşı ne olursa olsun sanat eğitimi alarak görsel okur-yazar olmak durumundadır.

Bireyin duygusunu, düşüncesini ve izlenimlerini anlatabilme yeteneklerini ve yaratıcı gücünü estetik bir düzeye ulaştırmak ancak sanatın eğitim çerçevesi içinde verilmesiyle mümkün olacaktır. Gelişmiş ülkelere baktığımızda sanat

eğitimi derslerinin zorunlu dersler olarak yerini almış olması, bu olabirliğin dikkate alınmış olmasından kaynaklanmaktadır. Türkiye’de ise, sanat eğitimi dersleri lise iki ve üçüncü sınıflarda, ön lisans ve lisans öğretiminde seçmeli dersler kapsamında yer almakta, ayrıca birçok kişi tarafından gereksiz dersler olarak görülmektedir.

Sanat eğitiminin, bir toplumun gelişmesi ve çağdaşlaşmasında önemi büyüktür. Bu noktada eğitim fakültelerinin güzel sanatlar eğitimi bölümleri yetiştirdikleri sanat (resim) eğitmenlerinin yeterliklerinden haberdarlar mı? yetiştirilen öğretmenler bu eğitim için yeterli midir? bölümlerdeki ders programı ile orta öğretimdeki sanat eğitimi ders programı arasında uyumsuzluk söz konusu mudur? hazırlanan ders programları bu amaca hizmet ediyor mu? iyi bir sanat eğitimi için eğitim fakülteleri güzel sanatlar eğitimi bölümlerinin resim-iş öğretmenliği programları konusunda neler yapabilir? öğretim elemanları, ders programlarını gerçekleştirme açısından kendilerini ne derece yeterli görmektedirler? bu programların genel amaçlarını ne derece gerekli bulmaktadırlar? Sorularına cevaplar aramız gerekmektedir.

Araştırma, yukarıda belirtilen konularda ilgililerin duyarlılığını geliştirmek açısından önem taşımaktadır.

SAYILTILAR

Araştırmada, aşağıdaki sayıltılardan hareket edilmiştir.

a) Araştırma doğrultusunda, anket hazırlanıp ve anketten alınan sonuçla anketin yapıldığı üniversitelerin eğitim fakültelerine bağlı güzel sanatlar eğitimi bölümü resim-iş öğretmenliği anabilim dallarındaki fiziki şartlar, ders programları, öğrenci sayısı vb. ile ilgili bu dallarda görev yapan öğretim elemanlarının görüşleri yansıtılmıştır.

b) Belirlenen bölümlerde eğitim etkinlikleri ve bu bölümlerdeki öğretim üyeleri, öğretim görevlileri, okutmanlar, uzmanlar ve araştırma görevlilerinin durumu yansıtılmıştır.

c) Ölçme aracının yeterliği için uzmanların görüşü alınmıştır.

Deneklerin anketi cevaplandırırken hiç bir etki altında kalmaksızın tarafsız olarak cevaplandırmaları sağlanmıştır.

SINIRLILIKLAR

Araştırma literatür taraması sonucu ulaşılan kaynaklar, konu ile ilgili uzman sanat eğitimcilerinin görüşleri, Türkiye’de eğitim fakültelerine bağlı güzel sanatlar eğitimi

bölümlerinin resim-iş öğretmenliği programlarındaki genel durum ile bu programlarda görev yapan öğretim elemanlarının görüşleri ile sınırlıdır.

TANIMLAR

Bölüm: Bu araştırmada, güzel sanatlar eğitimi için kullanılmıştır.

Program: Bu araştırmada resim-iş öğretmenliği ders programları için kullanılmıştır.

Sanat Eğitimi: İnsanı özgürleştirip kendini ve dış dünyayı tanımasını sağlayan, yaratıcılığı geliştiren bir eğitim biçimidir. Bu araştırmada resim-iş eğitimi olarak da kullanılmıştır.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Türkiye’de resim-iş öğretmenliği programlarının uygulanmasında karşılaşılan sorunların tespit edilmesinin amaçlandığı bu araştırmada, “Tarama Modeli” kullanılmıştır.

Araştırma, ankete dayalı verilerden oluşmaktadır. Ayrıca araştırma konusu, ilgili bilimsel yayınların listesini içeren indeks ve özlere taranması, kütüphane koleksiyonlarının taranması, ilgili programların incelenmesi ve bu konuda deneyimli sanat eğitimcilerinin görüşleri ile betimlenmeye çalışılmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırma, Türkiye’deki eğitim fakültelerine bağlı güzel sanatlar eğitimi bölümlerinin resim-iş öğretmenliği programlarının uygulanmasında karşılaşılan sorunların çözümü ve daha nitelikli öğretmen adaylarının yetiştirilmesine dönüktür. Araştırmanın evrenini 2001-2002 eğitim-öğretim yılında Türkiye’deki resim-iş öğretmenliği anabilim dallarında görev yapan öğretim elemanları (profesör, doçent, yardımcı doçent, öğretim görevlisi, okutman, uzman ve araştırma görevlileri) oluşturmaktadır. Güvenilir verilerin elde edilmesi amacı ile örneklem alma yoluna gidilmemiş, evrenin geneli üzerinde çalışılmış, “kendini örnekleyen evren” (Çilenti, 1984, s.137) araştırmanın çalışma evreni olarak kabul edilmiştir.

Araştırmaya katılan öğretim elemanlarının; cinsiyeti, yaşı, hizmet süresi, mezun olduğu lisans programı, mezun olduğu lisans ana sanat dalı, mezun olduğu lisansüstü programı, çalıştığı üniversite, akademik kariyeri ve yabancı dillerine ilişkin bilgilere aşağıdaki tablolarda yer verilmiştir:

Tablo 1. Öğretim Elemanlarının Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

Cinsiyet	Sayı (N)	Yüzde (%)
Kadın	86	33.3
Erkek	172	66.7
Toplam	258	100.0

Tablo 1’de görüldüğü gibi araştırma kapsamına giren öğretim elemanlarının; %33.3’ü kadın, %66.7’si erkektir. Buna göre öğretim elemanları cinsiyet bakımından çoğunlukla erkek öğretim elemanlarından oluşmaktadır. Ayrıca resim-iş öğretmenliği anabilim dalında çalışmayı daha çok erkeklerin tercih ettikleri söylenebilir.

Tablo 2. Öğretim Elemanlarının Yaş Grubuna Göre Dağılımı

Yaş	Sayı (N)	Yüzde (%)
30 ve daha aşağı	33	12.8
31-40 arası	103	39.9
41 ve daha yukarı	122	47.3
Toplam	258	100.0

Tablo 2’de görüldüğü gibi öğretim elemanlarının; %12.8’i 30 ve daha aşağı yaş grubuna, %39.9’u 31-40 yaş grubunda, %47.3’ü 41 ve daha yukarı yaş grubunda bulunmaktadır. Buna göre öğretim elemanlarının çoğunluğu 41 ve daha yukarı yaş grubunda yer almaktadır.

Tablo 3. Öğretim Elemanlarının Hizmet Sürelerine Göre Dağılımı

Hizmet Süresi	Sayı (N)	Yüzde (%)
10 yıl ve aşağı	90	34.9
11-20 yıl arası	89	34.5
21 yıl ve yukarı	79	30.6
Toplam	258	100.0

Tablo 3’de görüldüğü gibi öğretim elemanlarının; %34.9’u 10 yıl ve daha aşağı, %34.5’i 11-20 yıl arası, ve %30.6’sı 21 yıl ve daha yukarı hizmet grubunda yer almaktadırlar. Buna göre öğretim elemanlarının çoğunluğu 10 yıl ve aşağı hizmet süresi grubunda yer almaktadır.

Tablo 4. Öğretim Elemanlarının Mezun Olduğu Fakülteleere Göre Dağılımı

Mezun Olduğu Fakülte	Sayı (N)	Yüzde (%)
Eğitim Enstitüsü	20	7.8
Eğitim Fakültesi	164	63.6
Güzel Sanatlar Fakültesi	53	20.5
Yüksek Öğretmen Okulu	1	0.4
Başka	20	7.8
Toplam	258	100.0

Tablo 4’de görüldüğü gibi öğretim elemanlarının; %7.8’i Eğitim Enstitüsü, %63.6’sı Eğitim Fakültesi, %20.5’i Güzel Sanatlar Fakültesi, %0.4’ü Yüksek Öğretmen Okulu ve %7.8’i başka (Mimarlık vb.) fakülteleerden mezundur. Bu bulgulara göre öğretim elemanlarının çoğunluğu Eğitim Fakültesi mezunlarından oluşmaktadır.

Tablo 5’de görüldüğü gibi öğretim elemanlarının; %52.3’ü Resim, %20.9’u Grafik Tasarım, %9.7’si Heykel, %3.1’i Tekstil tasarım, %2.7’si seramik, %0.4’ü Geleneksel Türk Sanatları, %2.7’si Özgün Baskı, %1.2’si Endüstriyel Tasarım, %0.4’ü Fotoğraf ve %6.6’sı başka (sanat tarihi, mimarlık, desen, animasyon) ana sanat dallarından mezun olmuşlardır. Buna göre öğretim elemanlarının büyük çoğunluğunu resim ana sanat dalı mezunları oluşturmaktadır.

Tablo 5. Öğretim Elemanlarının Mezun Olduğu Lisans Ana Sanat Dallarına Göre Dağılımı

Mezun Olduğu Lisans Ana sanat Dalı	Sayı (N)	Yüzde (%)
Resim	135	52.3
Grafik Tasarım	54	20.9
Heykel	25	9.7
Tekstil Tasarım	8	3.1
Seramik	7	2.7
Geleneksel Türk Sanatları	1	0.4
Özgün Baskı	7	2.7
Endüstriyel Tasarım	3	1.2
Fotoğraf	1	0.4
Başka	17	6.6
Toplam	258	100.0

Tablo 6. Öğretim Elemanlarının Mezun Olduğu Lisansüstü Programına Göre Dağılımı

Mezun Olduğu Lisansüstü Programı	Sayı (N)	Yüzde (%)
Yüksek Lisans	99	38.4
Sanatta Yeterlik	99	38.4
Doktora	20	7.8
Boş	40	15.5
Toplam	258	100.0

Tablo 6’da görüldüğü gibi öğretim elemanlarının; %38.4’ü yüksek lisans, %38.4’ü sanatta yeterlik, %7.8’i doktora programından mezun iken %15.5’i lisansüstü eğitimini tamamlamamış ve kendine uygun seçenek olmadığı için bu soruyu boş bırakmıştır. Buna göre yüksek lisans ve sanatta yeterlik mezunu öğretim elemanları eşit sayıda ve çoğunluktadır.

Tablo 7. Öğretim Elemanlarının Çalıştığı Üniversitelere Göre Dağılımı

Çalıştığı Üniversite	Sayı (N)	Yüzde (%)
Abant İzzet Baysal Üniversitesi	10	3.9
Anadolu Üniversitesi	17	6.6
Atatürk Üniversitesi	13	5.0
Cumhuriyet Üniversitesi	6	2.3
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	5	1.9
Çukurova Üniversitesi	11	4.3
Dicle Üniversitesi	8	3.1
Dokuz Eylül Üniversitesi	17	6.6
Gazi Üniversitesi	33	12.8
İnönü Üniversitesi	11	4.3
Karadeniz Teknik Üniversitesi	10	3.9
Marmara Üniversitesi	12	4.7
Mustafa Kemal Üniversitesi	4	1.6
Niğde Üniversitesi	8	3.1
Ondokuz Mayıs Üniversitesi	21	8.1
Pamukkale Üniversitesi	9	3.5
Selçuk Üniversitesi	13	5.0
Süleyman Demirel Üniversitesi	10	3.9
Trakya Üniversitesi	5	1.9
Uludağ Üniversitesi	26	10.1
Yüzüncü Yıl Üniversitesi	9	3.5
Toplam	258	100.0

Tablo 7’de görüldüğü gibi açık uçlu olan 7. soruda öğretim elemanlarının; %3.9’u Abant İzzet Baysal Üniversitesi, %6.6’sı Anadolu Üniversitesi, %5.0’ı Atatürk Üniversitesi, %2.3’ü Cumhuriyet Üniversitesi, %1.9’u Çanakkale Onsekiz Mart

Üniversitesi, %4.3’ü Çukurova Üniversitesi, %3.1’i Dicle Üniversitesi, %6.6’sı Dokuz Eylül Üniversitesi, %12.8’i Gazi Üniversitesi, %4.3’ü İnönü Üniversitesi, %3.9’u Karadeniz Teknik Üniversitesi, %4.7’si Marmara Üniversitesi, %1.6’sı Mustafa Kemal Üniversitesi, %3.5’i Pamukkale Üniversitesi, %5.0’ı Selçuk Üniversitesi, %3.9’u Süleyman Demirel Üniversitesi, %1.9’u Trakya Üniversitesi, %10.1’i Uludağ Üniversitesi ve %3.5’i Yüzüncü Yıl Üniversitesinde çalışmaktadır.

Tablo 8. Öğretim Elemanlarının Akademik Kariyerlerine Göre Dağılımı

Akademik Kariyer	Sayı (N)	Yüzde (%)
Profesör	12	4.7
Doçent	7	2.7
Yardımcı Doçent	90	34.9
Öğretim Görevlisi	96	37.2
Araştırma Görevlisi	29	11.2
Uzman	5	1.9
Okutman	19	7.4
Toplam	258	100.0

Tablo 8’de görüldüğü gibi öğretim elemanlarının; %4.7’si profesör, %2.7’si doçent, %34.9’u yardımcı doçent, %37.2’si öğretim görevlisi, %11.2’si araştırma görevlisi, %1.9’u uzman, %7.4’ü okutman olarak görev yapmaktadır. Bu bulgulara göre öğretim elemanlarının birinci derecede çoğunluğunu öğretim görevlileri, ikinci derecede ise yardımcı doçentler oluşturmaktadır. Profesör ve doçentlerin sayıca az olduğu söylenebilir.

Tablo 9. Öğretim Elemanlarının Yabancı Dillerine Göre Dağılımı

Yabancı Dili	Sayı (N)	Yüzde (%)
İngilizce	206	79.8
Almanca	25	9.7
Fransızca	23	8.9
Başka	3	1.2
Boş	1	0.4
Toplam	258	100.0

Tablo 9’da görüldüğü gibi öğretim elemanlarının; %79.8’i İngilizce, %9.7’si Almanca, %8.9’u Fransızca, %1.2’si nin başka (Rusça) yabancı dili bulunurken bir öğretim elemanı (%0.4) bu soruya yabancı dilinin olmadığını belirterek cevap vermiştir. Bu bulgulara göre yabancı dili İngilizce olan öğretim elemanı sayısı çoğunluktadır.

Veriler ve Toplanması

Bu araştırmada, veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Araştırma konusunun detaylı ve kapsamlı incelenmesi, geçerlik ve güvenilirliğinin sağlanması için; İnönü Üniversitesi ve Anadolu Üniversitesinin Resim-İş Öğretmenliği Anabilim Dallarındaki öğretim elemanları ile deneyimli sanat eğitimcileri ve uzmanların görüşleri alınarak hazırlanmıştır.*

Anketin birinci bölümü 20, ikinci bölümü 13 maddeden oluşmaktadır . Üçüncü

* Prof. Halis Biçer, Prof. Oya Kınıklı, Doç. Dr. Esmahan Ağaoğlu, Doç. Dr. Mehmet Taşpınar, Yrd.Doç. İ. Halil Türker, Yrd.Doç. Mustafa Toprak.

bölümü ise programlarda okutulan branş derslerin sayıları ile ilintilidir. Uzman öğretim üyelerinin görüşleri alındıktan sonra hazırlanan anketin birinci bölümünde kişisel bilgiler yer almaktadır. İkinci bölümde ise programlarda karşılaşılan sorunlara yönelik genel görüşler yer almaktadır. Üçüncü bölümde ise programlarda okutulan branş derslerinin saat ve içeriklerini yeterli görme düzeyleri ile içeriklerin uygulayabilme düzeylerinin durumları yer almaktadır.

Bu dallarda, programların uygulanmasında karşılaşılan sorunların çözümüne ilişkin anket ile ankete katılan kaynak grupları tanıtan anket uygulamaları, eleştiriler ışığında oluşturulup son şekli verilerek gerekli izinler alındıktan sonra, Anadolu Üniversitesi, Cumhuriyet Üniversitesi ve İnönü Üniversitesine elden diğer üniversitelere posta yolu ile uygulanmıştır. Anketlerle birlikte, dönüş için adresli ve pullu zarflar gönderilmiştir. Gönderilen 323 anketten 258 anketin geri dönüşü sağlanmış ve tümü işleme koyulmuştur. İşleme alınan anketlerin yüzdesi %79.9'dur. Dönüş oranlarını yükseltmek için, bölüm ve anabilim dalı başkanları ile telefon görüşmeleri yapıp, izlemeler de dahil gerekli tüm çabalar gösterilmiştir.

Verilerin Çözümü ve Yorumlanması

Araştırmada geri dönen 258 anket, alfabetik olarak üniversitelere göre sınıflandırılıp numaralandırılmıştır. Daha sonra anketler tek tek incelendiğinde sorulara verilen cevapların yüzdesinin fazla olması göz önünde bulundurularak tüm anketler değerlendirilmeye alınmıştır. Böylece araştırmanın çalışma evreni 258 öğretim elemanı olmuştur.

Araştırmada veri toplama aracı ile toplanan verilerin çözümlenmesi aşamasında, araştırma amaçları doğrultusunda, frekans, yüzde, non parametrik tekniklerinden kay kare (X^2) den yararlanılmıştır. İstatistiksel çözümlenmelerinde .05 anlamlılık düzeyinin kullanıldığı araştırmada, çözümlenmeler "SPSS 10 for Windows" paket programı ile gerçekleştirilmiştir.

BULGULAR VE YORUM

Eğitim Fakültesi Resim-İş Öğretmenliği Programlarında Görevli Öğretim Elemanlarının Kendi Kişisel Özelliklerine İlişkin Görüşleri

Tablo 10. Öğretim Elemanlarının Yabancı Dil Seviyelerine Göre Dağılımı

Yabancı Dil Seviyesi	Sayı (N)	Yüzde (%)
Çok İyi	7	2.7
İyi	45	17.4
Orta	157	60.9
Kötü	48	18.6
Çok Kötü	--	--
Boş	1	0.4
Toplam	258	100.0

Tablo 10’da görüldüğü gibi öğretim elemanlarının; %2.7’si çok iyi, %17.4’ü iyi, %60.9’u orta, %18.6’sı kötü, %0.4’ü yabancı dili olmadığını belirtip cevap vermezken, çok kötü olan yoktur. Bu bulgulara göre, öğretim elemanlarının büyük çoğunluğunun yabancı dil seviyesi orta düzeydedir. Yabancı dili çok iyi olan öğretim elemanı sayısının çok az olduğu söylenebilir. Bulgu, Özsoy’un (1998) öğretim elemanlarının akademik yeterlik ve çalışmaları ile ilgili sorunların olduğunu belirttiği çalışması tarafından desteklenmektedir.

Tablo 11. Öğretim Elemanlarının Sanat ve Sanat Eğitimi İle İlgili Yayınları Takip Etme Durumlarına Göre Dağılımı

Yayınları Takip Etme Durumu	Sayı (N)	Yüzde (%)
Düzenli	144	55.8
Az	114	44.2
Hiç	--	--
Toplam	258	100.0

Tablo 11’de görüldüğü gibi öğretim elemanlarının; %55.8’i düzenli, %44.2’si az olarak sanat ve sanat eğitimi ile ilgili yayınları takip etmektedirler. Hiç takip edemeyen yoktur. Bu bulgulara dayalı olarak sanat ve sanat eğitimi ile ilgili yayınları düzenli takip edenler çoğunlukta olsa da az takip edenlerin sayısı küçümsenemeyecek orandadır diyebiliriz. Bulgu, Alkan’ın (1977) eğitimcinin kendini yenileyememesini ekonomik sorunlara bağladığı araştırması ile desteklenmektedir.

Tablo 12. Öğretim Elemanlarının Panel, Seminer ve Konferans Sayılarına Göre Dağılımı

Panel, Seminer Konferans Sayıları	Sayı (N)	Yüzde (%)
Panel		
Hiç yok	197	76.4
1-5 arası	57	22.1
6-10 arası	2	0.8
11-15 arası	--	--
16 ve daha yukarı	2	0.8
Toplam	258	100.0
Seminer		
Hiç yok	145	56.2
1-5 arası	98	38.0
6-10 arası	7	2.7
11-15 arası	5	1.9
16 ve daha yukarı	3	1.2
Toplam	258	100.0
Konferans		
Hiç yok	194	75.2
1-5 arası	52	20.2
6-10 arası	7	2.7
11-15 arası	1	0.4
16 ve daha yukarı	4	1.6
Toplam	258	100.0

Tablo 12’de görüldüğü gibi öğretim elemanlarının panel, seminer ve konferans sayılarının sorulduğu açık uçlu 16. soru için elde edilen bulgulara göre beş ayrı cevap seçeneği oluşturulmuştur. Öğretim elemanlarının %76.4’ünün hiç panel sayısı bulunmazken, %22.1’inin 1-5 arası, %0.8’inin 6-10 arası, %0.8’inin 16 ve daha yukarı panel sayısı mevcuttur. 11-15 arası ise panel sayısı olan öğretim elemanı yoktur. Öğretim

elemanlarının; %56.2'sinin hiç seminer sayısı bulunmazken %38.0'nin 1-5 arası, %2.7'sinin 6-10 arası, %1.9'unun 11-15 arası seminer sayısı tespit edilmiştir. 16 ve daha yukarı seminer sayısı olan öğretim elemanı bulunmamaktadır. Öğretim elemanlarının; %75.2'sinin hiç konferans sayısı bulunmazken, %20.2'sinin 1-5 arası, %2.7'sinin 6-10 arası, % 0.4'ünün 11-15 arası ve %1.6'sının 16 ve daha yukarı konferans sayısı tespit edilmiştir. Bu bulgulara dayalı olarak panel, seminer ve konferans sayısı hiç olmayan öğretim elemanlarının sayısal çoğunlukta olduğu söylenebilir.

Tablo 13. Öğretim Elemanlarının Yurtiçi Makale ve Kitap Sayılarına Göre Dağılımı

Yurtiçi Makale ve Kitap Sayısı	Sayı (N)	Yüzde (%)
Makale		
Hiç yok	159	61.6
1-5 arası	69	26.7
6-10 arası	18	7.0
11-15 arası	3	1.2
16 ve daha yukarı	9	3.5
Toplam	258	100.0
Kitap		
Hiç yok	227	88.0
1-5 arası	26	10.1
6-10 arası	4	1.6
11-15 arası	1	0.4
16 ve daha yukarı	--	--
Toplam	258	100.0

Yurtiçi yayınlanan makale ve kitap sayılarının sorulduğu açık uçlu 19. soru için elde edilen bulgulara göre beş ayrı cevap oluşturulmuştur. Tablo 13'de görüldüğü gibi öğretim elemanlarının; %61.6'sının hiç yayınlanmış makalesi bulunmazken, %26.7'sinin 1-5 arası, %7.0'nın 6-10 arası, %1.2 sinin 11-15 arası ve %3.5'inin 16 ve daha yukarı sayıda makalesi bulunduğu tespit edilmiştir. Öğretim elemanlarının; %88.0'nin hiç yayınlanmış kitap sayısı bulunmazken, %10.1'inin 1-5 arası, %1.6'sının 6-10 arası, %0.4'ünün 11-15 arası yayınlanmış kitabı olduğu tespit edilmiştir. 16 ve daha yukarı ise yayınlanmış kitabı olan öğretim elemanı bulunmamaktadır. Bu bulgulara dayalı olarak hiç yayınlanmış makale ve kitabı olmayan öğretim elemanı çoğunlukta. Bulgu, San'ın (1983) Türkiye'de kuramsal açıdan sanat eğitime henüz tam anlamıyla yönelmediğini saptadığı sonuç ile desteklenmektedir.

Tablo 14. Öğretim Elemanlarının Yurtdışı Makale ve Kitap Sayılarına Göre Dağılımı

Yurtdışı Makale ve Kitap Sayısı	Sayı (N)	Yüzde (%)
Makale		
Hiç yok	250	96.9
1-5 arası	7	2.7
6-10 arası	--	--
11-15 arası	--	--
16 ve daha yukarı	1	0.4
Toplam	258	100.0
Kitap		
Hiç yok	256	99.2
1-5 arası	2	0.8
6-10 arası	--	--
11-15 arası	--	--
16 ve daha yukarı	--	--
Toplam	258	100.0

Yurtdışı yayınlanan makale ve kitap sayılarının sorulduğu açık uçlu 20. soru için elde edilen bulgulara göre beş ayrı cevap oluşturulmuştur. Tablo 14’de görüldüğü gibi öğretim elemanlarının; %96.9’unun hiç yayınlanmış makalesi bulunmazken, %2.7’sinin 1-5 arası, %0.4’nün 16 ve daha yukarı sayıda makalesi bulunduğu tespit edilmiştir. 6-10 arası ve 11-15 arasında yurtdışı makalesi olan öğretim elemanı bulunmamaktadır. Öğretim elemanlarının; %99.2’sinin hiç yayınlanmış kitap sayısı bulunmazken, %0.8’nin 1-5 arası, yayınlanmış yurtdışı kitabı olduğu tespit edilmiştir. 6-10 arası, 11-15 arası ve 16 ve daha yukarı da ise yayınlanmış kitabı olan öğretim elemanı bulunmamaktadır. Bu bulgulara dayalı olarak yurtdışında hiç yayınlanmış makale ve kitabı olmayan öğretim elemanı çoğunluktadır. Bulgu, San’ın (1983) Türkiye’de kuramsal açıdan sanat eğitimine henüz tam anlamıyla yönelinmediğini saptadığı sonuç bu yorumu desteklemektedir.

Öğretim Elemanlarının Türkiye’de Eğitim Fakülteleri Resim-İş Öğretmenliği Anabilim Dalları ve Karşılaştıkları Sorunlara İlişkin Görüşleri

Tablo 15. Öğretim Elemanlarının Fakülte Bütçesinden Resim-İş Öğretmenliğine Ayrılan Bütçeye İlişkin Görüşlerinin Dağılımı

Ayrılan Bütçe	Sayı (N)	Yüzde (%)
Çok yeterli	--	--
Yeterli	19	7.4
Yetersiz	142	55.0
Çok yetersiz	96	37.2
Boş	1	0.4
Toplam	258	100.0

Tablo 15’de görüldüğü gibi öğretim elemanlarının %7.4’ü yeterli, %55.0’i yetersiz, %37.2’si çok yetersiz olarak görmüşlerdir. Resim-iş öğretmenliğine ayrılan çok yeterli gören öğretim elemanı bulunmazken, %0.4’ü bu soruya cevap vermemiştir. Bu bulgulara dayalı olarak fakültelerden resim-iş öğretmenliğine ayrılan bütçeyi yetersiz gören öğretim elemanlarının sayısal çoğunlukta olduğu söylenebilir. Bulgu, Doğan’ın (2002) sanat eğitiminin çağdaşlaşması için bütçede kaynak oluşturulmasının önemini vurguladığı görüşü bu yorumu desteklemektedir.

Tablo 16. Öğretim Elemanlarının Resim-İş Öğretmenliğinin Teknolojik Açıdan Desteklenmesine İlişkin Görüşlerinin Dağılımı

Teknolojik Destek	Sayı (N)	Yüzde (%)
Çok yeterli	--	--
Yeterli	32	12.4
Yetersiz	149	57.8
Çok yetersiz	77	29.8
Toplam	258	100.0

Tablo 16’da görüldüğü gibi öğretim elemanlarının; %12.4’ü yeterli, %57.8’i yetersiz, %29.8’i ise resim-iş öğretmenliğinin teknolojik açıdan çok yetersiz olduğu görüşündedirler. Bu bulgulara dayalı olarak teknolojik desteğin çok yeterli olduğunu gören öğretim elemanı bulunmazken, yetersiz gören öğretim elemanları çoğunluktadır. Bulgu, Atan’ın (2002) teknoloji ile insanlar arası bilgiye erişimin kolaylaştığı bu açıdan sanat eğitimi veren kurumların teknolojik donanımı sağlamaları gerektiği görüşü ile bu yorumu koşullu desteklemektedir.

Tablo 17. Öğretim Elemanlarının Resim-İş Öğretmenliğine Ayrılan Fiziki Mekanlara İlişkin Görüşlerinin Dağılımı

Fiziki Mekan	Sayı (N)	Yüzde (%)
Çok yeterli	10	3.9
Yeterli	70	27.1
Yetersiz	128	49.6
Çok yetersiz	50	19.4
Toplam	258	100.0

Tablo 17’de görüldüğü gibi öğretim elemanlarının; %3.9’u çok yeterli, %27.1’i yeterli, %49.6’sı yetersiz ve %19.4’ü çok yetersiz görmektedir. Bu bulgulara dayalı olarak resim-iş öğretmenliğine ayrılan fiziki mekanları yetersiz gören öğretim elemanlarının çoğunlukta olduğu söylenebilir. Bulgu, Cömert’in (2002) resim-iş öğretmenliği anabilim dallarının çağdaş eğitim kurumları olabilmeleri için yeterli fiziksel mekan, tesis, teçhizat ve modern eğitim araçları ile desteklenmesi gerektiği sonucu ile bu yorumu koşullu desteklemektedir. Ayrıca bulgu, Özgen’in (1996) sanat eğitmeni yetiştiren kurumlara tam ve çağdaş bir işlerlik kazandırılmadığını belirlediği araştırmasını da desteklemektedir.

Tablo 18. Öğretim Elemanlarının Branşlaşmaya İlişkin Görüşlerinin Dağılımı

Öğretim Elemanlarının Branşlaşması	Sayı (N)	Yüzde (%)
Çok gerekli	132	51.2
Gerekli	120	46.5
Gereksiz	6	2.3
Çok gereksiz	--	--
Toplam	258	100.0

Tablo 18’de görüldüğü gibi branşlaşma konusunda öğretim elemanlarının; %51.2’si çok gerekli, %46.5’i gerekli, %2.3’ü gereksiz görürken çok gereksiz bulan öğretim elemanı yoktur. Bu bulgulara dayalı olarak resim-iş öğretmenliği anabilim dalında branşlaşmanın çok gerekli olduğu söylenebilir. Bulgu, Alkan’ın (2002) eğitim fakültelerinin sanatta yeterlik ve doktora programlarının açılarak hem uygulama hem de teorik derslere öğretim elemanı yetiştirilmesi gerektiğini belirlediği saptaması bu yorumu koşullu desteklemektedir.

Türkiye’de Eğitim Fakülteleri Resim-İş Öğretmenliği Anabilim Dalında Uygulanan Uygulamalı Branş Derslerinin Saat, İçerik ve İçeriğin Uygulanabilme Düzeylerine İlişkin Cinsiyet ve Hizmet Sürelerine Göre Öğretim Elemanlarının Görüşleri

Sağlıklı kay kare (X^2) sonucu elde etmek için bazı tablolarda çok yeterli ve yeterli cevapları birleştirilerek (yeterli), çok yetersiz ve yetersiz cevapları birleştirilerek (yetersiz) cevap gruplarında toplanmıştır. Yapılan bu uygulamalar sonucu olumsuz etkilememiştir. Ayrıca X^2 çözümlenmesi sırasında ilgili soruya cevap vermeyenler dikkate alınmamıştır. Bu nedenle X^2 ye ilişkin tablolarda toplam öğretim elemanı sayılarında farklılıklar gözlenmiş, ancak söz konusu kısımları boş bırakan kişi sayısının az olması X^2 sonucunu etkilememiştir.

Tablo 19. Cinsiyet Değişkenine Göre Desen Dersinin Saat, İçerik ve İçeriğinin Uygulanabilme Düzeyine İlişkin Görüşlerin Dağılımı

Desen		Kadın		Erkek		Toplam	
		N	%	N	%	N	%
Saat	Yetersiz	76	90.5	150	87.7	226	88.6
	Yeterli	8	9.5	21	12.3	29	11.4
	Toplam	84	100.0	171	100.0	255	100.0
P>0.05	P= 0.515	X²= 0.425		Serbestlik Derecesi (Sd)= 1			
İçerik	Yetersiz	50	61.0	112	65.5	162	64.0
	Yeterli	32	39.0	59	34.5	91	36.0
	Toplam	82	100.0	171	100.0	253	100.0
P>0.05	P= 0.483	X²= 0.492		Sd= 1			
Uygulanabilme Düzeyi	Yetersiz	53	63.9	121	71.2	174	68.8
	Yeterli	30	36.1	49	28.8	79	31.2
	Toplam	83	100.0	170	100.0	253	100.0
P>0.05	P= 0.238	X²= 1.392		Sd= 1			

Tablo 19’da görüldüğü gibi Desen dersini saat olarak, kadın öğretim elemanlarının %90.5’i, erkek öğretim elemanlarının %87.7’si yetersiz görürken Desen dersinin içeriğini kadın öğretim elemanlarının %61.0’ı, erkek öğretim elemanlarının %65.5’i yetersiz görmektedir. Dersin uygulanabilme düzeyini ise kadın öğretim elemanlarının %63.9’u, erkek öğretim elemanlarının %71.2’si yetersiz görmüştür. Kay kare (X²) sonuçlarına göre cinsiyet değişkeni açısından kadın ve erkek öğretim elemanları arasında .05 anlamlılık düzeyinde farklılık bulunmamaktadır. Bu bulgulara dayalı olarak Desen dersinin saat, içerik ve uygulanabilme düzeyini yetersiz gören kadın ve erkek öğretim elemanlarının çoğunlukta olduğu söylenebilir. Bulgu, Öztürk’ün (2002) Desen dersinin içerik ve saat olarak yetersizliğini saptadığı araştırması tarafından desteklenmektedir. Bu sonuç, resmin temelini oluşturan Desen dersinin önemsenmesi gerekliliği ile yorumlanabilir.

Tablo 20. Cinsiyet Değişkenine Göre Temel Tasarım I-II Dersinin Saat, İçerik ve İçeriğinin Uygulanabilme Düzeyine İlişkin Görüşlerin Dağılımı

Temel Tasarım I-II		Kadın		Erkek		Toplam	
		N	%	N	%	N	%
Saat	Çok yetersiz	12	14.3	29	17.0	41	16.1
	Yetersiz	42	50.0	62	36.3	104	40.8
	Yeterli	24	28.6	66	38.6	90	35.3
	Çok yeterli	6	7.1	14	8.2	20	7.8
	Toplam	84	100.0	171	100.0	255	100.0
P>0.05	P= 0.209	X²= 4.541		Sd= 3			
İçerik	Çok yetersiz	5	6.1	17	9.9	22	8.7
	Yetersiz	35	42.7	64	37.4	99	39.1
	Yeterli	35	42.7	78	45.6	113	44.7
	Çok yeterli	7	8.5	12	7.0	19	7.5
	Toplam	82	100.0	171	100.0	253	100.0
P>0.05	P= 0.657	X²= 1.610		Sd= 3			

Uygulanabilme Düzeyi							
	Çok yetersiz	10	12.2	22	13.0	32	12.7
	Yetersiz	37	45.1	76	45.0	113	45.0
	Yeterli	30	36.6	60	35.5	90	35.9
	Çok yeterli	5	6.1	11	6.5	16	6.4
	Toplam	82	100.0	169	100.0	251	100.0
P>0.05	P= 0.996	X²= 0.062				Sd= 3	

Tablo 20’de görüldüğü gibi Temel Tasarım dersini saat olarak kadın öğretim elemanlarının %50.0’i yetersiz, %28.6’sı yeterli, erkek öğretim elemanlarının %38.6’sı yeterli, %36.3’ü yetersiz görürken bu dersin içeriğini kadın öğretim elemanlarının %42.7’si yetersiz, %42.7’si yeterli, erkek öğretim elemanlarının %45.6’sı yeterli, %37.4’ü yetersiz görmektedir. Dersin uygulanabilme düzeyini ise kadın öğretim elemanlarının %45.1’i yetersiz, %36.6’sı yeterli, erkek öğretim elemanlarının %45.0’i yetersiz, %35.5’i yeterli görmüştür. Kay kare (X²) sonuçlarına göre kadın ve erkek öğretim elemanları arasında .05 anlamlılık düzeyinde farklılık bulunmamaktadır. Bu bulgulara dayalı olarak Temel Tasarım dersinin saat ve uygulanabilme düzeyini yetersiz, içeriğini yeterli gören kadın ve erkek öğretim elemanlarının çoğunlukta olduğu söylenebilir. Bulgu, Gümrah’ın (2002) resim-iş öğretmenliğinde okuyan öğretmen adayının yaratıcılığını geliştirmesinde Temel Tasarım dersinin önemini vurguladığı ve bu dersin programda saat olarak yetersiz kaldığını saptadığı araştırması ile desteklenmektedir.

Tablo 21. Cinsiyet Değişkenine Göre Ana Sanat Atölye I-II-III-IV-V-VI Dersinin Saat, İçerik ve İçeriğinin Uygulanabilme Düzeyine İlişkin Görüşlerin Dağılımı

Ana Sanat Atölye I-II-III-IV-V-VI	Kadın		Erkek		Toplam		
	N	%	N	%	N	%	
Saat							
	Çok yetersiz	30	35.7	57	33.3	87	34.1
	Yetersiz	39	46.4	60	35.1	99	38.8
	Yeterli	11	13.1	48	28.1	59	23.1
	Çok yeterli	4	4.8	6	3.5	10	3.9
	Toplam	84	100.0	171	100.0	255	100.0
P>0.05	P= 0.054	X²= 7.645				Sd= 3	
İçerik							
	Çok yetersiz	11	13.3	26	15.2	37	14.6
	Yetersiz	36	43.4	67	39.2	103	40.6
	Yeterli	28	33.7	70	40.9	98	38.6
	Çok yeterli	8	9.6	8	4.7	16	6.3
	Toplam	83	100.0	171	100.0	254	100.0
P>0.05	P= 0.345	X²= 3.322				Sd= 3	
Uygulanabilme Düzeyi							
	Çok yetersiz	14	16.9	26	15.2	40	15.7
	Yetersiz	35	42.2	77	45.0	112	44.1
	Yeterli	27	32.5	59	34.5	86	33.9
	Çok yeterli	7	8.4	9	5.3	16	6.3
	Toplam	83	100.0	171	100.0	254	100.0
P>0.05	P= 0.763	X²= 1.158				Sd= 3	

Tablo 21’de görüldüğü gibi Ana Sanat Atölye derslerini saat olarak kadın öğretim elemanlarının %46.4’ü yetersiz, %35.7’si çok yetersiz, erkek öğretim elemanlarının %35.1’i yetersiz, %33.3’ü çok yetersiz görürken bu derslerin içeriğini kadın öğretim elemanlarının %43.4’ü yetersiz, %33.7’si yeterli, erkek öğretim elemanlarının %40.9’u yeterli, %39.2’si yetersiz görmektedir. Derslerin uygulanabilme düzeyini ise kadın öğretim elemanlarının %42.2’si yetersiz, %32.5’i yeterli, %16.9’u çok yetersiz, erkek öğretim elemanlarının %45.0’ı yetersiz, %34.5’i yeterli, %15.2’si çok yetersiz görmüştür. Kay kare (X^2) sonuçlarına göre kadın ve erkek öğretim elemanları arasında .05 anlamlılık düzeyinde farklılık bulunmamaktadır. Bu bulgulara dayalı olarak Ana Sanat Atölye derslerinin saat, içerik ve uygulanabilme düzeylerini yetersiz gören kadın ve erkek öğretim elemanlarının çoğunlukta olduğu söylenebilir. Bulgu, Atan’ın (2002) atölye dersleri ile ilgili yetersizlikleri belirlediği araştırması tarafından desteklenmektedir. Bu sonuç meslek bilgisi kadar alan bilgisinin önemsenmesi gerekliliği ile yorumlanabilir.

Tablo 22. Cinsiyet Değişkenine Göre Seçmeli Sanat Atölye I-II-III-IV-V-VI Dersinin Saat, İçerik ve İçeriğinin Uygulanabilme Düzeyine İlişkin Görüşlerin Dağılımı

Seçmeli Sanat Atölye I-II-III-IV-V-VI		Kadın		Erkek		Toplam	
		N	%	N	%	N	%
Saat							
	Yetersiz	51	60.7	103	60.2	154	60.4
	Yeterli	33	39.3	68	39.8	101	39.6
	Toplam	84	100.0	171	100.0	255	100.0
P>0.05	P= 0.941	X²= 0.005				Sd= 1	
İçerik							
	Çok yetersiz	5	6.0	17	9.9	22	8.7
	Yetersiz	34	41.0	57	33.3	91	35.8
	Yeterli	36	43.4	89	52.0	125	49.2
	Çok yeterli	8	9.6	8	4.7	16	6.3
	Toplam	83	100.0	171	100.0	254	100.0
P>0.05	P= 0.177	X²= 4.935				Sd= 3	
Uygulanabilme Düzeyi							
	Yetersiz	45	54.2	88	51.5	133	52.4
	Yeterli	38	39.5	83	48.5	121	47.6
	Toplam	83	100.0	171	100.0	254	100.0
P>0.05	P= 0.680	X²= 0.170				Sd= 1	

Tablo 22’de görüldüğü gibi Seçmeli Sanat Atölye derslerini saat olarak kadın öğretim elemanlarının %60.7’si yetersiz, %39.3’ü yeterli, erkek öğretim elemanlarının %60.2’si yetersiz, %39.8’i yeterli görürken bu derslerin içeriğini kadın öğretim elemanlarının %43.4’ü yeterli, %41.0’ı yetersiz, erkek öğretim elemanlarının %52.0’ı yeterli, %33.3’ü yetersiz görmektedir. Derslerin uygulanabilme düzeyini ise kadın öğretim elemanlarının %54.2’si yetersiz, %39.5’i yeterli, erkek öğretim elemanlarının %51.5’i yetersiz, %48.5’i yeterli görmüştür. Kay kare (X^2) sonuçlarına göre kadın ve erkek öğretim elemanları arasında .05 anlamlılık düzeyinde farklılık bulunmamaktadır. Bu bulgulara dayalı olarak Seçmeli Sanat Atölye derslerinin saat ve uygulanabilme düzeyini yetersiz, içerik olarak yeterli gören kadın ve erkek öğretim elemanlarının

çoğunlukta olduğu söylenebilir. Bu sonuç, derslerin içeriğinin uygulanabilmesi için ders saatlerinin arttırılması gerekliliği ile yorumlanabilir. Bulgu, Atan'ın (2002) atölye dersleri ile ilgili yetersizlikleri belirlediği araştırması tarafından desteklenmektedir.

Tablo 23. Hizmet Süresi Değişkenine Göre Desen Dersinin Saat, İçerik ve İçeriğinin Uygulanabilme Düzeyine İlişkin Görüşlerin Dağılımı

Desen		10 yıl ve daha aşağı		11-20 yıl arası		21 yıl ve daha yukarı		Toplam	
		N	%	N	%	N	%	N	%
Saat	Yetersiz	81	90.0	77	87.5	68	88.3	226	88.6
	Yeterli	9	10.0	11	12.5	9	11.7	29	11.4
	Toplam	90	100.0	88	100.0	77	100.0	255	100.0
P>0.05	P= 0.866	X²= 0.287				Sd= 2			
İçerik	Yetersiz	58	64.4	56	64.4	48	63.2	162	64.0
	Yeterli	32	35.6	31	35.6	28	36.8	91	36.0
	Toplam	90	100.0	87	100.0	76	100.0	253	100.0
P>0.05	P= 0.982	X²= 0.036				Sd= 2			
Uygulanabilme Düzeyi	Yetersiz	60	66.7	62	70.5	52	69.3	174	68.8
	Yeterli	30	33.3	26	29.5	23	30.7	79	31.2
	Toplam	90	100.0	88	100.0	75	100.0	253	100.0
P>0.05	P= 0.855	X²= 0.313				Sd= 2			

Tablo 23'de görüldüğü gibi Desen dersini saat olarak 10 yıl ve daha aşağı hizmet süresi olanların %90.0'ı, 11-20 yıl hizmet süresi olanların %87.5'i, 21 yıl ve daha yukarı hizmet süresi olanların %88.3'ü yetersiz görürken bu dersin içeriğini 10 yıl ve daha aşağı hizmet süresi olanların %64.4'ü, 11-20 yıl hizmet süresi olanların %64.4'ü, 21 yıl ve daha yukarı hizmet süresi olanların %63.2'si yetersiz görmektedir. Dersin uygulanabilme düzeyini ise 10 yıl ve daha aşağı hizmet süresi olanların %66.7'si, 11-20 yıl hizmet süresi olanların %70.5'i, 21 yıl ve daha yukarı hizmet süresi olanların %69.3'ü yetersiz görmüştür. Kay kare (X²) sonuçlarına göre tüm hizmet süreleri arasında .05 anlamlılık düzeyinde farklılık bulunmamaktadır. Bu bulgulara dayalı olarak Desen dersinin saat, içerik ve uygulanabilme düzeylerini yetersiz gören tüm hizmet sürelerinin çoğunlukta olduğu söylenebilir.

Tablo 24. Hizmet Süresi Değişkenine Göre Temel Tasarım Dersinin Saat, İçerik ve İçeriğinin Uygulanabilme Düzeyine İlişkin Görüşlerin Dağılımı

Temel Tasarım		10 yıl ve daha aşağı		11-20 yıl arası		21 yıl ve daha yukarı		Toplam	
		N	%	N	%	N	%	N	%
Saat	Çok yetersiz	8	8.9	18	20.5	15	19.5	41	16.1
	Yetersiz	36	40.0	34	38.6	34	44.2	104	40.8
	Yeterli	39	43.3	26	29.5	25	32.5	90	35.3
	Çok yeterli	7	7.8	10	11.4	3	3.9	20	7.8
	Toplam	90	100.0	88	100.0	77	100.0	255	100.0
P>0.05	P= 0.109	X²= 10.390				Sd= 6			

İçerik		Çok yetersiz		Yetersiz		Yeterli		Çok yeterli		Toplam	
		6	6.7	7	8.0	9	11.8	22	8.7		
		37	41.1	30	34.5	32	42.1	99	39.1		
		39	43.3	41	47.1	33	43.4	113	44.7		
		8	8.9	9	10.3	2	2.6	19	7.5		
		90	100.0	87	100.0	76	100.0	253	100.0		
P>0.05	P= 0.443	X²= 5.823						Sd= 6			
Uygulanabilme Düzeyi		Yetersiz		Yeterli		Toplam					
		51	56.7	47	54.0	47	63.5	145	57.8		
		39	43.3	40	46.0	27	36.5	106	42.2		
		90	100.0	87	100.0	74	100.0	251	100.0		
P>0.05	P= 0.462	X²= 1.546						Sd= 2			

Tablo 24’de görüldüğü gibi Temel Tasarım dersini saat olarak 10 yıl ve daha aşağı hizmet süresi olanların %43.3’ü yeterli, %40.0’ı yetersiz, 11-20 yıl hizmet süresi olanların %38.6’sı yetersiz, %29.5’i yeterli, %20.5’i çok yetersiz, 21 yıl ve daha yukarı hizmet süresi olanların %44.2’si yetersiz, %32.5’i yeterli görürken bu dersin içeriğini 10 yıl ve daha aşağı hizmet süresi olanların %43.3’ü yeterli, %41.1’i yetersiz, 11-20 yıl hizmet süresi olanların %47.1’i yeterli, %34.5’i yetersiz, 21 yıl ve daha yukarı hizmet süresi olanların %43.4’ü yeterli, %42.1’i yetersiz görmektedir. Dersin uygulanabilme düzeyini ise 10 yıl ve daha aşağı hizmet süresi olanların %56.7’si yetersiz, %43.3’ü yeterli, 11-20 yıl hizmet süresi olanların %54.0’ı yetersiz, %46.0’ı yeterli, 21 yıl ve daha yukarı hizmet süresi olanların %63.5’i yetersiz, %36.5’i yeterli görmüştür. Kay kare (X²) sonuçlarına göre tüm hizmet süreleri arasında .05 anlamlılık düzeyinde farklılık bulunmamaktadır. Bu bulgulara dayalı olarak Temel Tasarım dersinin saat, ve uygulanabilme düzeylerini yetersiz gören tüm hizmet sürelerinin çoğunlukta olduğu, içerik olarak ise yeterli ve yetersiz gören tüm hizmet sürelerinin eşite yakın olduğu söylenebilir.

Tablo 25. Hizmet Süresi Değişkenine Göre Ana Sanat Atölye I-II-III-IV-V-VI Dersinin Saat, İçerik ve İçeriğinin Uygulanabilme Düzeyine İlişkin Görüşlerin Dağılımı

Ana Sanat Atölye I-II-III-IV-V-VI	Saat	10 yıl ve daha aşağı		11-20 yıl arası		21 yıl ve daha yukarı		Toplam	
		N	%	N	%	N	%	N	%
	Yetersiz	64	71.1	59	67.0	63	81.8	186	72.9
	Yeterli	26	28.9	29	33.0	14	18.2	69	27.1
	Toplam	90	100.0	88	100.0	77	100.0	255	100.0
P>0.05	P= 0.248	X²= 2.788						Sd= 2	
İçerik		Yetersiz		Yeterli		Toplam			
		50	55.6	43	48.9	47	61.8	140	55.1
		40	44.4	45	51.1	29	38.2	114	44.9
		90	100.0	88	100.0	76	100.0	254	100.0
P>0.05	P= 0.248	X²= 2.788						Sd= 2	

Uygulanabilme Düzeyi									
	Yetersiz	57	63.3	46	52.3	49	64.5	152	59.8
	Yeterli	33	36.7	42	47.7	27	35.5	102	40.2
	Toplam	90	100.0	88	100.0	76	100.0	254	100.0
P>0.05	P= 0.199	X²= 3.233						Sd= 2	

Tablo 25’de görüldüğü gibi Ana Sanat Atölye derslerini saat olarak 10 yıl ve daha aşağı hizmet süresi olanların %71.1’i, 11-20 yıl hizmet süresi olanların %67.0’ı, 21 yıl ve daha yukarı hizmet süresi olanların %81.8’i yetersiz görürken bu dersin içeriğini 10 yıl ve daha aşağı hizmet süresi olanların %55.6’sı yetersiz, %44.4’ü yeterli, 11-20 yıl hizmet süresi olanların %51.1’i yeterli, %48.9’u yetersiz, 21 yıl ve daha yukarı hizmet süresi olanların %61.8’i yetersiz, %38.2’si yeterli görmektedir. Dersin uygulanabilme düzeyini ise 10 yıl ve daha aşağı hizmet süresi olanların %63.3’ü yetersiz, %36.7’si yeterli, 11-20 yıl hizmet süresi olanların %52.3’ü yetersiz, %47.7’si yeterli, 21 yıl ve daha yukarı hizmet süresi olanların %64.5’i yetersiz, %35.5’i yeterli görmüştür. Kay kare (X²) sonuçlarına göre tüm hizmet süreleri arasında .05 anlamlılık düzeyinde farklılık bulunmamaktadır. Bu bulgulara dayalı olarak Ana Sanat Atölye derslerinin içeriğini 11-20 yıl arası hizmet süresi olanların çoğunluğu yeterli görmesine rağmen, derslerin saat, içerik ve uygulanabilme düzeylerini yetersiz gören tüm hizmet sürelerinin çoğunlukta olduğu söylenebilir.

Tablo 26. Hizmet Süresi Değişkenine Göre Seçmeli Sanat Atölye I-II-III-IV-V-VI Dersinin Saat, İçerik ve İçeriğinin Uygulanabilme Düzeyine İlişkin Görüşlerin Dağılımı

Seçmeli Sanat Atölye I-II-III-IV-V-VI		10 yıl ve daha aşağı		11-20 yıl arası		21 yıl ve daha yukarı		Toplam	
		N	%	N	%	N	%	N	%
Saat	Yetersiz	57	63.3	45	51.1	52	67.5	154	60.4
	Yeterli	33	36.7	43	48.9	25	32.5	101	39.6
	Toplam	90	100.0	88	100.0	77	100.0	255	100.0
P>0.05	P= 0.077	X²= 5.118						Sd= 2	
İçerik	Yetersiz	40	44.4	33	37.5	40	52.6	113	44.5
	Yeterli	50	55.6	55	62.5	36	47.4	141	55.5
	Toplam	90	100.0	88	100.0	76	100.0	254	100.0
P>0.05	P= 0.151	X²= 3.781						Sd= 2	
Uygulanabilme Düzeyi	Yetersiz	52	57.8	40	45.5	41	53.9	133	52.4
	Yeterli	38	42.2	48	54.5	35	46.1	121	47.6
	Toplam	90	100.0	88	100.0	76	100.0	254	100.0
P>0.05	P= 0.244	X²= 2.818						Sd= 2	

Tablo 26’da görüldüğü gibi Seçmeli Sanat Atölye derslerini saat olarak 10 yıl ve daha aşağı hizmet süresi olanların %63.3’ü yetersiz, %36.7’si yeterli, 11-20 yıl hizmet süresi olanların %51.1’i yetersiz, %48.9’u yeterli, 21 yıl ve daha yukarı hizmet süresi olanların %67.5’i yetersiz, %32.5’i yeterli görürken bu dersin içeriğini 10 yıl ve daha aşağı hizmet süresi olanların %55.6’sı yeterli, %44.4’ü yetersiz, 11-20 yıl hizmet süresi olanların %62.5’i yeterli, %37.5’i yetersiz, 21 yıl ve daha yukarı hizmet süresi olanların %52.6’sı yetersiz, %47.4’ü yeterli görmektedir. Dersin uygulanabilme düzeyini ise 10 yıl

ve daha aşağı hizmet süresi olanların %57.8’i yetersiz, %42.2’si yeterli, 11-20 yıl hizmet süresi olanların %54.5’i yeterli, %45.5’i yetersiz, 21 yıl ve daha yukarı hizmet süresi olanların %53.9’u yetersiz, %46.1’i yeterli görmüştür. Kay kare (X^2) sonuçlarına göre tüm hizmet süreleri arasında .05 anlamlılık düzeyinde farklılık bulunmamaktadır. Bu bulgulara dayalı olarak Seçmeli Sanat Atölye derslerinin saat ve uygulanabilme düzeylerini yetersiz, içeriğini yeterli gören tüm hizmet sürelerinin çoğunlukta olduğu söylenebilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmanın bu bölümünde, araştırmanın amaç bölümünde yer alan soruların çözümlenmesi amacıyla, bulgulardan varılan sonuçlara ve sonuçlara dayalı olarak araştırma konusu ile ilgili önerilere yer verilmiştir.

Sonuçlar

Türkiye’de resim-iş öğretmenliği programlarının uygulanmasında karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerilerine ilişkin araştırmada aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

- Türkiye’de resim-iş öğretmenliği anabilim dallarında, yetiştirdiği öğrenci sayıları arasında büyük farklılıklar olmamasına karşın öğretim elemanlarının dağılımlarında büyük farklılıklar olduğu görülmüştür. Örneğin Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Resim-İş Öğretmenliği Anabilim Dalında 16 profesör, 4 doçent, 8 yardımcı doçent, 12 öğretim görevlisi, 4 araştırma görevlisi görev yapmakta iken, Atatürk Üniversitesi Ağrı Eğitim Fakültesi Resim-iş Öğretmenliği Anabilim Dalında 2 öğretim görevlisi, 2 araştırma görevlisi, Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi Resim-iş Öğretmenliği Anabilim Dalında 2 doçent, 5 öğretim görevlisi, 4 araştırma görevlisi, 1 uzman, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi Resim-iş Öğretmenliği Anabilim Dalında 2 yardımcı doçent, 3 öğretim görevlisi görev yapmaktadır. Ayrıca ankete katılan öğretim elemanları bazı resim-iş öğretmenliği anabilim dalında görev yapan öğretim elemanlarının sayıca yetersiz olduğu görüşündedirler.

- Resim-iş öğretmenliği anabilim dalında görev yapan öğretim elemanları yabancı dil seviyelerinin çoğunlukla kötü ya da orta düzeyde olduğunu belirtmişlerdir.

- Resim-iş öğretmenliği anabilim dallarında görev yapan öğretim elemanları, sanat ve sanat eğitimi ile ilgili yayınları daha çok az düzeyde takip edebildiklerini belirtmişlerdir.

- Öğretim elemanlarının panel-seminer ve konferans sayılarının oldukça sınırlı olduğu görülmüştür. Ayrıca yurtiçi makale-kitap yayınları olan öğretim elemanları az olup yurt dışında ise bir iki kişiyi geçmemektedir.

- Öğretim elemanları, üniversitelerinde fakülte bütçesinden resim-iş öğretmenliği anabilim dallarına ayrılan bütçenin çok yetersiz olduğu görüşündedirler.

- Öğretim elemanları, fakültelerinde resim-iş öğretmenliği anabilim dallarının teknolojik açıdan çok yetersiz olduğu görüşündedirler.

- Öğretim elemanları, fakültelerinde resim-iş öğretmenliği anabilim dallarının fiziki mekan açısından çok yetersiz olduğu görüşündedirler.

- Öğretim elemanlarının çoğunluğu nitelikli resim-iş öğretmeni yetiştirilmesinde

öğretim elemanlarının branşlaşmasının gerekli olduğu görüşündedirler.

- Öğretim elemanları resim-iş öğretmenliği anabilim dallarında uygulanan lisans ders programları ile ilgili olarak; Desen dersinin saat olarak çok yetersiz, içerik ve içeriğin uygulanabilme düzeyinin ise yetersiz olduğu görüşündedirler. Temel Tasarım I-II derslerinin saat olarak yetersiz, içerik olarak yeterli, içeriğin uygulanabilme düzeyinin yetersiz olduğu görüşündedirler. Ana Sanat Atölye I-II-III-IV-V-VI derslerinin saat olarak yetersiz, içerik olarak yeterli, içeriğin uygulanabilme düzeyinin yetersiz olduğu görüşündedirler. Seçmeli Sanat Atölye I-II-III-IV-V-VI derslerinin saat olarak yetersiz, içerik olarak yeterli, içeriğin uygulanabilme düzeyinin yetersiz olduğu görüşündedirler. Ayrıca öğretim elemanlarının yarıya yakını, Perspektif, Yazı, Çağdaş Dünya Sanatı, Ana Sanat Atölye I-II-III-IV-V-VI, Seçmeli Sanat Atölye I-II-III-IV-V-VI, İnsanın Sanatsal Gelişimi, Sanat Öğretiminde Uygulamalar I-II, Sanat Eleştirisi ve Bilgisayar derslerinin uygulanabilme düzeylerinin yetersiz olduğu görüşündedirler.

Öneriler

Araştırma bulgularına dayalı olarak, Türkiye’de resim-iş öğretmenliği programlarının uygulanmasında karşılaşılan sorunların giderilmesine ilişkin öneriler aşağıda sunulmuştur:

- Üniversitelere göre öğrenci sayıları arasında büyük farklılık olmamasına karşın öğretim elemanlarının sayısı arasında büyük farklılıklar olduğu gözlenmektedir. Bu durumun ortadan kaldırılabilmesi için, gelişmiş üniversitelerde yetiştirilecek eleman sayıları sadece yetiştirilen üniversitelerin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde sayısal olarak saptanmamalıdır. Gelişmekte olan üniversitelerdeki ihtiyaç göz önünde bulundurularak koşullu değerlendirilmelidir.

- Eğitimin evrenselleşmesi isteniyorsa yabancı dil sorununun çözülmesi gerekir. Yabancı dil sorununu çözmek de üniversitelerin görevidir. Ama üniversitelerin görevi olduğu kadar, o üniversitelerde görev yapan bireylerin sorumlulukları arasındadır. Bu nedenle YÖK ve MEB’nin işbirliği ile üniversiteler, öğretim elemanlarının yabancı dil öğrenebilmeleri için (kurslar açma, yurtdışına gönderme) gerekli koşulları sağlamalıdır. Öğretim elemanları da üniversitelerce sağlanacak bu düzenlemelere katılmalıdır.

- Öğretim elemanları sanat ve sanat eğitimi ile ilgili yayınları kendilerini geliştirmek ve değişen dünyada değişmeden kalmamak için takip etmek durumundadırlar. Bunun için öğretim elemanlarının ekonomik durumları iyileştirilmelidir. Üniversiteler ve fakülteler ayrıca bu yayınları kütüphanelerinde bulundurmalıdırlar.

- Öğretim elemanlarının çoğunluğunun panel, seminer, konferans, kitap vb. yayınlarının bulunmadığı veya az olduğu gözlenmiştir. 1997 sonuna dek üniversitelerde

eğitim fakültelerinde görev yapan öğretim elemanlarının akademik yükseltmelerinde yazılı bilimsel yayınların pek fazla önemsenmemesinden kaynaklanan bu durumun ortadan kaldırılabilmesi için öğretim elemanlarını bu tür çalışmalar yapmaya özendirilecek önlemler alınmalıdır. Yazılı bilimsel yayınlar yapmaya olanak sağlayacak yayınlar (dergiler) oluşturulmalı, sempozyumlar düzenlenmelidir.

- Nitelikli resim-iş öğretmenlerinin yetişmesi için sanat eğitimi konusunda düzenli sempozyum, seminer ve konferansların düzenlenmesi, öğretim elemanlarının yurtiçi ve yurtdışı araştırma imkanlarının artırılması, eğitim sistemlerindeki gelişim paralelinde teknik donanımın sağlanması gerekmektedir. Bunların gerçekleşmesi için de bütçede yeterli kaynak oluşturulmalı, resim-iş öğretmenliği anabilim dalları bu kaynaktan faydalanmalıdır.

- Bilgiye ulaşmak günümüz bilgi çağında daha da kolaylaşmıştır. Bunun aracı görsel ve basılı yayın organları ile birlikte, bilgisayar ve internettir. Bu nedenle fakülteler bu ve benzer teknolojik donanımı öğretim elemanı ve öğrencilere ulaştırmak durumundadır.

- Sanat eğitimi maddeye dayalı bir eğitimidir. Deneme, yanılma ve teori geliştirme birlikte yürütülmektedir. Sanat eğitiminde çağdaş bir eğitim yakalanması için fiziki mekan olanaklarının artırılıp, donanımlı atölyelerin oluşturulması gerekmektedir.

- Üniversitelerde eğitim fakülteleri, güzel sanatlar fakülteleri ve edebiyat fakültelerinin sanat tarihi bölümleri arasında gerçekleştirilecek bir işbirliği ile lisansüstü programlarda öğretim elemanlarının branşlaşmaları sağlanmalıdır. Üniversitelerde öğretim elemanlarının sözleşmelerinin yenilenmesi esnasında üniversiteler arasında komisyonların oluşturulması kaliteli öğretim elemanının yetişmesi açısından önemlidir. Öğretim elemanlarının mesleki etik değerlere sahip çıkması ve bu değerleri genç öğretmen adaylarına aşılmaları gerekir. Mesleki etik değerlerine sahip çıkamayan kişi iyi bir eğitimci değildir. Sanat eğitimi veren yüksek öğretim kurumlarında çalışacak elemanlar özenle seçilmeli ve her türlü gelişimlerini sağlayacak ortamlar oluşturulmalıdır.

- Resim-iş öğretmenliği anabilim dalı lisans ders programlarında okutulan Desen, Temel Tasarım, Ana Sanat Atölye, Seçmeli Sanat Atölye gibi uygulamalı alan dersler saat, içerik ve içeriğin uygulanabilme düzeyi olarak öğretim elemanlarının çoğunluğunca yetersiz görülmüştür. Bu nedenle güzel sanatlar eğitimi bölümü resim-iş öğretmenliği anabilim dalı lisans ders programlarının, şimdiye kadar bahsedilen önerilerin gerçekleşmesi açısından yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Alkan, Cevat. **Eğitim Teknolojisi Kuramlar, Yönetmelikler**, Ankara: Yargıcıoğlu Matbaası, 1977.

Atan, Doç. Ahmet. “Resim Öğretmeni Yetiştirme”, **Sanat Eğitimi Sempozyumu**, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi 08-09-10 Mayıs 2002.

Cömert, Yrd. Doç. Mehtap. “Yaparak Yaşayarak Öğrenme”, **Sanat Eğitimi Sempozyumu**, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi 08-09-10 Mayıs 2002.

Craft, A. “Identity and Creativity: Educating Teachers For Postmodernism”, **Teacher Development**, Vol.1, No1, UK, 1997.

Çilenti, Kamuran. **Eğitim Teknolojisi ve Öğretim**, Ankara: Kadioğlu Matbaası, 1984.

Doğan, Yrd. Doç. Dr. Pesent. “Türkiye’de Sanat Eğitiminde Öğretmen Yetiştirme”, **Sanat Eğitimi Sempozyumu**, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi 08-09-10 Mayıs 2002.

Fidan, Nurettin. **Okulda Öğrenme ve Öğretme**, Ankara: Alkım Yayınevi, 1985.

Gümrah, Yrd. Doç. Himmet. “Sanat Eğitimi Yetiştirme Temel Sanat Eğitimi

Dersinin Yeri ve Önemi”, **Sanat Eğitimi Sempozyumu**, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi 08-09-10 Mayıs 2002.

Küçükahmet, L. (1986). Öğretim İlke ve Yöntemleri. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Musgrave, P. **The Sociology of Education**, Alien and Bacon Inc. London: 1973.

Odabaşı, Hatice. “Yaratıcılık”, **I. Ulusal Eğitim Sempozyumu**, M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi ve Teknik Eğitim Fakültesi 24-30 Kasım 1986.

ÖSYM. **ÖSYM 2001 Kılavuzu**, Ankara: ÖSYM, 2001.

Özgen, M. Kemal. “İlköğretimden Yükseköğretime Kadar Sorunları İyi Bilen Sanat Eğitimcisi Yetiştirilmelidir”, **Milli Eğitim**, Sayı:131, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1996.

Özsoy, Yrd.Doç.Dr.Vedat. “Yetmişbeşinci Yılda Sanat Eğitimi ve Öğretimi (Resim-İş Eğitimi)”, **Milli Eğitim**, Sayı:139, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1998.

Öztürk, Yrd.Doç.Mahmut. “YÖK-Dünya Bankası Projesi Resim Öğretmenliği Lisans

Programında Desen Dersi Örneğiyle Standart Bilgi Seviyesine Erişimin Önemi ve Gerekliliği”, **Sanat Eğitimi Sempozyumu**, G.Ü.Gazi Eğitim Fak. 08-09-10 Mayıs 2002.

San, İnci. **Sanat Eğitimi Kuramları**, I. Baskı. Ankara: Tan Yay. Özem Matbaacılık 1983.

Yükseköğretim Kurulu. “Eğitim Fakülteleri Öğretmen Yetiştirme Programlarının Yeniden Düzenlenmesi”, Ankara: Mart 1998.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 13, Sayı: 2, Sayfa: 203-210, ELAZIĞ-2003

YÖNETİCİ ADAYI ÖĞRETMENLERİN KİŞİSEL ZAMAN YÖNETİMİ DAVRANIŞLARI

*Individual Time Management Behaviors of the Teachers Who are Candidate for
School Principal Administration*

İbrahim Kocabaş

Fırat Üniv. Teknik Eğitim Fakültesi, Elazığ
ikocabas@firat.edu.tr

Ramazan Erdem

Fırat Üniv. Sağlık Hiz. Meslek Yüksekokulu, Elazığ
raerdem@yahoo.com

Özet

Günümüz insanının sahip olduğu en kısıtlı kaynaklardan biri de zamandır. Bu çalışmada yönetici aday öğretmenlerin, zaman yönetimine ilişkin davranışları incelenmiştir. Zaman yönetimi davranışları açısından öğretmenler, yaş, cinsiyet, mesleki deneyim ve görev yerine göre karşılaştırılmıştır. Genel olarak gruplar arasında anlamlı farklılıklar bulunmamıştır. Araştırmada yönetici aday öğretmenlerin genel olarak zamanlarını iyi yönettikleri ortaya konulmuştur. Bunun yanında “yararsız görüşmelere hayır diyebilme” ve “ziyaretçiler için belirli saatler ayarlama” gibi zaman yönetimi açısından anahtar rol oynayan konularda öğretmenler zamanlarını kontrol edememektedirler. Araştırma sonuçları, benzer metodoloji ile farklı meslek grupları üzerinde yapılan araştırmalar ile karşılaştırılmış ve sonuçların birbirine yakınlığı dikkat çekici bulunmuştur. Buradan hareketle, zaman yönetimi konusunun, detaylarda farklılıklar gösterse de herkesin ortak bir problemi olduğu, insanların zaman yönetimine ilişkin davranışlarının mesleklere ve kurumlara göre farklılaşmadığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler; Yönetim, zaman yönetimi, öğretmenler

Abstract

Time is one of the limited resources of people. In this study, the time management behaviors of the teachers who are candidate for school administration were examined. Time management behaviors of the teachers were compared as to age, gender, experience, and place to work. In general, there were no significant differences between the mean of time management behaviors scores of the groups. Results of study showed that, the teachers had controlled their times. However, teachers were not able to use their time efficiently in the context of “to say ‘no’ to people for useless interview” and “to schedule time for visitor” which were the keys of time management. The results of the study were compared with early studies that had same methodology and it was found that results were very close to each other. It can be said that time management is a common problem for teachers and time management behaviors was not different as to professionals and institutions

Key Words; Management, time management, teachers

1. Giriş

İçinde yaşanılan 2000’li yılların başında yaşam tarzı ve iş gerekleri, bundan yüz yıl öncesine göre çok farklılaşmıştır. Teknolojik gelişmeler sayesinde, önceden günlerce ya da aylarca sürecek işler, günümüzde çok kısa sürede halledilebilmektedir. Yaşam tarzının bu denli hızlanması, insanlar üzerindeki zaman baskısını daha çok artırmış ve çağın insanı zaman yetersizliği sorunuyla daha çok karşı karşıya kalmıştır. Bu sorun, insanların zamanlarını etkili ve verimli bir şekilde yönetmelerini gündeme getirmiştir. Okul örgütlerinde çalışan öğretmen ve yöneticiler de diğer çalışanlar gibi kısıtlı bir zamanda bir çok faaliyeti yapmak durumundadırlar. Kısıtlı bir zaman içinde yönetsel işlevlerle birlikte, eğitim ve öğretim faaliyetlerini düzenleme, eğitim programları hazırlama, öğretmen ve öğrenci sorunlarıyla ilgilenme, öğrenci velileriyle görüşme, diğer kurumlarla yazışma gibi görevleri de yerine getirmeye çalışmaktadırlar. İşte böyle yoğun bir iş temposu içerisinde görevlerin üstesinden gelebilmek için, zamanı iyi değerlendirmek gerekmektedir. Çağdaş eğitim organizasyonlarında çalışanların, zamanlarını iyi değerlendirmeleri, kişisel etkililiğin yanında kurumsal etkililiğe de katkıda bulunması açısından önem taşımaktadır.

1.1. Zaman Yönetimi

Zaman, çoğu kez söylendiği gibi, eşsiz bir kaynaktır. Para, malzeme, makine ve insan becerileri gibi kaynaklardan farklı olarak zaman, yenilenemeyen, yeri doldurulamayan, geri döndürülemeyen bir kaynaktır. Devamlı olarak gider ve kaybolur (Eilon, 1993: 255). Zaman yönetimi, her meslekte kişileri ilgilendiren bir konu olmakla birlikte, örgütler ve yöneticiler için ayrı bir öneme sahiptir. Zaman, örgütün temel girdilerinden biridir (Schriber and Gutek, 1987: 642). Lakein’e (1973) göre zaman yönetimi, ihtiyaçların belirlenmesi, ihtiyaçlara ulaşmak için amaçların hazırlanması, gerekli görevlerin önceliklendirilmesi ve bu görevlerin planlama, programlama ve liste yapma yöntemleriyle kaynaklara ve zamana göre ayarlamasını kapsar (Francis-Smythe and Robertson, 1999: 334).

Zaman yönetimi, bireysel açıdan kişinin özel ve iş hayatında amaçlarına etkili ve verimli bir şekilde ulaşabilmesi için planlama, organize etme ve kontrol etme gibi yönetim fonksiyonlarını kendi faaliyetlerine uygulama sürecidir. Zamanını iyi yöneten kişiler, kendi özel faaliyetlerine daha fazla zaman ayırabildikleri gibi meslek ve iş hayatında da amaçlarına etkili ve verimli bir şekilde ulaşabilirler .

Yönetim üzerine yazılmış kitapların çoğu, başkalarını nasıl yöneteceğimizi öğretir. Oysa insanın kendini yönetmesi de en az o kadar önemlidir (Mackenzie, 1989: 29-30). Zamanı yönetmek, kendini yönetmektir. Pek çok kişi her gün kendisini harekete geçirmek için zorlanır. Bazıları için, bu bir disiplin meselesidir. Bazılarının ise, ileri doğru hareket etmek yerine sırtüstü yatmalarına neden olan bir mizacı bulunur. Bir başka grup insanın, ne yapmaları ve bunu ne zaman yapmaları gerektiği konusunda sorunları bulunur (Maxwel, 1995: 86).

Zaman yönetiminin amacı, bazı yazarların tavsiyelerinin aksine, insan hayatının bütün alanını yazılı kurallarla sınırlamak, insanı mekanik bir hale getirmek değildir. Bazı zaman yönetimi konusunda yazılmış kitaplarda daha fazla zaman kazanmak için, kişinin yapacağı bütün faaliyetleri en ince ayrıntılarına kadar planlaması ve buna sıkı sıkıya uyması tavsiye edilmektedir. Bu tür bir davranış, zaman yönetimini abartmak olur ve hem de herkes için mümkün değildir. Çünkü her davranışı kurallarla sınırlamak, çoğu insanı rahatsız edecek ve zaman yönetiminden uzaklaştıracaktır. Halbuki zaman yönetiminin amacı, kişilerin daha huzurlu, stressiz, istikrarlı, etkili ve verimli bir hayat grafiği çizmesine yardımcı olmaktır. Zaman yönetiminin önemi de buradan kaynaklanmaktadır.

1.2. Zaman Yönetiminin Öğeleri

Zaman yönetimi, temelde yöneticilerin zamanlarıyla ilgilidir. Ancak günümüz profesyonel çalışma yaşamında hemen hemen herkes için yönetsel faaliyetler söz konusudur. Örneğin bir öğretmen planlama, örgütleme, yöneltme, koordine etme, denetleme gibi yönetsel fonksiyonları kendi işlerine uygulamak zorunda kalmaktadır. Bu açıdan bakıldığında herkes en azından kendi işlerinin, yani kendinin yöneticisidir.

Kişilere zaman kaybettiren faktörlerin başında plansızlık gelmektedir. Bunun yanında çalışma esnasında öncelikleri belirleyememek, acelecilik, başkalarının işlerine “hayır” diyememek, yetki verememek, gereksiz kırtasiyecilik, dağınık büro ve masa düzeni, gereksiz telefon görüşmeleri, kararsızlık ve erteleme alışkanlığı, önemli zaman tuzaklarıdır. Bu zaman tuzaklarının önlenmesinde bazı zaman yönetimi ilkelerinin uygulanması gerekmektedir.

Zaman yönetimi öğeleri şu şekilde sıralanabilir: Kişinin kendini yönetmesi, zaman cetveli hazırlama, planlamaya önem verme, kendini organize etme, yapılacaklar listesi hazırlama, kesintilerin ortadan kaldırılması, yetki devri, etkili iletişim, etkili okuma ve yazma, başlıca zaman yönetimi öğeleridir.

1.3. Zaman Yönetimi İle İlgili Çalışmalar

Zamanı değerlendirmeye yönelik yayınlanmış kitaplar, bu konu ile ilgili söylenmiş sözler ve tavsiyeler, bundan yüz yıllar öncesinde de bulunmaktaydı. Bilimsel yönetimin öncüsü sayılan F.W. Taylor’un 1985’te yayınlanan “Parça Başı Ücret” isimli makalesinde zamana dayalı iş standartlarından bahsedilmektedir. Yine Taylor, 1911 yılında yayınlanan “Bilimsel Yönetim İlkeleri” isimli kitabında da zaman ve hareket etütlerinin gereksiz hareketleri ve zaman israfını en aza indireceğini belirtmektedir.

Zaman yönetimine ilişkin ilk kapsamlı örnek, Henry Mintzberg’in yöneticilerin zamanlarını nasıl geçirdiklerini konu alan ünlü araştırmasıdır. Bu çalışmada, üst düzey yöneticilerin çalışma zamanlarının devamlı kesintiye uğradığı saptanmıştır (Demirel, 1997:23). Son yıllarda zaman yönetimini, çeşitli meslek grupları arasında inceleyen, çok sayıda araştırmaya rastlamak mümkündür (Macan, 1990 ve 1994; Balıkçı, 1991; Erdem, 1997).

Macan ve diğeri (1990) üniversite öğrencilerinin zaman yönetimi davranışlarını incelemişlerdir. Bu çalışmada araştırmacılar, öğrencilere yönelik olarak hazırladıkları TMB (Zaman Yönetimi Davranış Ölçeği) ile öğrencilerin zaman yönetimi ilişkin tutum ve davranışlarını akademik performans ve stres ile ilişkisi incelenmiştir. Yine Macan (1994) bir başka çalışmada, zaman yönetimi eğitiminin; zaman yönetimi davranışları, algılanan zaman kontrolü, stres, iş doyumu ve iş performansı üzerindeki etkilerini incelemiştir.

Bunların dışında zaman yönetimi ile ilgili Orpen'in (1993) araştırmasında, Avustralya'da faaliyet gösteren bir imalat işletmesinde çalışan 56 kişinin yarısına zaman yönetimi eğitimi vermiş ve kontrol grubu ile karşılaştırılmış, sonuçta zaman yönetimi eğitimi alan kişilerin işlerinde daha etkili oldukları bulunmuştur.

Britton and Tesser'in (1993) Georgia Üniversitesi Psikoloji bölümü birinci ve ikinci sınıf öğrencileri üzerinde yaptıkları çalışmada, zaman yönetimi eğitiminin okul başarısında etkili olduğunu bulmuşlardır.

Erdem'in (1997) araştırmasında Ankara ili sınırları içerisinde yer alan hastane yöneticileri (başhekim ve başhekim yardımcısı, hastane müdürü ve müdür yardımcısı, başhemşire ve başhemşire yardımcısı) zaman yönetimi tutum ve davranışları açısından araştırılmıştır. Bu çalışmada da kadınların erkeklere oranla zamanlarını daha iyi yönettikleri ve çalışanların nitelik ve nicelik olarak eksikliği ile gereksiz ve zamansız ziyaretlerin en çok zaman kaybettiren faktör olduğu bulunmuştur.

Yukarıda adı geçen çalışmalarda zaman yönetimi tutum ve davranışlarını belirlemeye yönelik olarak kullanılan veri toplama araçları (anket, ölçek), araştırmanın türüne ve kapsamına göre değişiklik göstermektedir.

1.4. Amaç

Bu çalışmanın temel amacı, yönetici aday öğretmenlerin zaman yönetimine ilişkin davranışlarını belirlemektir. Bu temel amaç çerçevesinde, yönetici aday öğretmenlerin zaman yönetimine ilişkin davranışlarının yaş, mesleki deneyime ve görev yerine (il, ilçe, belediye-köy) göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek de araştırmanın alt amaçlarını oluşturmaktadır.

1.5. Önem

Toplumda pek çok kişi, yönetim kitaplarının çoğu, örgütlerin en yaşamsal kaynağının para olduğunu düşünür. Oysa zaman etkili olarak kullanılmadığı zaman hem para hem de verimlilik kaybı kaçınılmazdır (Can, 1991: 244). Çağımız insanının yapmak zorunda olduğu bir dizi iş vardır. Ancak hiçbir kimsenin kafasındaki tüm işleri yapmak

için yeterli zamanı bulunmamaktadır. Günümüz insanların özellikle profesyonel meslek sahiplerinin zaman konusundaki yakınmaları her zaman duyulmaktadır. Ayrıca zamanın örgütsel kaynaklar içinde çok farklı bir nitelikte olması, bunun yönetimini de önemli kılmaktadır. Zaman yönetimi ve buna ilişkin hazırlanan teknikler, ilk etapta yöneticilerle ilgili gibi görünse de, herkes için zaman önemlidir. Öğretmenlerin de planlama, örgütleme, yönlendirme, koordine etme, denetleme gibi yönetsel fonksiyonları kendi işleri ya da içinde buldukları eğitim organizasyonunun işleri için uygulamaları zaman yönetimi açısından önemlidir.

2. Yöntem

2.1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, okul yöneticiliği sınavını kazanan, 2000 yılı Temmuz ve Ağustos aylarında, Milli Eğitim Bakanlığı Hizmet İçi Eğitim Dairesi Başkanlığı'na düzenlenen yönetici kursuna katılan ve Elazığ, Malatya, Bingöl, Muş ve Tunceli illerinden gelen öğretmenler oluşturmaktadır. Araştırma için ayrıca örneklem seçilmemiş, kursa katılan tüm öğretmenler araştırma kapsamına alınmıştır.

2.2. Veri Toplama Aracı

Veriler, anket aracılığıyla elde edilmiştir. Anket formu, zaman yönetimi ile ilgili literatür (Macan et.al. , 1990; Balıkcı, 1991; Britton adn Tesser, 1993; Macan, 1994; Erdem, 1997) incelenerek araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir. Anketler, 2000 yılı Temmuz ve Ağustos aylarında hizmet içi eğitim toplantısı sonunda yönetici aday öğretmenlere uygulanmıştır.

3. Bulgular ve Yorumlar

3.1. Öğretmenlere İlişkin Kişisel Bilgiler

Araştırma kapsamındaki yönetici aday öğretmenlerin sayıları ve bağımsız değişkenlere göre dağılımı Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Öğretmenlerin Seçilmiş Bazı Değişkenlere Göre Dağılımı

Değişkenler	Sayı	Yüzde
Cinsiyet		
Erkek	108	92,3
Kadın	9	7,7
Yaş Grupları (yıl)		
21-40	74	63,2
41 ve üzeri	43	36,8
Mesleki Deneyim (yıl)		
1-10	32	27,4
11-20	54	46,2
21 ve üzeri	31	26,5
Görev Yeri		
İl merkezi	54	46,2
İlçe Merkezi	39	33,3
Belde-Köy	24	20,5
Toplam	117	100,0

3.2. Öğretmenlerin Zaman Yönetimi Davranışlarına İlişkin Bulgular

Zaman yönetimi davranışları, olumsuzdan olumluya doğru artan bir derece ile puanlanmış (Hiç=1, Ara Sıra=2, Sık Sık=3, Çok Sık=4, Her Zaman=5) ve karşılaştırmalar bu puanlara göre yapılmıştır. Öğretmenlerin genel olarak tüm zaman yönetimi davranışlarından aldıkları puanların ortalaması ve bunların değişkenlere göre dağılımı Tablo 2’de gösterilmiştir.

Kadın öğretmenlerin sayıca azlığı nedeniyle, zaman yönetimi davranışları açısından cinsiyete göre bir karşılaştırma yapılmamıştır. Bunun yanında öğretmenler yaş gruplarına göre (21-40 yaş ile 41 yaş ve üzeri) karşılaştırıldığında, genel olarak zaman yönetimi davranışlarının gruplar arasında istatistiksel olarak bir farklılık göstermediği görülmektedir ($p=0,146$).

Zaman yönetimi davranışları açısından öğretmenlerin mesleki deneyimlerine göre bir karşılaştırma yapıldığında, mesleki deneyim arttıkça zaman yönetimi puanında da bir artış eğilimi gözlenmektedir. Ancak bu farklılık da istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($p=0,165$). Yine öğretmenlerin görev yerlerine göre yapılan bir karşılaştırmada, zaman yönetimi puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır ($p=0,211$).

Tablo 2. Öğretmenlerin Zaman Yönetimi Davranışlarının Bireysel Değişkenlere Göre Dağılımı

Değişkenler	Sayı	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma
Cinsiyet			
Erkek	108	3,758	0,535
Kadın	9	3,757	0,578
		t = 0,01	p=0,973
Yaş Grupları (yıl)			
21-40	74	3,748	0,572
41 ve üzeri	43	3,776	0,473
		t = 0,27	p=0,146
Mesleki Deneyim (yıl)			
1-10	32	3,615	0,558
11-20	54	3,782	0,577
21 ve üzeri	31	3,864	0,407
		F = 1,829	p=0,165
Görev Yeri			
İl Merkezi	54	3,736	0,504
İlçe Merkezi	39	3,867	0,532
Belediye-Köy	24	3,628	0,596
		F = 1,573	p=0,211
Toplam	117	3,758	0,536

Öğretmenlerin zaman yönetimi davranışları alt değişkenlerinden aldıkları puanların ortalaması Tablo 3’de gösterilmiştir.

Yönetici adayı öğretmenlerin zaman yönetimi davranışları alt değişkenlerinden “planlamaya zaman ayırma”, “günlük işleri belirli bir programa göre yapma”, “yapılacaklar listesi hazırlama” açısından X: 3,2 ile X: 3,8 arası puan aldıkları görülmektedir. Balıkçı’nın (1991), Kocaeli sınırları içinde bulunan özel ve kamu işletmelerinde çalışan 68 kişiye ve Erdem’in (1997) Ankara ili sınırları içerisindeki 207 hastane yöneticisini kapsayan araştırmalarında da benzer sonuçlar elde edilmiştir.

Dikkatli planlama iyi bir zaman yönetiminin temelidir (Johnson and Waught, 1985: 268). Yönetim planlama ile başlar. Zaman yönetiminin de en önemli aşaması planlamadır. Planlama ilk bakışta zaman olsa bile, önemli işlerin yapılması ve daha iyi sonuçlar elde edilmesi nedeniyle zaman kazandırıcıdır (Mishra and Misra, 1987: 212). Ne kadar meşgul olunursa olunsun planlamaya zaman ayrılmalıdır. Herhangi bir konuda ne kadar az zaman olursa, zamanı özenle planlamak o kadar önemli olur. Günün başında ya

da sonunda on dakika planlamaya ayrıldığında, bu çok daha fazla zaman kazandıracaktır (Lakein, 1973: 45).

Tablo 3. Öğretmenlerin Zaman Yönetimi Davranışları

No	Zaman Yönetimi Davranışları	n	X	Sd
1.	Planlamaya zaman ayırma	117	3,803	1,168
2.	Günlük işleri belirli bir programa göre yapma	116	3,422	1,112
3.	“Yapılacaklar listesi” hazırlama	115	3,208	1,294
4.	İşle ilgili amaçlar belirleme	117	3,726	1,149
5.	İşleri öncelik ve önem sırasına göre dizme	116	4,008	1,115
6.	İşler için son bitim tarihi belirleme	116	3,500	1,205
7.	Yapılan programları değerlendirme	116	3,577	1,188
8.	Zaman analizi yapma	116	3,129	1,261
9.	İşleri önemli olmayan nedenlerle erteleme*	114	4,280	0,602
10.	İşleri son anda yetiştirme durumunu yaşama*	115	3,860	0,736
11.	Rutin ve kolay işlerde yetki devrinde bulunma	112	3,714	1,269
12.	Ziyaretçiler için belli kabul saatleri ayarlama	111	2,369	1,381
13.	Yararsız görüşmelere “hayır” deme	116	2,655	1,332
14.	Randevu ve görüşme saatlerine uyma	114	4,307	0,978
15.	Telefonla gereksiz görüşmeler yapma*	112	4,517	0,735
16.	Yaşamın belirsiz ve amaçsız olduğu düşüncesine kapılma*	104	4,605	0,629
17.	Masanın üzerinde çalışılan konu dışında şeyler bulundurma*	110	4,318	0,634
18.	Dosyalama sistemine önem verme	114	4,342	0,948
19.	Toplantılardan önce hazırlık yapma	113	4,442	0,833
20.	Günlük işler içinde boğulma*	111	4,108	0,927
21.	İşin kesilmesini önlemek için önlemler alma	110	3,254	1,316
22.	Yönetilen toplantılarda başlama ve bitiş saatlerine uyma	110	3,727	1,132
TOPLAM		117	3,758	0,536

- Ters puanlanan sorular

Öğretmenlerin zaman yönetimi davranışları arasında “ziyaretçiler için belirli kabul saatleri ayarlama”, “yararsız görüşmelere ‘hayır’ diyebilme” konularında düşük puan aldıkları görülmektedir. Çalışmanın ziyaretçiler tarafından bölünmesini engellemenin anlamı, bunları en aza indirmek, verimliliği sınırlandıran ziyaretçilerle mümkün olduğunca görüşmemek ve zamanını en iyi kullanmayı sağlayacak, ziyaretçilerle ilgilenme teknikleri uygulamaktır (Josephs, 1994: 127).

Zaman yönetimi uygulamaları konusunda en etkili yol gerektiğinde “hayır” diyebilmek olup, bunu yapanlar başarılı olurlar (Atkinson, 1997:217). Yararsız görüşmelere “hayır” diyemeyen ve başkalarının ricalarıyla kendi işlerinin dışındaki işleri yapan kişiler, kendi işlerini yapmaya zaman ayıramayacaklardır. Başkalarına “hayır” diyebilmek, sadece kendini düşünen, hiç kimseye yardım etmeyen bencil bir davranış biçimine de dönüşmemelidir.

Öğretmenlerin “işleri öncelik ve önem sırasına göre dizme”, “işleri önemli olmayan nedenlerle erteleme”, “randevu ve görüşme saatlerine uyma”, “telefonla gereksiz görüşmeler yapma”, “yaşamın belirsiz ve amaçsız olduğu düşüncesine kapılma”, “masanın üzerinde çalışılan konu dışında şeyler bulundurma”, “dosyalama sistemine önem verme”, “toplantılardan önce hazırlık yapma”, “günlük işler içinde boğulma” konularında yüksek puan aldıkları (X: 4 ve üzeri) görülmektedir.

Zaman hırsızlarının pek çoğundan uzak duran insanlar dahi eğer öncelik belirlemeyi bilmiyorlarsa, olabilecekleri kadar verimli olamazlar. Herhangi bir insanın edinebileceği en ciddi zaman yönetimi becerilerinden biri, öncelikleri bilmek ve bunları sıralayabilmektir (Maxwel and Dornan, 1995: 5). Erteleme alışkanlığı da önemli zaman yönetimi tuzaklarından. Gerçekten önemli ve yaşamsal işlerden alıkoyan erteleme, kişinin kariyerini yıkabilecek, mutluluğunu bozacak ve hatta hayatını kısaltacak, her alanda başarıyı önleyen, gizli gizli zarar veren bir alışkanlıktır (Joseph, 1994: 57).

Zaman yönetimi davranışları, öğretmenlerin yaş gruplarına, mesleki deneyime ve görev yerlerine göre karşılaştırılmıştır. “İşleri son anda yetiştirme durumu” açısından yaş grupları arasında farklılıklar istatistiksel olarak da anlamlı bulunmuştur. 21-40 yaş arasındaki öğretmenlerin, 41 ve üzeri yaş grubunda bulunan öğretmenlere göre işlerini son anda yetiştirme durumunu daha çok yaşadıkları görülmüştür ($t= 1,55$, $p=0,003$). Bu durumda öğretmenlerin deneyim kazandıkça işlerini zamanında yaparak, son anda yetiştirme durumu yaşamadıkları söylenebilir.

Acelecilik, zamanı iyi yönetememenin hem nedenidir, hem de sonucudur. İşlerini sürekli erteleyen kişiler, son bitim tarihine doğru yaklaştıklarında telaşlanarak işleri birbirine karıştırırlar. Sürekli olarak işleri son anda yetiştirme durumunu yaşayanların zaman yönetimi konusunda önemli bir eksikliği olduğu söylenebilir.

“Yapılacak işleri öncelik ve önem sırasına göre dizme”, “yaşamın belirsiz ve amaçsız olduğu duygusuna kapılma” ve “telefonla gereksiz görüşmelere yapma” açısından görev yerine göre öğretmenler arasında anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Yapılan TUKEY testi sonucunda, ilçe merkezinde görev yapan öğretmenlerin, köy-belde merkezinde görev yapan öğretmenlerden daha sık olarak yapılacak işlerini öncelik ve önem sırasına göre dizdikleri bulunmuştur ($F=3,651$, $p=0,029$). Yine il merkezinde görev yapan öğretmenlerin, ilçe merkezindeki öğretmenlere göre yaşamın belirsiz ve amaçsız olduğu duygusuna daha çok kapıldıkları görülmüştür ($F=3,266$, $p=0,042$). Belde-köy merkezlerinde görev yapan öğretmenlerin il ve ilçe merkezinde görev yapan öğretmenlere göre daha çok gereksiz telefon görüşmeleri yaptıkları sonucuna varılmıştır ($F=4,863$, $p=0,009$). Zaman yönetimi davranışları değişkenlerinin hiç birinde, mesleki deneyime göre öğretmenler arasında anlamlı farklılıklar bulunmamıştır.

Öğretmenlerin genel olarak tüm zaman yönetimi tutum ve davranışlarından aldıkları ortalama puan ise $X: 3,758$ olarak bulunmuştur. Bu durumda öğretmenlerin zaman yönetimi davranışları açısından olumlu durumda oldukları söylenebilir.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Zaman yönetimi konusu, günümüz profesyonel çalışma hayatı içinde bulunan herkes için önemlidir. Öğretmenler de bir çok işi kısıtlı bir zamanda tamamlamak durumundadırlar. Bu araştırmada zaman yönetimi davranışları öğretmenler açısından onların algılarına göre incelenmiş ve bazı değişkenlere göre karşılaştırmalar yapılmıştır. Genel olarak öğretmenlerin zaman yönetimi davranışları açısından olumlu durumda oldukları söylenebilir.

Bunun yanında bazı zaman yönetimi değişkenleri açısından öğretmenlerin (ziyaretçiler için belirli kabul saatleri ayarlama, yararsız görüşmelere “hayır” deme) konularında düşük puan aldıkları görülmektedir. Ziyaretçiler için belirli kabul saatleri ayarlama, zaman yönetiminin temel ilkelerinden birisidir. Her ne kadar “ziyaretçilere belirli kabul saatleri ayarlama” işi yöneticilere gerekli olan bir davranış gibi görünse de, yöneticilerin dışındaki kişiler de kişisel verimlilik için bu yöntemi kullanabilirler. Örneğin bir öğretmen, öğrencilerle, velilerle, çalıştığı kurumdaki diğer kişilerle veya evinde ya da okulda görüşeceği kişilere yönelik belirli gün ya da saatleri ayarlaması, zamanını değerlendirme açısından önemli olabilir. Yine gereksiz görüşmelere “hayır” demek, kişinin kendi işlerine daha çok zaman ayırmasına neden olacaktır. Öğretmenlerin bu konularda daha duyarlı olmaları kişisel ve kurumsal etkililik açısından önemlidir.

Bu araştırmanın bulguları ile benzer bir metodolojiye sahip olan Balıkcı (1991) ve Erdem'in (1997) araştırmalarında, zaman yönetimi davranışlarına ilişkin soruların benzer sorulardan alınan puanlar birbirine çok yakın çıkmıştır. Buradan hareketle, zaman yönetimi konusunun, detaylarda farklılıklar gösterse de herkesin ortak bir problemi

olduğu, insanların zaman yönetimine ilişkin davranış özelliklerinin mesleğe ve kuruma göre pek farklılaşmadığı söylenebilir.

Zaman yönetimine ilişkin araştırmalar (Woolfolk ve Woolfolk, 1986; Orpen, 1993), zaman yönetimi ile ilgili eğitim görme, kitap okuma gibi çalışmaların, zamanı iyi yönetme ve iş verimliliğinin artırmada etkili olduğunu göstermektedir. Bu nedenle eğitim organizasyonlarında başta yöneticiler olmak üzere tüm çalışanların zaman yönetimi konusunda eğitim almaları, hem çalışanların kişisel etkililiğini, hem de organizasyonun kurumsal etkililiğini olumlu yönde etkileyebilir. Zaman yönetiminin öğretmenler açısından öneminin ortaya konması için daha geniş araştırmalara ihtiyaç vardır.

Kaynaklar

- Atkinson, J. (1997). **Zamanı Yönetme Sanat** (Çev. C.S.İslâm), İstanbul: Nehir Yayınları: 132.
- Balıkçı, Y. (1991). **Zaman Yönetimi ve Yöneticiler Üzerinde Bir Uygulama**. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Britton, B. and A. Tesser. (1991). **“Effects of time management practices on college grades”** Journal of Educational Psychology, 83 (3): 405-410.
- Can, H (1991). **Organizasyon ve Yönetim**, Ankara: Adım Yayıncılık, Birinci Basım, 1991.
- Demirel, G. (1997). **Gurulardan Yönetim Taktikleri**, İstanbul: Hürriyet Ofset Matbaası, Capital Guide 32.
- Erdem, R. (1997). **Zaman Yönetimi ve Hastane Üst Düzey Yöneticileri Açısından Bir Uygulama**, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Eilon, S. (1993). **“Time management”** OMEGA International Journal of Management Science, 21 (3): 255-259.
- Francis-Smythe, J.A. ve I.T. Robertson. (1999). **“On the relationship between time management and time estimation”** British Journal of Psychology, 90: 333-347.
- Johnson, B. S. and J. W. Waught. (1985). **“Time management and communication: integrating skills for higher productivity”** Journal of Technical Writing and Communication, 15 (3): 267-277.
- Josephs, R. (1994). **Zaman Yönetimi** (Çev. Ö. Koşar), İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Lakein, A. (1973). **How to get control of your time and your life**, New York: The American Library..
- Macan, T. H. (1994). **“Time management: test of a process model”** Journal of Applied Psychology, 79 (3): 381-391.
- Macan, T. H., S. Comila., R. L. Dipboye, and P. A. Phillips. (1990). **“College students time management: correlation with academic performance and stress”** Journal of Educational Psychology, 82 (4): 760-768.

Mackenzie, R. A. (1990). **The Time Trap**, New York: McGraw Hill.

Maxwell, J.C. and J. Dornan (1995). **Başarı İçin Stratejiler** (Çev. İ. Güpgüpoğlu), İstanbul: Sistem Yayıncılık, Birinci Basım.

Mishra, J. and P. Misra. (1987). "Time Management: Getting The Best Out of Your Time", A. D. Timpe (ed.), **The Management of Time**, USA: By KEND Publishing.

Orpen, C. (1993). "**The Effect of Time Management Training on Employee Attitudes and Behavior: A Field Experiment**" *The Journal Psychology*, 128(4): 393-396.

Sreiber, J. and B. Gutek. (1987). "**Some Time Dimension of Work: Measurement of an Underlying Aspect of Organization Culture**" *Journal of Applied Psychology*, 72(4): 642-650.

Woolfolk, A.E. and R. L. Woolfolk. (1986). "**Time management: An experimental investigation**" *The Journal of School Psychology*, 267-274.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 13, Sayı: 2, Sayfa: 203-210, ELAZIĞ-2003

EĞİTİM SİSTEMİNDE ÖĞRETİCİLERİN KALİTESİ*

The Quality Of Teachers In Education System

Çetin SEMERCİ

F.Ü. Eğitim Fakültesi EBB öğretim üyesi, Elazığ

Özet

Bu çalışmanın amacı, eğitim sisteminde öğretmenlerin kalitesine ilişkin ipuçları vermektir. Öğretmenlik kutsal bir meslektir. Araştırma ile birlikte öğretmenlik görevini yürüten eğitim üyeleri de bu kutsallık içinde yer almaktadır. Öğretmen ve eğitim üyelerinin öğretmenlik meslek bilgilerinin geliştirilmesi kalite için bir zorunluluktur. Diğer taraftan fedakarca çalışan öğretmen ve eğitim üyelerinin hiçbir zaman hakları ödenemeyecektir.

Anahtar kelimeler: Kalite, öğretmen, eğitim üyesi.

Abstract

The aim of this study is to give some clues about the quality of teachers in education system. Teaching is a holy profession. Teaching staff at universities, who perform teaching as well as making researches, are included in this framework. It is necessary to develop the knowledge of teaching profession of both teachers and faculty staff to reach quality. On the other hand it is impossible to pay for the efforts of both teachers and university teachers.

Key words: Quality, teacher, teaching profession.

* 24 Kasım 2000 Öğretmenler Günü'nde F.Ü. Eğitim Fakültesi'nin Düzenlediği Panelde sunulmuş ve 2002 yılı için makale olarak güncellenmiştir

Giriş

Öğreticilik mesleği kutsaldır. Bu kutsallığın bilincinde eğitim-öğretim faaliyetlerini yürüten ilköğretim ve liselerde öğretmenler, üniversitelerde ise öğretim üyeleridir. Öğrencilerin kaliteli yetişmesi, öğretmenlerin kalitesine bağlıdır. Bu panelde kalite olgusu çerçevesinde öğretmenlerin öğreticiliği, öğretim üyelerinin öğreticiliği ve öğretmenlerin yetiştirilmesi konularına değinilecektir.

Öğretmenlerin Öğreticiliği

“24 Kasım Öğretmenler Günü” öğretmenin mesleki saygınlığını vurgulamak ve kalitesini irdelemek günüdür. Biliniyor ki; öğretmen olmazsa ulus olmaz. Atatürk’e göre “Milletleri kurtaranlar yalnız ve ancak öğretmenlerdir. Öğretmen, eğitimciden yoksun bir millet henüz millet adını almak istidatını kazanmamıştır. Ona alelade bir kitle denir. Millet denemez. Bir kitle, millet olabilmesi için mutlaka eğitimcilere, öğretmenlere muhtaçtır. Onlardır ki, bir topluluğu gerçek millet haline koyarlar” (Boğaziçi Üniversitesi, Tarihsiz).

Öğretmenlerimiz bu nedenden dolayı, güçlü, yeterli, istekli, gayretli ve sürekli gelişmeci ve kalite inancına sahip olmalıdır (Cafoğlu, 1996: 136). Diğer taraftan, eğitim öğretim faaliyetlerinin daha kaliteli olabilmesi için yöneticilerin, bu faaliyetlerde öğrenmenin çok önemli olduğunu bilmesi ve öğretmenlerin kendilerini önemli olduklarını hissettirmesi gerekir. Bunun için de, her öğretmene eşit fırsat tanınması, güvenli bir çalışma ortamı oluşturulması, açık ve dürüst iletişim kurulması ve kararlara katılması gerekmektedir. Bu durumda, ülkesini seven, fedakarca çalışan öğretmen iş doyumunu sağlayarak, çocuklarımızın daha iyi yetişmesini sağlayacaktır. Bu durumda, öğretmenlerin mevcut maaşları 10 kat artırılsa bile, onların hakları gerçekten ödenemez.

Öğretmenlerle ilgili yapılan bir araştırmada, öğretmenlere kalite eğitimi verilmiştir. Bu eğitimde mesleki tecrübesi 1-10 yıl arasında olan öğretmenler öğrenmeye istekli, 21 yıl ve üzerinde olan öğretmenler öğrenmeye isteksiz görünmüşlerdir. Eğitim sonunda kendilerinin önemli olduğunu hisseden öğretmenlerin oranı yüzde 40, insan olduğumu hatırladım diyen öğretmenlerin oranı yüzde 20’dir (Cafoğlu, 1998: 69-71). Diğer taraftan sınıfta kaliteyi sağlayacak öğretmen “geçen ve kalanı ayırma amaçlı not verme” yerine öğrenciye “rehberlik ve yardım amaçlı not verme”yi kullanmalıdır. Bir başka deyişle

geçme/kalma felsefesi öğrenme/geliştirme ile yer değiştirmelidir (Aşçıgil, 1998: 73-74). Öğretmenlerin öğreticiliğinde, araştırmacı olması, derslerine hazırlıklı gelmesi, işlevsel ders planlarına sahip olması, çocukları sevmesi ve değer vermesi bir kalite göstergesidir.

Öğretim Üyelerinin Öğreticiliği

Türkiye’de öğretim üyesi ve araştırmacı kavramları birbirine karıştırılmaktadır. Öğretim üyeliği temel olarak eğitim-öğretimle ilgili, araştırmacılık ise bilimsel araştırmalarla ilgili kavramlardır. Öğretim üyelerinin iki temel görevi vardır: Bilimsel araştırma yapmak ve öğreticilik. Ne yazık ki, öğretim üyeleri çoğu zaman ikinci görevlerini ya görmezlikten gelmişler ya da pek dikkate almamışlardır. Oysa, eğitim-öğretim görevi, birinci derecede öncelikte olmalıdır. Çünkü, bilimsel araştırmaları üniversite dışındaki kurumlarda da yapmak mümkündür. Eğitim ise yalnızca üniversitelerde yapılmaktadır. Öğrencisi ve eğitim-öğretim görevi olmayan hiç kimseye öğretim üyesi denilemez, çünkü; bunlar ön şarttır. Öğretim üyesinin aynı zamanda bilimsel araştırmacı oluşu bu ön şartın daha nitelikli olarak yapılmasına yöneliktir. Nitekim gelişmiş ülkelerde bilimsel araştırmaların yüzde 60-70’i üniversite dışında yapılmakta olup, öğretim görevleri bulunmadığı için hiç birisine öğretim üyeliği unvanı verilmemektedir (Köksoy, 1997: 73-75). Diğer taraftan 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu’nun (YÖK) 22. maddesi öğretim üyelerinin görevlerini net olarak ortaya koymaktadır(YÖK, 1981:5361):

“Öğretim üyelerinin görevleri:

- a. Yükseköğretim kurumlarında ve bu kanundaki amaç ve ilkelere uygun biçimde ön lisans, lisans ve lisansüstü düzeylerde eğitim-öğretim ve uygulamalı çalışmalar yapmak ve yaptırmak, proje hazırlıkları ve seminerleri yönetmek,
- b. Yükseköğretim kurumlarında, bilimsel araştırmalar ve yayımlar yapmak,
- c. İlgili birim başkanlığınca düzenlenecek programa göre, belirli günlerde öğrencileri kabul ederek; onlara gerekli konularda yardım etmek, bu kanundaki amaç ve ana ilkeler doğrultusunda yol göstermek ve rehberlik etmek,

- d. Yetkili organlarca verilecek görevleri yerine getirmek,
- e. Bu kanunla verilen diğer görevleri yapmaktır.”

Kanun maddesinden görüldüğü gibi öğretim üyesinin aynı zamanda öğreticilik, bir başka deyişle öğretmenlik görevi de vardır. Derse hazırlıksız giren veya hiç girmeyip ders ve sınavları asistanlarına emanet eden, öğrencilere zaman ayırmayıp danışmanlık yapmayan bir hocanın unvanı ne olursa olsun kurumuna ve öğrencilerine vermiş olduğu hizmetin kaliteli olduğundan söz edilebilir mi? En yakın müşterileri yani öğrencileri bu hizmetten memnun kalır mı?

Türk yükseköğretiminin kalite ile ilgili en büyük çelişkisi ve yanlışı eğitim-öğretimin temel taşları olarak kabul edilen öğretim üyelerinin vermiş oldukları eğitim-öğretim hizmetlerinin kalitesinin ölçülmesi, değerlendirilmesi yerine öğretim üyelerinin araştırmacı olarak kişisel niteliklerinin ölçülmesi ve değerlendirilmesine daha çok önem verilmiş olmasıdır. Bunun bir sonucu olarak öğretim üyelerinin ölçme ve değerlendirme becerilerinin eksik olduğunu gösteren araştırmalar vardır. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü'nün 117'si profesör olan toplam 192 öğretim üyesi üzerinde yaptığı bir araştırma da, öğretim üyelerinin, öğrenci başarısını geçerli, güvenilir ve objektif sınavlarla değerlendirmedeği ortaya çıkmıştır. Burada önemli sorunlar, öğretim üyelerine “Öğreticilik formasyonunun kazandırılması” ve “Bilim adamı olmasının yalnızca araştırma yapabilme ile sınırlı görülmesi”dir (Demirtaşlı, 1998: 104-107). Bu anlamda, kaliteli bir değerlendirme, objektiftir, süreklidir, gelişmeyi ölçebilir ve çok yönlüdür (Çalı; Yalçın ve Diğerleri, 1998: 160-161).

Araştırmacı tarafından Fırat Üniversitesinde sürdürülen bir çalışmada, Sosyal Bilimler Enstitüsünden 7 Fen Bilimleri Enstitüsünden 37, Sağlık Bilimleri Enstitüsü'nden 19 olmak üzere toplam 63 doktora öğrencisinin iki eğitim formasyon dersine ilişkin görüşleri alınmıştır. Bu iki ders “Öğretimde Planlama ve Değerlendirme (3 2 4)” ve “Gelişim ve Öğrenme (3 0 3)”dir (YÖK, 2000a; Semerci, 2001).

Araştırma bulgularından bazıları şunlardır:

1. “Doktora öğrencilerin % 32'si bayandır.”
2. “Öğretim elemanlarının tek görevi araştırmacılık olmalıdır” fikrine yüzde 40 oranında katılmaktadırlar. Demek ki yüzde 40'lık bir grup öğreticiliği benimsememekte ve eğitim formasyon derslerinin iptal edilmelerini istemektedirler.
3. Doktora öğrencilerinin yüzde 70'i araştırmacı öğretim üyesi ile öğretici öğretim

üyesinin ayrılması gerektiğini düşünmektedir.

4. Doktora öğrencilerinin yüzde 43'ü öğretim elamanların günlük ders planı yapmalarına karşı çıkmaktadır.
5. “Öğretmenlik doğuştan gelir, sonradan öğretilemez” diyenlerin oranı yüzde 25'tir.
6. “Öğretim elemanlarının usta-çırak ilişkisine göre yetişmesi gerekir” diyenlerin oranı yüzde 22'dir.
7. Doktora öğrencilerinin yüzde 54'üne göre “eğitim dersleri öğrencilerin daha iyi yetiştirmemizi sağlamamaktadır.”
8. Doktora öğrencilerinin yüzde 62'sine göre, eğitim dersleri öğretim üyelerine de (Prof.,Doç.,Yrd.Doç) verilmelidir.
9. “Eğitim derslerinden derse uygun öğretim yöntemini seçmeyi öğreniyoruz” görüşüne, araştırmaya katılanların yoğunluk olarak yüzde 40'ıkararsız kalmışlardır. Çünkü, bu araştırma deneklere dönem başında uygulanmıştır. Araştırma devam etmektedir.
10. “Eğitim formasyon derslerinin verilmesi öğretim kalitesini yükseltir” diyenlerin oranı yüzde 54'dür. Ancak özellikle Fen ve Matematikçiler bu görüşe katılmama eğilimindedir.
11. “Öğretim elemanlarının derste denetlenmesi gerekir” görüşüne karşı gelenlerin oranı yüzde 60'dır. En fazla karşı gelenler fen ve matematik alanındadırlar (% 654). Kararsızlar ise yüzde 16'dır.
12. Eğitim formasyon derslerinin verilmesi gerektiğine yüzde 40 oranında bir katılım vardır.

Öğreticilerin Kaliteli Yetiştirilmesi

Öğreticilerin kaliteli yetiştirilmesinde eğitim fakültelerine büyük görevler düşmektedir. Bu görevlerden bazıları, kalite ve standartlara inanma, uygulamalara ağırlık verme, yüzeysel öğrenmeler yerine derin öğrenmeler sağlama ve benzerleridir. Ancak, YÖK Milli Eğitim Bakanlığımızın Ziraat Fakültesinden-su Ürünleri ve Açık Öğretim Fakültesine kadar mezun olan her öğrenciyi öğretmen yapma çabaları nedeniyle eğitim fakültelerinin saygınlığı ve önemi azalmıştır. Öğrenci 2000-2001 öğretim yılına kadar “Eğitim Fakültesini neden seçeyim, zaten dört yıllık fakültelerden çoğunu bitiren öğretmen olabiliyor” diye düşünüyordu. Eğitim Fakülteleri olarak beklentimiz, YÖK'te veya Milli Eğitim Bakanlığımızda bir karar alınırken dekanlıklarımızdan görüş sormaları

ve bilgi istemeleridir. Bu görüş ve bilgiler doğrultusunda hareket edilmesi gerekmektedir.

Eğitim Fakülteleri dışındaki fakültelele 1 Haziran 2000'den itibaren sınıf öğretmenliği sertifikası verilmemektedir (YÖK, 2000b). Yeni kararlara göre, Tezsiz Yüksek Lisans programı uygulanmaya başlanmıştır. Bu program ile Öğretmen Yetiştirme ve Eğitim Bilimleri Enstitüsü kuruluncaya kadar Sosyal Bilimler Enstitüsü ve Fen Bilimleri Enstitüsü aracılığıyla alan (brans) öğretmeni yetiştirilmeye başlanmıştır. Sosyal Alan öğretmenlikleri ile Fen ve Matematik Öğretmenliklerine kimlerin başvuru yapabileceği aşağıda verilmiştir (YÖK, 1998):

Felsefe Grubu Öğretmenliği (Felsefe, Sosyoloji, Bilim Tarihi),

Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği (Türk Dili ve Edebiyatı, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları),

Coğrafya Öğretmenleri (Coğrafya, Hidrojeoloji Mühendisliği, Jeodezi ve Fotogrametri Mühendisliği, Jeofizik Mühendisliği, Jeoloji Mühendisliği, Maden Mühendisliği),

Tarih Öğretmenliği (Arkeoloji ve Sanat Tarihi, Sanat Tarihi, Tarih, Kamu yönetimi).

Biyoloji Öğretmenliği (Bahçe Bitkileri, Bitki Koruma, Biyokimya, Biyoloji, Gıda Bilimi ve Teknolojisi, Gıda Mühendisliği, Moleküler Biyoloji ve Genetik, Tıbbi Biyolojik Bilimler, Zootečni),

Fizik Öğretmenliği (Elektrik Mühendisliği, Elektrik-Elektronik Mühendisliği, Elektronik Mühendisliği, Elektronik ve Haberleşme Mühendisliği, Fizik, Fizik Mühendisliği, İnşaat Mühendisliği, Makine Mühendisliği),

Kimya Öğretmenliği (Biyokimya, Gıda Mühendisliği, Kimya, Kimya Mühendisliği),

Matematik Öğretmenliği ((Elektrik Mühendisliği, Elektrik-Elektronik Mühendisliği, Elektronik Mühendisliği, Elektronik ve Haberleşme Mühendisliği, İnşaat Mühendisliği, Makine Mühendisliği, Matematik, Matematik-İnformatik, Matematik Mühendisliği).

SONUÇ ve ÖNERİLER

Sonuç

Öğretmenlik mesleği kutsal bir meslektir. Araştırma ile birlikte öğretmenlik

görevini de yürüten öğretim üyeleri de bu kutsallık içinde yer almaktadır. Bu durumda öğreticilik kalitesinden bahsedildiğinde öğretmen ve öğretim üyesi akla gelecektir.

Öğreticilikte daha kaliteli olabilmek için önce kaliteye inanmak ve gelişmeye açık olmak gerekir. İlköğretimden üniversiteye kadar tüm kurumların varoluş nedenleri öğrencilerdir. Öğrenci bu kurumların müşterileridir. Öğrencilerin farklı alternatifleri olsa ve sizin kurumunuz da kalitesiz bir eğitim verirse öğrenci kurumunuzu seçmez ve kurumunuz kapanır. Bu anlamda kalitede temel felsefe (Kalder, 1999: 15).

- İnsana saygı,
- Sıfır hata (en az hata),
- Veriye dayalı bilgiyle yönetim,
- Öğrenci (müşteri) odaklılık,
- Yönetici, öğrenci, veli işbirliği,
- Sıfır hiyerarşi,
- İletişim,
- Mutlak başarı ve
- Sürekli gelişmedir.

Yukarıdaki temel felsefeyi dikkate alan bir öğreticinin ülke gençliğine kazandıracığı çok şey vardır.

Öneriler

Aşağıda bazı önerilere yer verilmiştir:

1. Öğretmenlere hizmetiçi eğitimlerle sürekli kaliteli eğitim-öğretim konularında seminerler verilmelidir.
2. Kalite konularında Milli Eğitim Müdürlükleri üniversitelerde özellikle Eğitim Fakülteleri ile sürekli işbirliği yapmalıdır.
3. Mühendis yetiştirebilirsiniz, doktor yetiştirebilirsiniz, tüm alanlarda payda da yetiştirme kavramı vardır. Öyleyse, öğretim üyelerinin öğreticilik becerilerinin geliştirilmesi gereklidir.
4. Üniversitelerde yeni kurulan “Kalite Komisyonları”nın görev ve yetkileri artırılmalıdır. Yılda en az bir defa kalite değerlendirmelerinin yanında ara değerlendirmeler de yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Aşcıgil, S.F. (1998). Toplam Kalite Yönetiminin Öğrenci Değerlendirmesinde Bazı Yansımaları, **Yükseköğretimde Toplam Kalite Yönetimi Prensiplerinin Uygulaması Sempozyumu (18-19 Aralık 1998)**. (Editör: Prof.Dr. Mithat ÇORUH). Ankara: H.E.V.
- Boğaziçi Üniversitesi, (Tarihsiz). <http://www.boun.edu.tr/~pubrel/nevws/konusma.html> (10 Kasım 2000'de indirildi).
- Cafoğlu, Z. (1996). **Eğitimde Toplam Kalite Modeli**. İstanbul: Serçe Matbaacılık (Avni Akyol Ümit Kültür ve Eğitim Vakfı).
- Cafoğlu, Z. (1998). TKY ve İnsan, **Yükseköğretimde Toplam Kalite Yönetimi Prensiplerinin Uygulaması Sempozyumu (18-19 Aralık 1998)**. (Editör: Prof.Dr. Mithat ÇORUH). Ankara: H.E.V.
- Çalı, Ş.; Yalçın, A.S.; Erdogan, N.; Sarıkaya, Ö. Ve Kalaça, S. (1998) Marmara Üniversitesinde Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulunda Eğitim Kalitesinin Yükseltilmesine Yönelik Bir Uygulama, **Yükseköğretimde Toplam Kalite Yönetimi Prensiplerinin Uygulaması Sempozyumu (18-19 Aralık 1998)**. (Editör: Prof.Dr. Mithat ÇORUH). Ankara: H.E.V.
- Demirtaşlı, N.Ç. (1998). Eğitimde Kalite Kontrol Süreci Olarak Ölçme ve Değerlendirme: Sorunlar ve Öneriler, **Yükseköğretimde Toplam Kalite Yönetimi Prensiplerinin Uygulaması Sempozyumu (18-19 Aralık 1998)**. (Editör: Prof.Dr. Mithat ÇORUH). Ankara: H.E.V.
- Kalder (1999). **Kalite Notları**, İstanbul: Kalder.
- Semerci, Ç. (2001). Doktora Öğrencilerinin Eğitim Derslerine İlişkin Görüşleri. **AİBÜ X. Eğitim Bilimleri Kongresi, Haziran 2001**, Bolu.
- Köksoy, M. (1997). **Yükseköğretimde Kalite ve Türk Yükseköğretimi İçin Öneriler**. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Vakfı.
- YÖK, (1981). **2547 Sayılı Kanun**. 06/11/1981, Sayı: 17506, Sayfa:5361, Tertip:5, Cilt:21, Başbakanlık Mevzuatı Geliştirme Yayın Genel Müdürlüğü.
- YÖK, (1998). **Yürütme Kurulu Kararları**. 20/05/2998, Oturum No:19, Karar: 98.19.1324.
- YÖK, (2000a), **Lisansüstü Eğitim**.07/04/2000. B.30.0.APK:0:00.00.05/08-2607-6961.
- YÖK, (2000b). **Öğretmenlik Sertifika Programları**. 16/06/2000, B.30.0.EÖD.0.00.00.03-02.10-1279-12694

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 13, Sayı: 2, Sayfa: 211-232, ELAZIĞ-2003

TURİZM PAZARLAMASINDA FAYDALAR VE BİR TURİST TATMİN MODELİ ÖNERİSİ

Utilities in Tourism Marketing and Proposal of A Tourist Satisfaction Model

M.Emin AKKILIÇ

*Fırat Üniversitesi Veteriner Fakültesi, ELAZIĞ
eakkilic@hotmail.com*

Özet

Ekonomik gelişmelere paralel olarak sosyolojik faktörlerin gelişmesiyle; dinlenmek, eğlenmek, gezip görmek ve iş seyahatleri gibi farklı amaçlarla turizm faaliyetlerine katılanların sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Bu artışın doğal sonucu olarak da turizm önemli bir sektör konumuna gelmektedir. Ancak, her sektörde olduğu gibi turizm sektöründe de satışlar kendiliğinden gerçekleşmez. Hedef pazardaki tüketicilerin üretilen turistik ürünlere karşı isteklendirilmeleri ve satın almaya ikna edilmeleri gerekmektedir.

Pazarlama faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinde çeşitli aracı kuruluşlar yer almaktadır. Bilindiği gibi aracı kuruluşlarının asıl fonksiyonu; uygun mamulü, uygun yerde, uygun zamanda, uygun miktarda, uygun şekilde ve uygun fiyatta tüketicilere sunmaktır. Ancak, yapılan literatür çalışması sonucu mal sektörü açısından bu konuların ele alındığı, hizmet sektöründe ise pek ele alınmadığı tespit edilmiştir.

Yapılan bu çalışmada, turizm pazarlamasıyla oluşan faydalar; yer faydası, zaman faydası, miktar faydası, kredi faydası, çeşit faydası ve kalite faydası şeklinde tespit edildi. Ayrıca, turizm pazarlamasıyla oluşan söz konusu bu faydaların, aracı seyahat kuruluşlarının reklam faaliyetlerine yansıtılmasının önemi de ortaya konulmaya çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Turizm Pazarlaması, Fayda, Aracı

Abstract

The number of participants to tourism activities has increased with the development of sociological factors in parallel to economic factors. Tourism has been become a important sector with this increase. The customers in target market should be desired and convinced for purchase touristical goods and services because sales can not be procured by itself.

Marketing activities are carried out by various intermediary establishmets. Main founction of this establishmets is to present to customers appropriate product, appropriate place, appropriate time, appropriate quantity, and appropriate form. However, regarding service sector has not been committed adaquetly, while this utilities has been committed in the goods sector.

In this study, utilities created by tourism marketing were determined as place utility, time utility, quantity utility, credit utility, sort utility, quality utility, and price. In addition, utilities emerging from tourism marketing could be determined importancy of reflect to advertisement activities of intermediary travel establishments.

Key Words : Tourism Marketing, Utility, Intermediary

1.GİRİŞ

Günümüzde doğrudan ya da dolaylı olarak bir milyarı aşan insanı ilgilendiren, ülkeler için kalkınmanın temelini oluşturan ve ekonominin temel sektörlerinden biri haline gelen turizm; insanların devamlı ikamet ettikleri, çalıştıkları ve sürekli olarak olağan ihtiyaçlarını karşıladıkları yerlerin dışına seyahatleri ve genellikle buralardaki turizm işletmelerinin ürettiği turistik ürünleri talep ederek, geçici konaklamalarından doğan olaylar ve ilişkiler bütünüdür¹.

Ekonomik faktörler ile birlikte sosyolojik faktörlerin gelişmesiyle turizm faaliyetlerine katılanların oranı gün geçtikçe artmaktadır. Ekonomi ve sosyal alanda yaşanan gelişmelerle birlikte tüketici tercihlerindeki değişimler, turizm yatırımlarındaki nitelik değişimini, bir başka ifade ile sunulan hizmetlerin çeşitlendirilmesini zorunlu hale getirmektedir. İşletmeler, bir taraftan tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarına uygun turistik ürünü sağlamaya çalışırken, diğer taraftan da sürekli yaşanan değişimlere cevap verebilecek ürünleri geliştirmek zorunda kalmaktadırlar.

Turizm pazarlaması, turistik mal ve hizmetlerin üreticiden son tüketiciye akışı veya yeni turistik ihtiyaçlarının ve isteklerinin oluşturulması ile ilgili faaliyetlerinin tümü olarak tanımlanmaktadır. Aracı seyahat kuruluşları (Tur operatörleri-Seyahat Acenteleri), turizm amaçlı seyahat etmek isteyen insanların seyahat sürecinde ihtiyaç duydukları turistik mal ve hizmetlerin karşılanmasında önemli roller oynamaktadırlar.

Pazarlamada, mal sektörü açısından faydalar; ürünlerin şeklini değiştirerek şekil faydası, ürünlerin kıt olduğu zamanlarda ya da ihtiyaç duyulduğu zamanlarda hazır bulundurulmasıyla zaman faydası, ürünlerin bol olduğu yerlerden kıt olduğu yerlere ulaştırılmasıyla yer değişikliği faydası ve ürünün sahipliğinin değişmesine mülkiyet değişikliği faydası sağlandığı şeklinde ifade edilmiştir².

Hizmet pazarlaması içerisinde, turizm pazarlamasıyla oluşan faydalar tespit edilerek, aracı seyahat kuruluşlarının reklam faaliyetlerine yansıtılması sonucu özellikle reklam mesajlarına bir çeşitlilik katmasıyla, muhtemel turizm talebini fiili turizm hareketlerine dönüştüreceği ve gerek turizm işletmelerinin daha fazla gelir elde etmelerine gerekse ülkenin dünya turizm gelirlerinden aldığı %1.6'lık payını daha üst seviyelere çıkartmasına katkı sağlayacağı kanısına varılmıştır.

2. ÇALIŞMANIN AMACI

Pazarlama faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinde çeşitli aracı kuruluşlar yer almaktadır. Aracı kuruluşların asıl fonksiyonu; uygun mamulü, uygun yerde, uygun zamanda, uygun miktarda, uygun şekilde ve uygun fiyatta sunmaktır³. Ancak, yapılan

¹ A.J.Burkart, S. Medlik, **Tourism- Past, Present and Future**, II. Baskı, London, 1981, s.41-42

² İsmet Mucuk, **Modern İşletmecilik**, Türkmen Kitapevi Yay., 6.B., İstanbul, 1996, s.4

³ William, R. Davidson, Paul Brown, **Retailing Management**, New York, The Ronald Press Company, 1960, s.262 (Alıntı: Ömer Baybars Tek, **Perakende Pazarlama Yönetimi**, Üçel Yayıncılık Dağıtımçılık, İzmir, 1984, s.78

literatür çalışması sonunda, pazarlama faaliyetleriyle oluşan faydalara ilişkin olarak somut ürünler (maddi mallar) açısından bazı kaynakların mevcut olduğu, soyut ürünler (hizmetler) açısından konunun pek fazla ele alınmadığı görülmüştür. Yapılacak bu çalışmayla makro açıdan, turizm pazarlamasında oluşan faydalar ayrıntılı bir şekilde tespit edilerek, kuramsal zeminde turizm pazarlamasına bazı katkıların sağlanması hedeflenmiştir. Ayrıca, ülkemizin dünya turizm sektöründen istenilen oranda bir pay alabilmesinde, tespit edilen söz konusu bu faydaların aracı seyahat kuruluşlarının (tur operatörleri-seyahat acenteleri) reklam faaliyetlerine yansıtılması açısından konunun önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

3.ARACI SEYAHAT KURULUŞLARI

Turizm endüstrisi çerçevesinde faaliyet gösteren çeşitli sektörlerin ayrı ayrı veya paket halindeki ürünlerini belirli şartlar ve ticaret amacıyla pazarlama faaliyetlerine seyahat ticareti denmektedir⁴. Söz konusu bu faaliyetler toptancı durumunda olan tur operatörleri ile perakendeci durumunda olan seyahat acenteleri tarafından yapılmaktadır. Aracı seyahat kuruluşları olarak adlandırdığımız tur operatörlerinin ve seyahat acentelerinin temel fonksiyonları, tüketicilerin ihtiyaç duydukları sayı ve nitelikteki mal ve hizmetleri uygun yer ve zamanda hazır bulundurmak, tüketici durumunda olan turistlere ve üretici durumunda olan turizm işletmelerine fayda sağlamaktır.

3.1. Seyahat Acenteleri (Perakendeci)

Perakendecilik, pazarlama faaliyetlerinin en son aşamasını teşkil etmektedir. Bireysel tüketim veya kullanım için ürünlerin nihai tüketicilere satılması, perakendeciliğin temel niteliğini oluşturmaktadır. Mal ve hizmetlerin en son tüketiciler tarafından alınması ve bu mal ve hizmetlerin bireysel veya ailevi tüketim için kullanılmasıyla perakende satış işlevi gerçekleşmiş olur⁵. Seyahat acentesi tüketicilere kombine ya da kişisel olarak turistik ürünleri satan bir aracı kuruluştur. Günümüzde seyahat acentelerinin tatil, spor, sağlık, eğlence, konferans, seminer, iş seyahati, kutsal yerleri gezme-görme gibi faaliyetlerin gelişmesinde, seyahat olanaklarını yeni satış teknikleri ile sunmaları toplumların sosyal yaşantılarında etkin olmalarını sağlamıştır⁶.

3.2. Tur Operatörleri (Toptancı)

Tur operatörü; tatil amaçlı yer değiştirmeyi sağlamak için gerekli hizmetleri bir araya toplayıp, paket ürün halinde tüketicilere satan üreticiler şeklinde tanımlanabilir. Tur operatörleri ayrı ayrı esas üretici turizm işletmelerinin ürünlerini bir araya getirerek tüketicilere sunmaktadırlar. Tur operatörleri iki ayrı gruba hizmet sunmaktadırlar. Birincisi tüketicilere veya turistlere ürünlerini satmak yoluyla hizmet sunmaktadırlar.

⁴ Çiğdem Öner, **Seyahat Ticareti**, Yayıncılık Matbası, I. Baskı, İstanbul, 1981, s.84

⁵ Kazım Kırtış, **Pazarlama İlkeleri, Global Yönetimsel Yaklaşım**, Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş 2.B., Malatya, 2001, s.104-105

⁶ Robert W. McIntosh, etc. **Tourism, Principles, Practices, Philosophies**, 7b. New York, s.133

İkincisi ise ulaşım, konaklama gibi işletmelerinin turizm ürünlerini arz edenlere hizmet sunmaktadır⁷.

Günümüzde, tur operatörleri diğer turizm işletmeleriyle entegrasyona gitmektedirler. Turizm endüstrisinde yatay entegrasyon (bütünleşme) ve dikey entegrasyon olarak iki şekilde gerçekleşmektedir⁸. Yatay bütünleşme, turizm sektör bileşenlerinin (örneğin farklı oteller arasında) bir araya getirilmesiyle oluşmaktadır. Dikey bütünleşme ise farklı turizm işletmelerinin (örneğin oteller ile ulaşım birimi arasında) bir araya getirilmesidir. Tur operatörleri yatay ya da dikey bütünleşmelere giderek daha yeterli ve uzmanca hizmet sundukları gibi ürünleri de daha ucuza mal edebilmektedirler.

Tur operatörleri turu oluşturmadan önce belirli bir yöreye yönelik olarak yapılacak olan paket turlara hedef pazardan talep olup olmayacağı ve istenilen fiyattan satışların gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini araştırırlar. Ayrıca paket turu hazırlayan tur operatörleri, turu düzenledikleri ülkenin ekonomik, politik ve sosyolojik yapısını, tarihi ve kutsal yerlerini, sağlık ve benzeri imkanlarını da incelerler. Bu incelemeler sonucunda, coğrafi bölgelere göre kısa ve uzun vadeli satış tahminlerini yaparlar. Tur operatörlerinin pazar araştırmaları sürekli olması gerekmektedir. Özellikle turistlerin istek ve ihtiyaçlarını karşılayan, satın alma gücüne uygun, farklı tür ve yörelerde, farklı fiyattan paket turlar düzenlemeleri gerekmektedir. Gerek teknolojik alandaki hızlı gelişmeler ve gerekse tüketicilerin yaşam biçimindeki değişimler sonucu farklılaşan talepleri karşılamak için tüm değişiklikleri günü gününe izleyerek gerekli önlemlerin alınması gereksinimi ortaya çıkmaktadır⁹.

4. TURİZM PAZARLAMASI İLE OLUŞAN FAYDALAR

Fayda; mal, hizmet ve fikirlerin insanların ihtiyaçlarını gidermesi olarak tanımlanabilir. Üretim yönlü fayda sağlamak dört şekilde olmaktadır¹⁰. Bunlar; ürünlerin şeklini değiştirerek şekil faydası, ürünlerin kıt olduğu zamanlarda muhafaza ederek zaman faydası, ürünlerin bol olduğu yerlerden kıt olduğu yerlere ulaştırılması yer değişikliği faydası ve ürün sahipliğinin değişmesine mülkiyet değişikliği faydası şeklinde ifade edilmiştir.

Mal sektöründe olduğu gibi hizmet sektöründe de ürünlerin tüketicilere sunulması, genellikle dağıtım kanalındaki araçlar vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Dağıtım sistemi içerisinde yer alan aracı seyahat kuruluşları gerek tüketicilere ve gerekse diğer turizm işletmelerine çeşitli faydalar sağlamaktadırlar. Aracı seyahat kuruluşları, sahip oldukları özel bilgi ve tecrübe sayesinde diğer turizm işletmelerinin ve tüketicilerin ferdi olarak

⁷ Natalia Vospitannik, David Litteljohn, Robert Arnot, "Environments, Tourism and Tour Operators":1985-1995 in Central and Eastern Europe, *Int.Jour. of Contm. Hospt.* 1997, s.209-214

⁸ George Lafferty, Anthony Van Fossen, "Integrating the Tourism Industry: Problems and Strategies", *Tourism Management*, Vol:22, Issue:1, 2001, s.11-19

⁹ Dündar Denizer, *Turizm Pazarlaması*, Yıldız Matbaacılık Sanayi, Ankara, 1992, s.88

¹⁰ Mucuk, İbid, s.4

elde edebilecekleri sonuçlara göre çok daha başarılı sonuçlar elde etmek şansına sahiptirler. Aracı seyahat kuruluşları diğer turizm işletmelerin mal ve hizmetlerini birleştirerek, tüketiciler için daha cazibeli bir ürün haline getirmektedirler.

Turistik ürün değişik nitelikte turizm işletmelerinin üretmiş olduğu bileşik bir üründür. Turizm işletmeleri genellikle turistik ürünü oluşturan mal ve hizmetleri tek başına karşılayamazlar. Günümüzde tur operatörleri farklı turizm işletmeleri tarafından üretilen bu mal ve hizmetleri bir araya getirerek paket tur adı altında kendisine bağlı seyahat acenteleri ya da direkt olarak kolaylıkla turistlere satışa sunarlar¹¹. Turizm pazarlamasına bireysel turizm açısından baktığımızda, her turizm işletmesinin üretmiş olduğu mal ve hizmetler turistik ürün olarak ifade edilmektedir. Konaklama işletmeleri tarafından sunulan yeme-içme, eğlence spor, alış-veriş, yüzme havuzları, araba kiralama gibi hizmetler turistik ürünün ayrı bir parçasını oluşturur. Turizm işletmeleri de kendi içerisinde çok çeşitli şekillerde ve farklı ürünlerle tüketicilere hizmet sunmaktadırlar.

Turizm sektöründe, turizm pazarlaması ile oluşan faydaların önemli bir yeri vardır. Özellikle paket tur ile bir araya getirilen bileşenlerin sektördeki her kesime önemli faydalar sağladığı söylenebilir. Ancak sağlanan bu faydalar ayrı ayrı tespit edilememiştir. Oysa, oluşturulan paket tur ile muhtemel tüketicilerin fiili olarak turizm olaylarına katılmasına önemli ölçüde katkı sağladığı bilinmektedir. Günümüzde, geleneksel rekabet araçlarının yanına çeşitli faktörle de eklenebilir. Bunlardan bir tanesi de turizm pazarlaması ile oluşan faydalardır.

4.1.Yer Faydası

Yer faydasından anlaşılması gereken husus, tüketicilerin istedikleri ürünü istedikleri yerde bulabilmeleridir. Tüketiciler istedikleri ürünü istedikleri yerde bulamadıkları zaman yer faydasından bahsedilemez ve bununla birlikte tüketiciler aradığı ürün yerine ikame ürünü alma yoluna gidebilirler. Ürünlere ilişkin yapılan fiziksel dağıtım aktiviteleri ile yer ve zaman faydası sağlanmaktadır¹². Mal sektöründe faaliyet gösteren aracı kuruluşlar, ürünü tüketicilerin istediği yere götürüp yer faydası sağlamaktadırlar. Hizmet sektöründe genelde tüketiciler hizmet sunulan yere gitmek zorunda kalmaktadırlar. Turizm sektöründe, tüketiciler turizm işletmeleri tarafından üretilen turistik ürünlerin buldukları yerlere götürülmektedirler.

Turizm sektöründe, tüketici turizm faaliyetlerinden tam olarak yararlanabilmek için turizm arzını oluşturan faktörlerle doğrudan temasa geçmek durumundadır. Diğer bir deyişle üretim yerine gitmek zorundadır. Sanayi sektöründe, tüketici malı çoğu zaman kendi yaşadığı yerde aracı kuruluşlardan satın alırken, turizm sektöründe bir otel odası için otele, bir akşam yemeği için restoranta, seyahat için ulaşım aracının bulunduğu yere,

¹¹ Denizler, İbid, s.62

¹² Donald J. Bowersox., Edward W.Smykoy., Bernard J. La Londe, **Physical Distribution Management**, The Macmillan Company., USA, 1969, s.4

deniz için denizin bulunduğu yere gitmek zorundadır. Bu nedenle arzun bulunduğu yer aynı zamanda tüketim yeridir¹³.

Aracı seyahat kuruluşları tarafından tüketicilere sağlanan önemli faydalardan bir tanesi de yer faydasıdır. Aracı seyahat kuruluşları tarafından sunulan paket turla tüketiciler bir çok üründe yer faydası elde etmektedirler. Örneğin, seyahat başlamadan önce turizm bölgeleri hakkında gerekli olan genel bilgi, acentelerden satın alacakları biletler, rezervasyonların yapımı ve benzeri alanlarda paket tur kapsamı içerisinde buldukları yerlerde çok rahatlıkla elde edebilmektedirler. İşletmelerin, tüketiciler bazında oluşturdukları güvenle gidilecek yerlerin tüm özellikleri hakkında bilgi sağlamaktadırlar. İlk kez gitmekte olan tüketiciler, gidilecek yerler hakkında bilgi edinmeleri için gidip yerinde görerek bilgi edinmelerine gerek kalmadan buldukları ortamda istedikleri bilgileri elde edebilmektedirler.

Telekomünikasyon, ağ, veri tabanları ve elektronik pazarlar alanındaki son gelişmeler turizm işletmelerinin rekabet etmelerinde verdiği fırsatlarla kullandıkları işletme modellerini önemli ölçüde değiştirmiştir. Bu strateji, bilgi ve teknolojinin kullanımı hizmetlerde, prosedürde, ürünlerde, iç ve dış ilişkilerin yanı sıra genel olarak örgütün amaçlarında pozitif değişiklikler yapmış ve rekabet avantajıyla sonuçlanmıştır¹⁴. Günümüzdeki bilişim teknolojisi alanındaki gelişmeler sayesinde, tüketiciler elde etmek istedikleri bilgileri buldukları ortamlarda herhangi bir aracı kuruluşuyla temasa geçmeden kendileri temin edebilme imkanına sahiptirler.

İnternet kanalıyla yapılan bir rezervasyon işlemi buna bir örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca, internet sayesinde oluşan yer ve zaman faydası, pazarlamacılara rekabet avantajı sağlamaktadır¹⁵. Ancak, tüketiciler açısından yaşanan bu olumlu gelişmeler bazı aracı kuruluşlar tarafından olumsuz olarak değerlendirilmektedir.

Aracı seyahat kuruluşları, turistik ürünlerin satışlarından aldıkları komisyon ücretlerinde bir azalma olduğunu ileri sürerek ayrı bir tartışma konusunu oluşturmuşlardır. Buna rağmen bilişim teknolojisi, tüketicilerin talep ettikleri bazı turistik ürünleri elde edebilmeleriyle tüketicilere bir yer faydası sağladığını söyleyebiliriz.

Turizm işletmeleri tarafından tüketicilere yer açısından çeşitli faydalar sağlanmaktadır. Örneğin konaklama işletmeleri otel içerisinde, eğlence salonları, yüzme havuzları, spor tesisleri vb. hizmetleri tüketicilere sunarak yer faydası oluşturmaktadırlar. Başka bir ifadeyle, turizm işletmeleri tüketicilerin istedikleri bazı hizmetleri otel içerisinde sunarak yer faydası oluşturmaktadırlar.

Aracı seyahat kuruluşları yöresel, bölgesel, ulusal ve uluslararası gibi farklı yerlere turlar düzenleyerek tüketicilerine yer faydasını sağlamaktadırlar. Ayrıca aracı seyahat kuruluşları tarihi yerlere, deniz sahip olan yerlere, kutsal ve doğal güzellikler

¹³ Orhan İçöz., Metin, Kozak, **Turizm Ekonomisi**, Ankara, 1988., s.4

¹⁴ Elten Rosa, "Information and Communication Technologies in Tourism 1999", *Tourism Management*, Vol: 22, Iss:1,(2001), s.103-105

¹⁵ Pallab Paul, "Marketing on the Internet", *Journal of Consumer Marketing*, Vol:13, No:4, 1996, s.27-39

açısından farklı özelliklere sahip olan yerlere turlar düzenleyerek yer faydası sağlamaktadırlar.

4.2. Zaman Faydası

Tüketiciler malları belli zamanlarda istedikleri için bu zaman dilimini bilmek ve malı istek anında hazır bulundurmamak perakendecilerin görevidir. Tüketicilerin ürünü istedikleri zaman sürecinde bulabilmeleri ile zaman faydası elde ederler¹⁶. Perakendeci malı zamanında bulundurmamak için daha önce satın alıp depolamak zorundadır¹⁷. Hizmet üretimi doğru zamanda yapıldığında hem müşteri hem de üretici için fayda sağlar.

Turizm pazarlamasında turistik mal ve hizmetler tüketicinin (turistin) bulunduğu yere götürülemediği için tüketiciler dağıtım kanalında bulunan araçlar tarafından turistik mal ve hizmetlerin üretildiği yere götürülmektedir.

Günümüzde gerek teknolojik alanda ve gerekse toplumların refah düzeylerinde yaşanan gelişmelere paralel olarak çok değişik zaman dilimlerinde turistik ürünlere talep söz konusu olabilmektedir. Geleneksel olarak yaz tatillerinde yapılan güneş, deniz, kum tatili yanı sıra kış aylarında kayak turizmi, hafta sonu, resmi ve dini tatillerde turistik ürün talep edilmektedir. Aracı seyahat kuruluşları, tüketici grupların çeşitli istek ve ihtiyaçlarını ve uygun zamanlarını tespit ederek, turistik ürünü istenilen zaman diliminde tüketicilere sunmalarıyla zaman faydasını oluşturmaktadırlar. Ülkemizde de kış aylarında yapılan kayak turizmi bir çok bölgede yaygınlaştırılarak farklı zaman dilimlerinde ve geleneksel turizm şekline bir alternatif olarak tüketicilerin hizmetine sunulmasıyla zaman faydası sağlanmış olur.

Turistik mal ve hizmetlerin pazarlamasında dağıtımın rolü, hizmetin talep edildiği yerde, zamanda, miktarda ve karışımında tüketiciye ve kullanıcıya sunulmasını sağlamaktır. Bu süreç, ulaştırma, depolama, üreticinin mal ve hizmetlerini küçük ünitelere bölme, mal ve hizmetlerin finansmanı için kredi anlaşmaları yapma, mal ve hizmetlerin son alınacak noktada gerekli durumlara göre ve miktarda bulunmasını sağlama şeklinde oluşmaktadır. Tur operatörleri bir seyahat ürün paketini hazırlamak için çeşitli turistik hizmetleri ve elemanları, önceden planlamaları ve bulmaları gerekmektedir. Tur operatörleri böylece talep oluşmadan önce otel ve uçak şirketleri ile rezervasyon anlaşmaları yaparak bir risk yüklenmektedirler. Tur operatörleri hazır paket turun hammaddeleri olan yatak ve koltukları önceden bulmak, stok yapmak ve istenilen zamanda tüketime sunmak zorundadır¹⁸.

Hizmetlerin pek çoğunda olduğu gibi turizm alanında da hizmetlerin yararları kısa süreli olup, hizmet üretiminde ortaya çıkan boş kapasitenin ileride kullanılmak üzere stoklanma şansı yoktur. Stoklanması mümkün olmayan turizm sektöründe üretimler,

¹⁶ Leslie W. Rodger, **Marketing in a Competitive Economy**, London, 1975. S.25

¹⁷ Ömer Baybars Tek, **Perakende Pazarlama Yönetimi**, Üçel Yayıncılık Dağıtımçılık, İzmir,1984, s.50

¹⁸ Saime Oral, **Türk Turizm Pazarlamasında Dağıtım-Fiyat Politikaları ve Turist Profili Analizi**, İstiklal Matbaası, İzmir, 1998, s.37

tüketicilerin tüketim için hazır buldukları anda yapılması gerektiğinden, aniden ortaya çıkan toptan taleplerin karşılanması çoğu zaman mümkün olmadığı için zaman zaman darboğazlar yaşanmaktadır. Önceden bilinmeyen ve zamansız olarak ortaya çıkan fazla talepler için her zaman hazırlıklı olmak önemli ölçülerde bir maliyet ortaya çıkarmaktadır. Bundan dolayı aracı seyahat kuruluşları, özellikle tur operatörleri yüksek miktarlarda alım yaparak, hem birim maliyetini aşağı çekerler hem de tüketicilerin turistik mal ve hizmetlere ihtiyaç duydukları ve talep ettikleri zaman dilimlerinde sunma imkanını oluşturarak zaman faydasını sağlarlar. Ayrıca tur operatörleri, turistik ürünleri önceden satın alarak ani ve toptan talepler karşısında hazır kapasiteyi ellerinde buldururlar ve dolayısıyla doluluk oranlarını arttırmış olurlar. Doluluk oranı, gerek mikro düzeyde turizm işletmelerine ve gerekse makro düzeyde ülke ekonomisine önemli bir katkı sağlamaktadır.

Turizm amaçlı hava taşımacılığında en önemli bölümlerden birini de charter uçuşları oluşturmaktadır. Charter, belli bir uçağın belli bir süre için belirli gün ve saatlerde iki nokta arasında, tur operatörleri tarafından riskleri tamamen kendilerine ait olarak kiralanmasıdır. Tüketicilerin talep ettikleri zaman dilimlerinde daha ucuz bir şekilde seyahat imkanları charter uçuşları tarafından sağlanmaktadır. Charter uçuşları, kitle turizmin gelişmesine önemli katkılarda bulunmaktadır. Charter uçuşları tüketicilere zaman açısından önemli bir fayda sağlamaktadır. Çünkü charter uçuşları, tamamen tüketicilerin talep ettikleri zaman dilimlerine göre gerçekleştirilmektedir.

Aracı seyahat kuruluşları kış sezonu, yaz sezonu, dini-resmi bayramlar ve hafta sonu ya da gününbirlik gibi yılın farklı zaman dilimlerinde turlar düzenleyerek tüketicilerine zaman faydası sağlamaktadırlar. Ayrıca aracı seyahat kuruluşları gündüz, gece, sezona göre farklı saatlerde ya da tüketicinin istediği her saatte gibi günün farklı zaman birimlerinde turlar düzenleyerek tüketicilerine zaman faydası sağlamaktadırlar.

4.3. Miktar Faydası

Miktar faydasından genel olarak anlaşılması gereken husus, tüketicinin talep ettiği üründen istediği miktarda elde etmesinin sağlanmasıdır. Mal sektöründe, aracı kuruluşların sağladığı miktar faydasını tarif etme şeklini, hizmetlerin soyutluk özelliklerinden dolayı tanımlamak ya da hizmet sektörüne uygulamak biraz daha zor olmaktadır.

Miktar faydası turizm işletmelerinde ele alınırsa, ulaştırma araçlarında güvenlik, çabukluk yönden kaydedilen gelişmeler harcanan zaman açısından olumlu yönde etkili olmuştur. Teknolojik gelişmeler, hız bakımından ulaştırma araçlarında yaptığı yeniliklerle tüketicinin gideceği mesafeyi kısaltmıştır. Dolayısıyla zamanı kısıtlı olan ya da uzun süre yolculuk etmeyi istemeyen tüketicilerin taleplerini karşılanmaktadır. Ayrıca tüketicinin ulaşma ayıracağı süre kısaltılarak konaklamaya ya da diğer turizm faaliyetlerine ayıracağı süre artmaktadır. Süre açısından sağlanan miktar faydası ile turizm talebi de olumlu yönde etkilenecektir.

Aracı seyahat kuruluşlarının sahip oldukları bilgi ve tecrübeleriyle tüketicilerin gitmek istedikleri turizme yerine en kısa mesafeden ve en kısa sürede ulaşma imkanını

sağlayabilmektedirler. Başka bir ifadeyle, aynı hizmet daha kısa bir zaman dilim içerisinde sunulabilmektedir.

Turistik ürün tüketicileri, ekonomik, demografik, kültürel gibi özellikleri itibariyle çok farklı konumlara sahiptirler. Bu özellikleri itibari ile de farklı zaman dilimlerinde ve farklı sürelerde turistik ürünleri talep edebilmektedirler. Dolayısıyla aracı seyahat kuruluşları programlarını tüketicilerin özelliklerine göre yapmaktadırlar.

Aracı seyahat kuruluşları, tüketicilerin inanç ve kültürlerine, çalışanlar için tatil sürelerine, ekonomik durumlarına göre uzun ya da kısa süreli gibi faktörleri göz önünde bulundurarak farklı zaman dilimlerinde ve farklı sürelerde turlar düzenleyerek miktar faydasını sağlamaktadırlar. Başka bir ifade ile aracı seyahat kuruluşları, tüketicilerin talep ettikleri tatil sürelerine göre turlar düzenleyerek miktar faydası sağlamaktadırlar.

Aracı seyahat kuruluşları, gerek ulaşım işletmelerinde ve gerekse konaklama işletmelerinde tüketicilerin istedikleri miktarda koltuk ya da yatak sayısını tüketicilerin hizmetine sunarak miktar faydasını sağlamaktadırlar. Tüketiciler, ekonomik durumlarına göre ya da gidecekleri turizm yerine göre farklı taleplerde bulunabilmektedirler. Kişilerin talep ettikleri çeşitli turistik mal ve hizmetleri tek başlarına elde etmeleri daha zor olabilmektedir. Aracı seyahat kuruluşları, tüketicilerin talep ettikleri turistik ürünleri daha rahat bir şekilde karşılayarak tüketicilere miktar faydası sağlamaktadırlar. Ayrıca aracı seyahat kuruluşları, tüketicilerin taleplerine göre farklı sayılarda gruplar oluşturarak tüketicilere miktar faydası sağlamaktadırlar.

4.4. Kredi Faydası

Mal ve hizmetlerin üreticilerden tüketicilere dağıtım esnasında, müşteri pozisyonunda bulunanların satın alma güçleri her zaman üreticilerin umduğu şekilde olmamaktadır. Toptancıların daha fazla ürünü piyasaya belirli bir sürede sunmalarını isteyen üretici, bu kuruluşlara kredili satış yapmakla bir fayda sağlamış olurlar¹⁹.

İşletmeler, tüketicilerin mevcut kaynaklarıyla elde edemedikleri ürünler için çeşitli kredi imkanları sunmaktadırlar. Gelişmiş olan ülkelere nazaran ülkemizde yeni sayılabilecek veya etkisini önemli bir derecede günümüzde hissettiren konuların başında kredi kartları gelmektedir. Bankalara yeni bir pazar, işletmelere garantili tahsilat ve tüketicilere de geç ödeme avantajı sağlamasıyla, kredi kartı üç taraflı bir fayda sağlamaktadır. Kredi kartının sağladığı bu faydalardan dolayı günlük olarak hemen hemen tüm iletişim araçlarında karşılaşmaktayız ve tüketici kartına olan ilgi de gün geçtikçe artmaktadır.

Hızlı değişen ve gelişen bir ekonomik-sosyal hayatta tüketiciler, mevcut kaynaklarıyla karşılayamadıkları ihtiyaçları gidermek için, ilerideki gelirlerini şimdiden kullanmanın yollarını aramakta, ileride de elde edebilecekleri refahı bugünden yakalama çabasına girmektedirler. Böylelikle belli bir hayat standardını tutturmak ve eldeki imkanlarla sahip olamadıkları mal ve hizmetlere ulaşmak istemektedirler. Dolayısıyla

¹⁹ Emir Erden, **Pazarlamanın Teori ve Problemleri**, İnönü Üniv. Vakfı Yayınları, Malatya, 1996, s.22

ilerideki gelirini bugünden kullanmak isteği, tüketicinin kredi kullanmasını zorunlu olarak gündeme getirmiştir²⁰.

Tur operatörleri turistik ürünlere, turizm faaliyetlerine başlanılmadan önce gerekli olan miktarlarda ödemeler yapmaktadır. Stoklanamayan turistik ürünün zamanında tüketilmemesi, toptancı durumunda olan tur operatörleri zarara sokmaktadır. Tur operatörleri yaptıkları peşin ya da turizm faaliyetlerinin başlamasından önce yaptıkları ödemeler sadece tüketicilere değil aynı zamanda diğer turizm işletmelerine de olmaktadır. Tur operatörleri tüm yıl boyunca, gidilen yerlerdeki konaklama ve diğer tesislerde düzeltme ve temizleme çalışmaları gibi faaliyetler için işletme tesislerine ön ödemeler yapmaktadırlar.

Tüketici istek ve ihtiyaçlarının tatmini yoluyla firma amaçlarını gerçekleştirilmesini öngören modern pazarlama anlayışının bir ürünü olarak değerlendirilebileceğimiz kredi kartının; kartı çıkaran, kart sahibi ve kartı kabul eden iş yeri olmak üzere üç tarafı vardır. Bu yüzden üç taraflı sistem olarak adlandırılan kredi kartı sisteminin başarısı üç tarafın da tatmini ile mümkündür²¹. Kredi kartı, muhataplara farklı şekillerde fayda sağlamaktadır.

Aracı seyahat kuruluşları, turizm faaliyetleri başlamadan önce aldıkları turistik ürünlerin karşılığında yaptıkları ödemeler ile diğer turizm işletmelerine de kredi faydası sağlamaktadırlar. Aracı seyahat kuruluşları, turizm işletmelerinin çeşitli ürünlerini önceden satın alarak finansman sorunlarının çözümüne yardımcı oluşları yanı sıra kredi kartı, tüketici kredisi, taksitlendirme gibi kredi türlerini tüketicilerine kullanarak farklı şekillerde kredi faydası sağlamaktadır.

4.5. Çeşit Faydası

Ürünün çeşitlendirilmesi, işletmelerin birden fazla mamul çeşidi ile, piyasadaki fiili ve muhtemel müşterilere mamul satışı sonucu karlılığı arttırmayı amaçlar. Ancak, mamul çeşidinin açıklamasına geçmeden önce mamul çeşitlendirilmesi ile mamul farklılaştırılması arasındaki farkın, çalışmada bir karışıklık oluşturmaması açısından kısaca açıklanmasına gerek duyulmuştur.

Mamul farklılaştırmada esas olan, işletmenin kendi malının diğerinden farklı olduğu imajını oluşturması ve tüketiciyi böylece kendi malına çekmesidir²². İşletmeler, kendi mallarının rakiplerinkinden farklı, daha iyi, daha faydalı olduğunu ileri sürerek rekabet ederler. Farklılık, kalitede olabileceği gibi, biçim, ambalaj, renk, vb. gibi özde önemli olmayan yönde de olabilir.

²⁰ Recai Çınar, "Tüketici Kredisi Pazarlamasına İlişkin Gelişmeler Üzerine Bir Saha Araştırması", Pazarlama Dünyası, Yıl :5, Sayı :29 (Eylül-Ekim 1991), s.13

²¹ Faik Ardahan, "Kredi Kartları ve Antalya'da Kredi Kartı Kullanımına İlişkin Bir Araştırma", Pazarlama Dünyası, Yıl :11, Sayı: 64 (Temmuz-Ağustos 1997), s. 33

²² Mucuk, (Pazarlama İlkeleri) İbid, s.155

Turizmin, özellikle gelişmekte olan ve çeşitli turistik arz potansiyeline ülkelere ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda faydaları vardır. Bu nedenle ülkeler, sürekli olarak bu faydaları artırmaya yönelik çaba ve faaliyetler içindedirler. Bu amacı gerçekleştirebilmek için seçilebilecek çeşitli stratejilerden bir tanesi ise pazarlama stratejisi olan ürün çeşitlendirme stratejisidir. Bu stratejinin benimsenip uygulanması ile turistik ürünü sadece deniz, kum, güneş değil, aynı zamanda tarihi, kültürel, kutsal gibi yerlerin ortaya çıkartılıp mevsimlik özellikli sorunlara çözüm getirecektir. Bu strateji ile turizm faaliyetlerini on iki aya ve ülkenin turistik bölgelerine yaymak suretiyle pazar payını artırarak büyümeyi gerçekleştirecektir. Ayrıca, dünya turizminden daha fazla pay alabilmek ve turizmin ülkeye sağladığı faydaları artırabilmek mümkün olabilecektir²³.

Aracı seyahat kuruluşları genel olarak ulaştırma, konaklama, beslenme, mahalli geziler ve transfer gibi, tüketicinin her türlü ihtiyacına cevap veren hizmetleri bir araya getirerek tüketime sunmaktadırlar. Endüstrileşmiş ve standartlaşmış turistik ürün, muhtemel turizm talebini fiili talebe dönüştüren etkili bir araçtır. Turistik ürün, turistin seyahatine başladığı andan bitişine kadar talep ettiği ve tükettiği tüm ürün ve hizmetlerdir²⁴. Başka bir tanıma göre, tatil amaçlı olan, tüm detayları (ulaştırma, konaklama, gezileri) veya bir kısmı (ulaştırmasız tatil) önceden bir tur operatörü tarafından hazırlanan, en az bir konaklamayı ve en fazla bir konaklama veya ulaştırma (gidiş-dönüş), eğlence ve diğer yardımcı hizmetleri, günlük gezileri kapsayan; bir reklam ve tanıtma amacıyla halka sunulan sabit bir fiyatla satılan, başlangıcından önce tamamı peşin ödenen kapsamlı seyahatlere paket tur denir²⁵.

Aracı seyahat kuruluşları hava yolu, kara yolu, deniz yolu ve demir yolundan oluşan farklı ulaşım biçimlerini tüketicilerin hizmetine sunmalarıyla ulaşım açısından çeşit faydası sağlamaktadırlar. Paket turu oluşturan birimlerden kara yolu ile ulaşım şekli ele alındığında, günümüzde daha güvenli, konforlu ve fiyat yönünden de rekabet kabul etmeyen bir ulaşım çeşidi olmuştur. Aracı seyahat kuruluşları seçtikleri destinasyonun uzaklığına göre ulaştırma araçları açısından çeşitli alternatifler sunmaktadırlar. Günümüzde her yönden rahat ve konforlu olan otobüsler hava yolu ve deniz yolu ulaşımını tercih etmeyen turistler için bir alternatif oluşturmaktadır. Aracı seyahat kuruluşları, özellikle kısa mesafeli yurt içi ve yurt dışı turlarda otobüsleri tercih etmektedirler. Süre açısından gerekli zamana sahip olmayan turistler için hafta sonunu değerlendirmeleri amacıyla yakın çevrelerine gününbirlik turlar düzenlemektedirler. Gerek otomobillerde ve gerekse otobüslerde verilen hizmetler ve sağlanan konfor turistik ürün tüketicisi açısından birer seçim özelliği taşıyabilmektedir.

²³ Gülçin Bulut, "Turistik Çekicilik Kaynaklarının Pazarlamasında Turistik Ürün Çeşitlendirmesi"; *H.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt:15, Sayı:12, 1997, s.140

²⁴ Şükrü Yarcın, *Turizm Endüstrisinin Yapısı*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1994, s.22

²⁵ F. Mourice, *L'industrie, Europeenne des voyages a forfait*, Chet. Aix.en Provence, 1978 (Alıntı : Necdet Hacıoğlu, *Seyahat Acentacılığı ve Tur Operatörlüğü*, Uludağ Üniv. Basımevi, II. Baskı, , Bursa, 1996, s. 71)

Ulaşım çeşitliliği açısından hizmet verilen diğer bir ulaşım şekli ise deniz yoludur. Gelişen teknolojiye paralel olarak deniz ulaştırması alanında da büyük gelişmeler yaşanmaktadır. Günümüzde deniz ulaşım araçları iki yer arasındaki seyahat etme imkanını sağlamaları yanı sıra seyahat, konaklama, yeme-içme ihtiyaçlarını karşılayabilen ve yüzen otel niteliklerini taşımaktadırlar. Deniz yollarında çok büyük, hızlı ve konforlu lüks yolcu gemileri birer ulaşım aracı olarak tüketicilerin hizmetine sunulmaktadır. Deniz yolu ile yapılan seyahat kara yolları ve hava yollarından ayrı olarak eğlence, dinlenme, trafik ve güvenlik yönünden farklılık katarak turistik ürüne olan talebi arttırmaktadır.

Diğer bir ulaşım şekli olan hava yolları ulaştırmasında büyük teknolojik gelişmelerin yaşanmasına paralel olarak turizm sektörüne önemli yenilikler getirmiştir. Uçakların diğer ulaşım araçlarına göre büyük sürat kazanması, kara, deniz ve demir yollarında yaşanan bir takım duraklama ve kesintiler olmadan yoluna devam etmesi ve dünyanın en uzak ücrasına kısa sürede ulaşabilmesi, gidilmesi amaçlanan turizm yerinde daha fazla konaklama imkanı oluşturması, turizm sezonunu bekleme gibi belirli bir zamana bağlı kalmaya turisti zorlamaması ve pek çok ülkenin sınırlarından geçerken sınırlardaki gümrük bürokrasisini kolaylıkla çözerek tüketiciyi büyük bir yükten kurtarmış olması gibi unsurlar turizm sektöründe ulaşım biçimine farklılık getirmiştir²⁶.

Demir yolları, diğer ulaşım yollarından farklı olarak devlet eliyle işletilmesi ve rekabet edecek özel sektör olmaması demir yolu taşımacılığın geri kalmasına neden olmuştur. Turizm sektöründe, özellikle ülkemiz açısından tüketiciler için bir ulaşım çeşidi olarak değerlendirilmediği söylenebilir.

Aracı seyahat kuruluşları, turizm olayının gerçekleşmesinde önemli bir fonksiyona sahip olan ekonomik güce göre de lüks turlar, birincil sınıf turlar, ucuz turlar ve özel turlar şeklinde birkaç alternatif turlar oluşturmaktadırlar. Bunların dışında işletmelerin spesifik amaçlarını göz önünde bulundurarak çeşitli turlar düzenlemektedirler.

Paket turu oluşturan diğer bir birim ise konaklamadır. Aracı seyahat kuruluşları otel, pansiyon, tatil köyü gibi çeşitli konaklama imkanlarını tüketicilerin hizmetine sunarak konaklama açısından çeşit faydası sağlamaktadırlar.

Paket tur bileşenlerinden yeme-içme birimi, tüketicilerin isteklerini karşılayacak çok çeşitli tür ve miktarlarda ürün sunabilme imkanına sahiptirler. Aracı seyahat kuruluşları, tüketicilerin milliyetlerine, zevklerine ve isteklerine göre çok çeşitli alternatifler sunabilmektedirler.

Spora meraklı olup da yapma imkanına ve zamanına sahip olmayan tüketiciler için plaj sporlarının düzenlenmesiyle turistik ürüne bir çeşitlilik katmakta ve ürünü cazibeli bir hale getirebilmektedir.

²⁶ Sait Evliyaoğlu, **Genel Turizm Bilgileri**, Ankara, 1989, s.70

Sosyo-kültürel faktörleri de kullanarak bir çeşit faydası sağlanabilir. Sosyo-kültürel dediğimiz faktörler; politik, ekonomik, eğitim, misafirperverlik, kültür (dini, sanat, tarihi kalıntılar), örf ve adetler gibi etkenler turizmi etkileyen önemli unsurlar arasında yer almaktadırlar. Söz konusu bu faktörlerin her biri tek başına seyahati özendirip cazibeli hale getirebilmektedirler. Özellikle ülkemizin tarihi zenginlikleri, arkeoloji ve etnografya müzeleri bu amaç için kullanılabilir.

Aracı seyahat kuruluşları temel turizm faaliyetlerinin dışında, kongre, seminer, kutsal yerlere tur organizasyonları, balo organizasyonları, bayii toplantıları, sportif organizasyonlar gibi faaliyetleri de gerçekleştirmektedirler. Söz konusu bu organizasyonlardan özellikle seminer ve kongre faaliyetlerini yılın on iki ayına yayarak ülke turizmine değişiklik katıp tüketicilere çeşit faydası olarak da sunulabilir.

Aracı seyahat kuruluşları doğa severler için doğa yürüyüşleri, bitkilerin bol olduğu mekanlara botanik gezileri, bisiklet tutkunlarına bisiklet turları ve rafting gibi özel turlar düzenleyerek çeşit faydasını oluşturabilirler.

Son yıllarda gerek turizmi çeşitlendirmek açısından gerekse turizm faaliyetlerini yılın on iki ayına yaymak açısından yürütülen çalışmalardan bir tanesi de futbol takımlarının antreman çalışmalarını özellikle soğukların şiddetli olduğu kış aylarında iklim açısından daha elverişli olduğu turizm yerlerinde yapmalarıdır. Kış aylarında turistik tesislerin boş olduğu zaman dilimlerinde gerçekleştirilen bu çalışmalar, kış turizmin ülke geneline yayılmasını sağlamaktadır. Aracı seyahat kuruluşları, yabancı ülkelerin futbol takımlarının yetkililerini bu tür yerlerden haberdar kılarak, antreman ya da hazırlık çalışmalarını yapmalarını sağlamaları ile bir tür ürün oluşturarak çeşit faydasını sağlayabilirler.

4.6. Kalite Faydası

Hizmet sektöründe, hizmet kalitesinin tanımları tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarının karşılanması ve dağıtılan hizmetlerin tüketicilerin beklentilerini nasıl karşıladığı üzerine odaklanmıştır. Grönroos (1984)'e göre hizmetin kalitesi, beklenen hizmet ile alınan hizmetin karşılaştırmasına bağlıdır. Başka bir ifade ile, tüketicilerin mamulden beklediği performans ile tüketicilerin aldığı hizmetler arasındaki farktır şeklinde söylenebilir²⁷.

Tüketiciyi memnun etmek, onu tatmin etmek, sürekli kılmak, ihtiyaç ve beklentilerini karşılamak günümüz işletmelerinin çok daha yoğun çaba harcamasını gerektiren ve başarılı olmak isteyen işletmeler için strateji ve politikalarını tüketicilerin beklenti ve ihtiyaçlarına göre saptamayı zorunlu kılan faaliyetler zinciridir²⁸. İşletmeler müşterilerle varlıklarını sürdürdüklerine göre, onlara kendileri için ne kadar önemli olduklarını hissettirmeleri zorunlu hale gelmiştir. Fakat bunu yaparken de sadece kendi

²⁷ Terry Lam, Hanqin Qiu Zhang, "Service Quality of Travel Agents: The Case of Travel Agents in Hong Kong", *Tourism Management* 20 (1999) 341-349

²⁸ Abdullah Öçer, Nedim Bayuk, "Müşteri Memnuniyeti", *Pazarlama Dünyası*, Yıl 15, Sayı 2001-2 (Mart-Nisan 2001), s.26

çıkarları doğrultusunda değil, iki taraflı çıkar ve memnuniyetin sağlanmasını hiçbir zaman göz ardı etmemeleri gerekmektedir.

Yapılan bir çalışmada, Parasuraman (1985)'ın hizmet kalitesinin ölçümü için SERVQUAL enstrümanlarını beş faktör içerisinde değerlendirdiği ifade edilmiştir²⁹.

Güvenilirlik (Reliability) : Söz verilen hizmetlerin aynen yerine getirebilme imkanı,

Heveslilik (Responsiveness) : Hizmetlerin sunumu esnasında tüketicilere yardım için olan isteklilik,

Fiziksel Varlıklar (Tangibles): Kişisel ve iletişim araçları, ekipman ve fiziksel kolaylıkların görünümü,

Güven (Assurance) : Hizmetleri sunanların (çalışanların) nezaket ve bilgilerinin yanı sıra taşımaya ilişkin yetenek ve oluşturdukları güven,

Empati (Empathy) : Dikkati tüketicilerin üzerine odaklaştırarak onları tanıma ve anlama şeklinde açıklanmıştır.

Aracı seyahat kuruluşları, tüketicilerine seyahat hakkında bilgi, paket turu organize etmeleri, otellerde yer ayırtmaları, hava yolu biletlerinin satışı, araba kiralaması gibi hizmetleri sunmaktadırlar. Ancak sunulan hizmetler karşısında önemli şikayetler de ortaya çıkabilmektedirler³⁰. Bunlar, müşterinin ön ödemeyi yaptıktan sonra vaadedilen kaliteden, hizmetin daha düşük bir kalitede olması, tur iptalleri ve fiyat artışlarının görülmesi gibi rekabet etme açısından önemli bir araç olan kalite faydasının sağlanmasında ortaya çıkar. Ancak, şikayetlerin asgari düzeye indirilmesiyle kalite yönden bir fayda sağlanabilmektedir.

Ürünü kaliteli kılan fonksiyonlardan bir tanesi de sigorta hizmetleridir. Aracı seyahat kuruluşları, müşterilerine muhtemel hırsızlık olayları, doğal afetler ve trafik kazalarına karşı sigorta hizmetlerini sunarak tüketicilerin üzerinde bir güven olgusunu oluşturmaktadırlar. Ayrıca, aracı seyahat kuruluşları, döviz, pasaport, vize ve benzeri işlemlere ilişkin yaşanabilecek sorunlardan dolayı yabancı ülkelere seyahat etmekten çekinen turistlere güven ortamı sağlamalarıyla, onları aktif olarak turizm faaliyetlerinin içine çekebilmektedirler. Çünkü güven, hizmet kalitesini belirleyen önemli bir fonksiyondur. Bilinmeyen bir turistik ürünün talebinde bulunmak ya da talep edilen ürünün yabancı bir ülkede olması güven fonksiyonuna olan ihtiyacı daha da artırmaktadır. Yine hizmetlerin soyut olma özelliklerinden dolayı fiyat tespitinde ya da önceden tahmin etme güçlüğü ortaya çıkabilmektedir. Ancak oluşturulan paket ürünler ile turistik harcamaların sabit ve önceden belirlenmiş olması, tüketicilere fiyat açısından oluşturduğu güven ile kalite faydası sağlanmaktadır.

²⁹ Abraham Pizam, Taylor Ellis, "Customer Satisfaction and its Measurement in Hospitality Enterprises", *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, Vol:11, No:7-1999, s.326-339

³⁰ Lam, Zhang, İbid, s. 341

Aracı seyahat kuruluşları tarafından verilen hizmetler tüketiciler için güven kaynağı olmaktadır. Gerek ulusal alanda ve gerekse uluslar arası alanda belli bir isim ya da marka imajını yakalamış kuruluşlar daha da avantajlı bir durumda olmaktadır. Kazanılmış bu avantajların ya da güvenin sürdürülmesi ve başarıların daha da arttırılabilmesi için çabalar harcanmalıdır³¹.

Turizm endüstrisinde, tüketiciler tatil fırsatlarını seçme ve satın alma işlemini seyahat acenteleri vasıtasıyla yapmaktadırlar. Çoğu muhtemel tüketiciler için ürün bilgisinin ana kaynağını medya ve reklamcılıktan sonra seyahat acenteleri oluşturmaktadır³². Günümüzde aracı seyahat kuruluşları, bilgisayar sistemlerini kullanarak karışık olan ücretler, programlar, konaklama oranları gibi alanlarda daha düzenli ve organizeli bir şekilde işlemlerini yapmalarıyla tüketicilerine kalite faydası sağlamaktadırlar.

Turlar kişilere, ferdi olarak seyahat ettiklerinde harcadıklarından daha ucuza mal olması nedeniyle turistik hareketler gitgide köklü bir nitelik kazanmış ve tur operatörlerine olan ihtiyacı arttırmıştır.

Seyahat için harcanan zaman da önemli bir maliyet unsurunu oluşturmaktadır. Gelişen teknoloji hızlı ulaşım şeklini beraberinde getirmiştir. Bu hızlı ulaşım sayesinde zaman açısından maliyet unsurunda önemli bir fayda oluşturmaktadır. Seyahat eden bireyler için konaklama maliyetleri genellikle seyahat edilen bölgedeki toplam maliyetler içinde en büyük paya sahip olması nedeniyle tercih edilecek olan konaklama türünün niteliği, karar vermede tüketiciler açısından önemli bir etkidir. Tüketicilerin talepleri, tanınmamış ancak ucuz ya da tanınmış ve fiyat açısından pahalı olan konaklama türlerine olabilir. Aracı seyahat kuruluşları sahip oldukları bilgi ve becerilerini kullanıp, çeşitli alternatifleri sunarak maliyet açısından bir avantaj sağlarlar. Ayrıca, turizm işletmelerinden olan konaklama işletmeleri, devamlı uyguladıkları fiyatta bir farklılaştırmaya giderek yine maliyet açısından avantaj sağlarlar. Grup fiyatları devamlı olarak kişisel fiyatlardan daha düşük düzeyde gerçekleşmektedir. Özellikle sahil bölgelerimizdeki turizm işletmelerinin büyük bir kısmı ülke dışından ve ülke içinden aracı seyahat kuruluşları sezon başlamadan önce yaptıkları sözleşmelerle, otel odalarını gruplar halinde satmaktadırlar. Satış miktarlarındaki artışa bağlı olarak birim maliyetler de düşmektedir.

Hizmetin kalitesini etkileyen faktörlerden bir tanesi de yiyecek-içeceklerdir. Özellikle kalite yönünden tüketicilerin talep ve özelliklerine göre çeşitli alternatifler sunulmaktadır. Yiyecek kalitesinden anlaşılan husus, kullanılan yemek malzemelerinin ve araçlarının kalitesi ve çeşitliliği, yiyeceklerin tüketicilere sunuş şekli, hizmetin sunum

³¹ Diego M. Munoz, Juan M.G. Falcon, Successful Relationship Between Hotels and Agencies, Spain: *Annals of Tourism Research*, 2000, s.740

³² Shengliang Deng, Rob Lawson, Luiz Moutinho, "Travel Agents' Attitudes Towards Automation and the Delivery of Service", *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 2000, s. 60-70

hızı, paranın değeri ve benzeri faktörler yiyecek kalitesinin belirlenmesi olarak ifade edilmiştir³³.

Miktara göre fiyat farklılaştırmasında, otele gelen tüketicilerin sayısı dikkate alınmaktadır. Özellikle tur operatörleri, seyahat acentelerin ya da diğer turizm işletmelerinin yıl içinde yapacakları geceleme sayılarına göre fiyat belirlemektedirler. Doğaldır ki, geceleme sayısı arttıkça, fiyatlar da artan geceleme sayısına göre düşmektedir³⁴.

Aracı seyahat kuruluşları, yolcuların normal tarifeli uçuşlarda tercih etmediği gece seferlerinde uçuş olanağı oluşturup uçuş saatlerini arttırmak suretiyle maliyetleri düşürebilmektedirler. Boş olan zaman dilimlerini kullanarak mikro düzeyde firmaya ve makro düzeyde ülke ekonomisine fayda sağlamaktadırlar.

Aracı seyahat kuruluşları, toplu olarak yaptıkları alımlardan dolayı diğer işletmelerin sağladıkları indirimlerle tur maliyetlerini düşürmektedirler. Bu indirimlerden biri ulaşım araçlarından sağlanmaktadır. Aracı seyahat kuruluşlar, söz konusu bu indirimleri özellikle atıl olan zaman dilimleri kullanıp karşı tarafa da yeni bir imkan sağlanmasıyla pazarlık etme gücünü daha da kuvvetlendirmektedirler. Yine konaklama işletmeleriyle de önceden yaptıkları anlaşmalar doğrultusunda grup indirimleri yapmaktadırlar.

Aracı seyahat kuruluşları tarafından sağlanan grup indirimleri ve ekonomik tarifeler maddi güçleri sınırlı olan kişiler için de uluslar arası turizm faaliyetlerine katılma imkanını oluşturmaktadır. Yani orta sınıf mensuplarının turizm faaliyetlerine katılma taleplerini karşılayıp, pazarı daha canlı bir hale getirme imkanını sağlamaktadırlar. Düşük gelir grupları, tur operatörlerince düzenlenen paket turların kendileri için daha düşük maliyette olduğundan ve grup indirimlerinden faydalandıklarından dolayı grup gezilerini kişisel geziye tercih etmişlerdir. Yapılan tüm bu indirimlerin neticesinde sağlanan maliyet düşüklüğüne bağlı olarak hizmetin kalitesi arttığını söyleyebiliriz

Aracı seyahat kuruluşları, tüketicilerin temel bilgi kaynağını oluşturmaktadırlar. Çünkü turistik ürün genelde bilinmeyen bir denklem gibidir. Satın alınmadan, ürünün deneme ihtimali ve önceden görme imkanı yoktur. Ancak fotoğraflarla ve broşürlerle turistik ürün hakkında bilgi edinilebilir. Tüketiciler, turizm ürünü olan hazır paket turları genel olarak olumlu düşünerek satın almaktadırlar.

Aracı seyahat kuruluşlarının sağladığı faydalardan bir tanesi de tavsiye ediciliktir. Özellikle seyahat etmede kararsız olan tüketicilerine karar vermelerinde gerekli olan cesaret ve güveni vererek yardımcı olmaktadır. Muhtemel tüketiciler arasında belli bir

³³ Kevin, Nield., Metin, Kozak., Geoffrey, Le Grys, "The Role of Food Service in Tourist Satisfaction", International Journal of Hospitality Management, Vol: 19, Iss: 41, 2000, s.375-384

³⁴ Denizer, İbid, s.77

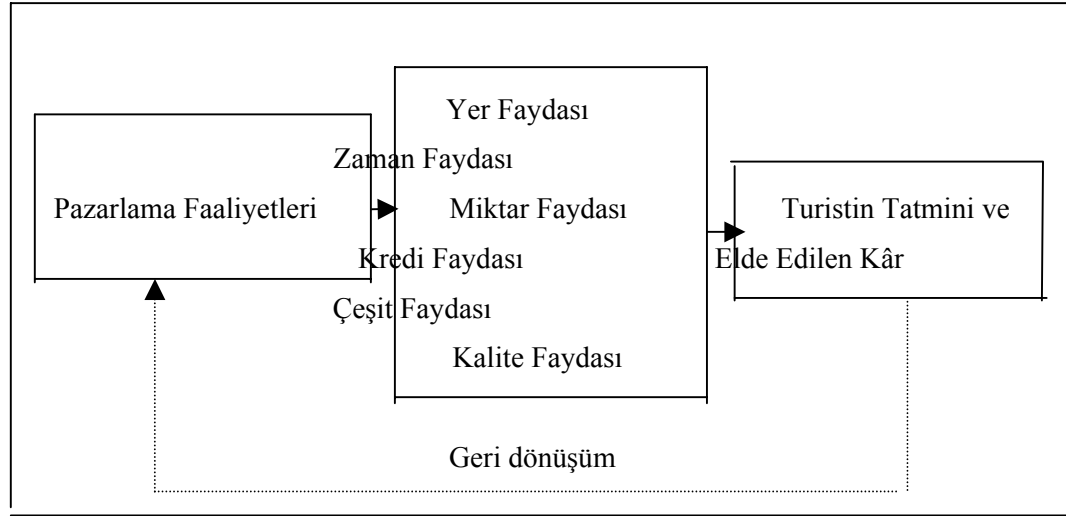
konumu ve güveni olan uzman bir satış elemanın etkisiyle karar verme olayı daha da rahat bir şekilde gerçekleşmektedir. Tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarına göre uygun önerilerin getirilmesi de göz ardı edilmemesi gerekir.

Dil, kişiler ya da gruplar arasında iletişimin kurulmasını sağlayan önemli bir etkidir. Tüketiciler dil ile ilgili problemlerini rehberler aracılığıyla çözümlenmektedirler. Aracı seyahat kuruluşları, bünyelerinde farklı sayılarda rehberler bulundurarak tüketicilere hizmet sunmaktadırlar. İşletmelerin bünyelerinde bulunan rehberler farklı sayılarda yabancı dil bilmektedirler. Aracı seyahat kuruluşları farklı sayılarda ve farklı dilleri konuşabilen rehberleri çalıştırarak tüketicilere kalite faydası sağlamaktadır.

5 BİR MODEL ÖNERİSİ

Turizm sektöründe, tüketicinin tatminini artıran önemli faktörlerden bir tanesi de turizm pazarlaması ile oluşan faydaların bir sistem içerisinde ele alınması ve tüketicilere yansıtılmasıdır. Araştırmanın amacına uygun olarak tüketici tatminini artırmaya ilişkin tarafımızca bir model geliştirilmeye çalışılmıştır. Turizm pazarlamasıyla oluşan faydaları tüketici tatmininde kullanılmasına yönelik geliştirilen model şekil 5.1’de verilmiştir.

Şekil 5.1. Turizm Pazarlaması ile Oluşan Faydaların Tüketicilere Yansıtılması Modeli

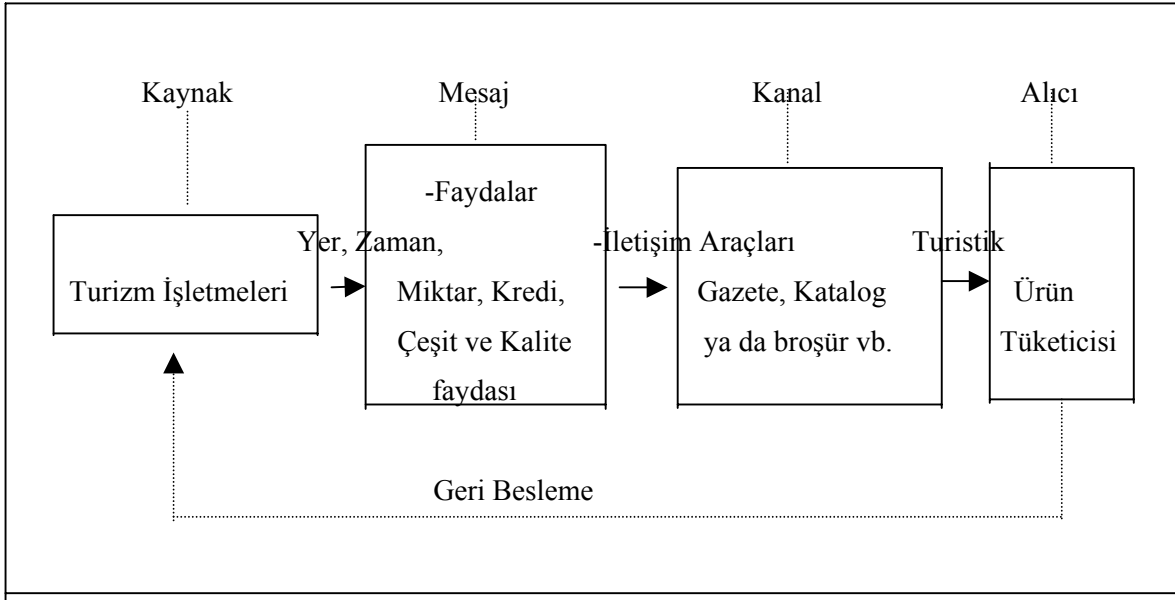
Kaynak: Model tarafımızca geliştirilmiştir.

Turizm pazarlamasında genellikle standart mesajların oluşturulduğu ve kullanıldığı görülmüştür. Özellikle rekabetin yoğun olduğu dönemde reklam veren işletmelerin farklı içerikleri ya da kendileri tarafından sağlanan çeşitli faydalara yer vererek rekabet etme üstünlüğünü elde edebilirler. Ancak genel olarak reklam verenler standart mesajların oluşturulduğu ve kullanıldığı yöntemi seçmektedirler. Bu yöntemde hedef pazardaki tüm tüketicilerin ihtiyaç ve arzuları benzer kabul edilmektedir.

Reklam, rekabet ortamının canlandırılmasına, fiyatların düşmesine ve ürün çeşitlerinin artmasına katkı sağlamaktadır. Bir işletme genellikle aynı malı veya ikame malı üreten, aynı ya da farklı sektörlerde faaliyet gösteren diğer işletmelerle rekabet halindedir. Bu rekabet işletme faaliyetlerinin hemen her dalında kendini gösterdiği gibi reklam faaliyetlerinde de söz konusu olmaktadır. Bir işletmenin pazarlama faaliyetlerini gerçekleştirirken, başlıca hedeflerinden birinin pazar payını arttırmaktır. Pazar payını arttırmadaki önemli etkenlerden bir tanesi de reklamdır.

Reklamın tanım ve özelliklerine baktığımızda, genel bir iletişim modelinde yer alan tüm öğelere sahip olduğu açıkça görülmektedir. Genel iletişim süreci, turizm işletmeleri açısından ele alındığında Şekil 5.2'deki gibi bir model ortaya çıkmaktadır.

Şekil 5.2. Turizm işletmelerinde iletişim süreci olarak reklam

Çalışmanın amacına uygun olarak, geliştirilen model genel iletişim modeline uyarladığımızda; turizm işletmeleri olarak (A) grubu seyahat acentelerini, mesaj olarak turizm pazarlamasıyla oluşan faydalar, kanal olarak katalog ya da broşürler, alıcı ise turistler şeklinde ifade edebiliriz

6.SONUÇ VE ÖNERİLER

Mal sektöründe olduğu gibi hizmet sektöründe de ürünlerin tüketicilere sunulması, genellikle dağıtım kanalındaki araçlar vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Dağıtım sistemi içerisinde yer alan aracı seyahat kuruluşları gerek tüketicilere ve gerekse diğer turizm işletmelerine çeşitli faydalar sağlamaktadır. Yapılan bu çalışmayla, turizm pazarlaması ile oluşan faydalar; yer faydası, zaman faydası, miktar faydası, kredi faydası, çeşit faydası ve kalite faydası şeklinde belirlenmiştir.

Turizm pazarlaması ile oluşan faydaların reklam faaliyetlerine yansıtılması açısından konu ele alındığında, aracı seyahat kuruluşları yöresel, bölgesel, ulusal ve uluslar arası turizm yerlerine düzenledikleri turlarla sağlamış oldukları yer faydasını reklam faaliyetlerine yansıtarak reklamın etkinliğini daha da arttırabilirler. Ayrıca, aracı seyahat kuruluşları tarihi, kutsal, deniz ve doğal güzellikler açısından farklı özelliklere sahip olan yerlere turlar düzenleyerek sağladıkları yer faydasını reklam faaliyetlerine yansıtılmasıyla reklamın etkinliğini artırarak turizm ekonomisinden istenilen payın alınmasını sağlayabilecektir.

Aracı seyahat kuruluşları kış sezonu, yaz sezonu, dini-resmi bayramlarda ve hafta sonları ya da günü birlik gibi yılın farklı zaman dilimlerinde turlar düzenleyerek sağladıkları zaman faydasını, reklam faaliyetlerine yansıtarak tüketiciler için oluşturdukları zaman dilimleriyle daha fazla sayıda tüketicilerin turizm faaliyetlerine katılmasını sağlayabilirler. Ayrıca turizmi yılın on iki ayına yayarak özellikle ekonomik açıdan yaşanan problemlerin çoğunu ortadan kaldırabilme imkanı sağlayabilirler. Aracı seyahat kuruluşları tüketicilerin günün farklı saatlerinde seyahat etme taleplerini karşılamalarıyla sağladıkları zaman faydasını reklam faaliyetlerine yansıtılması sonucu daha çok sayıda tüketicinin turizm faaliyetlerine katılması gerçekleştirilebilir.

Aracı seyahat kuruluşları tüketicilerin tatil için ayıracakları zaman miktarına ve ekonomik durumlarına göre günübirlik, bir haftalık, on beş günlük, otuz gün ve daha uzun süreli turlar düzenleyerek tüketicilerine sağladıkları miktar faydasını reklam faaliyetlerine yansıtarak reklamın etkinliğini daha da arttırabilirler. Tüketicinin kişisel durumları göz önünde bulundurulmayıp, homojen bir pazar yapısına göre aynı süreli turların düzenlenmesi uygun değildir.

Aracı seyahat kuruluşları farklı sayılarda gruplar oluşturmalarıyla sağladıkları miktar faydasını reklam faaliyetlerine yansıtarak reklamın etkinliğini arttırabilir ve bunun doğal sonucu olarak da turizm sektöründen daha fazla gelir elde edilmesini sağlayabilecektir.

Tüketiciler mevcut kaynaklarıyla karşılayamadıkları ihtiyaçları gidermek için çeşitli yollara başvurarak sahip olamadıkları mal ve hizmetlere bugünden ulaşmak istemektedirler. Aracı seyahat kuruluşları çeşitli turizm işletmelerinin ürünlerini önceden satın almalarıyla finansman sorunlarının çözümüne yardımcı olmaları yanı sıra kredi kartı, tüketici kredisi, taksitlendirme gibi kredi türlerini tüketicilerine kullanırmak suretiyle sağladıkları kredi faydasını reklam faaliyetlerine yansıtarak reklamın etkinliğini ve bunun sonucu olarak da turistik ürünlere olan talebin artışı sağlayabilirler. Sağlanan talep artışı

sonucu gerek işletmeler açısından ve gerekse tüketiciler açısından ve gerekse de ülke açısından üç taraflı fayda gerçekleşmiş olur.

Aracı seyahat kuruluşları ulaştırma, konaklama, yiyecek-içecek gibi tüketicinin her türlü ihtiyacına cevap verebilecek hizmetleri bir araya getirerek paket tur şeklinde tüketime sunmaktadırlar. Aracı seyahat kuruluşları hava yolu, kara yolu, deniz yolu ve demir yolundan oluşan ulaşım şekillerini tüketicilerin hizmetine sunmalarıyla sağladıkları çeşit faydasını reklam faaliyetlerine yansıtabilirler. Günümüzdeki teknolojik gelişme ile birlikte her bir ulaşım şekli bile kendi içerisinde çok farklı özellikleriyle ön plana çıkabilmektedir. Bu farklı özelliklerin her birini aracı seyahat kuruluşları birer rekabet etme aracı olarak reklam mesajlarında yer verebilirler. Ayrıca, tüketicilerin farklı özelliklerine göre ulaşım şekillerini sunarak talep artırıcı bir etken olarak kullanabilirler. Aracı seyahat kuruluşları otel, pansiyon, tatil köyü gibi farklı konaklama şekillerini tüketicinin hizmetine sunarak sağladıkları çeşit faydasını reklam faaliyetlerinde kullanabilirler.

Aracı seyahat kuruluşları farklı kategorideki otellere tüketicilerin hizmetine sunmalarıyla konaklama açısından sağladıkları kalite faydasını reklam faaliyetlerinde kullanarak reklamın etkinliğini arttırabilirler. Yapılan çalışmada aracı seyahat kuruluşları reklam faaliyetlerinde konaklama açısından yeterince kalite faydasına yer verdikleri tespit edilmiştir.

Ülkelerin hukuki yapılarına göre bazı farklılıklar arz etmesine rağmen, genel olarak sigorta hizmetleri işletmeler tarafından zorunlu olarak yerine getirilmektedir. Trafik kazaları, hırsızlık olayları, doğal afetler gibi olayların sıkça yaşandığı bazı ülkelerde sigorta hizmetlerinin önemi daha da ön plana çıkmaktadır. İşletmeler tarafından zorunlu olarak yerine getirilen sigorta hizmetleri ile sağlanan kalite faydasının reklam faaliyetlerinde kullanılması ile tüketicilerin hizmet kalitesini algılamada olumlu yönde etkileyecektir.

Rehber, direkt olarak tüketiciler ile ilişki kuran, tüketicilerin bilmedikleri bir konuda veya yerde, ulaşmak istedikleri noktaya götüren kişidir. Rehberlik faaliyetlerinin bu kadar önemli olduğu turizm pazarlamasında işletmelerin reklam faaliyetlerinde çalıştırdıkları rehber sayısı ile bunların bildikleri dil sayısına ilişkin bilgiye yer vermeleriyle tüketicinin seçim noktasındaki kararını olumlu yönde etkileyecektir.

Tüketicilerin gidecek turizm yerinin seçiminde vereceği kararı etkileyen en önemli faktörlerden bir tanesi de katalog ya da broşürlerdir. Bu nedenle kataloglar ya da broşürler hazırlanırken pazarı oluşturan farklı grupların yapısına göre ayrıntılı bir şekilde hazırlanmasıyla hedef kitleye verilmek istenen mesajın anlaşılmasını daha da kolaylaştıracaktır.

Hizmet kalitesi boyutları içinde yer alan güvenilirlik yapılan araştırmalarda hizmet kalitesinin en önemli belirleyicisi olarak bulunmuştur³⁵. Güvenilirlik söz verilen

³⁵ Sevgi Ayşe Öztürk, **Hizmet Pazarlaması**, Anadolu Üniv.Yay.No:1028,

hizmetin zamanında ve doğru olarak yapılabilmesini ifade eder. Turizm pazarlamasında, aracı seyahat kuruluşları, özellikle tur iptalleri açısından güvenilirlik ele alındığında çeşitli sebeplerden dolayı iptal edilen turlar sonucunda ortaya çıkan mağduriyetleri telafi etmek için seçtikleri en uygun çözüm şekliyle tüketicilerine sağladıkları kalite faydasını reklam faaliyetlerine yansıtmaları önemli bir konudur. Başka bir ifadeyle, gerek tüketicilerden kaynaklanan gerekse aracı seyahat kuruluşları tarafından iptal edilen turlar sonucunda yapılabilecek işlemlere ilişkin bilgilere ayrıntılı olarak reklam faaliyetlerinde yer verilmesiyle tüketicinin hizmet kalitesini algılamasını olumlu yönde etkileyebilecektir.

KAYNAKLAR

- ARDAHAN, F., “Kredi Kartları ve Antalya’da Kredi Kartı Kullanımına İlişkin Bir Araştırma”, Pazarlama Dünyası, Yıl :11, Sayı: 64, Temmuz-Ağustos 1997.
- BOWERSOX, D. J., SMYKAY, E.W., LA LONDE, .B.J., **Physical Distribution Management**, The Macmillan Company, USA, 1969.
- BULUT, G., “Turistik Çekicilik Kaynaklarının Pazarlamasında Turistik ÜrünÇeşitlendirmesi”; H.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt:15, Sayı:12, 1997.
- BURKART, A.J., MEDLİK S., **Tourism- Past, Present and Future**, II. Baskı, London, 1981.
- ÇINAR, Recai., “Tüketici Kredisi Pazarlamasına İlişkin Gelişmeler Üzerine Bir Saha Araştırması”, Pazarlama Dünyası, Yıl :5, Sayı :29, Eylül-Ekim 1991.
- DAVIDSON, W.R., BROWN,P., **Retailing Management**, New York, The Ronald Press Company, 1960 (Alıntı: Ömer Baybars Tek, **Perakende Pazarlama Yönetimi**, Üçel Yayıncılık Dağıtımçılık, İzmir, 1984)
- DENG, S., LAWSON, R., MOUTİNHO, L., “Travel Agent’s Attitudes Towards Automation and the Delivery of Service”, Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics, 2000.
- DENİZER, D., **Turizm Pazarlaması**, Yıldız Matbaacılık Sanayi, Ankara, 1992.
- ERDEN, E., **Pazarlama Teori ve Problemleri**, İnönü Üniv. Vakfı Yayınları, Malatya, 1996.
- EVLİYAOĞLU , S., **Genel Turizm Bilgileri**, Ankara, 1989.
- HACIOĞLU, N., **Seyahat Acentacılığı ve Tur Operatörlüğü**, Uludağ Üniv. Basımevi, II. Baskı, Bursa, 1996.
- İÇÖZ , O., KOZAK, M., **Turizm Ekonomisi**, Ankara, 1988.
- KİRTİŞ, K., **Pazarlama İlkeleri, Global Yönetimsel Yaklaşım**, Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş 2.B., Malatya, 2001.
- LAFFERTY , G., FOSSEN, A.,. “Integrating the Tourism Industry: Problems and Strategies”, Tourism Management, Vol:22, Issue:1, 2001.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2003 13 (2)

LAM, T., ZHANG, H.Q., "Service Quality of Travel Agents: The Case of Travel Agents in Hong Kong, Tourism Management, 20, 1999.

MCINTOSH, R.W. etc. **Tourism, Principles, Practices, Philosophies**, 7b. New York.

MOURİCE, F. **L'industrie, Europeenne des voyages a forfait**, Chet. Aix.en Provence, 1978
(Alıntı: Hacıoğlu, Seyahat Acentalığı ve ...)

MUCUK İ., **Pazarlama İlkeleri**, Der Yayınları, İstanbul, 1990.

MUCUK, İ., **Modern İşletmecilik**, Türkmen Kitapevi Yay., 6.B., İstanbul, 1996.

MUNOZ, D.M., FALCON, J.M.G., "Successful Relationship Between Hotels and Agencies", Spain: Annals of Tourism Research, 2000.

NIELD , K., KOZAK, M., LE GRYS, G., "The Role of Food Service in Tourist Satisfaction", International Journal of Hospitality Management,

Vol: 19, Iss: 41, 2000.

ORAL, S., **Türk Turizm Pazarlamasında Dağıtım-Fiyat Politikaları ve Turist Profili Analizi**, İstiklal Matbaası, İzmir, 1998.

ÖÇER, A., BAYUK, N., "Müşteri Memnuniyeti", Pazarlama Dünyası, Yıl: 15, Sayı:2001-2,Mart-Nisan 2001.

ÖNER, Ç., **Seyahat Ticareti**, Yayıncılık Matbaası, I. Baskı, İstanbul, 1981.

ÖZTÜRK , S.A., **Hizmet Pazarlaması**, Anadolu Üniv.Yay.No:1028, Eskişehir,1998.

PAUL, P., "Marketing on the Internet", Journal of Consumer Marketing, Vol:13, No:4, 1996.

PIZAM, A., ELLIS, T., "Customer Satisfaction and its Measurement in Hospitality Enterprises", International Journal of Contemporary Hospitality Management, Vol:11, No:7, 1999.

RODGAR, W. L., **Marketing in a Competitive Economy**, London, 1965.

ROSA, E., "Information and Communication Technologies in Tourism 1999", Tourism Management , Vol. 22, Iss. 1, 2001.

TEK, Ö.B., **Perakende Pazarlama Yönetimi**, Üçel Yayımcılık Dağıtımcılık, İzmir, 1984.

VOSPITANNIK, N., LITTELJOHN, D., ARNOT, R., "Environments Tourism and Tour Operators": 1985-1995 in Central and Eastern Europe, Int. Jour. Of. Contm.Hospt., 1997.

YARCAN, Ş., **Turizm Endüstrisinin Yapısı**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1994.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 13, Sayı: 2, Sayfa: 233-249, ELAZIĞ-2003

1980 DÖNÜŞÜMÜNÜN İHRACAT VE İTHALAT ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

The Effects of Transformation in 1980 to Export And Import

Muzaffer DEMİRBAŞ

Muğla Üni. Milas Sıtkı Koçman M.Y.O

Özet

Bu çalışmada 1980'den sonra takip edilen ihracat ve ithalat politikaları incelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca kambiyo rejimindeki değişiklikler de söz konusu açıklamalarımızın içinde yer almıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranındaki gelişmeler de yıllar itibariyle incelenerek söz konusu orandaki değişimler tahlil edilmiştir. Türkiye'nin istenilen düzeyde ihracat yapması ve söz konusu düzeyi koruyabilmesi için; üretim aşamasında belirli önlemlerin alması gerektiği sonucuna varılmıştır. Yani ihracat artışında çözümü üretim aşamasında aramak gerekmektedir.

Summary

In this work the ways of importing and exporting policies after 1980 are tried to be searched. Besides, the changes in exchange regulation took part (in question) in this statement. The developments in the range of covering of export to import have been analysed by searching the changes according to the years. In order to have the exporting in desired range and protect this level, Turkey should take some precautions. That's to say, the solution for the increase of exporting should be sought in production stage.

1. Giriş

Bir ekonominin reel kesimindeki yapısal değişme ve gelişmelerin bir göstergesinin de dış ticaret olduğu söylenebilir. Dışa açık ya da kısmen açık bir ekonomide bu gösterge yalnız başına dahi, ekonomik değişim ve gelişmelerin boyutları hakkında bilgi verebilir. Öte yandan dış ticaret, ülkelerin gelişme hızı ve mevcut kaynaklarının etkin dağılımı açısından da önem arz etmektedir. Şöyle ki; “Dış ticaretin gelişme ve kalkınma sürecinde başlıca iki önemli rolü vardır. Bunlardan birincisi özellikle kısa dönemli olup, ekonomik gelişme çabalarının gerektirdiği ithalatı gecikmelere yol açmaksızın karşılama, yani dış ödeme gücünü temin etmektir. İkincisi ise, daha uzun dönemli bir sorun olup, dış ticaretin ekonomik yapıdaki köklü değişikliğe uygun olarak, yeniden şekillenmesi veya başka bir deyişle, dış ticaretin uluslararası işbölümünü uyararak ekonomide kaynak dağılımını etkilemesidir” (Serin, 1998, s.321).

Ülkemiz ekonomisindeki değişimin kilometre taşı olarak kabul edilen 24 Ocak 1980 Kararları'nın, ülkemiz dış ticareti üzerinde de önemli etkiler ve değişimler oluşturduğu bilinmektedir. Çünkü 1980 sonrası Türk ekonomi politikasının temel unsurları arasında yer alan ve dış ticaret üzerinde etkili olan bazı gelişmeleri; “gerçekçi” esnek kur uygulaması, zamanla serbestlik derecesi artırılan kambiyo politikası, zaman içerisinde liberalize edilen bir ithalat rejimi, ucuz kredi ve vergi iadesi gibi teşvik ve sübvansiyonlarla desteklenen ihracat (Boratav, 1995, s.123) şeklinde ifade edebiliriz. Dış ticaretin belirli düzeylere ulaşmasının istenmesi şüphesiz ki, belli ekonomik hedeflere ulaşma istek ve amacının gerçekleştirilmesi ile ilgilidir. 24 Ocak Kararları ile birlikte 1980 sonrası ekonomimizde dışa açık ve ihracata yönelik bir sanayileşme modeli benimsenerek, sanayinin ve hatta tarımın yaşamak için ihracata yönelmesinin zorunluluğu açıkça vurgulanmıştır ve bu konuda önemli gelişmeler olduğu görülmektedir (Serin, 1998, s.324).

1980 sonrası dönemde ülkemizin ihracatının canlanmasında etkili olan iç ve dış etkenleri kısaca şu şekilde ifade edebiliriz; ara ve yatırım malları ithali zorunluluğu için dövize ve ekonominin canlanmasına olan ihtiyaç ve ekonominin potansiyelleri, ayrıca 1980'lerin başında ortaya çıkan ve iç talebin kısıtlanmasıyla daha da önem kazanan kapasite boşlukları iç etkenler olarak sayılabilirken, 1980'li yılların başında dış konjonktür genel olarak olumsuz olmakla birlikte, Türkiye için bazı olumlu gelişmeler meydana gelmiştir. Bölgemizdeki petrol kökenli dış talebin canlılığını sürdürmesi dolayısıyla petrol ihracatçısı komşularımızdan yönelen bu talep, ihracatımız üzerinde olumlu etkiler meydana getirmiştir. Ayrıca İran-İrak savaşı da oldukça özel bir durum olmasına rağmen ihracatımıza olumlu etkileri bulunan ve oldukça uzun süren etkenlerin bir diğerini teşkil etmiştir (İyibozkurt, 1997a, s.160).

2. İhracattaki Değişmeler

İhracatın ülkemiz ekonomisi açısından çok önemli bir yer işgal ettiği inkâr edilemez bir gerçektir. Çünkü, “... İhracat, Türkiye'nin ithalat giderlerini besleyen en önemli ve müstakar bir kaynak durumundadır. Ülke ekonomisinin kalkınması ile ilgili yatırımların önemli bir bölümü ve kurulan bir çok sanayiinin hammadde ihtiyacı dışardan karşılandığı için, bunların giderlerinin beslenmesi de ihracat gelirleri sayesinde mümkün

olur” (Cillov, 1986, s.49). Ayrıca, turizm ve dış müteahhitlik gibi görünmeyen gelirlerin ihracat gelirine göre daha istikrarsız kaynaklar olduğu dikkate alınır, ekonomi açısından ihracat gelirlerinin önemi daha da netleşmektedir.

1980 öncesi dönemde ekonomimizde dışa karşı bir korumacılık eğiliminin olduğu ve korumacı politikaların izlendiği bilinen bir olgudur. İktisat bilimi açısından korumacı görüş ve düşünceleri genel olarak iki grup altında toplayabiliriz. Bunlar: (1) Ülke savunması ve savaşları, sosyal nedenleri, kendi kendine yetme (otarşi) vb. argümanları ileri süren görüş ve düşünceler, (2) Yeni kurulan sanayileri korumak (bebek sanayii korumak), yerli işgücüne istihdam sağlamak, ödemeler dengesini sağlamak, devlete gelir sağlamak vb. argümanları ileri süren iktisadi görüş ve düşüncelerdir. Bu anlamda geleneksel korumacılığın kullandığı yöntemler ise; (1) Gümrük vergileri (2) Kotalar; a) fiziki miktara göre düzenlenen kotalar b) değere göre düzenlenen kotalar c) zamana göre belirlenen kota (3) Eş etkili vergiler veya fonlar (4) İthalat yasakları, ve en uç noktayı temsil eden (5) Dış ticaretin devletleştirilmesidir (Tuncer, 1994a, s.47-52). Kısaca arkasındaki argümanları ve kullandığı yöntemleri sıralamaya çalıştığımız korumacılık, 1980 öncesi ekonomimizde çeşitli boyutlarda yaşanmıştır.

Ayrıca 1980 öncesi benimsenen ithal ikamesine dayalı sanayileşme politikası ve izlenen döviz kuru politikasının ihracatımız üzerindeki olumsuz etkileri bilinmektedir. Bu bağlamda, ihracatımızın geri kalmışlığının nedenleri arasında öncelikle hükümetlerce kabul edilmiş olan sanayileşme stratejisini (ithal ikamesi) ifade etmek gerekmektedir. Çünkü Türk sanayileşme stratejisinin önceliği, büyük miktarlarda ithali gerekli olan tüketim maddelerinin (şeker, dokuma vb.) ülke içinde üretilmesine dayanmaktaydı. Öte yandan sınai maddeler ihracatı genellikle öngörülmemiş, ihracata yönelik üretim yapacak fabrikaların kurulmamasının yanında üretiminin ülke ihtiyacını aşan kısmını ihraç edecek sanayie dahi gerekli önem verilmemiştir. Bunun tabii sonucu olarak da kapasite kullanım oranları iç talebi aşmayacak seviyelerde ayarlanmıştır. Ayrıca ihracatımızın gelişmesi üzerinde olumsuz rol oynayan bir diğer faktör ise; resmi döviz fiyatlarının daima yabancı paraların serbest piyasalardaki değerlerinin altında tespit edilmesidir. Bu durum ise ithalatı teşvik ederken, ihracatı çekiciliğini azaltarak frenlemiştir (Sarc, 1982, s.5,6,7).

Öte yandan ithal ikamesi stratejisine dayanan sanayileşme politikalarının ekonomik maliyeti de yüksek olmuştur. Bu bağlamda, “Bir tahmine göre, 20 imalat sanayii dalında yatırımların dağılımı Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda olduğu gibi değil de, ithal ikamesi ve ihracata eşit olanak tanıyan bir yatırım dağılımı olsaydı, bu sanayilerde büyüme hızı yüzde 50-80 daha yüksek olacaktı; yaratılan istihdam yüzde 70 daha yüksek ve ithal gereksinimi yüzde 25 daha az olacaktı. Daha sonraki yıllar için yapılan tahminler bu politikaların yüksek maliyetini doğruluyor...” (Sönmez, 1999, s.62,63).

Gerek korumacılık gerekse ithal ikamesine dayalı sanayileşme, gelişmekte olan ülkeler açısından belirli bir dönem uygulanması zorunlu politikalar. Ancak bu politikaların beklenen sonuçları verebilmesi için daha baştan seçici ve zamanla sınırlı bir anlayış içinde uygulanmaları zorunludur. İhracata yönelme de yine korumacılıktan ve seçici ithal ikamesinden bütünüyle bir çırpıda vazgeçme yerine, kademeli bir biçimde

gerçekleştirilmelidir. Türkiye’de ithal ikamesi ile korumacılık seçici değil rastgele ve gelişigüzel uygulandığı, sektörel bazda korumanın süresi baştan doğru ve uzun vadeli bir anlayışla belirlenmediği için darboğazlar ortaya çıkmıştır.

Ekonomimizin söz konusu korumacılıktan ayrılıp görece liberal bir yapıya 1980’den sonra ulaştığı görülmektedir. Ancak ihracat sektörünün öncülüğünde dışa açılma politikası, kambiyo rejimi başta olmak üzere bazı değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Çünkü ihracat sektörünün öncülüğüne dayalı dışa açılma politikası, ihracat sektörünün rekabet gücünü olumsuz etkileyen bir kambiyo rejimiyle (aşırı değerlenmeye açık “sabit kur” politikası) bağdaşmaz (Aktan-Baysan, 1985, s.77).

Gerçek ve tüzel kişilerin diledikleri kadar döviz bulundurmalarının, döviz alıp-satmalarının ve transfer etmelerinin serbest olduğu, kısaca kambiyo işlemlerinin serbest olduğu bir ekonomik ortamı, ülkemiz ilk kez 1919-1929 döneminde yaşamıştır. Dünya Buhranı’nın etkisiyle kendini gösteren daha sonraki gelişmeler, 20 Şubat 1930 tarihli ve 1567 sayılı kanunla kambiyo kontrolü rejimini ekonomi politikamızın bir enstrümanı haline getirmiştir (Ergin, 1990, s.15). Bu arada belirtmek gerekir ki, Lozan Anlaşması hükümlerine göre, Türkiye 1929 yılından itibaren gümrük rejimini ulusal menfaatleri doğrultusunda düzenleyebilecektir. Söz konusu tarihten itibaren gümrük rejimi ulusal menfaatlerimize göre düzenlenmiş ve yerli mallarımız ve milli sanayimiz dış rekabetten korunmuştur (Acar, 1995, s.27). Kambiyo kontrolü rejimi, ekonomimizi altmış yıl etkisi altına almıştır. 1980’den sonra, kambiyo rejiminin serbestleştirilmesi ve TL’nin devalüe edilerek denge döviz kuruna ulaşılması, ekonomimizdeki değişim sürecinin göze çarpan ilk sonuçlarıdır. 1 Mayıs 1981’den itibaren ülkemizde, döviz kurunun her gün Merkez Bankasınca açıklandığı günlük kur sistemine geçilmiştir. Daha sonra 7 Temmuz 1984’de kambiyo rejimi değiştirilerek, yurttaşların yanlarında döviz tutmalarına izin verilmiştir. Döviz kurunun, bankaların, özel finans kurumları ve döviz büfelerinin katıldığı seanslarda belirlenmesine ise 8 Ağustos 1988’de başlanmıştır (Ongun, 1998, s.489,490).

Kambiyo rejimi, 11 Ağustos 1989’da Türk Parasının Kıymetini Koruma hakkındaki 32 sayılı Kararla önemli ölçüde serbestleştirilmiştir. Söz konusu Karar ile sermaye hareketleri serbestisi ve kişilerin döviz tasarrufu imkânlarındaki gelişmeler Türkiye’nin, kambiyo rejimi büyük ölçüde serbest olan ülkeler arasında yer almasını sağlamıştır. Ayrıca 32 sayılı Karara göre, yabancı şirketler menkul kıymetlerini Türkiye’de pazarlayabilecekler, Türkiye’de yerleşik kişiler yabancı menkul kıymetleri satın alabilecekler, Türk şirketleri de yabancı borsalara menkul kıymetlerini kote ettirerek kaynak bulabileceklerdir (Çelebi, 1991, s.66). 25 Şubat 1990’da 32 Sayılı Kararda yapılan değişikliklerle, Türk parasıyla ihracat ve ithalat serbest bırakılmış, dışarıda yerleşik kişilerin borsada kote edilmiş her türlü menkul kıymetleri ve kamu kurum ve kuruluşlarınca ihraç edilen menkul kıymetleri aracı kurumlar vasıtasıyla satın almaları, satmaları, bu kıymetlerden doğan gelirler ile bunların satış bedellerini transfer etmeleri serbest bırakılarak kambiyo rejimi daha da yumuşatılmış/liberalize edilmiştir. Ayrıca bu dönemde Türk parası, konvertibl para niteliğini kazanmıştır.

Yurt dışına kaçan yerli sermayenin tekrar dönmesini sağlamak ve yabancı sermaye girişini artırmak suretiyle Türkiye’nin ihtiyaç duyduğu sermayenin temin

edilmesi hedefinin 32 sayılı Kararın arka planındaki nedenlerden birini teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Gerek yurt dışına kaçan sermayenin Türkiye'ye geri dönmesini sağlamak ve gerekse yabancı sermaye girişini artırmak için kullanılan iktisat politikası enstrümanlarının başında, uygulanan döviz politikası ve yüksek reel faiz hadlerinin geldiğini söyleyebiliriz. Bu mekanizmanın işleyiş şekli ise şöyle açıklanmaktadır: "içerde yüksek reel faiz hadleri uygulaması, Türkiye'ye kısa vadeli dış sermayeyi çekmekte baş rolü oynadı ve oynuyor: Rizikosuz menkul değer sayılan kamu borçlanma kağıtlarında (temelde hazine bonoları) faiz hadlerinin yüksekliği, döviz-faiz arbitrajı yoluyla kâr etmek isteyen dış yatırımcıları çektiği gibi, yerleşik ticari bankalar, şirketler de dışardan kısa vadeli borçlanıp içerde bu kağıtlara yatırım yapma yoluna gitmektedir. Tabii, her iki durumda da sermaye girişi emme basma tulumba gibi işliyor. Dışardan sermaye girdikçe TL'nin dış değeri reel olarak yükseliyor, yani enflasyondan daha küçük devalüasyon yaratıyor; çıkarken tersi oluyor. Gelen fonlar TL'ye çevrilip yüksek getirili kağıtlara yatırılıyor; vade sonunda getiriyle birlikte tekrar dövize çevriliyor" (Kazgan, 1995, s.212). Bu bağlamda, döviz-faiz arbitrajının döviz kuru üzerindeki etkileri nedeniyle, ihracat ve ithalatın bundan etkilendiği ifade edilebilir.

Kalkınmanın finansmanında kullanmak üzere ihtiyaç duyulan döviz elde etmenin en sağlıklı yolu ihracattır. İhracatın miktarı ve ihraç edilen ürünlerin kompozisyonu, bir başka deyimle ihracatın yapısal değişimi ekonomik yapı değişikliğinin belli başlı göstergelerinden birini teşkil etmektedir. 1980 öncesi uygulanan sabit kur politikası, ülkemizdeki fiyat artışı ile dış dünyadaki fiyat artış farklılıklarını gideremediği için TL'nin aşırı değerlenmesine neden olmuş ve bu durum ihracatı olumsuz etkilemiştir. İhracattaki bu olumsuz etkileşim üreticilerin, üretime yönelik zihniyetini de etkileyerek üretimin dış dünyaya yönelik olmasını geri plana iterek, iç piyasalara yönelik üretim yapılmasına neden olmuştur. Sabit kur politikasını bu mahsurlarını gidermeye yönelik ve esnek kur sistemine geçiş yönünde, 1980 sonrası ekonomimizde alınan karar ve atılan adımları incelemeğe çalıştık. Ancak bizim gibi gelişmekte olan ülkelerde istenilen düzeyde ihracat yapılması, sadece döviz kuru politikası ile sağlanamayacağı için 1980 sonrası dönemde, ihracatta istenilen düzeye ulaşmak amacıyla ihracat teşviklerine başvurulmuştur. Türkiye'de uygulanan ihracat teşviklerini sekiz ana başlık ve bu ana başlıklar altında yer alması uygun görülen teşvik unsurlarını şu şekilde sıralayabiliriz (Çelebi, 1991, s.73):

- 1-Kamu destekli ihracat finansmanı sağlanması
 - İhracat kredileri
- 2-Türk Eximbank Kaynak ve Kolaylıkları
- 3-Vergi Ayrıcalıkları
 - İhracatta vergi iadesi
 - İstihsal vergisi muafiyeti
 - Kurumlar vergisinde ihracat istisnası
 - Katma değer vergisi ihracat istisnası

-Vergi, resim ve harç istisnası

-Konut fonu muafiyeti

-Geçici kabul rejimi ile mal ithali ve gümrük muafiyetli döviz tahsisi

4-Parasal Destekler

-Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu

-Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu

5-Döviz düzenlemesi yoluyla teşvik

6-Kambiyo sistemi aracılığı ile sağlanan teşvikler

7-Diğer teşvikler

-Orman sanayii ürünleri ihracatının teşvik edilmesi

-İhracat sayılan yurt içi satış ve teslimler ile döviz kazandırıcı hizmet ve faaliyetlerin teşviki

8-Dolaylı Teşvikler

-Dış ticaret sermaye şirketlerinin teşviki

-Yabancı sermayenin teşviki

-Serbest bölgeler kurulması

29 Aralık 1983’de hükümetin açıkladığı yeni ekonomik kararlara göre, ihracatın teşvikinde başrol TL’nin dış değerinin düzenli olarak düşürülmesine verilmiştir (Ongun, 1998, s.489). Ancak sürekli devalüasyonlarla ihracatı teşvik politikası uzun vadeli olarak yürütülemez. Çünkü sürekli dalgalanan kurlar ihracat için teşvik olmak yerine tam tersi, yarattığı belirsizlikler nedeniyle ihracatı olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Çelebi, 1994, s.42). Öte yandan devalüasyondan beklenen döviz kazandırıcı yani ihracatı artırıcı ve döviz tasarruf ettirici, yani ithalatı daraltıcı etkinin oluşmasında, söz konusu ithal ve ihraç mallarına olan talebin fiyat esnekliğinin önemli bir etkiye sahip olduğu bilinmektedir (Seyidoğlu, 1990, s.232). Ayrıca bütün üretim sektörlerinde arz esnekliği aynı değildir. Dolayısıyla devalüasyonun neden olabileceği ihracat artışı üretim sektörlerinin arz esnekliğine de bağlı olacaktır. Bu bağlamda genel olarak “devalüasyonu takiben ihraç edilen sınai mallarda arz esnekliği kısa vadede bile birden büyük, geleneksel tarım ürünlerinde ise ancak uzun vadede birden büyüktür” (Çarıkcı, 1996, s.274). Dolayısıyla ihracat artışı sağlamak amacıyla yapılan devalüasyonun etkisi çeşitli üretim sektörlerinde farklı sonuçlar verecektir.

Ülkemizde 1980 öncesi uygulanan içe dönük ithal ikamesine dayalı sanayileşme politikası neticesinde ihracat geri plana itilmiştir. 1980 öncesi uygulanan içe dönük politikalarla 1980 sonrasında uygulanan dışa açık politikalar arasındaki temel fark teşviklerle ilgilidir (Togan, 1992, s.18). Ancak, “1980 sonrası dönemde ihracat, üretimden kopuk, salt bir ticaret olayı olarak değerlendirilmiş, sağlanacak yapay destekler ve zorlamalarla ticaretin özendirilmesi ihracat sorununun tek çözümü olarak ortaya

konmuştur... Özellikle Türkiye gibi uzun süre katı koruma duvarları arkasında sanayileşmiş, üretim yapısı buna göre şekillenmiş ve uluslararası ticarete yabancı sayılabilecek ülkelerde, ihracat olayını salt bir ticaret ve pazarlama olayı olarak görmek hatalıdır. Temel sorun üretim aşamasındadır. İhracatın kalıcı bir gelişme rayına oturması, uygun maliyet ve fiyatta ve gerekli kalitede malın, ihraç edilebilir miktarlarda üretilmesine bağlıdır” (Berksoy, 1984, s.29). Üretim uygun şartlara getirilmeden, teşvik tedbirleri, ihracat açısından başlangıçta olumlu sonuçlar verir. Fakat teşviklerin artırılması ve süreklilik kazanması halinde olumsuz etkiler de ortaya çıkar; ekonomide haksız rantlar oluşur. Hatta ihracat açısından aldatıcı sonuçlar verebilir, gerçek olmayan, sadece muhasebe kayıtlarında kalan bir ihracat ortaya çıkabilir (Dikmen, 1983, s.31). Dolayısıyla yapay, özendirici bir ortamda ihracattaki atılım hızının çabuk kesileceğini ifade edebiliriz.

Ülkemizde çeşitli yollarla uygulanan ihracat teşvikleri, serbest piyasa mekanizması ve serbest uluslararası ticaretle çelişkili olduğunu dile getiren ticari ilişki içinde olduğumuz ülkeler ve IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar, bu konuda eleştirilerini ülkemize yöneltmişlerdir. Nitekim GATT (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) Sübvansiyon Kodu ve 1994’de imzalanan Uruguay Round Nihai Senedindeki Sübvansiyon Anlaşması uluslararası ticarete uygulanan açık ve gizli teşvikleri yasaklamıştır.

Ancak eğer ihracata teşvik verilecekse, uluslararası eleştiriler açısından savunulması daha kolay görünen dolaylı teşvikler tercih edilebilir. “Çünkü uluslararası alanda dolaysız teşvikleri savunmak güç olmaktadır. Haksız rekabet yarattıkları gerekçesiyle GATT ve AT prensiplerine aykırı olduğu ileri sürülmektedir. İkili ticari görüşmelerde zorluk yaratmakta, malları satın alan ülke hükümetlerince, telafi edici vergi koyma, antidamping uygulamaları getirme durumu ortaya çıkmaktadır. Öte yandan, vergi iadesi gibi dolaysız teşviklerin (ülkemizde örnekleri tartışıldığı gibi) hayali ihracat tartışmaları yarattığı bilinmektedir. Bu nedenle ihracat teşvikleri düzenlenirken GATT Sübvansiyon Kodunun 11. ve 14. maddeleri dikkate alınmalıdır. AT anlaşmalarında da benzer koşullar vardır. Türkiye’nin de imzaladığı GATT Sübvansiyon Koduna göre, sübvansiyonlar ancak bölgesel farklılıkların kaldırılması amacıyla, ticaret ve iktisat politikalarında meydana gelen değişiklik hallerinde istihdam seviyesini güçlendirmede yüksek teknoloji alanında araştırma ve geliştirmeyi teşvikte, gelişmekte olan ülkelerin iktisadi ve sosyal kalkınmalarını tamamlamada, sanayinin bir arada toplanması ve çevre sorunlarını önlemek için yeniden düzenlenmesi hallerinde uygulanabilecektir” (İyibozkurt, 1997b, s.173). Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere ihracat teşviklerini gizli ve dolaylı teşvikler şekline dönüştürmek gerekmektedir. Bu bağlamda, kredi, garanti ve sigorta enstrümanlarını kullanarak Eximbank ihracat teşviklerinde önemli rol oynayabilir. Şöyle ki: Eximbank “krediyi ihracata dönük üretim yapan üreticilere, dış müteahhit ve yatırımcılara ve bizzat ihracatçılara verecektir. Garantiyi ticari bankacılık kesimine vererek onları dış ticaretin finansmanına kaydırmak amacındadır. Sigortayı ise doğrudan ihracatçıya sağlayacaktır. Böylece ihracatçının dış pazarlarda karşılaşılabileceği ticari, ekonomik, politik riskler ortadan kaldırılmaya çalışılacaktır” (İyibozkurt, 1997c, s.170).

Türkiye'nin GATT ve Gümrük Birliği ilişkilerinden doğan yükümlülükleri nedeniyle ihracata verilen parasal destek 1-1-1995 de kaldırılmış ve yerine çeşitli unsurlardan oluşan, ihracata devlet yardımını ön gören bir program 1-6-1995 tarihinde yürürlüğe konmuştur (Serin, 1998, s.326). Dolaylı ve gizli teşvik olarak nitelendirilebileceğimiz uygulamaları şu şekilde ifade edebiliriz; İhracatçılara istihdam ettikleri çalışanlara göre vergi muafiyeti getirilmesi, özel bankaların munzam karşılık ve disponibiliteler oranlarının ihracata dönük mevduatlar için düşürülmesi, ihracat işlemlerinde bürokrasinin azaltılması, ihracatçıların yurt dışı ofis, mağaza ve tanıtım faaliyetlerinin desteklenmesi, pazar araştırması desteğinin fazlaştırılması; ihracatçıların yurtdışı fuar ve sergilere katılımlarının sübvansede edilmesi, yurt dışı büro kiralarının desteklenmesi, ihracatçıların uçak biletlerinin belirli bir limite kadar devlet tarafından karşılanması, ihracatçıya reel kur güvencesinin verilmesi vb. (İyibozkurt, 1997d, s.179).

Şubat 2001'de ortaya çıkan krizden ekonomiyi kurtarmak için açıklanan "Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı"nda ihracatın artırılmasına yönelik ilave tedbirlerin alınacağı ifade edilmiş ve bu kapsamda; a) Bütçeden ve diğer kaynaklardan sağlanacak finansmanlar çerçevesinde Eximbank'ın kredi imkânlarının artırılacağı, b) İhracatta KDV ödemelerinin hızlandırılacağı, c) Desteklerle ilgili uygulamalarda bürokratik işlemlerin azaltılacağı beyan edilmiştir (Hazine, 2001).

Bu açıklamalardan sonra, 1980 sonrası dönemde ihracatımızdaki gelişmeleri; miktar ve sektörlerin ihracata katkısı ve ihracatın GSMH içindeki payı açısından inceleyerek, söz konusu dönemde ihracatımızdaki yapısal değişme ve gelişmeyi ortaya çıkarmaya çalışarak bir değerlendirme yapmaya çalışacağız.

Aşağıda verilen Tablo 1'de yıllar itibariyle toplam ihracatın A.B.D. doları cinsinden miktarı, GSMH'ya oranı ve ihracattaki değişmeler gösterilmiştir.

Tablo 1: Toplam İhracat

YILLAR	MİLYON \$	DEĞİŞME %	İHR/GSMH (%)
1980	2.910	-	4,2
1983	5.728	-0.3	9,2
1984	7.134	24.5	11,7
1985	7.958	11.6	11,7
1986	7.457	-6.3	9,8
1987	10.190	36.7	11,6
1988	11.662	14.4	12,8
1989	11.625	-0.3	10,7
1990	12.959	11.5	8,5
1991	13.593	4.9	8,9
1992	14.715	8.2	9,2

1980 Dönüşümünün İhracat Ve İthalat...

1993	15.345	4.3	8,6
1994	18.106	18.0	14,5
1995	21.637	19.5	18,0
1996	23.224	7.3	12,6
1997	26.261	13.1	13,7
1998	29.974	2.7	13,1
1999	26.587	-1.4	14,3
2000	27.775	4.5	13,8

Kaynak : DPT ve DİE verilerinden hazırlanmıştır.

Tablo 1 incelendiğinde 1980 yılında 2.910 milyon dolar olan ihracat miktarımız, 1989 yılındaki küçük dalgalanma hariç sürekli artış göstermiş ve 2000 yılında yaklaşık dokuz buçuk kat artarak 27.775 milyon dolar düzeyine yükselmiştir. 2001 yılında toplam ihracatımız 31.340 milyon dolara yükselmiştir. 1980 yılında 65,5 dolar olan kişi başına ihracat, 1990'lı yılların sonlarında 400 doların üstüne çıkmıştır. 1980 ve öncesi yıllarda ihracatın GSMH'ya oranı bir başka deyimle ihracatın GSMH içindeki payı %5'in altında gerçekleşmiş olup, bu oran 1980'de %4,2'dir. 1980 sonrası uygulanan politikalarla ihracatın GSMH içindeki payı dalgalanmalar göstermekle birlikte genelde artış eğilimine girmiş ve önemli bir gelişme göstermiştir. 2000'de ihracatın GSMH içindeki payı %13,8 düzeyine çıkmıştır. Ancak ilgili Tablodan görüleceği üzere bazı yıllarda ihracatın GSMH içindeki payında gerilemeler yaşanmıştır. Söz konusu gerileme özellikle 1989-1993 aralığında dikkat çekicidir. Türkiye'nin ihracatının 1988 yılından sonra gerilemesinin çok değişik nedenleri vardır. Bunlardan bazılarını şu şekilde ifade edebiliriz; 1980'lerin sonlarıyla 1990'ların ilk yılları arasında maaş ve ücretlere yapılan zamlardan kaynaklanan alım gücündeki artış sonucu, bir çok ihraç malında iç pazarın dış pazara rakip olması ve dış piyasadan daha cazip hale gelmesi, ihraç edilecek fazla mal ve çeşit olmaması başta gelen olumsuz etkenler arasındadır. Ayrıca yüksek enflasyon ve ihracat teşviklerinin azlığı da ihracatı durağan hale getirmiştir (Tuncer, 1994b, s.42). Belirtmek gerekir ki 1990'lı yıllardaki ihracat artış oranındaki azalmada, işgücü maliyetlerindeki artışı ile birlikte kısa vadeli sermaye girişi nedeniyle Türk Lirası'nın değer kazanmasının da olumsuz etkileri olmuştur (Temel, 1999, s.84).

1980 sonrası dönemde Türkiye'nin ihracatında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Ancak Türkiye 1970 yılında 589 milyon dolarlık ihracat ile OECD ülkeleri içinde 25. sırada yer alırken 1995 yılında 21600 milyon dolarlık ihracat ile OECD ülkeleri içinde 23. sırada yer almıştır (DİE, 2002a).

İhraç ürünlerinin sektörel dağılımındaki gelişme ve değişimler, ekonomimizdeki yapısal değişim açısından daha manidar olması ve ihracatımızın yapısındaki değişimin, ihracat sektörünü güçlendirip-güçlendirmediğini incelememize yardımcı olacaktır. Bu bağlamda, aşağıda verilen Tablo 2'de tarım, madencilik ve sanayi sektörünün toplam

ihracat içinde aldığı pay, hem oransal olarak hem de mutlak değer cinsinden gösterilmiştir.

Tablo 2: Ana Sektörlere Göre İhracat (Milyon ABD Doları)

YILLAR	TARIM	TOPLAM İÇİNDEKİ % PAYI	MADEN-CİLİK	TOPLAM İÇİNDEKİ % PAYI	SANAYİ	TOPLAM İÇİNDEKİ % PAYI
1980	1.672	57,4	191	6,6	1.047	36,0
1983	1.881	32,8	189	3,3	3.658	63,9
1984	1.749	24,5	240	3,4	5.145	72,1
1985	1.719	21,6	244	3,1	5.995	75,3
1986	1.886	25,3	247	3,3	5.324	71,4
1987	1.853	18,2	272	2,7	8.065	79,1
1988	2.341	20,1	377	3,2	8.943	76,7
1989	2.012	17,3	411	3,5	9.170	78,9
1990	2.249	17,4	326	2,5	10.349	79,9
1991	2.585	19,0	285	2,1	10.686	78,6
1992	2.134	14,5	267	1,8	12.286	83,5
1993	2.292	14,9	233	1,5	12.794	83,4
1994	2.301	12,7	263	1,5	15.518	85,7
1995	2.133	9,9	391	1,8	19.089	88,2
1996	2.451	10,6	364	1,6	20.220	87,4
1997	2.679	10,2	404	1,5	23.132	88,1
1998	2.700	9,0	364	1,2	23.874	79,6
1999	2.394	9,0	385	1,4	23.755	89,3
2000	1.973	7,1	400	1,4	25.340	91,2

Kaynak : DPT ve DİE verilerinden hazırlanmıştır.

Tablo 2’de görüldüğü üzere 1980 yılına kadar Türkiye’nin ihracatında tarım ürünleri büyük ağırlıkta yer almaktadır. 1980 yılında Türkiye’nin ihracatının ana sektörler itibariyle dağılımı şöyledir; %57,4 pay ve 1.672 milyon ABD doları ile tarım sektörü ilk sırada yer almış, %36 pay ve 1.047 milyon dolar ile ikinci sırada sanayi sektörü yer alırken, %6,6 pay ve 191 milyon dolar ile madencilik sektörü üçüncü sıradadır. 1980-2000 döneminde toplam ihracatımız yaklaşık dokuz buçuk kat artış gösterirken, söz konusu dönem içinde sanayi ürünleri ağırlıklı hale gelmiştir. Küçük dalgalanmalar kaydetmekle birlikte, sanayi ürünlerinin toplam ihracat içindeki payı sürekli artma eğilimi göstermiştir. Sanayi ürünlerinin toplam ihracat içindeki payı 1990’ların başında %80 oranının üzerine çıkmış ve 2000 yılı itibariyle %91,2 düzeyine ulaşmıştır. Tarım ürünlerinin toplam ihracat içindeki payında 1980-2000 döneminde dalgalanmalar

yaşanmışsa da sürekli gerilemeler gözlenmiş ve 2000 yılında tarım ürünlerinin toplam ihracat içindeki payı %7,1 oranına gerilemiştir. Madencilik sektörünün toplam ihracat içindeki payı da 1980-2000 döneminde gerileme göstermiş, madencilik sektörü 1980’de toplam ihracatta %6,6’lık paya sahipken, 2000’de toplam ihracat içindeki payı %1,4 oranına gerilemiştir.

Çalışma hayatında sağlanan barış ve istikrar ile sanayi sektörünün eksik kapasite düzeyindeki azalış ve dış ticarete liberalizasyon uygulamaları ile dış dünya ile rekabet edemeyen hantal yapıdaki sanayinin yerine ihracatı ayakta kalmanın en önemli unsuru kabul eden sanayi düşüncesinin alması, 1980 sonrası dönemde Türkiye’nin ihracatındaki miktar artışı ve ihracatın yapısal değişimi üzerinde etkili olan önemli faktörlerdir. İhracatta meydana gelen artış, ülkemizin ihracatının yapısını da sanayi malları lehine değiştirmiş ancak ihracat artışı, ihracata yönelik üretim yapan yeni sanayi tesislerinin kurulması açısından beklenen başarıyı sağlamamıştır. İhracatçılar arasında yapılan bir anket, “ihracatçıların sadece yarısının ihracata yönelik yatırım yaptığını, yapanların ise %77,4’ünün bu yatırımları yenileme, modernizasyon ve tevsi amacıyla yaptıklarını göstermiştir” (Şenses, 1989, s.56).

3. İthalattaki Değişmeler

Gelişmekte olan ülkelerde yaşanan üretim faktörleri kıtlığı, özellikle sermaye, vasıflı işgücünün istenilen ve ihtiyaç duyulan düzeylerde olmaması şeklinde kendini gösterirken, bir başka sorun da yatırım malları ve temel girdilerin ithal edilmesinde görülmektedir. İthalatta karşılaşılan bu sorunun en önemli ve temel nedenlerinden birini döviz darboğazlarının teşkil ettiği bilinmektedir. Ekonomik kalkınmanın temeli olan yatırımlarda gerekli girdilerin istenilen düzeyde sağlanamaması, üretimin gerilemesiyle birlikte arz yetersizliğine neden olmakta, arz yetersizliğinin doğal sonucu olarak fiyatlar olumsuz yönde etkilenmektedir. Gelişmekte olan ekonomilerin yatırım malları açısından dışarıya bağımlılığının boyutları düşünüldüğünde ithalatın önemi daha da belirginleşmektedir. Ülkemizde de 1980 öncesi ithalatta karşılaşılan sorunlar tüm kamuoyunca bilinmektedir. 1980 ve sonrasında ekonominin çeşitli alanlarında olduğu gibi ithalatta da çeşitli düzenlemelere gidilmiştir.

Yukarıdaki satırlarda açıklamaya çalıştığımız döviz piyasasında serbestleşmenin ayrılmaz bir tamamlayıcısı ihracat ve ithalat rejiminin serbestleşmesidir. İthalatın serbestleşmesinde en büyük adım 29 Aralık kararlarını izleyerek atılmıştır(Kazgan, 1988, s.349). 29 Aralık 1983’de hükümetin açıkladığı yeni ekonomik kararlarla ithalat rejimi büyük ölçüde değiştirilerek kotalar tamamen kaldırılmıştır. Buna göre ithalat; (a) ithali yasak mallar (b) ithali serbest mallar (c) ithali izne tabi mallar ile “fon ödemek suretiyle” ithal edilecek mallardan oluşuyordu. Kotaların büyük ölçüde kaldırıldığı 1981 yılından sonra yapılan bu değişiklikte ithali yasak malların sayısı da azaltılmıştı (Ongun, 1998, s.489). İthali yasak mallar listesindeki mal sayısının azaltılması, ithali izne tabi mallar listesine göre yapılan ithalatın toplam ithalat içindeki payının 1990 yılında sıfırlanmasıyla, miktar ve değer kısıtlamalarına son verilmiş ve ithalat 1990 yılı itibariyle tamamen fiyatlara duyarlı hale gelmiştir (Togan, 1992, s.18). 1 Ocak 1993 itibariyle ithalatta, gümrük vergisi ve toplu konut fonu kesintisi dışındaki tüm vergi ve resimler

kaldırılmış ve yeni kabul edilen ithalat rejimiyle AB çıkışlı mallara %2-15 puanlık tercih marjı tanınmıştır (Ongun, 1998, s.492).

Aşağıda verilen Tablo 3’de Türkiye’nin toplam ithalatı yıllar itibariyle ABD doları cinsinden verilmiştir. Ayrıca ithalattaki değişme ve ithalatın GSMH’ya oranı bir başka deyişle ithalatın GSMH içindeki payı ilgili Tablodan yıllar itibariyle izlenebilir.

Tablo 3 : Toplam İthalat

YILLAR	MİLYON \$	DEĞİŞME %	İTH / GSMH (%)
1980	7.909	-	11,3
1983	9.235	4.4	14,8
1984	10.757	16.5	17,7
1985	11.343	5.5	16,6
1986	11.105	-2.1	14,5
1987	14.158	27.5	16,1
1988	14.335	1.3	15,8
1989	15.792	10.2	14,5
1990	22.302	41.2	14,6
1991	21.047	-5.6	13,8
1992	22.871	8.7	14,4
1993	29.428	28.7	16,4
1994	23.270	-20.9	18,6
1995	35.709	53.5	29,6
1996	43.627	22.2	23,8
1997	48.559	11.3	25,4
1998	45.921	-5.4	22,4
1999	40.671	-11.4	21,9
2000	54.503	34.0	27,0

Kaynak : DPT ve DİE verilerinden hazırlanmıştır.

1980 yılında 7.909 milyon dolar olan ithalatımız, bazı yıllarındaki gerilemelerin dışında genelde bir artış eğiliminde olmuş ve 2000 yılında dönem başına göre yaklaşık yedi kat artarak 54.503 milyon dolar düzeyine yükselmiştir. İthalat miktarındaki değişimin bir başka göstergesi ise, kişi başına ithalatın 1980 yılında yaklaşık 180 dolar iken, 1990’ların sonunda 700 doların üstüne yükselmiş olmasıdır. İthalatın GSMH’ya oranı 1980 yılında %11,3 iken, 1980-2000 döneminde dalgalanmalar göstermekle birlikte artma eğilimi göstererek 2000’de %27 oranına yükselmiştir. AB ile Türkiye arasında

“Gümrük Birliği”nin kurulduğu 1996 yılından itibaren ithalatımızda önemli artışlar yaşanmıştır.

1980-2000 döneminde ithalatımızdaki miktar artışının yanı sıra, ithalatımızın yapısında da önemli değişimler yaşanmıştır. Söz konusu yapısal değişim aşağıda verilen Tablo 4’de gösterilmiştir.

Tablo 4: İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı (Milyon Dolar)

YILLAR	YATIRIM MALI	TOPLAM İÇİNDEKİ % PAYI	HAM-MADDE	TOPLAM İÇİNDEKİ % PAYI	TÜKE-TİM MALI	TOPLAM İÇİNDEKİ % PAYI
1980	1.581	20,0	6.158	77,9	170	2,2
1983	1.327	14,4	7.795	84,4	114	1,2
1984	1.495	13,9	9.039	84,0	223	2,1
1985	1.830	16,1	9.052	79,8	461	4,1
1986	2.382	21,4	8.232	74,1	483	4,3
1987	2.423	17,1	11.044	78,0	690	4,9
1988	2.662	18,6	11.059	77,1	612	4,3
1989	2.548	16,1	12.500	79,2	738	4,7
1990	4.041	18,1	16.154	72,4	2.076	9,3
1991	4.296	20,4	15.053	71,5	1.575	7,5
1992	4.826	21,1	16.185	70,8	1.772	7,7
1993	7.358	25,0	19.403	65,9	2.526	8,6
1994	5.220	22,4	16.565	71,2	1.381	5,9
1995	8.120	22,7	25.078	70,2	2.417	6,8
1996	10.122	23,7	28.195	66,0	4.216	9,9
1997	11.052	22,8	31.872	65,6	5.335	11,0
1998	10.661	23,2	29.561	64,4	5.328	11,6
1999	8.729	21,5	26.568	65,3	5.063	12,4
2000	11.342	20,8	35.710	65,5	7.220,	13,2

Kaynak : DPT ve DİE verilerinden hazırlanmıştır.

1980 yılında toplam ithalatımızın, %77,9’luk kısmı olan 6.158 milyon dolarla hammadde ithalatı ilk sırada, %20’lik kısmı olan 1.581 milyon dolarla yatırım malı ithalatı ikinci sırada ve %2,2’lik kısmı olan 170 milyon dolarla tüketim malı ithalatı üçüncü sırada yer almıştır. Söz konusu sıralama 1980-2000 döneminde değişmemiştir. Ancak dönem boyunca dalgalanmalar göstermekle birlikte, yatırım malı ve tüketim malı ithalatında önemli artışlar yaşanırken hammadde ithalatında gerileme olmuştur. Ülkelerin

gelişme ve sanayileşmesiyle birlikte yatırım malı ve hammadde ithalatı önem kazanmaktadır. Ancak hammadde ithalatımızın, yurt içi üretimin artmasına paralel olarak gerilediği görülmektedir. Diğer yandan tüketim malı ithalatında, 1980 sonrasında önemli artışlar yaşanmıştır. Bunda ithal tüketim malı talebini artıran diğer faktörlerle birlikte, ithalatın liberalizasyonu ile ithalattaki yasaklama ve kısıtlamaların ortadan kalkması sonucunda yabancı tüketim mallarının yasa dışı yollarla ülkemize giren miktarının önemli ölçüde azalmış olmasının etkili olduğu söylenebilir.

1970 yılında Türkiye 948 milyon dolarlık ithalat ile OECD ülkeleri arasında 23. sırada iken 1995 yılında 35.710 milyon dolarlık ithalat ile 17. sırada yer almıştır (DİE, 2002b).

Ayrıca belirtmek gerekir ki; “üretim, kapasite kullanımına ve yatırıma ilişkin göstergelerin olumlu olduğu bir dönemde ithalatın artması beklenen bir durumdur. Üstelik, iç pazarın canlı olması nedeniyle tüketim malları ve hammadde ithalatı artacağı gibi yatırım talebi nedeniyle yatırım malları ithalatı da artacaktır” (Öztürk, 1993, s.52).

4. İhracatın İthalatı Karşılama Oranı

1980 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı %36,8 iken, bu oran genelde artış göstererek 1988’de %81,4’e yükselmiştir. 1989’dan itibaren gerilemeye başlayan ihracatın ithalatı karşılama oranı 1994’de tekrar artarak %77,8 olarak gerçekleşmiştir. Bu artış üzerinde 5 Nisan 1994 tarihinde uygulamaya konulan ekonomik tedbirlerin önemli etkisi olmuştur. Çünkü ekonomik tedbirler paketinin kısa vadede temel amacı, enflasyonu hızla düşürmek, Türk lirasına istikrar kazandırmak ve ihracat artışını hızlandırmaktır. 1994 yılında dolar kuru yüzde 165,7, Toptan Eşya Fiyat Endeksi yüzde 120 ve Tüketici Fiyat Endeksi yüzde 106,3 oranında artmıştır. Döviz kurlarındaki artış ve iç talepteki azalma sonucunda ihracat artarken, ithalat azalmış ve ihracatın ithalatı karşılama oranı yükselmiştir. 1995 yılından itibaren tekrar gerileme trendine giren ihracatın ithalatı karşılama oranı 1997’de %54,1 düzeyindedir. 1996 yılında AB ile kurulan “Gümrük Birliği”, ithalatımızda önemli düzeylerde artışa neden olmuş ve ihracatımızda ise istenilen düzeyde gelişme yaşanmamıştır ve bu durum son yıllarda ihracatın ithalatı karşılama oranı üzerindeki olumsuz etkenlerden birini teşkil etmektedir. 2000 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı %51,0 olmuştur. 2001 yılında yaşanan ekonomik durgunluk nedeniyle ithalat miktarındaki gerilemenin de etkisiyle ihracatın ithalatı karşılama oranı %75,7 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 5: İhracatın İthalatı Karşılama Oranı

YILLAR	TOPLAM İHRACAT (MİLYON \$)	TOPLAM İTHALAT (MİLYON \$)	İHRACATIN İTHALATI KARŞILAMA ORANI (%)
1980	2.910	7.909	36,8
1983	5.728	9.235	62,0
1984	7.134	10.757	66,3
1985	7.958	11.343	70,2
1986	7.457	11.105	67,1
1987	10.190	14.158	72,0
1988	11.662	14.335	81,4
1989	11.625	15.792	73,6
1990	12.959	22.302	58,1
1991	13.593	21.047	64,6
1992	14.715	22.871	64,3
1993	15.345	29.428	52,1
1994	18.106	23.270	77,8
1995	21.637	35.709	60,6
1996	23.224	43.627	53,2
1997	26.261	48.559	54,1
1998	29.974	45.921	58,7
1999	26.587	40.671	65,4
2000	27.775	54.503	51,0
2001	31.340	41.399	75,7

Kaynak : DPT ve DİE verilerinden hazırlanmıştır.

Sonuç

1980 Sonrası dönemde uygulanan ekonomi politikaları neticesinde Türkiye'nin ihracat ve ithalatında önemli değişimler/gelişmeler yaşanmıştır. 1980 yılında 2.900 milyon dolar olan ihracatımız 2001 yılında 31.400 milyon dolara yükselmiştir. 1980 yılında ihracatımızın yaklaşık yüzde 60'ını tarım ürünleri oluştururken, günümüzde ihracatımızın yüzde 90'ı sanayi ürünlerinden teşekkül etmektedir. Ancak ihracatımız istenilen seviyelere henüz ulaşamamıştır. Bunun için de uygun maliyet ve fiyatta, gerekli kalitede malın bir başka ifadeyle dünya standartlarında ve fiyatlarında malın ihraç edilebilir miktarlarda üretilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla ihracatta belirli bir seviyeye ulaşmak ve o seviyeyi muhafaza etmek için öncelikle üretim aşamasında belirli bir standardı yakalamak gerekmektedir. Aksi halde ihracatı salt bir ticaret olarak algılamak ihracatta istikrarlı bir gelişmenin önünde handikap oluşturacaktır. Ayrıca ihracat ürünlerinde çeşit artırılmalıdır.

İthalat rejiminin serbestleştirilmesinden sonra ithalatımızda da önemli gelişmeler yaşanmıştır. 1980 yılında 7.900 milyon dolar olan ithalatımız 2000 yılında 54.500 milyon dolara yükselmiştir. 2001 yılında yaşanan krizin etkisi ile ithalatımız 41.399 milyon dolar seviyesine gerilemiştir. Ekonomik büyümenin sağlandığı dönemlerde ithalatın artması doğaldır ve beklenen bir durumdur. Çünkü üretim artışı yatırım malları ve hammadde ithalatını artırırken ekonomik canlılık nedeniyle tüketim malları ithalatı da artacaktır. 1980 sonrası dönemde ithalatın mal gruplarına göre dağılımı incelendiğinde hammadde ithalatında gerileme olduğu, yatırım malı ve tüketim malı ithalatında artış olduğu

görülmektedir. Öte yandan 1996 yılında AB ile kurulan “Gümrük Birliği” ithalatımızda önemli düzeylerde artışa sebep olmuş ve ihracatımız ise istenilen düzeyde gelişme gösteremediğinden ihracatın ithalatı karşılama oranı son yıllarda bu durumdan olumsuz olarak etkilenmiştir.

FAYDALANILAN KAYNAKLAR

ACAR, Yalçın. 1995, **Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisat Politikaları (1923-1963)**, Bursa: 3. Baskı, Uludağ Üniversitesi Basımevi.

AKTAN, Okan H.-BAYSAN, Tercan. 1985, “Türk Ekonomisinin Dünya Ekonomisine Entegrasyonu: Liberasyon, Karşılaştırmalı Üstünlük ve Optimum Politikalar”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 1-2, Yıl: 1985.

BERKSOY, Taner. 1984, “İhracatta Çözüm Üretimdedir”, **İktisat Dergisi**, Sayı: 231, Şubat 1984.

BORATAV, Korkut. 1995, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, İstanbul: 1. Baskı, Gerçek Yayınevi, Yeni Dizi: 1.

CİLLOV, Haluk. 1986, “Türkiye İhracatında Bünye Değişikliği”, **Ord. Prof. Dr. Ömer Celal SARC’a Armağan**, İstanbul Üniversitesi Yayın No: 3325, İşletme Fakültesi Yayın No: 168.

ÇARIKCI, Emin. 1996, “Esnek Kur Politikaları ve Dış Ticarete Etkileri”, **Türkiye’de İç ve Dış Ekonomik Gelişmeler**, Ankara: 1. Baskı, İçinde, Adım Yayıncılık.

ÇELEBİ, Işın. 1991, **Dışa Açık Büyüme ve Türkiye**, İstanbul: 1. Baskı, E Yayınları.

ÇELEBİ, Işın. 1994, “İhracat İçin Ne Yapmalıyız?”, **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, Sayı:340, Temmuz 1994.

DİKMEN, Orhan. 1983, “İhracat Teşvikleri ve Genel Ekonomi”, **İktisat Dergisi**, Sayı:222-223, Mayıs-Haziran 1983.

ERGİN, Feridun. 1990, “Kambiyo Rejimi Reformu”, **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, Sayı: 291, 22 Mayıs 1990.

İYİBOZKURT, Erol. 1997a, “İhracata Yönelmede Dış Etkenler”, **Güncel Ekonomik Sorunlarımız**, Bursa: 4. Baskı, İçinde, Ezgi Kitabevi Yayınları.

İYİBOZKURT, Erol. 1997b, “Dolaylı İhracat Teşvikleri”, **Güncel Ekonomik Sorunlarımız**, Bursa: 4. Baskı, İçinde, Ezgi Kitabevi Yayınları.

İYİBOZKURT, Erol. 1997c, “Türk Eximbank”, **Güncel Ekonomik Sorunlarımız**, Bursa: 4. Baskı, İçinde, Ezgi Kitabevi Yayınları.

İYİBOZKURT, Erol. 1997d, “İhracat Teşvikleri”, **Güncel Ekonomik Sorunlarımız**, Bursa: 4. Baskı, İçinde, Ezgi Kitabevi Yayınları.

KAZGAN, Gülten. 1988, **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, İstanbul: 2. Basım, Altın Kitaplar Yayınevi.

KAZGAN, Gülten. 1995, **Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye’nin Yeri**, İstanbul: 2. Basım, Altın Kitaplar Yayınevi.

ONGUN, M. Tüba. 1998, “Ekonomik Kronoloji (1923-1997)”, **Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz**, Ankara: (Yayına Hazırlayan: Ahmet ŞAHİNÖZ), 1. Baskı, İçinde, Turhan Kitabevi.

ÖZTÜRK, Emin. 1993, “Kur Hareketleri, Dış Ticaret Açığı ve Merkez Bankası Politikaları”, **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi**, Sayı: 91, Ekim 1993.

SARC, Ömer Celal. 1982, “İhracatımızdaki Tıkanıklık”, **Prof. Dr. Orhan TUNA’ya Armağan**, İstanbul Üniversitesi Yayınlarından No: 2965, İktisat Fakültesi No: 484, Fakülteler Matbaası.

SERİN, Necdet. 1998, “Dış Ticaret ve Dış Ticaret Politikası (1990 Sonrası)”, **Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz**, Ankara: (Yayına Hazırlayan: Ahmet ŞAHİNÖZ), 1. Baskı, İçinde, Turhan Kitabevi.

SEYİDOĞLU, Halil. 1990, **Uluslararası İktisat, Teori, Politika ve Uygulama**, İstanbul: 7. Baskı, Güzem Yayınları: No:3.

SÖNMEZ, Attila. 1999, “Türkiye’de 1950 Sonrası Sanayileşme Politikası Üzerine Gözlemler”, **Bilanço 1923-1998**, İstanbul: 2. Cilt, İçinde, Tarih Vakfı Yayınları.

ŞENSES, Fikret. 1989, **1980 Sonrası Ekonomi Politikaları Işığında Türkiye’de Sanayileşme**, Ankara: 1. Baskı, V Yayınları.

T.C. Başbakanlık DPT, **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1995)**.

TEMEL, Adil. 1999, “Büyüme Ekonomik Yapı Değişmeleri (1994-1997)”, **Bilanço 1923-1998**, İstanbul: 2. Cilt, İçinde, Tarih Vakfı Yayınları.

TOGAN, Sübidey. 1992, “1980’li Yıllarda Dış Ticaretin Liberalizasyonu”, **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi**, Eylül 1992.

TUNCER, Selahattin. 1994a, “Geleneksel Korumacılık”, **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, Sayı: 337, Nisan 1994.

TUNCER, Selahattin. 1994b, “1993 Yılı Türkiye Dış Ticareti”, **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, Sayı: 338, Mayıs 1994.

WWW.hazine.gov.tr/programson140401053.doc. 2.5.2001.

DİE, 2002a, WWW.die.gov.tr/ieyd/troecd/page 6 html, 14.3.2002.

DİE, 2002b, WWW.die.gov.tr/ieyd/troecd/page 7 html, 14.3.2002.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 13, Sayı: 2, Sayfa: 251-265, ELAZIĞ-2003

SEYYİD HAKÎM MUHAMMED'İN KÂMİL TABİAT (ET-TİBÂU'T-TÂMM) İLE İLGİLİ BİR RİSALESİ

The Seyyid Hakîm Muhammed's Booklet (Risâle) on Nature Perfect (al-Tiba' al-Tâmm)

İsmail ERDOĞAN

*Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Felsefesi Ana Bilim Dalı, Elazığ
ierdogan@firat.edu.tr*

Özet

Kâmil Tabiat, İslâm Felsefesi, tasavvuf, gizli bilimler gibi disiplinlerde kullanılan bir terimdir. Bu terimi İsrâkî filozoflar daha farklı bir anlamda kullanmışlardır. Ancak Kâmil Tabiat ile ilgili müstakil eserlerin Osmanlılar döneminde yazıldığını görmekteyiz. Bu düşünürlerden birisi de Seyyid Hakîm Muhammed'dir. Ona göre Kâmil Tabiat, insanlığa ait küllî ve müşterek bir ruhtur. Bu ruh, insanlığın manevî öğretmenini olarak kabul edildiği gibi, insan ruhları da bu Küllî Ruh'un manevî evladı olarak görülmektedir. Bu çalışmada, Kâmil Tabiat teriminin, diğer filozoflar tarafından nasıl anlaşıldığı da incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kâmil Tabiat, Seyyid Hakîm Muhammed, Külli Ruh, Aristoteles, Hermes, manevi öğretmen.

Abstract

The Nature Perfect is a term in the Islamic Philosophy. This term have been used by some Hermetic philosophers. The Ottoman thinkers wrote a lot of booklet on this term. One of them is Seyyid Hakîm Muhammed. His booklet is important for us. For him, The Nature Perfect is a common or universal soul for humanity. This soul is a spiritual teacher for the human beings and the human beings is an adopted child for him. The term of Nature Perfect is used among the philosophers, mystics and magicians.

Key words: Nature Perfect, Seyyid Hakîm Muhammed, Aristotle, Hermes, Universal Soul and spiritual teacher.

Giriş

İslâm Düşüncesi Tarihi'nde önemli olmakla birlikte, günümüzde, yeterince incelenmediğini düşündüğümüz konulardan biri de, Kâmil Tabiat (et-Tıbbâ'u't-Tâmm)'tır. Bu konu hakkında, özellikle Osmanlı düşünürleri tarafından bir çok risâle yazılmıştır. Gerçi daha önceki dönemlerde de bu alanda yazılmış bazı eserlerin varlığı bilinmektedir. Meselâ Mesleme b. Ahmed el-Mecritî (398/1007), **Gâyetü'l-Hakîm** isimli eserinin bir bölümünü Kâmil Tabiat'a ayırmıştır¹. Bu eserdeki bölüm ve Osmanlı düşünürleri tarafından yazılan risâleler dışında, müstakil olarak "Kâmil Tabiat" isminde bir esere henüz rastlayamadık..

Gerek Osmanlı öncesi dönemde yazılmış olan eserlerde bulunan Kâmil Tabiat ile ilgili bölümler, gerekse, Osmanlılar zamanında yazılan müstakil risâleler, genellikle felsefe, tasavvuf ve gizli bilimler gibi bir çok ilmî ve kültürel disiplinin ilgi alanına girmektedir. Osmanlılar tarafından Kâmil Tabiat hakkında yazılmış olan risâlelerin neredeyse tamamı yazma halinde bulunmaktadır. Biz, bu risâlelerden elde edebildiklerimizi aslı ile birlikte tercüme ederek odaya çıkarmaya yönelik bir çalışma yapmaktayız. İncelediğimiz bu risâlelerden birisi de, Osmanlı ilim adamlarından olan, ancak, hayatı ve diğer eserleri hakkında henüz bilgi sahibi olmadığımız Seyyid Hakîm Muhammed'in, "*Kâmil Tabiat'ı İncelemeye Yönelik Bir Risâle*" (Risâle fi Tahkîki't-Tıbbâ'u't-Tâmm)'sidir. Sadece bu risâlenin sonundaki tarihe bakarak (1171/1757) müellifin XVIII. Asrın ilk yarısında yaşamış olduğunu söyleyebiliyoruz.

A- Risâlenin Tanıtımı ve Konusu

Tespit edebildiğimiz kadarı ile Seyyid Hakîm Muhammed'in bu risâlesinin tek nüshası bulunmaktadır. Ancak bu risâlenin, müellifin kendi hattı olup olmadığı hakkında kesin bir fikre sahip değiliz. Elde ettiğimiz bu risâle, Süleymaniye Kütüphanesi (Esad Efendi)'nde 26920 numarada kayıtlı olan bir mecmuanın 22-25. varakları arasında talik bir hat ile yazma halinde bulunmaktadır.

Risâle, yukarıda bahsettiğimiz mecmuanın 22. varakının ortasından, besmele ile ayrılan bir paragraftan itibaren başlamakta ve tam olan diğer sayfalarında ortalama 17-18 satır bulunmaktadır. Satırlar sağdan sola yukarı doğru hafif eğik bir biçimde yazılmıştır. Bazı satırlarda, kelimelerin üzeri karalanıp düzeltmeler yapılmış (mahv-ü ispat), bazı satırlarda da ok çıkarmak suretiyle kenar boşluklara, ya eksik kalan bir cümleyi tamamlayan yarım cümleler (tetimme) veya kısa açıklamalar (haşiye) yapılmıştır. Eserin son kısmında müellif, Şihabeddin Sühreverdî'nin el yazması olduğunu iddia ettiği bir risâleden, kısa bir alıntı da yapmıştır. Bu alıntının Sühreverdî'nin hangi eserinden yapıldığı hakkında bir açıklama bulunmamaktadır.

Risâlede, hem yazının okunaksız olması hem de yabancı sözcüklere yer verilmesi

¹ Mecritî'nin Gâyetü'l-Hakîm'indeki bu bölüm, XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda bazı Osmanlı ilim adamları tarafından, müstakil bir eser olarak istinsah edilmiştir. Ancak bu nüshalarda, kimler tarafından istinsah edildiklerine dair her hangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu nüshalardan ikisi, Millî Kütüphane'de 3146 ve 2145 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Her ne kadar kataloglarda müstensih olarak Kebirizade Ahmed Mahfî görülmekte ise de, nüshalar üzerinde yaptığımız incelemede, böyle bir isme rastlayamadık.

Seyyid Hakîm Muhammed'in...

yüzünden okumakta zorluk çektiğimiz bazı kelimeler bulunmaktadır. Bu kelimelerden bir kısmı hiç okunmadığı için, metinde yerleri boş bırakılmış; bir kısmı ise metnin siyak ve sibakından tahmin edilmeye çalışılmış olup, gerekli açıklamalar dip notlarda belirtilmiştir. Okumada güçlük çekilen kelimeler ve metindeki ifade bozuklukları yüzünden, bazı cümleler tam olarak anlaşılır bir vaziyette bulunmadığı için, tercümede ara sıra anlam bozuklukları göze çarpabilir. Biz, metne de sadık kalmak suretiyle elimizden geldiği kadar bu risâleyi tercüme etmeye çalıştık.

Risâle, adından da anlaşılacağı gibi Kâmil Tabiat (et-Tıbau't-Tâmm)'ı konu edinmektedir. Kâmil Tabiat, gizli bilimler, tasavvuf ve tılsım gibi farklı ilim dallarında da kullanılan bir terim olmakla birlikte, felsefî bir terim olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bizim incelemeye çalıştığımız bu risâle de, felsefe ile ilgili olduğu için, sadece felsefede kullanılan Kâmil Tabiat hakkında kısaca bilgi vermeye çalışacağız.

Kâmil Tabiat, özellikle İşrakî İslâm filozofları tarafından kullanılan, felsefî bir terimdir. İşrakî filozoflara göre Kâmil Tabiat, varlık hiyerarşisi içinde yönetici (müdebbir) varlıklar olarak adlandırılan varlıklardan, akıl sahibi varlıkları (insanlar) idare eden, onları koruyup gözeten ve bilgilendiren bir varlıktır. Bu yüzden Kâmil Tabiat'a, insanın manevî eşi, semavî rehberi, manevî babası ve türünün mükemmel örneği (prototip) de denilmektedir². Ayrıca Kâmil Tabiat, ruh, melek ve Fa'al Akıl gibi varlıklarla karşılaştırılmakta veya bunlardan birisi olabileceği yönünde değişik görüşler bulunmaktadır³.

Bazı iddialara göre, Hermes tarafından ortaya atılan ve ondan da, Yunanlılar'a geçen Kâmil Tabiat fikrini, Aristoteles de, talebesi Büyük İskender'e öğretmiş⁴ ve bu sayede, İskender cihan imparatoru olmuştur.

Henry Corbin'e göre ise Kâmil Tabiat fikri, Sokrates'e izafe edilmektedir⁵.

Kâmil Tabiat'tan bahseden bütün eserlerde olduğu gibi, Seyyid Hakîm Muhammed'in bu risâlesinde de, Aristoteles'e ait olduğu iddia edilen "*Estimahis*" isimli bir eserden bahsedilmekte ve bu eserde, Aristoteles'in Kâmil Tabiat'ı nasıl tanımladığı belirtilmektedir. Ancak Aristoteles'in bu isimde bir eserin varlığına dair bir bilgi, başka kaynaklarda bulunmamaktadır. Sadece İbn Nedim, *Estimahis* isminde bir eserden bahsetmekte, fakat müellifinin Aristoteles değil Hermes olduğunu zikretmekte,⁶ ancak, eserin muhtevası hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir.

Araştırmamızın konusu, Seyyid Hakîm Muhammed'in Kâmil Tabiat hakkındaki risâlesi olduğu için, burada, risâledeki kavramlar hakkında fazla bilgi vermeyi gereksiz

² S.Hüseyin Nasr, **İslâm'da Düşünce ve Hayat**, çev. Fatih Tatlıhoğlu, İstanbul, 1988, 158-59.

³ Kâmil Tabiat'ın mahiyeti hakkında geniş bilgi için bkz: Şihabeddin es-Sühreverdî, **el-Meşarî ve'l-Mutarahat** (Mecmua fi'l-Hikmeti'l-İlahiyye, haz. Henry Corbin, İstanbul, 1945), 464; Fahreddin Razi, **el-Metalibu'l-Âliye**, C. VII, thk. Ahmed Hicazî es-Sekâ, Beyrut-Lübnan, 1407-1987, 142; Sadeddin Taftazani, **Şerhu'l-Makasid**, C.III, Beyrut, 1409-1989, 317-318.

⁴ **Min Kitabi Gayeti'l-Hakîm li Tıbai't-Tammi'l-Hâlûme**, (yazarı belli değil), Milli Kütüphane, no: 3146, v. 10b.

⁵ Henry Corbin, **İslam Felsefesi Tarihi**, çev. Hüseyin Hatemi, İstanbul, 1994, 241.

⁶ İbn Nedim, **el-Fihrist**, Beyrut, 1410-1994, 431.

görmekteyiz. Bunun için de biz, risâlenin metin ve tercümesini vererek ve yeri geldikçe dipnotlarla açıklamalar yapmak suretiyle, mahiyetin daha iyi anlaşılmasını sağlamaya çalıştık.

B- Kâmil Tabiat Risâlesi'nin Metni

بسم الله الرحمن الرحيم.

الحمد لله رب العالمين. والصلوة والسلام علي سيدنا محمد وآله وصحبه اجمعين.

هذه رسالة في تحقيق الطباع التام.

و انا الفقير السيد حاكم محمد المفتقر الي لطف الكريم الأحد الصمد القائم لكل خير و مدد فسبحانه

ثم سبحانه من حكيم لا يجمع عن كمالاته الحد و العدد.

اعلم اني في مدة شبابي اخذت طباع التام من رجل عالم صالح زاهد حكيم ما اخذه عن مشايخه

ولقنني. و انا اشتغلت بها زمنا فرأيت منه العجب العُجب. ثم اجتمعت مع واحد من علماء الغرب وعرضت

عليه فأستحسن و لم يتكلم بشيء.

ثم اجتمعت بولي من اولياء الله تعالى وله مرتبة و زيادة معرفة بها فقال لي: اعلم يا ولدي ان الإمام

فخر الدين الرازي نقل الطباع التام في سرّه المكتوم حكم ما نقل اليه من الكتب ولا يدري سرّها.

و اما الإمام المجريطي بين فيه و تكلم فصولا رياضيا في غايته، لكن اخفى فيها شيء ولم يبين. لأن

الاسرار مركوزة في الصدور لا في الصطور. و ان اضطر الي وضعه في الكتب يضع لا بد برموز بعينه

يفهمها اصحابه.

ولم يدر الغريب منه شيء كرسا يل التدابير في الحجر و نفسه كأبواب الروحانية في شمس

المعارف و غيرها ليست على ظاهر يعرفه اصحابه.

واما ابن خلدون المترجم ذكر في مقدمته فهو رجل يفحص عن حقيقة الأشياء به. و يضبط الأسماء

ضبطا تركيبيا لكن لم يظفر ما هو المراد منه.

و ان تماغيس بعدان يسواد و غداس ثوغنا غادس لا يعرف ما هم اهم اسماء الهة او اسماء ملك

علوية او سفلية و ما معناهم و كيف يستعملها الطالب. وان ادريس عليه السلام هل تلقاه من الوحي او من

الإهام او من صدور سلفه من الأنبياء او من واحد يكتمه و بأى طريق تيسر الي ادريس عليه السلام

Seyyid Hakîm Muhammed'in...

ومالسبب الذى ما إشتهر بين الصحابة حتى يوصف وارثي الأسرار منهم ما ذكر من **الحالومة** ...⁷ فى زمانهم.

واقول و بالله التوفيق.

ان **الحالومة الطيباع التام** تواتر بين الحكماء انه منقول من ادريس عليه السلام. و إتصل بالحكماء اليونانيين حتى ارسطاطاليس اشتغل به بطريق الرياضة فعلم الإسكندر. و ان هذا الأسمى سُرِياني كأسماء الاربعية مثلاً يا علام الغيوب فلا يفوت شيئ من حفظه.

فهذا اسم الله تعالى انضم له. فلا يفوت شيئ من حفظه وينسب الى المشتري. وله ملائكة علوية من عالم الأمر. وكل من اشتغل به بشروط اللازمة ينكشف له العلوم التى غاب عن المشتغل على قدر همته بالخاص.

فكذلك قولك ان **تماغس بعدان يسواد وغداس نوغنا غايدس** كلام سرياني مركب من اسامى سريانية منسوبة الى روحانية النفس الناطقة الانسانية. فهى روح مشترك بين كل أفراد من الأشخاص الإنسانية فى زيد و عمرو وبكر بعينها بلا فرق ولا تمييز. يتدبرجسد زيد و عمرو و بكر و خالد كتدبير الملك المدينة لالمدينة عين الملك و لالملك عين المدينة. بل لا داخل فيها ولا خارج عنها اى عن الأجساد الزيدية و العمرية و البكرية و الخالدية. واما تخالف التدبير فتخالف الإستعداد و عدم رفع الموانع من وصول نور البيضى اليه. و اذا اردت اقول ان الله خلق روحا من امر بخطاب "كن" فجعله مدبرا لأشخاص الأدم عموماً. ظهر اوله فى شخص الصفى صلى الله على سيدنا محمد و آله و عليه. و عبّر عنه بالروح المنفوخ سوى روح الحيوانية التى نشأ من اجتماع اجزاء العناصر بحكمة الله تعالى. فهو اى الروح الحيوانى واصطة بين ذلك الروح المدبر والجسد. فاعلم ذلك و تخصص

وذلك الروح المدبر إنسان روحانى خليفة الله الأعظم. له استعداد تام لكسب الكمالات من المبدأ الفياض شريف عزيز كامل مظهر التجليات الروحانية يطابق طبع كل احد يدبر حسب قابليته و صنعاته و دفع موانعه. و اذا اردت قلت إنه ملك عظيم كملائكة الأفعال الله سبحانه. فان قيلت فما وجه قلت لا بد للملك خدمة و وزاً. فسبحانه ملك عظيم كما ورد فى القرآن العظيم "فالمدبرات امرا" الاية. لكنه من عالم الأمر مفارق لا جسم ولا جسمانى بل أمر مخلوق لله سبحانه و تعالى. يخلق الله ما يشاء ويفعل فى ملكه ما يريد.

و اسمه عند الأوائل **طيباع تام** لأنه منطبع لكل احد من الناس او نفس كلى انسانى. و هذه الكلمات

⁷ النص غير مقروء.

الأعجمية يتعلق به تعلقا ارتبائيا امريا حكيميا مسخر لها كالأملك التي مسخرون تحت الأحرف والأسامى الحسنى والايات باهرات ككهيان عليه السلام لإسم الجلالة و كالأخضر للفاتحة الشريفة و غيرها يعرف اربابه.

و كل من إشتغل بها و داوم بشرط الرياضة و النظافة ظاهرا و باطنا يفتح له الأسرار المغيبات. اولها فى المنام لأن الخواص تعطل و تستعد للإلقاء و يلقى عليه ما القى من المبداء الفياض و يديره تدييرا لآيقا به كحكيم معلم اخذ فى تعليم الطفل يربيه و يعلمه بالتدريج حتى يصيره مثل استاده حكيم و عارفا. اذا كان بليدا يفهمه و ان كان خمولا و وهنا يحصل له الحدة و الهمة من نفسه و غير ذلك من الكمالات المرصودة للنفس الناطقة. فهذا مشهود و مشهور و مجرب عند ارباب الرياضة حتى قال بعضهم ان **الحالومة الطباع التام** هو المعبر بولد القلب عند الصوفية. فهذا القول ليس بعيد عن التوجيه لأن الولد القلب يحصل بمداومة الذكر المُمْتَقُّ عند الصوفية النقشبندية. و هو اسم الجلال او النفى و الإثبات لأغير. فهذا الذكر ينقطع القلب عن السوى و يحصل الصفة. و متى صفا يتعلق له النفس المدبرة الروحانية **الطباع**. لأن تعلقه خلقى فطري فيديره حكم ما جُبِل اليه و يكون كاملا عارفا زكيا حكيمًا. لأن الزهد و التقوى اصل كل حكمة و رأس كل عقل و هول.

و اما معنى هذه الأسماء الشريفة لاندري. و لم يصل اليها بطريق القطع ، و ان كان فيها روايات و كلام لا يعبأ به. و لكن انى وجدت فى نسخة قديمة كتب من حط الإمام السهروردي الشهيد قدس سره عزيمة شريفة غير العزيمة التى ذكرها المجربى فى الغاية. فذكرت فى هذه الرسالة بعينها ليستفيد منه اصحاب النظر و الطلب.

و هى هذه:

بسم الله الرحمن الرحيم

ايها السيد الرئيس و الملك القدس و الروحانى النفس. انت الأب الروحانى الوالد المعنوى المتبتل. باذن الله يتدبر شخصي المبتهل الى الله عز و جل اله الألهة فى تكميل نقضي. اللابس من الأنوار اللاهوتية اسناها، الواقف من درجات الكمال فى اعلاها. اسئلك بالذى منحك هذا الشرف العظيم و وهبك هذا الفيض الجسيم الا ما تجليت لى فى احسن المظاهر. و اريتنى ...⁸ و جهك الباهر، و توسطت - هذا الوسائط المسماة فى الشرع بملايكة الأفعال- لى عند اله الألهة بإفاضة نور الأسرار. و رفعت عن قلبى ظلمات الأستار بحقه عليك و مكانته لديك. (انتهى)

⁸ النص غير مقروء.

Seyyid Hakîm Muhammed'in...

فيفهم من هذه العزيمة المطبوعة الشريفة وايضا يفهم من عزيمة المجريطة فى الغاية – لأنه يذكر "أجب إيه الروحانى" – ان الأسمى الشريفة تكون⁹ اسما للملك المؤكل الروحانى الإنسانى الكلى المنطبق المنطبع لكل شخص يتعلق لكل احد فى التدبير بإذن الملك القدير. فسبحان من خلق كل شيء بحكمته و اودع فيها اسراره. فهو الحكيم القدير.

والحمد لله تعالى لم اسبق فى الرسالة. و رأيت فى الطباع امرا غريبا. هو كلما¹⁰ اشتغلت به يحصل فى ذهنى العزم و الحدة و الفطنة بإذن الله تعالى لم اعهد قبل. و هذا آخر ما اوردناه. والحمد لله رب العالمين و صلى الله على من لا نبي بعده. و ايضا يقول ابن خلدون اسامى اربعة اعجمية مع انهم ستة. فحسب اسما لملك اى الأسمى المذكورة ستة اسما. كلهم مرتبة على خمسة احرف. فيكون الجملة ثلثين حرفا. يفهم منه ايضا انهم اسامى املاك و قول متحدون فى الفعل و الخدمة. يعبر عنه بالوالد المعنوى كما عبر الشهيد¹¹ رضى الله كتتق. و الحمد لله انهى. تمت فى يوم الجمعة من المحرم الحرام 28 سنة 1171.

C- Kâmil Tabiat Risâlesi'nin Tercümesi

Rahman ve rahim olan Allah'ın adı ile,

Alemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun. Salat ve selam efendimiz Muhammed ile onun evlat ve ashabının üzerine olsun.

Bu, Kâmil Tabiat (et-Tıbai't- Tâm)'ı incelemeye yönelik bir risâledir.

Ben; kerim, tek, hiçbir şeye muhtaç olmayan, her hayır ve mededin sahibi (Allah)'nin lütfuna muhtaç olan Seyyid Hakîm Muhammed'im. Mükemmelliğini had ve adedin oluşturmadığı hüküm sahibi olan (Allah)'ı, her türlü noksan sıfatlardan tekrar tekrar tenzih ederim.

Bilmiş ol(unuz) ki, gençlik dönemimde, Kâmil Tabiat'ı¹², alim, salih, takva ve hikmet sahibi bir kişiden öğrendim. Bu zatın kendisi de bu (ilmi) hocalarından öğrenmişti. Bu kişi (bana bu ilmi) telkin etti. Ben de bir müddet bu konu ile uğraştım ve oldukça ilginç şeyler öğrendim. Daha sonra Batı (garp)'lı alimlerden birisi ile bir araya geldim ve bu bilgileri ona arz ettim. O, bunu hoş karşıladı ve (olumsuz) hiçbir şey söylemedi.

Daha sonra geniş bilgi ve dirayet sahibi olan Allah dostlarından bir veli ile bir araya geldim. Bu veli bana şöyle dedi: "Oğlum! Şunu bil ki, İmam Fahreddin Razi, Gizli Sır (es-

⁹ "يكون" فى الأصل.
¹⁰ "كل ما" فى الأصل.
¹¹ اى السهروردى المقتول.

¹² Bu ifadedden Kâmil Tabiat'ın bir ilim olarak görüldüğünü anlamaktayız.

Sırru'l-Mektûm)¹³ isimli eserinde, Kâmil Tabiat ile ilgili nakillerde bulunmuş ve kendisine kitaplardan aktarılan şeyler hakkında bir hüküm vermişti. Bu ilmin sırrını kendisi de bilmiyordu”.

İmam Mecritî¹⁴ de, “*Gâye*”¹⁵ isimli eserinin riyaziyyat ile ilgili bölümünde, bu konudan bahsetmek suretiyle, bu (Kâmil Tabiat)’na açıklık getirdi. Ancak bu eserde bir şey gizlenip, açıklığa kavuşturulmadı. Çünkü bu sırlar, satırlarda değil, kalpler (sudûr)’de odaklanmakta (merkûz)’dır. Eğer bu bilgileri kitaplara yazma zorunluluğu ortaya çıkar ise, sadece bu işin ehli olanların anlayabileceği bir takım belli işaretler (rumuz) koymak gerekir.

Bu ilme yabancı olanlar, taş(lar) ile ilgili Tedbir Risâleleri (*Resâilu't-Tedâbir*)¹⁶ gibi eserler, Marifet’in Güneşi (*Şemsu'l-Maarif*)¹⁷’nde bulunan ruhanîyet ile ilgili bölümler ve (hakikatını ancak) ehli olanların bildiği ve görüldüğü gibi olmayan diğer bilimler hakkında hiç bir şey bilmezler.

Mütercim¹⁸ İbn Haldun, Mukaddime’sinde onun (Kâmil Tabiat), eşyanın hakikatının kendisi ile bilindiği bir zat olduğunu zikretmiş ve (aşağıda altı kelime olarak belirtilen) isimleri terkip ederek yazmıştır¹⁹. Ancak bundan kastedilen şeyin mahiyetini tam olarak açıklayamamıştır.

*Temâgis, Ba'deân, Yesevâd, Vagdâs, Nugnâ, ve Gâdîs*²⁰ (kelimeleri)’nin ilahî

¹³ Razi’nin sihir ve astroloji ile ilgili bu eserin tam ismi, **el-Ahkamu'l-Alaiyye fi'l-A'lami's-Semavîyye es-Sırru'l-Mektûm**’dur.

¹⁴ Tam adı Ebu'l-Kâsım Mesleme b. Ahmed el-Farazî el-Hasib el-Mecritî el-Kurtubî olan Mecritî’nin hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Madrid’de doğmuştur ancak doğum tarihi bilinmemektedir. Ölümünün de 398/1007 yılı olduğu kabul edilmektedir. Çeşitli ilim dallarında eser vermesine rağmen, daha çok tılsım ve gizli bilimlerde kendisini gösterdiği kanaati yaygındır. Bkz. E. Wiedemann, **Mecritî**, İ.A. VII, Eskişehir, 1997, 440-441.

¹⁵ Filozofun Gayesi anlamına gelen Gâyetü'l-Hakîm kitabı, E.J. Holmyard ve Henry Corbin’e göre yanlış olarak Mecritî’ye atfedilmiştir. (Bkz. Corbin, 241.) Ancak her iki araştırmacı da, bu iddiaya rağmen, eserin gerçekte, kime ait olduğunu belirtmemişlerdir. Biz, bu eserin Mecritî’ye ait olduğundan kuşku duymuyoruz.

¹⁶ Diğer kültürlerde olduğu gibi İslâm kültürü içinde de önemli bir yeri olan “Simya” ile ilgili yazılmış olup, Filozof Taşı, Felsefe Taşı gibi isimlerle de bilinen çok sayıda eser bulunmaktadır. Bu eserlere genelde Resâilu't-Tedâbir ismi verilmektedir. Geniş bilgi için bkz: Selimüzzaman Sıddîkî- S. Mehdihassan, **Simya ve Kimya**, çev. Ahmet Ünal, (İslâm Düşüncesi Tarihi, C. IV, edit. M. M. Şerif, İstanbul, 1991), 98 vd.

¹⁷ Endülüslü Ahmed el-Bûnî tarafından yazılmış olan “Şemsu'l-Maarifi'l-Kübra” ismindeki bu eser, tam bir büyü, sihir ve tılsım kitabı niteliğinde olup, binlerce büyü tarifi içermektedir. Kitabın bir başka özelliği de çok sayıda, anlamı bilinmeyen kelimeler ihtiva etmesidir. Bu kelimelerin isim mi yoksa rumuzlardan oluşan bir sembol mü olduğu hakkında kesin bir karar vermek gerçekten de zordur. Şemsu'l-Maarifi'l-Kübrâ üç cilt halinde h. 1318 tarihinde Mısır’da basılmıştır.

¹⁸ Seyyid Hakim Muhammed’in, İbn Haldun’a niçin mütercim dediğini bilemiyoruz. Çünkü İbn Haldun’un özellikle Mukaddime adlı eseri tercüme olmayıp, orijinal bir eserdir. Kanaatimizce Seyyid Hakim Muhammed, metinde belirtilen ve hangi dile ait olduğu tam olarak bilinmeyen kelimeler hakkında bu sıfatı kullanmıştır.

¹⁹ Bkz: İbn Haldun, **Mukaddime**, I, çev. Zakir Kadiri Ugan, İstanbul, 1990, 258-59.

²⁰ Bu altı ismin mahiyeti ve hangi dile ait olduğu hakkında kesin bir şey söylemek maalesef mümkün değildir. Çünkü müellifimiz, bu kelimeleri, Süryanice yardımcı melek isimleri olarak belirtir iken, başka hiçbir

Seyyid Hakîm Muhammed'in...

isimler mi yoksa ulvî veya suffî meleklerin isimleri mi olduğu ve ne anlama geldiği ile, ilim elde etmek isteyenler (talib)'in bunu nasıl elde edeceği bilinmemektedir. (Aynı şekilde) İdris (a.s.)'in bunu, vahiy veya ilham yoluyla mı, kendisinden önceki peygamberlerden mi yoksa kimliğini açıklamadığı bir kişiden mi aldığı ve bu ilmin İdris (a.s.)'e hangi yolla ulaştığı da bilinmemektedir. Hatta Sahabe arasında (bu ilmin) şöhret bulmasının ve bazı sahabelerin, zamanlarında Halûme hakkında ...²¹ zikredilen, sırların varisleri olarak nitelendirilmesinin sebebi (de bilinmemektedir)”

Allah'tan başarı dileyerek ben de şunu söylemekteyim.

Filozoflar (hükema) arasında yaygın olan görüşe göre Tıba-i Tâmm-ı Halûme, İdris (a.s.)'den nakledilmiş ve (ondan da) Yunan filozoflarına ulaşmıştır. Hatta Aristoteles, riyaziyat yolu ile bu ilmi öğrenmeğe çalışmış ve İskender'e de öğretmiştir.

(Yukarıda altı kelime olarak zikrettiğimiz) bu isimler Süryanice olup, hıfzından hiçbir şeyin kaybolmadığı “ey gaybı bilen (yâ Alleme'l-Guyûb)” kelimelerinde olduğu gibi dört harfli (rubâî) isimlere benzer. Bu isimler, Allah'ın isleridir. Buna “hıfzından hiçbir şey kaybolmaz” ifadesi eklenmiştir. (Ancak bu isim) kendisinde, Emir Alemler'den melekler bulunması sebebiyle, Müşteri (gezegenine) ait kılınmıştır. Kim, gerekli şartları yerine getirerek bununla meşgul olursa, meşgul olmaktan uzak kalanlara kapalı olan ilim, himmeti kadar kendisinde açığa çıkar.

İşte *Temâgis*, *Ba'deân*, *Yesevâd*, *Vagdâs*, *Nugnâ*, ve *Gâdis* kelimeleri, insanlığa özel olan düşünen nefsin ruhaniyetine nisbet edilen, Süryanice isimlerden oluşan kelimelerdir. Bu ise, Zeyd, Amr ve Bekir gibi bizzat insanî şahıslar arasında ortak bir ruh olup, özünde bir farklılık yoktur. (İşte bu ruh) bir kralın bir şehri idare ettiği gibi; Zeyd, Amr, Bekir ve Halid'in cesetlerini idare eder. Nasıl ki, şehir kralın bizzat kendisi olmadığı gibi, kral da bizzat şehrin kendisi değilse ve hatta kral şehrin ne içinde ne de dışında değil ise; Kâmil Tabiat da, Zeyd, Amr, Bekir ve Halid'e ait cesetlerin ne içindedir ne de dışında. Ruhların bedeni idare etmelerinin farklı oluşu, kabiliyet (isti'dat)'in farklılığı ve Nuru'l- Beydâ'²² nın kendisine ulaşmasına mani olan engellerin ortadan kalkmaması sebebiyledir. Diğer bir ifadeyle, Allah-u Tealâ “Ol” hitabı ile Emir Alemler'den bir ruh yaratmış ve onu insan fertlerinin genel yöneticisi kılmıştır. Bu ruhun başlangıcı Safiy (Hz. Adem)'in (salat ve selam Hz. Muhammed ve onun ehli ile Hz. Adem'in üzerine olsun) şahsında tezahür etmiştir. İşte bu ruh, üflenmiş ruh (ruhu'l-menfûh) diye ifade edilen ruhtur ki, Allah'ın hikmeti ile unsurların birleşmesinden ortaya çıkmış olan hayvanî ruhtan başkadır. Bu hayvanî ruh, yönetici (müdebbir) ruh ile ceset arasında bir vasıttır. Bunu bil ve bu konuda hassas ol.

eserde bunların mahiyeti hakkında bir açıklama bulunmamaktadır. Mecrîfî, bu isimleri sadece Kâmil Tabiat'a ait isimler olarak belirtmiş, İbn Haldun ise bu isimlerin ne olduğu hakkında hiçbir açıklama yapmamıştır. Krş. **Min Kitabi Gayeti'l-Hakîm li Tıbai't-Tammi'l-Halume**, (yazarı belli değil), Milli Kütüphane, no: 3146, 10b-12b; İbn Haldun, **Mukaddime**, C. I., 258.

²¹ Metinde bulunan bir kelime okunamamıştır.

²² Nuru'l-Beydâ', Allah'tan ilk sudûr eden İlk Akıl veya Melekût Alemler anlamında kullanılan tasavvufî bir terimdir. Bkz: Süleyman Uludağ, “**Beyzâ**”, D.İ.A, VI, İstanbul, 1992, 100.

Bu yönetici ruh, yüce Allah'ın halifesi konumundaki ruhanî bir insandır. Bu ruhun, herkesin tabiatına uygun düşen ruhanî tecellilerin mazharı olan, şerefli, yüce, olgun ve olgunluk veren Mebde-i Feyyaz²³ dan, olgunluğu tam olarak elde etme yeteneği vardır. Bu ruh, herkesin tabiatına uygun biçimde, kabiliyeti ve sanatı kadar (cesedi) idare eder ve engelleri ortadan kaldırır. Bir başka deyişle, bu insanî ruh, şanı yüce olan Allah'ın fiilî melekleri gibi büyük bir melektir. Bunu nasıl açıklayacağımız sorulursa, şöyle diyebiliriz: Kur'an'da “.. bir iş çevirenler hakkı için ...”²⁴ ayetinde de belirtildiği gibi, en büyük melik olan Allah'ın, mutlaka hizmetçileri ve vezirleri olması gerekir. Fakat bu ruh, Emir Alemi'ne ait olup, cisim ve cismanî olmadığı gibi bedene de bağlı olmayan (müfarık) ve aynı zamanda Allah'ın yarattığı olan bir emir (varlık)'tır. Allah dilediğini yaratır ve mülkünde dilediğini yapar.

İnsanlardan her birinin tabiatı olması (muntabi') sebebiyle bu varlığın ismi, öncekilere göre “Kâmil Tabiat” veya “İnsanlığa ait Küllî Nefs”tir. Bu yabancı kelimelerin²⁵, Kâmil Tabiat ile hikemî ve emrî açıdan bir bağlantı ve alakası vardır. (Bu alaka sebebiyle) harflere, güzel isimlere ve bahir ayetlere boyun eğen melikler gibi, Kâmil Tabiat da bu isimlere boyun eğer. Aynı şekilde, Kehyan²⁶ (a.s.)'in ism-i celale, Uhaydır²⁷ in Fatiha Suresi'ne ve diğer bazı (isimlerin de belli ayet ve isimlere) ait kılınması da bunun gibidir. Bunları ancak işin erbabı olanlar bilir.

Bu iş ile uğraşan, riyazet şartına, iç ve dış temizliğine devam eden herkese gaybın sırları açılır. Bunun başlangıcı uykuda meydana gelir. Çünkü, duyular (havâs) uykuda atıl kaldığı için, (insan ruhu) bu sırları almağa müsait olur. Mebde-i Feyyaz'dan elde edilen sırlar kendisine verilir ve böylece insani ruh bedeni uygun şekilde yönetir. Aynen bunun gibi Kâmil Tabiat da, çocuğu eğitmeye başlayan hakîm bir öğretmen gibi, kişiyi idare edip, onu üstadı gibi hikmet sahibi bir ârif oluncaya kadar eğitir ve ona tedricî olarak bilgi verir. Şayet kişi kıt anlayış sahibi ise, onu (daha çok) anlayış sahibi yapar, ağır ve gevşek ise, ona kendiliğinden keskinlik ve gayret, düşünen nefsi için de mevcut olan diğer olgunluklar meydana getirir. Bu durum, işin ehli olanlar tarafından görülmüş (meşhud), bu şekilde yaygınlaşmış (meşhur) ve tecrübe edilmiştir. Bundan dolayı bazıları şöyle demişlerdir: “Halume-i Tıbâ”, sufilerce kalbin çocuğu (veled-i

²³ İslâm Filozofları, Allah'a, "eşyaya vücûd veren" anlamında "el-Mebdeü'l-Feyyâz" ismini vermişlerdir. Yine İslâm filozoflarından bazısının iddiasına göre; el-Mebdeü'l-Feyyâz, İlk Akıl (el-Aklü'l-Evvel), bazısına göre ise onuncu akıl (el-Aklü'l-Âşir) olan Fa'al Akıl (el-Aklü'l-Fa'âl) dir.

²⁴ En-Naziat, 5.

²⁵ Daha önce bahsedilen *Temâgis*, *Ba'deân*, *Yesevvâd*, *Vagdâs*, *Nugnâ*, ve *Gâdîs* kelimeleri kastedilmektedir.

²⁶ Kehyân olarak okuduğumuz bu kelimenin de hangi dile ait olduğu ve anlamı hakkında bir bilgimiz bulunmamaktadır.

²⁷ Metinde, bu kelime harekeli olarak, bu şekilde yazılmıştır. Kelime anlamı itibariyle, küçük yeşil bir sinek veya göz hastalığı anlamına gelen Uhaydır kelimesinin, konumuz açısından ne anlama geldiği hususunda bir şey söyleyemiyoruz. Ancak özel bir isim olduğunu tahmin edebiliyoruz. Zaten yazar da, paragrafın son cümlesinde, bunların esrarlı kelimeler olduğunu belirtiyor.

Seyyid Hakîm Muhammed'in...

kalb)²⁸ diye isimlendirilmiştir.” Bu ifade, açıklanabilirlikten uzak değildir. Çünkü kalbin çocuğu, Nakşibendî mutasavvıflara göre Mumennak'ı²⁹ çokça zikretmek suretiyle elde edilir. Bu kelime, Allah'ın ismi veya nefy-ü isbatı³⁰ olup başka bir şey değildir. Bu zikir kalbin başkası (masivâ) ile bağlantısını keser ve kalbde arılık hasıl eder. Böylece, müdebbir ruhanî nefis olan Kâmil Tabiat, kendisi ile irtibat kurar. Zira Kâmil Tabiat'ın nefis ile irtibatı, yaratılıştan geldiği için, tabiatının gerektirdiği hükme göre onu yönetir. Böylece nefis, olgun, ârif, zekî ve hikmet sahibi olur. Çünkü zahidlik ile takvâ, her hikmetin aslı ve her akıl ve korkunun başıdır.

Her ne kadar bununla ilgili rivayet ve sözler olsa da, bu şerefli isimlerin manasını bilmiyoruz. Bu konuda, pek de itibar edilmeyen bazı rivayetler bulunsa da, bize kadar kesin bir şekilde ulaşmamıştır. Ancak, Mecritî'nin Gaye isimli eserinde zikrettiği azîmet³¹ dışında, İmam Sühreverdî eş- Şehid (k.s.)'in, kendi eliyle yazılmış olan bir nüshada, şerefli bir azîmet buldum. Bu risâleyi, taleb ve nazar ehlinin faydalanabilmesi için aynen aktarıyorum.

İşte bu risâle şudur:

“Rahman ve Rahim Olan Allah'ın Adı ile,

Ey Efendi Reis³², kutsal melek ve ruhanî nefis! Sen benim ruhanî babam ve hakka

²⁸ Kâmil Tabiat ile ilgili Kebirizade'nin (Milli Kütüphane, no: 2145, 19b.) risâlesinde de bir tasavvuf terimi olarak belirtilen “veled-i kalb” terimine, maalesef tasavvuf terimlerini ihtiva eden kaynaklarda ve tasavvuf ile ilgili eserlerde rastlanmamıştır.

²⁹ Özel bir isim olduğunu tahmin ettiğimiz bu kelimenin anlamı ve neye delalet ettiğini bilemiyoruz.

³⁰ Nefy-ü İsbat, Nakşibendi ıstılahına dair bir terimi olup, aynı zamanda bir zikir biçimidir. Nefy-ü İsbat, önce Allah haricinde ne varsa hepsini kalpten silip, sonra da sadece Allah'ı kalbe nakşetmek olarak tanımlanmaktadır. Bkz. Ethem Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Ankara, 1997, 549-50.

³¹ Aynı zamanda bir fıkıh terimi de olan azîmet (çoğ. azâim), kalbi kesin olarak bir şeye bağlayarak, bütün manevî ve ruhî gücü ile maksada yönelmek, ciddiyet ve sabır ile çalışmak ve önem vermek diye de tarif edilir. Böyle azimle yapılması gereken büyük hayırlı işlere ve ruhsat yönü aranmayarak, icrası istenilen çok mühim görevlere de azîmet, azâim ve avâzim denilir. Azîmet ile benzerlik arzeden ancak ondan farklı olan bazı terimler, kaynaklarda şöyle tanımlanmıştır. Bazı hadiselerin meydana gelişi, eğer sadece nefsanî bir tesir ile olursa sihir, feleklerin yardımı ile olursa yıldız daveti, semavî kuvvetler ile arzî kuvvetleri birleştirmek sureti ile olursa tılsım, bunların dışında başka bir sebeple olursa rekî (çoğ. rekiye) olarak adlandırılır. Şayet yukarıda belirttiğimiz hadiseler, sadece ruhların yardımı ile olursa buna da azîmet denilir. Eğer azîmet, iyi şeyler için yapılırsa buna azâimu'l-ahmediyye denilir. (Geniş bilg için bkz: İbn Nedim, **el-Fihrist**, 376-77; Katip Çelebi, **Keşfu'z-Zunûn**, II, 1402-1982, 1137; Taşköprülüzade, **Mevzuatu'l-Ulum**, trc. Kemaleddin Mehmed Efendi, Dersaadet, 1313, 394)

³² Reis kelimesi baş, başkan ve yönetici gibi anlamlara gelmesine rağmen, biz bu kelimeyi aslında olduğu gibi reis olarak bırakmayı gerekli gördük. Çünkü İbn Nedim, reis veya re's kelimesinin, eski Harranlılar ile Keldanî ve Sabîlerce, özel bir anlamı bulunduğunu belirtmektedir. Onlara göre re's, şekli, Utarid'e benzeyen bir insandır. Bu insanın ruhu Utarid ile irtibat kurar, onun dili ile konuşur, onun sahip olduğu bilgileri haber verir, ondan istenilen şeyleri kabul eder. Çünkü bu milletlere göre, bu insanın tabiatı Utarid'in tabiatı aynıdır. Dolayısıyla re's, insan ile Utarid arasında bir elçi görevi görmektedir. (**Fihrist**, 390-391.) Sühreverdî'ye ait olduğu iddia edilen bu azîmette, Kâmil Tabiat'ın, Utarid'e benzetildiğini görmekteyiz.

sığınan manevî atamsın. Allah'ın izni ile, eksiklerimi tamamlamak için ilahların ilahı olan Allah azze ve celleye yalvaran şahsımı idare etmekteisin. (Yine sen) Lahûtî nurların en yükseğini giyinen ve mükemmellik derecesinin zirvesinde bulunansın. Bu büyük şerefi sana veren ve bu ulu feyzi sana bağışlayan (Allah)'ın hakkı için senden, benim için tecellî eden mazharların en güzelini istiyorum. Sen nurlu cemalini ...³³ bana göster ve gizlilik nurunun elde edilmesi için, ilahların ilahı katında benim için aracı –ki bu aracı varlıklar dinde fiilî melekler olarak adlandırılmaktadır- ol. Onun yanındaki değeri ve üzerindeki hakkı için, kalbimdeki karanlık engelleri kaldır.”³⁴

Mecritî'nin Gaye'sindeki “âzimet”ten anlaşıldığı gibi, –ki O (Mecritî) “Ey ruhani (varlık) bana cevap ver” şeklinde zikretmektedir- matbu olan bu şerefli âzimetten de şu anlaşılmaktadır: Bu şerefli isimler, en kudretli melik (Olan Allah'ın) izni ile, her şahsın yönetilmesi hususunda, onlarla uyum ve intibak halinde bulunan küllî, insanî, ruhanî ve müvekkil bir meleğe ait isimlerdir. Her şeyi hikmetiyle yaratan ve onlara sırlarını yerleştiren (Allah)'ın şanı ne yücedir. O, çok hikmet sahibi ve her şeye gücü yetendir.

Allah'a hamdolsun ki, benden önce hiç kimse bu ilim ile ilgili (fazla) bir şey söylemedi. Kâmil (Tabiat) ile ilgili, bazı garip durumlar gördüm. Kâmil Tabiat ile ne zaman ilgilensem, Allah'u Teala'nın izni ile zihnimde, daha önce alışık olmadığım azim, hiddet ve keskinlik hasıl oldu. Söylemek istediğim son şey de budur.

Alemlerin rabbi olan Allah'a hamd olsun, kendisinden sonra peygamber gelmeyecek olan (Muhammed)'e salat ve selam olsun. Aynı şekilde İbn Haldun, bu yabancı dört isimle birlikte onların altı tane olduğunu söylemektedir³⁵. Meleklerle ait isimleri, yani zikredilmiş olan isimleri, altı isim olarak saydı. Bunların her birisi beş harften oluşmakta ve böylece toplam otuz harf etmektedir. Yine bunların meleklerle ait isimler olup, fiil ve hizmette birlikteliğin ifadesi olduğu da anlaşılır. Daha önce bahsedildiği üzere Kâmil Tabiat, eş-Şehid (Sühreverdî)'in de tabir ettiği gibi “manevî baba” olarak ifade edilir.

Allah'a hamd olsun, risâle burada bitti. 28 Muharrem 1171(1757)'de Cuma günü tamamlandı.

D- AÇIKLAMALAR

Metniyle birlikte tercümesini de verdiğimiz Seyyid Hakîm Muhammed'e ait olan bu risâle, belli bir metot üzere yazılmıştır. Yazar, önce bu ilme olan ilgisinin nereden kaynaklandığı, kimlerden ders aldığı ve bu ilimde nasıl ilerlediği gibi konular hakkında bilgi vererek risâleye başlamaktadır. Daha sonra, bu alanda yazılmış olan eserleri

³³ Metnin burasında bir kelime okunamamıştır.

³⁴ Bu alıntı, tahminimizce Sühreverdî'nin el-Varidat ve't-Tasdikat olarak adlandırılan eserinden alınmıştır. Çünkü bu eser, Sühreverdî'nin dua ve zikirlerini ihtiva eden bir eser olarak tanımlanmaktadır. Aynı eserde, Sühreverdî'nin Kâmil Tabiat'a dua ettiğine dair iddialar bulunmaktadır. Bkz. Nasr, 158.

³⁵ Metinde de görüldüğü gibi, bu cümleden kast edilen şeyin ne olduğu tam olarak anlaşılabilir. Ancak biz bu cümleyi, Süryanice olan altı yabancı isim ve bunun yanında da dört harfli bazı yabancı isimler olarak anlamaktayız. Ancak bu dört harfli ismin ne olduğunu bilemiyoruz. Yine bize göre, bu dört harfli denilen isimler, metinde de belirtildiği gibi “allâm (عالم)” gibi isimler olmalıdır.

Seyyid Hakîm Muhammed'in...

incelediğini ve bunların Kâmil Tabiat'ı nasıl tanımladıklarını, bu ilmi öğrenmek için gerekli olan şartlar ile başkalarının öğrenmemesi için rumuz kullanıldığını belirtmektedir. Ancak kendisinin de hâlâ bazı şeyleri anlayamadığından bahsetmektedir. Meselâ, Kâmil Tabiat ile ilgili bütün eserlerde bahsedilen altı tane yabancı ismin –ki bunlar *Temâgis*, *Ba'deân*, *Yesevvâd*, *Vagdâs*, *Nugnâ*, ve *Gâdis*'dir- ne anlama geldiğini yazarımız da bilmemektedir.

Risâlede dikkatimizi çeken bir başka önemli husus ise, Kâmil Tabiat'ın dinî bir kaynağa dayandırılma çabasıdır. Risâlede, önce İdris olarak kabul edilen Hermes ve sonra da Hz. Peygamber ile ashabının, bu ilimle olan alakasından bahsedilmektedir. Aslında İslâm düşünürlerinin, özellikle de İsrakî filozofların, bu yönde özel gayretlerinin olduğunu görmekteyiz. Aynı şeyi Sühreverdî de yapmakta ve kendi düşünce silsilesini Hermes'e kadar dayandırmaktadır. Yapılmak istenen şeyi de, din ile felsefe arasında bir bağlantı kurma çabası olarak değerlendirebiliriz. Hatta bu çabanın, Osmanlılarda bile bulunduğunu söyleyebiliriz. İşte Seyyid Hakîm Muhammed bunun bir örneğidir. Kendisinden sonra yaşamış olan Ahmed Hamdi Efendi (Şirvanî) de benzer görüşleri savurmakta ve Pythagoras'ı, Hz. Süleyman'ın bir öğrencisi olarak kabul etmek suretiyle felsefenin ilahi kaynaklı olduğunu³⁶ savunmaktadır.

Seyyid Hakîm Muhammed'e göre Kâmil Tabiat denilen şey, aslında insana ilk defa üfürmüş olan ve insanlığın prototipi olarak algılanması gereken Küllî bir ruhtur. Bu ruh, bir tane olmakla birlikte bütün insanları idare etmekte, onları korumakta, onlara ilim ve marifet vermektedir. Bu ruhun insan bedeni ile olan irtibatı, bir kralın şehir ile olan irtibatı gibidir. Nasıl ki, şehir, içinde ne kadar çok insan olursa olsun bir kral tarafından yönetilmekte ise, bütün insanlar da bir Kâmil Tabiat tarafından yönetilmektedir. Bu yönü ile Kâmil Tabiat, bedenine ne içindedir ne de dışındadır.

Kâmil Tabiat'ın bir başka özelliği ise, manevî bir baba olarak algılanmasıdır. Yani bu ruh, müdebbir³⁷ melekler gibi insanları çekip çevirmede ve onları manevî olarak eğitmektedir. Eğer bir benzetme yapmak gerekirse Kâmil Tabiat bir öğretmene benzetilebilir. Nasıl ki bir çocuğun yetişmesinde, onun nesebî bir babası yanında bir de öğretmeni olması gerekirse, işte Kâmil Tabiat da bu öğretmen gibidir. Ancak her insanın bir Kâmil Tabiat'ı değil, tüm insanlığın bir tek Kâmil Tabiat'ı vardır.

Hakîm Muhammed'e göre Kâmil Tabiat ile irtibata geçme imkanı bulunmaktadır. Bunun için bir takım şartlar gerekmektedir. Önce iç ve dış temizlik elde edilmeli, daha sonra da Kâmil Tabiat'ın hoşuna giden sözler söylenmelidir. İşte, metinde bahsettiğimiz

³⁶ Ahmed Hamdi Şirvanî, **Makaletü'l- Urefâ fi Mesâilî'l-Hükemâ**, İstanbul, 1285, 4 vd.

³⁷ Müdebbir kelimesi, felsefede biraz farklı bir anlamda kullanılmaktadır. Özellikle İsrakî filozoflar, müessir ve müdebbir olmak üzere iki tür varlıktan bahsetmektedirler. Müessir varlıklar, başka varlıkların meydana gelmesinde etken olan varlıklardır. Bu anlamda ilk müessir varlık Allah'tır. Ancak, Akıllar da müessir durumundadırlar. Çünkü, kendileri bir üst müessir tarafından varlığa getirilirken, aynı zamanda bir alt basamaktaki varlığın da müessiri durumundadırlar. Bunlara İsrakî felsefede Tuli Akıllar adı verilir. Bir de Müdebbir varlıklar vardır ki, bunlar da, müessir varlıklar tarafından vücuda getirilmiş varlıklarını idare eden, yöneten ve koruyan varlıklardır. Bunlara da arzî akıllar denilmektedir. İşte Kâmil Tabiat bu ikinci gruba girmektedir.

bu altı yabancı isim, Kâmil Tabiat ile irtibata geçebilmek için bir vasıta görevi görmektedir. Çünkü bu kelimelerin, Kâmil Tabiat ile emrî ve hikemî açıdan bir bağlantısı bulunmaktadır. Bu isimler söylendiği zaman Kâmil Tabiat, istenilen her şeyi vermeye hazır bir hale gelmektedir. Nasıl ki Allah'a dua ederken, önce Allah'ı güzel isim ve sıfatlarla tavsif edip, sonra onun dostlarının ismini de zikrederek dilekte bulunuyor isek, veya belli bir makamda bulunan birisini, bir isteğimizi yerine getirmesi için, taltif ediyor isek, Kâmil Tabiat için de aynı şeyi yapmalıyız. Çünkü o da güzel isimlerle vasıflanmaktan hoşlanmaktadır. Bu durum Tasavvuf'taki "İstihdâm-ı İsmullah" terimi ile benzerlik göstermektedir. Çünkü Tasavvuf'ta da, Allah'ın bazı isimlerini kullanarak, eşyada tasarrufta bulunmak için ruhî bir güç oluşturulacağına inanılmaktadır³⁸.

Bu şekilde, bir varlıktan istekte bulunma ve onu bu isteği yerine getirmeye mecbur etme, diyebileceğimiz bu tür davranışlara, daha önce de söylediğimiz gibi farklı isimler verilmektedir. Ancak bu isteklerden, dinen yasak olmayan şeylerin istenmesine azîmet denilmektedir. Çünkü bir çok filozof ve tasavvufçu, azîmetin gerekliliğine inanmakta ve yazmış oldukları bazı eserler, kendileri tarafından olmasa bile başkaları tarafından "azîmet" olarak adlandırılmaktadır. Biraz önce de belirttiğimiz gibi, Seyyid Hakîm Muhammed, Sühreverdî'ye ait olduğunu iddia ettiği bir esere "azîmet" ismini vermektedir.

Kâmil Tabiat'tan, bu şekilde istekte bulunanlara, uykuda veya uyku ile uyanıklık arası bir halde, bilgi ve marifet verilmeye başlar. Çünkü bu durumlarda, beden dinlenmekte ve bedene ait organlar işlememektedir. Yani ruh, artık bedeni idare etme işi ile uğraşmamakta ve Kâmil Tabiat'tan gelecek olan her türlü bilgiyi almaya müsait bir hale gelmektedir.

³⁸ Ethem Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, 404.

KAYNAKLAR

- CEBECİOĞLU, Ethem, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Ankara, 1997.
- CORBİN, Henry, **İslâm Felsefesi Tarihi**, çev. Hüseyin Hatemi, İstanbul, 1994.
- İBN HALDUN, **Mukaddime**, C. I, çev. Zakir Kadiri Ugan, İstanbul, 1990.
- İBN NEDİM, **el-Fihrist**, Beyrut, 1410-1994.
- KATİP ÇELEBİ, **Keşfu'z-Zunûn**, C.II, Beyrut, 1402-1982.
- KEBİRİZADE, Ahmed Mahfî, **el-Muhtasar fî Beyani Tıbai't-Tâmm**, (Milli Kütüphane, no: 2145, 19b-21b.).
- Min Kitabi Gayeti'l-Hakîm li Tıbai't-Tammi'l-Halume**, (yazarı belli değil), (Milli Kütüphane, no: 3146, v. 10b-13a.).
- NASR, S. Hüseyin, **İslâm'da Düşünce ve Hayat**, çev.Fatih Tatlılıoğlu, İstanbul, 1988.
- RAZİ, Fahreddin, **el-Metalibu'l-Âliye**, C.VII, tah. Ahmed Hicazî es-Seka, Beyrut-Lübnan, 1407-1987.
- SİDDİKÎ, Selimüzzaman – Mehdihassan, S., **Simya ve Kimya**, çev. Ahmet Ünal, (İslâm Düşüncesi Tarihi, C. IV, edit. M. M. Şerif, İstanbul, 1991 içinde).
- SÜHREVERDÎ, Şihabeddin, **el-Meşarî ve'l-Mutarahat** (Mecmua fi'l-Hikmeti'l-İlahiyye, haz. Henry Corbin, İstanbul, 1945 içinde).
- ŞİRVANÎ, Ahmed Hamdi, **Makaletü'l- Urefâ fî Mesâili'l-Hükemâ**, İstanbul, 1285.
- TAFTA ZANÎ, Sadeddin, **Şerhu'l-Makâsıd**, C.III, Beyrut, 1409-1989.
- TAŞKÖPRÜLÜZADE, **Mevzuatu'l-Ulum**, trc. Kemaleddin Mehmed Efendi, Dersaadet, 1313.
- ULUDAĞ, Süleyman, “**Beyzâ**”, D.İ.A, VI, İstanbul, 1992.
- WIEDEMANN, E, “**Mecritî**”, İ.A. VII, Eskişehir, 1997.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Firat University Journal of Social Science
Cilt: 13, Sayı: 2, Sayfa: 267-278, ELAZIĞ-2003

ELAZIĞ'DA YAŞAYAN SÜRYANİLERDE DÜĞÜN İLE İLGİLİ İNANIŞLAR VE UYGULAMALAR

*The Beliefs and Practices About the Marriage Ceremony of the Assyrians in
Elazığ.*

Sami KILIÇ

Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilim Dalı, Elazığ
skilic1@firat.edu.tr

Özet

Bu çalışma, Elazığ'da yaşayan Süryanilerin düğün ile ilgili inanış ve uygulamalarını içermektedir. Her toplumda evlenme, bağlı bulunulan kültür tipinin kural ve kalıplarına uyularak gerçekleştirilen bir olaydır. Elazığ'da yaşayan Süryanilerin evlenme törenleri de dini ve kültürel uygulamalardan oluşmaktadır. Dini uygulamaları Hıristiyanlığın kutsal kitabındaki bazı ayetlere dayanan Elazığ'daki Süryanilerin düğünle ilgili inanışlarının kültürel boyutunda, yüz yıllarca Türklerle birlikte yaşamalarından dolayı pek çok noktada Türk kültürünün tesiri görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Elazığ, Süryani, Düğün-Nikah.

Abstract

This study includes the marriage ceremony of the Assyrians who live in Elazığ. In every society the marriage ceremony is a fact which is based on its cultural rules of ways. The marriage ceremony of Assyrians of in Elazığ also consists of religious and cultural applications. The Assyrians of Elazığ whose religious applications consist of some of the verses of the Christian's Holy Book were affected greatly by the Turkish culture in several ways as they have lived with Turks for many centuries.

Key Words: Elazığ, Assyrian, Marriage Ceremony-Engagement.

GİRİŞ

İnsan hayatının önemli geçiş dönemlerinden birisi olan evlenme, milletlerin çoğalması ve devamını sağlayan aileyi oluşturması bakımından önem taşımaktadır. Bu öneminden dolayı her toplumda evlenme merasimi, bağlı bulunduğu kültür tipinin kurallarına göre yerine getirilmesi gerekli olan dini ve örfi bir takım uygulamalar çerçevesinde yapılmaktadır.

Biz bu çalışmada, asırlardır Müslüman Türklerle birlikte yaşayan Elazığ'daki Süryanilerin¹ düğün adetlerini dini ve kültürel yönleriyle ortaya koymaya çalışacağız.

Diğer Hristiyan mezheplerinde olduğu gibi Süryanilerde de evlenmenin dini temeli, Kitab-ı Mukaddes'teki Pavlos'un şu sözlerine dayanmaktadır: "Adam için kadına dokunmamak iyidir. Fakat zinadan dolayı herkesin bir karısı olsun, ve her kadının kendi kocası olsun". "...Ve mukaddes olsun diye, onun uğruna kendisini teslim edip kiliseyi sevdiği gibi, karılarınızı sevin. Böylece kocalar kendi karılarını kendi bedenleri gibi sevmeğe borçludurlar. Kendi karısını seven kendini sever; çünkü kimse hiç bir vakit kendi bedeninden nefret etmemiştir; fakat kendi bedeninin azası olduğu için, Mesih kiliseyi beslediği ve kayırdığı gibi, onu besler ve kayırır. « Bunun için adam babasını ve anasını bırakacak, ve karısına yapışacaktır, ve ikisi bir beden olacaklardır.» Bu sır büyüktür;..."².

A- DÜĞÜN ÖNCESİ ADETLER

Elazığ'da yaşayan Süryanilerde evlenecek olan erkeğin her şeyden önce askerliğini yapmış ve iş sahibi olması gerekmektedir. Erkekler için evlenme yaşı önceki yıllarda 18 iken günümüzde genel olarak 22-25 yaşları arasındadır. Kızlar için evlenme yaşı önceleri 16 iken günümüzde en az 18'dir. Evlenilecek olan kızın en az lise mezunu olması, zihinsel ve bedensel olarak özürsüz olması, ailesinin ve kendisinin dürüst, ahlaklı,

¹ Günümüzde Elazığ'da yaşayan Süryaniler altı aile olup toplam nüfusları on altı civarındadır. Kilise teşkilatı olarak İstanbul metropolitliğine bağlı olan Elazığ'daki Süryanilerin dini ibadetlerini yerine getirmeleri için şehirde iki faal kiliseleri bulunmaktadır. Bunlardan birisi Harput'taki Meryem Ana kilisesi diğeri ise şehir merkezindeki Elazığ Süryani Kadim Kilisesidir. Şehir merkezindeki kilisenin diğeri bir ismi Mar Cerciş kilisesidir. Bu iki kilisedeki dini ayinler, bir peder ve üç diyakos tarafından yaptırılmaktadır. Diyakoslar ayinde pederin yardımcılarıdır. Bunlardan birisi incil-i şemmas, biri afodyahonu ve diğeri horuyo'dur. Rütbe bakımından en üstünü incil-i şemmas, ondan sonra afidyahonu en düşüğü de horuyo'dur. Bunlardan başka çocuklardan oluşan ve kilisede ilahi söyleyen bir gurup daha vardır ki bunlara zamronu denilmektedir. Ayin esnasında kadınlar, pederin ve diyakosların bulunduğu mezbah ismi verilen yere çıkamazlar ve erkeklerin arkasında otururlar. Bu çalışmamızdaki veriler, Elazığ'da yaşamakta olan Süryani cemaatine mensup kişiler ile bizzat mülakat yapılarak elde edilmiştir.

² **Kitab-ı Mukaddes**, Pavlosun Korintoslulara I. Mektubu, 7: 1-2; Pavlosun Efesoslulara Mektubu, 5:27-32. Ayrıca Hristiyanlıktaki evlilikle ilgili geniş bilgi için bkz, Ali Erbaş, **Hristiyan Ayinleri**, İstanbul 1998, s.209-222.

namuslu ve vaftiz olması şartları aranmaktadır. Ayrıca evlenilecek kızın amca, dayı, hala ve teyze kızı gibi yakın akraba olmaması gerekmektedir. Zira bunlar öz kardeş gibi kabul edildiğinden, onlarla evlenilmesi kız kardeşle evlenmek olarak telakki edilmektedir³.

Evlenme çağına gelip de evlenemeyen erkek ve kızlar Pazar günü Harput'taki Meryem Ana kilisesine⁴ giderler, *kahine*⁵ kendilerini okuturlar ve kilisede ekmek dağıtırlar. Bu uygulamalardan sonra da kismetleri açılmamışsa mucizevi olduğuna inandıkları Mardin'deki Deyrulzafaran⁶ ve Mityat'taki Deyrulumur⁷ manastırlarına gidip oradaki azizlerin mezarlarını ziyaret ederler⁸.

1-Kız İsteme ve Söz Kesme

Elazığ'da yaşayan Süryanilerde kız isteme, oğlanın evlenme isteğini annesine bildirmesiyle başlar. Annenin durumu uygun bir ortamda babaya bildirmesi üzerine,

³ İshak Tanoğlu, 1955 Elazığ doğumlu, üniversite mezunu, dış hekimi.

⁴ Harput'taki iç kalenin sur duvarları altında bulunan Meryem Ana kilisesinin diğer isimleri Kızıl kilise, Merşemuni kilisesi, Beni Bauth manastırı, Yakubi kilisesi ve Süryani kilisesidir. Kaynaklarda Harput kalesinden daha eski bir yapı olduğu edilen kilisenin M.S. 179 yılında inşa edildiği iddia edilmektedir. Süryaniler tarafından mucizevi bir kilise olarak kabul edilen Meryem Ana kilisesi, çeşitli tarihlerde tamirat görmüş ve en son 1999 yılında restore edilerek tekrar ibadete açılmıştır. Bkz., Ertuğrul Danık, **Ortaçağ'da Harput**, Ankara 2001, s. 25; Ahmet Aksın, **19.Yüzyılda Harput**, Elazığ 1999, s. 146, İshak Tanoğlu, "Meryem Ana Kilisemiz", **Mesih ile 2000**, Elazığ 2002, s. 12.

⁵ Kahin, doğaüstü yollardan gizli, bilinmeyen şeyleri, geleceği bilme iddiasında bulunan kimse anlamına gelmektedir (Bkz., **Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük C.II**, Ankara 1998, s.1157). Fakat Süryaniler bu kelimeyi din adamı anlamında kullanmaktadır.

⁶ Mardin il merkezinin 5 km doğusunda bulunan Deyrulzafaran Manastırı IV. yüzyılın sonlarında yapılmıştır. Manastır, Kadim Süryanilerin önemli patriklik merkezlerinden birisidir. Manastır tarihi süreç içerisinde beş isimle anılmıştır. Bunlar, Douğunun tanınmış müjdecilerinden Mar Avegin'in ve on azizin mezarlarının buraya taşınmasından dolayı Mar Avegin Manastırı; Mar Avegin'in şakirtlerinden Mar İşlemon'un adına izafeten Mar İşlemon Manastırı; Süryani episkoposlarından Mar Hananya'nın manastırı tamir ettirdiğinden dolayı M.S. 493-518 yılları arası ve sonrasında Mar Hananya Manastırı; Mardin Metropoliti Yuhanna'nın (1125-1169) tavsiyesi üzerine on iki bin azizin mezarı manastırda toplandığı için Oniki Bin Azizler Manastırı; Manastır, etrafında yetişen zafaran bitkisinin hasılatı ile yapıldığında ve rahiplerin meskeni anlamında Deyru kelimesinin birleşmesiyle Deyruzzafaran Manastırıdır. Manastır 1293-1934 tarihleri arasında Kadim Süryanilerin patriklik merkezi olmuştur. Bkz., Ekrem Sarıkçıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, Isparta 2002, s.379-380; Aziz Günel **Türk Süryaniler Tarihi**, Diyarbakır 1970, s.243-244 ; Aziz Koloman, **Ortadoğu'da Süryanilik**, Ankara 1991, s.87.

⁷ Midyat ilçesinin 25 km doğusun Kartmin Köyü yakınlarında bulunan Deyrulumur Manastırı, Turabidin(Mıdyat-Nusaybin) bölgesindeki Süryani Kadim manastırlarının en ünlülerinden birisidir. Manastır 397'de Mar Şamuel ile Mar Şemun tarafından yaptırılmıştır. Manastır tarihi süreç içerisinde dört isimle anılmaktadı. Bunlar, kurucularının isimlerine izafeten Mar Şamuel ve Mar Şamun Manastırı; Kartmin köyüne yakın oluşundan dolayı Kartmin Manastırı; bir çok rahibin ibadet yeri olduğundan rahiplerin meskeni anlamında Deyrulumur Manastırı; 667 yılında manastırın metropolitliğini yapmış olan Mar Gabriel'in ismine izafeten Mar Gabriel Manastırıdır. Manastır, 615'den 1049'a kadar Turabidin Metropolitlik merkezi olmuş ve bu sıfatını 1915'e kadar korumuştur. Günümüzde ise manastırda bir müdür, yaklaşık 30 din adamı ve 30 orta ve lise öğrencisi bulunmaktadır. Bkz., Aziz Günel, **a.g.e.**, s.253-255 ; Aziz Koloman, **a.g.e.**, s.105-106.

⁸ Naime Tanoğlu, 1928 Elazığ doğumlu, İlkokul mezunu, ev hanımı.

oğlanın evlenmek istediği kız ve ailesi araştırılır. Günümüzde aileler birbirini tanıdığı için araştırma yapmaya gerek görülmemektedir. Baba, kızı uygun gördükten sonra kız tarafına dönürcülüğe gelineceği bildirilir⁹. Bunun üzerine kızın annesi kızı niyetini sorar, o da annesine düşüncesini açıkça söyler. Kızın oğlanla evlenmeye niyeti yok ise kız tarafı, "Müsait değiliz, kızımız daha küçük, evlenmeye henüz kendisini hazır hissetmiyor" gibi mazeretlerle oğlan tarafının dönürcülüğe gelme teklifi geri çevrilir. Bu kızın gönlünün olmadığı anlamına geldiğinden,¹⁰ oğlan tarafı dönürcülüğe gitmez. Beşik kertmesi uygulaması görülmeyen Süryanilerde, kızın gönlü yoksa babası zorla evlendirmez. Zira Süryani inancına göre, evlenen çiftler zina ve sağlık problemi dışında sebep ne olursa olsun - diğer Hıristiyan mezheplerinde olduğu gibi - boşanamaz¹¹. Bu nedenle kızın rızası önemlidir.

Oğlan tarafı kız evinden dönürcülüğe gelmek için olumlu cevap alırsa, kararlaştırılan tarihin akşamı oğlanın babası, annesi, dedesi, ninesi, amcası gibi yakın akrabalar ve kız evi tarafından saygı gösterilen birisi ile beraber kız istemeye gidilir. Dönürcülükte, kız tarafının ikramları yenildikten ve bir müddet sohbet edildikten sonra aile büyüklerinden biri veya hatırı sayılır kişi "Allah'ın emriyle oğlumuzu kızımızı istiyoruz" ifadesiyle kızı babasından ister. Kızın babası isterse bu ilk istemede kızı verebilir. Çünkü kız tarafının dönürcülüğe gelmeleri için haber göndermeleri aynı zamanda kızı vereceklerinin bir işaretidir. Bununla birlikte genelde kızın babası, oğlan tarafından akrabalarına da danışmak üzere belli bir süre ister. Kızın babası akrabalarına danışıp onların da rızasını aldığı anda, kadınlar aracılığı ile oğlanın ailesine tekrar kızı istemeye gelmeleri için haber gönderilir. Oğlan tarafı ilk seferde olduğu gibi yakın akrabalarla kız istemeye gelir. Kızın babası kızı verdiğini ifade ettiğinde oğlanın annesi veya ninesi kızı altın yüzük, maddi imkanlarına göre kolye, bilezik gibi takı takarlar. Buna *beh bağlama* denilmektedir¹². *Beh* bağlanması söz kesme anlamına gelmektedir.

⁹ İskender Tanoğlu, 1949 Elazığ doğumlu, Üniversite mezunu, diş hekimi.

¹⁰ Mari Kayar, 1924 Elazığ doğumlu, İlkokul mezunu, ev hanımı.

¹¹ Süryanilerde zina haricinde boşanmanın yasak olması, Kitab-ı Mukaddesde'ki Hz. İsa'nın şu ifadelerine dayandırılmaktadır: "Ferisiler geldiler, ve onu deneyerek: Adama karısını boşamak caiz mi? diye kendisinden sordular. O da cevap verip onlara dedi: Musa size ne emretti? Onlar da dedi: Musa bir boş kağıdı yazmağa ve kadını boşamağa müsaade etmiştir. Fakat İsa onlara dedi: Yüreklerinizin katılığından dolayı size bu emri yazdı. Fakat hilkatın başlangıcından Allah onları erkek ve dişi yarattı. Bunun için bir adam babasını anasını bırakacak, karısına yapışacaktır; ikisi de bir beden olacaktır; şöyle ki, onlar artık iki değil fakat bir bedendirler. İmdi, Allah'ın birleştirdiğini insan ayırmasın. Şakirtler evde bunun için yine kendisine sordular. Onlara dedi: Kim karısını boşar, ve başkası ile evlenirse, ona karşı zina eder; ve kadın kocasını boşar ve başkası ile evlenirse, zina eder." Bkz., **Kitab-ı Mukaddes**, Markos, 10: 2-12; Ali Erbaş, **a.g.e.**, s.214.

¹² Naime Tanoğlu.

Beh bağlama, nişan ve düğünde takılacak takılar hususunda kız tarafının oğlan evine bir zorlaması veya pazarlığı söz konusu değildir. Oğlan tarafı maddi imkanları ölçüsünde takı takar. Kız tarafı söz kesme veya nişandan vazgeçerse söz kesmede ve nişanda takılan takılar oğlan tarafına iade edilir. Oğlan tarafı vazgeçerse iade edilmez¹³.

2- Nişan

Nişanı kız tarafı yapacağından dolayı *beh* bağlandıktan sonra kızın ailesi kendi aralarında toplanıp nişan tarihini kararlaştırırlar. Bir kaç gün sonra oğlan evi büyüklerinden bir kişi, kız evine gelip kızın dedesinden veya babasından nişan tarihini öğrenir¹⁴.

Nişan merasimi önceden kız evinde yapılırken günümüzde düğün salonlarında yapılmaktadır. Kız evi nişana gelen davetliler için yemekli ve içkili bir sofraya hazırlar. Oğlan tarafı nişana gelirken davetlilere ikram edilecek içki ve şekerlemeyi getirir¹⁵.

Nişanda *kahin* de hazır bulunur. *Kahin* yüzüklere, elbiselere, kıza ve oğlana Süryanice dua ve bir ilahi söyler¹⁶. *Kahin*, çiftleri takdis ettikten sonra önce kıza sonra da oğlana yüzükleri takar¹⁷. Yüzükler takıldıktan sonra oğlan evinden bir erkek veya bayan oğlan tarafının hazırladığı takıları kıza takar. Ayrıca oğlanın ninesi veya amcasının karısı gelin kıza bir altın takar. Nişana davet edilen davetliler takı takmazlar, onlar hediyelerini düğünde getirirler. Daha sonra içkiler kadehlere konur, oğlan ve kız evi birbirlerine hayırlı olsun diyerek içkilerini içerler ve eğlenirler. Nişandan sonra iki taraf düğün tarihini belirler. Nişan ile düğün arası fazla uzatılmaz. Bu dönemde çiftlerin birbirleri ile görüşmelerini kısıtlayıcı bir durum söz konusu değildir¹⁸.

¹³ Fırat Öterkuş, 1964 Elazığ doğumlu, Ortaokul mezunu, esnaf.

¹⁴ Afrim Tanoğlu, 1924 Elazığ doğumlu, İlkokul mezunu, diş teknisyeni.

¹⁵ Naime Tanoğlu.

¹⁶ Burada söylenen çok sayıda ilahi vardır. Afrim Tanoğlun'dan nakledilen Harput Meryem Ana Kilisesi ilahilerinden bir örnek şöyledir;

Bende bir vakt-i şebab idim	Kalbime hoş olanı ben	Ah can-u cismim
oldu harab		
Hüsnü kuvvete malik	Asla dırığ etmedim	Düştüm ben ahu zara
Servet-ü nimetle mümtaz	Sefahatla geçti ömrüm	Ağlarım ah
geçti fırsat		
Kılınıştı beni Halik	Mahşeri zikretmedim	Dönmez

geri ne çare

¹⁷ Musa Dağ, 1937 Midyat Doğumlu, okur-yazar, Elazığ Süryani Kadim Meryem Ana Kilisesi pederi.

¹⁸ Mari Kayar.

Resmi nikah olmadan dini nikah yaptırmayan Süryanilerde, Kıyam Bayramı'ndan¹⁹

sonraki kırk gün içinde dini nikahın kıyılması yasaktır. Dolayısıyla düğün tarihi belirlenirken bu hususa dikkat edilir²⁰.

B- DÜĞÜN ESNASINDA ADETLER

Elazığ'da yaşayan Süryanilerde düğüne davet, eskiden *okuyucu* denilen bir kadının davet edileceklerin evlerine gitmesi suretiyle yapılırken, günümüzde bu uygulama davetiye gönderilerek yapılmaktadır. Düğüne sadece Süryaniler değil Müslüman olan tanıdıklar da davet edilmektedir. Bu sebeple bir düğünde davetlilerin büyük çoğunluğunu Müslümanlar oluşturmaktadır²¹.

1- Kına Gecesi

Süryanilerde düğün merasimi Cuma akşamı kız evinde yapılan kına gecesi uygulamasıyla başlamaktadır. Kına gecesine oğlan evinin kadınları ve damat katılmaktadır. Geline ve diğer kadınlara yakılacak olan kına oğlan evinden getirilir. Oğlan tarafından olan gelinin sağdıç²², geline kına yakmadan önce avucuna bir çeyrek altın koyar. Şayet sağdıç altını vermezse gelin avucunu açmaz. Bundan sonra sağdıç, gelinden başlayarak kına gecesine gelen kadınlara ve orada hazır olan damada kına yakar. Geline ve diğerlerine kına yakılırken Çayda Çıra türküsü söylenir²³. Kına gecesi kız evinde

¹⁹ Bu bayrama Paskalya Bayramı da denilmektedir. Bu bayram, Hz. İsa'nın çarmıha gerildikten üç gün sonra tekrar dirilmesi anısına düzenlendiği için Hıristiyanların en eski ve en büyük bayramlarından birisidir. Süryaniler bu bayramı mart ile nisan ayları içerisinde kutlarlar. Yani 21 Mart'tan sonra ilk oluşan dolunaydan sonraki ilk Pazar günü kutlanır. Bu ise 21 mart ile 25 Nisan arasında bir güne denk gelebilir. Bayram kutlaması Pazar günü kilisede yapılan ayinle başlar. Ayinin bitiminde kilisede çörek ve kırmızı renge boyanmış yumurta dağıtılır. Yumurta öldü sanılan Hz. İsa'yı, kırmızı rengi çarmıhta akan Hz. İsa'nın kanını, çörek de Hz. İsa'nın bedenini sembolize etmektedir. Süryanilerde bu bayramdan sonraki kırk gün içinde nikah kıyılmamasının nedeni, Hristiyan inancına göre, Hz. İsa kıyam ettikten sonra kırk gün havarilerle birlikte olmasındandır. Bkz., Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, **Dinler Tarihi**, Ankara 1997, s.276,295; Mustafa Ünal, **Evensel Dinlerde Kutsal Zamanlar Takvimler, Dini Gün, Bayram ve Törenler**, Kayseri 2000, s.167-179; Şinasi Gündüz, **Din ve İnanç Sözlüğü**, Konya 1998, s.105; İshak Tanoğlu.

²⁰ İshak Tanoğlu

²¹ Afrim Tanoğlu.

²² Genelde gelinin sağdıçlığını –zorunlu olmamakla birlikte- damadın kirvesinin hanımı yapmaktadır. Afrim Tanoğlu

²³ Bu türkünün sözleri şöyledir;

Çayda çıra yanıyor	Çayda çiralar yine
Humar göz oyamıyor	Yandılar döne döne
Fitil çift yara bir	Bahtılı cıra seni
Nasıl can dayanır	Ayda yılda bir güne

damat haricinde erkek bulunmaz. Kına yakıldıktan sonra kadınlar kendi arasında eğlenirler²⁴.

2- Damat Hamamı

Damat ve arkadaşları Cumartesi akşamı genellikle Harput'ta bulunan Cimşit hamamında damat hamamı yaparlar. Bunun için oğlan evi tarafından önceden hamam kapatılır ve hamama yiyecek, içki, banyodan sonra damada atmak için otuz kadar yumurta ve çalgıcı getirilir. Hamamda damat ve arkadaşları yemeklerini yiyip, içkilerini içerek müzik eşliğinde eğlenirler. Eğlenceden sonra damat yıkanır. Damat yıkandıktan sonra, arkadaşları yanlarında getirdikleri yumurtaları damada atarlar ve damat tekrar yıkanır. Bu işlem üç defa tekrarlanır²⁵.

3- Dini Nikah ve Düğün

Süryanilere göre resmi nikah yaptırmayan çiftlere kilisede dini nikah yapılmaz. Dini nikah Pazar günü kilisede yapılır. Gelin baba evinden dini nikah için kiliseye getirilmeden önce, evde erkek kardeşi beline kırmızı bir kuşak bağlar. Bu gelinin temiz ve bakire olduğunun işaretidir. Gelin baba evinden ayrılacağı sırada Gelin Havası melodisi²⁶ çalınır. Gelin babasının, annesinin ve akrabalarının ellerini öper. Babası ve annesi evden çıkmadan önce geline "iyi adını duyayım " diyerek nasihatte bulunurlar. Kız evi gelinle birlikte toplu halde nikah için kiliseye gelirler ve kızın babası damada gelini teslim eder²⁷. Bu da Süryanilerde oğlan evinin kız evine gelerek gelin alma adeti bulunmadığını gösterir.

Çayda çıra yüz çıra	Çayda çıra geline
Yanıyor sıra sıra	Kına yakın eline
Yarım keklik ben doğan	Nazar değmeye sakın
Everin adı sıra	Has bahçenin gülüne

Çayda çıra yakarım	Çayda çıram var
Yar yoluna bakarım	Gizli yaralarım var
Bir yüz görümlüğüne	Alem al yeşil giymiş
Beşibirlik takarım	Benim karalarım var

Bkz., Fikret Memişoğlu, **Harput Halk Bilgileri**, Elazığ 1995, s.252.

²⁴ Naime Tanoğlu.

²⁵ İskender Tanoğlu.

²⁶ Bu türkünün sözleri bulunmamaktadır.

²⁷ Mari Kayar.

Nikah esnasında gelin ve damat ayakta durur ve başlarına birer tane altından, gümüşten veya bakırdan yapılmış ve kırmızı kurdele bağlanmış taç takılır²⁸. Taç takılması, gelin ve damat için yeni bir hayatın başlangıcını, tacın üzerindeki kırmızı kurdele ise çiftlerin masumiyetini temsil etmektedir. Kahin nikaha başlamadan çiftlerin ellerini bağlar ya da gelinin yüzüğünü damada, damadın yüzüğünü de geline takarak parmaklarını birbirine geçirir. Nikah töreni bittiğinde ise ellerini çözer veya değiştirmiş olduğu yüzükleri tekrar çiftlere takar. Nikahın başında çiftlerin ellerinin bağlanması veya yüzüklerinin değiştirilmesi iki beden bir olmasını temsil etmektedir²⁹. Nikah esnasında damadın sağdıcı çiftlerin yanlarında haç tutar. Damadın sağdıçlığını ise genellikle damadın *kirvesi* yapmaktadır³⁰.

Süryanilerde nikah töreni uzun sürmektedir. *Kahin* nikahta Matta veya Yuhanna İncillerinden parçalar okur. *Kahin* nikah esnasında gelin ve damadın başlarını birbirlerine dokundurduğunda hangisi önce davranırsa diğerinin ayağına basar. Bu esnada kilisede hazır bulunanlar zılgıt çalarlar. Nikahın bu safhasında çiftlerden birinin diğerinin ayağına basması, ilk ayağa basanın evde sözünün geçeceği anlamına gelmektedir. Kilisede nikah merasimi bittikten sonra davetliler gelin ve damada hediyelerini takarlar. Bu hediyeler genellikle altın ve para cinsindedir. Kilisede yapılan dini nikaha Müslüman bazı komşu ve samimi arkadaşlardan da katılanlar olmaktadır³¹.

Kilisede nikah töreni tamamlandıktan sonra kız evi ve yakın akrabaları oğlan evine giderler. Gelin oğlan evine geldiğinde, eve girmeden önce bir koyun postu üzerinden yürütülür ve bir tahta kaşık kırılır. Gelinin post üzerinden yürütülmesi huyunun post gibi yumuşak olması için, tahta kaşık kırılması belayı uzaklaştırması ve eve uğurlu gelmesi içindir³².

Pazar günü akşamı oğlan evinde yemekli, içkili ve müzikli eğlence düzenlenir. Bir bakıma esas düğün bu akşam yapılmaktadır. Eğlence arasında, kiliseye gelmeyen Müslüman davetliler için takı merasimi yapılır³³.

Eğlence bitip davetliler dağıldıktan sonra gelin ve damat, oğlan evinde gerdeğe

²⁸ Fırat Öterkuş.

²⁹ Musa Dağ; Afrim Tanoğlu.

³⁰ Diğer Süryaniler gibi Elazığda yaşayan Süryaniler de Tanrı'nın insanda ne fazla ne de eksik bir uzuv yaratmadığını ileri sürerek sünnet olmayı reddederler. Türk kültüründe sünnet esnasında çocuğu tutan kişi kirve denilirken, Süryanilerde vaftiz esnasında kız çocuğunu tutana *vaftiz anne*, erkek çocuğunu tutana *vaftiz baba* denildiği gibi *kirve* de denilmektedir. Günay Tümer -Abdurrahman Küçük, **a.g.e.**, s.306; Afrim Tanoğlu.

³¹ Musa Dağ; Afrim Tanoğlu.

³² Naime Tanoğlu.

³³ İskender Tanoğlu.

girer. Gerdekte damat geline yüz görümlüğü için bir altın bilezik veya kolye gibi takı takar³⁴.

C- DÜĞÜN SONRASI HALK İNANIŞLARI

1- Düğün Sonrası İlk Sabah

Süryanilerde gelinin bakire olması önemlidir. Bu nedenle gerdekten sonraki ilk sabah damadın *kirvesinin* hanımı, gelinin kız olup olmadığını inceler. Kapıda bekleyen kirve erkeklere, hanımı da kadınlara haberi uygun bir dille bildirir³⁵. Gelin bakire çıktığında damadın annesinin elini öper, o da geline bir altın takı takar. Buna yüz açımı denilmektedir. Diğer taraftan oğlan evi kız evine bir kadın aracılığı ile kızlarının temiz ve bakire olduğu anlamına gelen *kırmızı bir elma* ve *gözünüz aydın* haberi gönderir. Bunun üzerine kız evi de oğlan evine bir tepsi baklava gönderir. Şayet gelin bakire çıkmaz ise ailesine gönderilir³⁶.

İlk gün öğleden sonra, oğlan evine kız evinin yakın akrabaları da çağrılarak yüz görümlüğü yapılır. Bu uygulamada damat damatlık elbisesini, gelin de gelinliğini giyerek bir masada oturur. Evde bulunan bir müzik aletinden çalınan müzik eşliğinde yemek yenir ve eğlenilir. Gelin ve damat genelde masada oturmakla birlikte aileler çiftleri bereket getirmesi için oynatırlar³⁷.

2- Gelin Gezdirme

Süryanilere göre yeni gelin evden ilk dışarı çıktığında, kocasıyla birlikte kiliseye gider. Kiliseden sonra damadın yakın akrabaları ziyaret edilir. Buna, *gelin gezdirme* denilmektedir. Gelin gezdirmede, ziyaret edilen akrabalar da damadın ailesini akşam yemeğine çağırırlar. Bu uygulama yaklaşık bir hafta sürmektedir. Böylelikle gelin dışarı çıkmaya başlar³⁸.

3- Gelin Hamamı

Elazığ'da yaşayan Süryanilerde gelin hamamı düğünden on beş gün sonra kadınlar arasında yapılmaktadır. Oğlan evi, önceden hamamın bir kısmını gelin hamamı için ayırır. Oğlan evi kadınları gelin hamamına gelirken yemek, meyve ve şerbet getirir. Gelin hamama girerken arkadaşlarından ikisi koluna girer ve diğer davetliler de arkada ellerinde mumlar olduğu halde zılgıt çalarlar. Hamama getirilen yiyecekler yenilip, şerbet içilirken bunlar hamamda bulunan diğer insanlara da dağıtılır. Burada çalgıcı yoktur,

³⁴ Fırat Öterkuş.

³⁵ İskender Tanoğlu.

³⁶ Naime Tanoğlu; İskender Tanoğlu.

³⁷ Mari Kayar.

³⁸ Naime Tanoğlu.

fakat gelin göbek taşı etrafında döndürülürken tef veya hamam taşı ile türkü söylenerek oynatılır³⁹.

4- Gelinin Ailedeki Konumu

Yeni evlenen gelinin, damadın babası ve erkek kardeşleri ile birlikte yemek yememe, konuşmama gibi yasaklayıcı uygulamaların bulunmadığı Süryani cemaatinde, evin reisi erkektir⁴⁰. Aile içinde kadın her hususta kocasına bağlı, erkek de Allah'a bağlı olarak kabul edilmektedir⁴¹.

Elazığ'daki Süryanilerin geleneklerine göre, yeni gelin, yanında kocası, kayın validesi veya tanıdık bir bayan olmadan tek başına -mecburi durumlar haricinde- dışarı çıkamaz. Bu uygulama gelin çocuk doğuruncaya kadar devam eder. Çocuk doğurmadan gelinin tek başına evden dışarı çıkması, geline değer verilmediği anlamına gelmektedir⁴².

5- Din Adamlarının Evlenmesi⁴³

Süryani kilisesine göre diyakos ve papaz grubunda olan din adamları evli olurlar. Bunlar bekar iken bu rütbeleri alamazlar ve hanımları öldüğünde tekrar evlenebilirler. Papaz sınıfında olan din adamları evli olabilir ancak hanımları öldükten sonra evlenemezler. Bunların hanımları da kocaları öldükten sonra evlenemez. Bu nedenle papazlık rütbesi verilecek olan din adamı karısının rızasını almak zorundadır. Bunun sebebi cemaatin manevi babası olması ve cemaatin de kendisine *baba* diye hitap etmesindedir. Dolayısıyla tekrar evlenmesi kendi kızlarından birisiyle evlenmiş gibi sayılmaktadır. Bu sınıfta olanlar bekarlığa güç yetiremeyip evlenmek istediklerinde, papazlık görevlerinden istifa etmeleri gerekmektedir. Manastırda Rahip olan din adamları evlenmezler, hayatları boyunca bekar yaşarlar ve episkopos, metropolit ve patrik bunlardan seçilir. Ancak karısı ölmüş papaz bilgi ve ahlak bakımından uygun olursa

³⁹ Afrim Tanoğlu; Naime Tanoğlu.

⁴⁰ Süryanilerde aile reisinin erkek olmasının nedeni Kitab-ı Mukaddeste geçen şu ifadelerle dayandırılmaktadır: "Ey kadınlar, kendi kocalarınıza Rabbe tabi olur gibi tabi olun. Çünkü bedeniniz kurtarıcısı Mesih kilisenin başı olduğu gibi, erkek de kadının başıdır. Fakat Kilise Mesihe tabi olduğu gibi, kadınlar da böylece her şeyde kocalarına tabi olsunlar." Bkz., **Kitab-ı Mukaddes**, Pavlosun Efesoslulara Mektubu, 5:22-24.

⁴¹ İshak Tanoğlu.

⁴² Naime Tanoğlu.

⁴³ Süryani kilisesine göre, din adamları başlıca üç gruba ayrılmaktadır; a -Diyakosluk: Bu derecenin beş rütbesi vardır. Bunlar: Okuyucu, Mürennim, Mürettip(Afodyakno), Baş diyakos(İncili Şemmas), Arhedyakon (Başdiyakosların başkanı) b-Papazlık: Bu derecede iki rütbe vardır. Bunlar; Keşiş(Papaz), Horepiskopos(Başpapaz. Bunlar bekar ve diğer isimleri pederdir.) c-Episkoposluk: Bu derecede dört rütbe vardır. Bunlar; Episkopos, Metropolit, Mafıryan (Patrik Mülhaki), Patrik. Bkz., Aziz Günel, **a.g.e.**, s.309.

episkopos sınıfına geçebilir⁴⁴.

SONUÇ

Yaklaşık olarak bin yıldır iç-içe barış ortamında yaşayan Türkler ve Süryaniler arasındaki dostane ilişkilerin bir sonucu olarak, Elazığ'daki Süryaniler, sosyal hayatta Hıristiyan dininin gerekleri dışındaki hususlarda Türk örf ve adetlerini benimsemiş ve uygulamışlardır. Bunu en açık bir şekilde Süryanilerdeki düğün adetlerinde görmek mümkündür.

Elazığ'daki Süryanilerin, kilisede yapılan nikah merasimi, rızası olmadan babası tarafında kızın evlendirilmemesi, yakın akraba evliğinin olmaması, evlendikten sonra zina haricinde boşanmanın olmaması gibi Kıtâb-ı Mukaddes ayetlerine dayanan uygulamaların dışında, dünürçülüğe gitme, nişanlanma, düğüne davet biçimi, kına gecesi, düğünde yemek verilmesi ve takı takılması, yüz görümlüğü ve gelin gezdirme gibi merasimler sadece Elazığ'da değil Anadolu'nun her bölgesindeki Türklerde görülen uygulamalardır. Bu da kökü tarihin derinliklerine dayanan Türk-Süryani dostluğunun evlilik adetleriyle dışa yansıyan en güzel örneğini teşkil etmektedir.

⁴⁴ Aziz Gürel, **a.g.e.**, s.318; Musa Dağ.

KAYNAKLAR

A- KAYNAK ESERLER

AKSIN, Ahmet, **19.Yüzyılda Harput**, Elazığ 1999.

DANIK, Ertuğrul, **Ortaçağ'da Harput**, Ankara 2001.

ERBAŞ, Ali, **Hıristiyan Ayinleri**, İstanbul 1998.

GÜNDÜZ, Şinasi , **Din ve İnanç Sözlüğü**, Konya 1998.

GÜNEL, Aziz, **Türk Süryaniler Tarihi**, Diyarbakır 1970.

KİTAB-I MUDAKKES

KOLUMAN, Aziz, **Ortadoğu'da Süryanilik**, Ankara 1991.

MEMİŞOĞLU, Fikret, **Harput Halk Bilgileri**, Elazığ 1995.

SARIKÇIOĞLU, Ekrem, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, Isparta 2002.

TANOĞLU, İshak, “Meryem Ana Kilisemiz”, **Mesih ile 2000**, Elazığ 2002.

TÜMER, Günay - Abdurrahman KÜÇÜK, **Dinler Tarihi**, Ankara 1997.

Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük C.II, Ankara 1998.

ÜNAL, Mustafa, **Evensel Dinlerde Kutsal Zamanlar Takvimler, Dini Gün, Bayram ve Törenler**, Kayseri 2000.

B-KAYNAK KİŞİLER

DAĞ, Musa, 1937 Midyan doğumlu, okur-yazar, Elazığ Süryani Kadim Meryem Ana Kilisesi pederi.

KAYAR, Mari, 1924 Elazığ doğumlu, İlk Okul mezunu, ev hanımı.

ÖTERKUŞ, Fırat, 1964 Elazığ doğumlu, Orta Okul mezunu, esnaf.

TANOĞLU, Afrim, 1924 Elazığ doğumlu, İlkokul mezunu, diş teknisyeni.

TANOĞLU, İshak, 1955 Elazığ doğumlu, Üniversite mezunu, diş hekimi.

TANOĞLU, İskender, 1949 Elazığ doğumlu, Üniversite mezunu, diş hekimi.

TANOĞLU, Naime, 1928 Elazığ doğumlu, İlkokul mezunu, ev hanımı.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 13, Sayı: 2, Sayfa: 279-304, ELAZIĞ-2003

EKONOMİK YAPI VE SUÇ: BAZI ARAŞTIRMA BULGULARI ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

*Economical Structure And Crime: A General Evaluation On The Findings Of
Some Studies*

Zahir KIZMAZ

Zahir Kızmaz, Fırat Üniv. Fen-Edeb. Fak. Sosyoloji Bölümü, Elazığ

Özet

Suç araştırmaları, günümüz sosyal bilim çalışmalarını içerisinde önemli konular arasında yer almaktadır. Bu nedenle, özellikle gelişmiş ülkelerde suç araştırmaları ile ilgili zengin bir literatür oluşmuştur. Ülkemizde ise, suç ve suçluluk ile ilgili araştırmaların sayısı oldukça sınırlıdır. Bu araştırmanın amacını, gelişmiş ülkelerde ekonomik yapı ve suç ilişkisi üzerine gerçekleştirilmiş bazı araştırmaların ortaya koyduğu bulguların sunulması ve bu bulgular üzerine genel bir değerlendirilmenin yapılması oluşturmaktadır. Kısaca bu araştırma, ekonomik faktörleri çözümleme konusu yapan bazı çalışmaların ortaya koyduğu bulgulardan hareketle, ekonomik yapı - suç ilişkisini saptamaya yöneliktir. Burada ekonomik faktörlerden; işsizlik, yoksulluk ve görece yoksunluk unsurları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Suç, işsizlik, yoksulluk ve görece yoksunluk

Abstract

Crime researches have an important place among the issues of social studies at present time. Therefore, we can find abundant literature related to crime researches especially in developed countries. But in our country, the number of researches related to the crime and criminality is very limited. The purpose of this study is to present and make a general evaluation on the findings obtained from some researches on the relationship between the economical structure and criminality/crime in developed countries. Shortly, this study tries to determine if there is any relationship between economical structure and crime by taking into consideration some of the findings which have taken the economical factors as an analyzing subject. Here, economical factors as unemployment, poverty and relative deprivation have been dealt with.

Keywords: Crime, unemployment, poverty and relative deprivation

Giriş

Suç araştırmalarında; modernleşme, endüstrileşme, sosyal hareketlilik, kentleşme, aile yapısı, akran grubu, kültürel yapı, sosyalleşme biçimi, medeni durum, öğrenim düzeyi, din, yerleşim yeri, sınıfsal konum, işsizlik ve yoksulluk gibi çok sayıda değişkenin çözümleme unsuru olarak ele alındığı görülmektedir. Bu çalışmada, söz konusu suç faktörleri içerisinde ekonomik yapı ve suç ilişkisini konu edinen bazı araştırmaların ortaya koyduğu sonuçlar ele alınacak ve genel bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır.

İnsan davranışının belirlenmesinde, sosyo-kültürel ve demografik unsurların yanı sıra ekonomik unsurların da önemli derecede –bazen güçlü bir belirleyeni olarak- etkide bulunması, suç- ekonomi ilişkisinin araştırılmasının önemli bir gerekçesini oluşturmaktadır.

Ekonomik bir perspektiften suç olgusunun analizi, daha çok 1960’lı yıllardan sonra bir yoğunlaşma göstermektedir. Diğer bir deyişle, ekonomistlerin kriminoloji alanına yönelmeleri, özellikle 1960’lı yıllardan sonraya tekabül etmektedir. Bu tarihten önce ise, suçlular büyük ölçüde “normal olmayan” güdülere sahip, sapkın bireyler olarak nitelendirilmekteydi (Entorf ve Spengler; 2000: 75-76). Becker (1968)’in “Suç ve Ceza” konulu çalışması, bir anlamda suçun sistematik düzeyde ilk ekonomi kuramı olarak nitelendirilebilir. Aslında, suç olgusunun ekonomik koşullarla ilintili olabileceği varsayımı veya ekonomik faktörlerin önemine vurgu yapan araştırmaların tarihi, sosyal bilimlerde çok öncelere uzanmaktadır. Burada vurgulanan husus, büyük ölçüde sistematik ve bilimsel anlamda, ekonomistlerin suç olgusunu analiz etme çabalarının yeni olmasıdır.

Genel olarak bakıldığında; sosyolog ve ekonomistlerin suç ve ekonomik koşullar arasındaki ilişkiye büyük bir ilgi duydukları görülmektedir. Bu konuda çalışanlar içerisinde; Becker (1968), Block ve Heineke (1975), Bonger (1916), Brenner (1978), Cantor ve Land (1985), Cohen (1981), Cohen ve Felson (1979), Cohen ve Land (1987), Ehlirch (1973, 1975), Fox (1978), Hale ve Sabbagh (1991), Land v.d., Parker ve Horwitz (1986) sayılabilir (Bkz: Britt ve Chester, 1994: 99).

Ekonomistler ve sosyal bilimciler, suç ve ekonomik koşullar arasındaki olası ilişki ile ilgili olarak farklı açıklama modelleri geliştirmişlerdir. Bu açıklama biçimlerini genel olarak, iki kuram içinde formüle etmek mümkündür:

1- Motivasyon Teorisi: Bu teori, iktisadi durgunluk dönemlerinde, bireylerin meşru yollardan elde ettikleri gelir düzeylerinin düşmesi veya azalmasının, bireyi suç işlemeye yönelttiğini varsaymaktadır. Bu kurama göre; bireylerin yaşam standartlarının iyileştirilmesi veya muhafaza edilmesi istençlerinin engellenmesi durumunda, onların suça yönelmeleri daha kolaylaşmaktadır. Ayrıca bu kuramın diğer bir içerimi de, rasyonel tercih süreci ile ilgilidir. İşsiz bireylerin, suç eyleminden elde edebilecekleri kazanç beklentilerinin, hukuksal davranışı çığnemenin getireceği cezai sorumluluğa değer olarak görülmesi durumunda, suç işleme olasılığı daha da artmaktadır (Croall, 1998: 103- 104, Britt ve Chester, 1994: 100). Kısacası bu kuram, ekonomik durgunluk dönemlerinde tüketimin azalması ve işsizliğin artmasının sonucu olarak suç oranlarının bir yükselme eğilimi içine girdiğini öngörmektedir. Bu içerimi ile motivasyon teorisi, kötü ekonomik koşullar ile suç arasında pozitif bir ilişkiyi öngörmektedir.

2- Fırsat Teorisi: Bu teori ise, ekonomik büyüme dönemlerinde gerçekleşen gelirin ve dolaşıma giren mallardaki artışın, suç işleme fırsatını da artırdığını öngörmektedir. Bir anlamda; gelirin artması, dolaşıma giren malların da bollaşmasını birlikte getirecektir. Bu da, suç işleme fırsatını artıracaktır. Bu yönüyle fırsat teorisi, motivasyon teorisinin aksine, düşük ekonomik koşullarda suç oranlarının düşeceğini varsaymaktadır. Bu teorinin diğer bir özelliği de, suç olgusunu büyük ölçüde, “suç mağdurları” açısından ele almasıdır. Ekonomik durgunluk dönemlerinde, işlerini kaybeden bireylerin, zamanlarının önemli bir kısmını evde geçirmek durumunda kalmalarının; onların hem ev dışında bir suça maruz kalma ve hem de eve hırsız girme gibi herhangi bir suç eyleminin mağduru olma olasılığını veya riskini azaltmaktadır (Croall, 1998: 103- 104, Britt ve Chester, 1994: 100). Aslında bu iki kuram bile tek başına, suç ile iktisat ilişkisinin ne denli kompleks olduğunu göstermektedir. Çünkü, ekonomik göstergelerin hem olumlu ve hem de olumsuz olduğu her iki durumda da, söz konusu kuramlar suç oranlarında bir artışın gerçekleştiğini öngörmektedir.

Ekonomik yapı ve suç ilişkisi bağlamında yapılan araştırmalara bakıldığında genellikle; işsizlik, yoksulluk, yoksunluk/görece yoksulluk, piyasa koşulları ve enflasyon değerleri gibi ekonomik unsurların ele alındığı görülmektedir. Bu unsurların suç eylemi ile ilişkisinin nasıl bir görünüm sergilediğini araştırmak, suç araştırmalarında önemlidir. Ekonomik yapı-suç ilişkisini araştırma konusu olarak tespit eden bu araştırmada; işsizlik, yoksulluk,

görece yoksulluk gibi unsurların suç davranışı ile olan ilişkisini çeşitli yönlerden ele alan araştırmaların bulguları üzerine bir değerlendirme yapılacaktır.

Suç ve İşsizlik

İşsizlik ile suç arasındaki ilişkinin araştırılması, sosyolojik ve kriminolojik çalışmalarda önemli konuların başında gelmektedir. İşsizlik ve suç ilişkisi - özellikle şehir işsizliği - sosyal bilimcilerin uzun bir zamandır (yaklaşık olarak 30-35 yıl) üzerinde yoğun olarak kafa yordukları bir konu niteliğini taşımaktadır. Bu nedenle suç araştırmaları ile ilgili literatürlere bakıldığında; suç, işsizlik ve eşitsizlik arasındaki ilişkiyi saptamaya yönelik olarak gerçekleştirilen tartışmanın (Farrington v.d.,1986; Box, 1987; Field, 1990; Downes, 1993, 1998; Dickinson, 1994; Pyle ve Deadman, 1994; Wells, 1995; Coleman ve Moynihan, 1996; Hale, 1998; Witt v.d., 1999; Lucy, 2000) uzun bir süredir devam ettiği dikkat çekmektedir (Reiner, 2000:81).

“İşsizlik”, halihazırda çalıştığı işten çıkarılan veya herhangi bir işte çalışmak için iş arayıp da henüz herhangi bir işe giremeyenleri tanımlamaktadır. Bu nedenle işsizlik, bir ülkenin veya toplumun önemli ekonomik göstergelerinden birini oluşturmaktadır.

Suç ve işsizlik ilişkisi bağlamında yaygın kanaat, bu iki değişken arasında pozitif bir ilişkinin var olduğu yönündedir. Diğer bir ifadeyle, işsizliğin arttığı durum veya ortamlarda suç oranları da artmaktadır (Soroka ve Bryak, 1995: 262). Ancak, bu konu ile ilgili araştırma bulguları, işsizlik ve suçun kompleks bir biçimde birbirleriyle ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

İşsizlik faktörünün önemli bir suç nedeni olarak gözükmesini kuşkusuz haklı kılan bazı nedenler söz konusudur: Bunlardan ilkinin, işsizlik faktörünün bireyin toplumsal değer ve normlara olan bağlılığını çözücü yönde etki yaptığı şeklindeki yaklaşım oluşturmaktadır. İşsizliğin, bireylerin toplumsal norm ve değerlere olan bağlılık düzeylerini azaltmasının, onların sapkın tutum geliştirmelerinde etkili olabileceği düşünülmektedir. İşsizlik faktörünün suç işlemede etkili olabileceğini akla getiren diğer ikinci bir neden ise, söz konusu faktörün bireyde yoğun bir dışlanmışlık duygusunun ortaya çıkmasında etkili olmasıdır. İşsiz bir bireyin işsiz oluşunu; bir işe yaramadığı, güvenilir bulunmadığı, kendisine ihtiyaç duyulmadığı veya yeteneksiz görüldüğü şeklinde kendisine yönelik bir “suçluluk duyma” biçimi ile açıklama tutumu, o bireyde belirli düzeylerde psikolojik sorunlara yol açması mümkündür. Kelvin ve Jarret (1985), işsiz bir insanın “sosyal olarak başarısız” veya “ikinci sınıf vatandaş” olarak damgalandıklarını belirtir (Tsushima, 1996: 501). Bu bağlamda, stigmatize edildiğini

düşünen işsiz bireylerin, yasal unsurlara aykırı davranış geliştirmeleri daha da kolaylaşmaktadır. Çünkü etiketlenme veya dışlanmışlık duygusu, bireyde topluma ve yasal unsurlara karşı agresif bir tutum geliştirmede etkili olabilmektedir.

Gottfredson ve Hirschi, işsizlik ile suç arasında olası bir ilişkinin zihinsel olarak kurgulanmasını destekleyen beş nedenin olduğunu belirtmektedirler:

1- Herhangi bir işe sahip olma durumu, bireyin zamanı ve enerjisini almaktadır. Bu nedenle, çalışan birey suç davranışı ile meşgul olamaz.

2- Belirli bir işe sahip olma, para getirisi olan bir eylemdir. Bu durum, bireylerin suç işleme gereksinimini azaltmaktadır. Yani, meşru yollardan para kazanmanın tatmin edici düzeyde gerçekleşmesi durumunda, birey her hangi bir şey çalma gibi bir suç işlemeye gereksinim duymayacaktır.

3- İş, bireylere önemli düzeyde statü ve kendine güven duyma hissi kazandırmaktadır. Bu nedenle yasal süreçlerle belirli pozitif pozisyonlar elde eden bireyin, kendini illegal yollarla gerçekleştirme gereksinimi azalacaktır.

4- Herhangi bir işe sahip olan birey, suç işleme durumunda halihazırdaki işini/mesleğini de kaybetme riskine sahiptir. Bu risk, bireyi suç işlemekten alıkoymaktadır.

5- İş veya bir meslek sahibi olma, bireye sorumluluk, dakiklik/titizlik ve kendini önemseme (self-esteem) yönünde bir kişilik inşa etmesini sağlamaktadır (Gottfredson ve Hirschi, 1998: 163).

Bu faktörlerin yanı sıra; belirli bir işe sahip olan bireyler, işsiz olanlara kıyasla kendilerini daha fazla yasal unsurlara uyma zorunluluğunda hissederler. Bu durum, belirli bir işe sahip olmanın, bireyde bir sosyal kontrol unsuru olarak fonksiyon gördüğünü göstermektedir. Söz konusu bu nedenler, bir işe sahip olan bireyin suç eylemine niçin uzak durduğunu açıklarken, aynı zamanda da, işsiz bir bireyin suç işleme potansiyelini açıklamaktadır.

Bundan ayrı olarak işsizlik, bireylerin iş aramak için başka yerlere göç etmelerine yol açmaktadır. İşsizlik ile ilintili olarak gerçekleşen göçün bazı sonuçları olan değersel zayıflama, uyum sorunu, yabancılaşma, v.b nitelikte ortaya çıkan sorunlar, bireylerin suç işlemelerinde etkili olabilmektedir. Özellikle; bu yer değiştirme ile birlikte aile bağları ve enformel sosyal kontrol unsurları yıkılmakta veya zayıflamaktadır. İşsizlik, görüldüğü gibi, hem doğrudan ve hem de dolaylı olarak suça neden olmaktadır.

Yukarıdaki perspektifler bağlamında soruna yaklaşıldığında; işsizlik unsurunun, çoğu araştırmacılar (Sjoquist, 1973; Howsen ve Jarrell, 1987; Phillips,

1991) için servet suçlarını tahrik eden bir faktör olarak ele alındığı görülmektedir (Allen, 1996: 295). İşsizlik ve suç ilişkisi üzerine odaklanan çok sayıda araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmalara ilişkin bazı bulguları şu şekilde özetlemek mümkündür: Tsushima, 1986, 1987 ve 1988 yıllarına ait Japonya'nın 47 bölgesinin yıllık suç istatistiklerini baz alarak yaptığı araştırmada; ilişki biçiminin suç türlerine göre değişkenlik arz etmesine rağmen genel olarak yoksulluk, ekonomik eşitsizlik ve işsizliğin suç oranları ile pozitif ilişkili olduğunu saptamıştır. Tsushima özellikle, işsizlik oranı ile adam öldürme ve gasp oranları arasında ve ekonomik eşitsizlik düzeyi ile hırsızlık oranları arasında pozitif bir ilişkiyi saptadığını belirtmektedir. Ayrıca bu araştırmada, yoksulluk düzeyinin de, adam öldürme ile anlamlı ve pozitif korelasyonlu olduğu bulgusu elde edilmiştir. Ancak, yoksulluk düzeyinin, gasp ve hırsızlık (larceny) suçları ile bir ilişkisi saptanamamıştır. Sonuç olarak, ekonomik göstergeler içerisinde işsizlik oranı, suç oranları (adam öldürme, gasp ve hırsızlık) ile en güçlü korelasyonu göstermektedir (Tsushima, 1996: 497, 502).

Yoksulluk ve ekonomik eşitsizlik olgusunu baz alan Amerika'daki bazı araştırmalar da (Crutchfield v.d.;1982; Danziger, 1976; Jacobs, 1981) işsizliğin, hırsızlık (burglary) gibi bazı mala karşı işlenen suçlar ile pozitif ilişkili olduğunu ortaya koymuştur (Tsushima, 1996: 502). Becker de (1968), yaptığı araştırmalarda işsizlik ile suç arasındaki ilişkinin pozitif yönde olduğunu saptamıştır (Elliott ve Dan, 1996: 81).

Wells (1995) de, polis istatistiklerinin verilerini baz alarak, İngiltere ve Galler'in işsizlik oranının en fazla olduğu bölgelere (Cleveland, Merseyside, Northumbria, Grearer Wales) ait veriler üzerinde yaptığı araştırmada, ekonomik nitelikli suçlar ile işsizlik arasında güçlü bir ilişkinin varlığını saptamıştır. Bir anlamda, yüksek işsizlik oranının en yüksek olduğu bölgeler aynı şekilde suç oranlarının da en fazla olduğu bölgeler olmaktadır (Croall, 1998: 105). Mayhew (1862) de, suçun belirli biçimlerinin geleneksel olarak yoksul ve olumsuz göstergelere sahip olan bölgelerde daha yaygın olduğunu belirtmektedir (Findlay, 1999: 132).

Freeman ise, işsizlik ile suç arasındaki ilişki düzeyinin zayıf bir ilişki olduğunu belirtmektedir. O, her ne kadar şehir veya eyaletlerdeki suç oranlarının iş ve piyasa koşulları ile çok az ilişkili olduğunu saptasa da, kriminal cezalandırmanın veya uygulanan yaptırımların suç oranları üzerinde piyasa koşullarından daha fazla etkili olduğunu saptamıştır (Siegel, 1996: 163).

Araştırma sonuçlarının pozitif olduğunu saptayan çalışmaların yanısıra bazı araştırmalar da, suç ve işsizlik ilişkisinin negatif yönde olduğu sonucunu elde etmiştir. Bir anlamda bu araştırmalar, işsizlik oranının artışına paralel olarak suç oranlarının düşme eğilimi içine girdiği yönünde bulgular ortaya koyan bir özellik sergilemektedirler. Örneğin; Kennedy v.d., (1991), Kanada'daki araştırmalarında işsizlik oranı ile adam öldürme arasında negatif bir ilişkinin varlığını tespit etmişlerdir. Onlar, ilişkinin negatif olmasını, bu ülkede resmen işsiz kalanların, işsizlik sigortası ve sosyal yardım gibi hizmetlerden yararlanmaları nedeniyle kısa sürede ekonomik güçlüklerle karşı karşıya gelmemeleri ile açıklamaktadır (Tsushima, 1996: 502).

Genel olarak bakıldığında; işlenen suçların tümünün bir işe sahip olmama veya olamama nedeniyle gerçekleşmediği görülmektedir. Bir işin olmayışı ile ilişkili olarak gerçekleşmediği görülmektedir. Özellikle beyaz yaka suçlarının işlenmesi, herhangi bir işe sahip olmayı gerekli kılmaktadır. Zimmete para geçirme, rüşvet alma ve dolandırıcılık suçlarında olduğu gibi. Bu durumda, yüksek işsizlik oranı, suç oranını azaltabilir (Conklin, 1989: 205). Diğer bir deyişle, bazı suçlar işsizliğin değil, bir iş veya mesleğe sahip olmanın sonucunda işlenmektedir. Bazıları için bir işe veya mesleğe sahip olmak, onların hukuk dışı eylemlere sapsmalarının önünü alırken, bazıları için de suç işlemek için yeni fırsatların ortaya çıkması anlamına gelmektedir. Ancak Conklin, bir iş sahibi olmayanların belli bir mesleğe sahip olanlara nazaran daha çok suç işlediği kanaatindedir. O, ayrıca belli bir işte başarılı olan bireylerin büyük olasılıkla, başarısız olana kıyasla daha çok suç işleme eğilimi içinde olduğunu da altını çizmektedir (Conklin, 1989:206).

Benzer biçimde, işsizlik oranları ile şiddet suçlarının oranları arasındaki ilişkiyi inceleyen bazı araştırmalar da, bu ilişkinin birbirleriyle örtüşmeyen sonuçları olduğunu göstermiştir. Örneğin, Spector (1975) işsizlik oranları ile şiddet suçları arasında anlamlı bir ilişkiyi saptayamazken, Danziger (1976) ve Jacobs (1981) işsizlik oranı ile şiddet suçları arasında pozitif bir ilişkinin varlığını saptamıştır. Crutchfield v.d., (1982) işsizlik oranları ile adam dövmek, ırza tecavüz ve gasp gibi bazı şiddet suçları arasında anlamlı bir ilişkiyi tespit edemezken, işsizlik oranları ile adam öldürme arasında negatif bir ilişkiyi tespit etmiştir (Tsushima, 1996: 502).

Bir başka araştırma grubuna ait bulgular da (Box, 1987; Cantor ve Land, 1985; Chiricos, 1987:Parker ve Horwitzch,1986) genelde, işsizlik ile suç

arasındaki ilişkinin tutarlı olmadığını ortaya koymaktadır (Crutchfield v.d.; 1997: 94). Gillespie, 1975 yılından önceki araştırma raporlarının, suç ile işsizlik arasında anlamlı herhangi bir ilişkiyi göstermediğini belirtmektedir. Cantor ve Land (1985) tarafından gerçekleştirilen çalışmada ise, işsizlik ve suç ilişkisinin kesin tanımını saptamanın içerdiği güçlükler veya bulguların komplekslik düzeyi belirgin bir biçimde gözükmemektedir. Onlara göre, işsizlik eş zamanlı olarak suç davranışının gerçekleşmesi için gereken motivasyonu yaratabileceği gibi, aynı zamanda suç işlemek için de fırsat oluşumunu azaltmaktadır. İşini kaybeden insanlardan bazıları soygunculuk gibi bir suç eylemine yönelirken, aynı zamanda iş yoksunluğu veya kaybindan dolayı zamanın büyük bir kısmını evde geçirmek durumunda kalanlar açısından da, eve yönelik hırsızlık ve soygun suçlarında bir azalma görülecektir. Bu durumun da, suç mağduru oranında bir düşme eğiliminin gerçekleşmesine yol açtığı ima edilmektedir. Görüldüğü gibi bu perspektifler, işsizliğin zıt yönelimli bir çıkarımı olduğunu göstermektedir. Yani, kurbanlar ile karşılaşmak endişesi taşıyan soyguncular, böylece evde insan olduğu için bu eylemlerinden vazgeçeceklerdir. Aynı şekilde, istenilmeyen bir durum olsa da, işsizlikten veya işten atılma ile birlikte ebeveynlerin kendi çocukları üzerinde denetimi artacağından, çocuk suçluluğu oranlarında, gizli bir fonksiyon olarak, azalma görülecektir (Soroka ve Bryak, 1995: 262-263 ; Crutchfield v.d.; 1997: 95; Allen, 1996: 295).

Benzer biçimde, Hartnagel ve Lee (1990) Kanada araştırmalarında; işsizliğin, şiddet ve mala karşı işlenen suçları üzerindeki etkisine yönelik herhangi bir ilişkiyi saptayamadıklarını belirtmektedirler (Tsushima, 1996: 502).

Witt ve arkadaşları tarafından yapılan çalışmada da işsizliğin, suç üzerindeki etkisi ile ilgili olarak elde edilen sonuçlar şu şekilde özetlenebilir:

1-Yüksek işsizlik, erkek işsizliğinin artışıyla ilişkilidir (suçun, erkek işsizliği ile paralel bir artış gösterdiği);

2-Yüksek işsizlik, çalınabilir servet miktarındaki artışla da ilişkilidir (çalınabilir servet miktarındaki artışın suç oranlarını arttırdığı yönünde);

3-Yüksek ücret eşitsizliği, suça neden olmaktadır (Witt v.d., 1999:398).

Suç-işsizlik konusu üzerinde odaklanan bazı araştırmacıların, kriminal davranışın oluşumunu sadece işsizlik faktörü ile açıklama gayetlerinin, oldukça kompleks bir nitelik arz eden bir konunun açıklanmasını daha da güçleştirdiklerini iddia etmek mümkündür. Bu nedenle, bu konu ile ilgili olarak yapılacak araştırmaların işsizlik faktörü ile birlikte bazı değişkenleri de çözümleme konusu yapmasını, bu karmaşık sorunun anlaşılmasını

daha kolaylaştıracağı düşünülmektedir.

Bu bağlamda; Kleck, Chiricos ve diğerlerine göre işsizlik faktörünün suç işleme üzerindeki etkisi; yaş, cinsiyet ve zaman faktörüne göre değişkenlik arz etmektedir (Siegel, 1996: 163). Örneğin, bu faktörler içersinde yaş faktörü de merkezi bir rol oynamaktadır. Mannheim, Glaser ve Rice de, işsizlik- suç ilişkisi üzerindeki çalışmalarında özellikle, genç yaş faktörünün önemine dikkat çekmektedirler (Crow v.d.; 1989: 6). Phillips, Votey ve Maxwell (1972) ise; çalışmayan gençlerin, çalışan gençlere kıyasla daha fazla ekonomik nitelikli suçları (hırsızlık, gasp ve araba hırsızlığı gibi) işlediklerini saptamışlardır (Crow v.d.; 1989: 8). Özellikle son araştırma bulguları da (Wells, 1995), genç suçluluk ile işsizlik arasındaki ilişkinin güçlü olduğunu ortaya koymaktadır. İşsizlik dönemlerinde 25 yaşın altında olan erkekler arasında hırsızlık (burglary) suçlarında yüksek oranlar yönünde bulgular saptanmıştır (Croall, 1998:104-105).

Burada belirtilmesi gereken diğer önemli bir husus da, işsizlik ile suç ilişkisinin erkeklerde daha güçlü olmasıdır. Bir anlamda işsizlik faktörünün erkek ve kadınlar üzerindeki etkisi farklılık arz etmektedir (Croall, 1989: 105).

İşsizlik faktörü ile birlikte ele alınması gereken değişkenlerden biri de; bireylerin yerleşim alanlarıdır. Çünkü; işsizlik faktörünün suçluluktaki etkisi, yerleşim yerine göre de farklılaşmaktadır. Diğer bir deyişle, büyük metropollerde veya şehir merkezlerinde işsizlik veya yoksulluğun suç eyleminin meydana gelmesindeki etkisi, kırsal alanlara kıyasla daha fazla olabilmektedir. Burada, enformel sosyal kontrol unsurlarının önemi ile işsiz bireylere yönelik toplumsal tutumun veya desteğin etkisi öne çıkmaktadır.

Bazı araştırmalar da (Cook 1975; Crutchfield 1989; Jeffery 1977; Orsagh ve Witte 1981; Votey ve Phillips, 1974) işin niteliğinin, bireyin suça eğilimli olmasını etkileyebileceğini belirtmektedirler (Crutchfield v.d.; 1997: 95). İnsanların düşük nitelikli ve süreklilik arz etmeyen bir işe sahip olmalarının da, suçluluk açısından bazı olumsuz sonuçlar yarattığı dile getirilmektedir. Bu bağlamda; McGahey (1986), sürekli işsizliğin gençler arasında enformel sosyal kontrolü azalttığı ve bunun da gençler arasındaki sapkınlığı arttırdığını belirtmektedir (Crutchfield v.d.; 1997: 95).

Genel olarak araştırma bulgularına bakıldığında; suçun oluşumunda, işsizliğin rolünü konu edinen çoğu araştırmaların ortaya koyduğu bulguların birbiriyle çeliştiği veya örtüşmediği görülmektedir. Bu nedenle; yapılmış araştırma sonuçlarına dayanarak, işsizlik- suç ilişkisini genel olarak üç kategoride toplamak mümkün gözükmemektedir:

1-Yüksek işsizlik ile suç arasındaki ilişkinin pozitif yönde olduğunu ortaya koyan araştırmalar,

2- Yüksek işsizlik ile suç arasındaki ilişkinin negatif olduğunu saptayan araştırmalar,

3- İşsizlik ile suç arasında her hangi bir ilişkiyi saptayamayan araştırmalar ile bu konunun oldukça kompleks olduğunu belirten yaklaşımlar.

Söz konusu araştırma bulgularından hareketle, işsizlik faktörünün suç davranışının oluşumundaki rolünün tam anlamıyla belirgin olmadığını söylemek mümkündür. Bu konu ile ilgili olarak Field de, işsizliğin suçlulukta temel bir faktör olmadığını savunmaktadır (Croall, 1989: 105).

Witt ve diğerleri ile Gottfredson ve Hirschi (1998), bu konuda yüzlerce araştırmacının yapılmasına karşın, işsizlik faktörünün suçun önemli bir belirleyeni olup olmadığı ile ilgili sorunun, günümüzde de devam ettiğini ve konunun hala çözümsüzlüğünü koruduğunu belirtmektedirler (Witt v.d.,1999:393; Gottfredson ve Hirschi, 1998: 163).

Suç-işsizlik ilişkisinin ülkemiz açısından nasıl bir görüntü ortaya koyduğunu saptamak da önemlidir. Ancak, Türkiye’de yayınlanan işsizlik ve suçlulukla ilgili istatistikler büyük ölçüde, böyle bir araştırma yapmayı imkansız kılmıştır. Ülkemizde, işsizlik- suç ilişkisinin istatistiksel olarak saptanmasını güçleştiren birkaç neden vardır: Öncelikle, Ülkemizde suç ile ilgili istatistiklerin yayınlanma tarihi, gelişmiş ülkelere kıyasla oldukça yenidir. İkinci bir neden olarak; Türkiye’de, gelişmiş ülkelerde olduğu gibi işsizler veya işsizlik ile ilgili nesnel ölçütler ve istatistikler söz konusu değildir. Batı ülkelerinde işsizlik ile ilgili ücret politikaları ve sosyal yardım hizmetleri, işsizliğin tanımını ve ölçümünü gerekli kılmıştır. Ülkemizde ise, gerçek işsizlik oranı ile ilgili rakamlar tam olarak bilinmemektedir. Öyle ki, resmi olmayan işsizlik oranının resmi işsizlik oranından çok daha yüksek olduğu belirtilmektedir. Ayrıca, ülkemizde kendi işinde istihdam edilen bireyler bile devlet işlerinde çalışmadıkları için kendilerini işsiz olarak nitelendirebilmektedirler. Bu nedenle, işçi sınavlarının yapıldığı veya iş kontenjanlarının ilan edildiği dönemlerde, İş ve İşçi Bulma Kurumu’na başvuru sayılarında ciddi artışların olduğu gözlemlenmektedir. Üçüncü bir neden ise; ülkemiz açısından bakıldığında, suçlularla mücadele politikasının tüm aylarda veya yıllarda aynı kararlılıkta veya benzer biçimde yürütülmemesi veya iller bazındaki suçla mücadele uygulamalarının farklılık arz etmesi, suç olaylarının aydınlatılma oranının değişkenlik göstermesi gibi nedenlerden dolayı da istatistikler, önemli sorunlar içermektedir. Bu durum, işsizlik oranındaki yıllık dalgalanmalarında değişimleri yansıtmaktan uzak

olduğu için, işsizlik oranlarındaki oransal değişimler ile suç oranlarında meydana gelen değişiklikleri doğru ve güvenilir bir biçimde saptamak mümkün olmamaktadır. Bu nedenle burada sadece, konu ile ilgili olarak Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilen bir araştırmanın bulguları ile yapılmış bir araştırmanın sonuçlarından söz edilecektir.

Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanan “Suç ve Suçlu Profili 2” araştırmasında, göz altına alınanların mesleklerine göre genel dağılımlarına bakıldığında; oransal yığılmanın en çok kendilerini “serbest meslek” kategorisi içine yerleştirenlerde (% 40) gerçekleştiği görülmektedir. Bunu oransal büyüklük açısından “belirli bir işi yok” diyenler (% 20), “işçi” olduklarını belirtenler (% 17) ve “esnaf” olduklarını belirtenler (% 14) izlemektedir. Bu oranlar da, işsiz olduklarını belirtenlerin suçluluk oranının, kendilerini serbest meslek (özel bir mesleği olmayıp ta geçinmek için niteliksiz her türlü işlerde çalışabilenler) içinde görenlerden sonra geldiğini ortaya koymaktadır (Suç ve Suçlu Profili, 2002: 8).

Türkiye’deki cezaevlerinde hükümlü bulunan suçlular üzerine gerçekleştirilen bir araştırma (İçli, 1992: 67) ile Doğu Anadolu Bölgesi cezaevlerinde hükümlü bulunan suçlular üzerine yapılan bir araştırmanın (Kızmaz, 2002) bulguları, işsiz olanların suçluluk oranlarının düşük olduğunu ortaya koymaktadır. Doğu Anadolu Bölgesindeki cezaevlerinde gerçekleştirilen araştırmanın sonuçları; hükümlülerin en çok “esnaf” (% 27) ve “çiftçi” (% 24) iş kollarında/mesleklerde yoğunlaştığını ortaya koymuştur. Bunu “işçi” olanlar ile (%20) “işsizlerin” (% 18) suçluluk oranı izlemektedir. Bu bulgular, işsiz olanların suçluluk oranının, esnaf ve çiftçi kategorisinde yer alanlara göre daha düşük olduğunu ortaya koymaktadır. Yani, Doğu Anadolu Bölgesi’nde en fazla suç işleyenler, işsiz olanların aksine, belirli bir mesleksi uğraşı veya işi olanlardan (esnaf ve çiftçiler) oluşturmaktadır. Bu bulgular, işsizlik faktörünün araştırma bölgesinde dominant suç faktörü olmadığını ortaya koymaktadır. Bundan dolayı, işsizlik faktörü, suçluluk araştırmalarında tek başına yeterli bir neden olarak görülemez denilebilir. Suç işlemede, işsizlik faktöründen çok, maddi sıkıntıların daha etkili olduğunu söylemek mümkündür. Bundan ayrı olarak, işsizlik faktörü ile birlikte sosyo-kültürel değerler, aile yapısı, bireyin ahlaki yapısı, bireylerin sosyalleşme süreci v.b değişkenlerin de değerlendirilmeye katılması gerekmektedir. Suç işlemede, ayrıca; mesleksi kazanç durumu, meslekten tatmin olma düzeyleri, hatta çalışma koşulları gibi mesleki durumlar ile ilgili faktörler de belirleyici olmaktadır.

Yoksulluk ve Suç

Ekonomik faktörler içerisinde suç ile ilintili olarak çözümlenme konusu yapılan başka bir kavram da, yoksulluktur. Genelde, suç ile yoksulluk arasında da pozitif bir ilişkinin olduğu düşünülmektedir.

Caroll ve Jackson (1983) çoğu suç teorilerinin merkezi temasını, yoksulluk ve eşitsizlik faktörlerinin kriminojen olduğu yönündeki savın oluşturduğunu belirtmektedirler (Allen, 1996 : 294). Yoksulluğun, bireyi suç işlemeye ittiği öngörüsü, yaygın kabullerden birini oluşturmaktadır. Bu nedenle çok sayıda kriminolog, sosyolog ve ekonomist, fakir insanların daha çok suç işlediğini ileri sürmektedirler.

Genel olarak bakıldığında yoksulluğun, kendine özgü bir yaşam biçimi ürettiği görülmektedir. Yoksul bireylerin genelde, olumsuz koşullar içeren yerlerde ikamet ettikleri, sağlıksız beslendikleri ve toplum tarafından dışlandıkları gözlemlenmektedir. Bu yaşam biçimi, bireylerin hukuk dışı eylemlere yönelmelerini kolaylaştırıcı bir öz taşımaktadır.

Yoksulluk-suç ilişkisine bireyin psikolojik durumu açısından da bakmak mümkündür: Çünkü yoksulluk, birey psikolojisini de olumsuz olarak etkilemektedir. Yoksulluk özellikle, bireyin agresif ve düşmanca tutum geliştirmesinde etkilidir. Basit bir tartışma anında, yoksullukla hırpalanmış bir bireyin saldırgan davranışa yönelme olasılığı, ekonomik düzeyi iyi olanlara kıyasla daha yüksek olduğunu tahmin etmek mümkündür. Bir anlamda; bazı yoksul bireylerin geçim güclüğü çekmelerinin, onlarda belirli ruhsal ve zihinsel rahatsızlıklara yol açtığı ve bu bozuk kişilik yapısının bireyin suç işlemede etkili olduğunu tahmin etmek mümkündür. Bu nedenle yoksulluk, suçlulukta önemli bir unsurdur denilebilir. Ayrıca; aç olan insanın, karnını doyurmak için bazen çalmak zorunda kalacağı hususu, aşına olduğumuz bir gerçektir. Ancak, işsizliğin tek başına bir suç nedeni olamayacağı gibi, yoksulluk faktörünün de tek başına bir suç nedeni olarak savunulması mümkün değildir.

Howsen ve Jarrell (1987) araştırmalarında; yoksulluk, aile bağlarının zayıf olması ve turizm gibi sosyo-ekonomik değişkenlerin mala karşı suçları işlemede etkili unsurlar olduğu yönünde bulgular elde etmişlerdir. Ancak, Howsen ve Jarrell; suç davranışının incelenmesinde ekonomik faktörlerin önemli olduğunu belirtmelerinin yanı sıra, ancak ekonomik ağırlıklı modellerin suç oranlarını veya suçluluğu bütüncül olarak ortaya koyamadığını da ifade etmektedirler. Yani, ekonomik faktörlerin suç davranışını etkilemesine karşın, söz konusu faktörlerin suçluluğu tümüyle açıklayamadığı ileri sürülmektedir. Suç ile ilgili diğer

disiplinlerin yaklaşımlarının veya çözümleyici unsurlarının da bu bakış açısına dahil edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Howsen ve Jarrell, 1987: 454-455).

Tsushima (1996) da, yoksulluğun temelde hem doğrudan hem de dolaylı olarak bireylerin suç işleme ihtimallerini arttırdığını iddia etmektedir. Bu yaklaşıma göre, yoksul insanların daha fazla olduğu toplumlarda suç oranlarının daha yüksek çıkması beklenilir. Bu bağlamda, Amerika’da Standart Metropolitan Statistical Areas (SMSAs)’ın analiz birimi seçilerek yapılan bazı araştırmalarda (Crutchfield,v.d., 1982; Jacobs, 1981), yoksulluğun; hırsızlık (burglary) gibi mala karşı işlenen suçlar ile pozitif ilişkili olduğu ortaya çıkmıştır. Bailey (1984) ve Williams (1984) tarafından yapılan araştırmada ise, yoksulluğun; adam öldürme oranı ile pozitif ilişkili olduğu saptanmıştır. Messner’in araştırmasında (1982) ise, adam öldürme suçu üzerinde yoksulluğun etkisinin kısmen anlamlı olduğu ve adam öldürme oranı ile negatif ilişkili olduğu yönünde bulgular elde edilmiştir. Blau ve Blau (1982) da, yoksulluğun kriminal şiddet ile pozitif ilişkili olduğunu saptamasına rağmen, yoksulluğun tek başına şiddet suçları ile ilgili oranları etkilemediğini tespit etmiştir (Tsushima, 1996:500).

Bölge, şehir veya ülke bazında yapılan araştırmalar (Blau ve Blau, 1986; Krahn v.d., 1986; Land v.d., 1990; Hsieh ve Pugh, 1993) da; yoksulluk ve gelir eşitsizliğinin, adam öldürme ve şiddet suçlarında çok etkili göstergeler olduğunu ortaya koymaktadır. Bazı araştırmacılar da (Baily, 1984; Messner, 1989), şiddet ve adam öldürme suçları üzerinde mutlak yoksulluk göstergelerinden çok, gelir eşitsizliği gibi görece yoksulluk göstergelerinin daha güçlü unsurlar olduğunu savunmaktadır (Kennedy v.d., 1998:7).

Yoksulluk olgusunun suçla olan ilişkisi, bir yönüyle ekonomik gereksinimlerin gerekirciliği üzerinden kurulurken, bir yönüyle de yoksulluğun veya kötü ekonomik koşulların bireylerde sosyal bağlılık duygusunu veya normlara olan bağlılığı yıkmak suretiyle bireyleri suç eğilimli kıldığı noktasından kurulabilir. Çünkü, sosyal bağlılık duygusunun gevşemesi, bireyin suç eylemine yönelmesini engelleyen formel (resmi) ve enformel (gayri resmi/ geleneksel) sosyal kontrol unsurlarını zayıflatmaktadır.

Yoksulluk ile suç ilişkisi konusuna odaklanan araştırma bulgularına genel olarak bakıldığında, söz konusu ilişkinin kompleks bir durum ortaya koyduğu görülmektedir. Araştırma sonuçlarının birbirleriyle örtüşmemesi; bir anlamda yoksulluk faktörünün, her toplumda aynı derecede etkili olmadığını ortaya koymaktadır. Bu nedenle Young; zengin veya refah düzeyi yüksek toplumlarda suç oranının yüksek çıkmasının, yoksulluk ile zenginlik arasındaki ilişkiyi tartışmalı kıldığını belirtmektedir. Ona göre; sosyal dayanışmanın güçlü olduğu sosyalist ve dinsel niteliği ağır basan toplumlarda, yoksulluk önemli bir suç

faktörü olarak gözükmemektedir (Young, 1988: No:126)

Conklin ise, yoksulluk ve işsizlik faktörlerinden daha önemli olarak, yoksul ve işsiz insanların kendi durumlarını algılama biçiminin suçlulukta daha belirleyici olduğunun altını çizmektedir. Çünkü, çoğu işsiz insanın, yerleşik yasalara aykırı tutum içine girmediği bilinmektedir. Ona göre, gelişen ülkelerde suçluluğun, gelişmiş ülkelere göre daha düşük gerçekleşmesinde söz konusu yaşam standartlarının etkisi göz ardı edilemez. Burad, önemli olan, insanların görece yaşam standardıdır (Conklin, 1989: 207). Çünkü, haksız ve adaletsiz bir biçimde kazanç elde edildiğine dair bir inancın toplumda yerleşik hal alması, bireylerin hukuk dışı yollara yönelmelerine yol açabilmektedir.

Eşitsizlik/ Görece Yoksunluk ve Suç

Ekonomik yapı ve suç ilişkisi bağlamında ele alınan diğer bir unsur da, ekonomik eşitsizliktir. “Ekonomik eşitsizlik” kavramı, “yoksulluk” kavramından farklıdır. “Ekonomik eşitsizlik” kavramı, toplumdaki refah payının eşitsiz bir bölüşümünü/dağılımını belirtirken, yoksulluk kavramı daha çok toplum içindeki bireyin temel ihtiyaçlarını karşılamakta zorluk çekecek kadar düşük gelir ve yaşam düzeyine sahip olmasını tanımlamaktadır. Bu eksende “ekonomik eşitsizlik” kavramı, “görece yoksunluk” kavramına karşılık gelmektedir denilebilir.

Bazı durumlarda, fakir veya işsiz insanın kendi konumunu algılama ve değerlendirme biçiminin suç eylemi ile olan ilişkisi, işsizlik ve yoksulluk kavramından daha belirleyici olabilmektedir. Bazı araştırmalarda ekonomik düzeyi iyi olanların, ekonomik düzeyi kötü olanlara kıyasla daha fazla suç işledikleri bulgusu elde edilmiştir. Burada önemli olan, insanların görece yaşam standardı ve bunu algılama biçimidir. Yoksulluğa karşı tepkisel olarak gelişen kızgınlık eylemi, zengin ve yoksul ülkelere/toplumlara göre değişiklik göstermektedir. Bu kızgınlık, yoksul toplumlara kıyasla, sınıf uçurumlarının olduğu ve gelir dağılımının daha eşitsiz olduğu zengin toplumlardaki yoksullar arasında daha yaygındır. Quetelet, 19. yüzyılda Avrupa'nın kırsal alanlarında yaşayan yoksulların daha namuslu ve dürüst olmalarına karşın, servete daha yakın duran şehir yoksullarının suça daha eğilimli olduklarını gözlemlemiştir. Servete yönelik olarak gelişen bu farklı tutum, mutlak yoksunluk ile görece yoksunluk arasındaki farkı oluşturmaktadır (Conklin,1989: 207).

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere, görece yoksunluk (relative deprivation) yaklaşımı; insan davranışının bazı yönelimlerinin, nesnel ekonomik göstergelere göre gerçekleşmekten çok, bireyin onu algılama ve değerlendirme biçimine göre oluştuğunu öngörmektedir. Bireylerin aynı ekonomik koşullarda, farklı tepki

göstermeleri de bu bakış açısıyla açıklanabilir. Merton tarafından geliştirilmiş olan gerilim kuramı (strain theory) ile sol gerçekçilik (Left Realist) kuramı, suç olgusunu büyük ölçüde görece yoksunluk kavramı ile açıklamaktadır. Gerilim kuramına göre, zengin ve fakirin sahip olduğu maddi servet arasındaki dengesizliğin yüksek olduğu toplumlarda, suç oranları da yüksek olacaktır

Sol gerçekçilik yaklaşımı da; fakirler arasında özellikle, işçi sınıfı ve marjinalliğe itilmiş olan etnik azınlıkların, suça yönelme ihtimallerinin daha yüksek olduğunu öngörmektedir (Young, 1997: 487-488).

Eşitsizliğin suç oranlarını artıracaklarını öngören yaklaşımlar içerisinde önde gelen kuramlar şunlardır: 1- Becker'in (1968) suçun ekonomik teorisi, 2- Merton'un gerilim teorisi ve 3- Shaw ve McKay'ın sosyal çözülme/disorganizasyon teorisidir (Kelly, 2000:531). Becker (1968) tarafından formüle edilen **suçun ekonomik teorisi**, sonraları Ehrlich (1973) ile daha gelişkin bir nitelik kazanmıştır. Bu kurama göre bireyler, suç eyleminden elde edecekleri kazançları ile yakalanma durumunda alacağı cezaları karşılaştırarak bir tercihte bulunurlar. Bu nedenle bu kuram, suçlar için öngörülen cezaların ve polis gücünün artırılması yoluyla suç oranlarının azaltılabileceğini öngörmektedir. **Gerilim kuramı da**, sosyal yapı içinde düşük konuma sahip olan bireylerin, hedefledikleri toplumsal amaçları gerçekleştirememelerinin yegane nedenini, içinde buldukları koşullarla açıkladıklarını ileri sürmektedir. Bu kuram, bazılarının başarılı olduğu toplumsal yapıda başarılı olamayanları, onların içinde buldukları toplumsal koşullar ve imkanlar ile ilişkilendirilmektedir. Diğer bir deyişle; gerilim kuramı, bireylerin başarısız olma durumunu toplumsal engellenme faktörü ile açıklamaktadır. Buna göre, yapısal olarak eşitsizliğin derecesi ne kadar büyük olursa, gerilim de o denli büyük olacaktır. Bununla ilintili olarak da, düşük statülü bireylerin suç işlemeleri de o denli fazla olacaktır. **Sosyal disorganizasyon kuramı da**, sosyal kontrol mekanizmasının zayıflaması durumunda, suçun meydana geleceğini var saymaktadır. Bu bağlamda yoksulluk, ırksal heterojenlik, yerleşim alanları arasındaki hareketlilik (residential mobility) ve istikrarsız aile yapısı gibi etkenler, toplumsal bütünlüğü veya düzeni zayıflatan faktörler olarak görülebilir. Bu nedenle; yüksek eşitsizlik alanlarının, yüksek yoksulluk alanlarına dönüşme eğilimi içerdiği için, "eşitsizlik olgusu suçla ilintili olmaktadır" denilebilir (Kelly, 2000:531-532).

Bu kuramları, birbirlerinin yerini alan veya birbirleri ile rekabet eden kuramlar yerine, birbirlerini bütünleyen kuramlar şeklinde düşünmenin daha doğru olacağı söylenebilir. Çünkü her kuram, suçluluğun farklı çehreleri üzerinde odaklaşmaktadır. "Sosyal çözülme" kuramı, suçun resmi olmayan sosyal caydırıcıları üzerinde

yoğunlaşırken, gerilim kuramı da toplumsal baskı altında gerçekleşen şiddet suçu üzerinde odaklaşmaktadır. Suçun ekonomik kuramı da, normalde diğer iki kuramı da içermesine rağmen, temelde bireyi servet suçunu işlemeye iten saikler ile kriminal adalet sisteminin suçun oluşumundaki caydırıcılık boyutunu vurgulamaktadır (Kelly, 2000:531-532).

Bireyler veya toplumlar arasındaki eşitsizlik olgusu, suçluluk araştırmalarında önemli bir faktördür. ABD’de yapılan çalışmalar (Eberts ve Schwirian,1968; Danziger ve Wheler,1975; Blau ve Blau, 1982; Currie,1985; Sampson, 1985,1986) en yüksek suç oranlarının, düşük gelir ile yüksek gelir arasındaki mesafenin en fazla açıldığı şehirlerde, gerçekleştiğini saptamıştır. Şiddet suçları ile yoksulluk arasında ilişkiyi saptamaya yönelik yapılan araştırmalar (Krahn v.d., 1986; Land v.d., 1990; Blau and Blau, 1986; Hseh ve Pugh, 1993) da, yoksulluk ile gelir eşitsizliğinin adam öldürme gibi şiddet suçlarında en güçlü göstergeler olduğunu ortaya koymuştur. Bu da gelir eşitsizliği ve yoksulluk gibi sosyal faktörler ile şiddet suçları arasında bir ilişkinin varlığını kanıtlamaktadır (Kennedy v.d., 1998: 7-8). Bu nedenle, Carroll ve Jackson (1983), suç oranları üzerinde eşitsizlik etkeninin en güçlü nedensel faktör olduğunu belirtmektedirler. Bir anlamda, “eşitsizlik değişkeni, suç oranları üzerinde yoksulluktan daha önemli bir etkiye sahiptir” denilebilir (Deutsch, v.d., 1992: 46).

Stack da, suç oranlarını etkileyen en önemli değişkenin toplumun genel refah düzeyi veya ekonomik gelişme derecesi olduğunu ileri sürmektedir. Yani, toplumun ekonomik gelişme derecesi, suç oranlarının farklılıklarının açıklanmasında önemli göstergelerden birini oluşturmaktadır. Bu bağlamda Jacobs (1981), Birleşik Devletlerde servet suçlarını açıklamada, toplam refah düzeyinin önemine işaret etmektedir (Deutsch, v.d., 1992: 46).

Kelly, 1991 yıllarına ait FBI Uniform Crime Report’u baz alarak, suç ve işsizliği konu edinen araştırmasında yoksulluk, ırk ve aile biçimi değişkenlerini sabitlemesine karşın, eşitsizliğin şiddet suçlarındaki etkisinin büyük düzeyde olduğunu saptamıştır. Suçların çoğunluğu, toplumun avantajlı konumunda olmayan bireyler tarafından işlenmesine rağmen, söz konusu bu bireylerin yüksek eşitsizliğin görüldüğü alanlarda suç işlemek için büyük baskılar ve tahriklerle karşı karşıya geldikleri ifade edilmiştir. Özet olarak, eşitsizlik faktörünün servet suçlarından çok, şiddet suçları üzerinde etkili olduğu bulgusu elde edilmiştir. Yoksulluk ve polis faktörünün ise, bunun aksine servet suçları üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir. Bu faktörlerin şiddet suçları üzerindeki etkisi çok azdır. Bu nedenle servet suçlarının, kuramsal olarak “suçun ekonomik teorisi” tarafından daha iyi açıklanabilmesine karşın, “şiddet suçları da gerilim ve disorganizasyon teorileri

tarafından daha iyi çözümlenmektedir” denilebilir (Kelly, 2000:530,538).

Kawachi ve arkadaşları tarafından yapılan bir araştırmada ise, şiddet suçlarının (adam öldürme, saldırı ve gasp) görece yoksunluk/gelir eşitsizliği ve düşük sosyal bağlılık ile tutarlı bir ilişki sergilediği bulgusuna ulaşılmıştır. Servet suçları içerisinde ise, aynı şekilde hırsızlık (burglary) suçunun yoksunluk ve düşük sosyal bağlılık (cohesion) ile ilişkili olduğu görülmüştür (Kawachi v.d., 1999:720).

Bazı araştırmacılar (Bayley, 1991; Ladbork,1988; Tanioka ve Glazer, 1991) da, Japonya’da suç oranlarının düşük olmasını, ülkede gelir dağılımının görece eşit olması ile açıklamaktadır. Çünkü Japonların % 90’ı kendilerini orta sınıf içine yerleştirmektedirler (Tsushima, 1996:501).

Yoksulluk araştırmalarında olduğu gibi, Amerika’da Standart Metropolitan Statistical Areas (SMSAs)’ın analiz birimi seçilerek yapılan bazı araştırmalarda (Danziger, 1976; Jacobs, 1981) ekonomik eşitsizliğin hırsızlık (burglary) gibi servet suçları ile pozitif ilişkili olduğu bulgusu elde edilmiştir. Öte yandan, ekonomik eşitsizlik ile şiddet suçları arasındaki ilişkiyi saptamaya yönelik yapılan araştırmalar da birbirleri ile örtüşmeyen sonuçlar ortaya koymuştur. Örneğin, Blau ve Blau (1982) 1970 yılında ABD’nin büyük metropol alanlarında gerçekleştirdikleri önemli bir çalışmada, gelir eşitsizliği ile adam öldürme suçu arasındaki güçlü bir ilişkiyi saptamışlardır. Bu nedenle, A.B.D.’deki şiddet suçlarının temel nedeni olarak ekonomik eşitsizliği görmekteyiz. Çünkü onlar, araştırmalarında ekonomik eşitsizliğin yüksek düzeyde gerçekleşen şiddet suçlarının oranları ile pozitif ilişkili olduğunu tespit etmişlerdir (Tsushima, 1996:501; Kelly, 2000:532).

Witt ve diğerleri de, yüksek suç oranlarının yine yüksek düzeyde eşitsizlik ile ilişkili olduğu yönündeki varsayımı destekleyen belirgin kanıtların olduğunu belirtmektedirler (Witt v.d., 1999: 393).

Birleşik Devletlerde, eşitsizlik ile suç arasındaki ilişkiyi saptamaya yönelik olarak gerçekleştirilen görgül araştırmaların sonuçları da, suç ile işsizlik ilişkisinin birbiriyle örtüşmeyen bulgulara sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Danziger ve Wheeler (1975), 53 büyük metropol alanı yaptıkları araştırmalarda hem gasp (robbery) hem de hırsızlık (burglary) suç oranları ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkinin pozitif yönde olduğunu saptarlarken, Rosenfold (1986) ABD’de metropol alanları ile ilgili 125 istatistik veriye dayanarak yaptığı araştırmada, eşitsizlik ile gasp (robbery) suçu arasında herhangi bir ilişkiyi saptayamamıştır. Patterson da araştırmasında gelir eşitsizliğinin derecesi ile ev hırsızlığı (burglary) veya şiddet suçları oranlarından biri ile ilişkili olduğu tezini destekleyen her hangi bir kanıt bulamamıştır. Son zamanlarda, gelir

eşitsizliğine karşıt olarak ücret eşitsizlik ölçümlerinin/göstergelerinin kullanıldığı bir araştırmada, eşitsizlik ile servet suçları arasında bir ilişkinin varlığının saptanmasına karşın, bu ilişki ile adam öldürme veya ihmal sonucu adam öldürme arasında, güçlü bir pozitif ilişkinin varlığı saptanmıştır (Witt v.d., 1999: 392).

Hartnagel ve Lee (1990)'in, Kanada şehirlerinde yaptıkları araştırmalarda da ekonomik eşitsizliğin şiddet suçları ile pozitif ilişkili, servet suçları ile de negatif ilişkili olduğunu saptamışlardır. Buna rağmen, genç erkek nüfusu ve suç işleme fırsatları gibi faktörler kontrol altına alındığında, her iki ilişki de anlamsız görünmektedir (Tsushima, 1996:501).

Özet olarak; bazı araştırmalarda elde edilen ampirik bulgular (Braithwaite, 1979; Danziger ve Wheler, 1975; Danziger, 1976; Gillespie, 1976; Jacobs, 1981; Blau ve Blau, 1982; DeFronzo, 1983; Howsen ve Jarrell, 1987; Patterson, 1991), mutlak yoksulluk veya görelî yoksulluk ile servet suçları arasında pozitif bir ilişkiyi doğrulamaktadır. Ancak bu araştırma bulgularına rağmen, ekonomik nitelikli suçlar ile mutlak yoksulluk arasındaki pozitif ilişki evrensel değildir. Çünkü, bazı araştırmacılar mutlak ve görelî yoksulluk ile servet suçları arasındaki ilişkinin negatif olduğunu saptamışlardır. Bir anlamda, yoksulluk veya kötü ekonomik koşulların suçu arttırıcı yönde etki etmesinin aksine, suçlu davranışa yöneltmeyi de azaltmaktadır. Bir grup araştırmacı da, mutlak ve görece yoksulluğun ekonomik nitelikli suç ile olan ilişkisinin sadece koşulsal (conditional) olduğunu iddia etmektedirler. Sampson (1985) ve Patterson (1991), mutlak ve görelî yoksulluk faktörlerinin, servet suçları ile olan ilişkisinin ancak aile ve toplumsal istikrarsızlık üzerinden kurulabileceğini savunmaktadırlar (Allen, 1996 : 295-296).

Daly v.d. yaptıkları bir araştırmada, gelir eşitsizliğinin sınırlı bir düzeyde şiddet suçlarının (adam öldürme gibi) düzeyinin güçlü bir belirleyeni olduğunu saptamışlardır (Daly v.d.,2001; 222).

Özetle; ekonomik yapı- suç ilişkisine genel olarak bakıldığında; yoksulluk, işsizlik ve görece eşitsizlik gibi değişkenlerin suç oranları üzerindeki etkisinin farklılık gösterdiği görülmektedir.

Genel Bir Değerlendirme ve Sonuç

Suç ve sapkınlık üzerinde araştırma yapan sosyologların, suç eyleminin oluşumunda özellikle sosyo-ekonomik faktörlerin etkisine dikkat çektikleri görülmektedir. Bu nedenle; gelişmiş ülkelerde ekonomik sorunların suç oranları üzerindeki etki biçimini ve düzeyini saptamak, önemli çalışma konuları içinde yer almaktadır. Ancak, Türkiye’de suçla mücadele çalışmalarının her yıl aynı performans ve etkinlikte yürütülmemesi ve işsizlik ile ilgili istatistiklerin gerçeği yansıtmaktan uzak olması gibi nedenler, işsizlik ve suç ilişkisinin saptanmasını çoğunlukla olanaksız kılmaktadır. Bir anlamda ülkemizde; enflasyon, işsizlik ve siyasi iktidarın uyguladığı ekonomik programların, suç oranları üzerindeki aylık veya dönemlik olası etkilerini incelemek oldukça güçtür. Bu nedenle bu araştırma, daha çok gelişmiş ülkelerde yapılan araştırma bulgularının sunulması ve bu bulgular üzerine gerçekleştirilmiş bir değerlendirme niteliği taşımaktadır.

Gelişmiş ülkelerde bu konuda yapılan çalışmaların sonuçları; işsizlik, yoksulluk ve eşitsizlik değişkenlerin suçla ilişkisinin kompleks bir durumda olduğunu ortaya koymaktadır. Bir anlamda; söz konusu ekonomik değişkenler ile suç arasındaki ilişkiyi saptamaya yönelik gerçekleştirilen araştırmaların bulguları birbirleriyle örtüşmemektedir. Bazı araştırmalar işsizlik, yoksulluk ve eşitsizlik gibi faktörlerin suç üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu yönünde bulgular ortaya koyarken, bazı araştırmalar ise bu ilişkinin negatif veya oldukça zayıf olduğunu saptamıştır.

Suç ve işsizlik konusu üzerine odaklaşan çalışmaların ortaya koyduğu bulguların farklılık arz etmesi veya birbirleriyle örtüşmemesi birkaç açıdan açıklanabilir: Birincisi; araştırmacılar tarafından kullanılan istatistiklerin veya araştırma birimlerinin birbirinden farklılık arz etmesi (Soroka ve Bryjak, 1995: 262); ikincisi hem işsizlik, hem de ulusal suç oranlarının önemli bir biçimde metodolojik hatalar içermesidir (Conklin,1989: 207). Üçüncü bir neden de; genelde ilişki biçiminin suç türlerine göre farklılaşmasıdır. Bazı çalışmaların ortaya koyduğu bulgular, ekonomik faktörlerin etki biçiminin ve düzeyinin suç türlerine göre değişkenlik arz ettiğini göstermektedir. Bazı araştırmalarda, işsizlik ve yoksulluk faktörlerinin şiddet suçlarından çok, hırsızlık gibi fırsatlara dayalı ekonomik nitelikli olarak işlenen suçlar üzerinde daha etkili olduğu gözlemlenmektedir.

Ekonomik koşulların suçluluk ile olan ilişkisi çerçevesinde yukarıda belirtilen hususların yanı sıra; işsizlik, yoksulluk ve görece yoksunluk faktörlerinin tek başına bir suç unsuru olarak ele alınmasının, bazı eksiklikleri de

beraberinde getirdiği görülmektedir. İşsizlik, yoksulluk ve diğer ekonomik değişkenler, tek başına suçlulukta etkili unsurlar olsaydı, tüm işsizlerin veya yoksulların suç işlemeleri gerekeceği yönünde bir mantıksal çıkarıma ulaşılabilecekti. Bundan dolayı; ekonomik koşulların suçlulukta etkisini saptayabilmek için ekonomik olmayan çok sayıda etkenin de çözümleme konusu yapılması gerekmektedir. Bu etkenlerden biri “öz kontrol”dür. İşsizlik, yoksulluk ve diğer ekonomik unsurların suç eyleminin oluşumundaki etkisinin, bireyin sosyal ve benlik kontrol mekanizmasının zayıf veya güçlü olması durumuna göre farklılık arz edeceği ileri sürülebilir. Bu nedenle, son dönem suç araştırmalarının, suç nedenlerine ilişkin olarak sosyal ve öz-kontrol unsurlarına bir hayli gönderme yaptıkları gözlemlenmektedir (Bkz: LaGrange v.d: 2000; Wright v.d.,1999). Kriminal davranışı bu perspektiften yorumlayan kuramlar, düşük bir benlik kontrol (low self-control) yapısını sergileyen bireylerin, suç eylemlerine daha yakın durduklarını öngörmektedir. Bireyin benlik oluşumunda; aile, akran grubu, iş koşulları, komşuluk ve akrabalık ilişkileri, dinsel gibi faktörler başat bir rol oynamaktadır.

Suç olgusunun açıklanmasında ekonomik faktörlerle birlikte ele alınması gereken diğer önemli bir unsur da, yerleşim yeri ve onun niteliğidir. Suça yeltenme açısından yoksulluk ve işsizliğin birey üzerindeki etkisi, yerleşim yerlerine göre değişkenlik arz etmektedir. Özellikle kırsal alanlarda ikamet eden işsiz veya yoksul bireyler, kentsel ve metropol bölgelerde ikamet edenlere kıyasla oransal olarak daha az suç işlemektedirler. Cezbedici ve taşıdığı potansiyel fırsatlardan dolayı şehir yaşamı, kırsal bölgeye kıyasla bireyi daha fazla hukuk dışı eylemlere yöneltmekte veya kışkırtmaktadır. Bu durum coğrafi mekanın bir biçimde, farklı bir toplumsal ilişkiler ve değerler sistemine sahip olduğunu göstermektedir.

Ekonomik koşullarla birlikte çözümleme konusu yapılması gereken diğer bir unsur da, sosyo-kültürel değerlerdir. İşsiz veya yoksul bir bireyin, suç eylemine yönelip yönelmemesinde, yaşadığı toplumun kültürel yapısı etkili olmaktadır. Bu nedenle, ekonomik kaynaklı sorun ve sıkıntıların suçlulukta etkisi, kültürel kalıplardan yalıtılmış değildir. Özellikle son dönem bazı suç araştırmalarında, “ayıp” (shaming) kavramının, merkezi düzlemde ele alınması, kültür kavramının suçlulukta önemini daha da belirginleştirmektedir.

Ekonomik yoksunluk ve yoksulluk değişkenlerinin suçun oluşumundaki etkisinin tespit edilmesinde gözetilmesi gereken diğer bir öge de, suç işlemek için uygun fırsatların veya ortamın olup olmaması gibi durumsala ilişkin faktördür.

Herhangi bir ülkeye ilişkin olumsuz ekonomik göstergelerin suç oranlarında bir artışa yol açabilmesi için yukarıda belirtilen faktörlerin yanı sıra, suç işlemek için güvenlik tedbirlerinin yetersizliği de önemlidir. Bu faktörlerle ilintili olarak, yakalanma ihtimalinin düşük veya yüksek olması da suçun işlenmesinde etkilidir. Ayrıca, burada özellikle suç eylemleri için öngörülen cezanın caydırıcı bir nitelikte olup olmadığı da önem arz eder.

İşsizlik ve yoksulluk unsurlarının suçluluk ile olan ilişkisi çerçevesinde, işsizlik sigortası gibi sosyal güvencelerin olup olmaması veya ülkeler arasında gerçekleşen bu konudaki farklı uygulama deneyimleri de önemlidir. Ülkeler arasındaki sosyal güvence uygulamalarının birbirinden farklılık arz etmesi, ekonomik değişkenlerin söz konusu ülkelerde suç oranları üzerindeki etkisinin de farklı düzeyde gerçekleşmesine yol açabilir.

Yoksulluk ve işsizlik gibi ekonomik sorunlarla karşı karşıya gelen bireylere yönelik toplumsal yaklaşım da önemlidir. Özellikle, sosyal dayanışmanın ve yardımlaşmanın daha güçlü olduğu toplumlarda ekonomik sorunların bireyi suça yöneltme potansiyeli daha az olacağı tahmin edilmektedir.

Yukarıda belirtilen faktörlerden ayrı olarak; cinsiyet, yaş, medeni durum, psikolojik sorunlar gibi bireysel alana özgü unsurlar ile bireyin etiksel ve dinsel yapısı gibi çok sayıda faktörün, işsiz bir bireyin suç işleyip işlememesinde etkili unsurlar olacağı düşünülebilir. Tüm bu faktörler; suç davranışının oluşumunda işsizlik faktörünün yanı sıra, suçun ekonomik olmayan kaynaklarının da değerlendirilmeye alınmasının önemini vurgulamaktadır.

Bazı suçlar da belirli bir işe veya mesleğe özgü olmanın ötesinde, bir mesleğe bağlı olarak işlenmektedir. Bu bağlamda; rüşvet, zimmete para geçirme, usulsüz kredi verme, ihalelere fesat karıştırma gibi çok sayıda beyaz yakalı suçlar işsizliğin değil, bir işe sahip olmanın sonucunda işlenen suçlar kapsamına girmektedir. Bu husus da, suçluluğun sadece bir işsizlik fenomeni olmadığına işaret etmektedir.

Önceki bölümlerde bir “işe sahipliğin”, belirli nedenlerden dolayı suç işlemeyi güçleştirdiği veya imkansız kıldığı vurgulanmıştı. Ancak, “işsiz olmak”, her durumda bir suç nedeni olarak işlev görmemektedir. Yani, işsiz olan bir bireyi de suç işlemeye karşı çekingen kılan bazı faktörler söz konusudur. Bu faktörlerin başında; suç işlemenin toplumun geneli için bir statü kaynağı olmaması, dışlanma ve tutuklanma riski, suç eyleminden elde edilen servet veya paranın çoğunlukla uzun vadede tüm ihtiyaçları karşılayamaması v.b nedenler gelmektedir. Özellikle servete yönelik suçları işlemeyi

planlayan işsiz bireyler, suç eyleminin olumlu ve olumsuz sonuçlarının kendileri açısından bir değerlendirmesini yapma ihtiyacını duyarlar. Ayrıca, bireyin suça yönelip yönelmemesinde, suçun rasyonelleştirme veya içselleştirme düzeyi de etkili olmaktadır.

“Suç ve Suçlu Profili 2” adlı çalışmada, suçluların ekserisinin “ işsizler” den çok, “serbest meslek” kategorisinde yoğunlaşması ve Doğu Anadolu Bölgesi üzerinde gerçekleştirilen bir çalışmada, hükümlülerin büyük bir oranını “esnaf”, “çiftçi” ve “işçilerin” oluşturması, suçluluğun sadece bir işsizlik veya yoksulluk fenomeni olmadığını ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım biçimi, işsizlerin suç işlemediği anlamına gelmemektedir. Burada üç önemli noktanın altını çizmek gerekmektedir: Birincisi; işsiz ve yoksul olmak, zorunlu olarak suç işlemeyi gerekli kılar şeklindeki yaklaşım biçiminin doğru olmadığını, ikincisi; bir işe sahip olmanın mutlak anlamda suçu engellemeye yetmediğini, üçüncüsü; suçun işlenmesinde işsizlik, yoksulluk gibi olumsuz ekonomik koşullar ile birlikte diğer sosyo- kültürel ve demografik faktörlerin de etkili olduğunu belirtmektir.

Bundan ayrı olarak, işsizlik-yoksulluk ve eşitsizlik gibi ekonomik faktörlerinin suç eylemi üzerindeki etkisi, ülke veya toplumlara göre de değişim gösterebilmektedir. Örneğin; Doğu Anadolu Bölgesi’nde, işsizlik ve yoksulluk gibi faktörler, hırsızlık gibi servete yönelik suçlarda önemli bir suç nedeni olarak öne çıkmamaktadır (Bkz. Kızmaz, 2002). Bunun nedeni, kriminal davranışı olumsuzlayan geleneksel değerlerin var olmasıdır. Gelişmiş toplumlara kıyasla geleneksel toplumlarda enformel kontrol mekanizmaları daha güçlüdür. Bundan dolayı, yoksulluk ve görece yoksunluk değişkenlerinin suç oranları üzerindeki etkisi, geleneksel toplumlarda daha düşük düzeyde gerçekleşmektedir. Kırsal ve kentsel bölgeler açısından da, bu noktada bir farklılaşmanın olabileceğini ileri sürmek mümkündür.

Bazen kriminal davranışın oluşumu için çok sayıda faktörün bir araya gelmesine karşın, suç davranışının ortaya çıkmaması her suçlunun farklı bir yaşam deneyimine sahip olmasından kaynaklanmaktadır denilebilir. Çünkü, suç faktörlerinin birey üzerindeki etkisi, bireyin yaşam deneyimine göre değişken bir nitelik göstermektedir. Örneğin; bir insanın suç işlemesinde belirleyici veya etkileyici olan bir faktör, bir başka insan için suç faktörü olarak düşünülebilir. Bireysel suçluluk açısından yapılan bu değerlendirmeler, suç faktörlerinin araştırma ortamına göre değişkenlik arz edeceğinin kanıtını oluşturmaktadır.

Tüm bu çözümler ile işsizlik, yoksulluk ve sosyal eşitsizlik faktörlerinin suç eyleminde veya oranında olası etkisinin, ekonomik olmayan diğer unsurlarla birlikte değişkenlik gösterebileceği hususu vurgulanmak istenmektedir. Bu bağlamda; sosyo-kültürel ve demografik faktörlerin, olumsuz bir ekonomik yapı sergileyen toplumlar veya

ülkelerin suç oranlarının düşük veya yüksek çıkmasında etkili olduğu söylenebilir. Bu gerçek, suç ve ekonomik yapı ilişkisini konu edinen araştırma bulgularının birbiriyle örtüşmemesinin veya oldukça kompleks bir görüntü sunmasının önemli bir nedenini oluşturmaktadır.

Bundan ayrı olarak belirtilmesi gereken diğer bir husus da, yüksek işsizlik ile suç oranları arasında negatif bir ilişkinin (işsizlik artarsa, suç oranları düşer) varlığını savunan yaklaşımın, çok sınırlı bir açıklama çerçevesi sunmuş olmasıdır. Cantor ve Land'ın iddia ettiği gibi, işsizlik ile birlikte bireylerin suç mağduru olma oranında ve evlere yönelik gerçekleştirilen hırsızlık gibi suç olaylarında bir düşme görüleceği şeklindeki öngörü birkaç açıdan eleştirilebilir: Öncelikle, işsiz kalan bireyin zamanının çoğunu evde geçireceği iddiası, bir tartışma konusudur. İkinci olarak; işsizlik, yoksulluk ve ekonomik daralma gibi faktörlerinin yaratacağı toplumsal, siyasal ve kültürel sorunlar, uzun vadede suç oranlarında ciddi artışlara yol açabilir. Bu nedenle bir karşılaştırma yapılacak olursa; işsizlik faktörünün suç oranlarını azaltma yönündeki etkisinin aksine, suç oranlarını artırıcı yönde etki yapacağını ileri sürmek daha mümkün gözükmektedir.

Suçla ilintili olarak ele alınması gereken diğer bir unsur da, ülke ölçeğinde yaşanan ekonomik krizlerdir. Ekonomik krizler, tüm toplum kesimlerinin kazançlarında bir daralmaya veya durgunluğa yol açmaktadır. Bu nedenle, küçük ve büyük ölçekli iş yerlerinde ortaya çıkan parasal sorunlar, bireylerin hukuk dışı eylemlere yönelmelerinde temel bir faktör olarak işlev görmektedir denilebilir. Ülkemiz örneğinde gözlemlendiği gibi; genelde çiftçi ve esnaf kesimi ile küçük ölçekli işyerlerinde istihdam edilen bireylerin karşılaştıkları ekonomik güçlükler; “çek-senet suçları” ile “icra ve iflas kanuna muhalefet” suçlarında çok ciddi artışlara neden olmuştur. Bir anlamda, suç olgusunun incelenmesinde işsizlik ve yoksulluk faktörlerinin yanısıra, maddi sıkıntıların, geçim güçlüklerinin ve işyerlerinin içinde bulunduğu ekonomik problemlerin de analiz edilmesi gerekmektedir.

Türkiye’de özellikle ekonomik krizle birlikte son dönemlerde artış trendine giren; banka soygunları, adam öldürme, kapkaç ve gasp gibi suçların; ülkede artan işsizlik, yoksulluk veya ekonomik sıkıntılar ile bu sıkıntıların toplumsal alanda yarattığı sosyal çözülme ile ilişkili olduğunu söylemek mümkündür.

Son olarak; işsizlik, yoksulluk, eşitsizlik gibi ekonomik sorunların suçlulukla olan ilişkisinin saptanmasına yönelik kuramsal tartışmaların yoğunluğu bir yana, ekonomik sorunların bireylerin hukuksal düzene yönelik negatif bir tutum geliştirmelerini tahrik edebileceği ve bunun da, bireylerin toplumsal değer

ve normlara olan bağlılıkları azaltabileceği söylenebilir. Toplumsal değer ve normlara olan bağlılığın zayıflaması; bireyde toplumsal denetimin etkisini azaltmakta ve kurumsal düzenlemelere olan güveni ortadan kaldırmaktadır. Ekonomik ve siyasal alanda yaşanan sorunların toplumsal ölçekteki yansıması, ahlaki çözüme ile birlikte kısmen bireylerin temel kurumlara karşı olan güvenlerinin sarsılması ve hukuk dışı eylemlere yönelme biçiminde tezahür etmektedir denilebilir. Türkiye toplumu bu açıdan ele alındığında, geleceğe yönelik gizli bir suçluluk potansiyelini barındırdığı söylenebilir. Bundan dolayı Bir suç toplumu olmaya doğru yol alacağımız korkusunun, toplumda önemli bir tedirginlik kaynağı yaratacağı düşünülebilir.

KAYNAKLAR

ALLEN, Ralph C. (1996), “**Socio-Economic Conditions and Property Crime: A Comprehensive Review and Test of The Professional Literature**”, The American Journal of Economics and Sociology, Vol.55, N.3

BECKER, Gary S. (1968), **Crime and Punishment: An Economic Approach**, Journal of Political Economy, Vol.76, N.1, 169-217

BRİTT, B. VE CHESTER L. (1994), “**Crime and Unemployment Among Youths in The United States, 1958-1990: A Time Series Analysis**” American Journal of Economics and Sociology, vol.53, Issue. 1

CONKLİN, John (1989), **Criminology**, Macmillan, New York,

CROALL, Hazel (1998), **Crime and Society in Britain**, Longman Pub., London

CROW, Ian, PAUL, R., CAROL, R., FRANCES, S. (1989), **Unemployment, Crime and Offenders**, Routledge,

CRUTCFİELD, Robert D., Susan R. P. (1997), “**Work and Crime: The Effects of Labor Stratification**”, Social Forces, Vol. 76, Issue 1

DALY, Martin, Margo, Wilson ve Shawn, Vasdew (2001), “**Income Inequality and Homicide Rates İn Canada and United States**”, Canadian Journal of Criminology, Vol.43, Issue 2.

DEUTSCH, Joseph, Uriel, Spiegel, Joseph, Templement (1992), “**Crime and Income Inequality: An Economic Approach**”, Atlantic Economic Journal, Vol.20, N.4

ELİOT, Caroline ve Dan, Ellingworth (1996), “**The Relationship between Unemployment and Crime: A Cross- Sectional Analysis Employing the British**

Crime Survey 1992”, International Journal of Man Power, Vol. 17, No. 6/7

Emniyet Genel Müdürlüğü Yay.(2002), **Suç ve Suçlu Profili – 2**, Ankara

ENTORF, Horst ve Hannes, Spengler (2000), “ **Socio-Economic And Demographic Factors of Crime in Germany: Evidence From Panel Data Of The German States**”, International Review of Law And Economics

FİNDLAY, Mark (1999), **The Globalisation of Crime**, Cambridge Univ., Press, United Kingdom

GOTTFREDSON, Michael, Travis H. (1998), **A General Theory Of Crime**, Stanford University Press, Stanford, California

HOWSEN, Roy M. Ve Stephen B. Jarrell (1987),“ **Some Determinants of Property Crime: Economic Factors Influence Criminal Behavior But Cannot Completely Explain the Syndrome**” American Journal of Economics and Sociology, Vol: 46, No: 4

İÇLİ, Tülin, (1992) **Türkiye’de Suçlular: Sosyo- Kültürel ve Ekonomik Özellikler**, Bizim Büro Basımevi, Ankara

KAWACHİ, Ichiro, Bruce, P.Kennedy , Richard, G. Wilkinson (1999), “**Crime: Social Disorganization and Relative Deprivation**”, Social.Science& Medicine Vol.48,

LAGRANGE, T.C., Robert A. Silverman (1999), “**Low Self-Control and Oppurtunity: Testing The General Theory of Crime as an Axplanation for Gender Differences in Delinquency**”, Criminology, Vol.37, Issue,1

KELLY, Morgan (2000), “ **Inequality and Crime**”, Review of Economics & Statistics, Vol.82, Issue 4

KENNEDY, Bruce P., Ichiro, K., Deborah, P., Kimberly, L. ve Vanita, G. (1998), “**Social Capital, Income Inequality and Firearm Violent Crime**”, Soc.Sci.Med. Vol.47, No.1

KIZMAZ, Zahir (2002), **Bazı Sosyal Değişkenler Bağlamında Doğu Anadolu Bölgesi’nde Suç ve Suçluluk**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ

NAKHAİE, M.R., R.A. Silverman, T.C. Lagrang (2000), “**Self- Control and Social Control: An Examination of Gender, Ethnicity, Class and Delinquency**”, Canadian Journal of Sociology, 25 (1)

REİNER, Robert (2000), “ **Crime and Control in Britain**”, Sociology, Vol. 34, British Sociological Association Pub.

SİEGEL, Larry J. (1996), **Criminology**, West Publishing Company, ABD

SOROKA, Michael P., ve George J. Bryjak (1995), **Social Problems: A**

World at Risk, Allyn And Bacon Pub., USA

TSUSHIMA, Masahiro (1996), “**Economic Structure and Crime: The Case of Japan**”, Journal of Socio-Economics, Vol.25, Issue, 4

WITT, Robert, Alan, C. ve Nigel, F. (1999), “**Crime and Economic Activity: A Panel Data Approach**”, British Journal of Criminology, Vol.39, No.3

YOUNG; Jock (1997), “**Left Realist Criminology**”, The Oxford Handbook of Criminology, (Edited: Mike Magurie, Rod Morgan, Robert Reiner), Oxford Univ. Press, U.S

YOUNG, T.R.(1988), “**Theories of Crime; Crimes of Theorists**”, (www.tryoung.com)

WRIGHT,B.R.E, A. Casp v.d (1999), “**Low Self-Control, Social Bonds and Crime:Social Causation, Social Selection, or Both?**” Criminology, Vol.37, Issue, 3

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 13, Sayı: 2, Sayfa: 305-335, LAZİĞ-2003

ARTUKABAD KAZASINDA TÜRK KİŞİ ADLARI (1455-1520) *Turkish Personal Names in the District of Artukabad (1455-1520)*

Ali AÇIKEL

Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Tokat
acikel@gop.edu.tr

Özet

Bu makalede 1455-1520 yılları arasında Artukabad kazası Türk kişi adları, dönemin *tapu-tahrir defterlerine* dayalı olarak ele alındı. Bu defterlerdeki toplam 4550 oğul adı ile 3267 baba adı tür, köken ve sayı bakımından analitik olarak incelendi. Artukabad kazasında Türk erkekleri toplam 871 ayrı adla çağrılıyordu. Bunların yaklaşık % 80'i Arapça, % 12'si Türkçe, % 4'ü Farsça, kalan % 4'lük kısım da bu üç ayrı kökenden oluşan çoklu isimlerden meydana gelmekteydi. % 2'in üzerinde en çok kullanılan adların tamamı *Mehmed, Ali, Ahmed* gibi Arapça kökenli İslâmî isimlerdi. Bu adlar, kesinlikle peygamber, halife ve diğer İslam büyüklerinin adlarından alınmıştı. Türkçe ve Farsça kökenli adlar verilirken ise eski Türk dinî inanış ve gelenekleri yansıtan isimler; idarî-askerî ünvan ve terimler; iyi dilek ve temenniler ifade eden adlar; tarihî şahsiyet isimleri, gök cisimleri ve coğrafya isimleri; meslek, hayvan ve maden adları gibi ad gruplarındaki isimler yaygın olarak kullanıldı.

Anahtar kelimeler: Artukabad, adbilim, İslâmî ad, Arapça, Türkçe, Farsça.

Abstract

In this article, the Turkish personal names of the district of Artukabad between the years of 1455-1520 have been taken up based on the *tapu-tahrir registers* of that period. The total 4550 names of son and 3267 names of father in these registers have been examined analytically in terms of kind, origine and frequency with which they were used. Turkish men recorded in the district of Artukabad have been called with 871 different names, of which 80 % was Arabic origine, 12 % Turkish, 4 % Persian; the remaining 4 % was made up of compound names with these three different origines. The whole of the most used names over 2 % were Islamic names with Arabic origine like *Mehmed, Ali, Ahmed*. These names were certainly given after the names of prophets, caliphs and other Islamic prominent people. While Turkish and Persian names were frequently given, the names reflecting old Turkish religious beliefs and customs, administrative-military titles and terms, names referring to good wishes, names of historical prominent people, names of geography and celestial bodies, names of profession, animal and mine and so on were also used commonly.

Key words: Artukabad, onomastic, Islamic name, Arabic, Turkish, Persian.

GİRİŞ

Kişi adları, *onomastik*(adbilim)'in bir alt kolu olan *antroponomi*'nin ilgi alanına girmektedir. Bu alt ana bilim dalı çerçevesinde, Türk kişi adları üzerine bilimsel ve popüler tarzda bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan popüler olanların çoğu yeni doğan çocuklara ad bulmak isteyen anne ve babalara hitap eden ticarî amaçla hazırlanmış kitaplardır (Gençosman, 1975; Kaya, 1974; Par, 1981; Püsküllüoğlu, 1981). Bilimsel nitelikli akademik incelemeler ise tarihî kaynaklara ve arşiv malzemesine dayanılarak hazırlanan çalışmalardır (Abdi, 1934; Atalay, 1953; Caferoğlu, 1972; Güzelbey, 1984; İlhan, 1990; İnan, 1958; Erol, 1992). Bu yöndeki çalışmaların sayısı ise henüz yeterli değildir.

Akademik nitelikli çalışmaların sadece bir bölümünde, 15 ve 16. yüzyıl Osmanlı *tapu-tahrir defterlerindeki* vergi mükellefi listelerinden istifade edilmiştir (Yediyıldız-İzci, 1983; Kurt, 1993, 1995, 1996 ve 1998). Genel olarak vergi veren erkek nüfusun kaydedildiği bu defterlerdeki verileri değerlendiren araştırmacılar, erkek isimleri üzerinde durmuşlardır. Nüfusun yarısını oluşturan kadınların kullandıkları isimler konusunda ise Tapu-tahrir defterleri kaynak olmaktan uzaktırlar. Diğer taraftan sözkonusu defterlerin çok az bir kısmı kişi adları bakımından incelemeye tabi tutulduğundan 15 ve 16. yüzyıl erkek adları konusundaki çalışmalar sınırlı bir düzeyde kalmıştır.

Ülkemizde kişi adları konusunda bilimsel çalışmaların azlığı nedeniyle tatminkar neticelere ulaşamamıştır. Bu alanda istenilen seviyeyi yakalayabilmek için arşiv ve kütüphanelerde bulunan her türlü malzemeyi değerlendirebilecek uzman kişilerden oluşan ekipler kurmak ve bunlara maddî destek sağlamak gerekmektedir. Ardından uzmanlar, bölgesel çalışmalara başlamalıdır. Ancak böyle bir çalışma grubunun eksikliğinde, bireysel olarak bölgesel kişi adları çalışmaları yapmak ve bunları geniş kitlelerin istifadesine sunmak kültürümüzü daha iyi anlamaya katkı yapacağı da muhakkaktır.

Bu düşünceden hareketle bölgesel bir çalışma olarak Orta Anadolu'nun kuzeyinde yer alan Sivas sancağına bağlı Artukabad (bugünkü Tokat ilinin Artova ilçesi) kazasında 1455-1520 yılları arasında kullanılan Türk kişi adları üzerinde duracağız. İncelemenin ana kaynakları 1455, 1485 ve 1520 yıllarına ait *tapu-tahrir defterleridir*¹. Bu defterlerdeki Türk kişi adları tablolaştırılırken kişi ve baba adlarındaki tekrarları mümkün mertebe azaltmaya çalıştık². Daha sonra kişi ve baba adlarını çeşitli yönlerden tasnif ettik. Aşağıda bu tasnif çerçevesinde Artukabad bölgesi kişi adlarını önce tür ve köken açısından inceleyeceğiz. Ardından en çok kullanılan adları ele alacağız. Son olarak da Türk ad verme geleneğinin Artukabad kazası şahıs adları üzerindeki yansımaları hakkında değerlendirmelerde bulunacağız. Ayrıca bütün bu değerlendirmelerin daha iyi anlaşılabilmesi ve kıyaslamalar yapılabilmesi için 1455-1520 dönemi Artukabad kazası

¹ BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) TD (Tapu Defteri) 2, s. 364-425; BOA. TD 19, s. 247-278; BOA. TD 79, s. 357-385.

² Bu durumu iki örnekle açıklamak gerekir ise, bazı isimler "Ali birâder-i Ahmed" örneğinde olduğu gibi kardeşlerinin isimleriyle tanımlanmaktaydı. Bu şekilde geçen kayıtlarda ilk isim (Ali) kişi adı olarak alındı, ikinci ad (Ahmed) bir önceki kayıta kişi adı olarak tabloya yazıldığı için tekrar kişi adı olarak değerlendirilmedi. Yine bazı isimler baba adının yazılmasının ardından "Ali veled-i O" şeklinde yazılmaktaydı. Bu şekilde yazılan isimlerde baba adları tablomuzdaki baba adı hanesine birer kez yazılmışlar ve "O" zamiri ile yazılanlar dikkate alınmamıştır.

şahıs adları listesinin ek olarak verilmesi uygun görülmüştür.

I- Artukabad Kazasında Kullanılan Adlarının Türleri ve Kökenleri

Türkler İslâm öncesi devirlerde Şamanizm, Budizm, Maniheizm, Zerdüştlük, Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi çeşitli dinleri kabul etmişler ve X. asırdan itibaren de kitleler halinde Müslüman olmaya başlamışlardır. Birkaç bin yıllık tarihleri boyunca ise Çin'den Adriyatik'e kadar uzanan muhtelif coğrafyalarda farklı kültür ve medeniyet sahalarında yaşamışlardır. Bu durum Türk kültürünün sözkonusu kültür ve medeniyetlerle karşılıklı etkileşim halinde olmasını sağlamıştır. Biz bu etkileşimleri özellikle Türk şahıs adlarının türleri ve kökenlerinde görmekteyiz.

1455 yılı tapu kayıtlarına göre, Artukabad kazası şahıs adlarının tür adedi ve köken bakımından dağılımı aşağıda Tablo 1'de verilmektedir. Buna göre, kazada toplam 514 çeşit ad kullanılmıştır. Bu toplam içinde 260 çeşit adla Arapça kökenliler birinci, 132 çeşit adla Türkçe kökenliler ikinci, 31 çeşit adla Arapça ve Türkçe kökenli iki addan oluşan birleşik isimler üçüncü sırada yer almaktadır. Ayrıca Farça-Arapça, Türkçe-Farsça ve Türkçe-Arapça-Farsça kökenli iki ya da üç addan oluşan birleşik isimler mevcuttur. Ancak bunların kullanılan ad türleri içindeki oranları oldukça düşüktür.

Aynı senede köken açısından isimlerin dağılımına göre, Arapça kökenli isimler baba adlarında % 71,41; oğul adlarında % 79,11 gibi yüksek oranla birinci; Türkçe kökenli isimler baba adlarında % 18,3; oğul adlarında % 12 nisbetle ikinci; Farsça kökenli isimler ise baba adlarında % 4,1; kişi adlarında % 2,6 ile üçüncü sıradadır. Farça-Arapça, Arapça-Türkçe, Arapça-Farça, Türkçe-Arapça gibi iki ayrı kökenden oluşan ikili şahıs adlarının bütün isimler içindeki oranları % 1 ile % 3 arasında değişmektedir.

Tablo 1. 1455'de İsimlerin Türleri ve Kökenleri

Ad Tür Adedi	Köken	Kişi Adı		Baba Adı	
		Aded	%	Aded	%
260	A	1132	79,11	727	71,41
132	T	173	12,09	187	18,37
22	F	38	2,655	42	4,126
20	FA	34	2,376	9	0,884
31	AT	20	1,398	20	1,965
26	AF	17	1,188	16	1,572
15	TA	13	0,908	11	1,081
5	TF	2	0,14	5	0,491
2	TAF	2	0,14	0	0
1	FT	0	0	1	0,098
514		1431	100	1018	100

Kısaltmalar: A (Arapça); AF (Arapça-Farsça); AT (Arapça-Türkçe); F (Farsça); FA (Farsça-Arapça); T (Türkçe); TA (Türkçe-Arapça); TF (Türkçe-Farsça); TAF (Türkçe-Arapça-Farsça); FT (Farsça-Türkçe)

1455 yılı kişi isimleri dağılımı, 1485 yılı tapu kayıtlarına göre biraz değişmiş görünmektedir. Aşağıda Tablo 2'de yansıtıldığı üzere, evvela tür adedi bakımından

1485’de tüm kazada toplam 438 çeşit ad kullanılmıştır. Bu rakam, 1455 yılında kullanılan toplam 514 çeşit ad ile kıyaslandığında yaklaşık % 15 nisbetinde bir gerileme anlamına gelmektedir. Toplam 438 tür ad içinde 242 çeşit adla Arapça kökenli şahıs isimler birinci, 105 çeşit adla Türkçe kökenliler ikinci, 19 çeşit adla Farsça-Arapça kökenli iki addan oluşan birleşik isimler üçüncü sırada yer almaktadır. Türkçe-Arapça, Farsça-Türkçe, Arapça-Farça, Türkçe-Farsça gibi iki addan oluşan birleşik isimlerin ad türleri içindeki oranları ise oldukça düşüktür (tamamı % 12 civarında).

1485 yılında kullanılan Arapça, Türkçe ve Farsça menşeli isimlerin köken bakımından dağılımında, 1455 yılındakine kıyasla biraz farklılık gözlenmektedir. Bu bakımdan Arapça kökenli isimlerin oranı, baba adlarında % 71,41’den % 77,22’ye, oğul adlarında % 79,11’den % 82,18’e yükselmiştir. Türkçe kökenli isimlerin oranı, baba adlarında % 18,3’den % 16,86’ya, oğul adlarında % 12’den % 10,42’ye gerilemiştir. Farsça kökenli isimlerin oranı ise baba adlarında % 4,1’den 2,17’ye, oğul adlarında % 2,6’den % 1,86’ya düşmüştür. Farsça-Arapça Türkçe-Arapça, Farsça-Türkçe, Arapça-Farça, Türkçe-Farsça gibi iki ayrı kökenden oluşan ikili şahıs adlarının oranları % 1’in altına düşmüştür. Bu gelişmelere göre, Arapça kökenli isimlerde yaklaşık % 4,5 oranında bir artış yaşanmıştır. Türkçe kökenli isimlerde yaklaşık % 1,5; Farsça kökenlilerde ise % 1,3 oranlarında gerileme gözlenmektedir.

Tablo 2. 1485’de İsimlerin Türleri ve Kökenleri

Ad Tür Adedi	Köken	Kişi Adı		Baba Adı	
		Aded	%	Aded	%
242	A	1277	82,18	783	77,22
105	T	162	10,42	171	16,86
19	FA	47	3,024	6	0,592
19	F	29	1,866	22	2,17
19	TA	14	0,901	11	1,085
5	FT	9	0,579	1	0,099
11	AF	7	0,45	6	0,592
14	AT	6	0,386	11	1,085
3	TF	2	0,129	2	0,197
1	Ç/İ	1	0,064	1	0,099
438		1554	100	1014	100

Kısaltmalar: A (Arapça); T (Türkçe); FA (Farsça-Arapça); F (Farsça); TA (Türkçe-Arapça); FT (Farsça-Türkçe); AF (Arapça-Farsça); AT (Arapça-Türkçe); TF (Türkçe-Farsça); Ç/İ (Çince veya İngilizce).

1520 yılına gelindiğinde, ilk olarak, kazada kullanılan ad çeşitleri 1485-1520 döneminde yaklaşık % 5 nisbetinde (438 türden 418 türe) gerilemiştir (bkz. Tablo 2 ve 3). 1520’de toplam 418 çeşit isim içinde 241 tür adla Arapça kökenliler birinci, 82 çeşit adla Türkçe kökenliler ikinci, 28 çeşit adla Farsça-Arapça kökenli birleşik isimler üçüncü sırada yer almaktadır. Ayrıca 1455 ve 1485 yıllarında görüldüğü gibi, 1520’de de Farsça-Türkçe, Türkçe-Arapça, Arapça-Farça, Türkçe-Farsça kökenli birleşik isimlerin ad türleri içindeki oranları oldukça düşük olup % 0,2 ile % 6,6 arasında sıralanmaktadır. Tamamının toplam yüzdesi ise % 17 civarındadır.

Tablo 3. 1520’de İsimlerin Türleri ve Kökenleri

Ad Tür Adedi	Köken	Kişi Adı		Baba Adı	
		Aded	%	Aded	%
241	A	1230	78,44	992	80,32
83	T	147	9,375	135	10,93
28	FA	69	4,401	41	3,32
21	F	63	4,018	37	2,996
10	FT	32	2,041	4	0,324
18	TA	12	0,765	14	1,134
4	AF	6	0,383	0	0
4	TF	5	0,319	0	0
7	AT	3	0,191	10	0,81
1	AFA	1	0,064	0	0
1	Ç/İ	0	0	2	0,162
418		1568	100	1235	100

Kısaltmalar: A (Arapça); AF (Arapça-Farsça); AT (Arapça-Türkçe); Çİ (Çince veya İngilizce); F (Farsça); FA (Farsça-Arapça); FT (Farsça-Türkçe); T (Türkçe); TA (Türkçe-Arapça); TF (Türkçe-Farsça); TAF (Türkçe-Arapça-Farsça).

1520 yılı şahıs isimlerinin köken dağılımı, 1485 yılınkı ile kıyaslandığında oranlar şu şekildedir: Arapça kökenli isimler, baba adlarında 1485’de % 77,22, 1520’de % 80,32; kişi adlarında sırasıyla % 82,18 ve % 78,44’lük nisbetleriyle 1485-1520 dönemi boyunca birinci; Türkçe kökenli isimler, baba adlarında 1485’de % 16,86, 1520’de % 10,93; kişi adlarında sırasıyla % 10,42 ve % 9,37’lik oranlarıyla ikinci, Farsça kökenli isimler ise baba adlarında 1485’de % 2,17, 1520’de % 2,99; kişi adlarında sırasıyla % 1,86 ve % 4,01’lik nisbetleriyle üçüncü sıradadır. Farsça-Arapça, Türkçe-Arapça, Farsça-Türkçe, Arapça-Farça, Türkçe-Farsça gibi iki ayrı kökenden oluşan birleşik şahıs adları, oran bakımından 1485-1520 döneminde % 4’ün üstüne çıkmamıştır. Bütün bu istatistiki rakamlar dikkate alındığında, Arapça kökenli isimlerde baba neslinde % 3,1’lik bir artış, oğul neslinde % 3,7’lik bir azalma gözlenmektedir. Türkçe isimlerde baba neslinde % 5,93, oğul neslinde % 1,05’lik bir gerileme yaşanmıştır. Farsça kökenli isimlerde ise baba neslinde % 0,8, oğul neslinde % 2,15 oranlarında yükselme hissedilmektedir.

Buraya kadar 1455, 1485 ve 1520 yıllarında Artukabad kazası şahıs isimlerine ait tür ve köken istatistiklerini ayrı ayrı yorumlamaya çalıştık. Şimdi her üç yılın istatistiklerini tek bir tabloda (aşağıda Tablo 4) toplayarak daha önceki yorumlarımızı 1455-1520 döneminin tamamına göre yeniden değerlendirelim.

1455-1520 döneminde Artukabad kazasında Türk erkekleri toplam 871 ayrı isimle çağrılıyorlardı. Bu ad türleri içinde Arapça kökenliler 418 çeşit adla birinci, Türkçe kökenliler 215 çeşit adla ikinci, Farsça kökenliler ise 46 çeşit adla üçüncü sırada yer almaktaydı. Bunları sırasıyla Farsça-Arapça, Farsça-Türkçe, Türkçe-Arapça, Arapça-Farsça, Arapça-Türkçe, Türkçe-Farsça, Türkçe-Arapça-Farsça iki ya da üç ayrı kökenden oluşan birleşik adlar izlemekteydi. Yalnız bu çoklu adların tür adedleri oldukça azdı.

Aynı dönemde şahıs isimlerinin köken dağılımı, yukarıda ayrı ayrı değerlendirilen 1455, 1485 ve 1520 yıllarının ortalamasını yansıtmaktadır. Bu bakımdan Arapça kökenli isimler (baba adlarında % 76,92; kişi adlarında % 80,08) birinci,

Türkçe kökenli (% 14,47; % 9,85) ikinci, Farsça kökenliler ise (% 3,30; % 3,40) üçüncü sıradadır. Bunları sırasıyla Farsça-Arapça, Farsça-Türkçe, Türkçe-Arapça, Arapça-Farsça, Arapça-Türkçe, Türkçe-Arapça-Farsça, Arapça-Farsça-Arapça gibi iki ya da üç ayrı kökenden oluşan birleşik şahıs adları izlemektedir. Bunların toplam oranları, baba adlarında % 5,35; oğul adlarında % 6,68 civarındadır.

Tablo 4. 1455-1520 Döneminde İsimlerin Türleri ve Kökenleri

Ad Tür Adedi	Köken	Kişi Adı		Baba Adı	
		Aded	%	Aded	%
419	A	3643	80,08	2512	76,92
215	T	448	9,85	472	14,47
45	F	155	3,407	108	3,305
43	FA	151	3,319	58	1,775
13	FT	41	0,901	6	0,184
42	TA	37	0,813	35	1,071
34	AF	30	0,659	22	0,673
47	AT	29	0,637	42	1,286
9	TF	12	0,264	9	0,275
2	TAF	2	0,044	0	0
1	AFA	1	0,022	0	0
1	Ç/İ	1	0,022	3	0,092
871		4550	100	3267	100

Kısaltmalar: A (Arapça); AF (Arapça-Farsça); AFA (Arapça-Farsça-Arapça); AT (Arapça-Türkçe); Çİ (Çince veya İngilizce); F (Farsça); FA (Farsça-Arapça); FT (Farsça-Türkçe); T (Türkçe); TA (Türkçe-Arapça); TF (Türkçe-Farsça); TAF (Türkçe-Arapça-Farsça).

Bütün bu istatistiklere dikkatle bakıldığında, Artukabad kazasında kullanılan Türk şahıs adlarının yaklaşık % 80'i Arapça, % 12'si Türkçe, % 4'ü Farsça, kalan % 4'nün de Arapça, Türkçe ve Farsça kökenli iki ya da üç isimden oluşan birleşik isimlerden meydana geldiği görülmektedir. Bu oranlar kazada Arapça kökenli İslâmî isimlerin fazlalığı göstermektedir. Bu durum, Türk ad verme geleneğinde İslâmî ad koyma prensiplerinin ağır bastığını ortaya koymaktadır.

II- Artukabad Kazasında En Çok Kullanılan Şahıs Adları

Geçmişten günümüze herhangi bir bölge ya da ülkede en çok kullanılan adların bilinmesi gerçekten önemlidir. Bu türden bilgi bize o bölge ya da ülkedeki kültürün kimliğini gösterecektir. Zaman içinde en çok kullanılan adlardaki değişimler ise genelde kültürde özelden ad verme gelenekleri üzerindeki harici kültürel tesirleri ortaya koyacaktır. Böyle kültürel etkilerin varlığını tespit etmek için 1455-1520 yılları arasında Artukabad kazasında en çok kullanılan kişi adlarını tablolar yardımı ile değerlendirmeye çalışacağız.

1455 yılı kayıtlarına göre, Artukabad'da toplam 1431 oğul, 1018 baba adı kullanılmıştır. % 2'in üzerinde en çok kullanılan oğul ve baba adları, aded ve oran olarak aşağıda Tablo 5'de verilmiştir. Oğul adlarında sırasıyla *Mehmed*, *Ali*, *Ahmed*, *İbrahim*, *Hüseyin*, *Hasan*, *Halil*, *Mahmud*, *Hamza* ve *Yusuf*; baba adlarında sırasıyla *Hasan*,

İbrahim, Hüseyin, Yusuf, Ali, İlyas, Hacı, Hızır ve Mehmed % 2'in üzerinde en çok kullanılan şahıs isimleriydi. Bu isimleri, oğul neslinde 468 (toplam 1431 kişinin % 32,70'i), baba neslinde ise 233 kişi (toplam 1018 kişinin % 22,86'sı) ad olarak almıştır. Bu isimlere dikkatle bakıldığında, tamamının Arapça kökenli İslâmî isimler olduğu görülmektedir. Bu durum, 1455'de incelenen bölgede Türk ad verme geleneğinde İslâmî ad koyma prensiplerinin daha ağır bastığını göstermektedir.

Tablo 5. 1455'de En Çok Kullanılan Şahıs Adları

Adlar	Kişi Adı		Adlar	Baba Adı	
	Aded	%		Aded	%
1. Mehmed	73	5,101	1. Hasan	34	3,337
2. Ali	56	3,913	2. İbrahim	31	3,042
3. Ahmed	53	3,704	3. Hüseyin	29	2,846
4. İbrahim	50	3,494	4. Yusuf	26	2,552
5. Hüseyin	47	3,284	5. Ali	25	2,453
6. Hasan	45	3,145	6. İlyas	23	2,257
7. Halil	40	2,795	7. Hacı	22	2,159
8. Mahmud	37	2,586	8. Hızır	22	2,159
9. Hamza	35	2,446	9. Mehmed	21	2,061
10. Yusuf	32	2,236	Toplam	233	22,866
Toplam	468	32,704	Genel toplam	1018	100
Genel toplam	1431	100			

1485 yılında Artukabad kazasında % 2'in üzerinde en çok kullanılan oğul ve baba adlarının aded ve oranları aşağıda Tablo 6'da verilmiştir. Buna göre, oğul adlarında sırasıyla *Mehmed, Ali, Ahmed, Hasan, Hüseyin, Hamza, Himmət, İbrahim, Yusuf, Mustafa* ve *Mahmud*; baba adlarında sırasıyla *Mehmed, Ali, Hasan, Yusuf, Ahmed, İbrahim, Halil, Hüseyin, Mustafa, Hızır* ve *Mahmud* yüzde 2'in üzerinde en çok kullanılan isimlerdir. Bu isimleri, oğul neslinde 613 (toplam 1554 kişinin % 39,44'ü), baba neslinde ise 332 kişi (toplam 1014 kişinin % 32,74'ü) ad olarak seçmiştir. Bu isimlere dikkatle bakıldığında, hem oğul hem de baba neslinde tamamının Arapça kökenli İslâmî isimler³ olduğu görülmektedir. Bu durum, 1455'de olduğu gibi, 1485 yılında da incelenen bölgede Türk ad verme geleneğinde İslâmî ad koyma prensiplerinin daha ağır bastığını göstermektedir.

Tablo 6. 1485'de En Çok Kullanılan Şahıs Adları

Adlar	Kişi Adı		Adlar	Baba Adı	
	Aded	%		Aded	%
1. Mehmed	103	6,628	1. Mehmed	50	4,931

³ Burada "İbrahim" adı, İbrance olup sonradan Arapça'ya geçmiştir. Bilindiği üzere Arapça ve İbrance Sami dil grubuna mensup olup bazı isimler ortak kullanılmaktadır. İsrâil-oğulları'na gönderilen İshak, Yakub, Yusuf gibi peygamberlerin isimleri buna örnek gösterilebilir (bkz. Redhouse, 1992 , s. 108, 2204, 2215).

2. Ali	71	4,569	2. Ali	36	3,55
3. Ahmed	64	4,118	3. Hasan	31	3,057
4. Hasan	55	3,539	4. Yusuf	31	3,057
5. Hüseyin	55	3,539	5. Ahmed	30	2,959
6. Hamza	52	3,346	6. İbrahim	30	2,959
7. Himmet	51	3,282	7. Halil	29	2,86
8. İbrahim	50	3,218	8. Hüseyin	27	2,663
9. Yusuf	42	2,703	9. Mustafa	24	2,367
10. Mustafa	38	2,445	10. Hızır	23	2,268
11. Mahmud	32	2,059	11. Mahmud	21	2,071
Toplam	613	39,446	Toplam	332	32,742
Genel toplam	1554	100	Genel toplam	1014	100

1520 yılında Artukabad'da % 2'in üzerinde en çok kullanılan şahıs adlarına gelince, bunların aded ve oranları aşağıda Tablo 7'de verilmiştir. Buna göre, sıralama şu şekildedir: oğul neslinde sırasıyla *Ali, Mehmed, Hüseyin, İbrahim, Mustafa, Yusuf, Hasan, Hamza, Ahmed, Veli* ve *Halil*; baba neslinde sırasıyla *Ali, Mehmed, Ahmed, İbrahim, Hamza, Mustafa, Hasan, Hüseyin, Halil* ve *Yusuf*. Bu isimleri, oğul neslinde 570 (toplam 1568 kişinin % 36,35'i), baba neslinde ise 415 kişi (toplam 1235 kişinin % 33,60'ı) ad olarak almıştır. En çok kullanılan bu isimlere dikkatle bakıldığında, tamamının Arapça kökenli olduğu görülmektedir. Bu durum, 1455 ve 1485 yıllarında olduğu gibi, 1520 yılında da incelenen bölgede Türk ad verme geleneğinde İslâmî ad koyma prensiplerinin etkin olarak devam ettiğini göstermektedir.

Tablo 8. 1520'de En Çok Kullanılan Şahıs Adları

Adlar	Kişi Adı		Adlar	Baba Adı	
	Aded	%		Aded	%
1. Ali	79	5,038	1. Ali	57	4,615
2. Mehmed	73	4,656	2. Mehmed	55	4,453
3. Hüseyin	57	3,635	3. Ahmed	54	4,372
4. İbrahim	56	3,571	4. İbrahim	43	3,482
5. Mustafa	53	3,38	5. Hamza	39	3,158
6. Yusuf	47	2,997	6. Mustafa	39	3,158
7. Hasan	45	2,87	7. Hasan	35	2,834
8. Hamza	44	2,806	8. Hüseyin	32	2,591
9. Ahmed	43	2,742	9. Halil	31	2,51
10. Veli	38	2,423	10. Yusuf	30	2,429
11. Halil	35	2,232	Toplam	415	33,602
Toplam	570	36,35	Genel toplam	1235	100
Genel toplam	1568	100			

Buraya kadar 1455, 1485 ve 1520 yıllarında % 2'in üzerinde en çok kullanılan

şahıs adlarını, köken ve nisbet açısından ayrı ayrı değerlendirmeye çalıştık. Bu üç ayrı noktada verilen değerlendirmeleri birleştirdiğimizde ve meseleyi dönem olarak ele aldığımızda bir takım genel sonuçlara ulaşmak mümkün görünmektedir. 1455-1520 döneminde % 2'in üzerinde en çok kullanılan isimlerin dökümü aşağıda Tablo 9'da verilmiştir. Buna göre, bütün dönem boyunca Artukabad'da kullanılan Türk kişi adlarının toplamı 7817'dir. Bu toplamın 4550'si oğul, kalan 3267'si de baba adlarıdır. Bunların sadece 11 çeşidi, % 2'in üzerinde en çok kullanılan adlar listesine girebilmektedir.

Tablo 9. 1455-1520 Döneminde En Çok Kullanılan Adlar

Adlar	Kişi Adı		Adlar	Baba Adı	
	Aded	%		Aded	%
1. Mehmed	249	5,467	1. Mehmed	126	3,857
2. Ali	206	4,523	2. Ali	118	3,612
3. Ahmed	160	3,513	3. İbrahim	104	3,183
4. Hüseyin	159	3,491	4. Ahmed	103	3,153
5. İbrahim	156	3,425	5. Hasan	100	3,061
6. Hasan	145	3,183	6. Hüseyin	88	2,694
7. Hamza	131	2,876	7. Yusuf	87	2,663
8. Yusuf	121	2,656	8. Mustafa	82	2,51
9. Mustafa	116	2,547	9. Hamza	78	2,388
10. Halil	100	2,195	10. Halil	75	2,296
11. Mahmud	95	2,086	Toplam	961	29,417
Toplam	1638	35,962	Genel Toplam	3267	100
Genel Toplam	4550	100			

Bu listede *Mehmed* adı hem oğul (249 kişi, % 5,46) hem de baba neslinde (126 kişi, % 3,85) ilk sırada yer almaktadır (bkz. Tablo 9). *Mehmed*'den sonra en çok *Ali* adı (oğul neslinde: 206 kişi, baba neslinde: 118 kişi) kullanılmaktaydı. Yaygın olarak kullanılan diğer adlar şu şekilde sıralanmaktaydı: *Ahmed* (160-103), *Hüseyin* (159- 88), *İbrahim* (156-104), *Hasan* (145-100), *Hamza* (131-78), *Yusuf* (121-87), *Mustafa* (116-82), *Halil* (100-75) ve *Mahmud* (95-55). Bu istatistiklerden, % 2'in üzerinde en çok kullanılan isimler listesine sadece Arapça kökenli İslâmî isimlerin girebildiği görülmektedir. Bu sonuç, yukarıda 1455, 1485 ve 1520 yılları için ayrı ayrı yaptığımız istatistiklerde de ortaya konmuştu. Bu durum, incelenen dönemde adı geçen kazada yaşayan Türkmen ağırlıklı halkın isim verme geleneğinde İslâmın ad koyma prensiplerinin ağırlığını tam anlamıyla hissettirdiğini ortaya koymaktadır.

Artukabad kazasında % 2'nin üzerinde en çok kullanılan oğul ve baba adlarına ait oranlar, aşağıda Tablo 10a-b'de verilen diğer bölgelerdekilerle mukayese edildiğinde çarpıcı benzerlikler ortaya çıkmaktadır. İlk olarak, *Mehmed* adı her dört bölgede hem oğul hem de baba neslinde en çok kullanılan adların başında gelmekteydi. İskilip bölgesinde bu adın diğer üç bölgeye göre daha fazla tercih edildiği görülmektedir. *Mehmed*'den sonra *Ali* adı Artukabad ve Çorumlu kazalarında en çok kullanılmaktaydı. İskilip'de *Mustafa* (% 4,58-% 3,16) adı, Niksar'da ise *Ahmed* (% 4,89-% 4,42) ismi ikinci

derecede tercih edilmekteydi.

Tablo 10a. En Çok Kullanılan Kişi Adlarının Oran Mukayesesi⁴

Kaza adı ve yıllar	Artukabad (1455-1520)	Çorumlu (1576)	İskilip (1576)	Niksar (1455)
Kişi adı	%	%	%	%
Mehmed	5,46	6,28	8,49	7,45
Ali	4,52	4,91	4,56	3,72
Ahmed	3,51	2,46	3,26	4,89
Hüseyin	3,49	3,87	2,80	2,33
İbrahim	3,42	2,05	2,29	3,26
Hasan	3,18	3,07	2,39	3,96
Hamza	2,87	1,11	0,80	3,26
Yusuf	2,65	1,89	2,51	3,49
Mustafa	2,54	4,59	5,93	1,39
Halil	2,19	1,03	1,33	3,49
Mahmud	2,08	1,57	2,48	2,33
Toplam	35,91	32,83	36,84	39,57

Tablo 10b. En Çok Kullanılan Baba Adlarının Oran Mukayesesi

Baba adı	Artukabad	Çorumlu	İskilip	Niksar
	%	%	%	%
Mehmed	3,85	4,55	6,87	3,53
Ali	3,61	4,11	4,34	1,76
İbrahim	3,18	1,85	2,07	0,88
Ahmed	3,15	2,66	3,39	4,42
Hasan	3,06	2,37	2,30	3,53
Hüseyin	2,69	2,98	2,34	3,53
Yusuf	2,66	2,55	2,89	1,76
Mustafa	2,51	3,16	4,06	0,88
Hamza	2,38	1,33	0,12	0,88
Halil	2,29	1,32	1,32	2,65
Toplam	29,38	26,88	29,7	23,82

İkinci olarak, her dört bölgede en çok kullanılan ilk on ismin kökenlerine baktığımızda, tamamının Arapça kökenli İslâmî isimler oldukları görülmektedir. Bunlar arasında *Mehmed* veya asıl şekliyle Muhammed, Mustafa, Ahmed ve Mahmud isimleri İslâm peygamberinin adlarıdır. Ali O'nun yeğeni ve damadı, Hasan ve Hüseyin torunları, Hamza ise amcasıdır. Kalan isimler, diğer peygamber isimlerinden esinlenerek seçilmişlerdir. Bu durum, XV-XVI. asırlarda adı geçen bölgelerde yaşayan Türkmen ağırlıklı halkın isim verme geleneğinde İslâmın ad koyma prensiplerinin ağır bastığını ortaya koymaktadır.

1455-1520 döneminde Artukabad kazasında Türkçe kökenli isimlerden en yaygın olarak kullanılan ilk onününün istatistikleri aşağıda Tablo 10'da verilmiştir. Tabloda

⁴ Çorumlu, İskilip ve Niksar kazaları kişi adları çalışmaları için bkz. Kurt, 1995; Kurt, 1998; Bostan, 2000.

yansıtıldığı üzere, bunlar sırasıyla *Aykut*, *Dursun*, *Tanrıvermiş*, *Çıracak*, *Durak*, *Menteşe*, *Aydın*, *Kaya*, *Sevindik*, *Tursan*, *Budak* ve *Kılağuz* isimleridir. Bu isimlerden *Dursun* adı (% 0,97-% 0,84) İskilip (Kurt, 1998), *Durmuş* adı Çorumlu kazasında (Kurt, 1995) en çok kullanılan Türkçe isimlerin başında gelmekteydi. Artukabad'da en fazla kullanılan Türkçe isimlerin, bütün isimler içindeki oranları fazla yüksek değildir (oğul neslinde % 5,40 ya da toplam 4550 kişiden 246'sı; baba neslinde % 5,35 ya da toplam 3267 kişiden 175'i). Ancak aynı isimler, Türkçe kökenli adlar içinde ise oğul neslinde % 54,91 (toplam 448 kişiden 246'sı), baba neslinde % 37,07 (toplam 472 kişiden 175'i) gibi oldukça yüksek oranlara sahiptirler.

Tablo 11. 1455-1520 Döneminde En Çok Kullanılan Türkçe Kökenli Adlar

Adlar	Kişi Adı		Baba Adı	
	Aded	%	Aded	%
1. Aykut	33	0,725	30	0,918
2. Dursun	27	0,593	38	1,163
3. Durmuş	26	0,571	21	0,643
4. Tanrıvermiş	26	0,571	22	0,673
5. Çıracak	24	0,527	8	0,245
6. Durak	23	0,505	18	0,551
7. Mentese	19	0,418	9	0,275
8. Aydın	14	0,308	2	0,061
9. Kaya	14	0,308	4	0,122
10. Sevindik	12	0,264	6	0,184
11. Tursan	10	0,22	8	0,245
12. Budak	9	0,198	3	0,092
13. Kılağuz	9	0,198	6	0,184
Toplam	246	5,406	175	5,356
Genel toplam	4550	100	3267	100

İncelenen dönemde en çok kullanılan Farsça kökenli ilk ondört isim ise şunlardır: *Pirî*, *Bahşayış*, *Bünyâd*, *Asayış*, *Şehzâde*, *Emirze*, *Şehriyâr*, *Rüstem*, *Şehsuvâr*, *Yâdigâr*, *Behsâd*(=*Bihzad*), *Bistâm*, *Câvid* ve *Hoca* (bkz. Tablo 11). Bu isimlerden *Bünyâd* adı (% 1,24-% 1,10), Çorumlu kazasında (Kurt, 1995) en çok kullanılan Farsça isimlerin başında gelmekteydi. Bu isimler, Farsça kökenli adlar içinde oğul neslinde % 87,1 (toplam 155 kişiden 135'i), baba neslinde % 69,72 (toplam 108 kişiden 76'sı) gibi oldukça yüksek oranlar sergilemektedir.

Tablo 12. 1455-1520 Döneminde En Çok Kullanılan Farsça Kökenli Adlar

Adlar	Kişi Adı		Baba Adı	
	Aded	%	Aded	%
1. Pirî	34	0,747	14	0,429
2. Bahşayış	31	0,681	37	1,133
3. Bünyâd	17	0,374	4	0,122
4. Asayış	13	0,286	9	0,275
5. Şehzâde	8	0,176	2	0,061
6. Emirze	7	0,154	1	0,031
7. Şehriyâr	6	0,132	1	0,031
8. Rüstem	5	0,11	2	0,061
9. Şehsuvâr	3	0,066	0	0
10. Yâdigâr	3	0,066	2	0,061
11. Behsâd	2	0,044	0	0
12. Bistâm	2	0,044	0	0
13. Câvid	2	0,044	2	0,061
14. Hoca	2	0,044	2	0,061
Toplam	135	2,968	76	2,326
Genel toplam	4550	100	3267	100

III- Türk Ad Verme Geleneğinin Artukabad Kazası Kişi Adları Üzerindeki Yansımaları

Yukarıda 1455-1520 yılları arasındaki dönemde kullanılan şahıs adlarının türleri, kökenleri ve % 2'in üzerinde en çok kullanılanları hakkında değerlendirmeler yaptık. Bu değerlendirmelerden Artukabad kazasında isim koyma geleneği üzerinde Türk, İslâmî Arap ve Fars ad verme uygulamalarının etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu hususun daha iyi anlaşılması için bölgede kullanılan şahıs adlarını kökenlerine göre alt gruplara ayırarak analitik olarak derinlemesine ele almak daha yararlı olacaktır. Önce Arapça kökenli İslâmî adlar üzerinde duralım.

a- Arapça Kökenli İslâmî Adlar

İslâmiyetin Orta Asya'da iyice yayılması ile birlikte Türkler X. asırdan itibaren müslüman olmaya ve bu yeni dinin ad koyma prensiplerine uymaya başlamışlardır. İslâmın ad koyma prensipleri bizzat Hz. Peygamberimizin (SAV) hadis-i şeriflerinde ifade edilmiştir. Bu hususta "Siz kıyamet gününde kendi isimleriniz ve babalarınızın isimleriyle çağrılacaksınız. Onun için isimlerinizi güzel isimlerden koyunuz" (Ahmed b. Hanbel, s. 194), "Peygamberlerin isimleriyle isim koyunuz"(Ahmed b. Hanbel, s. 345) ve "Kimin çocuğu olursa, onun sağ kulağına ezan, sol kulağına kamet okunsun" (Eş-Şevkâni, s. 155) hadis-i şerifleri önemlidir. Bu hadis-i şeriflerde belirtilen "İslâmî" ad verme, "peygamber adı" vermeye öncelik, çocuğun doğumunda sağ kulağına "ezan" ve sol kulağına "kamet" okuma prensipleri, müslüman Türk toplumunda asırlardan beri uygulana gelmiştir (Aras, 1988, s. 332-333; Öksüz, 1982, s. 29-30).

1455-1520 yıllarını kapsayan dönemde, Artukabad kazasının müslüman halkı da

İslâmın ad koyma prensiplerine büyük ölçüde uymuştur. Yukarıda ayrıntılı bir şekilde izah edildiği üzere, kazada kullanılan Türk şahıs adlarının yaklaşık % 78'i (oğul neslinde: % 80,08; baba neslinde: % 76,89) Arapça kökenli İslâmî isimlerden oluşmaktadır. Türkçe-Arapça, Arapça-Türkçe, Arapça-Farsça, Farsça-Arapça, Arapça-Türkçe-Farsça ve Arapça-Farsça-Arapça gibi iki ya da üç ayrı kökenli birleşik isimler içinde de Arapça kökenli İslâmî isimlerin varlığı söz konusudur. Bu takdirde incelenen bölgede müslüman Türkler arasında Arapça kökenli İslâmî isim alanların nisbetleri, oğul neslinde: % 81,91'e; baba neslinde: % 78,49'a ulaşmaktadır.

İncelenen dönemde Artukabad kazasında Arapça kökenli İslâmî isim seçme ve almada aşağıdaki hususların dikkate alındığını tesbit etmiş bulunuyoruz.

1- Peygamber adları: Artukabad'da kullanılan Arapça kökenli İslâmî isimlerden peygamber adı alanların oranları, oğul neslinde % 25,01 (toplam 4550 kişiden 1138'i), baba neslinde % 24,76 (toplam 3267 kişiden 809'u) olarak karşımıza çıkmaktadır⁵. Hud, Lut, Harun, Elyase ve Zülkifi gibi peygamber isimleri bölgede hiç kullanılmamıştır. Son peygamber Hz. Muhammed (SAV)'in ismi *Mehmed* şeklinde kullanmıştır. Bunun sebebi, Türk milletinin derin saygı ve hürmetinden dolayı O'nun adını aynen almayı bir nevi saygısızlık kabul etmesidir. Tespitlerimize göre, bölgede en çok kullanılan peygamber adları ve adetleri şöyledir: *Mehmed* (oğul adı: 249 - baba adı: 126), *İbrahim* (156-104), *Yusuf* (121-87), *İsmâil* (76-46), *Musa* (76-52), *Yakûb* (70-50), *İlyas* (64-61), *Süleyman* (50-35), *İsa* (40-24), *İshâk* (38-24), *İdris* (19-24), *Yunus* (18-14), *Yahya* (15,15), *Dâvûd* (13-14), *Zekeriyâ* (9-6) ve *Eyyûb* (3-7).

2- Hz. Muhammed (SAV)'e nisbet edilen Ahmed, Mahmud, Hâmid ve Mustafa isimleri: Bu isimler gerek tek başlarına gerekse Türkçe ve Farsça isimlerle birlikte Artukabad kazasında yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Bu dört adın bütün isimler içindeki oranları, oğul neslinde % 11,34 (toplam 4550 isimden 516'sı), baba neslinde % 9,98 (toplam 3267 isimden 326'sı)'dir. Bu adların tek kelime isim olarak istatistikleri şu şekildedir: *Ahmed* (160-103 kişi), *Mustafa* (116-82), *Mahmud* (95-55) ve *Hamid* (5-4).

3- İlk dört halifenin (Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali) adları: Aynı dönemde incelenen bölgede ilk dört halifenin isimlerinin yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu isimler çoğu kere yalnız, bazen de Türkçe ve Farsça kökenli isimlerle birlikte karşımıza çıkmaktadır. Halife adlarını taşıyan isimlerin bütün adlar içindeki oranları, oğul neslinde % 8,39 (toplam 4550 kişiden 382'si), baba neslinde % 7,83 (toplam 3267 kişiden 256'sı) civarındadır. Bu adların tek kelime isim olarak oğul ve baba nesillerinde kullanım adetleri şöyledir: *Ali* (206-118), *Ömer* (34-17), *Osman* (32-27) ve *Ebubekir* (20-17)⁶.

4- Hz. Muhammed (SAV)'in torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in adları: Bu iki isim, gerek tek başlarına gerekse Türkçe ve Farsça kökenli isimlerle birlikte bölgede yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Bunların bütün isimler içindeki oranları, oğul neslinde % 7,47 (toplam 4550 isimden 340'ı), baba neslinde % 6,67 (toplam 3267 isimden 218'i) olarak gözükmektedir. Bu isimleri tek isim olarak almış olanların adetleri

⁵ Bu hesaplamada sadece peygamber adı alanlar ile peygamber adı ile birlikte Türkçe ve Farsça kökenli isimlerden oluşan çoklu adlar da dikkate alınmıştır.

⁶ "Ebubekir" adı Türk isim alma geleneğinde kısaca "Bekir" şeklinde kullanılmıştır. Bu nedenle burada biz her iki adı birlikte düşündük.

şu şekildedir: *Hasan (172-121)*, *Hüseyin (168-97)*.

5- Hz. İbrahim (SAV)'e sıfat olan Halil adı: Bu ad incelenen dönemde Artukabad kazasında en çok kullanılan isimler arasında yer almaktadır. Çoğu kere yalnız, bazen de Türkçe ve Farsça kökenli isimlerle birlikte birleşik adlarda kullanılmıştır. Bu ismin bütün adlar içindeki oranı, oğul neslinde % 2,41 (toplam 4550 kişiden 110'u), baba neslinde % 2,48 (toplam 3267 kişiden 81'i) civarındadır.

6- Esmâ-i hüsnâ'dan seçilen adlar: Bu kategoriden adların, adı geçen dönemde incelenen bölgede az da olsa kullanıldığı görülmektedir. Bu isimler çoğu kere yalnız, bazen de Türkçe ve Farsça kökenli isimlerle birlikte birleşik adlar şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bunların bütün adlar içindeki oranları, oğul neslinde % 2,90 (toplam 4550 kişiden 132'si), baba neslinde % 2,02 (3267 kişiden 66'sı) şeklindedir. Bu adların tek kelimelik isim olarak kullanılanlardan birkaç örnek: *Veli (62-19)*, *Adil (2-5)*, *Azîz (1-2)*, *Mümin (1-1)* ve *Lâtif (0-1)*.

7- Çocuğun doğduğu İslâmî kutsal aya, güne ve zamana göre seçilen adlar: Bu kategoriye giren adlardan sadece birkaç türü, incelenen dönemde Artukabad kazasında kullanılmıştır. Bu isimler, çoğu kere tek başlarına kullanılmışlar, bazen de Türkçe ve Farsça kökenli isimlerle birlikte ikili ya da üçlü birleşik adlar oluşturmuşlardır. Bunların bütün adlar içindeki oranları, oğul neslinde % 0,85 (toplam 4550 kişiden 39'u), baba neslinde % 0,64 (toplam 3267 kişiden 21'i)'dür. İşte bu grup için tesbit edilen adlardan en yaygın olanlar ve bunların adetleri: *Receb (12-4)*, *Şaban (9-0)* ve *Ramazan (3-3)*.

8- Ahilik teşkilatına işaret eden adlar: Artukabad kazasında doğrudan *Ahi* adı alan veya bu adı sıfat olarak kullanan şahıs adları bulunmaktadır. Bu husus, Nâsirüddin Ahi Evren (1172–1262) tarafından Kırşehir ve çevresinde kurulan Ahilik örgütünün bölgede varlığını ve etkinliğini ortaya koymaktadır (Çağatay, 1982 ve 1988). Bununla birlikte bu kategorideki isimlerin bütün isimler içindeki nisbetleri, oldukça düşüktür (oğul neslinde % 0,13 ya da toplam 4550 kişiden sadece 6'sı; baba neslinde % 0,21 ya da toplam 3267 kişiden sadece 7'si). Bu adların adetleri şöyledir: *Ahi (3 – 1)*, *Ahi Ahmed (1 – 0)*, *Ahi Ali (2 – 3)*, *Ahi İlyas (0 – 1)*, *Ahi Yusuf (0 – 1)* ve *Ahi Melez? (0 – 1)*.

9- Diğer Arapça kökenli İslâmî adlar: Yukarıda sıraladığımız grupların dışında Artukabad kazasında herhangi bir şekilde grup oluşturamayan daha pek çok Arapça kökenli İslâmî isim mevcuttur. Bunların büyük çoğunluğu muhtemelen sahabe-i kirâm ve diğer halifelerin isimlerinden seçilerek alınmıştır. Bir kısmı da yine muhtemelen din büyüklerinin isimleri örnek alınarak verilmiştir. Ancak bunları hali hazırda tam olarak tespit etmek imkanı yoktur. Bu gruptaki Arapça kökenli adların bütün isimler içindeki oranları, oğul neslinde % 24,07 (toplam 4550 kişiden 1095'i), baba neslinde % 24,65 (toplam 3267 kişiden 805'i)'dir. Bu grup içinde en yaygın olan isimler ve bunların adetleri şu şekildedir: *Hamza (131-78)*, *Himmat (90-35)*, *Hızır (65-58)*, *Seydi (45-22)*, *Abdullah (38-18)*, *Murad (30-33)*, *İskender (29-10)* ve *Hacı (28-40)*.

b- Türkçe Kökenli Adlar

1455-1520 dönemde, yukarıda bahsedildiği gibi, Artukabad kazasında Türk erkeklerin bir kısmı (oğul neslinde % 9,85; baba neslinde % 14,47) Türkçe kökenli ad almışlardır. Türkçe-Arapça, Arapça-Türkçe, Farsça-Türkçe, Türkçe-Farsça ve Arapça-Türkçe-Farsça gibi iki ya da üç ayrı kökenden oluşan birleşik isimler içinde de Türkçe

kökenli isimler mevcuttur. Bu takdirde incelenen bölgede müslüman Türkler arasında Türkçe kökenli isim alanların oranı biraz daha artmaktadır. Bu son duruma göre, Türkçe kökenli adlar oğul neslinde: % 10,47'ye; baba neslinde: % 15,05'e ulaşmaktadır. Bu isimlerin bir bölümü *Divân-ü Lügati't-Türk*, *Kutadgu Bilig* ve *Dede Korkut* gibi erken dönem Türk klasiklerinde (Ergin, 1997; Kaşgarlı Mahmud, 1986; Yusuf Has Hâcib, 1988) geçmektedir. Bu bakımdan Dede Korkut'ta 13, *Divân-ü Lügati't-Türk*'de 70, *Kutadgu Bilig*'de ise 3 şahıs adı tesbit etmiş bulunuyoruz. Bu durum bazı Türkçe kökenli adların geçişini, dokuzuncu asra kadar geriye götürmektedir.

İncelenen dönemde Artukabad kazasında Türkçe kökenli isim alma ve vermede dikkate alınan ve öncelik verilen hususlar tespit edebildiğimiz kadarıyla şunlardır:

1- İsimlerle ilgili eski Türk dinî inanış ve geleneklerine dayalı adlar:

Artukabad'da, doğum sırasında ailenin halini, düşünce ve dileklerini bildiren ve asılları eski Orta Asya Türk inançlarına kadar uzanan geleneklerimizi yansıtan pek çok isim kullanılmıştır. Bu grupta yer alan toplam 35 çeşit adı, oğul neslinde 164 (toplam 448 kişinin % 34,66'sı), baba neslinde 171 kişi (toplam 472 kişinin %32,58'i) isim olarak seçmiştir. Bu isimlerin konulmasının gerisinde yatan inanışları alt gruplar halinde, isimlerin adetleriyle birlikte kısaca şu şekilde ifade edebiliriz:

a) **Dursun (27-38), Durmuş (26-21), Durak (23-18) ve Durdu (2-13) adları:**

Çocuğu olup yaşamayan veya çocuk düşürüp sonunda tek evladı kalan ailelerin, son doğan çocuklarına koydukları en yaygın isimlerdendir.

b) **Satılmış (7-4) adı:** Çocuğu olmayan veya olup da yaşamayan aileler,

doğacak çocuklarını muhitlerindeki bir yatıra, bir tekkeye (ya da çocuğu yaşayan bir aileye) adarlar. Çocuk doğunca kız ise *Satı*, erkek ise *Satılmış* adını verirler.

c) **Tanrıvermiş (26-22), Tanrıverdi (2-2) ve Çalabverdi (5-0) adları:**

Allahverdi, Hakverdi, Hüdaverdi gibi "Allah'ın hoşuna gitsin, gözü üstünde olsun" diye konulan adlardandır.

d) **Güvenç (5-3), Güvendik (5-4), Sevindik (12-6), Uğurlu (2-0), Kut (1-1), Kutlu (1-1), Kutalmış (1-0), Kutlu Beğ (5-5), Kutlu Doğmuş (2-3), Kutlu Paşa (1-2), Yol Kutlu (0-1), Yolageldi (1-0), Erengeldi (0-1), Ermişgeldi (0-1), İnandı (0-1) ve Evran (0-1) adları:** Anne ve babaların yeni doğan çocuklarının dünyaya gelmesinden duydukları mutluluğu ifade etmek ve çocuklarının bahtının açık olmasını dilemek için verdikleri adlardandır.

e) **Arık (0-1), Yahşi (1-2), Arman (0-1) ve Gökçe (0-1) adları:** Doğan çocukların yakışıklı ve iyi huylu olması için konan isimlerdendir.

f) **Çirkin (1-0) ve Yasulugeldi adları:** Çocukları kötü ruhların şerrinden korumak için verilen isimlerdendir.

g) **Bayram (2-2) adı:** Bayram günü doğan erkek çocuklara konan adlardandır.

h) **Oruç (1-4) adı:** Ramazan ayında doğan erkek çocuklara verilen adlardandır.

i) **Ayas (1-1) adı:** Kölelere verilen isimlerdendir.

2- Eski Türk idarî-askerî ünvan ve terimlerinden seçilmiş adlar: Orta Asya'da atlı göçebe kültürüne sahip Türk boyları, kurdukları devletlerin idarî-askerî teşkilatında bir takım ünvan ve terimler kullanmışlardır. Ancak bu ünvan ve terimler

zamanla şahıs adlarına dönüşmüştür⁷. Artukabad kazasında bu türden kullanılan adların sayısı 35'e ulaşmaktadır. Başka bir ifade ile oğul neslinde 41, baba neslinde 80 kişi bu türden isim almışlardır. Bu isimlerin Türkçe kökenli isimler içindeki oranları, oğul neslinde % 8,66; baba neslinde % 16,29 olarak gözükmektedir. Kazada kullanılan en yaygın idarî-askerî ünvan ve terim adları taşıyan şahıs isimleri şunlardır: *Tursan (10-8)*, *İlbeği (2-15)*, *İlbeğ (0-4)*, *Sülemiş (3-4)*, *Asilbeğ (2-5)*, *Göçbeği (0-3)* ve *Turhan (2-0)*.

3- Tarihî şahsiyetlerin isimlerinden seçilmiş adlar: Bu tür adlardan Artukabad kazasında toplam 9 çeşit isim kullanılmıştır. Bunların Türkçe kökenli isimler içindeki oranları, oğul neslinde % 1,43 (toplam 448 kişiden sadece 5'i); baba neslinde % 2,96 (toplam 472 kişiden sadece 12'si) civarındadır. İşte bu kategorideki isimler ve adetleri: *Artuk (2-0)*⁸, *Dündar (1-0)*⁹, *Sevinç Beğ (1-1)*¹⁰, *Oruç Beğ (1-4)*¹¹, *Ulu Beğ (0-1)*, *Bali Beğ (0-1)*¹², *Ece (0-1)*¹³, *Beyrek (0-1)*¹⁴, *Orhan (0-1)*¹⁵.

4- Gürbüzlük, yiğitlik, güçlülük ifade eden adlar: Bu tür adlardan Artukabad kazasında toplam 9 çeşit isim kullanılmıştır. Bu isimleri, oğul neslinde 10 (% 1,47 veya toplam 448 kişiden sadece 10'u); baba neslinde 12 kişi (% 3,05 ya da toplam 472 kişiden sadece 12'si) ad olarak seçmiştir. İşte bu kategori için tespit edilen isimler ve adetleri: *Bahadır (2-0)*, *Bekiş (3-6)*, *Bektud (0-1)*, *Berk (1-0)*, *Esenlik (1-1)*, *Esenlü (1-0)*, *Koca (1-2)*, *Koçi (0-2)* ve *Koçu (1-0)*.

5- Hayvan adları: Bu kategoride kullanılan toplam 8 çeşit adı, oğul neslinde 11 (toplam 448 kişinin % 2,32), baba neslinde 6 kişi (toplam 472 kişinin % 1,22) isim olarak almıştır. Bu grup için tesbit edilen isimler ve adetleri şunlardır: *Karaca (4-1)*, *Arslan (2-0)*, *Balaban (1-0)*, *Tuğrul (3-1)*, *Tur Doğan (1-0)*, *Doğan (0-1)*, *Kurt (0-2)* ve *Köpek (0-1)*. Bu adların çocuklara verilmesinin sebebi, her zaman onların güçlü ve cesur olmalarının temenni edilmesidir (Erol, 1992, s. XXII). Türk totem geleneğinin uzantısı olarak günümüzde bu adların bir kısmı, soyadı olarak kullanılmaktadır.

6- Gök cisimleri ve coğrafya ile ilgili konan isimler: Eski Türklerde ad verme geleneklerinde gök cisimleri ile coğrafyanın önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu kategoride yer alan bazı isimlerin Artukabad kazasında da kullanıldığını görüyoruz. Tesbit edilen isimler ve adetleri şunlardır: *Güneş (1-0)*, *Gündoğdu (0-1)*, *Aydoğdu (1-0)*, *Aydoğmuş (1-2)*, *Dağadur (0-1)*, *Evren (1-0)* ve *Deniz (1-0)*. Bunların Türkçe kökenli isimler içindeki oranları oldukça düşüktür (oğul neslinde: % 1,05; baba neslinde: % 0,81).

7- Meslek adlarından seçilmiş isimler: Bu grupta Artukabad kazasında toplam 8 tür adı, oğul neslinde 35, baba neslinde 20 kişi ad olarak almıştır. Bunların Türkçe kökenli isimler içindeki oranları, oğul neslinde % 4,7 (toplam 448 kişiden 35'i); baba neslinde % 4,07 (toplam 472 kişiden 20'si) civarındadır. Tesbit edilen isimler ve adetleri

⁷ Bu idarî-askerî ünvan ve terimler Abdülkadir Donuk tarafından etraflıca incelenmiştir (bkz. Donuk, 1984, s. 215-280).

⁸ Artuk-oğulları Beyliği'nin kurucusu Artuk b. Eksük'ün ismini çağrıştırmaktadır.

⁹ Dede Korkut kitabında geçen isimlerdendir (bkz. Ergin, 1997, s. 98).

¹⁰ Kıpçak beylerinden birinin adı olup (Kafesoğlu, 1984, s. 180) bu adı yaşatmak için konulmuş olmalıdır.

¹¹ XV. asır Osmanlı tarihçilerinden Oruç b. Adil'in ismini çağrıştırmaktadır.

¹² Osmanlı akıncı beylerinden Malkoç oğlu Bâli Bey'in ismini andırmaktadır.

¹³ Osmanlı sultanı Orhan Bey dönemi askeri komutanlarından Ece Halil'in ismine izafeten verilmiş olmalıdır.

¹⁴ Dede Korkut kitabında geçen isimlerdendir (bkz. Ergin, 1997, s. 44).

¹⁵ Osmanlı sultanı Orhan Bey'in ismine izafeten verilmiş olmalıdır.

şöyledir: *Çıracak* (24-8), *Kılağuz* (9-6), *Savcı* (2-1), *Ebe* (0-1), *Elçi* (0-1), *Köçeği* (0-1), *Köyaşçı* (0-1) ve *Kuşcu* (0-1).

8- Türk boy, kabile ve hanedan adlarından seçilen adlar: Bu grupta Artukabad kazasında toplam 7 çeşit adı, oğul neslinde 6, baba neslinde 8 kişi ad olarak seçmiştir. Tesbit edilen isimler ve adetleri şöyledir: *Yörük* (5-0), *Turgut* (1-0), *Türkmen* (0-3), *Saltuk* (0-2), *Avar* (0-1), *Tatar* (0-1) ve *Kürd* (0-1). Bu isimlerin Türkçe kökenli adlar içindeki yüzdesi, oğul neslinde % 1,26; baba neslinde % 1,63'tür.

9- Yer adlarından seçilen adlar: Bu kategoride Artukabad kazasında toplam 6 çeşit adı, oğul neslinde 28, baba neslinde 24 kişi ad olarak almıştır. Bunların Türkçe isimler içindeki oranları, oğul neslinde % 5, 91 (toplam 448 kişiden 18'i); baba neslinde % 1,09 (toplam 472 kişiden sadece 5'i) olarak görülmektedir. Bu kategori için tespit edilen isimler ve adetleri şöyledir: *Bayezid* (25-19), *Karaman* (2-1)16, *Bulgar* (1-0)17, *Canikî* (0-2), *Karahisarî* (0-1) ve *Sivasî* (0-1).

11- Bitki isimlerinden seçilmiş adlar: Bu grupta Artukabad'da toplam 6 tür ismi, oğul neslinde 12 (toplam 448 kişiden sadece 5'i), baba neslinde 5 kişi (toplam 472 kişiden sadece 3'ü) ad olarak seçmiştir. Bunların Türkçe kökenli isimler içindeki oranları, oğul neslinde % 2,53; baba neslinde % 1,09 olarak gözükmemektedir. Bu grup için tespit edilen isimler ve adetleri şöyledir18: *Budak* (9-3), *Arduc* (1-0), *Ayvalı* (1-0), *Elmalu* (1-0), *Erdal* (0-1) ve *Kavak* (1-0).

10- Maden ve kaya (taş) adları: Bu kategoride Artukabad kazasında toplam 5 tür adı, oğul neslinde 18, baba neslinde 5 kişi ad olarak almıştır. Bunların Türkçe kökenli isimler içindeki oranları, oğul neslinde % 3,80 (toplam 448 kişiden 18'i); baba neslinde % 1,09 (toplam 472 kişiden sadece 5'i) civarındadır. Bu kategori için tespit edilen isimler ve adetleri şöyledir19: *Kaya* (14-4), *Beğtemür* (2-0), *Bektaş* (1-0), *Taşcı* (0-1) ve *Timur* (1-0).

12- Renklerle ilgili adlar: Bu grupta Artukabad kazasında toplam 4 tür ad kullanılmıştır. Bu adları, oğul neslinde 5, baba neslinde 3 kişi ad olarak seçmiştir. Bunların Türkçe kökenli isimler içindeki oranları, oğul neslinde % 1,05 (toplam 448 kişiden sadece 5'i); baba neslinde % 1,09 (toplam 472 kişiden sadece 3'ü) civarındadır. Bu grup için tespit edilen isimler ve adetleri şöyledir20: *Ağça* (2-0), *Saru* (2-2), *Kara* (1-0) ve *Bozca* (0-1).

13- Diğer Türkçe kökenli isimler: Artukabad'da yukarıda sıralanan herhangi bir gruba girmeyen ve başka grupların oluşumuna da imkan vermeyen farklı düşünce ve inanışlara göre konulan 73 çeşit ad daha bulunmaktadır. Bu adları, oğul neslinde 131 (toplam 448 kişiden 123'ü); baba neslinde 138 kişi (toplam 472 kişiden sadece 129'u) ad olarak seçmiştir. Bunların Türkçe kökenli isimler içindeki oranları, oğul neslinde % 25,99; baba neslinde % 26,28'dir. Grup dışı adlardan en çok kullanılan isimler ve adetleri şöyledir21: *Aykut* (=Ay+Kut) (33-30), *Menteşe* (19-9), *Aydın* (14-2), *Yeni Beğ*

¹⁶ Aşiret adı olarak da sınıflandırabiliriz.

¹⁷ Boy adı olarak da sınıflandırabiliriz.

¹⁸ Bu adların kökenleri için bkz. Redhouse, 1992, s. 66, 189, 311, 392, 1478.

¹⁹ Bu adların kökenleri için bkz. Redhouse, 1992, s. 376, 595, 620, 1223, 1502.

²⁰ Bu adların kökenleri için bkz. Redhouse, 1992, s. 161, 397, 1156, 1449.

²¹ Bu adların kökenleri için bkz. Redhouse, 1992, s. 176, 282, 292, 1990, 892, 1480, 2206.

(7-3), Dede (6-4), Odul ? (6-4), Yaramış (4-4), ve Andı (2-1).

c- Farsça Kökenli Adlar

İncelenen dönemde, Artukabad kazasında az da olsa Farsça kökenli isimler kullanılmıştır. Bunların bütün isimler içindeki oranları, oğul neslinde % 3,40; baba neslinde % 3,30'dur. Farsça-Arapça, Farsça-Türkçe, Arapça-Farsça, Türkçe-Farsça, Türkçe-Arapça-Farsça ve Arapça-Farsça-Arapça gibi iki ya da üç ayrı kökenden oluşan çoklu isimler içinde de Farsça kökenli isimler mevcuttur. Bu takdirde, bölgedeki müslüman Türkler arasında Farsça kökenli isim alanların oranı biraz daha artmaktadır. Bu son duruma göre, Farsça kökenli adların nisbetleri oğul neslinde: % 5,13'e; baba neslinde: % 4,40'a ulaşmaktadır.

Aynı dönemde Artukabad kazasında Farsça kökenli isimlerin konulmasında dikkate alınan hususlar tesbit edebildiğimiz kadarıyla şöyledir:

1- Farsça idarî-askerî ünvan ve terim adları: Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçukluları devirlerinde Fars kültürünün etkisi ile devlet teşkilatında bir takım Farsça idarî-askerî ünvan ve terimler kullanılmıştır. Bu ünvan ve terimlerin zamanla şahıs adlarına dönüştüğü görülmektedir. Artukabad kazasında bu türden kullanılan adların sayısı sadece 5'dir. Bu adları oğul neslinde 22, baba neslinde 5 kişi isim olarak almıştır. Bu isimlerin Farsça kökenli isimler içindeki oranları, oğul neslinde % 14,19 (toplam 155 kişiden 22'si); baba neslinde % 3,70 (toplam 108 kişiden sadece 4'ü) olarak görülmektedir. Kişi adı olarak tesbit edebildiğimiz ünvan ve terim adları ve bunların adetleri şu şekildedir²²: *Şehzâde* (8-2), *Şehriyâr* (6-1), *Emirza* (7-1)²³ ve *Candar* (1-0).

2- İyi dilek ve temenniler ifade eden adlar: Bu tür adlardan Artukabad kazasında toplam 9 çeşit adı, oğul neslinde 52 (% 33,54 veya toplam 155 kişiden sadece 52'si); baba neslinde 51 kişi (% 46,78 ya da toplam 108 kişiden 51'i) ad olarak almıştır. Bu istatistiklerden Farsça kökenli adların yarıya yakınının bu grubu oluşturan isimlerden seçilmiş olduğu anlaşılmaktadır. İşte bu kategorideki isimler ve adetleri²⁴: *Bahşayış* (31-37), *Asayış* (13-9), *Câvid* (2-2), *Behsad* (2-0), *Arzuman* (1-0), *Arzumend* (1-3), *Hüdadâd* (=Hüda+Dâd) (1-0) ve *Bahtiyar* (1-0).

3- Meslek adlarından seçilmiş isimler: Bu gruba giren adlardan Artukabad kazasında toplam 6 tür ad kullanılmıştır. Bu adları, oğul neslinde 5 (toplam 155 kişiden 5'i); baba neslinde 17 kişi (toplam 108 kişiden 17'si) ad olarak seçmiştir. Bunların Farsça kökenli isimler içindeki oranları, oğul neslinde % 4,7 baba neslinde % 2,24 olarak görülmektedir. Tesbit edilen isimler ve adetleri şöyledir²⁵: *Şehsuvar* (3-0), *Hoca* (2-2), *Danişmend* (0-5), *Geleban* (0-2), *Köhneduz* (0-1) ve *Pasban* (0-1).

4- Tarihî şahsiyetlerin isimlerinden seçilmiş adlar: Bu kategorideki adlardan bölgede toplam 5 çeşit isim kullanılmıştır. Bunların Farsça kökenli isimler içindeki oranları, oğul neslinde % 5,37 (toplam 155 kişiden sadece 9'u); baba neslinde % 2,75

²² Bu adların kökenleri için bkz. Redhouse, 1992, s. 639, 1112, 1144.

²³ Kelimenin aslı "Emir-zâde" olup Arapça "Emir" ile Farsça "zâde" kelimelerinden meydana gelen birleşik kelimedir. "Hükümdar oğlu" anlamına gelmektedir (Redhouse, 1992, s. 204).

²⁴ Bu adların kökenleri için bkz. Redhouse, 1992, s. 66, 85, 344, 640, 880, 2160

²⁵ Bu adların kökenleri için bkz. Redhouse, 1992, s. 433, 868, 885, 1112, 1567, 1608.

(toplam 108 kişiden sadece 3'ü)'dir. Bu adlar ve adetleri şöyledir²⁶: *Rüstem* (5-2)²⁷, *Canbolad* (1-0)²⁸, *Cihan Şah* (1-0)²⁹, *Ayvan Şah* (1-0) ve *Şahlu* (1-0).

5- Gök cisimleri ve coğrafya ile ilgili konan isimler: Bu kategoride yer alan isimlerden Artukabad kazasında sadece 2 çeşit adın kullanıldığını görüyoruz. Bu isimler oğul neslinde kullanılmış olup bunların Farsça kökenli isimler içindeki oranı % 1,29 civarındadır. Bu iki isim, *Asuman* (1-0) ve *Derbend* (1-0)'dir (Redhouse, 1992, s. 114, 894).

6- Hayvan Adları: Bu kategoride incelenen bölgede sadece 1 tür ad (*Bülbül*) (Redhouse, 1992, s. 380) kullanılmıştır. Bu adı, oğul neslinde 1 (toplam 155 kişinin % 0,64'ü), baba neslinde 3 kişi (toplam 108 kişinin % 2,75'i) isim olarak almıştır. Günümüzde bu ad, soyadı olarak kullanılmaktadır.

7- Maden ve kaya (taş) adları: Bu gruba giren adlardan Artukabad kazasında sadece 1 tür ad (*Bistâm*) (Redhouse, 1992, s. 364) kullanılmıştır. Bu adı, oğul neslinde 2 kişi (toplam 155 kişinin % 1,29'u) isim olarak almıştır.

8- Diğer Farsça kökenli isimler: Yukarıda sıraladığımız herhangi bir gruba dahil edilemeyen ve başka grupların oluşumuna da imkan vermeyen farklı düşünce ve inanışlara göre konulan 15 çeşit ad daha bulunmaktadır. Bu adları, oğul neslinde 61 (toplam 155 kişiden 61'i); baba neslinde 26 kişi (toplam 108 kişiden 26'sı) ad olarak seçmiştir. Bunların Farsça kökenli isimler içindeki oranları, oğul neslinde % 39,36; baba neslinde % 23,84'dür. Bu kategori için tesbit edilen en çok kullanılan isimler ve adetleri şöyledir³⁰: *Pirî* (34-14), *Bünyâd* (17-4), *Yadigar* (3-2) ve *Pîr* (1-1).

SONUÇ

1455-1520 yılları arasında Artukabad kazası Türk kişi adları, dönemin *tapu-tahrir defterlerine* dayalı olarak ele alındı. Bu defterlerdeki toplam 4550 oğul adı ile 3267 baba adı tür, köken ve adetleri bakımından tablolar yardımı ile analitik olarak incelenerek bazı sonuçlara ulaşıldı. İlk olarak, bu dönemde Artukabad kazasında Türk erkekleri 871 ayrı adı kullanmışlardı. Bunların yaklaşık % 80'i Arapça, % 12'si Türkçe, % 4'ü Farsça, kalan % 4'lük kısım da bu üç ayrı kökenden gelen adlarla oluşan birleşik isimlerden meydana gelmekteydi.

İkinci olarak, Artukabad'da kullanılan Türk kişi adlarının sadece 11 çeşidi, % 2'in üzerinde en çok kullanılan adlar listesine girebilmekteydi. Bu listeye göre en çok kullanılan adlar: *Mehmed*, *Ali*, *Ahmed*, *Hüseyin*, *İbrahim*, *Hasan*, *Hamza*, *Yusuf*, *Mustafa*, *Hali* ve *Mahmud* gibi isimlerdir. Bunların tamamı, Arapça kökenli İslâmî adlardır. Türkçe kökenli adlar içinde *Aykut*, *Dursun*, *Tanrıvermiş*, *Çırak*, *Durak*, *Menteşe*, *Aydın*, *Kaya*, *Sevindik*, *Tursan*, *Budak* ve *Kılağuz* adları yaygın olarak kullanılmaktaydı. Farsça kökenli

²⁶ Bu adların kökenleri için bkz. Redhouse, 1992, s. 312, 637, 693, 973, 1111.

²⁷ İranlılar'ın meşhur kahramanlarından Sam oğlu Zal'ın oğlu Rüstem'in (Ş. Sami, 1308, s. 2276) adından ilham alınarak verilmiş olmalıdır.

²⁸ Mısır Memluklu sultanı Melik Eşref Canbolad'ın (Ş. Sami, 1308, s. 1856) adı örnek alınarak verilmiş olmalıdır.

²⁹ Karakoyunlu Devleti'nin üçüncü hükümdarı Cihan Şah'ın (Ş. Sami, 1308, s. 1857) adından ilham alınarak verilmiş olmalıdır.

³⁰ Bu adların kökenleri için bkz. Redhouse, 1992, s. 390, 463, 464, 2181.

isimler arasında ise *Pirî, Bahşayış, Bünyâd, Asayış, Şehzâde, Emirza, Şehriyâr, Rüstem, Şehsuvâr, Yâdigâr, Behsâd, Bistâm, Câvid* ve *Hoca* adları en çok tercih edilenlerdi.

Son olarak, Artukabad kazası Türk erkekleri farklı kökenden isim almada bir takım hususlara dikkat ettikleri görülmektedir. Bu bakımdan Arapça kökenli İslâmî isimleri alırken sırasıyla peygamber ve halife isimleri, Hz. Muhammed'in torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in adları, Esmâ-i hüsnâ'dan seçilen adlar, ahilik kurumu ile ilgili adlar, ashâb-ı kirâm adları ve diğer din büyüklerinin adlarına büyük rağbet göstermişlerdir. Türkçe ve Farsça kökenli ad alırken ise sırasıyla eski Türk dinî inanış ve geleneklerine dayalı adlar; idarî-askerî ünvan ve terim adları; tarihî şahsiyet isimleri; çocuğun doğduğu kutsal yer ve zaman adları; gürbüzlük, yiğitlik ve kuvvetlilik adları; hayvan, maden, meslek, renk ve taş adları, gök sicimleri ve coğrafya adları; bitki adları gibi kategorilere giren adlara öncelik verilmiştir.

KAYNAKLAR

1-Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Tapu-tahir defterleri (TD)

TD 2, s. 364-425; TD 19, s. 247-278; TD 79, s. 357-385.

2- Kaynak Eserler

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, s. 345; V, s. 194.

Ergin, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı II İndeks-Gramer*, Ankara 1997.

Eş-Şevkânî, *Neylû'l-Evtar*, V, s. 155.

Kaşgarlı Mahmud, *Divânü Lûgati't-Türk Dizini "Endeks" IV*, çev. Besim Atalay, Ankara 1986.

Redhouse, James W., *Turkish and English Laxicon*, İstanbul 1992 (İkinci baskı).

Şemseddin Samî, *Kâmusu'l-alam*, I-VI, İstanbul 1308.

Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, çev. Reşid Rahmeti Arat, Ankara 1988.

3- Makaleler ve Kitaplar

Abdi, İbrahim Şevki, *Öz Türkçe Adlar*, Balıkesir 1934.

Aras, Özgü, "Ad Koyma", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, I (İstanbul 1988), s. 332-333.

Atalay, Besim, *Türk Büyükleri ve Türk Adları*, İstanbul 1953.

Bostan, M. Hanefî "XV. Asrın Ortalarında Niksar Şehrinin Sosyal ve İktisadî Yapısı", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 1 (İstanbul 2000), s. 187-208.

Caferoğlu, Ahmet, "Kaşgarlı Mahmut'a Göre Akraba Adları", *Türk Dili*, XXVII/253 (1972), s. 23-26.

Çağatay, Neşet, "Anadolu'da Ahilik ve Bunun Kurucusu Ahi Evren", *Belleten*, XLVI/182 (1982), s. 423-436.

_____, "Anadolu Türklerinin Ekonomik Yaşamı Üzerine Gözlemler (Bu Alanda Ahiliğin Etkileri)", *Belleten*, LII / 203 (1988), s. 485-500.

Donuk, Abdülkadir, *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Ünvan ve Terimler*, İstanbul 1988.

Erol, Aydil, *Şarkılarla Şiirlerle Türkülerle ve Tarihi Örneklerle Adlarımız*, Ankara 1992.

Gençosman, Kemal Zeki, *Ansiklopedik Türk İsimleri Sözlüğü*, İstanbul 1975.

Güzelbey, Cemil Cahit, "Gaziantep Şer'î Mahkeme Sicillerinde Türkçe Kişi Adları", *Türk Kültürü*, XII/252 (1984), s. 246-249.

İlhan, Mehmet Mehdi, "Onaltıncı Yüzyıl Başlarında Amid Sancağı Yer ve Şahıs Adları Hakkında Bazı Notlar", *Belleten*, LIV/209 (1990), s. 213-232.

- İnan, Abdulkadir, "İslâmdan Sonra Türkçe Adlar", *Türk Dili*, VII (1958), s. 491-494.
Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul 1984.
Kaya, Hüsamet, *Çocuklarımız ve İsimleri*, İstanbul 1974.
Kurt, Yılmaz, "Sivas Sancağında Kişi Adları (XVI. Yüzyıl)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, IV (Ankara 1993), s. 223-290.
_____, "Çorumlu Kazası Kişi Adları (XVI. Yüzyıl)", *OTAM*, VI (Ankara 1995), s. 211-248.
_____, "Çorum Sancağı Kişi Adları (XVI. Yüzyıl)" *Belleten*, LIX/224 (Ankara 1995), s. 75-119.
_____, "Osmanlı Tahrir Defterlerinin Onomastik Değerlendirilmesine Uygulanacak Metod", *Osmanlı Araştırmaları*, XVI (İstanbul 1996), s. 45-59.
_____, "İskilip Kazasında Yer ve Kişi Adları (16. yüzyıl)", *Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipli Âlimler*, Ankara 1998, s. 46-76.
Öksüz, Yusuf Ziya, "İslamiyet Sonrası Türklerde Ad Verme Geleneği", *Millî Kültür*, 3/9 (Şubat 1982), s. 27-31.
Par, Arif Hikmet, *A'dan Z'ye Ansiklopedik Türk Adları ve Soyadları Sözlüğü*, İstanbul 1981.
Püsküllüoğlu, Ali, *Seçilmiş Çocuk Adları Sözlüğü*, Ankara 1981.
Yedyıldız, Bahaeddin ve Özkan İzci, "1455 Yılında Ordu ve Yöresinde Kullanılan Şahıs Adları", *H.Ü. Edebiyat Fakültesi Armağan Dizisi 1: Şükrü Elçin Armağanı*, Ankara 1983, s. 361-368.

EK: 1455-1520 DÖNEMİ ARTUKABAD KAZASI TÜRK KİŞİ ADLARI LİSTESİ

ADLAR	Kök en	KİŞİ ADI		BABA ADI	
		Aded	%	Aded	%
Abalı ?	T	0	0	1	0,031
Abdâl Veli	A	1	0,022	0	0
Abdi	A	7	0,154	3	0,092
Abdi Fakih	A	1	0,022	1	0,031
Abdul	A	3	0,066	5	0,153
Abdulaziz	A	3	0,066	4	0,122
Abdulkadir	A	0	0	2	0,061
Abdulkerim	A	2	0,044	3	0,092
Abdullah	A	38	0,835	18	0,551
Abdullah Fakih	A	1	0,022	2	0,061
Abdülmelik	A	1	0,022	0	0
Abdülümün	A	1	0,022	0	0
Abdurrahman	A	6	0,132	0	0
Abdurrezzak	A	8	0,176	3	0,092
Âbid	A	2	0,044	1	0,031
Adem	A	0	0	11	0,337
Âdi	A	2	0,044	0	0
Adil	A	2	0,044	5	0,153
Âdil Beğ	AT	0	0	1	0,031
Âdil Fakih	A	0	0	1	0,031
Ağayan	T	1	0,022	0	0
Ağça	T	2	0,044	0	0
Ağça Sofu	TA	1	0,022	0	0
Ağt	T	0	0	1	0,031
Ağyer	A	1	0,022	1	0,031
Ahi	A	3	0,066	1	0,031
Ahi Ahmed	A	1	0,022	0	0
Ahi Ali	A	2	0,044	3	0,092
Ahi İlyas	A	0	0	1	0,031
Ahi Melez	AT	0	0	1	0,031
Ahi Yusuf	A	0	0	1	0,031
Ahmed	A	160	3,516	103	3,153
Ahmed Ali	A	0	0	1	0,031
Ahmed Beğ	AT	0	0	1	0,031
Ahmed Dıraz	AF	1	0,022	0	0
Ahmed Fakih	A	9	0,198	6	0,184
Ahmed Hacı	A	1	0,022	3	0,092
Ahmed Şah	AF	0	0	1	0,031
Ahmed Şerefi	A	1	0,022	0	0
Ahmed Seydi	A	2	0,044	0	0
Ahmed Sipah	AF	2	0,044	0	0
Ahmed Sofu	A	0	0	1	0,031
Ahmed Veled	A	1	0,022	0	0
Ak Musa	TA	1	0,022	0	0
Akşehrî	TA	0	0	1	0,031
Âla Beğ	AT	1	0,022	0	0
Alâeddin	A	0	0	1	0,031
Alemdâr	AF	1	0,022	0	0

Artukabad Kazasında...

Ali	A	206	4,527	118	3,612
Ali Beğ	AT	2	0,044	5	0,153
Ali Can Fakih	AFA	1	0,022	0	0
Ali Derviş	AF	1	0,022	0	0
Ali Fakih	A	5	0,11	6	0,184
Ali Garib	A	1	0,022	0	0
Ali Hoca	AF	2	0,044	2	0,061
Ali Küçük	AT	0	0	2	0,061
Ali Kulu	AT	1	0,022	0	0
Ali Müstecâb	A	1	0,022	0	0
Ali Paşa	AT	0	0	2	0,061
Ali Seydi	A	1	0,022	0	0
Ali Sipah	AF	1	0,022	1	0,031
Ali Yâr	AF	1	0,022	0	0
Alişar	AF	1	0,022	0	0
Almadığı?	T	1	0,022	0	0
Andı	T	2	0,044	1	0,031
Anlucan	TF	1	0,022	0	0
Arab	A	0	0	1	0,031
Arab Ali	A	0	0	2	0,061
Arduc	T	1	0,022	0	0
Arif Gazi	A	1	0,022	0	0
Arık	T	0	0	1	0,031
Arık Gazi	TA	1	0,022	0	0
Armağan	T	2	0,044	5	0,153
Arman	T	0	0	1	0,031
Arslan	T	2	0,044	0	0
Artuk	T	2	0,044	0	0
Arzuman	F	1	0,022	0	0
Arzuman Fakih	FA	1	0,022	1	0,031
Arzumend	F	1	0,022	3	0,092
Asar	T	0	0	1	0,031
Asayış	F	13	0,286	9	0,275
Asgar	F	0	0	1	0,031
Âşık	A	1	0,022	2	0,061
Asil	T	0	0	1	0,031
Asılbeğ	T	2	0,044	5	0,153
Asim	A	0	0	1	0,031
Asir Beğ	T	0	0	1	0,031
Asumân	F	1	0,022	0	0
Avar	T	0	0	1	0,031
Ayân	A	2	0,044	0	0
Ayas	T	1	0,022	1	0,031
Aydın	T	14	0,308	2	0,061
Aydivâne	TF	1	0,022	0	0

Aydoğdu	T	1	0,022	0	0
Aydoğmuş	T	1	0,022	2	0,061
Aykun	T	1	0,022	0	0
Aykut	T	33	0,725	30	0,918
Aykut Fakih	TA	2	0,044	0	0
Ayva Şah	TF	0	0	1	0,031
Ayvalı	T	1	0,022	0	0
Ayvan Şah	F	1	0,022	1	0,031
Aziz	A	1	0,022	2	0,061
Bacı?	T	0	0	1	0,031
Bahaddin	A	1	0,022	0	0
Bahadır	T	2	0,044	0	0
Bahri	A	0	0	1	0,031
Bahşayış	F	31	0,681	37	1,133
Bahşayış Fakih	FA	1	0,022	2	0,061
Bahtiyâr	F	1	0,022	0	0
Bâis	A	0	0	1	0,031
Balaban	T	1	0,022	0	0
Bâh	T	6	0,132	4	0,122
Bâli Beğ	T	0	0	1	0,031
Bayar	T	1	0,022	2	0,061
Bâyezid	A	25	0,549	19	0,582
Bâyezîd Fakih	A	1	0,022	0	0
Bayram	T	2	0,044	2	0,061
Bayram Beğ	T	3	0,066	6	0,184
Bayram Beği Şeyh	TA	1	0,022	0	0
Bayram Hacı	TA	4	0,088	2	0,061
Bayram Hoca	TF	3	0,066	2	0,061
Bedir	A	7	0,154	10	0,306
Bedir Fakih	A	0	0	1	0,031
Bedir Rüstem	AF	0	0	1	0,031
Beğce	T	1	0,022	0	0
Beği	T	0	0	1	0,031
Beğkodu	T	0	0	1	0,031
Beğmiş	T	0	0	1	0,031
Beğtemür	T	2	0,044	0	0
Behsâd	F	2	0,044	0	0
Bekir	A	20	0,44	16	0,49
Bekir Beğ	AT	1	0,022	0	0
Bekir Fakih	A	1	0,022	1	0,031
Bekir Mehmed	A	1	0,022	0	0
Bekiş	T	3	0,066	6	0,184
Bektaş	T	1	0,022	0	0
Bektud	T	0	0	1	0,031

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2003 13 (2)

Bereket	A	1	0,022	1	0,031
Berk	T	1	0,022	0	0
Beyrek	T	0	0	1	0,031
Beyrek Fakih	TA	0	0	3	0,092
Bilâl	A	2	0,044	5	0,153
Biliş	T	0	0	1	0,031
Birâder	F	0	0	1	0,031
Bîrunda	F	1	0,022	0	0
Bistâm	F	2	0,044	2	0,061
Bozca?	T	0	0	1	0,031
Budak	T	9	0,198	3	0,092
Bûlbûl	F	1	0,022	3	0,092
Bulgar	T	1	0,022	0	0
Bulhayr	TA	1	0,022	1	0,031
Bulvefâ	TA	1	0,022	0	0
Bünyâd	F	17	0,374	4	0,122
Burak	A	4	0,088	1	0,031
Burhan	A	2	0,044	1	0,031
Cafer	A	5	0,11	1	0,031
Çalabverdi	T	5	0,11	0	0
Can	F	0	0	1	0,031
Can Beğ	FT	1	0,022	1	0,031
Can Kulu	FT	1	0,022	0	0
Canbolad	F	1	0,022	0	0
Candar	F	1	0,022	0	0
Canikî	T	0	0	2	0,061
Câvid	F	2	0,044	2	0,061
Cebrâil	A	0	0	1	0,031
Celâl	A	1	0,022	1	0,031
Çelebi	T	1	0,022	0	0
Celib	A	0	0	1	0,031
Cemâl	A	0	0	1	0,031
Cemâleddin	A	0	0	2	0,061
Cennet	A	3	0,066	0	0
Cennet Baba	AT	1	0,022	0	0
Çeri	T	0	0	1	0,031
Cevâd Ali	A	1	0,022	0	0
Cihan Şah	F	1	0,022	0	0
Çırak	T	24	0,527	8	0,245
Çirkin	T	1	0,022	0	0
Coblu?	T	0	0	1	0,031
Culah	A	0	0	1	0,031
Cüneyd	A	7	0,154	2	0,061
Çura	T	1	0,022	1	0,031
Dağadur	T	0	0	1	0,031

Danişmend	F	0	0	11	0,337
Dâvud	A	13	0,286	14	0,429
Davud Fakih	A	2	0,044	0	0
Dayı Beğ	T	0	0	1	0,031
Dede	T	6	0,132	4	0,122
Dede Beğ	T	0	0	1	0,031
Değer	T	1	0,022	8	0,245
Deniz	T	1	0,022	0	0
Derbend	F	1	0,022	0	0
Derviş Ahmed	FA	0	0	1	0,031
Derviş Mahmud	FA	0	0	1	0,031
Derviş Mehmed	FA	1	0,022	0	0
Derzi Hacı	FA	0	0	1	0,031
Deva Yusuf	A	0	0	1	0,031
Devletyâr	AF	0	0	4	0,122
Diğer	T	0	0	1	0,031
Divâne	F	1	0,022	0	0
Doğan	T	0	0	1	0,031
Doğan Hacı	TA	0	0	1	0,031
Doğduyâr	TF	1	0,022	0	0
Doğmuş	T	0	0	2	0,061
Dora	T	0	0	1	0,031
Dunbal Şeyh	FA	1	0,022	0	0
Dündar	T	1	0,022	0	0
Dur Ali	TA	6	0,132	7	0,214
Dur Beğ	T	0	0	1	0,031
Durak	T	23	0,505	18	0,551
Durak Fakih	TA	1	0,022	1	0,031
Durak İlbeği	T	1	0,022	0	0
Durak Veled	TA	1	0,022	0	0
Duran	T	0	0	3	0,092
Durdu	T	2	0,044	13	0,398
Durmuş	T	26	0,571	21	0,643
Durmuş Fakih	TA	1	0,022	0	0
Durmuş Hacı	TA	1	0,022	0	0
Durmuş Hoca	TF	0	0	2	0,061
Dursun	T	27	0,593	38	1,163
Dursun Fakih	TA	0	0	1	0,031
Dursun Hacı	TA	2	0,044	2	0,061
Dursun Veled	TA	1	0,022	0	0
Ebe	T	0	0	1	0,031
Ebubekir	A	1	0,022	0	0
Ece	T	0	0	1	0,031

Artukabad Kazasında...

Ede?	T	0	0	1	0,031
Edhem	A	4	0,088	2	0,061
Edib	A	0	0	1	0,031
Eğildi	T	1	0,022	0	0
Elçi	T	0	0	1	0,031
Elmalu	T	1	0,022	0	0
Elvân	A	8	0,176	4	0,122
Elvâni	A	4	0,088	0	0
Emelüddin	A	1	0,022	0	0
Emin Beğ	AT	0	0	2	0,061
Emin Fakih	A	1	0,022	0	0
Emîr	A	13	0,286	12	0,367
Emîr Ahmed	A	8	0,176	6	0,184
Emîr Ali	A	6	0,132	3	0,092
Emîr Beğ	AT	0	0	1	0,031
Emîr Fakih	A	1	0,022	0	0
Emîr Hacı	A	0	0	3	0,092
Emîr Hasan	A	2	0,044	1	0,031
Emîr Hoca	AF	1	0,022	0	0
Emîr Mahmud	A	1	0,022	0	0
Emîr Mehmed	A	0	0	1	0,031
Emîr Şah	AF	2	0,044	2	0,061
Emîr Sinan	A	1	0,022	0	0
Emîr Sülemez	AT	1	0,022	0	0
Emîr Yâr	AF	2	0,044	0	0
Emîr Yusuf	A	0	0	3	0,092
Emîrân	A	1	0,022	0	0
Emîrcan	AF	3	0,066	0	0
Emirce	AT	0	0	1	0,031
Emîrhan	AT	1	0,022	0	0
Emirze	F	7	0,154	1	0,031
Emirze Fakih	FA	0	0	1	0,031
Emrullah	A	16	0,352	5	0,153
Emrullah Fakih	A	1	0,022	0	0
Enbiyâ	A	9	0,198	6	0,184
Enes	A	2	0,044	0	0
Enver	A	1	0,022	0	0
Erçin Hacı	TA	0	0	1	0,031
Erdal	T	0	0	1	0,031
Erdivân	TF	3	0,066	0	0
Erdivâne	TF	1	0,022	0	0
Erengeldi	T	0	0	1	0,031
Ermişgeldi	T	0	0	1	0,031
Ernûr	TA	0	0	1	0,031
Esed	A	1	0,022	2	0,061

Esenlik	T	1	0,022	1	0,031
Esenlü	T	1	0,022	0	0
Eslemez	T	2	0,044	0	0
Esnan	A	0	0	2	0,061
Evliyâ	A	4	0,088	7	0,214
Evrân	T	0	0	1	0,031
Evren	T	1	0,022	0	0
Evvel	A	0	0	1	0,031
Eylük	T	2	0,044	0	0
Eyne	T	0	0	1	0,031
Eyne Beğ	T	5	0,11	13	0,398
Eyne Hoca	TF	2	0,044	4	0,122
Eynebeği Şeyh Paşa	TAF	1	0,022	0	0
Eynegi	T	1	0,022	0	0
Eyyüb	A	3	0,066	7	0,214
Eza?	A	0	0	1	0,031
Fahredden	A	1	0,022	0	0
Fâik	A	1	0,022	0	0
Fakih Ahmed	A	1	0,022	0	0
Fakih Yusuf	A	0	0	1	0,031
Faruk	A	0	0	2	0,061
Fazlullah	A	1	0,022	1	0,031
Fazullah	A	1	0,022	0	0
Ferâh	A	1	0,022	0	0
Feramus	F	1	0,022	0	0
Ferhat	T	1	0,022	0	0
Fethullah	A	0	0	1	0,031
Feyzi	A	1	0,022	0	0
Gâib	A	0	0	1	0,031
Gârib	A	0	0	1	0,031
Gayb	A	0	0	1	0,031
Gazanfer	A	1	0,022	0	0
Gâzi Beğ	AT	0	0	1	0,031
Gedeğan	T	0	0	1	0,031
Gelebân	F	0	0	2	0,061
Geygel?	T	0	0	2	0,061
Gidemez	T	0	0	1	0,031
Gıyâsüddîn	A	0	0	1	0,031
Göçbeği	T	0	0	3	0,092
Gökçe	T	0	0	2	0,061
Gündoğdu	T	0	0	1	0,031
Güneş	T	1	0,022	0	0
Güvenç	T	5	0,11	3	0,092
Güvendik	T	5	0,11	4	0,122

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2003 13 (2)

Hâbil	A	1	0,022	3	0,092
Hacı	A	28	0,615	40	1,224
Hacı Ahmed	A	15	0,33	9	0,275
Hacı Ali	A	7	0,154	9	0,275
Hacı Beğ	AT	1	0,022	7	0,214
Hacı Bilâl	A	1	0,022	0	0
Hacı Bülbül	AF	1	0,022	0	0
Hacı Durak	AT	1	0,022	0	0
Hacı Dursun	AT	4	0,088	0	0
Hacı Emîr	A	1	0,022	2	0,061
Hacı Fakih	A	0	0	1	0,031
Hacı Halil	A	3	0,066	2	0,061
Hacı Hamza	A	1	0,022	2	0,061
Hacı Hasan	A	7	0,154	11	0,337
Hacı Hızır	A	1	0,022	3	0,092
Hacı Hüseyin	A	2	0,044	3	0,092
Hacı İbrahim	A	0	0	3	0,092
Hacı İlbeği	AT	0	0	1	0,031
Hacı İlyas	A	10	0,22	7	0,214
Hacı İsa	A	1	0,022	1	0,031
Hacı İvaz	A	17	0,374	27	0,826
Hacı Küçük	AT	0	0	1	0,031
Hacı Mahmud	A	2	0,044	5	0,153
Hacı Mahmud Ahmed	A	0	0	1	0,031
Hacı Maksûd	A	1	0,022	1	0,031
Hacı Mehmed	A	12	0,264	20	0,612
Hacı Mehmed Ali	A	0	0	1	0,031
Hacı Mehmed Fakih	A	1	0,022	0	0
Hacı Mümin	A	1	0,022	0	0
Hacı Münir	A	0	0	2	0,061
Hacı Murad	A	3	0,066	8	0,245
Hacı Ömer	A	1	0,022	3	0,092
Hacı Osman	A	1	0,022	0	0
Hacı Selman	A	1	0,022	0	0
Hacı Süleyman	A	2	0,044	1	0,031
Hacı Tora	AT	1	0,022	0	0
Hacı Yakûb	A	0	0	2	0,061
Hacı Yusuf	A	4	0,088	3	0,092
Hakkı	A	1	0,022	0	0
Halife	A	1	0,022	6	0,184
Halil	A	100	2,198	75	2,296
Halil Abdal	A	0	0	1	0,031
Halil Fakih	A	4	0,088	2	0,061

Halil Hacı	A	1	0,022	0	0
Halil Hoca	AF	1	0,022	0	0
Hallac	A	0	0	3	0,092
Hamdi	A	3	0,066	0	0
Hamdi Fakih	A	1	0,022	0	0
Hamdullah	A	9	0,198	2	0,061
Hamdullah Fakih	A	1	0,022	0	0
Hamid	A	5	0,11	4	0,122
Hamid Fakih	A	0	0	2	0,061
Hamza	A	131	2,879	78	2,388
Hamza Fakih	A	2	0,044	1	0,031
Hamza Hacı	A	0	0	1	0,031
Hamza Hızır	A	0	0	1	0,031
Hamza Hoca	AF	0	0	1	0,031
Hamza Sinan	A	2	0,044	0	0
Hamza Sipah	AF	0	0	1	0,031
Hâni Beğ	T	1	0,022	0	0
Hasan	A	145	3,187	100	3,061
Hasan Durdu	AT	0	0	1	0,031
Hasan Fakih	A	8	0,176	3	0,092
Hasan Hacı	A	1	0,022	1	0,031
Hasan Küçük	AT	1	0,022	0	0
Hasan Veled	A	2	0,044	0	0
Hayalî	A	1	0,022	0	0
Haydar	A	10	0,22	7	0,214
Hayr	A	0	0	1	0,031
Hayreddin	A	4	0,088	8	0,245
Hayreddin Fakih	A	1	0,022	0	0
Hayyat	A	0	0	2	0,061
Himmet	A	90	1,978	35	1,071
Himmet Fakih	A	1	0,022	0	0
Himmet Şeyh	A	1	0,022	0	0
Hızır	A	65	1,429	58	1,775
Hızır Alan	AT	0	0	1	0,031
Hızır Beğ	AT	1	0,022	2	0,061
Hızır Fakih	A	0	0	1	0,031
Hızır Sofu	A	1	0,022	0	0
Hoca	F	2	0,044	2	0,061
Hoca Ahmed	FA	1	0,022	1	0,031
Hoca Ali	FA	4	0,088	2	0,061
Hoca Beğ	FT	1	0,022	0	0
Hoca Hüseyin	FA	0	0	1	0,031
Hoca Ömer	FA	0	0	1	0,031

Artukabad Kazasında...

Hoşkadem	FA	0	0	1	0,031
Hösön	T	1	0,022	3	0,092
Hösön Fakih	TA	1	0,022	0	0
Hüdâdâd	F	1	0,022	0	0
Hüdaverdi	FT	6	0,132	0	0
Hüsâm	A	1	0,022	3	0,092
Hüsâm İlbeği	AT	0	0	1	0,031
Hüsâmeddin	A	5	0,11	8	0,245
Hüsâmeddin Fakih	A	1	0,022	0	0
Hüseyin	A	159	3,495	88	2,694
Hüseyin Ali	A	1	0,022	1	0,031
Hüseyin Fakih	A	7	0,154	4	0,122
Hüseyin Hacı	A	0	0	1	0,031
Hüseyin Şeyh	A	0	0	2	0,061
İbrahim	A	156	3,429	104	3,183
İbrahim Fakih	A	5	0,11	5	0,153
İbrahim Hacı	A	1	0,022	0	0
İbrahim İsa	A	1	0,022	0	0
İbrahim Sofu	A	1	0,022	0	0
İbrahim Yusuf	A	1	0,022	0	0
İdris	A	19	0,418	24	0,735
İhsâr?	A	1	0,022	0	0
İhtisâr	A	1	0,022	0	0
İhtiyâr	A	1	0,022	0	0
İkra	A	0	0	1	0,031
İl Paşa	T	1	0,022	1	0,031
İlaldı	T	1	0,022	0	0
İlbasan	T	0	0	1	0,031
İlbeğ	T	0	0	4	0,122
İlbeği	T	2	0,044	15	0,459
İlbeği Beğ	T	1	0,022	0	0
İlbeği Gökçe	T	0	0	1	0,031
İLdeş	T	1	0,022	0	0
İlhami	A	0	0	2	0,061
İlyas	A	64	1,407	61	1,867
İlyas Fakih	A	2	0,044	3	0,092
İlyas Sipah	AF	0	0	1	0,031
İmâd	A	8	0,176	4	0,122
İmâd Fakih	A	1	0,022	0	0
İmam	A	0	0	1	0,031
İnandı	T	0	0	1	0,031
İsa	A	40	0,879	24	0,735
İsa Fakih	A	3	0,066	2	0,061
İşbeği	T	0	0	1	0,031

İsfendiyâr	A	1	0,022	0	0
İshak	A	38	0,835	26	0,796
İshâk Beğ	AT	0	0	1	0,031
İshâk Fakih	A	3	0,066	1	0,031
İskender	A	29	0,637	10	0,306
İslâm	A	4	0,088	2	0,061
İsmâil	A	76	1,67	46	1,408
İsmâil Fakih	A	2	0,044	2	0,061
İsnan	A	0	0	1	0,031
İsrâfil	A	2	0,044	1	0,031
İsrâil	A	10	0,22	12	0,367
İvâd	A	2	0,044	3	0,092
İvâz	A	12	0,264	15	0,459
İvâzî	A	1	0,022	0	0
İzzeddin	A	5	0,11	8	0,245
Kaba Sakal	T	0	0	1	0,031
Kâbil	A	2	0,044	3	0,092
Kadri Kürt	AT	0	0	1	0,031
Kamari	A	4	0,088	1	0,031
Kara	T	1	0,022	0	0
Kara Ali	TA	0	0	2	0,061
Kara Hacı	TA	0	0	1	0,031
Kara Hasan	TA	2	0,044	0	0
Kara Hüseyin	TA	0	0	1	0,031
Kara Mahmud	TA	1	0,022	0	0
Kara Mehmed	TA	0	0	1	0,031
Kara Musa	TA	1	0,022	0	0
Kara Yakûb	TA	0	0	1	0,031
Karaca	T	4	0,088	1	0,031
Karaca Ahmed	TA	0	0	1	0,031
Karaca Ömer	TA	1	0,022	0	0
Karahisarî	T	0	0	1	0,031
Karaman	T	2	0,044	1	0,031
Karaman Fakih	TA	1	0,022	0	0
Kargın	T	0	0	1	0,031
Karı?	T	1	0,022	0	0
Kâsım	A	19	0,418	10	0,306
Kâtib	A	1	0,022	0	0
Kavak	T	0	0	1	0,031
Kaya	T	14	0,308	4	0,122
Kemâl	A	2	0,044	2	0,061
Kenân	A	1	0,022	0	0
Kerimüddin	A	2	0,044	7	0,214
Keyhân	FT	1	0,022	0	0
Kılağuz	T	9	0,198	6	0,184

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2003 13 (2)

Kılıç	T	1	0,022	0	0
Kını	T	1	0,022	0	0
Kıyas	A	0	0	1	0,031
Koca	T	1	0,022	2	0,061
Köçeği	T	0	0	1	0,031
Koçi	T	0	0	2	0,061
Koçu	T	1	0,022	0	0
Köhnedüz	F	0	0	1	0,031
Köpek	T	0	0	1	0,031
Köse Arif	FA	1	0,022	0	0
Köse Hamza	FA	0	0	1	0,031
Köy Aşçı	T	0	0	1	0,031
Küçük	T	0	0	3	0,092
Kul	T	1	0,022	0	0
Kulu	T	1	0,022	0	0
Kürd	T	0	0	1	0,031
Kurt	T	0	0	2	0,061
Kuşcu	T	0	0	1	0,031
Kut	T	1	0,022	1	0,031
Kutalmış	T	1	0,022	0	0
Kutlu	T	1	0,022	1	0,031
Kutlu Beğ	T	5	0,11	5	0,153
Kutlu Doğmuş	T	2	0,044	3	0,092
Kutlu Hacı	TA	0	0	1	0,031
Kutlu Paşa	T	1	0,022	2	0,061
Lala	T	0	0	2	0,061
Lâle	F	0	0	1	0,031
Latif	A	1	0,022	0	0
Lokman	A	1	0,022	2	0,061
Lüfullah	A	18	0,396	10	0,306
Maden	A	1	0,022	0	0
Mahmud	A	95	2,088	55	1,684
Mahmud Derviş	AF	1	0,022	0	0
Mahmud Fakih	A	5	0,11	2	0,061
Mahmud Hacı	A	1	0,022	0	0
Mahmud İlbeği	AT	1	0,022	0	0
Mahmud Köse	AF	0	0	1	0,031
Maksûd	A	11	0,242	4	0,122
Malaru?	T	0	0	1	0,031
Mansûr	A	8	0,176	4	0,122
Marûf	A	3	0,066	1	0,031
Mehdi	A	2	0,044	0	0
Mehmed	A	249	5,473	126	3,857
Mehmed Beğ	AT	0	0	1	0,031

Mehmed Dede	AT	1	0,022	0	0
Mehmed Emin	A	1	0,022	0	0
Mehmed Fakih	A	19	0,418	7	0,214
Mehmed Garib	A	1	0,022	0	0
Mehmed Hacı	A	0	0	2	0,061
Mehmed Hoca	AF	1	0,022	1	0,031
Mekeş	T	1	0,022	0	0
Melik	A	1	0,022	0	0
Melik Ahmed	A	2	0,044	0	0
Melul Ali	A	1	0,022	0	0
Memiş	T	1	0,022	1	0,031
Menteşe	T	19	0,418	9	0,275
Menteşe Danişmend	FT	0	0	1	0,031
Menteşe İshak Fakih	TAF	1	0,022	0	0
Mercân	A	0	0	1	0,031
Mesk	A	0	0	1	0,031
Mestan	F	1	0,022	0	0
Mestûn	F	1	0,022	0	0
Mesûd	A	6	0,132	8	0,245
Mevlâ	A	1	0,022	1	0,031
Mevlânâ Yakûb Fakih	A	1	0,022	0	0
Mezid	A	7	0,154	8	0,245
Mihmâd	A	22	0,484	29	0,888
Mihmâd Beğ	AT	0	0	1	0,031
Mihmâd Fakih	A	2	0,044	0	0
Mihmâd Veled	A	1	0,022	0	0
Minür	A	2	0,044	1	0,031
Mirsad	A	1	0,022	0	0
Misafir	A	1	0,022	0	0
Molla	A	1	0,022	0	0
Molla Hacı	A	0	0	1	0,031
Mücavir	A	1	0,022	0	0
Muhammed	A	20	0,44	2	0,061
Muhtar	A	1	0,022	0	0
Mümin	A	1	0,022	1	0,031
Mümin Hacı	A	0	0	1	0,031
Münir	A	1	0,022	2	0,061
Murad	A	30	0,659	33	1,01
Murad Fakih	A	0	0	1	0,031
Murad Sofu	A	1	0,022	0	0
Mürsel	A	3	0,066	5	0,153
Mürüvvet	A	15	0,33	9	0,275
Musa	A	76	1,67	52	1,592

Artukabad Kazasında...

Musa Ahmed	A	0	0	1	0,031
Musa Beğ	AT	0	0	2	0,061
Musa Divâne	AF	1	0,022	0	0
Musa Fakih	A	5	0,11	3	0,092
Musa Hoca	A	0	0	2	0,061
Musa Hoca	AF	1	0,022	0	0
Musa Sipah	A	0	0	2	0,061
Müslim	A	2	0,044	0	0
Muslu	T	2	0,044	0	0
Mustafa	A	116	2,549	82	2,51
Mustafa Fakih	A	3	0,066	1	0,031
Mustafa İsa	A	1	0,022	0	0
Müstecab	A	3	0,066	1	0,031
Müyesser	A	1	0,022	0	0
Muzaffer	A	11	0,242	0	0
Nasûh	A	2	0,044	1	0,031
Nazar	A	13	0,286	1	0,031
Nebi	A	16	0,352	7	0,214
Nebi Beğ	AT	0	0	1	0,031
Nebi Can	AF	1	0,022	0	0
Nebi Şeyh	A	1	0,022	0	0
Nebiyullah Fakih	A	1	0,022	0	0
Necîb	A	1	0,022	0	0
Necmeddin	A	1	0,022	0	0
Nevsâl	F	0	0	1	0,031
Nihat	F	1	0,022	0	0
Nimetullah	A	0	0	1	0,031
Nizâm	A	0	0	1	0,031
Nûh	A	0	0	1	0,031
Nûr Ali	A	3	0,066	3	0,092
Nur Kemâl	A	0	0	2	0,061
Nureddin	A	4	0,088	4	0,122
Nûri	A	1	0,022	0	0
Nurullah	A	1	0,022	0	0
Nusret	A	14	0,308	11	0,337
Odul	T	6	0,132	8	0,245
Oğul Beğ	T	0	0	3	0,092
Öküz Hacı	TA	0	0	1	0,031
Ömer	A	34	0,747	17	0,52
Ömer Fakih	A	2	0,044	0	0
Ömer Şah	AF	1	0,022	1	0,031
Orhan	T	0	0	1	0,031
Örnek?	T	0	0	3	0,092
Oruç	T	1	0,022	4	0,122

Oruç Beğ	T	1	0,022	4	0,122
Oruç Hacı	TA	1	0,022	2	0,061
Osman	A	32	0,703	27	0,826
Özbir	T	0	0	1	0,031
Özer	T	0	0	1	0,031
Parasan?	T	1	0,022	0	0
Paşa Beğ	T	1	0,022	0	0
Paşa Mehmed	TA	1	0,022	0	0
Pazbân	F	0	0	1	0,031
Pîr	F	1	0,022	1	0,031
Pîr Ahmed	FA	28	0,615	8	0,245
Pîr Ahmed Fakih	FA	1	0,022	0	0
Pîr Ahmed Veled	FA	1	0,022	0	0
Pîr Ali	FA	13	0,286	6	0,184
Pîr Aziz	FA	3	0,066	2	0,061
Pîr Beğ	FT	0	0	1	0,031
Pîr Budak	FT	1	0,022	0	0
Pîr Gâib	FA	2	0,044	0	0
Pîr Hasan	FA	8	0,176	8	0,245
Pîr Hasan Ali	FA	1	0,022	0	0
Pîr Kulu	FT	3	0,066	1	0,031
Pîr Mahmud	FA	1	0,022	1	0,031
Pîr Mehmed	FA	15	0,33	4	0,122
Pîr Murad	FA	1	0,022	1	0,031
Pîr Nazar	FA	9	0,198	0	0
Pîr Ömer	FA	4	0,088	1	0,031
Pîr Safa	FA	1	0,022	0	0
Pîr Sofu	FA	0	0	2	0,061
Pîr Sultan	FA	1	0,022	0	0
Pîr Ünsâl	FA	1	0,022	0	0
Pîr Veli	FA	14	0,308	8	0,245
Pîr Yezid	FA	0	0	1	0,031
Pîrî	F	34	0,747	14	0,429
Pîrî Fakih	FA	2	0,044	0	0
Pîrlü Fakih	FA	2	0,044	0	0
Pîrullah	FA	6	0,132	0	0
Ramazan	A	3	0,066	3	0,092
Ramazan Fakih	A	2	0,044	0	0
Receb	A	12	0,264	4	0,122
Reşid	A	0	0	1	0,031
Resûl	A	13	0,286	6	0,184
Rükneddin	A	1	0,022	1	0,031
Rükneddin Fakih	A	2	0,044	0	0

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2003 13 (2)

Rüstem	F	5	0,11	2	0,061
Şaban	A	9	0,198	0	0
Şâdi	A	2	0,044	2	0,061
Şâdik	A	1	0,022	1	0,031
Şâdir	A	1	0,022	0	0
Sadullah	A	17	0,374	6	0,184
Safa	A	6	0,132	1	0,031
Safa Fakih	A	1	0,022	0	0
Şah Ali	FA	4	0,088	1	0,031
Şah Batu	FT	1	0,022	0	0
Şah Kubâd	FT	1	0,022	0	0
Şah Kulu	FT	23	0,505	2	0,061
Şah Veli	FA	9	0,198	0	0
Şâhib	A	1	0,022	0	0
Şahlu	F	1	0,022	0	0
Şahverdi	FT	2	0,044	0	0
Said	A	2	0,044	1	0,031
Said Ahmed	A	0	0	1	0,031
Saldu	T	1	0,022	0	0
Sâlih	A	2	0,044	1	0,031
Salih Fakih	A	1	0,022	0	0
Salman	T	1	0,022	0	0
Saltuk	T	0	0	2	0,061
Sâmi	A	0	0	3	0,092
Sarrac	A	0	0	1	0,031
Saru	T	2	0,044	2	0,061
Saru Ahmed	TA	1	0,022	0	0
Satılmış	T	7	0,154	4	0,122
Savaş	T	0	0	1	0,031
Savcı	T	2	0,044	1	0,031
Sefer Şah	AF	1	0,022	0	0
Şehriyâr	F	6	0,132	1	0,031
Şehsuvâr	F	3	0,066	0	0
Şehzâde	F	8	0,176	2	0,061
Seki?	T	1	0,022	0	0
Selâmet	A	0	0	3	0,092
Selim	A	1	0,022	0	0
Selman	A	4	0,088	2	0,061
Selman Şah	AF	1	0,022	0	0
Şemseddin	A	1	0,022	4	0,122
Şeref	A	0	0	1	0,031
Şerefî	A	0	0	1	0,031
Şerefüddin	A	1	0,022	2	0,061
Sevinç	T	3	0,066	7	0,214
Sevinç Beğ	T	1	0,022	1	0,031

Sevindik	T	12	0,264	6	0,184
Seydi	A	45	0,989	22	0,673
Seydi Ahmed	A	17	0,374	8	0,245
Seydi Ahmed Fakih	A	1	0,022	0	0
Seydi Ali	A	14	0,308	10	0,306
Seydi Ali Ağa	AT	1	0,022	0	0
Seydi Ali Fakih	A	1	0,022	0	0
Seydi Ali Sofu	A	1	0,022	1	0,031
Seydi Emral	A	0	0	1	0,031
Seydi Fakih	A	1	0,022	0	0
Seydi Hacı	A	0	0	1	0,031
Seydi Hasan	A	1	0,022	0	0
Seydi Kerim	A	1	0,022	0	0
Seydi Mahmud	A	18	0,396	3	0,092
Seydi Mehmed	A	1	0,022	0	0
Seydullah	A	1	0,022	1	0,031
Seyfeddin	A	1	0,022	2	0,061
Şeyh	A	3	0,066	7	0,214
Şeyh Ahmed	A	9	0,198	4	0,122
Şeyh Ali	A	3	0,066	1	0,031
Şeyh Asılbeğ	AT	1	0,022	0	0
Şeyh Ay	AT	1	0,022	0	0
Şeyh Çırak	AT	1	0,022	0	0
Şeyh Durak	AT	1	0,022	1	0,031
Şeyh Fakih	A	0	0	1	0,031
Şeyh Gelebân	AF	1	0,022	0	0
Şeyh Hacı Beğ	AT	1	0,022	0	0
Şeyh Halil	A	2	0,044	1	0,031
Şeyh Hasan	A	3	0,066	1	0,031
Şeyh Hüseyin	A	1	0,022	1	0,031
Şeyh Mahmud	A	1	0,022	0	0
Şeyh Mehmed	A	0	0	2	0,061
Şeyh Mihmâd	A	1	0,022	0	0
Şeyh Paşa	AT	0	0	2	0,061
Şeyh Safa	A	0	0	2	0,061
Şeyh Seydi Ali	A	1	0,022	0	0
Şeyh Uruz	AT	1	0,022	0	0
Şeyh Yabanu?	AT	1	0,022	0	0
Şeyhi	A	5	0,11	1	0,031
Seyrük?	T	1	0,022	0	0
Seyyid	A	1	0,022	0	0
Seyyid Abdullah	A	0	0	1	0,031
Seyyid Ahmed	A	12	0,264	27	0,826

Artukabad Kazasında...

Seyyid Ahmed Fakih	A	1	0,022	0	0
Seyyid Ali	A	6	0,132	16	0,49
Seyyid Hasan	A	1	0,022	1	0,031
Seyyid Lütfullah	A	0	0	1	0,031
Seyyid Mahmud	A	3	0,066	0	0
Seyyid Mehmed	A	1	0,022	2	0,061
Seyyid Muhammed	A	1	0,022	0	0
Sıddık	A	15	0,33	5	0,153
Sıddık Fakih	A	0	0	1	0,031
Sıdkı	A	1	0,022	0	0
Sinan	A	3	0,066	2	0,061
Sinan İmâd	A	0	0	1	0,031
Sivasî	T	0	0	1	0,031
Sofu	A	0	0	3	0,092
Sofu Türkman	AT	1	0,022	0	0
Söküş	T	0	0	1	0,031
Söylemez	T	0	0	1	0,031
Söylemiş	T	0	0	3	0,092
Söyleş	T	1	0,022	0	0
Şuayb	A	2	0,044	0	0
Şükruallah	A	4	0,088	0	0
Şükür	A	2	0,044	1	0,031
Sülemiş	T	3	0,066	4	0,122
Süleyman	A	50	1,099	35	1,071
Süleyman Gökçe	AT	1	0,022	0	0
Sultan	A	4	0,088	4	0,122
Sultan Ahmed	A	2	0,044	0	0
Sultan Şah	AF	1	0,022	2	0,061
Sütlüce	T	0	0	1	0,031
Tâceddin	A	1	0,022	3	0,092
Tâhir	A	8	0,176	9	0,275
Tâhir Seydi	A	1	0,022	0	0
Tanrıverdi	T	2	0,044	2	0,061
Tanrıvermiş	T	26	0,571	22	0,673
Taşcı	T	0	0	1	0,031
Tatar	T	0	0	1	0,031
Tayfun	Ç/İ	1	0,022	3	0,092
Tayfur	A	0	0	1	0,031
Tâyi	A	0	0	2	0,061
Tayyib	A	2	0,044	0	0
Tevekkül	A	0	0	2	0,061

Timûr	T	1	0,022	0	0
Tîrek	T	1	0,022	0	0
Tökiş	T	1	0,022	0	0
Tora	T	0	0	3	0,092
Toraman	T	1	0,022	3	0,092
Torki	T	0	0	2	0,061
Torluk	T	0	0	1	0,031
Tuğrul	T	3	0,066	1	0,031
Tur Ali	TA	0	0	1	0,031
Tur Doğan	T	1	0,022	0	0
Tur Hasan	TA	1	0,022	1	0,031
Tur Hasan Fakih	TA	0	0	1	0,031
Tur Paşa	T	0	0	1	0,031
Tura	T	0	0	3	0,092
Tura Beğ	T	0	0	1	0,031
Turalı	T	2	0,044	0	0
Turan	T	1	0,022	1	0,031
Turasan	T	1	0,022	3	0,092
Turgud	T	1	0,022	0	0
Turhan	T	2	0,044	0	0
Türkman	T	0	0	3	0,092
Tursan	T	10	0,22	8	0,245
Turum	T	0	0	1	0,031
Uğurlu	T	2	0,044	0	0
Ulaş	T	1	0,022	3	0,092
Ulu Beğ	T	0	0	3	0,092
Ümmet	A	12	0,264	10	0,306
Ümmet Fakih	A	2	0,044	0	0
Ümmet Hoca	AF	1	0,022	0	0
Ünsâl	A	1	0,022	0	0
Üseyb	A	0	0	1	0,031
Üvenç	T	0	0	1	0,031
Üveys	A	4	0,088	3	0,092
Veled	A	4	0,088	1	0,031
Veled Yunus	A	1	0,022	0	0
Veli	A	62	1,363	19	0,582
Veli Fakih	A	1	0,022	0	0
Veliyyüddin	A	1	0,022	0	0
Veys	A	6	0,132	0	0
Vüsda	A	1	0,022	0	0
Yabâni	T	0	0	1	0,031
Yâdigâr	F	3	0,066	2	0,061
Yahşi	T	1	0,022	2	0,061
Yahya	A	15	0,33	15	0,459

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2003 13 (2)

Yakûb	A	70	1,538	50	1,53
Yakûb Fakih	A	2	0,044	3	0,092
Yâr Ahmed	FA	7	0,154	0	0
Yâr Ali	FA	5	0,11	1	0,031
Yâr Aziz	FA	1	0,022	0	0
Yâr Mehmed	FA	1	0,022	0	0
Yâr Murad	FA	0	0	1	0,031
Yaralu	T	0	0	1	0,031
Yaramış	T	4	0,088	4	0,122
Yarit ?	T	0	0	1	0,031
Yasulugeldi	T	1	0,022	0	0
Yeğmiş	T	1	0,022	1	0,031
Yeni Beğ	T	7	0,154	3	0,092
Yol Kulu	T	2	0,044	1	0,031
Yol Kutlu	T	0	0	1	0,031
Yolageldi	T	1	0,022	0	0
Yörük	T	5	0,11	0	0
Yunus	A	18	0,396	14	0,429

Yunus Fakih	A	1	0,022	0	0
Yusuf	A	121	2,659	87	2,663
Yusuf Fakih	A	2	0,044	4	0,122
Yusuf Güvenç	AT	0	0	1	0,031
Yusuf Hacı	A	0	0	2	0,061
Yusuf Hoca	AF	0	0	1	0,031
Yusuf Pîr	AF	0	0	1	0,031
Yusuf Sipah	AF	0	0	1	0,031
Zeker	A	1	0,022	0	0
Zekeriya	A	9	0,198	6	0,184
Zekeriya Fakih	A	2	0,044	1	0,031
Zeki	A	0	0	1	0,031
Zeyneddin	A	3	0,066	3	0,092
Zeynel	A	1	0,022	0	0
Zikrullah	A	1	0,022	0	0
Ziyaeddin	A	2	0,044	0	0
Toplam		4550	100	3267	100

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 13, Sayı: 2, Sayfa: 337-373, ELAZIĞ-2003

XIX. YÜZYILIN İLK YARISINDA TOKAT MEVLEVÎHÂNESİ VE GELİRLERİ İLE İLGİLİ SORUNLAR

*The Problems which were related to incomes of The House of Mevlevis
of Tokat in the First Half of 19 th Century*

Mehmet BEŞİRLİ

Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, TOKAT

Özet

Osmanlılar döneminde tarikat olgusu içinde Mevlevîlik oldukça önemli bir yer işgal etmiştir. Konya'daki Hanikâh'tan başka Osmanlı ülkesinde muhtelif alanlarda Mevlevîhâneler kurulmuştur. Bu Mevlevîhânelerde uhrevî hayat ile meşgul olan şeyh ve dervişler, Mevlana'nın ilkeleri doğrultusunda manevî hayatın organizasyonunda görev üstlenmişlerdir. Geçmişte Türk toplumunun yaşam felsefesi ya da sosyalleşmesi sürecinde hayır sahiplerinin rolleri en üst düzeyde olmuştur. Bunlar, mallarını, mülklerini ya da bunlara özgü gelirleri kamu yararına bağışlamış ve bireysel ihtiyaçların giderilmesi başta olmak üzere toplumun bütün katmanlarına faydalı hizmetler götürmüşlerdir. Osmanlılar döneminde özellikle eğitim-öğretimin örgütlenmesinde hayır sahiplerinin kurduğu ve yaşatılmasına yönelik garantiler sunduğu teşekküller arasında tekke ve zaviyeler de vardır. Tokat'taki Mevlevîhâne de bunlar arasındadır. Gelirlerin kullanımı, yönetimi vb. konularında çoğu zaman Tokat'taki devlet görevlileri ile Mevlevî şeyhleri arasında sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu sorunların durumu, yönetimi ve çözümü konularında Osmanlı Padişahları gereken kolaylığı göstermişlerdir.

Kelimeler: Mevlana, Mevlevîhâne, Tokat, Tokat Mevlevîhânesi.

Abstract

Mevlevî teachings which is one of tariqats had important place in the Ottoman period. Apart from main Mevlevi center in Konya, the House of Mevlevis were founded in various cities on the Ottoman country. According to the Mevlevi teachings sheikhs and dervishes who concerned with pertaining to the next world in those Mevlevi lodges, had important roles in the organization of spiritual life. In the past, the role of Turkish philanthropists had been at the highest level about philosophy of life or socialization process of Turkish society. They donated to public benefit their properties or income of those properties. Moreover, they took useful services to both individuals and all society. In the Ottoman period for organization of education, there were many the House of Mevlevis which were founded and given some guarantees for their living by philanthropists.

The House of Mevlevîs of Tokat was one of them. There were some problems about using income, administration of the House etc. between Mevlevi sheikhs and state officers. The Ottoman Sultans helped demands of Mevlevis about administration of the House, problems and their solution.

Keywords: Mevlana, Tokat, The House of Mevlevîs of Tokat.

Giriş

Tarikat, Arapça'da "yol" demektir. Ancak bir tasavvuf terimi olarak tarikat, "Allah'a ulaşma gayesini güdenlerin izledikleri özel tarz ve yol, metot, hareket biçimi"¹ olarak tanımlanmıştır.

İslam'ın derin anlamı ve fikhî sıkıştırmalara girmeden, özel metot ve uygulamalarla bireyin dünyasına ulaşmayı deneyen tarikatlar, bu yolla insanları doğru yola sevk etmeyi amaç edindiklerini ileri sürmüşlerdir. Yani İslam'da tarikat olgusu, kitlelere daha özgün metotlarla yaklaşmak ve bu yolla İslamî yönelişi ve tebliği kolaylaştırmak amacına matuf bir yol olarak da algılanmıştır.

Türklerin Anadolu'ya gelmesinden sonra, burada yayılan sufi tarikatlar hakkında yapılan araştırmalarda, Türk tarikatlarının genellikle Orta Asya kökenli olduğu vurgulanmıştır². Anadolu'nun Türkler'in yerleşimine açılması sonrasında Orta Asya başta olmak üzere başka İslam memleketleri mıntıklarından birçok derviş nüfus da göç hadisesine katılmıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluş aşamasında da Batı'ya doğru yerleşme ve öncü temsilciler olmaları yanında, muhtelif cereyanların temsilcileri ve muhtelif kökenlerden gelmeleri sebebiyle de farklı ve değişik bir yaşamın temsilcileri olarak telakki ediliyorlardı³.

13. yüzyılda Türk-İslam dünyası özellikle siyasî bazda inhitata uğramış, Moğol istilası Türk ve İslam coğrafyasını kasıp kavurmaya başlamıştı. Bu dehşet ve sıkıntılar içinde Anadolu coğrafyasında değişik bölgelere dağılmış sufiler, Anadolu'da faaliyet alanlarını genişletme ve nüfuz kazanma çabası içine girdiler.

"Mevlana Celâleddin Rûmî"(1207-1273)⁴ de Konya ve çevresinde mistik yapılanmasını sürdüren sufilerden biri idi. Mevlana, kurduğu dergahında bünyesine kattığı dervişleri ile bir taraftan tarikatının temellerini oluştururken, diğer taraftan

¹ *Tarikatlar Ansiklopedisi*, Milliyet Yayınları (Hazırlayan Ahmet Güner), İstanbul 1991, s. 367.

² Türkler arasında İslamiyet'in yayılmasında Hoca Ahmed Yesevî ve Yunus Emre gibi ilk Türk mutasavvıfların rolü üzerine bk. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, (Gerekli sâdeleştirmeler ve bazı notlara ilâvelerle yayımlayan Orhan F. Köprülü), 4. basım, Ankara 1981.

³ Ömer Lütfî Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I. İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", *Vakıflar Dergisi*, Sayı 2, Ankara 1942, s. 279-304; Suraiya Faraqhi, "XVI.-XVIII. Yüzyıllarda Orta Anadolu'da Şeyh Aileleri", *Türkiye İktisat Tarihi Semîneri (8-10 Haziran 1973)*, Hacettepe Üniversitesi (Editör: Osman Okyar), Ankara 1975, s. 197-226; İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, İstanbul 1984.

⁴ Mevlana'nın hayatı, ve Mevlevîlik konusundaki çalışmalar için bk. Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, İstanbul 1959; aynı yazar, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1953; Mehmet Önder, *Mevlânâ Celâleddin-i Rumi*, Ankara 1986.

tasavvufa yönelik “Mesnevi”⁵ gibi eserler veriyordu.

Mevlevîlik de, diğer bazı tarikat yapılanmalarında olduğu gibi bizzat birinci temsilcisi tarafından bir örgütlenme biçimine dönüştürülmemiştir. Yani Mevlevîlik, Mevlana'nın kurduğu bir tarikat ya da yol değildir. Kendisinden sonra tarikatlaşma yoluna girmiş ve oğlu Sultan Veled ve diğer taraftarları tarafından sistematik bir hale getirilmiştir⁶.

Osmanlılar döneminde Mevlevîlik de, diğer tarikatlar gibi yayılma ve teşkilatlanma alanı buldu⁷. Devlet, Mevlevî tarikatını destekleyip, bölgesel alanlarda da yayılmasını teşvik etti⁸. Bu amaçla Osmanlılar döneminde birçok şehirde Mevlevîhâneler kuruldu ve Mevlana'nın öğrettiği ilkeler daha sonraki süreçte de yaşatılmaya devam edildi.

II. Murad döneminde, çeşitli Osmanlı şehirlerinde Mevlevîhânelerin açılmaya başlandığı görülmektedir. Ancak Osmanlı merkezî yönetimi Yıldırım Bayezid döneminden itibaren, sufi tarikatlarla yakın ilişkiler kurmaya başlamıştı. Bu yolla Anadolu beyliklerinden ele geçirdikleri topraklar üzerinde otoritelerini meşrulaştırmayı amaçlıyorlardı. II. Bayezid'ten I. Ahmed'e kadar Osmanlı Sultanları Mevlevîliğe gereken önemi verdiler. Buna karşın, genellikle Mevlevî şeyhleri de merkezî yönetimle iyi ilişkiler kurdular. III. Selim döneminde Nizâm-ı Cedîd hareketine karşı aleyhte tavırları görüldü. Merkezin zayıf ve problemlili oldukları zamanlarda Konya'daki çelebiler, manevî nüfûzlarını kullanarak serbest hareket etme hevesine kapıldılar⁹. Bu da gösteriyor

⁵ Hz. Mevlana'nın Divân-ı Kebir, Divan-ı Rubâiyât, Fih-i ma-fih, Mecâlis-i Seb'a, Mektûbât ve Mesnevi olmak üzere eserleri vardır. Bunlardan en önemlisi 6 cilt olan Mesnevi'dir. 26 bin beyitten kurulu bu eser daha çok öğretici özellikleriyle tanınır. Mevlana'nın son eseri olup, 1241-1248 yılları arasında talebesi Hüsameddin Çelebi'ye söylemiş, ve onun tarafından kaleme alınmıştır. Bu eser, Kültür Bakanlığı tarafından ayrıca Türkçe olarak basılmıştır. Bk. Mevlana, Mesnevi, I- VI, (Çev.: Veled İzbudak / Gözden Geçiren: Abdülbaki Gölpınarlı), İstanbul 1991.

⁶ Ahmet Yaşar Ocak, “Türkiye Tarihinde Merkezi İktidar ve Mevlevîler (XIII-XVIII. Yüzyıllar) Meselesine Kısa Bir Bakış”, *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, Konya 1996, Özel Sayı, s. 18; Louis Massignon, “Tarikat”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 12/1, İstanbul 1979, s. 12.

⁷ Mevlevîlik, Osmanlı döneminde oldukça önemli yer işgal etti. Bu dönemde yetişen birçok yazar, hattat, şair ve musikişinas Mevlevî tarikatına mensuptular. Bazıları Mevlevî şeyhi dahi olmuşlardır. Meselâ, divan edebiyatının büyük şairlerinden Nef'i, Nailî, Reşâti, Bahaî, Şeyhül-islâm Yahya ve Şeyh Galib Mevlevî idiler. Ayrıca Dede Efendi, Hacı Faik Bey, Zekâi Dede Efendi, Hüseyin Fahreddin Efendi gibi musiki üstatları da Mevlevî idiler. Ayrıca Osmanlı Padişahlarından III. Selim ve Mehmed Reşad'ın da Mevlevî olduğu ileri sürülmektedir. *Tarikatlar Ansiklopedisi*, (Haz.: Ahmet Güner), İstanbul 1991, s. 242; Celâleddin M. Bâkır Çelebi, “Osmanlı Hanedanı'nda Mevlevîlik Mevlevîhâneler ve Her Mevlevî'nin Bilmesi Gereken İki Dua”, *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, Konya 1996, Özel Sayı, s. 14.

⁸ Osmanlı Devleti'nde Mevlevî tarikatı üzerine bir çalışma için bk. Goncagül Erdoğan, *Osmanlı Dönemi'nde Mevlevî Tarikatı'nın Klasik Öncesi Dönemi (13. 17. Yüzyıl)*, Ankara 1999, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

⁹ A. Y. Ocak, *aynı makale*, s. 21-22.

ki, Osmanlı merkezî otoritesi ile Mevlevî liderleri ilişkilerinde zaman zaman sorunlar yaşanmıştır.

Bu çalışmada Mevlevîliğin Tokat şubesi, gelir kaynakları ve ilgili sorunlar hakkında genellikle Tokat Şer'iyeye sicillerindeki belgelere göre bilgi verilecektir.

1. Mevlevîhâneler Üzerine Bazı Bilgiler

Mevlevîhaneler içinde Konya'daki Mevlana Dergâhı önemli bir yer işgal eder. Selçuklu ricalinden Emir Muinüddin Pervâne ile çevresinin maddi yardımları ve Bedreddin-i Tebrizî'nin teknik nezaretiyle binanın yapısal fonksiyonu ortaya çıkmıştır. Mevlana Dergâhı, bir külliye içinde barındırır. XIII. asrın ikinci yarısında kurulan bu dergaha, Karamanoğulları ile Osmanlılar tarafından ilave ve tamirler yapılmıştır¹⁰. Varlığını 1925'te çıkartılan tekke ve zaviyelerin ilgasına dair kanuna kadar sürdüren dergah, bugün müze olarak kullanılmaktadır.

Konya'daki Dergahtan başta Anadolu ve Rumeli'nin bazı şehirlerinde özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıllarda muhtelif Mevlevîhâneler kurulmuş ve bunların yaşayabilmesi, şeyh ve dervişlerinin maişetlerinin karşılanması amacıyla matuf bir dizi vakıflar kurulmuştur. Konya'daki Mevlevîhâne'yi, Mevlana ile birlikte Mevlevîliğin önemli bazı büyüklerinin de mezarları bulunan bir "hânikâh"¹¹ olarak görmek gerekir. Konya'da bulunan çeşitlilik makamından diğer yerlerdeki Mevlevîhânelere şeyhlik için meşihat-nâmeler verilirdi. 25 Safer 1225/01 Nisan 1810 tarihli bir vesikaya göre, Konya'da seccâde-nişin makamında Mevlana sülalesinden Mehmed Arif¹², 15 Cemâziye'l-âhir 1234/11 Nisan 1819'da da "*Mehmed Said Dede*"¹³ bulunuyordu. İçlerinden hiçbir yere ayrılmayarak, 1001 gün hizmet edilen ve bir nevi çile çekilen Mevlevîhânelere "âsitâne"¹⁴; içlerinde çile çıkarılmayan, ve sadece semâ meşk edilip ney üflenen, kudüm çalınan, ayin okunan Mevlevî ocaklarına ise, "zaviye" adı verilirdi¹⁵.

¹⁰ Muzaffer Erdoğan, "Mevlevî Kuruluşları Arasında İstanbul Mevlevîhâneleri", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı 4-5, İstanbul 1975-1976, s. 16-17.

¹¹ "Hânikâh", terim olarak tarikat kurumlarının merkezi anlamında kullanılmıştır. Hânikâha bağlı olan yerlerin büyüklerine "Tekke", küçüklerine de "Zâviye" denirdi. Mevlevîlikte olduğu gibi tarikatların bir kısmında tekke ve zaviyelerin şeyhleri de merkezdeki şeyhler tarafından seçilirdi. Bk. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt I, İstanbul 1983, s. 730.

¹² *Tokat Şer'iyeye Sicili, Defter No. 13, Sayfa No. 89* (Bundan sonra Tokat Şer. Sic., 13, 89 şeklinde gösterilecektir).

¹³ *Tokat Şer. Sic.*, 24, 34/2 (Bazı sicil sayfalarında birden fazla belge olduğunda belge numaraları da gösterilecektir).

¹⁴ M. Z. Pakalın, *aynı eser*, I, s. 94.

¹⁵ M. Erdoğan, *aynı makale*, s. 23.

Anadolu'da kurulan Mevlevîhâneler arasında Afyonkarahisar, Kütahya, Afyon, Bursa, Manisa, İzmir, Antalya, Kastamonu, Çankırı¹⁶, Kayseri, İstanbul, Gelibolu, Bilecik, Eskişehir, Tire, Yenişehir, Antakya, Edirne, Tavşanlı, Amasya, Tokat, Beç, Belgrat, Niş, Üsküp, Saraybosna, Elbasan, Yenişehirfenar, Atina, Sofya, Filibe, Vodina, Serez, Sakız, Limni, Midilli, Kıbrıs, Girit, Trablusşam, Bolvadin, Muğla, Kilis, Hanya ve Urfa âsitâne ve zâviyeleri bunların en önemlilerindedir¹⁷.

Osmanlı Dönemi'ndeki Mevlevîhâneler içinde, İstanbul Mevlevîhâneleri de oldukça önemli yer tutar. Galata, Kasımpaşa, Beşiktaş, Üsküdar ve Bahâriye Mevlevîhâneleri olmak üzere İstanbul'da beş tane Mevlevîhâne bulunmakta ve buralarda dervişler ibadet ve yaşayışlarını sürdürmektedirler¹⁸.

Tokat Sancağı'nın da bağlı olduğu Sivas Vilayeti, merkez kazasında da bir Mevlevîhâne'nin olduğu Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1143/Ocak başları 1730 tarihli bir emirnameden anlaşılmaktadır. Sivas'ta zimmîlerin oturduğu Kösederesi Mahallesi'nde bulunan Mevlevîhâne'nin yakınlarında gayri müslimler tarafından içki satıldığı ve bunun kanunlara aykırı olduğu, ahali tarafından merkeze iletilmiştir. Ayrıca sarhoşların halinden mahallelinin rahatsız olduğu, insanların camiye gidemediği ve çocukların da dışarıya çıkamadıklarından bahsedilerek, durum şikayet edilmiş ve sorunun önlenmesi talep edilmiştir¹⁹.

2. Tokat Mevlevîhânesi

1. Mevlevîhâne Hakkında Genel Bilgiler

Tokat Mevlevîhânesi üzerine henüz yeterli tetkikler yapılmamıştır. Hasan Yüksel'in "Tokat Mevlevîhânesi"²⁰ adlı makalesi dışında özgün bir çalışma yoktur. Bu makalede, Tokat Mevlevîhânesi üzerine başlangıcından 1992'ye kadar genel bilgiler

¹⁶ Çankırı Mevlevîhanesi üzerine bir çalışma için bkz. Feridun Ata, *The House of Mevlâ of Çankırı (Çankırı Mevlevîhanesi, Konya Mevlana Müzesi Arşivi'nde 69, 70 nolu zarflardaki belgelere göre)*, Konya 1995, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

¹⁷ M. Erdoğan, *aynı makale*, s. 19-21. Ayrıca yukarıda bahsedilen bazı Mevlevîhâneler üzerine önemli bilgiler için bk. *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, Konya 1996, (II. Milletlerarası Osmanlı Devleti'nde Mevlevîhâneler Kongresi tebliğler), Özel Sayı.

¹⁸ M. Erdoğan, *aynı makale*, s. 25-42.

¹⁹ *Aynı makale*, s. 20. Ayrıca Sivas Mevlevîhânesi için bk. Ömer Demirel, "Sivas Mevlevîhânesi ve Mevlevî Şeyhlerinin Sosyal Hayatlarına Dair Bazı Tespitler", *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, Konya 1996, Özel Sayı, s. 217-233; Nejat Göyünç, "Sivas Mevlevîhânesi", *IX. Vakıf Haftası Kitabı*, Ankara 1992.

²⁰ *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, Konya 1996, Özel Sayı, s. 61-68.

verilmiştir.

Tokat'ta bir Mevlevîhâne'nin bulunduğu dair ilk bilgilere 859/1455 tarihli tahrir defterinde rastlanmaktadır. Bu defterde kayıtlı olan Tokat mahalleleri arasında 32 hanelik Mevlevîhâne Mahallesi de vardır²¹. 890/1471 tarihli tahrirde ise, Mevlevîhâne'nin 4 haneye düştüğü görülmektedir ki, bunda Tokat'a gelen Uzun Hasan'ın ordusunun şehri tahrip etmesinin rolü olmuştur²². 1485 tarihinden itibaren ise, Mevlevîhâne Mahallesi, Hoca İbrahim adı ile teşmil edilmeye başlanmıştır. 1574'de 12 hane ve 6 mücerred nüfusu vardı²³.

XVII. asrın ortalarında bölgeyi gezen Evliya Çelebi, Tokat Mevlevîhânesi hakkında aşağıdaki bilgileri vermektedir: “*Evvelâ, cümleden ma'mûr u âbâdân derûn-ı şehride tekye-i Mevlevîhâne-i Hazret-i Mevlânâ'dır. Bânisi merhûm ve mağfûrunleh Süğlün Muslu Paşa'dır kim Sultân Ahmed Hân vüzerâlarındandır, lâkin Sadria'zam olmamışdır, ammâ bir sahiyyü'l-vücûd ve sâhib-i kerem ve sâhib-i cûd olmak ile rûh-ı Mevlânâ'yi şâd ve tarîk-i Hâcegân fukarâların dilşâd etmek için bir mevlevîhâne bünyâd etmişdir kim misli bir diyârda yokdur. Meğer İslâmbol'da Beşiktaş Mevlevîhânesi ola, ammâ bunun andan ziyâde evkâfi olmağile gâyet ma'mûrdur ve semâ'hâne etrâfında semâ'zen fukarâlarının hücrelerinin cümle revzenleri, cânib-i erba'asındaki şükûfe ve murgzârlı bâğ-ı İreme nâzırdır. Ve haftada iki gün mukâbele olup âyîn-i Mevlânâ iderler kim gûyâ fasl-ı Hüseyin Baykara fasılları olur. Husûsan sızıltızâdeler nâm neyzenleri var kim her biri san'atının ferididir. Ve şeb ü rûz-merreteyn cümle fukarâya ve ba'zı ehîbbâya ni'met-i Mevlânâsı mebzûldür*”²⁴.

Tokat Mevlevîhânesi, Yeniçeri ağası Muslu Ağa tarafından muhtemelen 1048/1638 tarihinde inşa edilmiştir²⁵. “*Ashâb-ı hayratdan müteveffâ yeniçeri ağası Muslu Ağa nâm sahibü'l-hayrâtın binâ ve ihyâ eylediği Mevlevîhânesi evkâfından*” ibaresinden anlaşıldığına göre, Yeniçeri ağası Muslu Ağa Mevlevîhâne'yi bina ettikten sonra, şeyh ve fukarâlarının maişetlerinin karşılanması için bir de vakıf teşkil etmiştir²⁶. Mevlevîhâne'nin adı kayıtlarda genellikle “*medîne-i Tokad'da vâki' Yeniçeri ağası*

²¹ Ahmet Şimşirgil, *Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat (1455-1574)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1990, s. 56.

²² H. Yüksel, *aynı makale*, s. 62.

²³ A. Şimşirgil, *aynı tez*, s. 56.

²⁴ *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi* (Haz.: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman ve İbrahim Sezgin), 5. Kitap, İstanbul 2001, s. 35-36.

²⁵ H. Yüksel, *aynı makale*, s. 63.

²⁶ *Tokat Şer. Sic.*, 13, 89; 19, 148/1.

Muslu Ağa Mevlevîhânesi” olarak geçmektedir²⁷.

Muslu Ağa tarafından inşa edilen Mevlevîhâne zamanla yıkılmış olduğundan, 1703 tarihli bir hüccete göre daha sonra Müderris Şeyh Mehmed Efendi tarafından yeniden inşa ve ihya edilmiştir²⁸. Tokat Mevlevîhânesi şeyhi olanlar aynı zamanda vakfın da mütevellisi idiler. Meselâ 03 Muharrem 1230/16 Aralık 1814’de Şeyh Mehmed Emîn Efendi, “*Mevlevîhâne-i şerîf şeyhi ve mütevellisi*”²⁹ bulunuyordu.

Tokat Mevlevîhânesi binası bugün de ayakta. Tokat merkez Soğukpınar Mahallesi’nde bulunmaktadır. Tapuda 9 pafta, 71 ada ve 28 parselde kayıtlıdır. Muslu Ağa tarafından yapılan bina zamanla yıkılmış, yerine Müderris Mehmed Efendi tarafından 1703’de eklemeler yapılmıştır. Daha sonra bazı onarım, ekleme ve bezemelerle görünümünde değişiklikler olan Mevlevîhâne, 19. yüzyıl mimarî özelliklerini göstermektedir. Dikdörtgen planda iki katlı ahşap bir yapı olan binanın, alt katında derviş odaları, ahşap sütunların taşıdığı Bağdadî kubbesi ve ahşap kabartma göbekli bir semâhânesi de bulunmaktadır³⁰. Mevlevîhâne’nin restorasyonu bugün belirli bir aşamaya kadar yapılmış olup, ancak daha sonra yarım bırakılmıştır (İki katlı bina için bk. ekler kısmı fotoğraf 1-3) Eksik ve yetersiz restorasyon çalışmaları sebebiyle yenilenen kısımlar da harap bir durumdadır. Yapının ayakta kalması, restorasyonunun bitirilip müze ya da başka bir sosyo-kültürel hizmete yönelik çalışmalarla mümkün görünmektedir.

Ayrıca iki katlı binanın güneydoğu kısmında ve yaklaşık 50 metre uzaklıkta çok daha eski bir yapı vardır. Bu binanın, Mevlevîhâne’nin ilk nüvelerinden olduğunu tahmin etmekteyiz. Oldukça harap bir durumda olan binanın tavanlarında güzel işlemler vardır (Bk. Ekler kısmında fotoğraf 4).

2. Tokat Mevlevîhânesi Vakfı ve Gelirleri

Osmanlı Devleti’nde varlıklı kişiler, toplumun yararına bir takım gelirlerini vakfediyorlardı. Bu amaçla vakıf mantığı çerçevesinde birçok sosyal ve dinî müessese inşa edilmiş ve yaşatılmıştır. Tokat Mevlevîhânesi de yeniçeri ağası Muslu Ağa tarafından inşa edildikten sonra, buradaki faaliyetlerin devam etmesi ve dervişlerin maişetlerinin karşılanması için, birtakım gelirler hasredilerek vakıf tesis edilmiştir. Ancak Muslu Ağa’nın inşa ettirdiği Mevlevîhâne, bir müddet sonra harap olduğundan, daha sonra müderris Şeyh Mehmed Efendi tarafından yeniden yapılmıştır. Mevlevîhâne’nin

²⁷ Tokat Şer. Sic., 29, 201/1.

²⁸ H. Yüksel, aynı makale, s. 63.

²⁹ Tokat Şer. Sic., 29, 201/1.

³⁰ H. Yüksel, aynı makale, s. 66.

vakfiyyesine rastlanmadığından hangi gelirlerin Muslu Ağa ya da Mehmed Efendi zamanında vakfedildiğini ayrıntılarıyla bilemiyoruz. Ancak ileride izah edileceği gibi 18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyılın başlarındaki belgelerde gelirlerin çoğunun Muslu Ağa dönemine ait olduğu, aşağıda görüleceği gibi Mehmed Efendi'nin bunları tekrar ihya ettiği ve bazı yeni gelirleri kattığı görülmektedir. 19. yüzyılın başlarındaki Tokat şer'iyeye sicillerindeki belgelerde “*Muslu Ağa'nın binâ eylediği Mevlevîhâne vakfına*”³¹, “*Muslu Ağa'nın binâ ve vakf eylediği Mevlevîhâne merbûtâtından*”³² ve “*Tokat'da vâki' ashâb-ı hayratdan müteveffâ yeniçeri ağası Muslu Ağa nâm sâhibü'l-hayrâtın binâ ve ihyâ eylediği mevlevîhânesi evkâfından medîne-i mezbûrda vâki'*” ifadelerinin arkasından sıralanan gelirlerin Muslu Ağa zamanında Mevlevîhâne'ye vakfedilenlerden olduğu gerçeği ortaya çıkar. Diğer taraftan şer'iyeye sicillerindeki ferman, ilam, telhis, buyruldu vb. gibi kayıtlarda Müderris Şeyh Mehmed Efendi'nin vakfettiği şeylere dair bilgilere ulaşmamız mümkün olmadı.

Yukarıda ifade edildiği gibi, Tokat Muslu Ağa Mevlevîhânesi harap olduğu için Müderris Şeyh Mehmed Efendi, yeniden tamir ettirip, eskilerine ilaveten bazı emlak ve gelirleri bağışlamıştır. Bu sebepten Mevlevîhâne'nin evkâfına nelerin bağlı olduğunu ve gelir kalemlerini Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivindeki 1760 numaralı defter yardımıyla ve Tokat şer'iyeye sicillerindeki bazı kayıtlardan aşağı yukarı tespit etmek mümkündür³³:

1703 tarihinde Tokat Mevlevîhânesi'nin gayri menkûl gelir kaynakları bir bahçe, bir hamam, dört bâb dükkân, iki bâb değirmen, bir arsa ile bazı binalar, bir bakır kalhânesi, fevkânî ve tahtânî 43 odalı bir kapan hanı idi. Kira ve bazı resimlerden oluşan gelir kaynakları ise, Behzat Mevkii'nde bulunan bir arsanın icârı, bir değirmen icârı, Amasya'da bulunan Alaca Hamamı'nın icârı, Yıldızeli'ndeki bir malikânenin rub' hissesi, kapan ve kantâr vezzâniyesi, kırmızı boyahane mukata'asından aylık vazife, Tokat mukata'asından yıllık 88 kuruşluk vazife, Tokat şem'-i hânesi ve Tokat kahve tahmisinden mirî malı hissesinden arta kalanı Mevlevîhâne dervişlerine tahsis edilmiştir

İkinci vâkıf Şeyh Mehmed Efendi, vakfetmiş olduğu gelirlerin tevliyet, meşihat ve imameti ile kapanın, kantârın ve bakır kalhânesinin vezzâniyesinin yönetimini nesline

³¹ Tokat Şer. Sic., 24, 34/2.

³² Tokat Şer. Sic., 19, 148/1.

³³ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Defter No: 1760, s. 349'dan naklen H. Yüksel, aynı makale, s. 63 ve Aylin Tunca, *Vakfiyyelerine Göre Tokat Vakıfları (H.1000-1200/M. 1591-1785)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2000, s. 41-42.

bırakmıştır. Neslinin ortadan kalkmasından sonra da Konya'daki Dergahta Mevlana sülâlesinden şeyh olanların Tokat Mevlevîhânesi'ne birini şeyh olarak atamalarını şarta bağlamıştır. Mevlevîhâne'de görev yapacak şeyh efendilere günlük 12 akçe; müezzin, aşırhân, naathân ve ayinhâna yevmî 7'şer akçe, neyzenlerin her birine 7'şer akçe, yine tekkede oturan dervişlerin her birine de günlük 7'şer akçe vazife tahsis edilmiştir³⁴.

a. Şeyh Mehmed Emîn Efendi Zamanında Tokat Mevlevîhânesi ve Vakıf Gelirleri Hususunda Bazı Sorunlar

1. Tokat Bakır Kalhânesi ve Yönetimi

Muslu Ağa vakfına mahsus bazı gelir kalemleri, bunların yönetimi ve Mevlevîhâne'ye aktarılması hususlarında çeşitli dönemlerde sorunlar ortaya çıkmıştır. Burada Tokat Mevlevîhânesi şeyh ve dervişlerine maişet ve ta'amiye olmak üzere hasredilen bazı gelirleri değerlendireceğiz:

1786'ya kadar Tokat'ta bulunan iki bakır kalhânesinden biri, Tokat'taki Mevlevî meşihatına ve fukârâlara, diğeri de Tokat voyvodalarına ait idi. Bu tarihten sonra kurulan iki kalhâne de, Medîne-i Münevvere fukârâlarına tahsis edilmiştir. Eskiden beri her yıl bunların mutasarrıfı olan kişilere, zemîn icâresi verilmekteydi³⁵.

22 Cemâziye'l-âhir 1222/27 Ağustos 1807 tarihli Tokat naibine hitaben gönderilen bir fermanla Tokat Mevlevîhânesi vakfından olan Kalhâne'nin gelirleri ile ilgili sorunlar ele alınmıştır³⁶:

Tokat Mevlevîhânesi şeyhi Hafız Mehmed Emîn Efendi, İstanbul'a yazdığı arzualinde Kalhâne'nin yönetimi ve dervişlerin yiyecek ve içeceklerine harcanmak üzere kendilerine ödenen meblağ konusundaki sorunları izah etmektedir. Şeyhin belirttiğine göre, Tokat'ta bulunan bakır kalhânesinden birisi, Mevlevîhâne'ye bağlı olduğundan şeyhlerin tasarrufunda idi. Beş on seneden beri Kalhâne arsası icâresi için Mevlevîhâne'ye 540 kuruş verilmekte "*bâkî hâsılât-ı kalhâne taraf-ı mirîden zabt u rabt olunmak*"ta idi. Tokat voyvodaları kanunlar ve vakfın şartları hilafına hareket edip, kira

³⁴ A. Tunca, *aynı tez*, s. 41-42; H. Yüksel, *aynı makale*, s. 64.

³⁵ Fahrettin Tızlak, "Osmanlı Devleti'nde Ham Bakır İşleme Merkezleri Olarak Tokat ve Diyarbakır", *Belleten*, Cilt LIX, Sayı 226, Ankara-Aralık 1995, s. 647. Ayrıca 14 Zilkade 1210/21 Mayıs 1796 tarihli bir fermanla, Tokat şehrinde bulunan dört adet bakır kalhânesinden bir tanesi, "*Mevlevîhâne fukârâsına*", iki tanesi "*Medîne-i Münevvere fukârâsına*" ve son bir adedi de "*mukâta'a-i mezbûre*"ye yani Tokat voyvodalığı'na ait bulunduğu bilgisi vardır. *Tokat Şer. Sic.*, 02, 68; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Cevdet Darbhâne*, No. 2193.

³⁶ *Tokat Şer. Sic.*, 11, 22.

hususunda ihtilaf çıkararak ödememe yoluna girip, “*fukarânın ve mevlevîhânenin harâb ve perâkende ve perişân olmalarına bâ'is ve bâdî*” olmuşlardır. Bu sebepten dolayı Mevlevîhâne dökülme ve dağılma ile karşı karşıya kalmış ve Mevlana'nın ilkeleri icra edilemez olmuştur. Mevlevîhâne'nin tamamen harap olup dağılmaması için Şeyh Efendi, “*şurûtu vakf üzere kalhâne-i mezkûr kemâkân Tokad Mevlevîhânesi şeyhleri tarafından zabt u rabt itdirülmesi için*” emr-i şerif istemiştir³⁷.

Şeyh Mehmed Emîn Efendi'nin arzuhaline cevap olarak bir inceleme başlatılmış ve konu Darbhane-i Amire nâzırı Seyyid Mehmed'e havale edilerek, ayrıntılı bilgi istenmiştir. Nâzır, Anadolu muhasebesinde kayıtlı olan Mevlevîhâne'nin tevliyyet kaydını tetkiki sonucunda “*Tokad Mevlevîhânesi şeyhlerine icâre-i kalhâne-i mezkûre için senede beşyüzkırk kuruş ...Ergâni ma'deni nuhâs ümenâsının rü'yet olunan muhâsebelerinden*” verildiği, ancak Kalhâne arsasının “*Mevlevîhâne vakfından*” olduğunu belirtmiştir. Yani Bakır Kalhânesi, Tokat voyvodası ve sonra nuhâs emîni tarafından “*tevcihle vezn-i sened ile*” işletilmekte, buna mukabil arsa kirası olarak Mevlevîhâne'ye yıllık 540 kuruş kira ödenmektedir. Ancak bu hususa yönelik 1212/1797-1798 ve 1213/1798-1799 senelerinde verilen fermanların “*kaydı bilâ-sene şerh virilmiş olduğundan, 'arsa-i mezbûre bi'l-icâretiyle kimesnenin 'uhdesinden müdi'*”, “*mahzûrdan sâlim ise*” Kalhâne'nin Mevlevîhâne tarafından işletilmesi için ferman verilmiş, senetle Mevlevîhâne'ye verilen 540 kuruşun kaydı ise silinmiştir. Ayrıca Kalhâne'nin maden emînleri taraflarından idare edilmesine yönelik herhangi bir kayda rastlanmadığı da Darbhâne-i 'Amire tarafından ilamla bildirilmiştir. Bu bilgiler muvacehesinde şeyhin arzuhaline cevap olmak üzere, Kalhâne'nin Mevlevîhâne tarafından idare edilmesi hususuna matuf emr-i şerif gönderilmiş ve Tokat nâibine şu emirler verilmiştir: “*Sen ki nâ'ib-i mûmâ-ileyhsin ber-vech-i muharrer kalhâne-i mezkûri Tokad Mevlevîhânesi şeyhi mûmâ-ileyh tarafından kemâkân zabt u rabt itdirüb, mugâyir-i emr-i 'âlişân kalhâne-i mezkûreye taraf-ı âhardan dahl ve taarruz edeni olur ise men' u def' eylesin*”³⁸.

Dört ay sonra, yukarıdaki emirlerin tam tersi bir süreci başlatan ferman, 27 Şevval 1222/28 Aralık 1807 tarihli Tokat naibi ve Tokat'ta nuhas emîni Seyyid Ahmed'e hitaben yazılmıştır. Bu fermanın dayandığı belge ise, bu defa Tokat naibinin bu konu ile ilgili İstanbul'a yazdığı ilamıdır. Naip, “*kalhâne-i mezbûrın hâsılâtı şeyh-i mûmâ-ileyh tarafından zabt olunmak lâzım gelse, cânîb-i mirîye senevî bin kuruşluk nuhâs hasârâtı*

³⁷ Aynı fermân.

³⁸ Aynı fermân.

mûcib olacağı”nı belirtmiş, Kalhâne hasılatına şeyhler tarafından müdahale edilmemesine yönelik ferman istemiştir. Bu ilama istinaden, “*kalhâne-i mezbûre icâresiçün senevî Mevlevîhâne-i mezkûr şeyhlerine i’tâ ile ma’den ümenâsının hesâblarına idhâl olunugelen beşyüz kırk kuruş şeyh-i mûmâ-ileyhe kemâkân edâ-birle, kalhâne-i merkûm hâsılâtına ta’arruz*” edilmemesi gereği ortaya çıkmıştır³⁹.

Sorun, tekrar Darbhane-i Amire nazırı Seyyid Mehmed’e sorulmuştur. Nazır’dan gelen ilama istinaden daha önce gönderilen fermanın kaydı senesiz şerh verildiğinden “*hasılât-ı kalhâneye şeyh-i mûmâ-ileyh tarafından dahl ve ta’arruz olunmamak için ifâde-i hâle mebnî başka, ve ez-kadîm Kalhâne icâresiçün verilügelen meblağ vaktiyle şeyh-i mûmâ-ileyh tarafına edâ ve teslîm eylemek üzere kalhâne-i mezbûri kemâ-fi’l-evvel nuhâs emîni zabt u rabt idüb, bundan böyle dahi bu misillü nizâ’a tasaddî olunmamak üzere emîn-i mûmâ-ileyhe hitâben başka evâmir ...*” gönderildiği bilgisi gelmiştir. Şimdi gönderilen fermanla Kalhâne icaresi için yıllık verilen 540 kuruşun vakti geldiğinde şeyhlere ödenmesi işleminin devamına, buna mukabil Kalhâne’nin nuhas emîni tarafından yönetilmesine, bu hususta bir daha niza olunmamasına ve naibin de duruma nezaret etmesine yönelik emir verilmiştir⁴⁰.

Bu iki fermanı şu şekilde yorumlamak gerekir: İlk ferman ile Kalhâne’nin arsa bedeli olan 540 kuruşun Mevlevîhâne’ye ödenmesinden vazgeçilerek, işletmenin Mevlevîhâne şeyhi tarafından idare edilmesi gerektiğine karar verilmiştir. Ancak ikinci fermanla, Kalhâne şeyh tarafından idare olunursa gelirinin azalacağı belirtilmiş⁴¹, arsa bedeli olarak 540 kuruşun vakti geldiğinde şeyhlere ödenmesi istenmiştir. Ayrıca Kalhâne hasılatına şeyhin müdahale etmemesi, buna mukabil yönetiminin ise bakır emîni tarafından sağlanması emri verilmiştir.

25 Rebî’ü’l-âhir 1225/30 Mayıs 1810 tarihinde verilen bir ferman ile Kalhâne icâresi gelirin 460 kuruş zam yapılarak 1000 kuruşa çıkarılmıştır. Şeyh Mehmed Emîn Efendi, tekkenin misafirlerinin çok olduğunu bu sebeple 540 kuruşun yetmediğini bildirerek zam istemiştir. Durumun araştırılmasından sonra istek makul görülmüş ve tekke fukarâlarına ta’amiye ve kisve bahası olmak üzere icarenin 1000 kuruşa çıkarılmasını havi ferman gönderilmiştir⁴².

³⁹ Tokat Şer. Sic., 11, 49/50.

⁴⁰ Aynı fermân.

⁴¹ 1825’de Tokat Mevlevî şeyhi olan Hasan Dede için, yine Kalhâne ile ilgili bir belgede “*idâreden ‘aczi derkâr olub*” ifadesi kullanılmaktadır. Bk. Tokat Şer. Sic., 29, 109/1.

⁴² Tokat Şer. Sic., 12, 101/2. Diğer taraftan 1196/1781-82 tarihinde verilen fermanla Tokat Kalhânesi icâresi

2. Kantar İhtisâbı ve Kapan Vezzâniyyesi İle İlgili Sorunlar

Şeyh Mehmed Emîn Efendi zamanında, Tokat Mevlevîhânesi'nin gelirleri ile ilgili sorunlar, Kalhâne'den başka gelir kalemlerinde de sürmüştür. Meselâ 25 Safer 1225/01 Nisan 1810 tarihli bir fermana göre, Şeyh Mehmed Emîn Efendi merkeze başka bir arzuhal sunmuş ve Mevlevîhâne evkâfından olan “*kantâr ihtisâbı*” ve “*kapân vezzâniyyesi*” hususundaki sorunları gündeme getirmiştir. Şeyhin arzuhaline dayanarak Hazine-i Amire'de olan yeni ve eski kayıtlar tetkik edilmiş, “*medîne-i Tokad'da ... vâki' kantâr ihtisâbı ve kezâlik kapân ile vezn olunacak cüz'î ve küllî mevzûnâtın vezzânlığı, Mevlevîhâne-i mezbûr şeyhlerine ve rüsûmât zâviye-i tekye-i mezbûr fukârâlarının ta'âmiyyelerine meşrûat olduğu bâ-hüccet-i şer'iyye ve vakfiyye-i me'mûlün-bihâ senedi mestûr ve mukayyid olduğu*” anlaşılmıştır. Yine kayıtlarda 200 seneden fazla bir süreden beri “*gerek kapân ve gerek kantâr ile vezzân*” Tokat Mevlevî şeyhleri tarafından atanıyordu. Bu kantarcılar (Vezzân), gerekli türlü zahireyi tartıp, Devletin payını (mirî aidatı) aldıktan sonra, geri kalan “*rüsûmât-ı vezzâniyye*”yi Mevlevîhâne fukârâsı ta'âmiyeleri için şeyhlere ödüyorlardı. Ancak şeyhe göre, bir müddetten beri mirî mültezimleri, kanunlara aykırı olarak başka kantarcı atamışlardır. Bu atama sonucu tartım işinden elde edilen “*aidât-ı mirîyye*”yi kendileri, “*rüsûmât-ı vezzâniyyeyi*” de kantarcılar almaya başlamışlardır. Bu idarî-malî tasarruf Tokat Mevlevî tekkesi fukârâlarının ta'âmiyelerinin sekteye uğramasına sebep olmuştur. Halbuki verilen fetevâ-yı şerîf gereği kapan vezzânesi ve kantâr ile vezn olunan türlü zahireden elde edilen kantar resimleri, Mevlevîhâne fukâraları ta'âmiyelerine harcanmak için şeyhler tarafından alınıyor, kantarcılar da yine şeyhler tarafından atanıyordu⁴³.

Diğer taraftan Mevlevîhâne'nin gelirinin düşmemesi için, Tokat'ta Kapan Hanı dışında diğer mahallerde tartım işlemi de yapılmaması gerekiyordu. Ancak bu usule uygun hareket edilmediğinden 1142/1729 yılında Konya'daki Mevlânâ Dergahı'nda seccâde-nişin olan Mehmed Arif, eşyanın Kapan Hanı'na getirilmesi ve orada tartım işlevinin gerçekleştirilmesine yönelik istekte bulunmuş, bu arz yerinde görülerek aynı yıl ferman verilmiştir. Bu ferman 1143/1730 tarihinde gerçekleşen cülûs-ı hümayûnda yenilenmiştir. 1193/1779 tarihinde yukarıdaki fermanlara aykırı bir durum görülmediğinden vakıf şartlarına uygun olarak yeni bir ferman verilmiştir⁴⁴.

olarak zamla birlikte Mevlevîhâne'ye senelik 1000 kuruşun bakır emîni tarafından verilmesi öngörülmüştü. Bk. *Tokat Şer. Sic.*, 24, 34/2.

⁴³ *Tokat Şer. Sic.*, 13, 89.

⁴⁴ Aynı ferman.

Bütün bu veriler muvacehesinde Şeyh Mehmed Efendi'nin arzuhaline istinaden 01 Nisan 1810 tarihli, eskiden beri devam eden uygulama ve emirlere uygun olarak ihtisâb ve vezzâniyyeye müdahale edilmemesine yönelik bu ferman gönderilmiştir. Ferman, Tokat naibi ve voyvodasına hitaben şu ifâdelerle bitirilmektedir: “Siz ki nâ'ib ve voyvoda-i mûmâ-ileyhimsiz husûs-ı mezkûrî mahallinde şer'le görüb ber-mûcib-i 'amel kadîm han-ı mezbûrda vezn olunan eşyânın vezzâniyyesi tekye-i mezbûr fukârâsı ta'amiyyesiçün ahz u kabz itdirdüb, hilâf-ı şart-ı vâkıf ve mugâyir-i kadîm ve emr-i 'âlîşânım âharın bî-vech ve bilâ-sened vâki' olan müdâhâle ve ta'arruzlarını men' u def eylesin”⁴⁵.

03 Muharrem 1230/16 Aralık 1814 tarihli bir buyruhduda Kapan Hanı kantâr ihtisâbı sorunu farklı bir boyuttan ele alınmıştır. Tokat kadısı ve voyvodasına Sivas valisi tarafından gönderilen buyruhduya göre, Tokat'taki “kantâr-ı ihtisâbiyye” ve “Kapan Hanı vezzâniyyesinin ber-vech-i meşrût iktizâ iden hissesini” Mevlevîhâne şeyhi ve mütevellisi Şeyh Mehmed Emîn Efendi almakta ise de, “kantâr-ı ihtisâb husûsu bir müddetden beru metrûk” olduğundan hususun bilinmediği belirtilmiştir. Vali, şeyhin elindeki “vakfiyye ve evâmir-i 'aliyyede” kayıtlı Mevlevîlerin ta'amiyelerine ait olan gelirin terkedilmiş olduğu ve “hayli zamân pes-mânde olması sebebiyle mal-ı mukâta'adan olan kantâr-ı ihtisâb hâsılâtının şimdi fes'hiyle emvâl-i mukâta'anın ihlâli dahi câ'iz görülemeyeceği”ni bu sebepten “kantâr-ı ihtisâbdan fî-mâba'd Tokad voyvodaları, ta'amiyye-i fukârâ-i mevlevîyye için senevî maktû'an şeyhlere dörtyüz kuruş edâ” edilmesini istemiştir⁴⁶. Teklif doğrultusunda tarafların anlaşmalarını isteyen vali, uygulana gelen nizama uyulmasını ve emrin Tokat siciline ve voyvoda defterine yazılmasını istemiştir.

b. Şeyh Seyyid Hasan Dede Zamanında Tokat Mevlevîhânesi ve Gelirler Konusunda Bazı Sorunlar

Şeyh Mehmed Emîn Efendi'den sonra Tokat Mevlevîhânesi meşihati, “icâzetnâme” ile Seyyid Hasan'a verilmiştir. Post-nişin olan Şeyh Hasan, Mevlevîhâne fukârâsına ta'amiye olmak üzere verilen “yevmi kırk sağ akçe”nin, “uhdesine kayd” edilerek, kendisine bu doğrultuda berât verilmesini istemiştir. Tokat kırmızı bez boyahane mukâta'ası malından “yevmi kırk sağ akçe vazifeyi” voyvodalar yedinden alması şartıyla Şeyh Hasan'a, 11 Ramazan 1231/05 Ağustos 1816 tarihinde berat-ı hümâyûn

⁴⁵ Aynı ferman.

⁴⁶ Tokat Şer. Sic., 19, 148/1.

verilmiştir⁴⁷.

Şeyh Seyyid Hasan, Tokat Mevlevîhânesi şeyhi olduktan yaklaşık iki yıl sonra divan-ı hümâyûna başvurarak, Tokat mukâta'ası malından yevmiye dört akçeye mutasarrıf olan amcası Mehmed Emîn'in vefat ettiğini, mahlûl olan bu meblağın kendisine tevcih edilmesini istemiştir. 06 Şevval 1233/09 Ağustos 1818 tarihinde verilen berât-ı hümâyûnla bu talebi kabul edilmiş, yani amcasından intikal eden günlük dört akçeyi de, Şeyh Hasan'ın tasarruf etmesine müsaade edilmiştir⁴⁸.

1. Kantar İhtisâbı, Kapan Vezzâniyesi ve Diğer Bazı Gelirler İle İlgili Sorunlar

Şeyh Hasan Dede zamanında da, Tokat Mevlevîhânesi vakfından olan ve dervişlere maişet ve ta'amiyye olarak hasredilen gelirler konusunda sorunlar devam etmiştir. Meselâ 15 Cemâziye'l-âhir 1234/11 Nisan 1819 tarihli ferman⁴⁹, Tokat'ta aşağıda belirtilen birtakım mukâta'aların Tokat Mevlevîhânesi ya da voyvodalık tarafından idaresi ve dervişlere ödenecek meblağ konusundaki emirlerle ilgilidir. Bu fermanı incelersek şu veri ve sonuçlara ulaşmamız mümkündür:

Tokat'ta Mevlevîhâne vakfı gelirlerinden olan *“kantâr ve ihtisâb-ı duhân-ı kapân mukâta'alarının hâsılâtları tekye-i mezbûr neferâtının ta'amiyyeleriçün ber-mûcib-i şurût”* mütevellileri ve şeyhleri tarafından alınmaktadır. Bu gelirlere herhangi bir müdahale olunmaması gerekiyken, bir müddetten beri *“mukâta'at-ı mezbûre hasılâtlarını”* vakfın şartları hilâfına Tokat voyvodaları fuzûli olarak almaktadırlar. Bu sebepten Mevlevîhâne dervişlerinin hallerinin perişan olduğu, voyvodaların müdahâlesinin önlenmesi gerektiği hususu, Konya'daki *“seccâde-nişin olan Mehmed Said Dede”* tarafından bildirilmiş ve önlenmesine matuf emr-i şerîf talep edilmiştir⁵⁰.

Diğer taraftan Tokat dervişi Seyyid Şeyh Hasan Dede de İstanbul'a bir arzuhal yazarak, Tokat'ta Kapan Hanı'da *“vezn olan eşyânın vezzânesi ve ihtisâb ve şem'-i han ve tahmîs-i kahve ve sâ'ir”*inin Mevlevîhâne şeyhleri tarafından alınmakta olduğunu, ancak yönetimde kolaylık sağlanması amacıyla idarenin yıllık 400 kuruş bedel ile Tokat voyvodalarına ihâle edildiğini⁵¹, şeyh ve dervişlerin zarurî ihtiyaçlarına istinaden buna

⁴⁷ Tokat Şer. Sic., 24, 108/3. 08 Şevval 1231/01 Eylül 1816 tarihli Şeyh Hasan'ın berâtı.

⁴⁸ Tokat Şer. Sic., 24, 108/2. 16 Şevval 1233/19 Ağustos 1233 tarihli berâtı.

⁴⁹ Tokat Şer. Sic., 24, 34/2.

⁵⁰ Aynı ferman.

⁵¹ Şeyh Hasan, belirttiği mukâta'alardan yıllık 15.000 kuruş gelir hasıl olacağını tahmin etmektedir. Tokat

2.600 kuruş daha zam yapılmasıyla toplam 3.000 kuruşa yükseltilmesini ve her sene Tokat voyvodaları tarafından kendilerine ödenmesini havi emr-i şerif istemiştir.

Yukarıda belirtilen iki talep ve bilgi incelendiğinde, ilgili gelirler arasında farklı değerlendirmelerin olduğu görülür.

Bu isteklere doğru cevap verebilmek ve gelir kalemlerinin durumunu net olarak açıklığa kavuşturmak için, Darbhane-i Amire nazırı Abdurrahman Bey'den bilgi istenmiştir. Nazır, kayıtlardan sorunu detayları ile inceledikten sonra, bir ilam yazmış ve aşağıdaki bilgileri vermiştir:

1185/1771-1772 tarihinde verilen fermana göre, *“tahmis-i kahve ve şem'ihân ve Kalhâne-i nuhâs ve vezzâniyesi, duhân-ı kapân ve ihtisâb ve kantâr vezzâneleri ez-kadîm mukâta'at-ı mezbûre ... Tokat voyvodalığı ve tevâbi' mukâta'ası mülhâkâtından”* idi. Ancak Tokat Mevlevîhânesi şeyhleri *“ihtisâb ve kantâr-ı vezzâniyye mukâta'asına müdâhale”* ettiklerinden, mal-i mirânın eksilmesine sebep olmuşlardır. Bunun önlenmesi için adı geçen mukâta'aların Tokat voyvodaları tarafından müstakilen idare edilmesine karar verilerek, Tokat Mevlevîhânesi şeyhi olanların aldıkları berât ve emirlerin kayıtları hükümsüz sayılmış, ayrıca şeyh olanların, zam konusunda yeniden isteklerde bulunurlarsa, bunlara da itibar edilmemesi gerektiği açıkça ortaya konulmuştur.

1185/1771-1772 tarihli fermana rağmen, Tokat Mevlevîhânesi şeyhi olan Osman Dede mukâta'alara müdahâleden geri kalmamış, bu sebepten adı geçen gelirlerin zarara uğramaması ve şeyhin müdahalesinin önlenmesi, eskiden olduğu gibi mukâta'aların Tokat voyvodaları tarafından idare edilmesine yönelik 1196/1781-1782'de bir başka ferman yazılmıştır.

1226/1811 tarihinde, adı geçen mukâta'anın Mevlevîhâne şeyhi tarafından idare edilmesini havi bir başka ferman yazılmıştır. Ayrıca *“Tokad voyvodaları tarafından senevî maktû'an dörtyüz kuruşun i'tâsına dâ'ir bir gûne emr-i şerîf kaydı virildiğinin kaydı bulunmadığı”* belirtilmiştir. Diğer taraftan *“mukâta'a-i mezbûre müşterekât-ı hisseleriyle ma'an”* Darbhane-i 'Amire'ce idare edilmesi sebebiyle *“varidât-ı kesr ve tertîb-i vikâyesi lâzimededen olduğuna binâ'en, bu sûretde ber-mantûk-ı kuyûdât istid'â olunan maktû'at-ı mezbûre fi'l-asl Tokad voyvodalığı mülhâkâtından iken, tekye-i mezbûre vakfına ilhâk olunmuş”* olduğu bilgisi de verilmiştir. Bu ilhakin mirî kaidelere aykırı olduğu, adı geçen mukâta'anın evvelki gibi Tokat voyvodaları tarafından idare edilmesi ve Mevlevîhâne tarafından müdâhale edilmemesi gerektiği, eğer bu yola dönük

arz ve arzuhal olur ise dikkate alınmaması hususu da muhtelif fermanlarda açıklanmıştır. Mirî malının eksilmemesi amacıyla mukâta'anın Mevlevî şeyhleri tarafından idare edilmesine yönelik emirlerin geçersiz olduğu da emr-i şerifteki derkenarlardan anlaşılmıştır. Bütün bunlara mukabil “*şeyh-i mûmâ-ileyhe şâyân-ı merhâmet olacağından*”, adı geçen mukâta'aya şeyhlerin müdahale etmemeleri ve zam konusunu bir daha “*kâl u kâle almamaları şartıyla*”, Tokat voyvodaları tarafından yıllık senetsiz açıktan verilen 400 kuruşun üzerine yine voyvodaların menfaatlerinden 1100 kuruş ilave ile toplam 1500 kuruşun verildiğini nazır ilamıyla belirtmiştir⁵².

Sadrazam, Darbhâne-i 'Amire nazırı Abdurrahman Bey'in yukarıdaki bilgileri içeren ilamını Padişaha sunmuş, yıllık 1500 kuruşun voyvodalar tarafından Tokat Mevlevîhânesi'ndeki dervişlere ta'amiyye olmak üzere verilmesini istemiştir. Ancak Voyvodaların “*vaktiyle edâda muhâlefet itmek için bir kavî sened rabtıyla tanzimine mübâderet oluna*” dedikten sonra, sorunun halline havi bu ferman yazılmıştır. Fermanın, şeyhe, malikaneye (voyvodalığa), Anadolu muhâsebesine ve Darbhane-i 'Amire'ye ilm u haberle duyurulması da istenmiştir⁵³.

2. Tokat Bakır Kalhânesi ve Yönetimi İle İlgili Sorunlar

14 Şaban 1240/01 Nisan 1825 tarihli ferman, Bakır Kalhânesi'nden Tokat Mevlevîhânesi dervişleri ta'amiyyeleri için ödenen meblağa zam yapılmasına yönelik talep ve emirleri ihtiva etmektedir. Tokat Mevlevîhânesi şeyhi Hasan Dede, yine Tokat'ta olan Ebubekir Kalhânesi'nin yıllık 1500 kuruş icâresi olduğundan bahsederek, Mevlevîhâne'ye bağlı Kalhâne'nin de icâresinin bu meblağa çıkarılmasını istemiştir. Ayrıca bir iki seneden beri buyruldu ile Bakır Kalhânesi'nden Mevlevîhâne'ye 650 kuruş ta'amiye verilmekte idi. Şimdi Maden-i Hümâyûn emîni Mehmed Emîn Rauf Paşa, maden emînlerinin kendi gelirlerinden her yıl 1000 kuruş ilave ile, bu meblağın 1650 kuruşa çıkarılmasını istemiştir⁵⁴.

Talebi baş muhâsebe defterlerinden inceleyen Darbhane-i Amire nâzırı Hacı Yusuf, 25 Rebî'ü'l-âhir 1224/09 Haziran 1809 tarihinde, Mevlevîhâne vakfına dahil olan Bakır Kalhânesi'nin bakır emîni tarafından idâre edilmesine matuf ferman yazıldığını; Kalhâne hasılatına şeyhlerin müdahale etmemeleri şartıyla, eskiden kendilerine verilen 540 kuruşluk icâre üzerine 460 kuruş daha ilave edilerek toplam 1000 kuruşun Mevlevîhâne

⁵² Aynı ferman.

⁵³ Aynı ferman.

⁵⁴ Tokat Şer. Sic., 29, 109/1.

şeyhine ödenmesi emri verildiği bilgisini vermiştir.⁵⁵ Şimdi şeyh tarafına verilmekte olan 1000 kuruş üzerine “*sâbık ve emsâl olmamak şartıyla*”, maden emînlerinin gelirlerinden 650 kuruş daha zam ile meblağın 1650 kuruşa çıkarılmasını ilamında belirtmiştir. Defterdâr Seyyid Mehmed Esad Efendi de baş muhâsebeye kaydedilmiş olan bu 1650 kuruşluk meblağın verilmesi gerektiğini telhisi ile bildirince, 05 Şaban 1240/25 Mart 1825 senesinde berâtın verilmesini havi bu ferman yazılmıştır. Yani Şeyh Hasan Dede, Tokat Kalhânesi malından 1000 kuruş, maden emînlerinden de 650 kuruş olmak üzere, toplam 1650 kuruşu alıp Mevlevîhâne fukarasına sarf eyleyecektir⁵⁶. Ancak buradan anlaşılan 1000 kuruşluk meblağın zaten verildiği, 650 kuruşun da emsal olmamak üzere maden emînleri tarafından verilmesi gerçeğidir. Bu meblağın daha sonra ödenip ödenmediği hususunda bir belgeye rastlayamadık.

c. Şeyh Mehmed Emîn Efendi Zamanında Kalhâne İcâresi için Zam İsteği

1250/1834-1835 tarihinde bu defa Şeyh Mehmed Emîn Efendi, Bâb-ı ‘Ali’ye bir arzuhal sunmuş kendilerine kalhâne icâresi için verilen 1000 kuruşun üzerine 1000 kuruş daha zam yapılmasını istemiştir. Durum Darbhâne-i ‘Amire nazırına sorulmuş, “*hânikâh-ı mezkûr fukarâ ve dervîşânının zarûretden vikâyesi zımında ellibir senesi Muharremi guresinden i‘tibâren bin kuruş zammiyle ikibin kuruşa iblâğ*” olunmasını ilam etmiştir. Durumun işleme konulması Padişaha havale edilmiştir⁵⁷.

3. Tokat Kırmızı Bez Mukata‘ası Malı Gelirlerinden Verilen Vazife

Tokat Mevlevîhânesi şeyhi ve dervîşlerine, kırmızı bez mukâta‘ası malından günlük 40 sağ akçe ve yine daha önceden verilen üç berata istinaden Tokat voyvodalığı mukâta‘ası malından da günlük 8 akçe verilmekte idi. Ancak 12 Cemâziye’l-âhir 1241/22 Ocak 1826 tarihli bir fermana göre, Mevlevîhâne Şeyhi Hasan Dede, divân-ı hümâyuna ilettiği arzuhalinde boyahane emîni olanların bu meblağı vermediklerini belirtip, bunun önlenmesine yönelik emr-i şerîf istemiştir.

Daha önceki emirlerden Muslu Ağa Mevlevîhânesi fukârâlarının ta‘âmiyyeleri için Tokat kırmızı bez mukâta‘ası malından günlük 40 sağ akçe, Tokat mukâta‘ası malından

⁵⁵ Tokat Şer. Sic., 12, 101/2.

⁵⁶ Tokat Şer. Sic., 29, 109/1.

⁵⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümâyûn, No. 27832.

günlük 30 akçe vazife maaş, Mevlevîhâne fukarasına günlük 14 akçe ve şeyh efendiye de 4 akçe berât-ı hümayunla tahsis kılındığı anlaşılmıştır. Günlük toplam 88 akçenin adı geçen mukâta'aların emînlerinden, fukaraların ta'amiyeleri için ödenmesi hususunu emreden Padişah, naibe de şöyle demektedir: “*Sen ki nâ'ib-i mûmâ-ileyhsin mukâta'at-ı merkûme mallarından berât-ı âlişânım müceblerince müstehakk olduğu vazifelerini şeyh-i mûmâ-ileyhe edâ ve teslim itdirdüb, hilâf-ı şurût berât ve emr-i âlişânım edâda ta'allül ve muhâlefet itdirmeyesin*”⁵⁸.

O halde denilebilir ki, Mevlevîhâne'nin gelirlerine her hangi bir mekanizmadan müdahale edildiğinde, inceleme başlatılmakta ve buna göre karar verilmektedir. Eğer şeyhlerin belirttiği hususların doğruluğu ortaya çıkarsa, müdahalenin önlenmesini havi ehl-i 'örf ve ehl-i şer' mensuplarına hitaben ferman gönderilmektedir.

3. Tokat Mevlevîhanesi Gelirlerinin Özeti

Bu başlık altında yukarıdaki belgelerden elde edilen Tokat Mevlevîhânesi gelirlerinin kısa bir dökümünü vermek istiyoruz.

TABLO I

Sıra No	İsmi	Senelik Gelir (Kuruş)	Belge Tarihi	Belge No.
1	Bakır Kalhânesi arsası icâresinden ⁵⁹	540 + 460 ⁶⁰ 650 ⁶¹ =1650	19 C.ahir 1222 / 24 Ağustos 1807	Tokat Şer. Sic., 11, 22
2	Kantar ihtisabı ve Kapan hanında vezn olunacak küçük ve büyük mevzunâtn vezzâniyesi (200 seneden beri)	400 + 1100 ⁶² =1500	03 M 1230 / 16 Aralık 1814	Tokat Şer. Sic., 19, 148/1
3	Tokat kırmızı bez mukâta'ası malından mevlevîhane fukarâsı ta'amiyeleri için	40 sağ akçe (günlük)	08 Şevval 1231 / 01 Eylül 1816	Tokat Şer. Sic., 24, 108/3
4	Tokat mukâta'ası malından Şeyh Hasan Efendi'ye vazife	4 akçe (günlük)	16 Şevval 1233 / 19 Ağustos 1818	Tokat Şer. Sic., 24, 108/2
5	Tokat voyvodalığı mukâta'ası malından vazife maaş	30 + 14= 44 akçe (günlük)	12 C.ahir 1241 / 22 Ocak 1826	Tokat Şer. Sic., 29, 201/1
6	Kalhâne malından zam istediği	1000	1250	Hatt-ı Hüm. No. 27832

⁵⁸ Tokat Şer. Sic., 29, 201/1.

⁵⁹ Arsa, Mevlevîhâne vakfına dahildir.

⁶⁰ Bakır Kalhânesi'nden şeyhlere ödenen 540 kuruşluk zemîn icaresine 460 kuruş zam yapılmış ve 1000 kuruşa çıkarılmıştır. Tokat Şer. Sic., 29, 109/1.

⁶¹ Nisan 1825'de “*sâbık ve emsâl olmamak üzere*” Maden-i Hümayun emînleri hissesinden verilmesi istenen meblağ. Bu meblağın daha sonra verildiği bilgisine rastlanmamıştır. Tokat Şer. Sic., 29, 109/1.

⁶² Mevlevîhâne'ye ödenmesi gereken 1100 kuruş, mirî maldan değil de, Tokat voyvodalarına ait olan paydan olacaktır. 15 Cemâziye'l-âhir 1234/11 Nisan 1819 tarihli ferman. Tokat Şer. Sic., 19, 148/1.

4. Tokat Mevlevîhânesi Gelirlerinin Dönemîn Değerleri İle Mukayesesi

Burada incelediğimiz dönemde Tokat Mevlevîhânesi fukarâlarına ta'amiyye olmak üzere hasredilen bazı gelirler ile, dönemîn fiyatları göz önüne alındığında ne kadar bazı altın, buğday ve temel gıda maddelerinin alınabileceğini tespit etmek olacaktır. Bu kıyaslamayı yapabilmek için ilk önce dönemîn fiyatlarını bilmemiz gerekmektedir. Fiyat tespitini yaptıktan sonra, Mevlevîhâne'deki şeyh ve dervişlerin alım gücü ve malî durumları hakkında tahmini olarak bazı veriler ortaya çıkabilecektir.

Tokat şer'îyye sicillerindeki belgelere göre, 1810 yılında Tokat Mevlevîhânesi şeyh ve fukarâlarının yiyecek ve içeceklerine bakır kalhanesi icâresinden yıllık 1000 kuruş, kantar ihtisabı ve kapan hanından da yıllık 400 kuruş⁶³, kırmızı bez mukata'ası malından günlük 40 sağ akçe ve yine 4 sağ akçe⁶⁴ gelir gelmekte idi. 1811'de kantar ihtisabı ve kapan hanı gelirine 1100 kuruş zam yapılarak gelir yıllık 1500 kuruşa çıkarılmıştır⁶⁵. 1825'te kalhâne icâresinden yıllık 1650 kuruş gelir gelmiştir⁶⁶. 1826'da ise kırmızı bez muka'ası ile voyvodalık mukata'asından günlük 88 sağ akçe⁶⁷ Mevlevîhâne şeyh ve fukarâlarına gelir gelmekteydi. O halde şer'îyye sicillerindeki verilerden tespit edebildiğimiz kadarıyla Tokat Mevlevîhânesi şeyh ve fukarâlarının yeme ve içmelerine 1810'da yıllık 1400 Kuruş, günlük 88 akçe; 1811'de 2500 Kuruş, 88 akçe; 1823'te 3150 Kuruş ve 88 akçe gelmekte idi. O halde yukarıdaki değerleri paraya çevirip, günlere böldüğümüzde tahmini bir değer bulunabilir. 1810'da 182,75, 1811'de 303,30, 1823'te de 374,53 para günlük hesabıyla Mevlevîhâne'ye giriyordu. Ancak doğal olarak Mevlevîhâne'nin anılan tarihlerdeki bütün gelirleri bunlardan ibaret değildi. Sadece Tokat şer'îyye sicillerinde tespit edebildiğimiz gelirlerle günlük ne kadar altın, buğday ve gıda maddelerinin Mevlevîhâne'ye satın alınabileceğini belirlemeye çalıştık⁶⁸:

⁶³ Tokat Şer. Sic., 24, 34/2.

⁶⁴ Tokat Şer. Sic., 24, 108/2 - 108/3.

⁶⁵ Tokat Şer. Sic., 24, 34/2.

⁶⁶ Tokat Şer. Sic., 29, 109/1.

⁶⁷ Tokat Şer. Sic., 29, 201/1.

⁶⁸ Bu tablo hazırlanırken şu kaynaklardan istifade edilmiştir. Tokat Şer. Sic., 10, 117/2; 12, 7/2; 13, 2; 13, 19; 13, 75; 13, 142/2; 14, 193; 15, 163; Mustafa Öztürk, "Tokat'ta Fiatlar (1772-1823)", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986*, Ankara 1987, s. 193-194, 196-199.

TABLO II
Mevlevîhâne'nin Bir Günlük Hesabıyla Alabileceği Bazı
Altın, Gıda ve Buğday Oranları (Tahmini)

Mevlevîhane				Alabileceği Maddeler		
Gelirleri (Para)	182,75	303,30	374,53	1810	1811	1825
Yıllar	1810	1811	1825	1810	1811	1825
Cinsi				Birim fiyatı (Para)		
Altın (Adet)						
İstanbul Zer-i Mahbubu	260	-	-	0.70	-	-
Rumî Rub'ıyyesi -	-	250	-	-	1.49	-
Adlî Rub'ıyyesi -	-	200	-	-	1.87	-
Gıda (Kıyye= 1282 gr.)						
Tosya pirinci	24	24	34	3	4.5	4
Koyun eti	12	12	18	2	4	4
Sade yağ	60	60	118	0.50	1	0.25
Şeker	160	128	220	0.25	0.5	0.25
Tuz	6	3	4	0.25	1	1.5
Ekmek (400 Dirhem)	10	4	15	600	2000	2000
Hububat (1Kile=25.6 kg.)						
Buğday	40	-	80	4.5	-	4.68

5. Tokat Mevlevîhânesi Şeyhleri

TABLO III

Sıra No	İsmi	Belge Tarihi
	Tâlib Şeyh Mehmed Dede ⁶⁹	-
	Şeyh Müderris Mehmed Efendi ⁷⁰	-
	Şeyh Osman Dede ⁷¹	15 Cemâziye'l-âhir 1234/11 Nisan 1819
	Hafız Mehmed Emîn Efendi ⁷²	19 Cemâziye'l-âhir 1222/24 Ağustos 1807
	Seyyid Şeyh Hasan Dede	11 Ramazan 1231/05 Ağustos 1816 ⁷³ 12 Cemâziye'l-âhir 1241/22 Ocak 1826 ⁷⁴
	Seyyid Şeyh Mehmed Emîn Efendi	27 Cemâziye'l-evvel 1246/13 Kasım 1830 ⁷⁵
	Seyyid Şeyh Ahmed Efendi	Gurre-i Zilhicce 1247/02 Mayıs başları 1832 ⁷⁶

Sonuç

Osmanlı Devleti, merkezde olduğu gibi taşrada da örgütlenmesini gerçekleştirirken, manevî unsurlara ve tarikat erbaplarına gerekli kolaylıkları göstermiştir. Mevlana'nın ekolünden gelen Mevlevîlik usul ve prensipleri, Mevlevî şeyhleri ve dervişleri tarafından uygulama alanına konulmuştur. Konya'daki merkez Dergah dışında, Osmanlı memleketlerinde de Mevlevîhâneler kurulmuş ve sufi geleneğin devamına olanak sağlanmıştır. Mevlevîhâneler de diğer sosyal ve dinî müesseseler gibi, hayır sahipleri tarafından kurulmuş, yaşamlarını idame ettirebilmeleri için, bir takım gelirler

⁶⁹ 1688'de şeyh görünmektedir. Bk. H. Yüksel, *aynı makale*, s. 64.

⁷⁰ 1703'de şeyh görünmektedir. Bk. *aynı makale*, s.64.

⁷¹ 15 Cemâziye'l-âhir 1234/11 Nisan 1819 tarihli fermana göre, Şeyh Osman, 1185/1771-1772 ile 1196/1781-1782 tarihleri arasında Tokat meşihatını yürütmüş olmalıdır. *Tokat Şer. Sic.*, 24, 34/2.

⁷² Hafız Mehmed Efendi, 05 Ağustos 1816'ya kadar Tokat Mevlevîhanesi'nin şeyhi olarak görülmektedir. Bk. *Tokat Şer. Sic.*, 24, 108/3.

⁷³ Bizim tesbitimize göre, Hasan Dede'nin şeyh olmasını havî berât-ı hümâyun tarihidir. Bkz. *Tokat Şer. Sic.*, 24, 108/3.

⁷⁴ *Tokat Şer. Sic.*, 29, 201/1.

⁷⁵ Yukarıda bahsedilen kantar ve kapan ihtisabı vs.den Mevlevîhâne'ye verilen 1500 kuruşluk meblağın Tokat voyvodaları tarafından verilmemesi üzerine Şeyh Mehmed Emîn Efendi'nin şikayetini havi gelen emr-i âlî. *Tokat Şer. Sic.*, 36, 09/1.

⁷⁶ Konya'daki Şeyh Mehmed Said Dede'den Tokat Mevlevîhânesi meşihatı için Seyyid Şeyh Ahmed Efendi'ye gelen nâme kaydı. *Tokat Şer. Sic.*, 37, 140/1.

bağışlanmıştır. Tokat'taki Muslu Ağa Mevlevîhânesi de aktarılan gelirler ile ayakta kalabilmiştir.

Tokat Mevlevîhânesi'ni Muslu Ağa inşa etmiş ve yaşaması için bir vakıf kurmuştur. Gerek şeyhlerin ve dervişlerin gerekse gelip geçerken uğrayan ve bazı ihtiyaçlarını gideren insanların ve bilumum görevlilerin yiyecek ve içecekleri bu vakıf gelirlerinden karşılanmıştır.

Çoğu zaman medrese, tekke, zaviye vb. gibi dinî kuruluşların maiyetlerinin karşılanması amacıyla gelirler taraflar arasında tartışma konusu olmuştur. Durum Tokat Mevlevîhânesi'nde de böyledir. Çoğu zaman örfî idarecilerle, Mevlevî şeyhleri arasında gelirlerin paylaşılması ve yönetimi hususlarında sorunlar ortaya çıkmıştır. Hem örfî idareciler olan voyvodalar ve diğer yetkili emînler, hem de şer'î yöneticiler olan kadı, naip vb.leri ile şeyhler arasında sorunlar yaşanmıştır.

Tokat Mevlevîhânesi şeyhleri olan Şeyh Osman Dede, Mehmed Emîn Efendi ve Şeyh Hasan Dede, incelememizde çoğu zaman Mevlevihane vakfî gelirlerine voyvodaların ve diğer emînlerin gereksiz yere müdahale ettiklerini, bu durumda dervişlerin yiyecek ve içeceklerinin karşılanmasında sıkıntılar oluştuğunu belirten arzuhaller sunup, kanunsuzluk ve adaletsizliğin giderilmesine yönelik fermanlar talep etmişlerdir. Buna mukabil vali, voyvoda, bakır emîni ve diğer görevliler de, şeyhlerin verilen emirlere uymadıklarını, bazı gelirlerin yönetimine müdahale ettiklerinden Devlet gelirlerinin zarara uğradığını belirtmişlerdir. Ancak ne şekilde olursa olsun, Mevlevîhâne'de bulunan şeyh ve dervişlerin duacıyan taifesinden olduklarından, kendilerine merhameten yiyecek ve içeceklerine hâlel gelmemesi için kolaylık gösterilmiştir.

Yukarıdaki Mevlevîhâne ve gelirleri ile ilgili fermanlarda, idarî mekanizmanın en üstünde bulunan yürütme erkinin, manevî hayatın organizasyonuna verdikleri ehemmiyet açıkça görülmektedir. Hukuksuz ve kanunsuz uygulamalara müsaade edilmemekle beraber, şeyh ve dervişlerin rahat bir biçimde yaşaması ve gadre uğramaması için de Merkezî bürokrasi, devamlı surette yerel yöneticileri uyarmıştır. Ancak şeyhlerin kanunsuz hareketlerine de müsaade edilmemiştir.

KAYNAKLAR

I. Arşiv Kaynakları

1. Milli Kütüphane Yazmalar Bölümü Tokat Şer'iyeye Sicilleri

Sıra No.	Şer'iyeye Sicili Defter No.	Ait Olduğu Tarih	Sayfa Adedi
1	02	1210-1211/1795-1796	300
2	10	1221-1222/1806-1808	166
3	11	1222-1223/1807-1809	189
4	12	1223-1224/1808-1810	151
5	13	1224-1225/1809-1810	190
6	14	1226 - /1811	194
7	15	1227 - /1812	176
8	19	1229-1230/1813-1815	200
9	20	1230-1231/1814-1816	183
10	24	1234-1235/1819-1820	129
11	29	1239-1241/1823-1826	238
12	36	1246-1247/1830-1832	188
13	37	1247-1248/1831-1833	216

2. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

1. Cevdet Darbhane, No. 2193
2. Hatt-ı Hümâyun, No. 27832

II. Makale ve Kitaplar

ATA, Feridun; The House of Mevlevîs of Çankırı (Çankırı Mevlevîhanesi, Konya Mevlana

Müzesi Arşivi'nde 69, 70 nolu zarflardaki belgelere göre), Konya 1995, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

BARKAN, Ömer Lütfi; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I. İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", Vakıflar Dergisi, Sayı 2, Ankara 1942.

ÇELEBİ, Celâleddin M. Bâkır; "Osmanlı Hanedanı'nda Mevlevîlik Mevlevîhaneler ve Her Mevlevî'nin Bilmesi Gereken İki Dua", S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 2, Konya 1996, özel Sayı.

DEMİREL, Ömer; "Sivas Mevlevîhânesi ve Mevlevî Şeyhlerinin Sosyal hayatlarına Dair Bazı Tespitler", S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 2, Konya 1996, Özel Sayı.

ERDOĞAN, Muzaffer; "Mevlevî Kuruluşları Arasında İstanbul Mevlevîhaneleri", Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Sayı 4-5, İstanbul 1975-6.

ERDOĞDU, Goncağül; Osmanlı Dönemi'nde Mevlevî Tarikatı'nın Klasik Öncesi Dönemi (13. 17. Yüzyıl), Ankara 1999, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

FARAQHI, Suraiya; "XVI.-XVIII. Yüzyıllarda Orta Anadolu'da Şeyh Aileleri", Türkiye İktisat Tarihi Semineri (8-10 Haziran 1973), Hacettepe Üniversitesi (Editör: Osman Okyar), Ankara 1975.

GÖLPINARLI, Abdülbaki; Mevlâna Celâleddin, İstanbul 1959.

Aynı yazar, Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik, İstanbul 1953.

GÖYÜNÇ, Nejat; "Sivas Mevlevîhânesi", IX. Vakıf Haftası Kitabı, Ankara 1992.

GÜNDÜZ, İrfan; Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri, İstanbul 1984.

KÖPRÜLÜ, Fuad; Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, İstanbul 1959.

Aynı yazar; Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, (Gerekli sâdeleştirmeler ve bazı notlara ilâvelerle yayımlayan Orhan F. Köprülü), 4. Basım, Ankara 1981.

MASSIGNON, Louis; "Tarikat", İslam Ansiklopedisi, Cilt 12/1, İstanbul 1979.

MEVLANA; Mesnevî, I- VI, (Çev.: Veled İzbudak / Gözden Geçiren: Abdülbaki Gölpınarlı), İstanbul 1991.

NEUMANN, Christoph; "19'uncu Yüzyıla Girenken Konya Mevlevî Asitanesi İle Devlet Arasındaki İlişkiler", S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 2, Konya 1996, Özel Sayı.

OCAK, Ahmet Yaşar; "Türkiye Tarihinde Merkezi İktidar ve Mevlevîler (XIII-XVIII. Yüzyıllar) Meselesine Kısa Bir Bakış", S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 2, Konya 1996, Özel Sayı.

ÖNDER, Mehmet; Mevlanâ Celâleddin-i Rumî, Ankara 1986.

ÖZTÜRK, Mustafa; “Tokat’ta Fiatlar (1772-1823)”, Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986, Ankara 1987, s. 193-194.

PAKALIN, Mehmet Zeki; Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Cilt I, İstanbul 1983.

ŞİMŞİRGİL, Ahmet; Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat (1455-1574), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1990.

TIZLAK, Fahrettin; “Osmanlı Devleti’nde Ham Bakır İşleme Merkezleri Olarak Tokat ve Diyarbakır”, Belleten, Cilt LIX, Sayı 226, Ankara-Aralık 1995.

TUNCA, Aylin; Vakfiyelerine Göre Tokat Vakıfları (H.1000-1200/M. 1591-1785), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2000.

YÜKSEL, Hasan; “Tokat Mevlevihanesi”, S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 2, Konya 1996, Özel Sayı.

III. Ansiklopedi ve Seyahatnameler

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi (Haz.: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman ve İbrahim Sezgin), 5. Kitap, İstanbul 2001.

Tarikatlar Ansiklopedisi; Milliyet Yayınları (Hazırlayan: Ahmet Güner), İstanbul 1991.

EKLER

I. Tokat Mevlevîhânesi İle İlgili Belgeler

Belge: 1

Tokat Şer'îyye Sicili: 11, 49-50

Tokat Mevlevîhânesi Gelirlerinden Kalhâne İcâresi İle İlgili Ferman.

Kıdvetü'n-nüvvâbi'l-müteşerri'în Tokat nâ'ibi mevlânâ zîde 'ilmuhû ve kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân ma'den-i hümâyûnum emîni tarafından Tokad'da nuhâs emîni olan Seyyid Ahmed zîde kadruhû tevkî'-i refî'-i hümâyûn vâsıl olûcak ma'lûm ola ki,

Tokad Mevlevîhânesi vakfi dâhilinde olan nuhâs kalhânesi ez-kadîm Mevlevîhâne şeyhi tarafından zabt u rabt olunur iken, beş on sene mukaddem kalhâne-i mezkûre 'arsası icâresiçün Mevlevîhâne şeyhi tarafına beşyüzkırk kuruş i'tâ olunmak üzere kalhâne-i mezkûre Tokad nuhâs emîni tarafından zabt u rabt olunmakda olduğundan bu keyfiyet Mevlevîhâne-i mezbûrda sâkin fukarâ ve dervîşânın perişâniyetlerine bâ'is olmakla kalhâne-i mezkûrın kemâ-fi'l-evvel Mevlevîhâne tarafından zabt olunmasını şeyh-i mûmâ-ileyh tarafından lede'l-istid'â mahzûrdan sâlim olduğu halde Mevlevîhâne şeyhi tarafından zabt olunmak üzere isti'lâm gûne ısdâr olunan emr-i 'âlîşânım eğerçe mahalline vâsıl olub, ancak kalhâne-i mezbûrın hasılâtı şeyh-i mûmâ-ileyh tarafından zabt olunmak lazım gelse cânîb-i mirîye senevî bin kuruşluk nuhâs hasârâtı mûcib olacağını beyân-birle fî-mâba'd şeyh-i mûmâ-ileyh tarafından kalhâne-i mezkûr hasılâtına ta'arruz olunmamak için katî'ü'l-mufâd emr-i şerîf isdârı nâ'ib-i mûmâ-ileyh i'lâmında tahrîr ve inhâ eylediğine binâen kalhâne-i mezkûre icâresiçün senevî Mevlevîhâne-i mezkûr şeyhlerine i'tâ ile ma'den ümenâsının hesâblarına idhâl olunugelen beşyüzkırk kuruş şeyh-i mûmâ-ileyhe kemâkân edâ-birle kalhâne-i merkûm hasılâtına ta'arruz olunmamak üzere emr-i şerîfim isdârı lazım gelüb ancak mukaddem sâdır olan emr-i 'âlîşânım Darbhane-i 'Amire'm nâzırî iftihârü'l-emâcid ve'l-ekârim Seyyid Mehmed dâme mecdühûnun i'lâmına mebnî isdâr olunmuş olduğundan tekrâr iktizâsı nâzır-ı mûmâ-ileyhden isti'lâm olundukda bu def'a vârid olan i'lâm-ı mezkûr mukaddem sâdır olan emr-i şerîfin kaydı bilâ-sene şerh virilüb fî-mâba'd hasılât-ı kalhâneye şeyh-i mûmâ-ileyh tarafından dahl ve ta'arruz olunmamak için ifâde-i hâle mebnî başka ve ez-kadîm kalhâne icâresiçün verilügelen meblağ vaktiyle şeyh-i mûmâ-ileyh tarafına edâ ve teslîm eylemek üzere kalhâne-i mezbûrî kemâ-fi'l-evvel nuhâs emîni zabt u rabt idüb, bundan

böyle dahi bu misillü nizâ'a tasaddî olunmamak üzere emîn-i mûmâ-ileyhe hitâben başka evâmir-i şerîfem ısdârını memhûren i'lâm itmekle i'lâm mücebince mazmûn i'lâm-ı mezkûrın kaydı bilâ-sene şerh virilerek ifâde-i hâle mebnî şeyh-i mûmâ-ileyh tarafına diğér emr-i şerîfim ısdâr olunmağla sen ki nuhâs emîni mûmâ-ileyhsiz kalhâne-i mezkûre icâresiçün senevî virilügelen beşyüzkırk kuruluş vakt u zamâniyle şeyh-i mûmâ-ileyh tarafına edâ ve teslîm kalhâne-i mezkûrı kemâ-fi'l-evvel zabt u rabt eyleyüb ba'd-ezîn bu misillü nizâ'a tasaddî olunmamak husûsuna sa'y ve ikdâm eylemek fermânım olmağın hasseten işbû emr-i 'âlîşânım ısdâr ve (boş) ile irsâl olunmuşdur. İmdi vusûlünde bâlâda bast u beyân olduğı üzere kalhâne-i mezkûrın senevî icâresi olan meblağ-ı mezbûrı vakt u zamâniyle şeyh-i mûmâ-ileyh tarafına edâ ve teslîm ve kalhâne-i mezbûrı kemâ-fi'l-evvel sen zabt ve i'mâl eyleyüb fi-mâba'd bu misillü nizâ' vuku' bulmamasına ikdâm ve gayret eyleyesin ve sen ki nâ'ib-i mûmâ-ileyhsin sen dahi müktezâ-yı emr-i 'âlîşânıma imtisâl ve mütâba'at eylemek bâbında fermân-ı 'âlîşânım sâdır olmuşdur. Buyurdum ki hükm-i şerîfimle vardukda bu bâbda vech-i meşrûh üzere şerefyâfte-i sudûr olan işbû emr-i şerîf-i celilü's-şân vâcibü'l-ittibâ' ve lâzimu'l-imtisâlimin mazmûn-ı münîfi üzere 'âmil olasız. Şöyle bilesiz 'alâmet-i şerîfe i'timâd kılasız. Tahrir el-yevmü's-sâbi' 'işrîn Şevvâl sene isna ve işrîn ve mi'eteyn ve elf.

Belge: 2

Tokat Şer'iyeye Sicili, 13, 89

Kantâr İhtisâbı ve Kapan Vezzâniyyesi Hususunda Ferman

Kıdvetü'n-nüvvâbi'l-müteşerri'in Tokat nâ'ibi mevlânâ zîde 'ilmuhû ve kıdvetü'l-emâcid ve'l-'a'yân Tokad voyvodası zîde mecdühû tevkî'-i refî'-i hümâyûn vâsıl olucak ma'lûm ola ki,

Tokad Mevlevîhâne şeyhi iftihârü'l-sâlihâü's-sâlikîn Mehmed Emîn dâme salâha rikâb-ı hümâyunuma 'arz-ı hâl idüb medîne-i Tokad'da vâki' ashâb-ı hayâtdan müteveffâ yeniçeri ağası Muslu Ağa nâm sâhibü'l-hayrâtın binâ ve ihyâ eylediğı Mevlevîhânesi evkâfindan medîne-i mezbûrda vâki' kantâr ihtisâbı ve kezâlik kapân ile vezn olunacak cüz'i ve küllî mevzûnâtın vezzânlığı Mevlevîhâne-i mezbûr şeyhlerine ve rüsûmât ve zâviyesi tekye-i mezbûr fukarâlarının ta'âmiyyelerine meşrût olduğı bâ-hüccet-i şer'iyeye ve vakfiyye-i me'mûlün-bihâ sened-i mestûr ve mukayyid olduğı Hazine-i 'Amire'mde mahfûz kuyûdât-ı 'atıka ve cedîdesinden müstebân olduğundan ikiyüz seneden mütecâviz gerek kapân ve gerek kantâr ile vezzân tekye-i mezbûr şeyhleri tarafından ta'yîn ve vezni

iktizâ eden ecnâs zahâ'iri vezn ve 'âidât-ı miriyyesini ahz eyledikten rüsûmât-ı vezzâniyye ber-vech-i meşrûta Mevlevîhâne fukarâları ta'âmiyesiçün ahz olunagelmîşken mirî mültezimleri âhar kantarcı nasb ve istihdâm itmeleriyle vezn iktizâ iden ecnâs zahâ'iri vezn eyledikten sonra 'â'idât-ı miriyye ba'de'l-ahz rüsûmât-ı vezzâniyyeyi kantârcılar ahz idüb mirîye kat'a nâfi' olmadığından başka mücerred tekye-i mezbûr fukarâlarının zarûretlerine bâ'is ve îrâd-ı Mevlevîhânenin inkitâ'ını bâdî olmalarıyla kantâr-ı mezbûr ber-mûcib-i fetevâ-yı şerîf kemâkân tekye-i mezbûr şeyhi tarafından gerek kapân ve gerek kantâr ile vezn olunan ecnâs zahâ'irden vezn ve 'îrât-ı mirîyye ba'de'l-ahz rüsûmât-ı vezzâniyye ber-vech-i meşrûta tekye-i mezbûr fukarâları ta'âmiyyeleriçün ahz ve şeyhleri tarafından kantâr ta'yîn olunmasını ber-sâhib-i şart-ı vâkıf üzerlerinden medîne-i mezkûrda vâki' han-ı kapân dimekle ma'rûf hânda ez-kadîm vezn olunan eşyânın vezzâniyyesi fukarâ-i Mevlevîhânenin ta'âmiyyelerine tahsis kılınub ecnâs zahâ'ir âhar mahâllerde vezn olunmayub kapân-ı mezbûre gelüb anda vezn olunmak üzere sülâle-i mevlânâdan Konya'da seccâde-nişin olan Mehmed Arif'in 'arzı mûcebince ikiyüzkırkiki tarihiyde emr-i şerîf virülüb ba'dehû kırkûç tarihinde vâki' olan cülûs-ı hümâyûnda tecdîden emr-i şerîf ve ba'dehû doksanüç tarihinde hilâfına emr-i âhar virildiği yoğsa ve mahzûrdan sâlim ise şartıyla müsemmen tashîhen tecdîden emr-i şerîf virildiği ba'de'l-ihraç müktezâsı su'âl olundukda ber-mûcib-i 'amel kadîm şurût-ı mezkûr ile âharın hilâf-ı şart vâkıfdır bilâ-sened fuzûlî müdâhâle ve ta'arruz idenlerin mudâhâle ve ta'arruzları men' ve def' itdirilmek üzere şer'le görülmek bâbında emr-i şerîf itâ'atıyla iktizâ eyledikleri der-kenâr olmağla imdi der-kenârı mûcebince 'amel olunmak fermânım olmuşdur. Buyurdum ki hükm-i şerîfim vardukda bu bâbda sâdır olan emrim üzere 'amel idüb dahi siz ki nâ'ib ve voyvoda-i mûmâ-ileyhimsiz husûs-ı mezkûrı mahâllinde şer'le görüb ber-mûcib-i 'amel kadîm han-ı mezbûrda vezn olunan eşyânın vezzâniyyesi tekye-i mezbûr fukarâsı ta'âmiyesiçün ahz u kabz itdirdüb hilâf-ı şart-ı vâkıf ve mugâyir-i kadîm ve emr-i 'âlişânım âharın bî-vech ve bilâ-sened vâki' olan müdâhâle ve ta'arruzlarını men' u def' eylesin. Şöyle bilesin 'alâmet-i şerîfe i'timâd kılınız. Tahriren fi'l-yevmü'l-hâmis 'işrin şehr-i Sâferü'l-hayr sene hamis ve 'işrin ve mi'eteyn ve elf.

Belge: 3

Tokat Şer'iyeye Sicili: 19, 148/1.

Kantâr İhtisâbı ve Kapan Vezzâniyyesi Hususunda Buyruldu

Şerâyi-i şî'âr Tokad kadısı efendi zîde fazluhû ve kıdvetü'l-emâcid ve'l-a'yân voyvodası ağa zîde mecdühû inhâ olunur ki,

Medîne-i Tokad'da vâki' ashâb-ı hayrâtdan yeniçeri ağası esbâk Muslu Ağa'nın binâ ve vakf eylediği Mevlevîhâne merbûtatından Tokad'da vâki' kantâr-ı ihtisâbiyye ve gerek hân-ı kapân vezzâniyyesi maddelerinde zikr olunan kapân hânı vezzâniyesinin ber-vech-i meşrût iktizâ iden hissesini sâlifü'l-beyân Mevlevîhâne-i şerîf şeyhi ve mütevellisi faziletli Şeyh Mehmed Emîn Efendi ahz itmekde ise de, sâlifü'z-zikr kantâr-ı ihtisâb husûsu bir müddetden berû metrûk olarak lede'l-isti'lâm husûs-ı mezkûr bilinmediği i'lâm olunmuş olub, ancak şeyh-i mûmâ-ileyhin yedinde olan vakfiyye ve husûsen evâmir-i 'âliyyede ta'amiyye-i mevleviyân olmak üzere dâhil olmakdan nâşî dergâh-ı feyz-i penâh-ı hazret-i Mevlânâ kuddûs südde'l-esnâ' fukarâsı ta'amiyyesinin metrûkiyyetini nâ-sezâ ve hayli zamân pes-mânde olması sebebiyle mal-ı mukâta'adan olan kantâr-ı ihtisâb hâsılâtının şimdi feshiyle emvâl-i mukâta'anın ihlâlî dahi câ'iz görülemeyeceği hû-yedâ? olmak hasebiyle kantâr-ı ihtisâbdan fî-mâba'd Tokad voyvodaları ta'amiyye-i fukarâ-i Mevleviyye için senevî maktû'an şeyhlere dörtyüz kuruş edâ eyleyüb ba'd-ezîn siyâneten-li'l-mirî ve himâyeten-li'l-vakfû'l-'ala 'ila yevmü'l-kıyâm isticlâb-ı du'â-i Mevleviyân olmak üzere mine's-sulh seyvide'l-ahkâm mücebince rızâ-yı tarafeyn ile verilen işbû nizâm ile maşallahu te'âlâ düstûrû'l-'amel tutulmak zımında Tokad siciline kayd ve voyvoda defterine dahi sebt kılınmak bâbında divân-ı Sivas ve Çorum'dan işbû buyuruldu isdâr ve irsâl olunmuşdur. İnşa'Allahu te'âlâ vusûlünde ber-mücib-i buyuruldu 'amel ve hareket eylesesiz deyû. Fî 3 M(uharrem) 1230.

Belge: 4

Tokat Şer'iyeye Sicili, 24, 34/2

Mevlevîhâne Şeyhi Fukarâsına Dair Ferman

Kıdvetü'l-kudât ve'l-hükkâm ma'âdinü'l-fazâ'il ve'l-ke'lâm mevlânâ Tokad kadısı zîde fazlehû ve kıdvetü'l-emâcid ve'l-a'yân Tokad voyvodası zîde mecdühû tevkî'-i refî'-i hümâyûn vâsıl olucak ma'lûm ola ki,

Tokad'da kâ'in müteveffâ Muslu Ağa'nın binâ eylediği Mevlevîhâne vakfiyye-i ma'mûlün-bihâsı mücebince Tokad'da vâki' kantâr ve ihtisâb-ı duhân-ı kapân mukâta'alarının hâsılâtları tekye-i mezbûr neferâtının ta'amiyyeleriçün ber-mücib-i şurût mütevellileri ve şeyhleri taraflarından ahz olunub ecâ nibden dahl ve ta'arruz olunmak

icâb itmez iken, müddet-i vâfireden beru mukâta‘at-ı mezbûre hasılâtlarını mugâyir-i şurût-ı vâkıf Tokad voyvodası olanlar fuzûli ahz u kabz eylediklerinden fukarâ-yı dervişânın perişâni hâlleri mûcib bir keyfiyet olduğu beyâniyle Tokad voyvodalarının o makûle fuzûli vak‘a olan müdâhâlelerinin men‘ ve def‘i bâbında bir kıt‘a emr-i şerîfim isdârını sülale-i Mevlânâ’dan Konya’da seccâde-nişin olan Mehmed Said Dede zîde fazlûhü bir kıt‘a ‘arzından başka Tokad’da vâki‘ hân-ı kapânda vezn olan eşyânın vezzânesi ve ihtisâb ve şem‘i-han ve tahmîs-i kahve ve sâ‘ir Mevlevîhâne şeyhi tarafından zabt olunub ba‘dehû sühûlet olmak için şeyh-i sâbık ma‘rifetiyle senevî dörtyüz kuruş maktû‘ olarak tanzîm ve Tokad voyvodalarına ihâle ve maktû‘-ı mezbûr beher sene voyvodalar tarafından virülûgelüb ancak ber-müktezâ-yı zimmet ve hâl-i maktû‘-ı mezbûr gayr-i zati ve dervişânın tekâsür-i zarûret ve müzâyakaları der-kâr idüğü ve zikr olunan mukâta‘âtdan senevî onbeşbin kuruş mikdârı hasılât olacağı beyâniyle sâlifü’z-zikr virülûgelen dörtyüz kuruş üzerine ikibinaltıyüz kuruş dahi zamm ve ma‘a zamm üçbin kuruşun ber-vech-i maktû‘ beher sene Tokad voyvodaları tarafından i‘tâsı bâbında bir kıt‘a emr-i şerîfim isdârını tekye-i mezbûr şeyhi es-Seyyid Şeyh Hasan’dan bir kıt‘a ‘arz-ı hâlinde başka tahrîr ve inhâ itmeleriyle kuyûd-ı lâzimesi ba‘de’l-ihrâç iktizâsı mu‘teberân-ı ricâl-i Devlet-i Âliyye’nde Darbhâne-i ‘Âmire’m nâzırı iftihârü’l-emâcid ve’l-ekârim es-Seyyid Abdurrahman Bey dâme mecdühûdan lede’l-isti‘lâm Tokad voyvodalığı ve tevâbi‘ mukâta‘ası mülhâkâtından tahmis-i kahve ve şem‘i-hân ve kalhâne-i nuhâs ve vezzâniyesi duhân-ı kapân ve ihtisâb ve kantâr vezzâneleri ez-kadîm mukâta‘ât-ı mezbûre mülhâkâtından iken, medîne-i Tokad’da vâki‘ Tokad Mevlevîhânesi şeyhi olanlar tarafından zabtıçün ihtisâb ve kantâr vezzâniye-i mukâta‘asına müdâhâle ve ta‘arruzdan hâlî olmadığından mukâta‘ât-ı merkûmenin izmihlâlini bâdî ve mal-i mir’ın kesr ve tertibini medâr bir keyfiyet olmadığı eelden mukâta‘ât-ı mezkûre Tokat voyvodaları tarafından müstâkilen zabt u rabt olunub Tokad Mevlevîhânesi şeyhi olanların ber-takrîb aldıkları berât ve evâmirin kaydları ref‘ ve terakkisi fi-mâba‘d ibkâsıçün ‘arz ve ‘arz-ı hâlleri zuhûr ider ise bir dürlü ‘amel ve i‘tibâr olunmamak ve kaydlarını müsemmin ve emr-i ‘âlî sudûr itmedikçe der-kenâr kılınmamak üzere bundan akdem kaydları bâlâlarına şerh virilerek mukâta‘ât-ı mezbûre Tokad voyvodaları tarafından tanzîmiçün yüzseksenbeş tarihinde emr-i şerîfim virilmiş iken Tokad mevlevîhânesi şeyhi Osman Dede mugâyir-i kuyûdat ile müdâhâleden hâlî olmamağla mukâta‘a-i mezbûre malını kesrden vikâyete şeyh-i mûmâ-ileyhin vâki‘ olan ta‘addisi men‘ u def‘ ve kemâ-fi’l-evvel Tokad voyvodaları tarafından zabt u rabt olunmak üzere binyüzdoksanaltı tarihinde bi’l-istid‘â başka ve Tokad kalhânesi icâresi olarak ma‘a

zamm senevî bin kuruş Mevlevîhâne-i mezkûreye ta'yîn olunub meblağ-ı mezbûrın nuhâs emîni tarafından i'tâsiçün başka ve ba'dehû mukâta'ât-ı mezkûre Mevlevîhâne-i mezbûre şeyhi tarafından zabt olunmak üzere ikiyüzyiğirmialtı tarihinde başka evâmir-i şerîfem virilmiş olub inhâ olunduğu üzere Tokad voyvodaları tarafından senevî maktû'an dörtyüz kuruşun i'tâsına dâ'ir bir gûne emr-i şerîf virildiğinin kaydı bulunmadığı ve mukâta'a-i mezbûre müşterekât-ı hisseleriyle ma'an Darbhane-i 'Âmire'mde zabt ve idâre olunmak hasebiyle varidât-ı kesr ve tertîb-i vikâyesi lâzimededen olduğuna binâ'en bu sûrette ber-mantûk-ı kuyûdât istid'â olunan maktû'ât-ı mezbûre fi'l-asl Tokad voyvodallığı mülhakâtından iken tekye-i mezbûre vakfına ilhâk olunmuş ise de, bu vechle ilhâk-ı kâ'ide-i mer'iyet-i mirîyyemîn mugâyiri olduğuna mebnî kemâ fi'l-evvel Tokad voyvodaları tarafından zabt olunub Mevlevîhâne-i mezbûre tarafından müdâhâle olunmamak ve fi-mâba'd 'arz ve 'arz-ı hâl zuhûr ider ise 'amel ve i'tibâr olunmamak üzere emr-i şerîfim virildiğine nazâran şeyh-i mûmâ-ileyhin müdâhâlesi iktizâ itmeyüb istid'âsı husûsu mukâta'a-i mezbûr malının kesrini mûcib olacağı bedîhî olduğundan mukâta'ât-ı mezkûrenin Mevlevîhâne tarafından zabtıçün ber-takrîb verilen emr-i şerîfim kaydının terkîni lâzım geldiği der-kenârlardan müstebân olmağla bu sûrette emr-i şerîf-i mezkûr kaydı terkîn olunmak ve şeyh-i mûmâ-ileyhe şâyân-ı merhamet olacağından fi-mâba'd maktû'ât-ı mezkûra müdahâle itmemek ve yine zamm ve zamîme istid'âsını kal ve kâle almamak şartıyla ber-minvâl-i muharrer Tokad voyvodaları tarafından senevî açıktan bilâ-sened virülügelen dörtyüz kuruşun üzerine binyüz kuruş dahi zamm ve ma'a zamm senevî binbeşyüz kuruşa iblâğ olunub meblağ-ı mezbûr mal-i mirîye mahsûb olunmayub Tokad voyvodalarına 'âid münâfa'adan beher sene tekye-i mezbûreye virilmek ve şeyh-i mûmâ-ileyh (Bir sıra okunamadı) müvâzît eylemek şartıyla bâ-irâde-i 'aliyyem tanzîmi re'y-i 'âlişânıma mütevakkıf idüğünü memhûren i'lâm itmekden nâşî i'lâm-ı mezkûr Sadr-ı 'azam tarafından 'atiyye-i 'aliyye-i mülûkâneme lede'l-'arz mûcebince senevî binbeşyüz kuruş Tokad Mevlevîhânesinde olan fukarâ-yı dervîşâna ta'amiyye olarak voyvodalar tarafından virilüb ancak vaktiyle voyvodalar edâda muhâlefet itmemek için bir kavî sened rabtıyla tanzîmine mübâderet oluna deyû hatt-ı şerîf-i ebhet-i redîf-i şahanem şeref-tahabbüs sudûr olmağla mûcebince baş muhâsebeyeye kayd olunub şeyh-i mûmâ-ileyh yedine sûreti ve malikâneye ve Anadolu muhâsebesine ve Darbhâne-i 'Âmire'me 'ilm u haberleri i'tâ olunmağla sen ki voyvoda-i mûmâ-ileyhsin sen dahi bâ-telhîs ifâde-i hâlî mutazammın işbû emr-i 'âlişânım ısdâr ve (boş) ile irsâl olunmuşdur. İmdi vusûlünde ber-vech-i muharrer şerefyâfte-i sudûr olan hatt-ı hümâyun-ı şevketmakrûn-ı şahanem mûcebince Mevlevîhâne-i mezkûrdan olan fukarâ-yı dervîşâna

ta‘amiyye olarak senevî ma‘a zamm binbeşyüz kuruş mal-ı mirîye mahsûb olunmayarak Tokad voyvodaları tarafından i‘tâ olunmak üzere baş muhâsebeye kayd olunub şeyh-i mûmâ-ileyh yedine süreti ve mahâl-i mezkûreye ‘ilm u haberleri virildiği ma‘lûmun oldukda fermûde-i hümâyûnum üzere meblağ-ı mezbûrı ber-mûcib-i suret beher sene Tokad voyvodaları tarafından tekye-i mezbûre i‘tâ olunub hilâf-ı emr ve mugâyir-i rızâ-yı ‘âlişânım vaktiyle te‘diyyesinde tereddüd ve muhâlefet olunmamasına ihtimâm ve dikkat eylesin ve sen ki nâ‘ib-i mûmâ-ileyhsin sen dahi mûcib emr-i şerîfimle ‘amel ve hareket eylemek bâbında fermân-ı ‘âlişânım sâdır olmuştur. Buyurdumki hükm-i şerîfimle (boş) vardukda bu bâbda vech-i meşrûh üzere şerefyâfte-i sudûr olan işbû emr-i şerîf-i celilü’ş-şân vâcibü’l-ittibâ‘ ve lâzimü’l-ımtisâlimin mazmûn-ı itâ‘at-makrûnu üzere ‘âmil olasız. Şöyle bilesiz ‘alâmet-i şerîfe i‘timâd kılasız. Tahrîr el-yevmü’l-hâmis ‘aşer min şehr-i Cemâziye’l-âhir li-sene erbâ‘a ve semânin ve mi’eteyn ve elf.

Belge: 2

Tokat Şer'iyeye Sicili: 19, 148/1

Mevlevihane'ye Ait Kantar İhtisabı ve Kapan Hamı Buyruldu

۱۷۸

شهادت شعاری توقات قاضی افندی زید شغل و قریه الامامه والاعیان و بوم کانتا
زید عجب انسا اولنور کومد بیه توقات واقع اصحاب حیدر اندیز بیکری اغاسی بیق مصلی
انغانک بنا و وقتا بلدیکی مولو یغانه مرابطانده توقات واقع قسطنطین حساب
و کر که خان قبان در زاینه کی ماده لر زغ ذکر اولنان قبان غانی وز اینه سنک بر وجه
مشروطه افتنا ایده حصه سنی سابق البیضا مولو یغانه شریف شیخی و متولیس فیضلند
شیخ خدا مین افندی اخذ اتمکده ایسه سابق الذکر قسطنطین حساب خصوصی
برمدنه زبر و متروکه اولورق لیدی الاستدوم حضور مذکور بلدیکی اعوان اولنور
اولوب انجق شیخ موسی الیرک بدن اولون و قفیه و مخصوصا او امر علیه ده طعایه
مولویان اولوق اوزده داخل اولقده ناشی در کاه شیفن بناه حضرت مولانا قاسم
اولسان حق طعایه سنک متروکتی ناسزا و غیبلی زمانه بسمانده اولمسی سبیل مال
مفاطمه در اولون قسطنطین حساب حاصله نیک شمدی و فسجیه اموال مفاطمه کور اولور
جائز کورلیه بکی خوبدا اولوق حبس قسطنطین حسابده فیما بعد توقات و بوم لری
طعایه فقرا مولویه ایچور سنوی مثلوعا بشکلده درت بوز غوش اولیبوب
بعد از صیانتا لری و حمایه الوقتی العالی الی بوم القیام استجاب و عاه مولویان
اولوق اوزده سه الصلح سید الاحکام موجوده رهنمای طرفین ایدر بولون بشونظ
الوماتنا الله تعالی دستور العمل طوئلق ضمننده توقات سجلمه قید و بوم و قترینه
دخی نیت قلملق با بنده جیول سیرلس وجودده ایشوبور لیدی اصداد و زورک
اوله شدر ان سنا الله تعالی و مسولنده بر موجب سبور لیدی عمل و حرکت البینه جبر

Belge: 3

Tokat Şer'iyeye Sicili, 24, 108/ 2

Tokat Mevlevihânesi Şeyhi Hasan Dede'nin Berâtı

Handwritten Ottoman Turkish document (Belge 3) with a header and several lines of text in Rika script. The text is written in black ink on aged paper. The header includes the name of the document and the author. The main body of the text contains a formal declaration or certificate.

Belge: 4

Tokat Şer'iyeye Sicili, 24, 108/3

Tokat Mevlevihânesi Şeyhi Hasan Dede'nin Berâtı

Handwritten Ottoman Turkish document (Belge 4) with a header and several lines of text in Rika script. The text is written in black ink on aged paper. The header includes the name of the document and the author. The main body of the text contains a formal declaration or certificate.

III. Mevlevîhâne İle İlgili Fotoğraflar

Fotoğraf: 1

Tokat Mevlevîhânesi'nin Giriş Kapısı

Fotoğraf: 2

Tokat Mevlevîhânesi'nin Doğu Kısmı

Fotoğraf: 3

Tokat Mevlevîhânesi'nin 1. ve 2. Kat Ön Cephesinden Bir Görünüş

Fotoğraf: 4

Tokat Mevlevîhânesi'nin En Eski Yapısı

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 13, Sayı: 2, Sayfa: 375-392, ELAZIĞ-2003

TAHRİR DEFTERLERİNE GÖRE XVI. YÜZYILDA HUMUS ŞEHİRİ

*The City of Homs in The Sixteenth Century According to The Tahrir
Defterleri*

Enver ÇAKAR

Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Elazığ
ecakar@firat.edu.tr

Özet

Bu çalışmada, tahrir defterlerinde yer alan bilgiler ışığında XVI. yüzyılda Humus şehrinin fizikî görünümü ile mahalleleri ve nüfusu tespit edilmeye çalışılmıştır. Humus, XVI. yüzyılda Haleb ve Şam gibi büyük şehirlerden biri olmayıp, idarî bakımdan 5 mahalleye taksim edilmiştir. Fakat, XVI. yüzyılın sonlarına doğru Türkmen mahallesinin de kurulmasıyla şehirdeki mahalle sayısı 6'ya çıkmıştır. Büyük mahalleler kendi içlerinde zुकak adı verilen alt birimlere ayrılmıştı ve her sokağı devlet nezdinde temsil eden bir temsilcisi vardı. Humus şehri nüfus bakımından da kalabalık değildi. Takriben 20-25 bin civarında olan şehir nüfusunun asıl önemli kısmını Müslümanlar teşkil etmekle birlikte, şehirde Hristiyan ve Yahudiler de yaşamaktaydı.

Anahtar Kelimeler: Humus, Suriye, mahalle, nüfus.

Abstract

This study examines the quarters and the population of the city of Homs in the sixteenth century. Also, it examines the baths, the mills, the khans and the markets of this city, according to the tahrir defterleri (the tax registers). Homs had six quarters (mahalla) which were known as Bâb Derîb, Bâb Tûdmûr, Firâvân, Bâb Dimaşk, Turkoman and Seyyid Hâlid b. Velîd at that time. The quarters divided into the zuqaqs and each of them was managed by a kethüdâ. Approximately, the urban population was 20-25.000 and the most of this population were Muslims. But, also, there were Christians and Jews in this city. The population of Homs was smaller than Aleppo and Damascus in the sixteenth century.

Key Words: Homs, Syria, quarter, population.

Orta Suriye’de tarıma elverişli büyük bir ovanın ortasında ve Âsi nehrine bir km. uzaklıkta ve onun bir kanalı üzerinde kurulmuş olan Humus şehri (Hıms ve Hums olarak da telaffuz olunmaktadır) Şam ve Halep arasında önemli bir geçiş noktasında bulunmaktadır. Bu bölge M.Ö. 3000 yılından beri meskûn bir yer olup, şehir Seleucos Nikator (M.Ö. 305-280) tarafından kurulmuş, M.Ö. 64 yılında Pompeius döneminde Roma İmparatorluğu’na katılmış ve İmparator Domitianus zamanında (M.S. 51-96) da *Emesa* adını almıştır. 637 yılında Ebu Ubeyde b. Cerrâh ve Hâlid b. Velîd kumandasındaki İslâm orduları tarafından fethedilen Humus bundan sonra sırasıyla Emeviler ve Abbasiler’in idaresine girmiştir. IX. yüzyılın sonunda Abbasi otoritesinin zayıflamasından faydalanan Tolunoğulları burayı ele geçirmişlerdir. Daha sonra Karmatiler’in yönetimine geçen Humus, 944 yılında Hamdaniler’in eline geçmiş ve zaman zaman Bizans imparatorlarının da işgaline uğramıştır. Hamdaniler’den sonra Mirdasiler’in, ardından da bütün Suriye’yi ele geçiren Fatimiler’in yönetimine geçen Humus, 1090 yılında Selçuklu Sultanı Melikşah tarafından zabtedilmiş ve Melikşah burayı Tâcüddevle Tutuş’un yönetimine bırakmıştır. Tutuş’un ölümünden sonra oğlu Dukak’ın eline geçen Humus, 1137’de Zengiler’in, 1175’te Eyyûbiler’in, Moğol istilasından sonra da 1260’ta Memlûklar’ın yönetimine geçmiştir. Humus şehri nihayet Yavuz Sultan Selim’in Suriye ve Mısır seferi sırasında 1516’da Osmanlı hakimiyeti altına girmiştir¹.

Humus, Osmanlı hakimiyetine geçtikten sonra önce Şam beylerbeyiliğine bağlı bir sancak olarak teşkilatlandırılmış ve sancakbeyliği de *İhtiman oğlu*’na verilmiştir². Fakat, kısa bir zaman sonra Hama sancağı ile birleştirilerek *Hama ve Humus* sancağı adı altında tek sancak haline getirilmiş olup, 1522 yılında bu sancak, Hama ve Humus kazalarından meydana geliyordu³. XVI. yüzyılın ortalarına doğru bu iki merkez birbirinden ayrılarak yeniden her biri müstakil sancak yapılmış ve bunlardan Humus sancağı yeni teşkil edilmiş olan Halep beylerbeyiliğine dahil edilmiştir⁴. Buna göre, Humus’un kuzeyinde *Hama*, güneyinde *Şam*, doğusunda *Tedmür* ve batısında da *Trablus* sancakları yer alıyordu. 1565’ten önce tekrar Şam beylerbeyiliğine bağlanan Humus, nihayet 1579’da Trablusşam beylerbeyiliğinin teşkiliyle birlikte bu yeni eyalete dahil edilmiştir⁵.

Humus sancağı, Kanuni döneminde *Humus*, *Hısnü’l-Ekrâd* ve *Menâsif* olmak üzere 3 nahiyeden meydana geliyordu. Sancağın kazaları ise *Humus* ve *Hısnü’l-Ekrâd* idi⁶. Bunlardan Hısnü’l-Ekrâd kazası XVI. yüzyılın başlarında Trablus sancağına bağlıydı⁷.

¹ Humus’un tarihi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Robert Mantran, “Humus” mad., *TDV İslam Ansiklopedisi*, X, s. 370-373; M. Sobernheim, “Humus” mad., *İslam Ansiklopedisi*, V/1, s. 588-590; N. Elisséeff, “Hıms” mad., *The Encyclopaedia of Islam*, III, s. 397-402.

² Hoca Sadettin, *Tâcü’t-Tevârih*, II, İstanbul, 1279, s. 340.

³ Enver Çakar, “Kanuni Sultan Süleyman Kanun-nâmesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu’nun İdarî Taksimatı”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XII/1 (Elazığ, 2002), s. 277.

⁴ Enver Çakar, “XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyiliğinin İdarî Taksimatı”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XIII/1 (Elazığ, 2003), s. 360-361.

⁵ Enver Çakar, “XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyiliğinin İdarî Taksimatı”, s. 362-363.

⁶ *Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi (=TKA)*, *Tapu-Tahrir Defteri (=TD)*, nr. 179; *Başbakanlık Arşivi (=BA)*, *TD*, nr. 281.

Bilindiği gibi, Osmanlı devletinde yeni fethedilen bölgelerde genel vaziyeti ve vergi kaynaklarını tespit etmek amacıyla hükümet tarafından görevlendirilen memurlar tarafından genel sayımlar yapılır ve bu sayımların sonuçları *Tahrir Defteri* adı verilen defterlere kaydedilirdi. Daha sonra, ihtiyaç halinde veya padişah değişikliği sebebiyle bu sayımlar yenilenirdi. Dolayısıyla, Tahrir Defterleri, Osmanlı devletinin timar sistemi uygulanan topraklarındaki vergilendirilebilir ekonomik faaliyetlerin ve insan kaynaklarının tespitinde oldukça önemli kaynaklardır⁸.

Osmanlı döneminde, 1516-1594 yılları arasında, Humus'un 4 defa tahriri yapılmıştır. Bu tahrirlerden ilki fetihden hemen sonra *Ebu'l Fazl* tarafından yapılmış olup⁹, bu tahririn neticelerinin yer aldığı defter elimizde mevcut değildir.

Humus'un ikinci defa tahriri 933 (1526/27) yılında Trablus kadısı *Ali b. Ahmed* tarafından yapılmıştır. Bu defter, Hama ve Humus'un tahrir neticelerini ihtiva etmektedir ve Başbakanlık Arşivi'nde Tapu-Tahrir Defterleri Tasnifinde 418 numarada kayıtlıdır. Söz konusu defterin, dibace ve kanunnâmesi ile Hama şehrinin yer aldığı baş tarafı ise ayrı bir defter halinde yine Başbakanlık Arşivi Tapu-Tahrir Defterleri tasnifinde 137/1'de kayıtlıdır.

Humus'un üçüncü defa tahriri Haleb Defterdarı *Muhammed Çelebi* tarafından yapılmış ve tahrir defteri 959 (1552) yılında tamamlanmıştır. Bu zamanda Hama ve Humus birbirinden ayrılıp her biri müstakil sancak yapıldığı için, Humus'un tahrir defteri de müstakildir ve Başbakanlık Arşivi'nde Tapu-Tahrir Defterleri tasnifinde 281 numarada kayıtlı bulunmaktadır.

Humus, 978 (1570-71) yılında dördüncü defa tahrir edilmiştir. Tahrir sonuçlarının yer aldığı mufassal defteri yine Başbakanlık Arşivi Tapu-Tahrir Defterleri tasnifinde 502 numarada kayıtlıdır.

Humus'un XVI. yüzyıla ait son tahrir defteri ise 1594 tarihlidir ve Tapu-Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadîme Arşivi'nde 179 numarada kayıtlıdır. Tahririn ne zaman tamamlandığı hususunda defterde herhangi bir bilgi yer almamakla birlikte,

⁷ Enver Çakar, "Kanuni Sultan Süleyman Kanun-nâmesine Göre 1522 Yılında...", göst. yer.

⁸ Tahrir ve tahrir defterleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İncelik, *Hicri 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara, 1987; Ö. Lütfi Barkan, "Tahrir defterlerinin istatistik verimleri hakkında bir araştırma", *IV. Türk Tarih Kongresi, Ankara 10-14 Kasım 1948*, Ankara, 1952, s. 290-294; Aynı yazar, "Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, X, (1951-1953), s. 1-24; Aynı yazar, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin büyük nüfus ve arazi tahrirleri ve Hâkana mahsus istatistik defterleri (I)", *İÜİFM*, II/1 (1940), s. 20-59, Feridun M. Emecen, "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Osmanlı Tahrir Defterleri", *Tarih ve Sosyoloji Semineri, 28-29 Mayıs 1990, Bildiriler*, İstanbul, 1991, s. 143-156; Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, Ankara, 1985; Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", *Vakıflar Dergisi*, XXII (1991), s. 429-439; Aynı yazar, "Tahrir Defterlerindeki Sayısal Veriler", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, (derleyenler: Halil İncelik, Şevket Pamuk), T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2000, s. 16-27; Margaret L. Venzke, "The Ottoman Tahrir Defterleri and Agricultural Productivity", *Osmanlı Araştırmaları*, XVII (1997), s. 1-61.

⁹ Hoca Sadettin, II, s. 378.

defterde 1119 (1707) tarihinde yapılmış tashihlerin yer alması, bunun Humus'un XVI. yüzyılda hazırlanmış son tahrir defteri olduğunu göstermektedir. Zaten defterde yer alan bilgiler de bunu teyit etmektedir. Diğer taraftan, Hama, Humus ve Trablus genellikle aynı dönemlerde tahrir edildikleri için, bu defterin de 1594/1595 (1003) tarihli olduğu hususunda hiçbir şüphemiz yoktur. Çünkü, Hama ve Trablus sancaklarının da 1003 (1594/1595) tarihli mufassal defterleri vardır¹⁰.

I. Kale, Sosyal ve İktisadî Yapılar

Humus şehrinin göze çarpan en önemli yapısı kalesidir. Bu kale yığma bir tepe üzerinde taştan inşa edilmiş sağlam bir yapı olup, batıya açılan demirden bir kapısı vardı. Kalenin dört bir etrafında hendeği yoktu ve iç kısmında evler yer alıyordu. Ayrıca, kalenin iç kısmında oturan ve onun yönetiminden sorumlu olan bir dizdarı ile yeterli miktarda kale erleri vardı. Şehrin su ihtiyacı bir kanalla Âsi nehrinden temin ediliyordu. Kalenin iç kısmında yer alan camisi (*Camii's-Sultan*) geniş ve büyük değildi¹¹. Şehrin etrafında bazı bostanlar ve ziraat yapılan küçük araziler yer alıyordu. Nitekim, 1552 tarihli tahrir defterinde öşür alınan 8 tane bostan ve arazinin kaydı yer almaktadır¹².

Şehrin en önemli camisi *Ulu Camii (Camii'l-Kebîr)* idi. Nureddin'in yaptırdığı bu camiye vakfedilmiş çeşitli gelir kaynakları vardı. Bunlardan biri de 2 tane arazinin arasında yer alan kavak ağaçlarıydı ve Kasım Paşa onları söz konusu cami için vakfetmişti¹³. Çarşıların merkezinde yer alan Ulu Camii muhtemelen Güneş Tapınağı ve Saint Jean Katedrali'nin arsası üzerine inşa edilmiş olup, haç biçiminde on üç tonozla üç mihraptan oluşan kapalı iki kemer gözlü, dikdörtgen şeklinde geniş bir binadır. Harim on bir büyük kapı ile avluya açılmaktadır. Avluda siyah ve beyaz mermerle döşeli bir son cemaat yeri ve abdest almak için küçük bir havuzu vardır. Kuzey kısmında revak altında yedi oda bulunurken batı tarafı abdesthanelere ayrılmıştır. Şehrin diğer camileri ise *Ebû Lübâde*, *Fezâil*, *Ömerî* ve *Sirâc* adlı camilerdir¹⁴. Ayrıca, 1526 tarihli tahrir defterinde *Şeyh* ve *Şihâb* adlı camilerle *Ebrâr Mescidi*'nden de bahsedilmektedir.

Nûrî Bimarhanesi XVI. yüzyılda Humus'un tek hastahanesi durumundaydı. *Nûriye*, *Küçükî*, *Hüssâmiye* ve *Asrûniye* medreseleri ise şehrin eğitim-öğretim kurumlarıydı. Büyük Arap fatihlerinden olan Hâlid b. Velîd'in mezarı da Humus şehrinde yer alıyordu

¹⁰ M. Mehdi İlhan, "The Ottoman Archives and Their Importance for Historical Studies: With Special Reference to Arab Provinces", *Belleten*, LV/213 (1991), s. 434-435.

¹¹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, (Ahmed Cevdet tab'ı), c. III, İstanbul, 1314, s. 63-64.

¹² *BA, TD, nr. 281*, s. 53.

¹³ *BA, TD, nr. 418*, s. 463.

¹⁴ Robert Mantran, "Humus" mad., s. 373; M. Sobernheim, "Humus" mad., s. 589.

ve buraya vakıflar bağlanmıştı. Ayrıca, *Rüstem Paşa* tarafından yaptırılan bir tekkenin de vakıfları vardı. Diğer vakıf eserleri ise *Nuriye Hangâhı*, *Küçükiyye Türbesi*, *el-Çöğenderiyye Türbesi*, *Adeviyye Zâviyesi*, *Şeyh Ahmed er-Rufaî Zâviyesi* ile bir *Mektebhâne* idi¹⁵.

Öte taraftan, Humus'a hayat veren Âsi üzerinde bu zamanda nehir nakliyatının yapıldığını da görmekteyiz. Âsi üzerinde nakliyatı temin edebilmek maksadıyla 1552'de 20 tane vasıta çalışıyordu. Tahrir defterinde “merkeb” olarak zikredilen bu vasıtaların her birinden 200 akçe vergi alınıyordu¹⁶.

Konar-göçer olan Arap tâifeleri şehre girecekleri zaman onlardan “âdet-i pişkeş” adıyla muayyen bir vergi alınırdı. 1526'da bu taifelerden olan *Âl-i Fazl*'dan 8 bin akçe, *Âl-i Musa*'dan da 6 bin akçe alınmıştır. Memlûklardan beri süregelen bu vergi Osmanlı döneminde sancakbeyi haslarına dahil edilmiştir¹⁷. Fakat, bundan sonraki dönemlerde Arap taifeleri artık şehre sokulmadıkları için bu kalemden herhangi bir gelir de elde edilememiştir¹⁸.

Humus şehri ticarî bakımdan fazla gelişmemişti. Şehirde XVI. yüzyılın başlarında 5 tane han (ya da kervansaray) ile birkaç tane küçük çarşı bulunuyordu ve ticarî hayat bu mekânlarda cereyan ediyordu. Şehir, Âsi nehri yakınında kurulduğu için burada çok sayıda su değirmeni ile hamamlar da yer alıyordu ki, bunlar hakkında aşağıda ayrı başlıklar altında detaylı bilgi verilecektir. Ayrıca, Âsi gölünde bulunan bir dalyanda Humus ve Trablus'un köylerinden gelen balıkçılar balık avlarlar ve bunun için devlete her yıl muayyen bir vergi öderlerdi. Dalyan mukataasının yıllık geliri 1526'da 1.650 akçe olup¹⁹, bu dalyan bundan sonraki yıllarda *Rüstem Paşa Tekkesi* vakfına dahil edilerek yine bu vakfa dahil olan bir değirmen ile birlikte mukataaya verilmiştir. Bu mukataanın yıllık geliri 1570 ve 1594'te 6 bin akçe idi²⁰.

Kumaş yapımı ve ticareti Humus ekonomisinde çok önemli bir yer işgal ediyordu. Kumaş ticaretinden alınan vergi (dellâliye vergisi) mukâtaa yoluyla toplanıyordu ve yıllık

¹⁵ Mehmet İpşirli, “A Preliminary Study of The Public Waqfs of Hama and Homs in The XVI Century”, *Studies on Turkish-Arab Relations*, İstanbul, 1986, s. 122.

¹⁶ *BA, TD, nr. 281*, s. 51

¹⁷ *BA, TD, nr. 418*, s. 458.

¹⁸ “Arab vilâyete dahil olmasın deyü emr olunmağla bi'l-fi' il nesne hasıl olmaz”, *BA, TD, nr. 281*, s. 51.

¹⁹ *BA, TD, nr. 418*, s. 458.

²⁰ *BA, TD, nr. 502*, s. 57; *TKA, TD, nr. 179*, vrk. 20^b.

geliri 1526'da 1.920 akçe idi²¹ Fakat, bundan sonraki yıllarda bu gelir ihtisâb ve diğer bazı gelir kalemleriyle birlikte mukataaya verildiği için bunun gelirini ayrı olarak tespit edebilmek mümkün değildir. 1594'te kumaştan tahsil edilen damga resmi 40 bin akçe idi. Diğer taraftan, şehirde ipek ticareti de yapılıyordu. Humus'a gelen ipek, muayyen bir yerde tartılır ve miktarına göre bundan "mizân vergisi" alınır. Yine mukâtaa yoluyla toplanan bu verginin yıllık geliri 1526'da 5.760 akçe idi²².

Humus sancağı kanunnâmesinde kumaş ve ipekten ne şekilde ve hangi miktarlarda vergi alınacağı açık olarak izah edilmiştir. Buna göre, Mısır'dan ve başka yerlerden Humus'a gelen ve veresiye satılan kumaşın her bin osmanîsinden²³ on akçe dellâliye vergisi alınır. Fakat, bu kumaş nakit olarak satılırsa vergi alınmazdı. Ayrıca, Humus'ta üretilen kumaştan da dellâliye vergisi alınmazdı. Şehre satılmak için getirilen ipeğin ise her rıtlından²⁴ dört osmanî alınır²⁵.

Humus şehrinde XVI. yüzyılın ikinci yarısında (1571'den sonra) bir boyahane de yapılmış ve buradan 1594'te yıllık 15 bin akçe vergi alınmıştır.

Ulu Camii yanında 89 tane dükkân vardı ve bunların yıllık geliri 1526'da 12.003 akçe olup, bunun tamamı Ulu Camii vakfı idi²⁶. Ayrıca, şehirde 47 tane vakıf dükkân daha vardı. Bunların da toplam geliri 1526'da 4.126 akçe idi ve gelirinin tamamı Nûriye Medresesi'ne vakfedilmişti²⁷.

Humus şehrinde gayr-i müslimlere ait olan bir meyhanenin mevcut olduğunu da görmekteyiz. Burası Müslümanların kutsal ayları olan Receb, Şa'ban ve Ramazan aylarında kapatılırdı. Gayr-i müslimler dışardan getirdikleri ve kendileri için işledikleri şarabın her iki batmanına bir akçe vergi öderlerdi ve bunun yıllık geliri 1526'da 8.160 akçe, 1552'de 6 bin akçe, 1570'te 8.100 akçe, 1594'te de 12 bin akçe idi²⁸. Bu meyhanenin geliri 1526'da mukataa yoluyla toplanıyordu ve padişah hassı idi. Bundan

²¹ BA, TD, nr. 418, s. 458.

²² BA, Aynı defter, göst. yer.

²³ Suriye, Filistin ve Irak'ta akçeye *osmanî* denilmekteydi (Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul, 1999, s. 107-108).

²⁴ Humus'ta bir *ritl* Ortaçağ'da 2,7 kg. idi (Walter Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, (çev. Acar Sevim), İstanbul, 1990, s. 38.

²⁵ 933 (1526) Tarihli Hama ve Humus Kanunnâmesi, Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, c. 5, İstanbul, 1992, s. 670.

²⁶ BA, TD, nr. 418, s. 463.

²⁷ BA, Aynı defter, göst. yer.

²⁸ BA, TD, nr. 418, s. 463, s. 458; BA, TD, nr. 281, s. 51; BA, TD, nr. 502, s. 58; TKA, TD, nr. 179, s. 20^b.

sonraki dönemlerde ise sancakbeyi haslarına dahil edilmiştir.

İslâm şehirlerinin genelinde olduğu gibi, Humus şehrinde de belirli iş alanlarında uzmanlaşmış küçük çarşılar ile belirli malların satıldığı pazarlar yer alıyordu. Büyük Çarşı (*Sukü'l-Kebîr*), Demirciler Çarşısı (*Sûk-ı Haddâdîn*) ve Marangozlar Çarşısı (*Sûk-ı Neccârîn*) şehrin tespit edebildiğimiz önemli çarşılarıdır. Ayrıca, şehirde at, eşek ve katır gibi binek ve yük hayvanlarının satıldığı bir pazar yeri vardı ve burada yapılan alış-verişten muayyen bir vergi alınırdı. Mukataa yoluyla toplanan bu verginin yıllık geliri 1526'da 360 akçe idi. Bu pazarın vergisi bundan sonraki yıllarda mizân-ı harîr, ihtisâb ve kumaş dellâliyesi ile birlikte mukataaya verilmiştir.

Şehirde ticarî faaliyetlerden alınan ve muhtesip tarafından toplanan ihtisâb vergisinin yıllık tutarı 1526'da 54 bin akçe idi. Bu vergi bundan sonraki yıllarda diğer vergi kalemleriyle birlikte mukataaya verilmiş olup, yıllık geliri 1552'de 100 bin akçeye, 1570'te 200 bin akçeye ve 1594'te de 225 bin akçeye yükselmiştir. Dolayısıyla, bu gelirlerden hareketle, şehirdeki iktisadî faaliyetlerin de düzenli bir biçimde arttığı söylenebilir.

-Hanlar

Hanlar hakkında en detaylı bilgi 1526 tarihli tahrir defterinde yer almaktadır. Bu defterde vakıf olan tüm hanların isim ve gelirleri ayrı ayrı zikredilmiş ve bu hanlarda hangi malların satıldığı derkenarlarında ifade edilmiştir. Diğer defterlerde ise sadece geliri devlete ait olan bir handan (Leben Hanı) bahsedilmiştir.

Humus şehrinde 6 tane hanın ismini tespit edebilmekteyiz ki bunlar; *Ham*, *Dengiz*, *Cedîd*, diğer *Cedîd* ve *Tahîn* adlı hanlardı.

Bâb-ı Cami'deki *Dengiz Hanı*'nın yıllık geliri 1526'da 200 akçe idi. Bu han vakıf ve mülk olup, geliri 3 hisseye taksim edilmişti. Bu hisselerden vakıf olan 16 kırâtı²⁹ yani 133 akçesi Seyyid Ali el-Hâşimî evladına, 4 kırâtı olan 33,5 akçesi Zeyneddin b. Seyyid eş-Şâfî'î mülküne, diğer 4 kırâtı (33,5 akçesi) da Alaeddin b. Ebu'l-Fazl mülküne tahsis edilmişti³⁰.

Dâliye adıyla da bilinen Bâb-ı Camiü'l-Kebîr'deki *Cedîd Han*'ın yıllık geliri 1526'da 4.800 akçe idi. İki hisseye ayrılmış olan bu hanın gelirinin yarısı (yani 2.400 akçesi)

²⁹ Kırât, Suriye'de bir bütünün 1/24'ine denir.

³⁰ *BA, TD, nr. 418*, s. 459.

Yahşi Bey vakfına, diğer yarısı da Zeyneddin b. Ömer eş-Şâfi'î vakfına verilmişti³¹.

Sûk-ı Nisâ'da olan *Cedîd Han*'ın yıllık geliri ise 1526'da 2 bin akçe idi. Bu gelirin 10,5 kıratı olan 874 akçesi Şemseddin b. 'Attâr'ın evlâdı ve zürriyetine, zürriyetin inkırâzı halinde ise Harameynü's-şerifeyne vakfedilmiştir. Gelirin 1,5 kıratı olan 126 akçesi yine Şemseddin el-'Attâr vakfı olup, Seydi Hâlid b. Velîd cihâdına tahsis edilmiştir. Bir başka hissesi olan 12 kıratı yani 1.000 akçesi de Mehmed b. Rahyeddin mülkü idi. Cedîd Han'da pirinç, bal, yağ, zeytin yağı, sabun ve bunların emsali olan şeylerle çeşitli meyveler satılır ve eski kanun üzere bacını muhtesip olanlar alırlar ve emnlere teslim ederlerdi. Ayende ve revende (yani hana gelip, gidenler) ve kervansaray kirasını da vakıf sahibi alırdı. Dâliye Hanı'nın sahibi olan Ömer Şâfi'î söz konusu malların Sûk-ı Nisâ'daki Cedîd Han'da değil de kendi hanında satılmasını isteyerek mevcut duruma karşı çıkmış, bunun üzerine Sûk-ı Nisâ'da olan Cedîd Han'ın sahibi İbn-i 'Attâr elindeki belgeleri getirip inceletmiş ve ehl-i vukûfdan olanlar da söz konusu malların fetihten beri bu handa satıldığına dair şahitlik etmelerinden dolayı bundan sonra da bu malların Sûk-ı Nisâ'da olan Cedîd Han'da satılması ve Bâb-ı Câmî'de olan Dâliye Hanı'nda satılmamasına karar verilmiş ve bu karar 1526 tarihli deftere de not olarak düşülmüştür³².

Sûk-ı Haddâdın'deki *Tahîn Hanı*'nın (Un Hanı) yıllık geliri 2 bin akçe olup, 6 kırâtı (500 akçesi) Mehmed b. 'Anter mülkü, diğer 6 kıratı (500 akçesi) Alaeddin b. Ebu'l-Fazl mülkü, 3 kıratı (250 akçesi) Nureddin es-Semâ'î mülkü, 5,5 kırat (458 akçesi) Takyeddin mülkü, 3,5 kıratı (240 akçesi) da Ahmed b. Nasır ve ortaklarının mülkü idi. Bu handa eskiden beri tahîn (yani un), süt (leben), sof, peynir (cübñ) v.b. mallar satılır ve bac vergisi eski kanun (kanun-ı kadim) üzere miri yani devlet için zabt olunur, ayende ve revende ile hücre kirasını ise mülk sahibi olanlar alırdı³³. Humus kanunnâmesinden anlaşıldığına göre Tahîn Hanı'na getirilip satılan unun her yükünden iki osmanî akçe muhtesip ve bir osmanî akçe de hancı alırdı. Türkmen taifesinin getirip sattıkları yoğurdun her eşek yükünden (hıml'ından) bir osmanî akçe alınırdı. Fakat, şehirlinin 'ulbe (muhtemelen bakraç) ile getirip sattığı yoğurttan vergi alınmazdı³⁴.

Bir başka han olan ve *Kassâbîn* adıyla da bilinen *Sağîr Han*'ın yıllık geliri 1526'da

³¹ BA, Aym defter, göst. yer.

³² BA, Aym defter, s. 460.

³³ BA, Aym defter, s. 459.

³⁴ 978 (1570/71) Tarihli Humus sancağı Kanunnâmesi, Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, VII, İstanbul, 1994, s. 800.

240 akçe idi³⁵. Bu hanın geliri tamamen Ulu Camii'ne vakfedilmişti. Bâbü'l-Câmi'de olan *Ham Hanı*'nın yıllık geliri de 1526'da 120 akçe idi ve geliri tamamen Hüssâmiye Medresesi'ne vakfedilmişti. Muhtemelen bu handa kumaş ve benzeri şeyler satılıyordu. Hana ait olan ve geliri Nurî Bimarhanesi'ne tahsis edilmiş olan arazinin geliri de 1526'da 20 akçe idi³⁶.

-Hamamlar

Hanlarda olduğu gibi, Humus şehrindeki hamamlar hakkında da sadece 1526 tarihli tahrir defterinde bilgi bulabilmekteyiz. Bu defterde yer alan kayıtlara göre, 1526'da Humus şehrinde 14 tane hamam yer almakta olup, bunlar; *Betrânî*, *Emir Ali*, *Sağır*, *Cedîd*, *Zeheb*, *Şihâb*, *Kaymaz*, *Kasyânî*, *Sirâc*, *Katît*, *'Afile*, *Nâ'ûra*, *Meydan* ve *Demnûr* adlı hamamlardı.

Betrânî Hamamı: Bâbü'l-Cami zahirinde yer alan bu hamamın yıllık geliri 1526'da 1.700 akçe olup, Abdülkerim el-Kârî tarafından tamamen kendi evladına ve zürriyetine vakfedilmişti³⁷.

Emir Ali Hamamı: Sukû'l-Kebîr'de yer alan bu hamamın 1526'da 300 akçe olan yıllık geliri 4 hisseye taksim edilmişti. Bu hisselerden 10 kırat ve 1 kıratın 1/6'sı olan 117 akçesi Şemseddin b. 'Acemî evladına ve zürriyetine, diğer 10 kırat ve 1 kıratın 1/6'sı (117 akçesi) Kutbeddin el-Hançerî? evladına ve zürriyetine, 3 kırat ve 1 kıratın 1/6'sı olan 40 akçesi Nasireddin b. Tayboğa? evladına ve zürriyetine vakfedilmişti. Geriye kalan 0,5 kırat yani 6 akçelik hisse de Ulu Camii'de mushaf-ı şerif okunması için vakfedilmişti³⁸.

Sağır Hamam: Sûk-ı Neccârîn'de yer alan bu hamamın 1526'da 800 akçe tutarındaki yıllık gelirinin 16 kıratlık hissesi yani 533 akçesi Şemseddin el 'Attâr evladı ve zürriyeti vakfi, 4 kıratı yani 133,5 akçesi Mehmed b. El-Kâşif'in mülkü, 2 kıratı (133,5 akçesi) da Zeyneddin b. El-Emir Mûslî'nin mülkü idi³⁹.

Cedîd Hamam: Bu hamamın yıllık geliri 1526'da 800 akçe olup, bunun 8 kıratı (266 akçesi) Halid b. Velid'in mezarı vakfi, 2 kıratı (67 akçesi) Zeyneddin es-Seyyidü's-Şâfi'î

³⁵ BA, TD, nr. 418, s. 459.

³⁶ BA, Aynı defter, göst. yer.

³⁷ BA, Aynı defter, s. 460.

³⁸ BA, Aynı defter, göst. yer.

³⁹ BA, Aynı defter, s. 461.

mülkü, 6 kıratı (200 akçesi) Ebubekir ve ortakları mülkü, 4 kıratı (133 akçesi) İbn-i Harrât vakfı, 1 kıratı (33 akçesi) Hacı Ahmed b. Tazîz vakfı, 3 kıratı (100 akçesi) da Hacı Mehmed b. Tazîz vakfı idi⁴⁰.

Zeheb Hamamı: Bu hamamın yıllık geliri 1526'da 400 akçe olup, bunun 6 kıratlık hissesi yani 100 akçesi Alaeddin er-Rimâ' evladı ve zürriyeti, kalan 18 kıratlık hissesi yani 300 akçesi de Mine'ş-Şâvîs et-Trablus ile Mehmed ve ortakları vakfı idi⁴¹.

Şihâb Hamamı: Bu hamamın yıllık geliri 1526'da 200 akçe idi ve bunun yarısı (12 kırat) Alaeddin el-Ba' adına, diğer yarısı da Vahyeddin es-Sekî evladına vakfedilmişti⁴².

Kaymaz Hamamı: Bu hamamın yıllık geliri 1526'da 600 akçe olup, 6 hisseye taksim edilmişti. Bu hisselerden 12 kıratı (300 akçesi) Mehmed b. Harb mülkü, 4 kıratı (100 akçesi) Ebrâr Mescidi vakfı, 3,5 kıratı (87,5 akçesi) Zeyneddin b. El-Mebnî evladı ve zürriyeti vakfı, 1 kırat ve ¼ kıratı (11,5 akçesi) Takyeddin eş-Şeyh Abd mülkü, 3,5 kıratı (78,5 akçesi) da Ömer b. El-'Acemî zürriyeti vakfı idi. Kalan 1,5 kıratlık hisse (16,5 akçesi) ise Şeyh Camii hatiplerine vakfedilmişti⁴³.

Kasyânî Hamamı: Bu hamamın yıllık geliri 1526'da 700 akçe idi ve bunun 3 kıratlık (87 akçe) hissesi Ömer b. Ez-Zehreyâvî mülkü, 21 kıratlık (613 akçe) hissesi de Ömer b. Yahya ve ortakları mülkü idi⁴⁴.

Sirâc Hamamı: Bu hamamın yıllık geliri 1526'da 800 akçe olup, bunun 16 kıratı yani 533 akçesi Şihâb el-Küçükî tarafından Şihab Camii'ne vakfedilmişti. Kalan 8 kıratlık hissesi yani 267 akçesi de Küçükî Medresesi vakfı idi⁴⁵.

Katîl Hamamı: Yıllık geliri 1526'da 200 akçe olup, gelirin tamamı Mehmed b. Musul evladı ve zürriyetine vakfedilmişti⁴⁶.

'Afîle Hamamı: Bu hamamın yıllık geliri 1526'da 1.080 akçe idi ve gelirin tamamı Nurî Bimarhanesi'ne vakfedilmişti⁴⁷.

⁴⁰ BA, *Aynı defter*, göst. yer.

⁴¹ BA, *Aynı defter*, göst. yer.

⁴² BA, *Aynı defter*, s. 462.

⁴³ BA, *Aynı defter*, göst. yer.

⁴⁴ BA, *Aynı defter*, göst. yer.

⁴⁵ BA *Aynı defter*, göst. yer.

⁴⁶ BA, *Aynı defter*, s. 463.

⁴⁷ BA, *Aynı defter*, göst. yer.

*Nâ'ûra, Meydan ve Demnûr*⁴⁸ adlı hamamlar ise 1526'da harap durumda bulunuyorlardı.

-Değirmenler

Humus şehrindeki değirmenler hakkında en detaylı bilgiyi 1552 tarihli tahrir defterinde bulabilmekteyiz. Diğer tahrirlerde ise bu konuda hiçbir bilgi mevcut değildir. Bu defterdeki kayıtlardan anlaşıldığına göre, Humus şehrinde Âsi nehri üzerinde kurulmuş çok sayıda değirmen olup, bunlardan adlarını tespit edebildiklerimiz *Emirü'l-Mü'minîn, Cüdeyde, Sed, Hişâniye, Heycek* ve *Kâtib Piri* adlı değirmenlerdir.

Emirü'l-Mü'minîn Değirmeni: 6 taş kapasiteli olan bu değirmen 1552'de işletilmiyordu. Fakat, işletildiği zamanlarda üç hisseye taksim edilmiş olan gelirinin iki hissesini (8 ve 4 kırat) adları belirtilmemiş olan iki ayrı vakıf, bir hissesini (12 kırat) de devlet zabtediyordu⁴⁹.

Cüdeyde Değirmeni: 4 taş kapasiteli olan bu değirmenin yıllık geliri 1552'de 4 bin akçeydi. Bunun 5 kırat ve 1/16 kıratı yani 943 akçesi Mehmed b. İsa vakfı, 18 kırat ve 1/8 kıratı (3.057 akçesi) da devletin hissesiydi. Ayrıca, bu değirmene ait olan bir zeminin yıllık geliri de 80 akçe olup, Asrûniye Medresesi'ne vakfedilmişti⁵⁰.

Sed Değirmeni: *Bahr* adıyla da bilinen ve 3 taş kapasiteli olan bu değirmenin yıllık geliri 1552'de 2 bin akçe idi ve bunun 6 kıratı yani 500 akçesi Taceddin vakfına -ki bu vakıf Hameynü's-Şerifeyn'e bağlanmıştı, 18 kıratı olan 1500 akçesi de devlete aitti⁵¹.

Hişâniye Değirmeni: Bu değirmenin 1552'de 5.500 akçe olan yıllık gelirinin tamamı padişah haslarına dahil edilmişti⁵².

Heycek Değirmeni: Yine padişah haslarından olan ve 3 taş kapasiteye sahip bulunan bu değirmen 1552'de çalıştırılmıyordu⁵³.

Kâtib Piri Değirmeni: 5 taş kapasiteli olan bu değirmen Rüstem Paşa Tekkesi'ne vakfedilmişti. Defterdeki bilgilerden anlaşıldığına göre, daha önce harap durumda olduğu için, bu değirmenden devlet namına herhangi bir gelir sağlanamıyordu. Bundan dolayı, Yunus adlı bir sipahiye 75 sikke altın karşılığında satılmış; fakat, daha sonra, Vezir-i

⁴⁸ BA, Aynı defter, s. 461-462.

⁴⁹ BA, TD 281, s. 51.

⁵⁰ BA, Aynı defter, göst. yer.

⁵¹ BA, Aynı defter, s. 52.

⁵² BA, Aynı defter, göst. yer.

⁵³ BA, Aynı defter, göst. yer.

azam Rüstem Paşa tarafından bina olunan tekkelerine vakıf olması için, Humus sancağı beyi Mehmed Bey onu Yunus'dan satın alarak bahsi geçen tekkeye vakfetmiştir⁵⁴.

Yukarıda bahsettiğimiz bu değirmenlerden başka, Humus şehrinde tamamen mülk ya da vakıf olan değirmenler de vardı. Bu çeşit değirmenlerde devletin hissesi bulunmayıp, çalışır durumdaki değirmenlerin her bir taşı için yıllık 60 akçe vergi alınırdı. Bu şekilde, 1552 yılında Humus şehrinde yine Âsi nehri üzerinde kurulmuş olan 13 tane değirmen daha vardı. Bunların 1 tanesi 7 taş, 3 tanesi 6 taş, 4 tanesi 5 taş, 3 tanesi 2 taş, 1 tanesi de 1 taş kapasiteliydi. Ayrıca, 4 taş kapasiteli bir değirmen de harap durumdaydı⁵⁵. Buna göre, şehirdeki toplam değirmen sayısı 19 olup, bunların üretim kapasitesi de 77 taştan fazlaydı.

II. Mahalleler

Humus şehri, XVI. yüzyılda, tıpkı Anadolu şehirlerinde olduğu gibi, mahallelere, mahalleler de *zūkāk* (=sokak) adı verilen alt birimlere taksim edilmişti. Osmanlı şehrinde, mahallelerin bir sosyal birim olarak önemli rolleri vardı. Her şeyden önce mahalle, birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirlerinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan kişilerden oluşmuş bir topluluğun yaşadığı yerdir. Osmanlı dönemindeki tanımıyla, aynı mescitte ibadet eden cemaatin aileleri ile birlikte ikamet ettikleri şehir kesimidir. Bu yönü ile İslâm şehri bir sosyal bütün değil, mahallelerden meydana gelen bir bileşim olarak tanımlanır⁵⁶. Mahalleler halinde örgütlenme, her topluluğun homojen bir toplumsal hücre oluşturacak biçimde bir araya gelme isteğinden kaynaklanmıştır. Böylece nüfusun daha kontrollü bir şekilde idaresi de mümkün olabilmektedir⁵⁷.

İslâm şehirlerinde Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müslümanların kendi mahalleleri olduğu gibi, Müslümanlar arasında da Araplar, Kürtler ve Türkmenler gibi farklı etnik gruplar birbirinden ayrı olarak kendi mahallelerinde yaşıyorlardı. Hatta, nesep, kabile bağları veya aynı köylü olmak bile ikamet bölgelerinin teşkilinde önemli rol oynuyordu⁵⁸. Mahalleler, yalnız sosyal türdeşlerden ibaret olmayıp, aynı zamanda yönetim gayesi için bir araya gelmiş insan topluluklarını da ifade etmekteydi⁵⁹. Her mahallenin başında,

⁵⁴ BA, *Aynı defter*, göst. yer.

⁵⁵ BA, *Aynı defter*, s. 52-53.

⁵⁶ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara, 1995, s. 145.

⁵⁷ André Raymond, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, (çev. Ali Berktaş), İstanbul, 1995, s. 89.

⁵⁸ Ira M. Lapidus, "Muslim Urban Society in Mamlūk Syria", A. H. Haurani-S. M. Stern, *The Islamic City*, Oxford, 1970, s. 196-197.

⁵⁹ Ira M. Lapidus, *Aynı makale*, göst. yer.

bugünkü mahalle muhtarı gibi, mahalle sâkinlerinin sorunlarıyla ilgilenen ve devlet ile mahalle sakinleri arasındaki ilişkilerde aracı rolünü oynayan bir *kethüda* bulunurdu. Humus'ta her biri mahalle büyüklüğünde olan sokakların dahi kethüdaları vardı. Zira, 1526 tarihli tahrir defterinde, sokaklarda sakin olanların isimlerinin gösterildiği listelerin hemen başında yer alan şahısların genellikle kendi sokaklarına da ismini verdikleri ya da başka bir ifadeyle oturdukları sokağın onların ismiyle zikredildikleri görülmektedir⁶⁰. Dolayısıyla, bunların oturdukları sokağın temsilcileri olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı şehrinde vergi yükümlüsü reâyâ tahrir defterlerine ve diğer vergi kayıtlarına buldukları mahallelere göre ismen yazılmışlardır. Kanun nazarında mahalle sâkinleri birbirine müteselsilen kefindirler. Yani faili meçhul bir olayın aydınlatılması için toptan sorumlu tutulmuşlardır. Böylece, vergi mükelleflerinin hakkıyla tespiti ve vergilerin eksiksiz toplanmasının sağlanması ile merkezî otoritenin ve genel dirlik düzenin lâyıkıyla kurulması amaç edinilmiştir⁶¹.

Humus şehrinin 1526-1571 yılları arasında, *Bâb-ı Derîb*⁶², *Bâb-ı Tüdmûr*, *Firâvân*, *Bâb-ı Dimaşk* ve *Seyyid Hâlid b. Velîd* adlı 5 tane Müslüman mahallesi vardı. Bundan sonra *Tahte'l-Kal'at-i Cedîd-i Türkman* adlı mahallenin de kurulmasıyla 1594'te Humus şehrindeki Müslüman mahalle sayısının 6'ya yükseldiği görülmektedir. Bunlardan başka, 1526 yılı tahrir defterinde *Vehbe* adlı bir Hıristiyan mahallesinden de bahsedilmekte ise de, sonraki dönemlerde bu mahallenin adına artık tesadüf edilmemektedir. Humus'un mahalleleri içerisinde nüfus bakımından en büyük olanı Bâb-ı Dimaşk, en küçük olanı da Seyyid Hâlid b. Velîd idi. Fakat, daha sonra Tahte'l-Kal'at-i Cedîd-i Türkman mahallesinin kurulmasıyla onun yerini daha az nüfuslu olan bu yeni mahalle almıştır. Öte taraftan, nüfusun büyük çoğunluğu Müslümanlardan meydana gelmekle birlikte, Humus şehrinde Hıristiyan ve Yahudiler de bulunmaktaydı. Fakat, bunlar tahrir defterlerinde genellikle "cemâat" olarak zikredilmişlerdir.

Mahalle isimleri tetkik edildiğinde; Bâb-ı Tudmûr'un (Tedmîr ya da Tedmür olarak da telaffuz edilmektedir) Tedmir yönündeki, Bâb-ı Dimaşk'ın ise Dimaşk yani Şam

⁶⁰ Sonraki tahrirlerde bu temsilcilerin değişmiş olmasına rağmen, sokak isimlerinin yine onların adlarıyla anıldığı görülmektedir. Mesela, Bâb-ı Derîb mahallesinin sokaklarından olan Hacı Abdülvehhâb b. 'Attâr'ın ismi 1552'de sadece Hacı Abdülvehhâb, 1594'te ise 'Attâr olarak zikredilmiştir. Söz konusu Hacı Abdülvehhâb b. 'Attâr 1526'da bu sokağın kethüdası yani temsilcisi idi.

⁶¹ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler", *VIII. Türk Tarih Kongresi Ankara 11-15 Ekim 1976*, II, Ankara, 1981, s. 1270.

⁶² "Bâb-ı Zerîb", *BA, TD, nr. 418*, s. 420.

yönündeki sur kapısı civarında kurulduğu anlaşılmaktadır. Seyyid Halid b. Velid adlı mahalle ise, Arap fatihlerinden Halid b. Velid'in mezarının burada bulunmasından dolayı bu isimi almıştır. Sonradan Kale altında kurulan mahallenin de Türkmen mahallesi olduğu isminden anlaşılmaktadır.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, her mahalle sokaklara taksim edilmiştir. 1526'da Bâb-ı Derîb mahallesinin 12⁶³, Bâb-ı Tûdmûr mahallesinin 14⁶⁴ (1552'de 17, 1570'te 18 ve 1594'te 17), Firâvân mahallesinin 19⁶⁵ (1552'de 20, 1570'te 19 ve 1594'te 20) ve Bâb-ı Dimaşk mahallesinin de 23⁶⁶ (1552 ve 1570'te 22, 1594'te 17) tane sokağı vardı. Seyyid Hâlid b. Velid ve sonradan kurulan Türkmen mahallelerinin ise sokakları mevcut değildi. Dolayısıyla, şehirde toplam olarak 1526'da 68, 1552 ve 1570'te 71, 1594'te de 66 tane sokak yer alıyordu.

III. Nüfus

Humus tahrir defterlerinde şehirde oturan vergi nüfusu "hâne" ve "mücerred" olarak ifade edilmiş olup, bunlardan "hâne" deyimi evli olanları, "mücerred" deyimi de bekâr olanları göstermektedir. 1526 tarihli defterde mahalle ve sokaklarda oturan hane, mücerred, imâm, hatip, şerîf ve sipahilerle avârız vergisinden muâf olanlar fert fert işaret edilmişlerdir. 1552 ve 1570 tarihli defterlerde sadece hane, mücerred ve muâflar gösterilirken, 1594 tarihli defterde de hane ve mücerred ayırımı yapılmaksızın vergi mükellefi olanlar "nefer" olarak verilmiştir. Buna göre, Humus şehrinin toplam vergi nüfusu 1526'da 1.827 hane ve 129 mücerred ile toplam sayısı 76 olan muâf, imam, şerif, sipahi, hademe, müteveli ve sahib-i berattan, 1552'de 2.567 hane, 226 mücerred ve 20 muâftan, 1570'te 3.164 hane, 74 mücerredten, 1594'te de 3.351 neferden ibaret idi (bkz. Tablo-I).

⁶³ Beytü'l-'Ayt, Ca'abere, Cağârâ, Hacı Abdülkadir b. Kassâb, Hacı Abdülvehhâb b. 'Attâr, Hacı Mehmed Kerekî, İbn-i Libbâd, Mehmed veled-i Neccâr, Osman veled-i Şaktar, Şihâb, Tell 'Arrânî, Yunus es-Savvâk.

⁶⁴ İbn-i Soka, İbn-i Yahlâk, Kûrta, Şeyh Reşîd, Hacı Ahmed Keyyâfî, İbn-i Gazâl, Sayyâdîn, İbn-i Ferîde, İbn-i Nuseyr, El-Mastâh, Kırmîye, Mahîş, İbn-i Esmâ ve Eşref, İbn-i Erûs.

⁶⁵ Beyt-i Eyyûb, İbn-i Hamza, Şemsiye, Kesrevân, İbn-i Liyân, İbn-i 'Atîk, İbn-i Eşkelhâ, Feyyâz, Hacı Müferrec, El-Berânî, Hacı Şu'ayb, Şahin Nâmûsî, Şeyh Nureddin, İbn-i Tây, Hacı Mehmed 'Arikât, Şeyh Kasım, İbn-i Hamîdân, İbn-i Sâfî, Sûr.

⁶⁶ İbn-i Dûhîda, İzzeddin b. 'Asûmî, Hızır, Muhammed Karkâ', Ömer Sülûkî, Fırın, İbn-i Bedbevi, Da'vân, Hacı Ali Yürekci, İbn-i Kattân, Ali b. Eş-Şübfer, Ali b. Nuh, Muhammed veled-i Garâz, Şeyh Abdullah, Hacı Muhammed Çekmeci, En-Nişârî, Eytâm, İbn-i Fakî, Hammâmü's-Şihâb, Halef veled-i Hakîm, Fessâr, İbn-i Harrâd.

Tablo-I Şehir Vergi Nüfusunun Dinî Gruplara Göre Dağılımı

Dinî Gruplar	1526			1552			1570			1594
	Hane	Müc.	Diğer	Hane	Müc.	Muâf	Hane	Müc.	Muâf	Nefer
Müslüman	1.495	91	76 ⁶⁷	1.942	210	20	2.295	74	20	2.493
Hristiyan	304	34	-	576	16	-	815	-	-	815
Yahudi	28	4	-	49	-	-	54	-	-	43
Toplam	1.827	129	76	2.567	226	20	3.164	74	20	3.351

Şehir nüfusunun büyük bölümünü Müslümanlar teşkil ediyordu. 1526'da Bâb-ı Derîb mahallesinde 294 hane, 28 mücerred ve 14 muâf, Bâb-ı Tûdmûr'da 355 hane, 9 mücerred, 3 muâf, 22 şerif, 5 imam ve 1 sipahi, Firâvân mahallesinde 359 hane, 24 mücerred, 6 muâf ve 8 imam, Bâb-ı Dimaşk mahallesinde 462 hane, 30 mücerred ve 2 imam, Seyyîd Hâlid b. Velîd mahallesinde de 25 hane ile 15 hademe ve berat sahibi yer alıyordu. Buna göre, şehirdeki toplam Müslüman nüfusu 1.495 hane ve 91 mücerred ile 76 kişiden oluşan imam, sipahi, şerif ve muâflardan meydana geliyordu. Muâf olanlar, *Ca'fer-i Tayyâr* hazretlerinin mezâr-ı şeriflerinde sâkin olan *Kutbü'l-Ârifin Şeyh Cemâleddin*'in fukarâsından olup, bahsi geçen şeyhin hürmetine Osmanlı padişahları tarafından 'avârız-ı dîvâniyeden ve tekâlîf-i örfiyeden mu'âf ve müsellemler tutulmuşlardı.

Tablo-II Müslüman Vergi Nüfusunun Mahallelere Dağılımı

Mahalleler	1526			1552		1570		1594
	Hane	Müc.	Diğer	Hane	Müc.	Hane	Müc.	Nefer
Bâb-ı Derîb	294	28	14 ⁶⁸	371	36	391	31	530
Bâb-ı Tûdmûr	355	9	31 ⁶⁹	436	47	585	24	573
Firâvân	359	24	14 ⁷⁰	491	44	495	11	569
Bâb-ı Dimaşk	462	30	2 ⁷¹	571	79	708	6	682
Seyyid Hâlid b. Velîd	25	0	15 ⁷²	73	4	116	2	106
Tahte'l-Kal'at-i Cedîd-i Türkman		-	-	-	-	-	-	33
Toplam	1.495	91	76	1.942	210	2.295	74	2.493

⁶⁷ Muâf: 23, şerif: 22, imam: 15, sipahi: 1, hüddâm, mütevellî ve sahib-i berât: 15.

⁶⁸ Muâf: 14.

⁶⁹ Şerif: 22, imam: 5, sipahi: 1, muâf: 3.

⁷⁰ İmam: 8, muâf: 6.

⁷¹ İmam: 2.

⁷² Hüddâm, mütevellî ve sâhib-i berât: 15.

1552’de Bâb-ı Derîb mahallesinde 371 hane, 36 mücerred, Bâb-ı Tûdmûr’da 436 hane, 47 mücerred, Firâvân’da 491 hane, 44 mücerred, Bâb-ı Dimaşk’ta 571 hane, 79 mücerred, Seyyîd Hâlid b. Velîd mahallesinde de 73 hane, 4 mücerred olmak üzere, toplam olarak 1.942 hane ve 210 mücerred Müslüman vergi nüfusu bulunmaktaydı. Ayrıca, avârızdan muâf olan 20 nefer daha vardı.

1570’te Bâb-ı Derîb mahallesinde 391 hane, 31 mücerred, Bâb-ı Tûdmûr’da 585 hane, 24 mücerred, Firâvân’da 495 hane, 11 mücerred, Bâb-ı Dimaşk’ta 708 hane, 6 mücerred, Seyyîd Hâlid b. Velîd mahallesinde de 116 hane, 2 mücerred olmak üzere, toplam olarak 2.295 hane ve 74 mücerred Müslüman vergi nüfusu yer almaktaydı. Ayrıca, avârızdan muâf olan 20 nefer daha vardı.

1594’te Bâb-ı Derîb mahallesinde 530 nefer, Bâb-ı Tûdmûr’da 573 nefer, Firâvân’da 569 nefer, Bâb-ı Dimaşk’ta 682 nefer, Seyyîd Hâlid b. Velîd mahallesinde 106 nefer ve Türkmen mahallesinde de 33 nefer olmak üzere, şehirdeki toplam Müslüman vergi nüfusu 2.493 nefer idi.

Humus şehrindeki gayr-i müslim nüfus Hıristiyan ve Yahudilerden meydana geliyordu. Hıristiyanların sayısı Yahudilere nazaran daha fazlaydı. Şehirde, 1526’da 304, hane, 34 mücerred, 1552’de 576 hane 16 mücerred, 1570’te 815 hane, 1594’te de yine 815 nefer⁷³ Hıristiyan vergi nüfusu yer alıyordu.

1526’da Vehbe adlı mahallede 193’ü hane ve 22’si mücerred olmak üzere 215 nefer Hıristiyan yaşıyordu ve bunların cizye vergisi toplamı 8.450 akçe idi⁷⁴. Yine, Hıristiyan Ya’kubiyye cemaatinin 49 hane ve 10 mücerred vergi nüfusu vardı. Bunların da cizyeleri toplamı 1.600 akçe idi⁷⁵. Bir başka Hıristiyan cemaati 49 hane, Beşîrîn olarak adlandırılan bir cemaati de 13 hane, 2 mücerred vergi nüfusuna sahipti⁷⁶.

Bundan sonraki yıllarda Hıristiyanlar, Garbiyye, Ya’kubiyye, Melikiyye ve Beşîrîn olmak üzere 4 ayrı cemaat olarak zikredilmişlerdir. Melikiyye cemâati 9 ayrı sokakta yerleşmişlerdi ve bunların toplam vergi nüfusu 1552’de 343 hane ve 19 mücerred, 1570’te de 466 nefer idi. Garbiyye cemaatinin vergi nüfusu 1552’de 108 hane, 2 mücerred, 1570’te 153 nefer, Ya’kubiyye’nin 1552’de 94 hane, 7

⁷³ 1594’te Hıristiyan nüfus bir önceki deftere göre aynen yazılmıştır.

⁷⁴ BA, TD, nr. 418, s. 451-454.

⁷⁵ BA, Aym defter, s. 454-455.

⁷⁶ BA, Aym defter, s. 455-456.

mücerred, 1570'te 142 nefer, Beşîrîn'in ise 1552'de 31 hane ve 1570'te de 54 nefer idi.

Yahudilerin nüfusuna gelince; Humus şehrinde 1526'da 28 hane, 4 mücerred, 1552'de 49 hane, 1570'te 54 nefer ve 1594'te de 43 nefer Yahudi vergi nüfusu bulunmaktaydı.

Tahrir defterlerinde bir hânedeki kaç kişinin bulunduğu ve hânedeki fertlerin isimleri tek tek ifade edilmeyip, sadece yetişkin erkek nüfusu verildiği için, bu defterlerde yer alan nüfus verileri şehrin gerçek nüfusunu yansıtmamaktadır. Fakat, tahminî nüfus hesaplamalarında bugün bazı metotlar uygulanmakta ve hâne sayısı muayyen bir katsayı ile çarpılmak suretiyle tahminî rakamlar elde edilebilmektedir. Bu konuda Ö. Lütfi Barkan'ın "hâne" karşılığı olarak kabul ettiği 5 katsayısı pek çok araştırmacı tarafından benimsenmiş görünmekle birlikte, bu katsayıyı az bularak 7 katsayısını kullananlar olduğu gibi, bu katsayının daha küçük bir rakam olması gerektiğini savunan bilim adamları da vardır⁷⁷. Neticede, Humus şehrinin tahminî nüfusunu elde edebilmek için, bölgenin sosyal vaziyetini de göz önünde bulundurarak, bir haneyi, anne, baba ve 5 çocuk olmak üzere, ortalama olarak 7 kişi kabul ettiğimizde, muhtelif tarihlerdeki hanelerle imam, şerif, muâf ve sipahilerin toplam sayısını 7 katsayısıyla çarpmamız icap etmektedir. Fakat, tahrir defterlerinde belirtilen vergi nüfusundan başka, şehirde yönetim ve inzibat işlerinden sorumlu olanların da bulunduğunu gözden uzak tutmamalıdır. Mesela, bu zamanda (XVI. yüzyılda) Humus'taki muhtelif vakıflarda takriben 51 kişi görev yapmaktaydı⁷⁸. Sağlıklı bir sonuç elde edebilmek için, bu rakama askerîleri de dahil ettiğimizde toplam evli vergi nüfusuna en az 100 hane daha ilave etmemiz gerekir. Buna göre, Humus şehrinin tahminî nüfusu 1526'da 12.621, 1552'de 18.809, 1570'te de 22.988 kişiden ibaret olmaktadır. 1594'te ise, yukarıda da bahsettiğimiz gibi, vergi nüfusu hane ve mücerred ayrımı yapılmaksızın "nefer" olarak verilmiştir. Bunun tamamını evli kabul ettiğimizde, tahminî şehir nüfusu bu zamanda da 24.157 kişiden ibaret olmaktadır. Bu demektir ki, Humus şehrinin nüfusu 1526-1594 yılları arasında takriben % 92 civarında bir artış göstermiştir.

Tablo-III'te de görüleceği üzere, şehir nüfusunun 1526'da % 81,59'unu, 1552'de %76,74'ünü, 1570'te %73,54'ünü, 1594'te de % 75,14'ünü Müslümanlar teşkil ediyordu. Nüfusun ikinci önemli kısmını ise Hıristiyanlar meydana getiriyordu. Öyle anlaşılıyor ki,

⁷⁷ Nejat Göyünç, "Hâne" Deyimi Hakkında", *Tarih Dergisi*, XXXII (1979), s. 332.

⁷⁸ Mehmet İpşirli, *Aynı makale*, s. 123-124.

ticaretin canlanması bölgedeki Hıristiyan nüfusunun da bir ivme kazanmasına sebep olmuştur. Çünkü, Hıristiyanlar Avrupa ile olan ticarete daima aracı rolünü oynamışlardır. Yahudiler için ise aynı şeyi söylemek pek mümkün görünmüyor. Bunların nüfusu yüzyılın sonlarına kadar düzenli bir artış göstermekle birlikte, yine de Humus şehrindeki Yahudilerin sayısı Müslüman ve Hıristiyanlara nazaran oldukça düşük bir seviyededir.

Tablo-III Tahminî Şehir Nüfusu

Dinî Gruplar	1526	%	1552	%	1570	%	1594	%
Müslüman	10.297	81,59	14.434	76,74	16.905	73,54	18.151	75,14
Hıristiyan	2.128	16,86	4.032	21,44	5.705	24,82	5.705	23,62
Yahudi	196	1,55	343	1,82	378	1,64	301	1,24
Toplam	12.621	100	18.809	100	22.988	100	24.157	100

Sonuç

Humus şehri, XVI. yüzyılda nüfus bakımından çok kalabalık olmadığı gibi, ekonomik bakımdan da çok gelişmemişti. Eğer bir mukayese yapacak olursak, Humus bu zamanda Şam ve Halep şehirlerinin yanında âdeta bir kasaba görünümünde idi.

Humus'un şehir nüfusu XVI. yüzyıl boyunca 30 bini bulmamıştır. Nüfusunun asıl önemli kısmını Müslümanlar teşkil etmekle birlikte, şehirde Hıristiyanlar ve Yahudiler de yaşıyorlardı. Ancak, Yahudi nüfusu Müslüman ve Hıristiyan nüfusuna nazaran çok düşük bir seviyeydi.

Diğer taraftan, Humus şehri idarî bakımdan 5 mahalleye taksim edilmişti. Fakat, XVI. yüzyılın sonlarına doğru Türkmen mahallesinin de kurulmasıyla şehirdeki mahalle sayısı 6'ya yükselmiştir. Humus'taki büyük mahalleler kendi içlerinde zukak adı verilen alt birimlere ayrılmıştı ve her sokağı devlet nezdinde temsil eden bir yöneticisi bulunmaktaydı.

Şehrin, ekonomik faaliyetlerin cereyan ettiği büyük çarşısı ile bunun yakınlarındaki muhtelif küçük çarşıları ve belirli malların satıldığı hanları vardı. Bunların yanı sıra, Âsi nehri kıyısında kurulmuş olmasından dolayı Humus şehrinde çok sayıda su değirmeni ile hamamlar da yer almaktaydı.

Netice itibarıyla, XVI. yüzyılda Humus şehri nüfusu ve ekonomisiyle mütevazı bir şehir görünümündeydi.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 13, Sayı: 2, Sayfa: 393-419, ELAZIĞ-2003

VII. YÜZYILDA MEDİNE'DE SOSYAL VE DİNÎ YAPILAR

Social And Religious Buildings in Madına in VII th. Century

Yaşar ÇELİKKOL

Fırat Üniversitesi Rektörlüğü Arapça Çeviricisi, Elazığ
ycelikkol@firat.edu.tr

Özet

Medine arazisinin büyük bir kısmı volkanik lavlarla kaplı olduğundan yerleşim, ekip biçmeye elverişsiz olan bu arazide kurulmuştur. Şehirde mimarinin temelini cahiliye döneminden kalan evler ve İslâmî dönemde yapılan mescitler oluşturmaktadır. İnşaat işlerinde Bizanslı ustalar kullanıldığından mimaride Bizans etkisi görülmektedir. Ancak ilk çağlarda şehre yerleşen Amâlîka kabilesi, ev mimarisinde etkindir. Mescitlerin mimarisinde İslâm'ın temel felsefesi hakim olmakla birlikte Bizans etkisi de görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Medine, VII. Yüzyıl, Mescit, Türkiyye, Evler.

Abstract

As most of the areas of Madina is on the volcanik lava and the settlement formed on these unarable field. The basa of the city architecture goes back to the houses in the period of ignorance and masjits built in the period of of İslam-it has been seen that there is a impact of the Byzantium in the architecture due to used in constiuctors. Hence, Amalika tribe, that settled in the city in very early period, were very influencive in the housing architecture. Although governing philosophi of the masjits architecture is İslam and also influence in them cen be seen.

Key words: al-Madına, VII th. Century, Mosques, Turk's, Houses.

I- GİRİŞ

“VII.Yüzyılda Medine’de Sosyal ve Dini Yapılar” konulu araştırmamızda cahiliye döneminden VII. yüzyıla kadar Medine’de bulunan, sosyal ve dinî yapıları” incelemeye çalıştık. Bu dönemle ilgili kaynakların sınırlı olması, kaynaklara ulaşabilmenin zorluğu, kaynakların dilinin anlaşılma güçlüğü gibi nedenlerden dolayı bu güne kadar ülkemizde çalışma yapılmamıştır. İslâmiyet’le birlikte gelen dinî ve sosyal değişimleri daha iyi analiz edebilmek için İslâmiyet’in doğduğu bu topraklardaki fizikî yapıyı genel çizgilerle de olsa tanımladık.

İslâmiyet’in geldiği dönemde Medineliler, yerleşik bir hayat sürdüren Arap ve Yahudi Kabilelerinden oluşmuştu.¹ Şehirde yaşayan halk, inşa ettikleri yüksek binalar, saraylar, ev ve köşklere ikamet etmekteydiler.²

İslâm öncesi Medine halkının dininin Yahudilik ve Şirk olduğu rivayet edilmiştir. Evs ve Hazreç Kabileleri, Menât Putuna tapmaktaydılar.³ Peygamber döneminde yerleşik halkın dininin, İslâm olduğu⁴ belirtilmiştir. Yahudi ve Putperestler, Medine’de haftalık aylık ve yıllık olmak üzere bir çok bayramlar yapmakta iken Allah ve Resulü, Müslümanların toplanması için haftanın bir gününü(Cuma) özel bir gün olarak belirlemiştir. Ayrıca Ramazan ve Kurban bayramlarını da Müslümanlar için eğlenme, barış ve sevgi günü olarak takdir etmiştir.⁵

Medinelilerde yönetim düzeni olmadığından dolayı halk kendi arasında devamlı kabile üstünlüğü çatışmasına girmiştir.⁶ Medine’deki kabile çekişmeleri, su bölgelerini ve riyaseti ele geçirme isteğinden kaynaklanmıştır. Aşiret büyüğü öldüğünde riyaseti ele

¹Hudari Beg, Şeyh Muhammed, *Muhâdaratü't-Tarihi'l-Ümami'l-İslamiyye*(ed-Devletü'l-Emeviyye), C.I, Mısır, (trz), s. 23.

²Hennâ el-Fâhûrî, *Tarihu'l-Edebi'l-Arâbi*,12.Baskı, Beyrut,1987, s. 14.

³Ebü'l-Velid Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed el-Erzâkî, *Ahbâru Mekke ve Ma Câe Fihâ Mine'l-Âsâr*, (thk. Rüşdî Salih Melhas), C.I, Mekke, 1996, s.125; Ebu'l-Abdillâh, Muhammed b. İshak İbni Abbas el-Fâkihî, *Ahbâru Mekke fî Kadîmi'd-Dehri ve Hadîsihi*, (thk. Abdülmelik b. Abdillâh b. Dehîş, C.V, Beyrut,1994, s.163; Ali b. Ahmed, İbn Hazm, *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*,C. II, Beyrut, 1983,s. 491; Nebîh Âkîl, *Tarihu'l-Arabi'l-Kadîm ve Asru'r-Resul*, Beyrut, 1983, 279,280; Çelebi, Ahmed, *Mevsûatu Tarihi'l-İslamiyye*, C.I, Kahire,1983, s. 69.

⁴Editör R.B. Serjeant, (Çev; Elif Topçugil), *İslam Şehri*, İstanbul 1992. s. 177.

⁵Mahmûd Şükrî Âlûsî, *Bulûğu'l-Ereb fî Marifeti Ahvâli'l-Arab*, C. I, 1. Baskı, Beyrut, 1314, s. 274-344.

⁶Hudari Beg, C. I, s. 23.

geçirmek için, büyük oğul ve amcalar arasında çatışmalar olmuştur.⁷ Irklarının üstünlüğünü savunma⁸ biçiminde olan bu kabile ırkçılığı, sosyalleşme, vatan, devlet ve hükümet düşüncelerini engellediğini ve hatta daha önce kurulan Arap Devletlerinin de bu nedenle yıkıldığı rivayet edilmiştir.⁹ Evs ve Hazreç arasındaki çekişmeler İslâmî döneme de sıçramıştır. Hiçbir şey bulamadıklarında ise kabilelerindeki dindar kişilerle öğünmüşlerdir. "Benim kabileden falan kişi şöyle bilgilidir, dindardır, falan Yahudi'yi öldüren kişidir" diyerek karşılıklı atışmışlardır.¹⁰

Evs ve Hazreç arasında cahiliye döneminde Arabistan'ın diğer şehirlerinden farklı olarak Medine'de kadınların bazı isteklerine daha saygı gösterildiği görülmüştür. Zira kabile neseplerinin, anne ismiyle anılması yani Evs ve Hazreç'e Kayleoğulları denmesi tesadüfi değildir. Kayle denen kadın Evs ve Hazreç Kabilesi'nin ilk nineleridir. Kadınlara gösterilen bu saygı, zaman zaman kadına tanınan boşanma hakkından da anlaşılmaktadır.¹¹

Medine Araplarında "*Fal Okları, Meysır*"ın yaygın olduğu, bir iş yapacakları zaman önce fal okları atıldığı, hedefe isabet ederse o işi yaptıkları, ok hedefe isabet etmeyince o işte hayır yok deyip vazgeçtikleri¹² rivayet edilmiştir.

Medine halkının yemekleri, süt, et, yağ, hurma ve hububattan ibaret olup basit yemekler yapıldığı, zenginlerin, kırka yakın yemek çeşidi olduğu halde fakirlerin deve etini ve sütünü bile bulamadıkları, çoğunlukla yoksulların kıtlık ve zaruret hallerinin yiyeceği sayabileceğimiz çekirge, kara böcek ve akrep gibi haşaratı yedikleri, bazen taş üzerine deve sütünü kanla yoğurup boynuz, tırnak kırıntısı ve kıl parçalarını kanla karıştırıp yedikleri ve devenin damarlarından alınan kanı içtikleri¹³ rivayet edilmiştir.

Medine 24° 28' enlem ve 39° 36' boylamları arasındaki toprak parçası üzerinde kurulmuş olup¹⁴ yüzölçümü 144 mildir (252 km2 yaklaşık).¹⁵ Medine'nin

⁷ Hudaî Beg, C. I, s. 22.

⁸ Ahmed b. Muhammed b. Abdirrahim İbn Abdirabbih el-Endelusî, *Kitabu İkdül-Ferid*, C. III, Kahire, 1952 s. 324.

⁹ Cevâd Ali, *Tarihu 'l-Arab Kable 'l-İslâm*, I-X, Mısır, 1993, C. I, S. 370 vd.

¹⁰ İbn Abdirabbih, *İkdül-Ferid*, C.1, s. 331.

¹¹ Hudaî Beg, C. I, s. 8.

¹² Abdulhadî en-Necâ Ebyârî, *Saûdu 'l-Metali*, C. II, Mısır, 1283, s. 82.

¹³ İbn Haldun, C. I, s. 170

¹⁴ M.W.Wat, "al-Madina", *Encyclopedia of İslam*, (Edited by Bosworth), volume, v, Leiden, 1986, s.994.

¹⁵ Abdullah b. Seyyid el-Huseynî Semhûdî, *Hülâsatü 'l-Vefâ*, Mısır, 1285, s.54; Ebû Yusuf, *Kitâbu 'l-Haraç* (Trc: Ali özek), İstanbul, 1973, s. 173; Cemaleddin Yusuf b. Yakub Şebyânî Dimaşkî, *Sıfatu Bilâdi 'l-Yemen ve Mekke ve Bade 'l-Hicra Tarihi Müstabsir*, Leyden, 1951, s.14; Ya'kut b. Abdillâh el-Hamevî, *Mucemü 'l-Buldân*, C.V, Beyrut, (trç), s.8 4; Ebî'l-Abbas Ahmed el-Kalkaşandî, *Subhu 'l-A 'şâ fi Sinaâti 'l-Inşâ*, C.IV, Kahire, 1963, s. 289.

kuzey ve güney sınırları Uhud ve Ayr dağları ile, doğu ve batı sınırları ise iki siyah taşlıkla çevrilidir.¹⁶ Arazinin büyük bir kısmı volkan lavlarıyla kaplıdır.¹⁷ Doğu ve batı yönleri *Harra* veya *Laba* denilen siyah beyaz bazalt taşlarla kaplanmış olan ovanın etrafında çorak araziler bulunmaktadır.¹⁸ Böyle bir fizikî yapıya sahip olan şehrin sosyal ve dinî yapılarının, ekip biçmeye elverişsiz olan lavlı sahalarda inşa edilmiş olması mümkündür. Cahiliye döneminden kalan evler, utumlar ve köşkler gibi yapılar, bu bölgelerde oluşturulmuş, İslâmî dönemde inşa edilen mescitler, haliyle yerleşim yerleri arasında serpiştirilmiş bulunmaktadır.

VII. Yüzyılda şehri oluşturan mimarî yapılardan evler, utumlar ve ucumlar, kasırlar(köşkler) mescitler, mezarlıklar(meşhedler) incelenecektir. Bu yapıları, kullanım amaçları açısından İslâm'ın cahiliye dönemi mimari yapıları üzerindeki etkilerini ve motiflerini tespit amacıyla sivil ve dinî mimarî olarak ikiye ayırabiliriz.

II- MEDİNE'DE YAPILAŞMA

A-Sivil Mimarî

VII. Asırda Medine'de bulunan sivil yapıların bir bölümü, cahiliye döneminde yapılmış, VII. Asra kadar devam edip İslâm etkisinde bazı değişmelere uğramıştır. İslâmî dönemin mantığıyla yapılan yeni yapılarda ise önceki dönemin mimarî anlayışı, tümüyle silinmemiştir. Bu noktadan hareketle VII. Yüzyılda Medine'nin mimarî yapısında, bir nevi İslâm öncesi ile İslâmî dönemin mimarî anlayışı mezc edilmiştir, denebilir. Şimdi önemi açısından sivil mimarîde evlerden başlayalım.

1. Evler

İslâm'ın ilk dönemlerinde Medine'deki evlerin planı hakkında elimizde yeterli bilgi bulunmamaktadır. Hadislerdeki oda sayısı ve kullanılan malzemelerden hareket edip te her ne kadar ev planları hakkında bazı ipuçları elde etmiş olsak da çeşitli planlar oluşturamadık.

Hz. Muhammed(S.A)'in hanımı Mariye'nin evinin iki katlı olduğu rivayetleri vardır. Evin alt katı bir duvarla ikiye bölünmüş zarif bir merdivenle ikinci kata açılmakta

¹⁶ İbn Şehinşahî; İsmail b. Nurettin Ali b. Cemaleddin Mahmut b. Muhammed b. Ömer, *Kitabu Takvîmi'l-Buldan*, Paris, 1960, s. 86; Müslim b. Haccâc, *Sahihül-Müslim bi şerhi Nevevî*, C.IX, Beyrut, 1929, s. 145; Ebî Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed el-Zevzenî, *Şerhu Muallakâti's-Seb'a, İmriü'l-Kays I*, Beyrut, 1990, s. 159; Esernâme Ahmet Rifat Efendi, *Lugat-i Tarihiyye Coğrafya*, C, VI, İstanbul, 1300, S, 227-228.

¹⁷ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C.I, İstanbul, 1972, S.139.

¹⁸ Buhl, "Medine", *İslam Ansiklopedisi*, MEB, C.VII, s.459.

ve İkinci kat iki oda, bir gölgelikten (çardak, balkon, sahan denilen mekan olmalıdır) meydana gelmektedir. En ve boyu ise aynı uzunluktadır.¹⁹ Abdurrahman bin Avf'ın evinin üç cünbuzeli (kubbe) ve üç kapılı olduğu yazılmaktadır.²⁰ Bu bilgiye göre; evlerin üç veya daha fazla odalı olabileceği düşünülebilir.

Yine kaynaklarda ev kapılarının olmadığını görüyoruz; ya çadır parçası veya değişik desenli bezlerden kapıların örtüldüğü yazılıdır. Medine Mescit'i yapılırken Peygamber'in hanımlarına yapılan evlerin kapıları da siyah kıldan örülmüş kumaşlarla örtülmüştür.²¹ Hatta Hz. Ömer, gelen misafirlere kapı kapatılmaz düşüncesiyle kilitli kapı yapanlara müdahale etmiştir.²² Hz. Ömer ölünce yüksek evler yapıp kapılar konulmuştur.²³ Yukarıdaki bilgilere göre Hz. Ömer'den hemen sonra ev mimarisindeki değişim hızlanmış görülmektedir.

Bu bilgilerden anlaşıldığına göre; cahiliye döneminden Hz. Ömer dönemi sonuna kadar ev mimarisinde kapı yerine geçen örtülerin kullanıldığı, bu dönemden sonra ise mimariye kapı koyma geleneğinin yerleştiği anlaşılmaktadır. Müslümanların gerek bilgi ve beceri, gerekse iktisadi açıdan güçlenmeleri bu nispette de bazı beşeri ihtiyaçların belirmesine uygun olarak mimarî yapının hem kendi dinamikleri hem de başka kültürlerin mimarlık anlayışlarından etkilenerek böyle bir gelişmenin gerçekleşmiş olmasını belirtmek gerekmektedir.

1.2. Ev Tipleri

Medine'de huss, kubbe tipli evler, çadır özellikli evler, utum(şato), ucum ve köşk tipi evler bulunuyordu. Bunlar:

1.2.1. Seyyar Kamış ve Ahşap Evler (Huss)

Hadis-i Şeriflerdeki belirlemelere göre bu ev tipleri, ağaç ve kamıştan meydana gelip,²⁴ yıkılmaması için de direklerle bağlanırdı. Bunlar kulübe tipi evlerdi. Huss denilen bu evler sıhhatli olmakla birlikte yıkılmaya müsaitti²⁵

Bu tip evler sökülüp bir yere depo ediliyor, daha sonra kurulabiliyordu. Bu nedenle

¹⁹ Nebi Bozkurt, "Asrı Saadette Evler ve Ev Hayatı", *Asrı Saadette İslam*, (Editör, Vecdi Akyüz), İstanbul, 1994, s. 30.

²⁰ İbn Şebbe, *a.g.e.*, s. 232.

²¹ K.A.C. Creswell, *Early Muslim Architecture*, New York, 1979, s.8.

²² Bozkurt, s. 35.

²³ İbn Şebbe, C. I, s. 260-280.

²⁴ İbn Mace, *Sünen (Şerh: Haydar Hatiboğlu)*, C. VII, İstanbul, 1983, s. 417; Ebû Davud, *Kitabu'l-Edeb*, Hadis no: 5236, C. V, s. 756.

²⁵ Corci Zeydân, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, (çev. Zeki Meğamiz) C, V, İstanbul, 1972 s. 159.

Bedevî olan Arapların şartlarına çok uygun ev tipleriydi. Bu tür evlerin bugün Antakya'da Amik gölü çevresindeki köyler arasında yaygın olarak kullanıldığını görmekteyiz.

1.2.2. Çadır Tipi Evler

1.2.2.1. Çadır Evler

Bedevî Araplar, taş, kerpiç, kiremit gibi malzemelerden yapılan evlere itibar etmiyorlardı. Bedevîler, daha basit, taşınabilir, hafif barınakları tercih ediyorlardı. Bunlar ya doğrudan çadır yapıyorlar veya çadıra benzer portatif evler yapıyorlardı. Çünkü bu tür seyyar evler basit olan sosyal yaşantılarına daha uygundu.²⁶

1.2.2.2. Yün ve Kıl Çadırlar

Bedevîlerin kıldan olan evlerine *Fustat* denirken, koyun ve deve yününden olan evlerine *hiba*,²⁷ deriden yapılanlara *Kaş*, *Tıraf* ve *Mizalle* ismi verilirdi. Yine gelin ve damadın gerdek gecesi için, özel hazırlanmış evler vardı. Bunlara *Hacele* deniliyordu. Özel olarak süsleniyordu.²⁸ Bu evler genelde basit taşınabilir evlerdi.²⁹

1.2.2.3. Türk Çadırları (Kubbe Türkiye)

Medine'de Kubbe Türkiye denilen çadırlar görülmüştür. Hz.Muhammed'in(S.A), Hendek savaşında şartlara uygun olduğu için bu Türk çadırlarını kullandığı³⁰ anlaşılmaktadır. Hz. Ayşe'nin "Sebir" denen yerde bulunduğu sırada, onun nerede barındığı Abid b. Umeyr'e sorulduğunda, o zamanki "Türkî kubbelerde kaldığını" söylemesi bu çadırların Mekke ve Medine'de kullanıldığını göstermektedir.³¹ O gün Türk çadırlarının burada kullanıldığı rivayetini, Hz.Muhammed (S.A)'in "Kubbe Türkiye" denen çadırları Hendek savaşında kullandığı rivayeti de desteklemektedir.³² Ayşe ve Hz.Muhammed(S.A)'in kullandığı çadırlar, keçe ve ahşaptan yapılan portatif Türk çadırlarıdır.

Hz. Muhammed(S.A)'in kullandığı bu çadırlar, isminden de anlaşıldığı gibi Türkistan kökenli, Türkmen Çadırları veya Türkmen Yurdu denilen keçe ve ahşaptan yapılan portatif çadırların olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, daha İslâmiyet'in Türkistan'a ulaşmadığı bir dönemde bu çadırların Arap Yarımadasına nasıl geldiği ayrı bir sorudur. Kanaatimizce Türkistan'da kurulan Hun ve Göktürk Devletleri zamanında Roma ve

²⁶Cübrân Mes'ud, *Râid*, C. II, Beyrut, 1981, s. 1118 İbn Manzûr, C. X, s. 262; Luis Me'luf, *Müncidü'l-Ebcedî*, Beyrut, 1986, s.762.

²⁷Zevzenî, *Şerhu Muallakât'ı Seb'a*, Beyrut, 1990, s. 23.

²⁸Luis, s. 354

²⁹Mısırda eski Kahire'nin bulunduğu Fustat şehri adını buradan almaktadır. Hz. Ömer, Mısır'ı fethettiğinde buradaki bu tür çadır evlerden dolayı buraya fustat demiş bu meskum alanın adı Fustat şehri olarak kalmıştır. Belâzurî, *Futûh*.

³⁰İbn Sa'd, *Tabakât*, C. IV, Beyrut, 1957, s. 83; Taberî, *Tarih*, C. III, Mısır, 1326, s. 45.

³¹Fâkihî, I, 252.

³²Taberî, *Tarih*, Mısır, 1326, III, 45; İbn Sa'd, Beyrut,1957 baskı, IV, 83.

Bizans ülkelerine yapılan akınların Doğu Anadolu, Halep, Şam ve Kudüs'e kadar ulaştığını biliyoruz. Acaba bu akınlar sırasında buralarda kalan Türkmen askerlerinin getirdiği yurt denilen çadır tipi buralara yerleşmiş, zamanla da *Türk Çadırı* adı ile Mekke ve Medine'ye kadar ulaşmış mıdır? Soruları akla gelmektedir.

Tarihi seyir göz önünde tutulursa, bu ihtimallerin doğru kabul edilmesi akla daha uygundur.

1.2.3. Kubbe Örtülü Evler

Kerpiç veya taştan yapılmış kubbeli yüksek evlere denmektedir. Resulullah, böyle yüksek, kubbeli bir evi gördüğünde kime ait olduğunu öğrenmiş ve ev sahibine selam vermemiştir. Adam, Resulullah'ın hoşlanmadığını anlayınca evi yıkıp huzuruna geldiğinde, Peygamber'e ona "*ihtiyaç dışında her bina sahibine vebaldir.*"³³ buyurmuştur.

Hadisin şerhlerinde Medine evlerinin tek veya iki katlı olduğu belirtilerek, yüksek bina yapıldığında kadınların evlerin avlusunda görülebileceği vurgulandığı görülmektedir.³⁴ Biz bu tip evlerin damlarında yarı açık avluların olabileceğini çıkarabiliriz.

Arapça sözlüklerde bulunan cümbüze³⁵ kelimesinden yüksek ve yuvarlak kubbeli evlerin ve odaların³⁶ kullanıldığını çıkarabiliriz. Bu evlerin taştan ve kerpiçten olduğunu, İmrü'l-Kays'ın muallakasındaki şiir beyitlerinden anlarız.³⁷

Hadislerden bu evlerin köşkü andırdığını ve bu evlerin bazılarının üzerinde *Uleyye* denilen dinlenme yerlerinin bulunduğunu öğreniyoruz.³⁸ Büyük bir ihtimalle, *Uleyye* denilen kısımlar, memleketimizdeki eski yapılarda bulunan öne çıkık cumba denilen odaların benzeridir. Ayrıca Talha³⁹ Medine'de geniş ve yüksek köşk yaptırmış, aynı zamanda eve balkonlar yaptırıp malzeme olarak kiremit, kireç ve saç ağacı kullanmıştır. Aynı özelliklerde konağını yaptıran Mikdad ise, iç ve dışını kireçle sıvatmıştır.⁴⁰ Halbuki Hz. Ömer, tek katlı üç odayı geçmemek şartıyla taştan evler yapılmasına izin verdiği anlaşılmaktadır.⁴¹ Bundan şu anlaşılıyor; son dönemlerde Medine'de üç dört katlı kiremit

³³ Ebî Davud, *Kitâbü'l-Edeb*, Hadis no: 5237, c. V, s. 458

³⁴ Ebî Davud, a.g.e, C. V, s. 758 Bu hadis Ebû Davud'da Sıhhatli hadis olarak zikredilmektedir.

³⁵ İbn Manzûr, İmam Allâme, *Lisânü'l-Arab*, C. II, Beyrut, 1988, s. 377.

³⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, C. II, s. 377.

³⁷ Şankavî, *Muallaka*, s. 8.

³⁸ Ebî Davud, *Sünen*, C. V, s. 759.

³⁹ Talha: Kureyş Kabileesi'nin Abdudâroğulları'na mensubtur.

⁴⁰ İbn Haldun, *Tarih*, C. I, S. 126.

⁴¹ Corci Zeydan, C. V, s. 159.

ve kireç gibi değerli malzemelerden balkonlu saray tipi evler ortaya çıkmıştır.

Yukarıda verdiğimiz bilgilerden anlaşıldığı gibi Hz. Muhammed(S.A) döneminde evlerin tek katlı ve sade olduğu özellikle kubbeli evlerin tasvip görmediği, bu evlerde oturanlara Hz.Muhammed(S.A)'in selam vermediği, bu tür evlerin kubbelerinin yıkıldığı şeklinde Ebû Davud, hadis rivayet etmektedir. Bu hadisin sıhhat derecesini tam olarak bilemiyoruz. Ama eğer Hz.Muhammed(S.A) tarafından gerçekten vazedildi ise belirli bir zaman dilimini mi kapsıyor? Yoksa, geniş bir zaman dilimine mi inhisar ediyor? O tam belli değildir. Hz.Muhammed(S.A)'in bu hadisini tahlil ederken yeni bir İslâm cemaati oluşturma çabaları, bölgede cari olan sınıf kavramını yıkarak eşit İslâm ümmeti oluşturma arzularından dolayı belki belirli bir süre için böyle bir yasak getirmiş olması kuvvetle muhtemel gözükmektedir. Ancak İslâm'ın siyasî, askerî ve kültürel açıdan gelişmesi Müslümanların bilgi, teknik, sanat ve iktisâdî alanda gelişmelerine paralel olarak yeni bir İslâm mimarisi geliştirmeleri, bu mimariyi İslâm toplumlarına takdim etmeleri olayının İslâm'a zıt düşmeyeceği kanaatini belirtmek gerekmektedir. Kanaatimizce bu uygulama ile Hz.Muhammed(S.A) İslâm şehirlerinin, İslâm mimarisinin ve İslâm sanatının statik hale getirilmesini ilim ve teknik açıdan gelişmenin engellenip ilkel halde kalmasını asla arzulamazdı. Zira böyle bir arzunun varlığı kabul edilse dahi İslâm'ın ana kaynaklarından olan Kuran-ı Kerim'deki ilme yönelmeyi emreden ayetler ile yine Hz. Muhammed(S.A)'in ilme ve sanata yönelmeyi emreden hadislerine ters düşerdi ki, böyle bir düşüncüyü de dinin Peygamber'inden beklemek son derece haksızlık olurdu. İslâm'ın iman, amel, tesettür ve mahremiyet prensiplerine sadık kalınarak İslâm mimarlarının zamanın icapları ve ihtiyaçlarına göre yeni yeni İslâm mimarlık tipleri geliştirmeleri ve uygulamaları mümkün olacaktır.

1.2.3.4. Kale ve Büyük Kale Tipli Evler (Utum ve Ucumlar)

*Utum*⁴² kelimesi, kale olarak tercüme edilmektedir. Ancak *utum* yüksek ve taştan yapılmış binalara denilip çok az yerde ise kale olarak kullanılmaktadır.⁴³

Utum, Medine'deki demir ve taş gibi malzemelerin kullanıldığı⁴⁴ kaleyi andıran yüksek binalardır.⁴⁵ Bunlar kare ve dikdörtgen şeklinde yapılmıştır.⁴⁶ Bu binalarda kireç

⁴² İbn Manzûr, C. I, S. 161; Mustafa b. Şemseddin, *Ahter-i Kebir*, C. I, Beyrut (trz.), s. 49.

⁴³ İbn Manzûr, C. I, S. 161; Mustafa b. Şemseddin, C. I, s. 49.

⁴⁴ İbn Kesîr, *Sîret*, C. I, s. 371.

⁴⁵ Zemaşerî, Ebî'l-Kasım Mahmut b. Ömer, *Esâsü'l-Belâğa*, Beyrut, (trz.) s. 7; Şeyh Mansur Ali Nasif, *et-Tâcü'l-Cami li'l-Usul fi Ehâdisi'r-Resul*, Kitâbü'l-Fiten, C.V, İstanbul, 1961, s. 312.

⁴⁶ Fırûzâbâdî, *Kamûsu'l-Muhît*(Asım Efendi Tercümesi), C. III, İstanbul, 1305, s. 393.

kullanılıp⁴⁷ tavanları ise ağaçla döşenmiştir.⁴⁸

Bu kaleyi andıran Utumlar, genelde Medine'nin volkanik lav düzlüğü üzerinde sık sık inşa edilmiştir. Her aşiretin sınırları içerisinde kendi utumları vardır. İslâm'ın ilk yıllarında Medine'de Müslümanların 13 utumu varken Yahudilerin 59 utumu vardı.⁴⁹ Utumlar, iki veya üç katlıydı. Erkekler dövüşmek için dışarı çıktığında hayvanlar, birinci katta; kadın ve çocuklar ise ikinci katta korunmuşlardır.⁵⁰ Bu utumların her ne kadar Hz. Süleyman zamanında geldiği söylenen Yahudiler tarafından yapıldığı iddia edilse de⁵¹ çok önceleri buraya yerleşmiş Arabü'l-Arife'den Amâlîka kavmi tarafından yapılmış olduğu kaynaklarımızda bulunmaktadır.⁵²

Yine Medine'de taştan yapılmış kare ve dikdörtgen şeklinde saray ve kalemsi evlere *Ucum* denmiştir.⁵³ Utumla ucumun aynı manada ve muhtevada olduğu yazılmakla beraber İmrülkays'ın şiirlerinde ucumun utum anlamında olmadığı,⁵⁴ Ucumun büyük şaşalı saraylar olduğu anlatılmaktadır. Bu ucumların taştan ve kireçten yapılmış olduğunu belirtilmiştir.⁵⁵

Musalla yakınında bir ucumun olduğu ve tam olarak yıkılıp çöplük haline geldiği rivayet edilmektedir.⁵⁷

Araştırmamızın bu bölümünde utumların kaç kat olduğunu? Ne için kullanıldığı hakkında ipuçları bulabildiğimiz halde, Ucumlar hakkında fazla bir bilgi bulamadık. Ancak, eski Arap şiirinden ucumların varlığını öğrenebiliyoruz. Bu yapılar, cahiliye devri Arap toplumunda sınıf kavramının olduğunu, batı tipinde bir takım feodal kuvvetlerin halkı veya kabileleri yönettiğini, günlük yaşayış ve eğlencelerinde halktan ayrı olarak bu müstahkem mevkilerde yaşadıklarını açıkça göstermektedir. Belki Hz. Muhammed(S.A)'in bu tür gösterişli binaları yasaklaması da bu feodal yapı ve sınıf kavramını yıkmaya yönelik olmalıdır.

⁴⁷ Zevzenî, *Şerhu Muallakâtı Seb'a*, s. 44.

⁴⁸ İbn Haldun, *Tarih*, C. II, s. 34.

⁴⁹ Semhûdî, *a.g.e.*, C.I, s. 135-151; Hamudullah, *İslam Peygamberi*, C. I, s. 406.

⁵⁰ Muhammed Hamidullah, *a.g.e.*, s. 15.

⁵¹ E. z. Umerî, *Medine Toplumunu*, s. 48.

⁵² İbn Haldun, *Tarih*, C. III, s. 24.

⁵³ Firûzâbâdî, C.III, S. 389; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* C. I, Beyrut, 1988, s. 81.

⁵⁴ Mahmut ibni Telâmiz et Terkiizî eş-Şankitî, *Muallakâtı's-Seb'a*, Mısır, 1319, s.8; İbn Manzûr, C. I. s. 81

⁵⁵ Zevzenî, *a.g.e.*, s. 44.

⁵⁶ İbn Şebbe, *a.g.e.*, C. I, S. 61.

Utumların İsimleri

Değişik kaynaklardan tespit edilebilen kabilelere ait Utumlar, şöyle sıralanıp tabloya dökülerek tahlil edilebilir.

Evs Kabilesi'nin Utumları

- 1- Utumu'l-Vakım
- 2- Utumu Ral
- 3- Utumu Mustezil
- 4- Utumu Huceyin
- 5- Utumu'l- Mevca
- 6- Utumu'l-Izk
- 7- Utumu Şas
- 8- Utumu Sazaril
- 9- Utumu Macşun⁵⁸

Hazreç Kabilesi'nin Utumları

- 1- Utumu İmriu'l-Kays
- 2- Utumu'l-Müzdelif
- 3- Utumu'l-Gavafiy
- 4- Utumu Muzahim
- 5- Utumu'l-Ağleb
- 6- Utumu'l-Hayt
- 7- Utumu'l-Aşhek
- 8- Utumu'l-Atvel
- 9- Utumu'n-Nâhiye
- 10- Utumu'l-Caiş
- 11- Utumu Ahnesr
- 12- Utumu'l-Esvedî
- 13- Utumu'l-Akreb
- 14- Utumu'l-liva
- 15- Utumu's-Sakife
- 16- Utum fi Dârî
- 17- Utumu Damrî
- 18- Utumu'l-Fari

⁵⁸ Semhûdî, *Vefâ*, C.I, s.134-141.

- 19- Utumu Maşat
- 20- Utumu'l-Vasif
- 21- Utumu'l-Munif
- 22- Utumu'z-Zahiriyye⁵⁹

Yukarıdaki listede de görüldüğü gibi Evs Kabilesi'ne ait 9 utum, Hazreç kabilesine ait 22 utum kalabilmiştir. Medine'deki bu utumların kale veya kale nitelikli evler olduğunu utum kelimesinden çıkarıyoruz. Utumların isimleri, ya kişi adlarına veya yer adlarına nispeten verilmiştir.

2.Kasırlar(Köşkler)

1- Kasru Tudari (Tudari Dağları Kasırları); Kasırlar genelde bu dağda bulunmaktadır.⁶⁰ Medine'ye üç mil uzaktadır.⁶¹

- 2- Kasru Hal⁶²
- 3- Kasru Benî Cedîle⁶³
- 4- Kasru Urve⁶⁴
- 5- Kasru Anmeşe⁶⁵
- 6- Kasru Abdullah b..... Osman b. Affân⁶⁶
- 7- Kasru Harîse⁶⁷
- 8- Kasru Abdullah b. Amir⁶⁸
- 9- Kasru Mervân b. Hakem⁶⁹
- 10- Kasru Said b. As⁷⁰
- 11- Kasru Benî Yusuf⁷¹

Yukarıda görüldüğü gibi kasırlar bildiğimiz şatoların karşılığı olabilir. Bu kasırlar kişilerin adlarına göre isimlendirilmiştir. Genelde "Tudari Dağları" ında inşa edilmiş olan

⁵⁹ Semhûdî, *a.g.e*, C.I, s. 135-151.

⁶⁰ İbn Şebbe, *a.g.e*, C. I, s. 265.

⁶¹ İbn Şebbe, *a.g.e*, C. I, S. 149.

⁶² İbn Şebbe, *a.g.e*, C. I, s. 271-73.

⁶³ İbn Şebbe, *a.g.e*, C. I, s. 271-73.

⁶⁴ Semhûdî, *a.g.e*, C.II, s. 191.

⁶⁵ Semhûdî, *a.g.e*, C. II, s. 198.

⁶⁶ Semhûdî, *a.g.e*, C. II, s. 198.

⁶⁷ Semhûdî, *a.g.e*, C. II, s. 199-200.

⁶⁸ Semhûdî, *a.g.e*, C. II, s. 199-200.

⁶⁹ Semhûdî, *a.g.e*, C. II, s. 199-200.

⁷⁰ Semhûdî, *a.g.e*, C. II, s. 199-200.

⁷¹ İbn Şebbe, *a.g.e*, C. I, s. 265.

kasırların mimarisi hakkında herhangi bir bilgi bulunamadı, çeşitli kaynaklarda değişik nedenlerle geçen bu isimler, teker teker kaynaklardan toplanıp bir araya getirildi.

B. DİNÎ MİMARÎ

Medine’de mescitler, mezarlar ve ravzâ gibi varolan dinî yapılar, İslâmî dönemde İslâm’ın temel ilkelerine göre inşa edilmiştir. Ancak Bizans’la olan yakın ticarî ilişkiler nedeniyle Bizanslı ustalar inşaat işlerinde kullanılmıştır. Bizanslı ustaların, mescitleri yaparken Bizans mimarisinden bazı unsurlar taşımadıkları söylenemez.

1. Mescitler

Mescidin İslâm’ın sosyal hayatında büyük bir etkisi olduğundan sadece namaz kılınan yer olarak ele alınmamıştır. Aksine o mekanlarda siyasî faaliyetler yapılmış, devletin idari kararları alınmış, savaşlar için askeri kararlar verilmiştir. Mescitlerde elçiler karşılanmış, misafirler ağırlanmış ve orada eğitimle kültür ve sanat faaliyetleri yapılmıştır.⁷² Bu faaliyetler nedeniyle Hz. Muhammed(S.A)’in düşündüğü ilk icraat, mescit yapımıdır. Hatta hicretten önce Hz. Muhammed(S.A) ile Akabe biatini yapan Medineliler, mahalle mescitleri oluşturmaya başlamışlardır. Hz. Muhammed(S.A) Kuba’da konakladığında, Kuba Mescidi’ni yaptırmıştır. Ardından Medine’ye gelip Medine’de de Mescit-i Nebi’yi inşâ etmiştir.

1.1. Mescit-i Nebi

Hz. Muhammed’in sağlığında Medine’de inşa edilen Mescit-i Nebi denilen bu caminin, sonraki bütün camilerin ilk örneği olduğu ve camiden bir şey kalmadığından onun mimari değeri hakkında fazla bir şeyin söylenemeyeceği iddia edilmiştir.⁷³ Ancak Mescit’in yapıldığı yer, binada kullanılan malzemeler ve onun şekli hakkında verilen bilgilerden hareketle Mescit’in genel durumu ve mimarisi hakkında bazı ipuçları elde etmemize yardım edeceğinden Mescit yerinin hazırlanmasından başlayalım.

1.1.1. Mescit-i Nebi’nin Yerinin Tespiti ve Hazırlanması

Hicret nedeniyle Medine’ye ulaşan Hz. Muhammed(S.A), devesi Kusva’nın çöktüğü yere “inşallah bizim yerimiz burasıdır” diyerek⁷⁴ Mescit’in yerini tespit etmişti. Arsa, Yetim olan Sehl ve Süheyl’e (Amir’in oğulları) ait olup⁷⁵ hurma kurutulan bir

⁷² Richard Ettinghausen and Oleg Grabar, *The Art and Architecture of Islam(650-1250)*, England, 1991, s. 20; Muhammed Hamidullah, *İslam müesseselerine Giriş*, İstanbul,1981, 56-58.

⁷³ Suut Kemal Yetkin, *İslâm Sanatı Taihi*, Ankara, 1954, s.17; *İslâm Ülkelerinde Mimari ve Mimari Süsleme*, İstanbul,1984, s. 18.

⁷⁴ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, C.II, Beyrut, 1957, s. 609.

⁷⁵ İzzuddin Ebû’l-Hasan Ali b. Muhammed İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’l-Tarih*, C.II, Mısır, 1340, s. 41.

*mirbet*⁷⁶ olduğu, koyunların buraya bağlandığı, müşriklerin ölülerinin buraya gömüldüğü⁷⁷ ve yerinin Esat b. Zürâre'nin evinin önünde olduđu⁷⁸ rivayet edilmiştir. Sehl ve Süheyl denilen bu yetimler arsayı Mescit yapımı için Hz. Muhammed(S.A)'e hediye etmek istedikleri halde Hz. Muhammed(S.A), bu teklifi kabul etmemiştir.⁷⁹ Yetimlerle ilgilenen Esat b. Zürâre, Muaz b. Avfa ve Ebû Eyyub el-Ensârî, bedelini kendilerinin ödeyip yerini Hz. Muhammed(S.A)'e hediye etmeği söylemişlerdi. Ancak Hz. Muhammed(S.A) onu da kabul etmeyip Hz. Ebû Bekir'e bu çocuklara arsanın değeri olan on dinarı ödeyerek Mescit'in yerini satın almasını emretmişti.⁸⁰ Mescit'in yeri satın alındıktan sonra Hz. Muhammed(S.A)'in emriyle Sahabe, hemen müşriklerin mezarlarının yıkılması⁸¹ için faaliyete geçmişti. Müşrik mezarları açılarak kemikleri başka yerlere taşınmış ve buradaki toprak yığınları ve tümsekler düzeltilmişti. Hurma ve ağaçların kökleri çıkartılıp düz bir alan haline getirilmişti.⁸² Böylece yapımı için Mescit'in yeri, hazır hale getirilmiş oluyordu.

1.1.2. Mescit'in Yapımı

Mescit'in yeri hazırlandıktan sonra kerpiç kesilmişti.⁸³ Yapımda kullanılacak harç yapıldığında Hz. Muhammed(S.A), ilk taşı temele koymuş, sonra Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve diğerleri taşları temele yerleştirmeye başlamışlardır.⁸⁴

⁷⁶İbn Hişam, Ebû Muhammed Abdilmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (thk, tlk: Ömer Abdusselâm Tedmûrî), C.I, Beyrut,1993, s. 469; Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Tarihü'l-Umem ve'l-Mulûk*, C.II, Beyrut, 1987, s. 256. (**Mirbet**: Şehir dışındaki boş alan; yazı, mezarlık v.b.gibi)

⁷⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C.II, s. 4.

⁷⁸ İbn Keşîr, *Sîret*, C.I, s. 37.

⁷⁹İbn Hişam, C.II, s.36; Belâzurî, Ebî'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabir, *Futûhu'l-Buldân*, (thk. Abdullah Enis Tıbbâ, Ömer Enis Tıbbâ), Beyrut, 1987,13; İbn Seyyidinnas, *Uyûnü'l-Eser*, C.II, Kahire, 1356, s. 96.

⁸⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, C.I, s. 239; Belâzurî, *Futûh*, s.13; İbn Seyyidinnas, *Uyûn*, C.I, s. 195.

⁸¹ Ebû'l-Fidâ, İsmail b. Kesîr, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (tashih: Uztaz Ahmed Abduşşafi), C.I, Lübnan (trç.), s. 400; John Pedersen, "Mescid", *İA,MEB*, c.VII, s.1.

⁸² Ebû Davud, C.I, s. 107; Taberî, C.II, s. 256; Nevevî, *Müslim Şerhi*, II, 65; Ebî Davud, C.I, s. 107; Diyarbekrî, Hüseyin b. Muhammed b. Hasan, *Tarihü'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi Nefîs*, C.II, Kahire, 1302, s.387; Abdurrahman b. Haldun, *Kitâbu'l-İber ve Dîvânü'l-Mübtedâ ve'l-Haber fî Eyyâmi'l-Arab ve'l A'cem ve'l-Berber ve Men Âserehum Min Zevî'l-Sultâni'l-Ekber*, C.II, Beyrut 1992, s. 189.

⁸³ İbn Sa'd, *Tabakât*, C.II, s. 239; Belâzurî, *Futûh*, s.138; Aişe Abdurrahman, *Maa'l-Mustafa*, Beyrut, 1983, s. 201.

⁸⁴ Semhûdî, *Vefâ*, C.I, s. 239, Diyarbekrî, *Hamîs*, c.I, s. 387; İbn Hacerî'l-Askalânî, Ebû'l fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Ali Kenani, *Metâlibü'l- Aliyye*, C. IV. Beyrut (trç), s. 18.

Mescit'in temelleri, dokuz sıra taşla yükseltildikten⁸⁵ sonra kerpiçle inşa edilmiştir.⁸⁶ Mescit ilk olarak inşa edildiğinde sadece duvarları vardı. Tavanı yoktu.⁸⁷

Sütunlarda hurma kütüğü, tavanında hurma dalları kullanılıp⁸⁸ kapı yanları taş ile örülmüştü. Kapı üzerlerine hurma dallarından çatı yapılıp Mescit'in Kible tarafına mihrap görevi yapması için sıra ile hurma gövdeleri dizilmiştir.⁸⁹ Böylece Mescit'te bir mihrap, dikdörtgen dört duvar ve üç kapı bulunuyordu. Kible değişince birinci kapı kapatılıp yerine Şam yönündeki duvara kapı açılmıştır.⁹⁰ Hz. Ömer döneminde ise bu kapılar altına çıkartılmıştır.⁹¹

Hz. Muhammed(S.A)'in Mescit'inin şekli, kare değil, dikdörtgene yaklaşık⁹² olup Mescit'in genişliği yaklaşık her taraftan 100 zira yapılmıştır. Hz. Osman döneminde Mescit'in uzunluğu 160 zira, genişliği 150 zira olmuştur.⁹³

Mescit'in planı: Mescit, gölgelikli iki mekanı bulunan, kenarları yaklaşık 50 metre olan geniş bir avlu ve bu gölgeliklerden güneyde olanının iki sıra palmiye gövdesine taşıtılan saz bir dam olduğu⁹⁴ söylenmiştir. Ortada namaz kılınan geniş bir yer, Kible tarafında üç tane revak ve üç kapısı vardı. Kible, Beytü'l-Makdis'in bulunduğu kuzey tarafında iken birinci kapı güney tarafında idi. Kible, güney tarafındaki Kabe cihetine tahvil edilince, güney tarafındaki kapı örülerek kuzey tarafında bir kapı açıldı. İkinci kapı Atike veya Rahmet kapısıdır. Batı tarafında, üçüncü kapı, doğu tarafındaki Cibril (s.a.s) kapısıdır. Nebi (s.a.s), mescidin inşasını bitirince kendisi ve hanımları için birçok ev yapmıştır.⁹⁵ Mescit etrafındaki Peygamber hanımlarının ve Hz.Ebû Bekir'in evlerinin kapısının avluya baktığı⁹⁶ söylenmiştir. Mescit, İslâmî bir merkez olarak kullanılmış

⁸⁵ Aişe Abdurrahman, s. 200.

⁸⁶ Belâzurî, *Futûh*, s. 13; Şevkânî, İmam Muhammed Ali, *Derâiru'l-Müdiyye Şerhi Dureri'l-Behiyye*, C.I, Beyrut, 1220, s. 250.

⁸⁷ Mihr Ali Süleyman, *Kutlu Şehir Medine*, İzmir, 1999, s.118.

⁸⁸ İbn Batûta, *Tuhfetu'n Nezzâr fi-Ğarâibi'l-Emsâr ve'l-Acâibi'l-Esfâr*, Mısır, 1938, s. 71.

⁸⁹ İbn Batûta, *Rihle*, s. 71; İbn Sa'd, *Tabakât*, C.I, s. 40.

⁹⁰ Abdillâh b. Seyyid Şerif Şihabü'd-din İbnü'l-Abbas Ahmed Hüseyinî, *el-Vefâü'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri Mustafa*, C.II, Mısır, 1326 s. 240; Diyar bekrî, *Hamîs*, C.I, s. 390.

⁹¹ Semhûdî, *Hulâsa*, s. 136.

⁹² Müellif meçhul, VI. Asır, Neşr ve talik: *Sa'd ZağlûL*, Abdulhamid, *Kitâbu'l-İstibsâr fi Acâibi'l-Emsâr, Vasfu Mekke ve'l-Medine ve Mısır ve Bilâdi'l-Mağrib*, Casablanca, 1985, 36, 37.

⁹³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C.III, s. 39; Sehâvî, Şemseddin, *et-Tuhfetü'l-Latife fi Tarihi'l-Medineti's-Şerife*, (thk: Hamdi fikhî), I-II, Kahire, 1951, C.II, . 22.

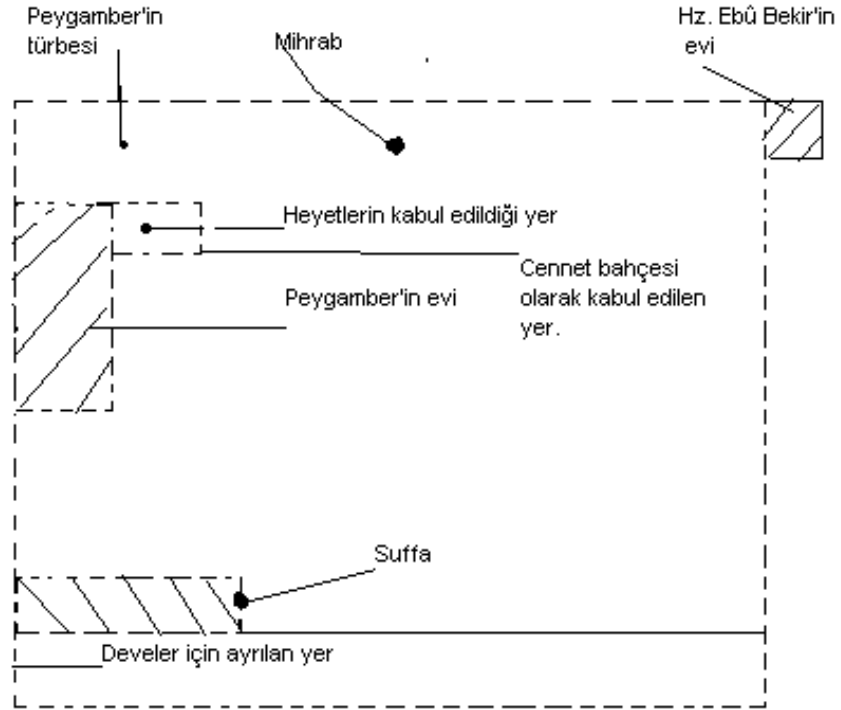
⁹⁴ Oleg Grabar, *İslam Sanatının Oluşumu*, (çev: Nuran Yavuz), İstanbul, 1988, s. 83.

⁹⁵ Mihr Ali Süleyman, *Kutlu Şehir Medine*, İzmir, 1999, s.118.

⁹⁶ Creswell, K.A.C., *A Short Account of Early Muslim Architecture*, Londra, 1932, s. 4-5; Hamidullah, *İslam*

olmalı ki, Mescit'te Peygamber hanımlarının odalarının güneyinde eğitim için "Suffa" denen bir yer ayrılmıştır. Burada fakir insanların barındığı ve burada eğitim yaptığı⁹⁷ rivayet edilmektedir. Suffada kalanları sayısının 80 civarında olduğu doğrusya yerin büyük olması gerekir.⁹⁸

Peygamber'in namaz kılmak için evinden çıkıp mihraba kadar gittiği yere "ravdatü'n- mine'l- cenne (yani cennet bahçelerinden bir bahçe)" denmiştir. Bu mekanın bitişiğinde hemen Peygamberin evinin önünde yabancı heyetler kabul edilmiştir. Yabancı heyetlerin develerinin kalabilmesi için caminin avlusunda bir yer ayrılmıştır. Heyetlerin sayıca çokluğu bu yerin büyük olduğunu göstermektedir.⁹⁹ Mescit'te oluşan bu düzeni, aşağıda şema halinde göstermeye çalıştık.

Peygamber Mescidi'nin yerleşim şeması.

Müesseselerine Giriş, İstanbul 1981, s.56.

⁹⁷ Ricart Ettinghausen, Oler Grabar, *Te Art and Arhitectuere of İslam*, 1991, s. 19.

⁹⁸ Hamidullah, *Müesseseler*, 58.

⁹⁹ Hamidullah, *a.g.e.*, 57.

Yağmur yağması sonucu Mescit'in tabanı akıntılardan dolayı çamur olduğundan ilk olarak Hz. Ömer, Mescit'e kum serdirmiştir.¹⁰⁰ Daha sonraki dönemlerde kumla birlikte çakıl serilmiştir.¹⁰¹ Muaviye döneminde, Mescit'e suyun gelmesini engellemek için kaldırımlar ve bu kaldırımlarda abdest alınacak yerler de yapılmıştır.¹⁰²

Bu uygulamalar, İslâm'ın gelişmesine paralel olarak mimarînin ve İslâm şehir hayatının tekamül etmeye başladığını açıkça göstermiş olmaktadır.

1.1.3. Mescit'in Etrafında Odaların Yapılması

Hiz. Muhammed(S.A), Mescit'in yapımından sonra etrafına odalar halinde evler yaptırmıştır.¹⁰³ Önce Hiz. Muhammed(S.A) için iki oda yaptırmış, sonra zevceleri için bu odalar dokuza çıkarılmıştır.Kaynaklarda bu tek odalı barınaklara ev anlamında beyt kelimesi kullanılmıştır.¹⁰⁴Bazen de Hucre denilen bu odalar, Hiz. Ayşe'nin evi ile binanın kuzeydoğu köşesi arasında yaklaşık 4.50 m. büyüklüğünde kare şeklinde inşa edilmiştir. Tüm odaların kapısı cami avlusuna açılmıştır.¹⁰⁵ Bir kısmı taştan ve bazıları kerpiçten olan bu odalar büyüklü küçüklü olup hurma dalları ile tavanları yaptırılmıştır.¹⁰⁶

Önce Hiz. Ebû Bekir, ardından Hiz. Ömer ve Hiz. Osman evlerini Mescit'in yanına yaptırmışlardır.¹⁰⁷ Sonra da Hiz. Fatıma için Mescit'in yanına bir ev inşa edilmiştir.¹⁰⁸ Bu odalar Ömer b. Abdilaziz'in hilafeti zamanında Mescide katılmıştır.¹⁰⁹

¹⁰⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, C.III, s. 284.

¹⁰¹ İbn Batûta, *Rihle*, s. 28.

¹⁰² Semhûdî, *Hulâsa*, s. 186.

¹⁰³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C.III, s. 39.

¹⁰⁴ Diyarbekrî, *Hamîs*, C.I, s. 390.

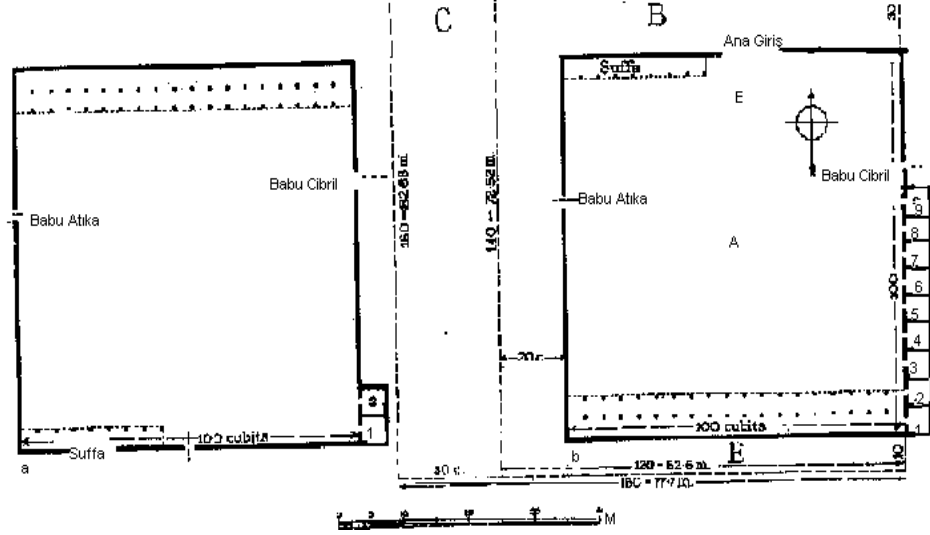
¹⁰⁵ Creswell, *Architecture*, s.8.

¹⁰⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, C.I, s.500; İbn Kesîr, *Sîret*, C.I, s. 406; Creswell, *Architecture*, s.8.

¹⁰⁷ İbn Kesîr, *Sîret*, 403-404.

¹⁰⁸ Sehâvî, *a.g.e.*, C.I, s. 23.

¹⁰⁹ Mihr Ali Süleyman, *Kutlu Şehir*, s.118.

Hız. Muhammed'in Evinin Planı:¹¹⁰ a) Kible değinmeden önceki hali b) Kible değıştikten sonraki hali 1-4) Çamur, tuğla ve palmiye dallarıyla yapılan evler (odalar) 5-9) Kamış, palmiye ve çamur malzemesinden yapılan odalar B) Hız. Ömer'in genişlettiği bölümler(638).C) Hız. Osman'ın genişlettiği bölümler(644).¹¹¹

Kanaatimizce bu bilgilere göre, İslâm mimarisinin ilk eseri olan Hız. Muhammed(S.A)'in Mescit'i zamanına göre daha hacimli, daha gösterişli, daha uzun ömürlü olarak inşa edilebilmiştir. Görüldüğü gibi şehrin oluşmasında, merkezde mescit olmak üzere onun etrafında meskenler ve diğer yapılar yer almaktadır. Bu model, Hız.Muhammed(S.A) ve halifelerinin uygulamalarında görülmektedir. Merkezde ibadet yerinin olduğu yerleşim sistemi, dönemin genel bir uygulamasının yansıması olabilir. Bu uygulamayı aslında tüm dönemlerde de görebilmekteyiz.

1.1.4. Mescit'in Aydınlatılması

Mescit, kuru hurma dalı ve yaprakları yakılarak aydınlatılmıştı.¹¹²Hız. Muhammed(S.A) döneminde ilk olarak Temîmî Dârî, Şam tarafından Medine'ye kandil,

¹¹⁰Bu plan, Creswell, K.A.C., *Early Muslim Architecture*, New York, 1979, s.8'den alınarak güncelleştirilmiştir.

¹¹¹Creswell, *Architecture*, s.8.

¹¹²İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe fi Marifeti's-Sahâbe*, C.II, Mısır, 1280, s. 263.

zeytinyağı ve fitil getirerek Mescidi aydınlatmıştır.Hz. Ömer Döneminde ise daha düzenli bir şekilde aydınlanma gerçekleştirilmiştir.¹¹³

Bu bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla İslâm'ın zuhur ettiği bu yıllarda bölgede Antik Anadolu kültürlerinde görülen yağ, kandil ve fitil yöntemi ile aydınlatma adeti yoktu. Anadolu ve Mezopotamya'ya siyasî ve askerî yönden hakim olan Bizans topraklarına bir vesileyle giden Sahabî Temîmî Dârî tarafından aydınlatma sisteminin Medine'ye getirilmiş olduğu görülmektedir.

1.1.5. Hz.Peygamber'den Sonraki Dönemde Mescit' in Onarımı

1.1.5.1. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer Dönemlerinde Mescit'in Onarımı

H.z.Peygamber'den sonra Hz. Ebû Bekir, Mescit'e herhangi bir ek yapmayı¹¹⁴ sadece tavanındaki ahşap olan hurma dallarını yenilemiştir.¹¹⁵

H.z. Ömer Döneminde Mescit dar gelince Hz. Abbas'ın evi alınıp Mescit genişletilerek¹¹⁶ kapılar ise altı tane olmuştur.

Bu kapılar şunlardır:

1. Babu'l-Âtika: Rahmet Kapısı
2. Babu'n-Nisâ
3. Babu's-Selâm
4. Babu'n-Nebi
5. Babu'l-Cibril
6. Mescit'in arkasındaki kapı¹¹⁷

H.z. Ömer, çürümüş dal ve yaprakları da değişmiş ve ek yapmak için Hz.Ebû Bekir'in, İbni Abbas'ın ve Mervân'ın evlerini satın alıp Mescit'e katmıştır.¹¹⁸ Ayrıca Mescit'e çakıl taşı serip yeniden kandiller koydurmuştur.¹¹⁹

1.1.1.5.2. Hz. Osman Dönemi'nde Mescit'in Onarımı

H.z. Osman Mescit'i tümüyle değiştirmeyi düşündüğünde sahabeyi toplayıp

¹¹³ Semhûdî, *Vefâ*, C.I, s. 39.

¹¹⁴ Şevkânî, *Derâirü'l-Mudiyye*, 250; el-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'şâ*, C.IV, s. 288.

¹¹⁵ Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as Sicistanî, *Sünen*, C.1, Mısır, 1950, s. 107.

¹¹⁶ el-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'şâ*, C.IV, . 287; Belâzurî, *Futûh*, s. 13, Şevkânî, *a.g.e.*, s. 250.

¹¹⁷ Semhûdî, *Hulâsa*, s. 136.

¹¹⁸ Semhûdî, *Vefâ*, C.1, s. 350 vd.

¹¹⁹ Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekir es-Suyûtî, *Tarihu'l-Hulefâ*, Mısır, 1952, s.5.

konuyu istişâre ettiği anda bir takım tartışmalar çıktığı ve Hz. Osman'ın sahabeden gelen bazı eleştirileri cevaplandırıp bu konuda onları ikna ettiđi¹²⁰ rivayet edilmiştir. Hz. Osman H. 29 Rabiü'l-Evvel ayında Mescit'i yıktırđında Mescit'in yanındaki Osman es-Sakafi'nin evini ona Tâif'te arazi vererek alıp yıktırmıştır.¹²¹

Hz. Osman, çakıl ve kumları Akik deresinden getirerek¹²² harcında hurma ağacından taşıma araçları yaptıırarak taşıttıđı¹²³ kireci kullanmıştır.¹²⁴ Mescit'in duvarlarını nakışlı taşlarla yaptııđı¹²⁵ gibi direklerini nakışlı taşlarla süslemiştir.¹²⁶ Tavanını saç ağacından yaptıırmıştır.¹²⁷ Mescit'in uzunluğu 160 zira, genişliğini 150 zira olmuştur.¹²⁸ Mescit'in kapıları, Hz. Ömer dönemindeki gibi altı tane idi.¹²⁹ İlk olarak Mescit'e maksure yaptıırılmıştır.¹³⁰

Sahabe, Hz. Osman'ın, Mescit'e ilk olarak aşırı süslemeciliği sokmasından rahatsız olmasına rađmen¹³¹ Hz. Osman, Mescit'in yapımını H. 30 yılında bitirmiştir.¹³² Hz. Osman'ın eklemeler yaptıığı bu Mescit, İşlâm'ın gelişmesi ve devlet haline gelmesi gerçeğine uygun düşmektedir. İşlâm ümmetinde bilgi, tecrübe ve kültür değerlerinin yükselmesine paralel olarak dinî ve sosyal yapıları dayanıksız kullanışsız ve ilkel görünümlerinden kurtararak daha kullanışlı, daha dayanıklı ve zarif uygulanan mimarî usuller tatbik edilen sanat objeleri bakımından gelişmişliği açıkça göstermiş olmaktadır. Ayrıca İşlâm'ın dinî ve siyasi yükselişinin bilgi, sanat ve kültür faaliyetleriyle doğru orantılı gittiğini açıkça ortaya koymaktadır.

1.1.1.5.3. Muaviye Dönemi'nde Mescit'in Onarımı

Nebi zamanında üç basamaklı ve yüksekliği ise iki zira üç parmak olan Minberi, Muaviye'nin gönderdiği talimat üzerine Medine Valisi Mervân, 6 zira daha

¹²⁰ Semhûdî, *Hulâsa*, s. 134; Muhammed b. Ahmed İbnu'd-Dıya, el-Mekkî, *Tarihu Mekketi'l-Müşerefe ve'l-Mescidi'l-Harâm ve'l-Medineti's- Şerife ve Kabri's-Şerif*, (thk. Alau İbrahim el-Ezherî), Beyrut, 1997, s. 281.

¹²¹ Belâzurî, *Futûh*, s. 504.

¹²² Belâzurî, *Futûh*, s. 13.

¹²³ İbnü'l-Esîr, *Tarih*, C.III, s. 39.

¹²⁴ Hamevî, *Buldân*, C.V, s. 86.

¹²⁵ Şevkânî, *Durer*, C.I, s. 250; Suyûtî, *Tarih*, s. 155; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C.II, s. 39.

¹²⁶ İbn Batûta, *Rihle*, 71.

¹²⁷ Suyûtî, *Tarih*, s. 155; İbn Kesîr, *Sîret*, C.I, s. 400.

¹²⁸ Abdilhâdî en-Necâ el-Ebyârî, *Saûdu'l-Metâli*, C.II, Mısır, 1283, s. 274.

¹²⁹ İbnü'l-Esîr, *Tarih*, C.III, s. 39.

¹³⁰ İbn Şebbe, c.I, 57.

¹³¹ Şevkânî, *Derâir*, C.I, s. 250.

¹³² Hamevî, C.I, s. 87.

yükseltmiştir.¹³³

Muviye, Hz. Osman'ın Medine'de öldürüldüğünü bahane ederek, minberi Şam'a nakletmek istemiş, güneş ve ay tutulması da olunca halk, Muaviye'nin uğursuzluğuna inanıp, minberi götürmesine engel olmuşlardır.¹³⁴ Aslında Muaviye, Medine'de Mescit'in manevi gücünü Şam'a çekip otorite ve ekonomik güç elde etmek istemiştir.

Bu bilgilerden anlaşıldığı gibi o zamana kadar İslâm mimarisi ve sanatı, kendi iradesi ve kendi tabii seyri çerisinde gelişmeye devam ederken komşu devletlerle kurulan ticarî ve siyasî ilişkiler sonucu, mimari alanda bazı etkileşimlerin olabileceği muhtemeldir. Çağdaş ilim, teknik ve mimarî faaliyetlerden İslâm ümmetinin de yararlanması zaruret ve ihtiyaç olduğunu belirtmek gerekmektedir. Halifeler döneminde, Bizans'tan gönderilen 100 ustanın mescit inşaatında fiilen çalıştığı ifade edilmektedir. Buna göre Hz. Muhammed(S.A)'in Harem saydığı bir şehre, Müslüman olmayan yüz ustanın nasıl getirilip çalıştırıldığı ayrıca üzerinde durulması gereken bir konudur,

1.2. Medine'deki Diğer Mescitler ve İsimleri

Medine ve civarında her bölgede çok fazla sayıda mescit¹³⁵ olduğu rivayet edilmiştir. Mescitler o gün siyasî, sosyal ve idarî yapının merkezi sayılıyordu. Bütün çalışmalar mescitlerden yürütülüyordu. Bu nedenle her mevkide hatta çoğu sokaklarda mescitler oluşturuluyordu. Bunlardan isimlerini bulabildiklerimizi aşağıda liste halinde sıralayalım.

- 1- Mescidü Ubey b. Ka'b.
- 2- Mescidü'l-İcâbe
- 3- Mescidü'l-İsrâf
- 4- Mescidü'l-A'rac¹³⁶
- 5- Mescidü'l-Feth¹³⁷
- 6- Mescidü'l-Esfel¹³⁸
- 7- Mescidü'l-A'la¹³⁹
- 8- Mescidü'l-Saide
- 9- Mescidü'l-Mebzûl

¹³³ el-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, C.IV., s. 288.

¹³⁴ Sehâvî, *Tuhfe*, C.I, s. 46; İbn Batûta, *Rihle*, s.173.

¹³⁵ Sehâvî, *Tuhfe*, C.I, s. 38

¹³⁶ Sehâvî, *a.g.e.* C.I, s. 38

¹³⁷ Semhûdî, *Vefâ*, C.II, s. 58

¹³⁸ Semhûdî, *a.g.e.* C.II, s. 59

¹³⁹ Semhûdî, *a.g.e.* C.II, s. 39 ve 60

- 10- Mescidü'n-Nabiğa ¹⁴⁰
- 11- Mescidü'l-Vakum
- 12- Mescidü Benî Muaviye
- 13- Mescidü'l-Âtika
- 14- Mescidü'l-Fadıh
- 15- Mescidü'r-Ratic ¹⁴¹
- 16- Mescidü'l-Luheyha ¹⁴²
- 17- Mescidü'l-Bağla
- 18- Mescidu Ebî Bekir
- 19- Mescidü'l-Cuma
- 20- Mescidü'l-Cenâiz
- 21- Mescidü'l-Cedfile ¹⁴³
- 22- Mescidu Benî Kurayza
- 23- Mescidu Vâil ¹⁴⁴
- 24- Mescidü'l-Beyade
- 25- Mescidu Harîse ¹⁴⁵
- 26- Mescidu Benî Seleme ¹⁴⁶
- 27- Mescidu Beda
- 28- Mescidü'ş-Seçere ¹⁴⁷
- 29- Mescidu Dârî'l-Ensâr ¹⁴⁸
- 30- Mescidü Benî Haram
- 31- Mescidü'z-Zübâb
- 32- Mescidü Ebî Zer
- 33- Mescidü Huleyfe
- 34- Mescidü'r-Remmât
- 35- Mescidü Benî Zerîk ¹⁴⁹
- 36- Mescidü Sa'd

¹⁴⁰ İbn Şebbe, *a.g.e.*, C. I, s. 64

¹⁴¹ İbn Şebbe, *a.g.e.*, C. I, s. 67-69.

¹⁴² Semhûdî, *Vefâ*, C. II, s. 63.

¹⁴³ Sehâvî, C. II, s. 39.

¹⁴⁴ İbn Şebbe, C. I, s. 70-71.

¹⁴⁵ Semhûdî, *Vefâ*, C. II, s. 65.

¹⁴⁶ Taberî, *Tarih*, C. VII, s. 82.

¹⁴⁷ İbn Şebbe, *a.g.e.*, C. II, s. 72-73.

¹⁴⁸ İbn Şebbe, *a.g.e.*, C. II, s. 75.

¹⁴⁹ İbn Şebbe, *a.g.e.*, C. I, s. 39.

- 37- Mescidü's-Sukya
- 38- Mescidü Selmân
- 39- Mescidü'ş-Şems
- 40- Mescidü Benî Zıfer
- 41- Mescidü Ali
- 42- Mescidü Benî Eşhel
- 43- Mescidü Benî Amr
- 44- Mescidü Ayneyn
- 45- Mescidü'l-Îd ¹⁵⁰
- 46- Mescidü Masra
- 47- Mescidü'l-Mığraç
- 48- Mescidü'l-Fesh
- 49- Mescidü'l-Kibleteyn
- 50- Mescidü Fatımatu'z-Zehrâ
- 51- Mescidü Musalla ¹⁵¹

Listede gördüğümüz gibi VII. yüzyılda Medine merkezinde ve çevresinde 50 civarında mescit vardır. Bu ifadeden, zamanında Medine'nin her mahalle ve sokağında mescit bulunduğunu ve sosyal hayatın mescitlerden yönetildiğini anlıyoruz. Çünkü bu kadar çok mescide ihtiyaç duyulduğuna göre, namazın dışında diğer sosyal faaliyetlerde de kullanıldığı kanaatindeyiz.

2. Ravza-i Mutahhara

Mescit ve Ravza-i Mutahhara'dan oluşan Harem-i Şerif, şehrin ortasındadır. Ravza, Hz. Muhammed(S.A), Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in kabr-i şeriflerini içerisine almaktadır.¹⁵²

Ravza-i Mutaharra, Minber ve Hücre-i Şeriflerin her üçü için Hz. Muhammed(S.A), "Cennet bahçelerindedir. Minberim, havuzum üzerindedir."¹⁵³ buyurmuştur.

Yine Hz. Muhammed(S.A), "Ravza, cennet bahçelerinden bir bahçedir" ifadesiyle

¹⁵⁰İbn Şebbe, *a.g.e.*, C. I, s. 40

¹⁵¹İbn Şebbe, *a.g.e.*, C. I, s. 41.

¹⁵²Şemseddin Sâmî, *Kamûsu'l-A'lâm*, C. VI, İstanbul, 1365, s. 4242.

¹⁵³İbn Kesîr, *Siret*, C. II, S. 405.

Ravza'yı kutsallaştırmıştır.¹⁵⁴

Ravza denilen yerin Minber ve Kabr-i Şerif arasındaki bahçe olduğu ortaya çıkmaktadır.¹⁵⁵

3. Mezarlar (Meşetler)

Meşetler, İslâm'dan önce ve sonra Medine'de vefat etmiş saygın kişilerin, sahabenin ve Hz. Muhammed(S.A)'in aile efradının gömüldüğü mezarlıklardır. Tesbit edebildiğimiz isimler şunlardır:

- 1- Kabru İbrahim b. Nebi (S. A. V.)
- 2- Kabru Hasan b. Ali
- 3- Kabru Osman b. Affân
- 4- Kabru Abbas¹⁵⁶
- 5- Meşhedu Fatma b. Esed
- 6- Meşhedu Ummuhâti'l-Müminin
- 7- Meşhedu Akıl b. Ebî Talib¹⁵⁷
- 8- Meşhedu Safiyye binti Abdilmuttalib¹⁵⁸
- 9- Meşhedu Seyyidinâ Hamza b. Abdimuttalib
- 10- Kabru Ebî Süfyân b. Haris
- 11- Kabru Ebî'n-Nebi
- 12- Kabru Amine Ümmi'r-Resul¹⁵⁹
- 13- Kabru Sa'd b. Muaz
- 14- Kabru Sa'd b. Ebî Vakkas
- 15- Kabru Abdurrahman b. Avf.
- 16- Kabru Fatıma binti Nebi (S. A. V.)
- 17- Kabru Osman b. Mazum
- 18- Kabru Rukiye binti Nebi (S. A. V.)
- 19- Kabru İbni Hatice¹⁶⁰

¹⁵⁴ el-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, C. I, s. 24.

¹⁵⁵ İbn Batûta, *Rihle*, s. 79.

¹⁵⁶ el-Kalkaşandî, *Subhu'l-A'ş'a*, C. IV, s. 289.

¹⁵⁷ Sehâvî, C. I, s. 42.

¹⁵⁸ Semhûdî, *Hulâsa*, s. 221.

¹⁵⁹ İbn Şebbe, a.g.e., C. I, s. 115-118.

¹⁶⁰ İbn Şebbe, a.g. e., C.I, s. 115-128, (Yukarıda görüldüğü gibi, kabir ve meşet kelimeleri kullanılmıştır. Bu şekilde mezarlar için iki ayrı kelimenin, ilk kaynakların farklı tercihleridir. Her iki kelimenin de aynı manayı kasdettiği kanaatindeyiz)

SONUÇ

1. Cahiliye döneminde yapılan köşkler, kaleler(Utumlar) ve evler, Amâlika Kabilesi'nin eseri olması nedeniyle Medine'de mimarî yapının temelini ilk çağlarda şehirde yaşamış olan Amâlika Kabilesine dayandığı tespit edilmiştir.

2. Hz. Ömer'den sonra Medine'nin dış dünya ile ilişkilerinin daha sıklaşması nedeniyle mimarî yapıda komşu ülkelerden etkilenmelerin olduğu muhtemeldir. Ancak, Müslümanların bilgileri, becerileri ve ekonomik durumlarının gelişmesine paralel olarak evlerin mimarî yapılarında da değişimler olduğu ve Hz. Ömer'in ölümünden sonra yüksek binalar yapılmaya başlanmıştır. Ayrıca Hz. Ömer döneminden itibaren evlere kapı konulduğu tespit edilmiştir.

3. Halkın sosyal yaşantısı ve ekonomik durumuna göre şehirde değişik ev tiplerine rastlanılmıştır. Medine'de hus, kubbe tipli evler, çadır evler, iki üç katlı, balkonlu evler, saray tipli evler ve Tüdâri bölgesinde köşkler ve Türk çadırlarının bulunduğu tespit edilmiştir. Bu çadırlarının şehirde görülmesi, barınak konusunda değişik yabancı möiiletlerden etkilendiklerini göstermektedir.

4. Medine'de vefat etmiş olan, sevilen insanların kabirleri belirlenmiştir. Bu kabirlerin türbe halinde olup olmadığı hakkında bir bilgiye rastlanılmamıştır.Yine bu kabirlerde defnedilen kişilerden bazıları, İslâm'dan önce yaşamış olan Peygamberler ve seçkin kişiler olmakla birlikte genelde şehrin aristokrat ailesi olan Kureyş Kabilesine mensup insanların olması, sosyal yapıya bağlı farklı mezar mimarilerinin olabileceğini düşündürmektedir.

5.İslâmî dönemin mimarî yapısını oluşturan mescitler, İslâm'ın temel ilkelerine göre düzenlenmiştir. Yerleşim merkezlerine dağılmış olan mescitlerin dinî, siyasî, askerî ve sosyal faaliyetlerin merkezi olduğu görülmüştür.

BİBLİYOGRAFYA

AIŞE Abdurrahman, *Maa'l-Mustafa*, Beyrut, 1983.

ALİ NASİF, Şeyh Mansur, *et-Tâcü'l-Cami li'l-Usul fi Ehâdisi'r-Resul*, I-V, İstanbul, 1961.

ÂLÛSÎ, Mahmûd Şükrî (1270/1853), *Bulûğu'l-Ereb fi Marifeti Ahvâli'l-Arab*, 1. Baskı, Beyrut, 1314.

BELÂZURÎ, Ebi'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabir (279/892), *Futûhu'l-Buldân*, (thk. Abdullah Enis Tıbbâ, Ömer Enis Tıbbâ), Beyrut, 1987.

- BOZKURT, Nebi, "Asrı Saadette Evler ve Ev Hayatı", *Asrı Saadette İslâm*, (Editör Vecdi Akyüz), I-V, İstanbul, 1994.
- BUHL, "Medine ", *İ.A.*, C.VII, s.459.
- CEVÂD ALİ, *Tarihu'l-Arab Kable'l-İslâm*, I-X, Mısır, 1993.
- CORCİ Zeydân, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, (Çev. Zeki Meğâmiz), I-V, İstanbul, 1972.
- CRESWELL, K.A.C. Early Muslim Architecture, New York, 1979.
CRESWELL, K.A.C., *A Short Account of Early Muslim Architecture*, Londra, 1932.
- CÜBRAN MESUD, *Râid*, I-II, Beyrut, 1981..
- ÇELEBİ, Ahmed, *Mevsûatu Tarihi'l-İslamiyye*, I-X, Kahire, 1983.
- DİNEVERÎ, Ahmed b. Davud (282/895), *el-Ahbâru't-Tivâl*, (thk. Abdulmun'im Amir), Kahire, 1960.
- DİYARBEKRÎ, Hüseyin b. Muhammed b. Hasan(990/1582), *Tarihü'l-Hamîs fi Ahvâli Enfesi Nefs*, I-II, Kahire, 1302.
- EBÛ DAVUD, Süleyman b. Eş'as el-Ezdî (275/888), Sünen, I-VI, Mısır, 1950.
- EBÛ YUSUF(h.150), *Kitâbu'l-Haraç* (Trc: Ali özek), İstanbul, 1973.
- EBYÂRÎ, Abdulhadî en-Necâ, *Saûdu'l-Metali*, I-II, Mısır, 1283.
- ERZÂKÎ, Ebü'l-Velid Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed (224/839), *Ahbâru Mekke ve Ma Cae Fihâ Mine'l-Âsâr*, (I-II bir arada), (thk. Rüşdî Salih Melhas), I-II, 8. Baskı, Mekke, 1996.
- ESERNAME AHMET RİFAT EFENDİ, *Lugat-i Tarihiyye Coğrafya*, I-VI, İstanbul, 1300.
- ETTİNGHAUSEN, Richard and Oleg Grabar, *The Art and Architecture of Islam(650-1250)*, England, 1991.
- FÂKİHÎ, Ebu'l-Abdillâh, Muhammed b. İshak İbni Abbas (279/892), *Ahbâru Mekke fi Kadîmi'd-Dehri ve Hadîsihi*, (thk. Abdülmelik b. Abdillâh b. Dehîş, (2. Baskı), Beyrut, 1994.
- FİRÛZÂBÂDÎ, *Kamûsu'l-Muhît*, (Asım Efendi Tercümesi), I-III, İstanbul, 1305.
- GRABAR, Oleg, *İslam Sanatının Oluşumu*, (çev: Nuran Yavuz), İstanbul.
- HAMEVÎ, Ya'kut b. Abdillâh(626/1229), *Mucemü'l-Buldân*, I-VI, Beyrut,(trç).
- HAMİDULLAH, Muhammed, *İslam Müesseselerine Giriş*, İstanbul, 1981.
- HAMİDULLAH, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, I-II, İstanbul, 1972.
- HAMİDULLAH, Muhammed, *Makaleler*, İstanbul, 1986.
- HENNÂ, el-FAHURÎ, *Tarihu'l-Edebi'l-Arâbî*, 12. Baskı, Beyrut, 1987.
- HUDARÎ BEG, Şeyh Muhammed, *Muhadaratü'l Tarihü'l-Ümeme'l-İslamiyye*(ed-Devletü'l-Emeviyye), I-II, Mısır, (trç).
- İBN ABDİRABBİH, Ahmed b. Muhammed b. Abdirrahim, *Kitabu ikdü'l-Ferîd el-Endelusî*, I-VII, Kahire, 1952.
- İBN HACER, Askalanî Ebü'l fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Ali

- Kenani(852/1448), *Metâlibü'l-Aliyye*, I-V, Beyrut (trz).
- İBN HALDUN, Abdurrahman b. Haldun (808/1406), *Kitâbu'l-İber ve Dîvânü'l-Mübedâ ve'l-Haber fi Eyyâmi'l-Arab ve'l A'cem ve'l-Berber ve Men Aserehum Min Zevi'l-Sultâni'l-Ekber*, I-VII, Beyrut, 1992.
- İBN HAZM, Ali b. Ahmed (456/1064), *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, I-II, 1. Baskı, Beyrut, 1983.
- İBN HİŞAM, Ebû Muhammed Abdilmelik (218/833), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (thk, tlk: Ömer Abdusselâm Tedmûrî), I-IV, Beyrut, 1993
- İBN KESİR, Ebû'l-Fidâ, İsmail b. Kesîr(774/1372), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (tashih: Ustaz Ahmed Abduşşafi), I-II, Lübnan (trz.).
- İBN MACE, *Sünen Şerhi* (şerh: Haydar Hatiboğlu), I-XIII, İstanbul, 1983.
- İBN MANZÛR, İman Allame, *Lisânü'l-Arab*, I- XVIII, Beyrut, 1988.
- İBN SA'D (230/844), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-IX, Beyrut, 1957.
- İBN SEYYİDİNNAS, *Uyûnü'l-Eser*, I-II, Kahire, 1356.
- İBN ŞEBBE, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe el-Nemirî el-Basrî, *Kitâbu Tarihi'l-Medineti'l-Münevvere*, I-IV, Cidde, 1393.
- İBN ŞEHİNŞAHÎ, İsmail b. Nurettin Ali b. Cemaleddin Mahmut b. Muhammed b. Ömer; *Kitâbu Takvîmi'l-Buldan*, Paris, 1960.
- İBNU'D-DIYA, el-Mekkî, Muhammed b. Ahmed (854/1452), *Tarih u Mekketi'l-Müşerefe ve'l-Mescidi'l-Harâm ve'l-Medineti's- Şerife ve Kabri's-Şerif*, (thk. Alau İbrahim el-Ezherî), Beyrut, 1997.
- İBNÜ'L-ESİR, İzzuddin Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed (630/1232), *Usdu'l-Ğâbe fi Marifeti's-Sahabe*, I-V, Mısır,1280.
- İBNÜ'L-ESİR, İzzuddin Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-Tarih*, I-XIII, Mısır, 1340.
- İBNÜ'L-MÜSTABSİR, Cemaleddin Yusuf b. Ya'kûb Şeybânî Dimaşkî, *Sıfatu Bilâdi'l- Yemen ve Mekke ve Bade'l-Hicra Tarihi Müstabsır*, Leyden, 1951.
- KALKAŞANDÎ, Ebi'l-Abbas Ahmed (821/1418), *Subhu'l-A'sâ fi Sinaâti'l-Inşâ*, I-XIV, Kahire, 1963.
- LUİS ME'LUF, *el-Müncîdu'l-Ebcedî*, Beyrut, 1968.
- MUSTAFA B. ŞEMSEDDİN, *Ahterî Kebîr*, I-II, Beyrut, (trz).
- MÜELLİF MEÇHUL, VI. Asır, Neşr ve talik: *Sa'd ZağlûL*, Abdulhamid, *Kitâbu'l-İstibsâr fi Acâibi'l-Emsâr, Vafsu Mekke ve'l-Medine ve Mısır ve Bilâdi'l-Mağrib*, Casablanca,

- 1985.
- MÜSLİM B. HACCÂC (261/875), *Sahihü'l-Müslim bi şerhi Nevevî*, I-XII, Beyrut, 1929.
- NEBİH ÂKİL, *Tarihu'l-Arabi'l-Kadım ve Asru'r-Resul*, 2. Baskı, Beyrut, 1983.
- SEHÂVÎ, Şemseddin, *et-Tuhfetü'l-Latife fi Tarihi'l-Medineti's-Şerife*, (thk: Hamdi fikhî), I-II, Kahire, 1951.
- SEMHÛDÎ, Abdillâh b. Seyyid el-Huseynî (911/1506), *Hülâsatü'l-Vefâ*, İV, Mısır, 1285.
- SEMHÛDÎ, Abdillâh b. Seyyid el-Huseynî, *el-Vefâü'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri Mustafa*, I-II, Mısır, 1326.
- SUYÛTÎ, Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekir (911/1505), *Tarihu'l-Hulefâ*, 1.Baskı, Mısır, 1952.
- ŞANKİTÎ, Mahmut İbni Telâmiz et-Terkizî, *Muallakâti's- Seb'a*, Mısır, 1319.
- ŞEMSEDDİN SÂMÎ, *Kamûsu'l-A'lâm*, I-VI, İstanbul, 1365.
- ŞEVKÂNÎ, İmam Muhammed Ali, *Derâiru'l-Müdiyye Şerhi Dureri'l-Behiyye*, Beyrut, 1220.
- TABERÎ, Muhammed b. Cerîr (310/922), *Tarihu'l-Umem ve'l-Mulûk*, I-XIII, Beyrut, 1987.
- UMERÎ Ekrem Ziya, *Medine Toplumu*, (Çev:Nurettin Yıldız), İstanbul, 1988.
- WAT. M.W "al-Madina", *Encyclopedia of İslâm*, (Edited by Bosworth, volume, v, Leiden, 1986.
- YA'KÛBÎ, İbnü'l-Vadih, Ahmed b. Ebî Ya'kûb (294/897), *Tarih*, (I-II), Beyrut (trz.).
- YETKİN, Suut Kemal, *İslâm Sanatı Tarihi*, Ankara, 1954.
- YETKİN, Suut Kemal, *İslâm Ülkelerinde Mimari ve Mimari Süsleme*, İstanbul, 1984.
- ZEKÎ SAFVET, *Cemheretü'r-Resâili'l-Arab*, I-VI, Beyrut, 1937.
- ZEMAŞSERÎ, Ebû'l-Kasım Mahmut b. Ömer (583/1193), *Esâsü'l-Belâğa*, Beyrut (trz.).
- ZEVZENÎ, Ebî Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed, *Şerhu Muallakâti's-Seb'a, İmriü'l-Kays*, Beyrut, 1990.

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Fırat University Journal of Social Science
Cilt: 13, Sayı: 2, Sayfa: 421-437, ELAZIĞ-2003

XIII. - XV. YÜZYILLARDA ANADOLU TÜRKLERİ İLE TRABZON İMPARATORLUĞU ARASINDAKİ İLİŞKİLER

The Relations Between Anatolian Turks and Trabzon Empire in XIII.-XV.

Muammer GÜL

*Harran Üniversitesi Fen-Edb. Fak. Tarih Bölümü., Şanlıurfa
Mgul23@ yahoo.com.*

Özet

Trabzon, Doğu Karadeniz bölgesinde, daha ilk çağlardan başlayarak Kafkasya, İran, Anadolu ve Avrupa ile olan bağlantısından dolayı geniş bir hinterlanda sahip olmuştur. Bölgenin en eski halkı Kafkasya kökenli olmasına rağmen MÖ 7. yüzyıldan itibaren Kimmer, İskit gibi göçebe Türk iskanına sahne olmuştur.

Selçukluların Anadolu'ya gelmesi ile birlikte Trabzon çevresine Türk akınları başlamıştır. 1204 yılında Trabzon Rum İmparatorluğunun kurulması, Anadolu'daki Türk devlet ve beylikleri ile daha geniş bir ilişkiler dönemini başlatmıştır. Bu çerçevede XIII.-XV. Yüzyıllarda Trabzon Rum İmparatorluğu adeta surların içerisine hapsedilerek çevresi Çepni, Hacı Emirli, Taceddin oğulları, Kubad oğulları, Taşan oğulları, Çobanlılar, Duharlılar ve Akkoyunlu gibi Türkmenler tarafından fethedilmiş ve Türkleştirilmiştir. Bütün bu mücadeleler ise Dede Korkut Hikayelerine konu olmuştur.

Gerek İslamiyet öncesi dönemden kalan gerekse Trabzon İmparatorluğunun kurulması ve sonrasında Trabzon Krallığı içerisinde önemli bir Türk tesirine de şahit olmaktayız ki, bunu Trabzon Rumlarının idari, askeri ve halk kesimlerindeki Türk kökenli insanlar ile Türkçe isimler ve yer adlarından çıkarmak mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Anadolu Selçuklu Trabzon Ak-Koyun Çobanlı

Abstract

Since the early ages, Trebizond has a great hinterland in East Blacksea region because of its geographical borders with Caucasian, Iran, Anatolia and Europe. Although the inhabitants of this city were of Caucasian origin, some nomadic Turkish tribes such as Kimmers, İskits lived there in 7 B.C.

With the arrival of Selcukid to Anatolia, the Turkish raids began. Relations began with the Empire of Trebizond and Turkish tribes on a large scale upon the foundation of Empire of Trebizond in 1204. In this regard, the Empire of Trebizond was besieged in the walls and the surrounding lands were conquered by Çepni, Hacı Amirli, Taceddin, Kubad, Taşan, Çobanid, Duhar and Aqqoyun Turkish tribes. This struggle was the subject of the Dede Korkut Stories.

We realize that Trabzon had a significant impact on the Trabzo Empire before and after the muslim period, which is obvious from the Turkish names in the administrative military and social communities of the Empire of Trebizond.

Key Words: Anatolia Selcukid Trebizond Aqqoyun Cobanid

Giriş

Trabzon, Anadolu'nun kuzey-doğusunda, Doğu Karadeniz bölgesinde önemli bir vilayet olarak tarih boyunca varlığını korumuştur. Trabzon'un daha ilkçağlardan itibaren Doğu Karadeniz kıyılarının hemen hemen tek önemli limanı olması, buranın öteki iskelelerden farklı olarak, Anadolu'nun içlerine, hatta Doğu Anadolu üzerinden Güney Kafkasya ve İran'a ulaşan dolambaçlı ve oldukça güç takip edilen bir yol vasıtası ile geniş bir hinterlanda sahip olmasından ileri gelmiştir.¹ Öyle ki, Trabzon-Bayburt-Erzurum-Tebriz hattı bütün ortaçağlar boyunca önemini koruyan bir ticaret yolu olarak karşımıza çıkmaktadır.² Onun bu konumunu ön plana çıkaran husus, Boğazlar ve Ege yoluyla Akdeniz'e ve Avrupa'ya bağlandığı gibi doğrudan doğruya Karadeniz üzerinden de Rusya'ya ve diğer Avrupa ülkelerine giden yolların kavşak noktasında bulunmasıdır.³ Karadeniz bütünlüğü içerisinde Yakın doğuyu da içine alacak şekilde önemli bir ithalat ve ihracat limanı olan Trabzon, sınırlarının darlığına rağmen zengin topraklara sahiptir. Bilhassa gümüş madenlerinin ekonomik hayatta önemli rol oynadığı Trabzon,⁴ ticaret tarihi açısından en parlak dönemlerini XIII.-XIV. yüzyıllarda yaşamıştır. Şehir ticari ehemmiyeti yanında askeri bir üs olarak da önemli bir rol oynamıştır.⁵ Coğrafî, ticari ve askeri konumu ile ön planda olan Trabzon şehri Türkler Anadolu'ya gelmeden önce nasıl bir tarihi süreci yaşamıştır? Ortaçağlar boyunca Türk-Trabzon ilişkilerine geçmeden önce kısa bilgi vermek faydalı olur kanaatindeyiz.

Arkeolojik araştırmaların ve kazıların sonuçlarına göre, Karadeniz'in iskana elverişli yerlerinin, gerek güney ve batıda, gerekse kuzey ve doğuda insanlık tarihinin en eski çağlarından beri iskan edildiği anlaşılmaktadır. Yalnız Samsun bölgesindeki kazılar Eski Tunç çağına kadar gitmektedir.⁶ Bölgenin en eski halkı Kafkasya kökenli olmasına rağmen MÖ 11. yüzyılda Greklerle başlayan ticari münasebetler MÖ 7. yüzyıldan itibaren

¹ Şehabettin Tekindağ, "Trabzon", **İA**, C.12/1, MEB, İstanbul 1979, s. 456.

² Marco Polo, **Marco Polo'nun Geziler Kitabı**, (Çev. Ö.Güngören), Yol Yay., İstanbul 1985, s. 21; Turan, Şerafettin, **Tü**² Şehabettin Tekindağ, "Trabzon", **İA**, C.12/1, MEB, İstanbul 1979, s. 456.

rkiye-İtalya İlişkileri I, Metis Yayınları, İstanbul 1990, s. 48-50; Osman Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, Nakışlar Yayınevi, İstanbul 1984, s. 30-31; Tekindağ, s. 456.

³ A. Yakubovski, "İbn Bibi'nin XIII. Asır Başında Anadolu Türklerinin Sudak, Polovets (Kıpçak) ve Ruslara Karşı Yaptıkları Seferin Hikayesi", (Çev. İsmail Kaynak), **Türkiyat Mecmuası**, C. XII, S.1-2, Mart-Haziran 1954.

⁴ Turan, **Türkiye-İtalya İlişkileri I**, s. 52.

⁵ Tekindağ, s. 457-458.

⁶ Afif Erzen, **Eskiçağ Tarihi Hakkında 4 Konferans**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1984, s. 55-56.

Grekle yerleşmesine sahne olmuştur.⁷ Ancak bu Grekle yerleşmesinden evvel “Proto-Türk” olarak adlandırdığımız Kimmer, İskit (Saka) ve Sarmat gibi göçebe atlı Türk kavimlerinin istila ve iskanına sahne olmuştur.⁸ Bu iskan Yunan coğrafyacıları ve tarihçilerinin kayıtlarının yanında Kimmer sanat kalıntıları ve yer adlarından çıkarmak da mümkündür.

Trabzon şehrinin ise, MÖ: 8.-7. yüzyıllarda kurulduğu söylenmesine rağmen, şehirden ilk kez bahseden MÖ: 400 yılında Xenophon’dur. Strabon da Trabzonlular ile Persler arasındaki savaşıardan dolayı Trabzon’dan bahsetmektedir. MÖ: 331 yılına kadar Perslerin hakimiyetinde kalan şehir, bu tarihte Büyük İskender’in hakimiyetine girer. MÖ: 280’de Sinop Pontuslularının, daha sonra da Roma’nın hakimiyetine girerek büyük bir hudud şehri olma vasfını kazanmıştır. Konstantin döneminde dini-idari taksimatta piskoposluk merkezi haline gelen Trabzon daha sonraları güçlü surlarla tahkim edilmiştir.⁹

II.Selçukluların Trabzon Bölgesindeki Fetihleri ve Trabzon Rum İmparatorluğu ile İlişkiler

Dört Halife döneminde başlayıp Emeviler döneminde doruğuna ulaşan İslam fütuhatının kenarında kalan Trabzon, 1080 yılında Büyük Selçuklular tarafından kısa bir süre için elde edilmesine rağmen, buranın valisi **Theodoros Gabras** tarafından şehir Türklerden geri alınmıştır.¹⁰ Bununla birlikte Selçukluların daha 1048 yılında Trabzon yakınlarına kadar yayıldıkları anlaşılmaktadır. Hemen arkasından I. Haçlı Seferinin verdiği sarsıntıdan da istifade eden Bizans Türklere karşı umumi bir saldırıya geçerken, Trabzon dukası Gabras da Bayburt’u işgal etti. Ancak Danişmendoğlu Ahmed Gazi 1098’de Bayburt’u geri almıştır. Gabras, Mengücekoğlu İshak ile Artukoğlu Belek arasındaki çatışmada İshak ile ittifaka girince Belek de Danişmedoğlu Melik Gazi ile ittifak kurmuş ve Sirman (Sürmene olmalı) kalesi yakınlarında yapılan savaşta Gabras ve İshak yenilerek esir düşmüşlerdir.¹¹ Bizans’ın başına buyruk Trabzon dukaları¹² zamanında bu şekilde başlayan Trabzon Rumları ile Türkler arasındaki mücadele 1204 yılında Trabzon İmparatorluğu’nun kurulması sonrasında, bu imparatorluğun yayılma çabaları ile de, daha şiddetli bir hal alacak ve yaklaşık iki buçuk asır sürecektir. Ancak Trabzon İmparatorluğu’nun Türk devlet ve beylikleri ile olan ilişkileri sadece askeri bir

⁷ Erzen, s. 53 vd.; Tekindağ, s. 456.

⁸ Rene Grousset, **Bozkır İmparatorluğu**, (Çev. M.R. Uzmen), Ötüken Yayınları, İstanbul 1980, s. 28; Erzen, s. 68.

⁹ naklen Tekindağ, s. 456-457.

¹⁰ Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, s. 40-41.

¹¹ İbn Al-Qalanisi, **The Damascus Chronicle of The Crusades** (Haz. H.A.R. Gibb) London 1932, s. 162.

¹² Niketas Khoniates, **Historia**, TTK, Ankara 1995, s. 22.

mücadeleyle sınırlı kalmamış, ticari, siyasi ve bilhassa akrabalıkların kurulması ile daha geniş bir hal almıştır.

Trabzon güçlü bir şehir olduğu için Türkler öncelikle onun çevresinde fetihlerde bulunmuşlardır. Bu genel çerçevede Danişmendli Melik Muhammed 1138 yılında Canik (Samsun) bölgesinde fetihlerde bulunmuş ve onu takiben kardeşi Yağlıbasan da 1155'te sahildeki Ünye ve Bafra bölgelerine akınlarda bulunmuştur.¹³ Danişmendliler, batıya doğru yayılma imkanına sahip olmadıkları için, imparatora bağımlı bölgeler ile Trabzon'un birleştiği Ünye, Bafra ve Samsun bölgeleri onların akın sahasını teşkil ediyordu.¹⁴

Türkiye Selçukluları 1175 yılında Danişmendlilere son verdikten sonra Trabzon ve çevresine karşı fetihlere devam ederek adeta şehri tecrit ettiler. Muhtemelen 1194 yılında, Samsun limanını da kısmen içine alacak şekilde Karadeniz sahillerinde önemli fetihlerin, daha Tokat meliki iken, Rükneddin Süleymanşah tarafından gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.¹⁵ Selçuklu Türkleri daha sonra Amisos (Samsun)'un yanında yeni bir yerleşim kurmuşlar ve Amisos ile Samsun uzun süre birlikte kalabilmiştir. Burada yerleşen Türk kolonisi ile Amisos halkı arasında ticari münasebet ve menfaatler sayesinde iyi ilişkiler gelişmiştir.¹⁶ Türklerin Karadeniz'de elde ettikleri ilk liman olan Samsun ve çevresinin fethi Trabzon'un İstanbul ile münasebetini kesmesi açısından önemlidir. Ancak 1204 yılında İstanbul'un Haçlılar tarafından alınması üzerine Aleksios Komnenos Trabzon'da imparatorluğunu ilan edince¹⁷ burada 1461 yılına kadar sürecek bir devletin temeli atıldı. Aleksis Komnenos I (1204-1222) döneminden itibaren Trabzon İmparatorluğu, batı, doğu ve güney yönünde bir yayılma siyaseti takip etti. Zira Erzurum'daki Selçuklu meliki Tuğrul-Şah'ın Bayburt kalesini yeniden ve çok müstahkem bir şekilde inşa etmesi, kuzeyden gelen tehdidi ve muhtemelen bu bölgedeki birtakım hudud mücadelelerinin mevcudiyetini göstermektedir.¹⁸ Bu yayılma siyaseti çerçevesinde Aleksios'un İznik İmparatoru Theodoros Laskaris ile bir hakimiyet mücadelesine girmesi, Selçukluların Samsun'dan Sinop'a kadar olan orta Karadeniz'de yerleşme ve

¹³ Ali Sevim- Yaşar Yücel, **Türkiye Tarihi**, C. I, TTK, Ankara 1987, s. 131; M.H. Yınanç, "Danişmendliler", **İA**, C.1, MEB, s. 471.

¹⁴ Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**, (Çev. Y.Moran), E Yayınları, İstanbul 1994, 112.

¹⁵ Cahen, s. 127; Osman Turan, "Süleyman-Şah", **İA**, C.11, İstanbul 1979, s. 122; Besim Darkot, "Samsun", **İA**, MEB, İstanbul 1988, s. 174; Tekindağ, s. 458.

¹⁶ Osman Turan, "Keykubad P", **İA**, C.6, MEB, İstanbul 1988, s. 616-617; Darkot, s. 174.

¹⁷ G.Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, (Çev. Fikret Işıltan), TTK, Ankara 1995, s. 393.

¹⁸ Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, s. 22.

tutunmaları açısından önemlidir. I. Gıyaseddin Keyhüsrev, ikinci saltanat devresi olan 1206 yılında, Türkiye Selçukluları'nın ticaret siyasetinin bir parçası olarak, müslüman tüccarlarının uğradığı baskın karşısında Karadeniz'e bir sefer yaparak imparator Aleksios'u mağlup etmiş ve kuzey yolunun emniyetini temin etmiştir.¹⁹

I. İzzeddin Keykavus, Trabzon Komnenleri ile İznik İmparatorlarının Karadeniz sahillerindeki bu istilalarını engellemek, belki de bu çatışmadan istifade etmek, ve çok ehemmiyet kazanan ticaret yolu için bir mahreç temin etmek maksadı ile Antalya'daki isyanı bastırmayı daha uygun bir zamana bırakıp Sinop'un fethine yönelmiş ve Sinop'u korumaya gelen Aleksios'u mağlup ederek esir almıştır. İmparator 1214 yılında Sinop'u Selçuklulara bıraktığı gibi vergi ve asker vermeyi de kabul etmiştir.²⁰ İbn Bibi'nin uzun uzun anlattığı Sinop'un fethi, Türkiye Selçukluları için önemli olduğu kadar, Trabzon İmparatorluğu için de önemliydi ve bundan sonraki mücadelelerin önemli bir ayağını teşkil edecektir. 1214 yılında Sinop'u kaybeden Trabzon devletinin zayıflamasıyla yapmakta olduğu ticaret de büyük darbe yemiş ve bu tarihten sonra bu güzergahtaki ticaretin mühim bir kısmı Selçukluların eline geçip Sinop vasıtası ile yapılmıştır.²¹ Sinop, bir yönüyle Ege kıyısındaki Efes'in oynadığı role benzer bir önem taşıyordu. Çünkü Sinop, Karadeniz'i batıdan doğuya ya da güneyden kuzeye, İstanbul'dan Trabzon'a veya Türkiye'den Kırım'a gidecek yolcuların, tüccarların uğradıkları bir liman bir ticaret pazarı idi.²²

I. Alaaddin Keykubad dönemi ise, Selçuklu-Trabzon İmparatorluğu ilişkilerinin bölgesel bir çerçeveden uluslar arası bir çerçeveye girdiği bir dönem olarak mütalaa edilebilir. Bu açıdan I. Alaaddin Keykubad'ın Suğdak seferi sebep ve neticeleri itibariyle oldukça önemlidir. Moğolların 1223'te Kıpçak ülkelerine ve Kırım'a akınları bu ticaret yollarındaki emniyeti sarsmıştır ki, İbn Bibi'nin geniş tafsilatında Kıpçak ve Kırım'dan gelen tüccarların soygun ve yağmaya uğramaları,²³ Türkiye Selçukluları'nın bu seferinin temel sebebini teşkil ediyordu. Suğdak'ın Trabzon'a tabi olduğu göz önüne alınırsa Moğolların çekilmesinden sonra sahipsiz kalan Suğdak'a sefer düzenlenmesi Türkiye Selçukluları için uygun düşmekteydi. Rus yazar V.G. Vasilyevskiy'e göre, Alaaddin'in Suğdak seferine, "*Konya sultanı ile Trabzon hükümdarı arasındaki büyük mücadelenin*

¹⁹ Osman Turan, *Anadolu Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, TTK, Ankara 1986, s. 110, 122.

²⁰ İbn Bibi, *El-Evamirü'l Ala'ıye fi'l-Umuru'l Ala'ıye I*, (Çev.M.Öztürk), K. B.Yay., Ankara 1996, s. 168-175; Turan, *Resmi Vesikalar*, s. 104; Tekindağ, s. 458; Turan, "*Keykubad I*", s. 635-636.

²¹ Yakubovski, s. 217; Turan, *Resmi Vesikalar*, s. 48-49; Ostrogorski, s. 399.

²² Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri I*, s. 48.

²³ İbn Bibi, II, s. 316-317.

bir sahası gibi ” bakmak lazımdır.²⁴ Bu sırada Trabzon imparatoru Andronikos’un Samsun ve Sinop’a bir sefer düzenlemesi²⁵ bu açıdan anlamlıdır. İbn Bibi bu seferin Suğdak ile sınırlı olmadığını ve içlere doğru ilerleyerek Kıpçak ve Rusların mağlup edilmesi ile barışın temin edildiğini ve Suğdak’ın yüksek bir yerine bir cami yapıldığını uzun uzun anlatır.²⁶ Suğdak’ın yüksek bir yerine bir cami inşası hakkındaki kayıt burada Selçuklu uyruğundaki bir Müslüman kolonisine delalet eder ki,²⁷ Yakubovski’ye göre, son tetkikler bu caminin stilinin özelliklerinden dolayı bir Selçuklu yapısı olduğunu, bir Ceneviz veya Tatar yapısı olmasının imkansız olduğunu göstermektedir.²⁸ Böylece Karadeniz’de İtalyanlar ile Trabzon Rumları arasındaki rekabete daha 1214’te Sinop’u alarak üçüncü bir taraf olarak katılan Selçuklular, daha ileri bir adım atarak İtalyanlar gibi Kırım’da bir ticaret limanına sahip oldular ve Trabzon Rumlarını kuzeyden de tam bir abluka altına alarak rakiplerine üstünlük sağlamışlardır. Anadolu Selçuklularının vasalı olan Trabzon, daha sonra Moğolların Yakın-doğudaki hakimiyeti ile onlara dayanmışlar ve Tebriz ile Trabzon arasındaki ticari bir anlaşma Kırım’ı da içine alacak şekilde genişlemiştir.²⁹

IV. Kılıç Arslan (1259-1266) döneminde Trabzon İmparatorluğu Sinop’a taarruz ederek 1259’da şehri ele geçirdiyse de 1266 yılında Muineddin Pervane Sinop’u geri aldığı gibi bu şehri kendi mülkiyetine almayı da başardı.³⁰ İbn Bibi, III. Gıyaseddin Keyhüsrev (1266-1283) döneminde, Trabzon Rumlarının Sinop’a tekrar saldırdıkları ancak **Çepnilerin** de etkili yardımı ile bu saldırının defedildiğini bildirmektedir.³¹

III. Anadolu Türkmen Beylikleri İle Trabzon İmparatorluğu İlişkileri ve Bölgenin Fethinde Rol Oynayan Beylikler

Kösedağ Savaşı’ndan sonra Türkiye Selçuklularının Moğolların tabiiyetine girmesi ile Trabzon serbest hareket edebilmişse de pek fazla bir yayılma gösterememiştir. Çünkü uçlarda Anadolu Selçuklularına dolayısı ile İlhanlılara bağımlı görünmelerine rağmen fiili olarak bağımsız hareket eden Türkmenler yeni bir güç olarak ortaya

²⁴ Yakubovski, s. 212.

²⁵ Turan, “Keykubad I”, s. 649; Turan, **Resmi Vesikalar**, s. 93.

²⁶ İbn Bibi, II, s. 327-344.

²⁷ Stefanos Yerasimos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye I**, Gözlem Yayınları, İstanbul 1977, s. 163.

²⁸ Yakubovski, s. 225.

²⁹ Zeki V. Togan, “*Moğollar Devrinde Anadolu’nun İktisadi Vaziyeti*”, **Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası**, C.I, İstanbul 1931, s. 17.

³⁰ İbn Bibi, II, s. 164-165; Nejat Kaymaz, **Pervane Muinüd’Din Süleyman**, AÜDTCF Yayınları, Ankara 1970, s. 112-113.

³¹ İbn Bibi, II, s. 238-239; Turan, **Resmi Vesikalar**, s. 165.

çıkılmışlardır. Zira İbn Bibi'nin Anadolu'ya gelen İlhanlı idarecilerinin sık sık bu uçtaki Türkmen beylerinin itaate alınmasından bahsetmesi³² ve Trabzon Rumlarının Sinop'a saldırısı karşısında Çepni Türklerine önemli rol biçmiş olması³³ Trabzon İmparatorluğu için de bundan sonraki muhataplarının temelde **Türkmen Beyliklerinin** kuvvetleri olacağını göstermektedir.

XIII. yüzyıl sonlarına doğru, Batıya doğru Türkmen yayılması, benzer bir şekilde, Trabzon yöresi Türkmenlerinde de görülmektedir. 1277 yılından itibaren Trabzon devletinin batı hududlarındaki dağlarda, ilerideki siyasi birliklerin esasını teşkil edecek olan, bağımsız hareket eden Türkmen gruplarını görmek mümkündür.³⁴ Gazan ve Olcaytu Hanlar döneminde başvezir Reşideddin'nin, "**Rum-i A'la**" dediği Vilayet-i Şarkiye ve Gürcistan valisi olan oğlu Pir Ali'den Trabzon ve Abhaz dağlarına gizlenen asilerin tedibini isterken, kastettiği uç bölgelerde giderek daha fazla serbest hareket eden Türkmen toplulukları olmalıdır.³⁵ Bu Türkmenler ve oluşturdukları siyasi teşekküller kimlerdi? Trabzon ve çevresinin Türkleşmesinde nasıl bir rol oynamışlardı?

Bu Türkmenlerle Trabzon İmparatorluğu'nun temaslarından, daha III. Gıyaseddin Keyhüsrev (1266-1283) zamanında, 1280 yılında bahsedilmekte ve Trabzon bölgesinin Türkleşmesinde önemli rol oynadıkları bilinen **Çepnilerin** Trabzon İmparatorluğunun Sinop'a saldırısı karşısında önemli rolleri vurgulanmaktadır.³⁶ Selçuklular tarafından Samsun'un doğu sahilleri boyunca bu bölgenin güvenliği için yerleştirilmiş olan Çepniler, Karadeniz sahilinde doğuya doğru sürekli ilerleyerek bu bölgenin Türkleşmesinde önemli rol oynadılar. Trabzon vekayinamesi **Panaretos**'un Türkmen saldırılarını zikrederken sık sık Çepnileri zikretmesi,³⁷ 1348 yılında Trabzon İmparatorluğu'na karşı Türkmen beyliklerinin ortak bir saldırısına Çepnilerin de iştiraki, onların rollerini anlama açısından bir fikir vermektedir.³⁸

XIV. yüzyıl ortalarında bugünkü Ordu ve çevresine Bayram oğlu **Hacı Emir** adlı

³² İbn Bibi, II, s. 216, 233, 238.

³³ İbn Bibi, II, s. 238-239.

³⁴ Faruk Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatları-Destanları**, Ana Yay., 1965, s. 165; Cahen, s. 301; Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, Ankara 1980, 303.

³⁵ Zeki V. Togan, "*Reşideddin'in Mektuplarında Anadolu'nun İktisadi ve Medeni Hayatına Ait Kayıtlar*", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 14, Ekim 1952-Temmuz 1953, s. 46-47; Faruk Sümer, "*Anadolu'da Moğollar*", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi** I, 1969, s. 45.

³⁶ İbn Bibi, II, s. 239; M. Fuat Köprülü, **Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu**, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1981, s. 95; Sümer, **Oğuzlar**, s. 165; Pertev N. Boratav, "*Dede Korkut Hikayelerindeki Tarihi Olaylar ve Kitabın Te'lif Tarihi*", **Türkiyat Mecmuası**, C.XIII, İstanbul 1958, s. 51.

³⁷ naklen Boratav, s. 50 vd.

³⁸ Turan, **Resmi Vesikalar**, s. 165; Boratav, s. 58.

bir Türk hakim durumdaydı. 1358 yılında kalabalık bir asker ile Trabzon'un batısındaki Maçka'ya, 1361 yılında da Trabzon'a bağlı olan Giresun'a saldırdığı kaydedilen Hacı Emir'in, Canik bölgesinin fethinde önemli rol oynadığı ve onun halkını teşkil eden Türkmenlerin de bu bölgedeki Türk halkının esasını teşkil ettiğini zikreden F. Sümer, bunlar arasında Çepnilerin önemli yer tuttıklarını söyleyerek **Hacı Emirli Beyliği**'nin kurulmasında Çepnilerin rolünü vurgulamaktadır.³⁹ Bu beyliğin Trabzon ve çevresinin fethinde en büyük katkısı Hacı Emir'in oğlu Süleyman Bey'in 1396-7 yılında *İslamiyetin ortaya çıkışından beri hiçbir müslümanın girmediği ve alamadığı Giresun'u fethetmesidir.*⁴⁰ Emir Süleyman'ın bu fethi, Trabzon İmparatorluğunu bölgede zayıflatırken, Hacı Emirli beyliğinin güçlenmesini sağlamıştır. Çünkü 1404 yılında Timur'a elçi olarak giden İspanyol elçi Klaviyo, Trabzon'dan Erzincan'a giderken yolda Türkler ile Rumlar arasındaki savaşlardan bahsederken, Ordu ile Giresun havalisinin 10.000 kişilik orduya sahip Hacı Emirli (Erzamir) beyliğinin elinde olduğunu nakletmektedir.⁴¹ Böylece 1277 yılından itibaren Karadeniz sahillerinde gördüğümüz Çepnilerin, XIV. yüzyıl sonlarında Giresun, Kürtün, Torul ve Görele bölgelerinde yerleştikleri ve bu yörede Yavuz Selim devrine ait (925/1515-16) bir defterde "*Vilayet-i Çepni*" adı ile ayrı bir idari üniteyi oluşturdukları, yerleştikleri bölgenin dağlık kısmının da **Cibal-i Çepni** (Çepni Dağı) olarak adlandırıldığı anlaşılmaktadır.⁴²

Türkiye Selçuklu Devleti'nin çöküşü ve Moğol hakimiyetinin artması sırasında ortaya çıkan Türkmen beyliklerinden biri de **Taceddin-oğulları Beyliği** olup merkezi Niksar idi.⁴³ 1361 yılından itibaren Canik bölgesinin güçlü bir beyliği olarak karşımıza çıkan Taceddin Oğullarının, Selçuklu veziri Muineddin Pervane'nin eniştesi Emir Gümüslü Emuniddin Yunus el-Müstevfi'nin soyuna dayandığı ve sülalenin bundan dolayı Gümüslüzade lakabını aldığı,⁴⁴ beyliğin kurucusunun da İlhanlı Anadolu'sunun iç mücadelesinde rol alan Taceddin Doğanşah (Doğancık) adlı bir emir olup Çobanlı Şeyh Hasan'ın müttefiki ve Eretna'nın rakibi olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁵ Trabzon Rumları

³⁹ Faruk Sümer, "*Anadolu'da Yaşayan Bazı Üç-Oklu Oğuz Boylarına Mensup Teşekküller*", **İFM**, XI/1-4, 1950, s. 446 vd.; Sümer, **Oğuzlar**, s. 327-329.

⁴⁰ Aziz b. Erdeşir Esterabadî, **Bezm u Rezm**, (Çev. Mürsel Öztürk), KBY, Ankara 1990, s. 485.

⁴¹ R. Gonzales Klaviyo, **Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat**, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), Birinci Kısım, Kanaat Kitapevi, Ankara 1939, s. 85-87.

⁴² Sümer, **Oğuzlar**, s. 330-331.

⁴³ Mevlüt Oğuz, "*Taceddin Oğulları*", DTCFD, S. 6, Ankara 1948, s. 469-487; Yücel-Sevim, s. 362-363; İ.H. Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri**, TTK, Ankara 1984, s. 153-154.

⁴⁴ Abdi-zade Hüseyin Hüsametdin, **Amasya Tarihi**, C. I, (Sadeleştiren: Dr. Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş), Amasya Belediyesi Yayınları, Ankara 1986, s. 40, 68, 134, 154, 266.

⁴⁵ Oğuz, s. 471-473.

üzerindeki akınlarından dolayı 1379 yılında imparator Türkmen beylerini durdurmak için akrabalık kurma politikasına Emir Taceddin'i de dahil ediyor ve kızı Eudokia'yı onunla evlendiriyor.⁴⁶ Trabzon kroniği Panaretos, 1386 yılında Emir Taceddin ve Hacı Emiroğlu Süleyman Bey'in 12.000 kişilik bir kuvvetle Trabzon'a saldırdıklarını ancak mağlup olduklarını ve Emir Taceddin'in de bu savaşta hayatını kaybettiğini nakletmekteyse de,⁴⁷ onun Hacı Emiroğlu Süleyman ile girdiği savaşta hayatını kaybettiğini zikredilmektedir.⁴⁸ Gerçekten de Hacı Emir ile oğlu Süleyman arasındaki ihtilaftan faydalanmak isteyen Emir Taceddin ona saldırmıştır. Süleyman Bey bu durumda Kadı Burhaneddin'den yardım istemiş ancak bu yardıma gerek kalmadan Emir Taceddin ikinci saldırıda yenilerek hayatını kaybetmiştir.⁴⁹ Hacı Emirli Süleyman ile Taceddin oğlu Mahmut Çelebi arasındaki çekişme Kadı Burhaneddin'in araya girmesi ile çözümlenmiş⁵⁰ ve böylece Kadı Burhaneddin kuzeydeki bu Türkmen beyliklerini kendine bağlamaya muvaffak olmuştur. Bir taraftan Trabzon üzerine akınlar yaparken diğer taraftan kendi aralarında ve bilhassa Kadı Burhaneddin'e karşı mücadele eden bu Türkmen beyliklerinin gücü hakkında çağdaş kaynaklar önemli bilgi vermektedir. Trabzon kroniği, Taceddin ve Hacı Emir'in 1386 yılındaki saldırısında 12.000 askerden bahsederken,⁵¹ Esterebadi'deki şu anekdot önemlidir: Timur Anadolu'ya yönelirken, Kadı Burhaneddin'in durumunu sormuş ve şöyle bir cevap almıştır: “5 bin kişi ile Emir Mutahharten, 10 bin askerle Karamanoğlu, 6 bin asker ile Mahmut Çelebi, bin kişi ile Taşanoğlu, bin askerle Bafra valisi onun karşısında ve ona düşmandır”.⁵² Hacı Emir'in kuvvetlerinden bahsedilmediği (Kadı'nın müttefiki olduğundan olsa gerek) dikkate alınırsa Trabzon ve çevresinde oldukça önemli bir Türkmen gücünün varlığı kendisini gösterir. Trabzon ve çevresinin fethi ve Türkleşmesinde önemli rol oynayan Taceddin Oğullarının da bu bölgedeki Türklerin esas varlığını teşkil eden Çepnilere dayanmaları kuvvetle muhtemeldir.⁵³ Bu bölgedeki Çepniler XV. Yüzyıl ortalarından itibaren Trabzon Rumlarına karşı Türkmen cephesinin liderliğini yapan Akkoyunluların hizmetine girmişler ve Akkoyunlu ulusu içerisinde zikredilmişlerdir. XVI. Asrın başlarında Safevi Devleti'ni kuran Anadolu'daki

⁴⁶ Boratav, s. 51-52.

⁴⁷ Boratav, s. 52.

⁴⁸ Esterebadi, s. 309-313.

⁴⁹ Esterebadi, s. 309 vd.

⁵⁰ Esterebadi, s. 314-315.

⁵¹ Boratav, s. 52.

⁵² Esterebadi, s. 411.

⁵³ Yaşar Yücel, **Eretna Devleti Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti Mutahharten ve Erzincan Emirliği II**, TTK, Ankara 1989, 122-123.

Türkmenler arasına Çepniler de dahil olmuştur.⁵⁴

Çepnilerin esas gücünü teşkil ettikleri Hacı Emirli Beyliği ve Taceddin-oğulları dışında Trabzon ve çevresinin fethinde rol oynayan beyliklerden biri de **Taşanoğulları Beyliği**'dir. Anadolu'da Timurtaş'ın ortadan kalkması ile ortaya çıkan ve Eretna'ya tabi olan Taşan Bey, 1366 yılından sonra kendi adını alan Taşan Dağları'na yerleşerek faaliyetlerine başlamış ve kendisinden sonra Merzifon merkez olmak üzere evlatları Bali Ahmet, Ali, Hasan ve Şahin Beyler varlıklarını devam ettirmişler ve bölgedeki diğer beyliklerden daha erken bir tarihte Osmanlılara katılmışlardır.⁵⁵

Trabzon ve çevresinin fethinde bulunan Türkmen siyasi teşekküllerinden biri de yaklaşık bin askere sahip olan Bafra valisi (**Vali-yi Bavre**) olup diğer beylikler gibi Kadı Burhaneddin'in baskısı altında kalmış ve bundan dolayı erken Osmanlı himayesine girmiştir.⁵⁶ Yine Samsun bölgesinde **Kubadoğulları** da Yıldırım Bayezid döneminde Osmanlı hakimiyetine giren beyliklerden biri idi.⁵⁷ Karadeniz sahillerindeki bu Türkmen beyliklerine ilave olarak İlhanlı Çoban'ın idam edilen oğlu Timurtaş'ın Çobanî denilen oğlu Küçük Hasan da 1336'da Trabzon'a bir baskın teşebbüsünde bulunmuştur.⁵⁸ **Klaviyo**'nun, Trabzon-Tebriz yolunda Rumlar ile **Çabanlılar** adlı Türkmenler arasındaki savaşı bahsederken kastettiği Türkler bunlar olmalıdır.⁵⁹

Trabzon'a yönelik Türkmen akınlarının en önemli üslerinden biri de Bayburt'tur. Ortaçağlarda Trabzon'un Anadolu ve Yakın-doğu ülkeleri ile ilişkilerinde önemli yeri olan şehir, Türkmen akınlarında da önemli bir üs olarak karşımıza çıkmaktadır. Bayburt-Erzurum bölgesinde yaşayan ve önceleri Karakoyunluların bir şubesi iken sonraları Akkoyunlulara tabi olan **Duharlı Oymağı**⁶⁰ reislerinden Yusuf Bey'in Trabzon İmparatorluğu ile yaptığı savaşta esir düştüğü ve Akkoyunlu emiri Tur Ali Bey'in Trabzon üzerine bir sefer düzenleyerek onun intikamını aldığı kaydedilmektedir.⁶¹

⁵⁴ Sümer, **Oğuzlar**, s. 335; Yınanç, s. 253.

⁵⁵ Esterebadi, s. 369, 387; Abdi-zade Hüseyin Hüsametdin I, s. 332.

⁵⁶ Esterebadi, s. 369, 387, 396, 411; Yücel, s. 155-156.

⁵⁷ Neşri, **Neşri Tarihi I**, (Haz. M.A.Köymen), KTBY, Ankara 1983, s. 136; Hoca Saadetin Efendi, **Tacü't-Tevarih**, C.2, (Çev. İsmet Parmaksızoğlu), KBY, Ankara 1992, s. 306-307.

⁵⁸ Bertold Spuler, **İran Moğolları Siyaset İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1235**, (Çev. Cemal Köprülü), TTK, Ankara 1957, s. 147; Boratav, s. 49.

⁵⁹ Klaviyo s. 87'de Doğrul'un Çabanlı olarak tercüme ettiği Türkmenlerin **Çobanlı** olması gerekir. Zira F. Sümer de bunu **Oğuzlar** adlı eserinde **Çepni** olarak okumuş (s. 329) ancak diğer bir makalesinde **Çobanlı** olarak aktarmıştır (Sümer 1957, s. 441). Sürmene-Araklı-Arsin yörelerinde rastlanan Çabanlar/Çapanlar aile isimleri ve Araklı ile Gümüşhane'ye bağlı Çapan köy isimleri Trabzon üzerine akınlarda bulunan bu Çobanlı Türkleri ile ilgili olmalıdır.

⁶⁰ Faruk Sümer, **Kara Koyunlular I**, TTK, Ankara 1984, s. 26; Yınanç, s. 253.

⁶¹ Ebu Bekr Tıhranî, **Kitab-ı Diyarbekiriye**, C.I, TTK, Ankara 1989, s. 12-13.

Panaretos da 1348 yılındaki Türk saldırısında **Mehmet Erkeptaris** (Rikabdar) adlı beyin ismini zikretmektedir.⁶² 1360 yılında ise Bayburt beyi olarak **Hoca Latif**'in 300 askerle Trabzon'a akın yaptığını, Maçka'ya girdiğini ancak kendisi ile birlikte adamlarının büyük kısmının hayatlarını kaybettikleri kaydedilmektedir.⁶³

XIV. yüzyılda Trabzon ve çevresine yönelik Türkmen akınlarında önemli bir diğer merkez olarak Erzincan karşımıza çıkmaktadır. Panaretos,⁶⁴ 1348 yılındaki müttefik Türk beylerinin saldırısını zikrederken, Erzincan'dan **Ahî Ayne Bey** adında birinden bahsetmektedir. Ahî Ayne Bey'in ne zamandan beri Erzincan'a hakim olduğunu bilmiyoruz. Ancak bu dönemde Anadolu'ya gelen İbn Batuta, Anadolu şehirlerinde Ahilerin siyasi rolleri hakkında dikkate değer bilgiler vermektedir.⁶⁵ Bu dönem Anadolu'sunda siyasî ve idarî boşluğun olduğu durumlarda ahi reislerinin şehrin idaresini ele aldıklarını bilmekteyiz. Zira aynı dönemde Ankara'yı da uzun süre Ahiler idare etmişlerdir. Türkiye Selçuklu Devleti'nin yıkılması ve İlhanlı hakimiyetinin sarsılması ile Erzincan'da da ahilerin Ahi Ayne marifetiyle idareyi ele aldıklarını tahmin etmekteyiz. Esterebadî,⁶⁶ Ahi Ayne Bey'in şehri satın alarak sahip olduğunu zikretmektedir.⁶⁷ 1348'den önce Erzincan'a sahip olduğunu gördüğümüz Ayne Bey'in Eretna Devleti'ne bağlılığı düşünülse⁶⁸ bile onun daha Eretna 1352 yılında ölmeden önce diğer Türkmen beyleriyle birlikte Trabzon'a akın yapacak şekilde bağımsız hareket ettiği anlaşılmaktadır. Panaretos, Ahi Ayne Bey'in 1361 yılında da, herhalde Trabzon'a yönelik olarak, Golaba kalesini kuşattığını ancak başarı elde edemediğini yazmaktadır. Ahi Ayne Bey'in aynı tarihte Gürcistan üzerine de çok başarılı bir sefer yaptığı ve 1362 yılında da vefat ettiği anlaşılmaktadır.⁶⁹

IV. Akkoyunlular İle Trabzon Rum İmparatorluğu Arasındaki İlişkiler

Trabzon Rum İmparatorluğu üzerine yapılan Türkmen akınlarının XIV. asrın ortalarından itibaren ana merkezi ise **Ak-Koyunlular**dır. Panaretos'un Amitliler olarak tanımladığı Akkoyunluların 1340 yılından itibaren **Tur Ali Bey** liderliğinde Trabzon'a

⁶² naklen Boratav, s. 51.

⁶³ Boratav, s. 51.

⁶⁴ naklen Boratav, s. 51.

⁶⁵ Muhammed Et-Tancı, **İbn Batuta Seyahatnamesi**, C:I-II, (Sad. Mümin Çevik), Üçdal Neşriyat, İstanbul 1966, s. 193 vd.

⁶⁶ Esterebadî, s. 156.

⁶⁷ Esterebadî, Kadı Burhaneddin'in iktidarı ele geçirmesi esnasında ve sonrasında muhalifleri arasında Ayne Beg adlı birinin faaliyetlerinden de bahseder ki bunun farklı bir kişi olması lazımdır. Esterebadî, s. 156 vd.

⁶⁸ Yücel, s. 249.

⁶⁹ Boratav, s. 51; Yücel, s. 250-251; Yınanç, s. 254.

yönelik akınlara öncülük ederek tarih sahnesine çıktıkları anlaşılmaktadır.⁷⁰ Herhalde Anadolu'daki asıl meşruiyet kaynakları, başlarında Tur Ali Bey bulunduğu için **Tur Aliler** olarak adlandırılan Ak-Koyunluların, Tur Ali Bey liderliğinde Gazan Han'ın, Suriye, Irak ve Anadolu seferlerine katılmış olmalarıdır.⁷¹ Daha sonra da aynı şekilde Ak-Koyunluların kurucusu Kara Yülük Osman, Timur'un seferlerine iştirak etmiş ve bundan dolayı kendisine Diyarbekir bölgesi verilmiştir.⁷² İmparatoriçe İrene döneminde Trabzonlular üzerine yapılan Akkoyunlu saldırısı püskürtüldü. Anna (Anakutlu) döneminde 1342 yılında Akkoyunlular yeni bir akın yaparlar ve Trabzon'u yakarak büyük zayıflık verirler. Aynı yıl bir saldırı daha gerçekleştirirler. Michel'in oğlu III. Jean (1342-44) döneminde 1343'te Akkoyunlular yeniden saldırırlar.⁷³ Trabzon üzerine Türkmenlerin bu saldırısı yılda en az bir iki defa olmak üzere tekrarlanan bir gelenek halini almıştır. 1348'de birçok Türk kuvvetlerinin Trabzon'a akın yaptığından bahsedilir ve bunlar arasında Erzincan'dan Ahi Ayne Bey, Bayburt'tan Mehmet Rikabdar, Amitlilerden Tur Ali Bey ve Bozdoğan ve bunlarla birlikte Çepniler ... diye sıralanır. Bunlar nihayet Trabzonlular ile üç gün savaşır ve mağlup olarak geri dönerler.⁷⁴ Ancak durum hiç de öyle değildir ve Trabzon imparatorları Türk saldırılarını durdurmak için bu Türkmen beylerine kız ve kız kardeşlerini vererek akrabalık kurmak yoluna gitmişlerdir. Bu son saldırıdan sonra İmparator Aleksios (1349-1390) Tur Ali Bey'in oğlu Kutlu Bey'e kız kardeşi Maria'yı vermiştir(1352). 1357'de Hacı Emirlilere ve 1379'da Taceddinoğulları ile böyle bir akrabalık kurarlar.⁷⁵ Erzincan emiri Mutahharten'in eşi de Trabzon İmparatorunun kızı idi.⁷⁶ Bu akrabalık durumu ve karşılıklı ziyaretlere rağmen Trabzonlular ile Türkmenler arasındaki savaş devam etmiştir. Akkoyunlular ile diğer Türk emirlerinin Trabzon'dan kız almaları daha sonra da devam etmiştir. Akkoyunluların kurucusu Kara Yülük Osman, Kara Koyunlulardan Cihan-Şah ve Akkoyunlu Uzun Hasan da Trabzon prensesleri ile evli idler.

V. Trabzon ve Çevresinin Fethinin Dede Korkut Destanlarındaki Yeri

XIII. yüzyıldan başlayıp XV. Yüzyılın ilk yarısına kadar devam eden Trabzon ve çevresine karşı Türk akınlarının ne kadar büyük bir boyut kazandığını gösteren diğer bir

⁷⁰ Boratav, s. 49;

⁷¹ Tıhrani, I, s. 14-15.

⁷² Tıhrani, I, s. 14-15.

⁷³ Boratav, s. 51; Yınanç, s. 254.

⁷⁴ Boratav, s. 51.

⁷⁵ Boratav, s. 51; Yınanç, s. 254.

⁷⁶ Klaviyo, Mutahharten'i Ermeni ve Timur ile Akkoyunluları hasım gösterme gibi tarihi hatalara da düşmektedir. Klaviyo, s. 95, 99.

hususiyet ise bütün bu mücadelelerin Türk kültür ve medeniyetinde önemli yeri olan **Dede Korkut Destanları**'na konu olmasıdır.

Dede Korkut Destanları her ne kadar IX.-XI. Asırlarda Oğuzların Sır-Derya'nın kuzeyindeki eski yurtlarında kafir Peçenek ve Kıpçaklar ile mücadelelerinin hatıralarından ibaret ise de,⁷⁷ bu destanların telif ve tasnifi Akkoyunlular döneminde, belki de Uzun Hasan'ın saltanat döneminde, Doğu Anadolu'da Erzurum-Trabzon-Azerbaycan bölgelerini içine alacak bir coğrafyada meydana gelmiştir.⁷⁸ Yer adları, şahıs adları, destani şahsiyetler ile tarihi şahsiyetler arasındaki benzerlikler ve bunlardan öte Akkoyunlular ile Trabzonlular arasında meydana gelen olayların destanlarla ortak paydayı oluşturması, Akkoyunluların liderliğini yaptığı Türkmenlerin Trabzon ve çevresi ile Gürcistan'a akın ve gazalarının Dede Korkut Kitabı'nın oluşmasında esas rol oynadığını ispatlamaktadır. Akkoyunluları tarih sahnesine çıkaran Tur Ali Bey, Dede Korkut Kitabı'ndaki **Kanturalı**'dır.⁷⁹ **Bayburt, Avnik, Pasin, Kara Derbent** gibi Erzurum bölgesi yer adları ile bu bölgedeki Duharlı Oymağı destanlarda geçen unsurlardır (Ergin, 1984, s. 77, 84; Sümer, 1965, s. 380). Trabzon'un Vakf-ı Kebir'ine bağlı **Tur Ali** adlı iki ve **Tur Aliuşağı** adı ile bir köy ise Tur Ali Bey'in hatırası olarak kalmıştır.⁸⁰

Ak-Koyunlu Türkleri'nin başını çektiği Trabzon akınlarındaki bazı olaylar da destanlarda yer etmiştir.⁸¹ Bunlardan biri Trabzon imparatorlarının kız kardeşlerini ve kızlarını Türkmen beyleri ile evlendirmeleridir. Bu tarihi gelişmeye uygun olarak kurulan akrabalıklara rağmen savaşların devam etmesi de destanlara aynen yansımıştır. Ayrıca tarihi kaynaklarda bazı Trabzon ileri gelenleri ve prenseslerinin Türkçe adlar (Ak-su, Ak-buğa, Ana-kutlu gibi) almış olmaları da dikkate şayandır. Trabzon'daki bu Türkçe adlar birtakım ilişkilerin bir sonucu olsa gerektir. Burada Abu'l Farac'ın, Celaleddin Harzemşah'ın 1230 Yassıçemen yenilgisinden sonra “ *ümera ve muhariplerinin birçoğu Trabzon'a kaçtılar* “ şeklindeki kayıt dikkate değer.⁸² Bu tesirin daha II. Kılıç Arslan döneminden itibaren başlamış olması muhtemeldir. Zira o dönemde Trabzon Rum

⁷⁷ Pertev N. Boratav, “*Dede Korkut Hikayelerindeki Tarihi Olaylar ve Kitabın Te'lif Tarihi*”, **Türkiyat Mecmuası**, C.XIII, İstanbul 1958, s. 865; Sümer, “*Dede Korkut Kitabına Dair Bazı Mülahazalar*”, TFA, İstanbul 1952, s. 30.

⁷⁸ Nihat Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı**, C.I, MEB, İstanbul 1987, s. 407; Sümer, Oğuzlar, s. 380; Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, s. 51-52; W. Barthold, **İslam Medeniyeti Tarihi**, (Haz. M.F.Köprülü), DİBY, Ankara, s.212; Boratav, “*Dede Korkut Hikayeleri*”, s. 865.

⁷⁹ Muharrem Ergin, **Dede Korkut Kitabı**, Boğaziçi Yay., İstanbul 1984, s. 129-148; Banarlı, s. 407.

⁸⁰ Ergin, s. 77, 84; Sümer, Oğuzlar, s. 380; Boratav, “*Dede Korkut Hikayeleri*”, s. 55.

⁸¹ Boratav, s. 49-55.

⁸² Abu'l Farac Bar Hebraus, **Abu'l Farac Tarihi**, C.2, TTK, Ankara 1986, s. 528.

Devleti ileri gelenlerinden Gabras ailesinden İhtiyareddin Hasan adı ile Müslüman olan birisi bu meşhur Selçuklu hükümdarının veziri olmuş ve devlete büyük hizmette bulunmuştur.⁸³ Gerçekten de Trabzon'daki Türk tesiri oldukça gerilere götürülebilecek kadar kuvvetli delillere dayanmaktadır. Gürcü kraliçesi Thamar, İstanbul'da iktidarı kaybetmiş olan Komnenos hanedanı ve çocuk yaştaki yeğenleri Aleksios ve David'i Gürcistan'a getirdikten sonra Latinlerin İstanbul'u işgali üzerine Kuman/Kıpçak Türklerinden oluşturduğu bir ordu ile bu ikisini Anadolu'ya göndermiş ve Trabzon'u ele geçirmişlerdir. Gürcü krallığında önemli bir güce sahip olduklarını bildiğimiz Kumanların⁸⁴ Trabzon'da da önemli rol oynadıkları tarihi kayıtların yanında Kuman yer, şahıs vs. isimlerinden açıkça anlaşılmaktadır. R.Shukurov'un Vazelon Manastırı kilise kayıtları, imparatorluğun resmi belgeleri, kitabe ve metinlere dayalı çalışması, Trabzon İmparatorluğu'ndaki halk arasında Türk ve diğer Müslüman unsurların ağırlığını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Başta Kuman ve Hazar gibi Türkler ile Arap ve Moğol kökenli isimler daha Trabzon Devletinin kuruluşundan itibaren bu devletin ve halkının tarihinin bir parçası olduğunu ortaya koymaktadır.⁸⁵ Gerçekten krallığın saray muhafızları büyük ölçüde Türklerden oluşuyordu ve komutanlarının **Amirjandar** olarak Türkçe ifade edildiğini⁸⁶ nakletmektedir. Ayrıca Kamacı, Turkopulos, Gozalp, Konuk, Kınık, Kimmerius, Moğultas, Camuka gibi hepsini burada sayamayacağımız daha birçok Türk ve Moğol isimleri zikretmemiz mümkündür. Trabzon Krallığı içindeki Türk unsurunu ele alırken son başbakanın isminin de Altemur (Grand Mezason) olduğunu söyleyelim.⁸⁷ Gerçekten de B. Brendemoen'un araştırmalarına göre Türkçe daha 14. yüzyılın başlarında Trabzon Rumları arasında ikinci dil haline gelmiş ve halk iki dilli (Türkçe ve Rumca) bir toplum olmuştu. Bu durumun ise ilk önce Vakfikebir'in güney bölgelerinde adeta "*bir Akkoyunlu ağzı*" konuşan halkta görüldüğünü zikretmektedir.⁸⁸ Vakfikebir'deki Akkoyunlu hükümdarına ait yukarıda zikrettiğimiz yer adları da bunu kuvvetlendirmektedir. Bu arada bazı prenseslerin "*erkeksi tavırları*" da destanlara

⁸³ Mehmet A. Köymen, "*Selçuklular ve Anadolunun Türkleşmesi Meselesi*", **Selçuk Dergisi**, S. 1, Selçuklu Araştırmalar Merkezi, Konya 1986, s. 34.

⁸⁴ Niko Berdzenişvili -Simon Canaşia, **Gürcüstan Tarihi**, (Çev. Hayri Hayrioğlu), İstanbul 1997, s. 142, 150-151.

⁸⁵ Rustam Shukurov, "*Doğu Karadeniz Bölgesinde Türkçe Konuşan Bizanslılar*" , ((Çev. K. Çiçek), Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri 6-8 Kasım 1998, Trabzon 1998, s. 111-112.

⁸⁶ Anthony Bryer, "*Greeks and Turkmens:The Pontic Exception*," **Dumbarton Oak Papers**, 1975, S.29, s. 140.

⁸⁷ Bryer, s. 130, 141.

⁸⁸ Shukurov, s. 117-118.

aynen yansıdığı gibi Kimmerlerin “erkeksiz kadınlar” olarak efsanelere konu olan kadın savaşçıların bir hatırası olarak da bakılabilir.⁸⁹

Sonuç olarak Trabzon ve çevresi Türkiye'nin diğer bölgelerine göre geç bir tarihte fethedilmesine rağmen Türk kültür ve medeniyetine daha erken bir tarihte girmiştir. Bunun en açık göstergesi, Akkoyunlu-Trabzon Rumları arasındaki mücadelenin, eski Türk destanlarının yeni bir coğrafyada yeni malzemelerle yazıldığını göstermesidir. Panaretos, Tıhranî, Esterabadî ve diğer tarihi kaynaklar ile bugüne gelen yer ve şahıs isimleri Dede Korkut Destanları'nın İç-Anadolu'dan Diyarbakır'a oradan Kafkasya'ya uzanan bir coğrafyada Trabzon Rumlarına ve Gürcülere karşı yapılan mücadelenin bir yansıması olduğunu göstermektedir. Anadolu'nun bu bölgesinde Türklerin adeta **Kızıl Elması** haline gelen Trabzon, güçlü surlarından dolayı uzun süre dayanabilmiş ve ancak Osmanlılar tarafından 1461 yılında Anadolu Türk birliğine dahil edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

- Banarlı, N.Sami, **Resimli Türk Edebiyatı**, C.I, MEB, İstanbul 1987.
- Bar Hebraus, Abu'l Farac, **Abu'l Farac Tarihi**, C.2, TTK, Ankara 1986.
- Barthold, W., **İslam Medeniyeti Tarihi**, (Haz. M.F.Köprülü), DİBY, Ankara.
- Boratav, Pertev N., “*Korkut-Ata*”, **İA**, C.6, MEB, İstanbul 1988,
- _____, “*Dede Korkut Hikayelerindeki Tarihi Olaylar ve Kitabın Te'lif Tarihi*”, **Türkiyat Mecmuası**, C.XIII, İstanbul 1958.
- Berdzenişvili, Niko -Simon Canaşa, **Gürcüstan Tarihi**, (Çev. Hayri Hayrioğlu), İstanbul 1997.
- Bryer, Anthony, “*Greeks and Turkmens:The Pontic Exception*,” **Dumbarton Oak Papers**,S.29 (1975).
- Cahen, Claud, **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**, (Çev. Y.Moran), E Yayınları, İstanbul 1994.
- Darkot, Besim , “*Samsun*”, **İA**, C.10, MEB, İstanbul 1979.
- Ergin, Muharrem, **Dede Korkut Kitabı**, Boğaziçi Yay., İstanbul 1984.
- Erzen, Affif, **Eskiçağ Tarihi Hakkında 4 Konferans**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1984.
- Esterabadî, Aziz b. E., **Bezm u Rezm**, (Çev. Mürsel Öztürk), KBY, Ankara 1990.
- Et-Tanci, Muhammed, **İbn Batuta Seyahatnamesi**, C:I-II, (Sad. Mümin Çevik), Üçdal Neşriyat, İstanbul 1966.
- Grousset, Rene, **Bozkır İmparatorluğu**, (Çev. M.R. Uzman), Ötüken Yayınları, İstanbul 1980.
- Khoniates, Niketas, **Historia**, TTK, Ankara 1995.

⁸⁹ Ergin, s. 129-148; Boratav, “*Dede Korkut Hikayeleri*”, s. 55 vd.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2003 13 (2)

- Hoca Saadettin Efendi, **Tacü't-Tevarih**, C.2, (Çev.İsmet Parmaksızoğlu), KBY, Ankara 1992.
- Hüsamettin, Abdi-zade Hüseyin, **Amasya Tarihi**, C. I, (Sadeleştiren: Dr. Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş), Amasya Belediyesi Yayınları, Ankara 1986.
- İbn Bibi, **El-Evamirü'l Ala'ıye fi'l-Umuru'l Ala'ıye I**,(Çev.M.Öztürk), K. B.Yay., Ankara1996.
- İbn Al-Qalanisi, **The Damascus Chronicle of The Crusades** (Haz. H.A.R. Gibb) London 1932.
- Nejat Kaymaz, **Pervane Muinüd'Din Süleyman**, AÜDTCF Yayınları, Ankara 1970.
- Köprülü, M.Fuat, **Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu**, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1981.
- Klaviyo, R. Gonzales, **Timur Devrinde Kadis'ten Semerkand'a Seyahat**, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), Birinci Kısım, Kanaat Kitapevi, Ankara.
- Köymen, Mehmet A., *"Selçuklular ve Anadolunun Türkleşmesi Meselesi"*, **Selçuk Dergisi**, S. 1, Selçuklu Araştırmalar Merkezi, Konya 1986.
- Marco Polo, **Marco Polo'nun Geziler Kitabı**, (Çev. Ö.Güngören), Yol Yay., İstanbul 1985.
- Neşri, **Neşri Tarihi I**, (Haz. M.A.Köymen), KTBY, Ankara 1983.
- Oğuz, Mevlüt, *"Taceddin Oğulları"*, DTCFD, S. 6, Ankara 1948.
- Ostrogorsky, G., **Bizans Devleti Tarihi**, (Çev. Fikret Işıltan),TTK, Ankara 1995.
- Sevim, A.- Yücel, Y., **Türkiye Tarihi**, C. I, TTK, Ankara 1987.
- Spuler, Bertold, **İran Moğolları Siyaset İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1235**, (Çev. Cemal Köprülü), TTK, Ankara 1957.
- Shukurov, Rustam, *"Doğu Karadeniz Bölgesinde Türkçe Konuşan Bizanslılar"*, ((Çev. K. Çiçek), Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri 6-8 Kasım 1998, Trabzon 1998.
- Sümer, Faruk, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatları-Destanları**, Ana Yay., 1965.
- _____, *"Azerbaycan'ın Türkleşmesi Tarihine Umumi Bir Bakış"*, **Bellekten**, C. 21, S. 83, TTK Ankara 1957.
- _____, *"Anadolu'da Moğollar"*, **Selçuklu Araştırmaları Dergisi I**, 1969.
- _____, *"Anadolu'da Yaşayan Bazı Üç-Oklu Oğuz Boylarına Mensup Teşekküller"*, İFM, XI/1-4, 1950.
- _____, **Kara Koyunlular I**, TTK, Ankara 1984.
- _____, *"Akkoyunlular"*, **TDVİA**, C. 2, İstanbul 1988.
- _____, *"Dede Korkut Kitabına Dair Bazı Mülahazalar"*, TFA, İstanbul 1952.
- Tekindağ, Şehabettin, *"Trabzon"*, **İA**, C. 12/1, MEB, İstanbul 1979.
- Tihranî, Ebu Bekr, **Kitab-ı Diyarbekiriye**, C.I, TTK, Ankara 1989.
- Togan, Zeki V., *"Reşideddin'in Mektuplarında Anadolu'nun İktisadi ve Medeni Hayatına Ait Kayıtlar"*, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 14, Ekim 1952-Temmuz 1953.
- _____, *"Moğollar Devrinde Anadolunun İktisadi Vaziyeti"*, **Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası**, C.I, İstanbul 1931.
- Turan, Osman, *"Keykubad I"*, **İA**, C. 6, MEB, İstanbul 1988.
- _____, *"Keyhüsrev I"*, **İA**, C.6, MEB, İstanbul 1988.

- _____, “Süleyman-Şah”, **İA**, C.11, MEB, İstanbul 1979.
- _____, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, Ankara 1980
- _____, **Anadolu Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar**, TTK, Ankara 1986.
- _____, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi**, Nakışlar Yayınevi, İstanbul 1984.
- Turan, Şerafettin, **Türkiye-İtalya İlişkileri I**, Metis Yayınları, İstanbul 1990.
- Uzunçarşılı, İ.H., **Anadolu Beylikleri**, TTK, Ankara 1984.
- Yakubovski, A., “İbn Bibi'nin XIII. Asır Başında Anadolu Türklerinin Sudak, Polovets (Kıpçak) ve Ruslara Karşı Yaptıkları Seferin Hikayesi”, (Çev. İsmail Kaynak), **Türkiyat Mecmuası**, C. XII, S.1-2, Mart-Haziran 1954.
- Yınanç, M.H. , “Danişmendliler”, **İA**, MEB, C. 3.
- _____, “Akkoyunlular”, **İA**, C. 1 MEB, İstanbul 1940.
- Yücel, Yaşar, **Eretna Devleti Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti Mutahharten ve Erzincan Emirliği II**, TTK, Ankara 1989.
- Yerasimos, Stefanos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye I**, Gözlem Yayınları, İstanbul 1977.